

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
NYELVOSZTÁLYÁNAK BÍZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

ELSŐ KÖTET.

PESTEN,
EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.
1862.

NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET
Növendék napló
19 ~~53~~ Sz. ~~7120~~

F 4472/75

Pest 1862. Emich Gusztáv Magyar Akadémiai könyvnyomdásznál.

Lelti
1980.

Lelti. m. v.
1965

A M. TUDOM. AKADEMIA
NYELVOSZTÁLYÁNAK BÍZOTTSÁGA

1862-BEN.

LUKÁCS MÓRICZ bizottsági elnök.
ARANY JÁNOS.
BALLAGI MÓRICZ.
BUDENZ JÓZSEF.
CZUCZOR GERGELY.
FOGARASI JÁNOS.
HUNFALVY PÁL, bizottsági előadó és szerkesztő.
RIEDL SZENDE.
TOLDY FERENCZ.
VASS JÓZSEF.

ELŐSZÓ.

A Magyar Tudományos Akademia legújabb időben különbözőféle szakbeli bizottságok által kezdve nagyobb szerű munkásságot kifejtteni, melynek eredményei az illető közleményekben vagy külön kiadásokban jelennek meg az olvasó község elé. Alkottaték ugyan már 1856-ban állandó nyelvtudományi bizottság: de az nem szerze magának külön és saját közlőnyt, nem is folytata szakadatlan bizottsági munkásságot, hanem csak előkerülő alkalomkor jára el a reá bízott ügyekben. Hogy így lehetett el a nyelvosztály, annak egyik oka az, mert a különbözőféle nyelvtudományi nézetek részint az akadémiai *Értesítőben*, részint az Akademia által is segített *Magyar Nyelvészetben* mindenkor szabadon és kényelemmel nyilatkozhatnak vala; — másik hathatósabb oka az, hogy az Akademia pénzereje még

1856. után sem felelhete meg a nyelvosztály ohajtásának, bár mint szeretett volna is az folyvást bizottságilag dolgozni; külön pénzforrással pedig a nyelvosztály nem bírt, milyennel a történelmi bizottság rendelkezhetik vala. Idő folytában megjavulának az Akademia pénzvizonyai, és előállta az archaeologiai bizottság 1858-ban, elő a statisztikai, elő a matematikai meg természettudományi bizottságok 1860-ban. Azon közben a nyelvosztály új új tudományos erőkkal szaporodván, munkássága mind nagyobb tért kezdte igényelni, mennyit nem találhata a *Magyar Nyelvészetben*, mely, ámbár az Akademia segítette is, magán vállalat lévén, nem lehetett az Akademia közlönye, — s mennyit az *Értesítő* sem engedhet, mely az osztály széptudományi szakának is közlönye lévén, nem állhat egészen a nyelvbizottság rendelkezése alatt. A tudomány mennél inkább öregbedik, mivelése annál inkább részletekre oszlik; minek okvetetlen következése, hogy az olvasó és tanuló közönség is megoszlik, és mindenik osztálya legelőbb azt keresi s azt veszi meg, mi a szakához tartozik. Így már az olvasók kedviért is kell, hogy külön jelenjenek meg a nyelvtudományi dolgozatok és külön a széptudományi értekezések.

Az 1861-ki akademiai év után a nyelvosztályi bizottság akként szerveződék, hogy folyton munkálkodhassék, arra

kérvén föl a nyelvosztályi ülést, meg az Akademiát, hogy *harmincz évnvi Nyelvtudományi Közleményeket* adhasson ki, s hogy Hunfalvy Pál bizottsági előadó legyen a közlemények szerkesztője. Az Akademia pártolá az indítványt, és az igazgatóság megadá a szükséges költséget, mire a bizottsági munkálkodás megindula.

A Nyelvtudományi Közleményekben megjelennek részint az Akademiában felolvasott, részint a bizottsági ülésekben tárgyalt, de *bárki által is beküldött* nyelvtudományi értekezések. Ezek teszik az *Értekező Részt*, mely a Közlemények legnagyobb része lesz. Azonban a bizottság a tudományos haladást is mind kül- mind belföldön szemmel akarván tartani, s értesíteni róla a Közlemények olvasóit, azon részhez *Ismertető Részt* csatol, mely a nyelvtudomány körében megjelent munkákat és tudományos mozzanatokat ismertet. Az ismertetés alig lehetvén el ítéltetés nélkül, mely természeténél fogva egyedi és vitatható, az *Ismertető Rélsruól* csak a szerkesztő felelős. Ezen intézkedés által a bizottság a tudományos független mozgalmat biztosítani kívánja, mely legfejlettebb nemzeti irodalomban is szükséges, a mienkben pedig, mely tanúl és alakúl, mellözhetetlen. Az *Ismertető Részt* tehát helyet enged birálatnak és ellenbirálatnak s nem von ki semmit a birálat alól.

Végre a szerkesztő alkalmazkodik az Akademia által elfogadott helyesíráshoz, jóllehet azt mindenben nem javallja; mert a bizottság az Akademiáé, a szerkesztő pedig a bizottság nevében szerkeszt. De azért lehet helyesírási értekezést előadni mind akadémiai mind bizottsági ülésben; az *Ismertető* pedig birálat alá vethet minden afféle értekezést, bárhol jelent legyen az meg.

HUNFÁLVY PÁL,
mint bizottsági szerkesztő.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
NYELVOSZTÁLYÁNAK BÍZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

ELSŐ KÖTET.

ELSŐ FÜZET

PESTEN,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGY. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

1862.

TARTALOM.

Értekező Rész :

Szabatosság az igeidőkben. <i>Fogarasi János</i>	1
A régi magyar írók mire nézve lehetnek igazító mintáink ? <i>Hunfalvy Pál</i>	10
Szabatosság az igeidőkben. <i>Fogarasi János</i>	45
Muhâkemet-ül-lugetejn. <i>Wámbéry Ármin</i>	112

Ismertető Rész :

Tudósítás a nyelvosztályi bizottság üléseiről	131
Thewrewk Emil Homerosa. <i>Budenz József</i>	144

SZABATOSSÁG AZ IGEIDŐKBEN.

OLVASTATÉK A NYELV- ÉS SZÉPTUD. OSZTÁLY ÜLÉSÉBEN FEBR. 10-KÉN.

BEVEZETÉS.

Egykori halhatatlan tanítóim egyikének Kövy Sándornak, ki, mint tudják tanítványa, a magyar magánjogot hat, legfőlebb nyolcz hét alatt bevégezte, tehát egész éven át négyszer, ötször ismételte, előadása közben azon szokása vala, hogy talán figyelemgerjesztésül is egyik vagy másik hallgatóját nevénel fogva véletlenül ezen szavakkal szólítá meg: *Quid dixi?*

Sha a megszólított csak kevéssé is tüntette ki, hogy felfogá az előadattokat, azon a nevezett tanító nem mulasztá vala el megelégedését nyilvánítani. Ellenben, ha látta, hogy a kérdett nem találá el vagy nem fogá fel az előadás lényegét, méltóztatnak gondolni? hogy talán megfeddette a megszólítottat? — Épen nem. — Sőt inkább önmagában látszott keresni a hibát, s néha rögtön tettel kimutatta, néha pedig szóval is kijelentette, hogy más oldalról kívánja a fölvetett tárgyat előadni s felvilágosítani.

Ha szabad ily előzményre hivatkoznom, én is néhány évvel ezelőtt nem ugyan Kövy élénkségével, hanem a magam módja szerint elég hosszadalmasan vitattam e helyen egy tárgyat: *a magyar igeidőket*, és a mint világosan ki is fejeztem, azt hívém, hogy már most tökéletesen meggyőzőék vala mindenkit nézeteim helyessége és alaposságáról.

Azonban a dolog nem egészen reménységem szerint ütött ki.

Azon három társunk egyike ugyan, kik ellen vala különösbben irányozva a mondott értekezés, egy közelebb kiadott nyelvtani munkájában egészen véleményemre hajlott, de ketteje megmaradt előbbi nézetében, sőt egyike ellenem hatalmas czáfolatot bocsátott közre.

Úgy reményelem, tisztelt Társak! hogy föl fogok e helyen s e alkalommal mentetni azon czáfolat taglalásától, s ezen reménybe majdan annak idején és helyén csak a lényegre szorítkozva, méltó: tassanak ez alkalommal megengedni, hogy én is egészen más olda ról fejtegessem a tárgyat.

Múltkori előadásom*) lényege abban központosúlt, hogy a mel nyelvvel azon szerencsés helyzetben vannak, miszerint két egyszer múlt alakkal rendelkezhetnek kebelökben, mint a latin, franczia olasz, perzsa, görög (sőt ez utolsó némileg három egyszerű múlttal bíró), fősúlyt arra fektetnek, hogy egyik alak általános, a másik v szonyos, és a mi ehez igen rokon, tartós múltat fejezzen ki. Ne egészen képesek ezen finom árnyéklát kifejezésére azon nyelvvel melyeknek csak egyetlen egyszerű múlt alakjuk van, milyen a nemet, finn, sőt török is, melynek például *szeveridim* alakja má összetett.

Jelenleg arra óhajtanám a tisztelt Osztály és olvasók figyelmét fordítani: különösen micsoda titkos jellem rejlik a magyar egyszerű múltakban — mert leginkább ezek a vita tárgyai — mind régiebb, mind ha netalán különböző volna az újabb nyelv szokás és ha lehető, nem csak az írói osztályba tartozó, hanem más, teljese magyarajkú honpolgárok nyelv szokása alapján is.

Az értekezés, mint a mondottakból gyanítható, igen terjedelmessé válhatik, de kénytelenek vagyunk vele, mert a legnevezetesebb, legfontosabb és alapjában megingatott magyar irány helyreállítása- vagy megigazításáról van szó.

Régibb nyelv emlékeink megbecsülhetetlen kincseket tartalmaznak az egyes szók származtatása, eredeti értelmük kikutatása, s ő alakjuk meghatározása tárgyában. De hogy vajjon már kifejtett s még kifejtendő irányunkban általán szólva előképül szolgálhatnak-e? igen nagy kérdés.

Méltóztassanak megengedni, hogy egy-két példát hozhassak elő, mely általános szabályul látszott szolgálni a régiségben, de jelenleg talán senki sem követi.

Egyik a latin nyelv példájára az óhajtó és kapcsoló mód használata.

*) Lásd az 1858-ki akad. Értesítőt.

A Margit-legendából).*

Mikoron mind ezek *mielkedtetnének*. — Mikoron Béla király és ő fia István király *megbékéltenek volna*. — Mikoron az cseh király *látta volna* szent Margit asszonyt. — Mikoron Béla király szent Margit asszonyt ez menyeközöért igen gyakorta *látogatnája* és sok beszédeket *tött volna*. — És sokakban meghallgattatik vala szent Margit asszony az ő atyjától Béla királytól és atyjafaitól; mert az ő életinek nyilvánvaló szentségéért alég hogy valaki az ő atyjafiai kezöl soha az ő akaratja ellen *tött volna* az időben. — Mikoron az ő nagy keserőségét *látnáják*.

A Révay-codexből.

Azért Noemi látván, hogy Ruth állhatatos elmével *szerzette volna* ő vele mentét. — És megjelenté neki kinél *mitvelt volna*, és a férfiúnak nevét megmondá, hogy Booznak *hivattatnék*. — És mend addiglan ő velek arata, míglen az árpa és a buza a csürökbe *vettetenék*. — Miután kedeg *megfordolt volna* ő napához. — És mikor Booz *ött volna* és *iutt volna*, és vígab *lött volna* és elalonn *ment volna*. — Várjad leányom, míglen *meglássuk* minemő kimenetet e dolog *valjon*. — És mikor *látta volna* ő rokonát.

A Jászay-codexből.

És mikor *leült volna*. — Ne akarjátok alajtanotok, hogy *jötem legyek* törvényt fejtenem.

A Döbrentei-codexből.

Nemde gondoltad-e én szolgálmat Jóbot, hogy ne *legyen* földön ühozjá hasonló. — Holott még az *szólna*. — Lön kedeg, mikoron némely napon *jöttek volna* istennek fiai, és *állanának* úrnak előtte, és jött vala sátán es üközöttök, és *állana* úrnak előtte, hogy *mondana* úr sátánnak. — Hallván azért Jóbnak három barátja minden gonoszt mi *történt volna* ü neki. — Holott

*) Ezen előleges példákat Toldy Ferencz társunk Példatárából idézem.

távol *felemelték volna* ü szemeket, nem esmerék meg ütet. — És mikoron *nyomorganának*, urra kiáltának.

A Nádor-codexből.

Látván kedeg a keserves szíz anya Mária, hogy az ő szent fia immár mindenöstől-fogva *elfogyatkozott volna*. — És látván hogy meg nem *hallgattatnék*. — És látván hogy a haláltól meg nem *vigasztaltatnék*. — Mikoron kedeg e kegyös Krisztus *halotta volna* ő anyját sírván.

Bátori László bibliájából.

És mikoron *követnék* az egiptombeliek Izrael fainak nyomdokit. — Miért akartad ezt tenni hogy *kihoznál* minket Egiptomból? — És mikoron *felemelte volna* Mojszes hü (ö) kezét az tengerre. — És mikoron az egiptombeliek *futnának*. — Miglen *általmenjen* az te néped. — Hogy ezt *látta vóna* Jézus ott fe-künni és *megismerte vóna*, mert innáron sok idei *vóna*. — És megmondá az zsidóknak, hogy Jézus *vóna*, ki *megvigasztotta vóna* (qui fecit eum sanum).

A Debreczeni Legendáskönyvből.

S mikoron *kihozatta volna* másnap a Fabricius, és *látta volna* hogy semmi nyavalyája nem volna, igen csudálkozik vala rajta. — Mikoron egyszer szent Damankos atyánk *jött volna* Bono-niában, és *le'te volna* az fratereknek cellajokat.

Az Érdy-codexből.

Mikoron tebb országok között az szittyai magyarok Konstan-tinápolt és egész Görögországot *feldúlták volna*. — Mikoron azért bódogságus szent István király ferserdült ember korában *jutott volna*. — Mikoron azért uristen az királyságban *mege-rősítette volna*, ottan pokolbeli sátán utánna erede, hogy elej-tené, mert nehezzé tartja vala, hogy az ő szent érdemének mi-atta az országot kezéből *kiszalasztotta volna*. — Hogy az szegé-nyek azt *látták volna*, reá rohanának. — Hogy ezenképpen imád-ságát *elvégezte volna* az szent király. — Az időben mikoro Gejsza

megholt volna. — Hogy a minemű szentegyházakat *rakattatott volna.* — Minemű szent életben *élt légyen* kedég dicsőséges sz. István király mind holtig. — Annakokáért látván az szent király, hogy reménységtől *megfosztatott volna.* — És lén nagy ermek (örömek) rajta az mennyei szentöknek, szent angyaloknak, hogy olyan nemes érdemes confessor *ment volna* az ő társaságokban mind ő szent fiával; de viszon ellen lén nagy sirás ohajtás ez szegény országbeli új keresztyéneknek, hogy olyan szent és kegyes atyjoktól *megváltanak volna.* — Mikoron Fejérváratt *eltemették volna.* — Mikoron úr pápának levelét és atyai szent áldomását *érdemlette vóna* venni. — Mikoron az koporsóról az márvány követ *felemelték volna.* — Az időben, mikoron Krisztus úr születetinek utánna *írnának* háromszáz nyóczvan egy esztendőben és Konstantinápolban *uralkodnék* Emánuel császár: hallván ez jámbor keresztyén császár, hogy uristen megvilágosította csodatételnek jóhírével remete szent Pál testét, helyheztöté nagy tisztóséggel asszonyunk sziz Máriának egyházában, kit ennen maga az császár *rakattatott volna.* — Es nagy csodálattal megbeszélé önekik, mint *járt vóna* és megmutogatván önekik mind hátát, vállait, miképpen *felszakadoztak vóna* az vereségben. — Annakutánna nem sok idő elmúlván, az hadba vesze, kinek még testét sem tudhaták hová *lett vóna* el. — Nagy hálákat ad vala dicsőséges szent Pál ösönknek mind ő fiaival, hogy az erek kárhozattul megszabadojtották *vóna.*

Mind ezen írásmód leginkább összetett mondatokban a latin *cum, postquam, ut* stb. kötszókkal összekapcsolt igemódok utánzása, s halmozvák ezzel régi nyelvemlékeink, különösen a melyek latinból úgy szólván tudósok által fordítottak, de a melyeket ma már, igen helyesen, alig követ valaki, és a melyek — erre különös figyelmet kérek — szintén alig találhatók a régi iratokban is, ha azok nem a latin után, hanem eredetileg és inkább a nép általános nyelvszokása után szerkesztettek, kivévn, hol azoknak nyelvünk természetéhez képest, ú. m. a lehetőségi állítmányokban valósággal helye van, mire nézve talán később némi példákkal szolgálhatunk.

Másik igen nevezetes eltérés a régi és újabb írásmódban a személyi és birtoki névmások használata, hol azok a nyelv szellemében nem múlhatatlan szükségeseek, t. i. leginkább kiemelés vagyis hang-

sulyozás tekintetében. Maga az úri imádság régi fordítás után maradt reánk ezekben : *Mi atyánk, a te neved, a te országod, a te akaratod, a mi kenyerünket, a mi vétkeinket*, de a melyekben a fölösleges névmásokat már némelyek még ezen úri imádságban is elhagyogatják, például pesti reformatus fölelkészünktől soha sem hallám másképen mondatni az egyházban, mint : *Atyánk!* — szenteltesék meg neved, jöjjön el országod stb.

De lássunk még némely példákat a régiekből.

A Margit-legendából.

Látá az agg ellenség, pokolbeli erdőg ez szent szűznek ő jó *mielkődétit*, és az ő szokott *álnokságival* az szent szűznek ellene hadat indéta. — Béla király és ő *fia*. — Tahát Béla király az ő szűz *leányához* mene. — Kinek ő *irgalmasságát* ez szent szűz kéri vala — az ő *gyermekségének* első ideétől folyva — hogy az ő szűz *leányját* ez házasságra hozhatnája — megtudjátok, hogy az *en professiómat*, az *en fogadásomat*, melyet *en töttem* és az *en szüzeségemnek* tisztaságát, melyet *en az en uram* Jézus Krisztusnak — megszenteltem — avagy csak egy kevésben sem szegném meg. — Nemde, szerető leányom, *te szüleid* vagyonk-e? — Mely nagy háborúságok között ez szentséges szűznek ő *síralmi* valának ő *neki* éj és napi kenyeri — és siratja vala az meg nyomorultaknak az ő nagy *háborúságokat*. — Anyaszentegyház, minden hív keresztyének anyja, az ő drágalátos *tagiban* metéltetik és ő igen keményen *gyötretik*.

A Révay-codexből.

És marada a nemberi ő két *fiától* és férjétől megvált. És felkele, hogy ő *házájába* menne ő két menyével. — Menjetez *tü anyátoknak* házába : tegyen úr irgalmasságot *tüveletek*. Adjon *tünektek* nyugolmat *lelnetek tü férjeiteknek* házokban. — Fordoljatok meg *en leányim*. — Orfa megapolá ő *napát* és megfordola, Ruth egyesüle ő *napával* — Íme *te rokonod* megfordolt ő *népéhez* és ő *istenéhez* : *te menj el ő vele*. — Honnan az ennekem, hogy malasztot lelnék *te szemeid* előtt? — Meghirdettettek ennekem mendenek, melyeket töttél *te napadna k te férjednek* halála után és hogy meg hattad légy *te szüleidet* — és adá neki

ő étkének maradékát. — Öltözzél *te* mentől jobb *ruháidba*. — Mend annép ki *en városomnak* kapuin belől lakozik — hogy *ő nevezete ő nemébül és ő atyjafiaiéből* és annépből le ne törlessék — hogy meg ne fogyatkoznék *te nemednek* maradéka és üresen maradna *ő neve* Izraelben, és vallanád, ki megvigasztalná *te lelkedet* és éltetné *te vénségedet*.

A Jászay-codexből.

Igy világoséhon *tü világtok* emberek előtt, hogy lássák *tü jó művelkedésteget* és dicsérjék *tü atyátokat* — ha viszed *te ajánkodot* az oltárra — szeressed *te rokonodat* és gyűlöljed *te ellenségedet*. Én kedeg mondom tinéktek : szeressétek *tü ellenségeteket*. — Te kedeg alamizsna tevéd ne tudja *te balod*, mit teszen *te jogod* — hogy ne láttassál embereknek böjtölő, de *te atyádnak* ki vagyon rejtekben, és *te atyád*, ki látja rejtekben, megadja teneked. — Menden ki hallja *én ígéimet* és teszi azokat, rakja *ő házát* köszirton.

A Döbrentei-codexből.

Nemde *te környölvötted-e* ütet és *ü házát* és *ükörnyöle* mind *ü vagyát* (vogyonát), *ü kezének* munkáit megáldottad és *ü birodalma* nevededett földön? — Amc (ime) *te kezedben* vagyon, demaga (mindazáltal) *ü lelkét* tartsad meg. — Monda kedeg neki *ü felesége* — Úrnak *ő irgalmassági* valljanak.

A Nádor-codexből.

Mire hogy *attü keménységtöket* el nem hattátok *ti teremtetöknek* félelméjért? — És nézi vala az *ő szent orczáját* *ő szivének* keserüségével és ezt mondja vala : „O *en szerető fiam!* *en tégedet adálak* minden embör fiainak fölötte szépségösben. — *En szerető asszonyom*, ne utáld meg *te szolgáló leányodat*.”

A Keszthelyi-codexből.

Ember kijö *ü dolgára* és mind estig való *ü mivelkedésére* — ír ervend minden *ü téteményébe*. — *En éneklek* úrnak *en életembe* : *en dicsérem en uramat* mig élek.

Hasonló példák az első esetbeliekhez, melyeket, és szintén helyesen, mai irányunkban senki sem utánoz, és követésre bizonyosan senki sem fog ajánlani.

Magában a régi halotti beszédben csak igen gyéren fordul elő: *Látjátok feleim szömtökkal*, nem: *Látjátok en feleim ti szömtökkal*; a mi figyelmet érdemel és oda mutat, hogy azon emlékeink aligha fordítások.

Engedelmet kérek még egy kitünő és írásunkban általánosan csak a legközelebbi időben elterjedett többes harmadik személy birtokragainak, *ok*, *ök* s még inkább *uk*, *ük*-nek megemléltetésére. Ezen ragokat, különösen az utóbbiakat, alig találjuk a régiségben. Maga a halotti beszédbeli *turchucat* szó és alak csak azt mutatja, hogy az utóbbi *u* egészen azonos az elsővel; ha tehát ezt *o*-nak olvassuk, amazt is *o*-nak kell olvasnunk: *torkokat*, mint Toldy társunk is olvassa; úgyde ezen alak nyilván csak a többesé, és egyedül az egész mondat összefüggéséből, különösen a határozott igeragozásból (*szakasztja*) értjük és érezzük, hogy az birtokrag helyét is pótolja.

Menjünk közelebb föltett célunkhoz.

A magyar nyelv azon nyelvek közé tartozik, melyek számos egyéb jelességek mellett az igealakokban is nagy gazdagságot tanúsítanak.

Egyik társunk, mint sok egyébben, itt is kérdés alá vonta eddigi legfontosabb elveinket és szabályainkat, és — a miben kétségtelenül igen nagy érdemeket szerze a hazai nyelvészet körében — az által már is tetemes újabb buvárlatokra és eszmeceسرékre nyújtott alkalmat.

A két egyszerű alakú múlt idő az kiváltképen, melyekről itt szó van, ú. m. *tuda* alak, melyet nevezünk további fejtegetésünk eredményéig *első egyszerű múlt*nak, és *tudott* alak, *második egyszerű múlt*. Az összetett alakok: *tud vala*, *tuda vala*, és a mi jelennen nem igen ismeretes, de a régiségben gyakran előfordul: *tud volt* vagy *tudja volt*. Ez utóbbiakra, valamint minden többi időkre nézve valamely lényeges véleménykülönbség nincsen közöttünk. Azonban rendszerbe állítva egy külön értekezésben valamennyit előfogom adni.

Nevezetesnek tartom e vitatkozást; mert ha az én nézetem alapos, akkor a magyar nyelv az első szépségű és szabatoságú nyelvekkel versenyez; de ha az ellennézet vergődne érvényre, — a mit nem hiszek, — úgy bajosan lehetne nyelvünkkel e tekintetben kü-

lönösen dicsekedni, s kár volna e nemű fejtegetésekre sok szót vesztegetni, a mint majdan előadandó leszek.

Az ellenvélemény főképen régi példákra akarja helyességét alapítani. Jól van! tehát kísértsük meg mi is a régieket, de egy kissé mélyebben tanulmányozva, s ha lehet ne csak a diákos írókat és diákból fordítókat, noha ezekkel is meg kívánok birkozni, hanem és főképen a magyar honpolgárok azon műveit, már köz kézen forgó leveleit is, melyek lehető tiszta magyar forrásból — a nép közelebbi életéből — merítvék.

A föntebbieken után ugyan az irányra, különösen a szabatoosságra nézve, régi nyelvelméleinkről igen kedvezőt nem mondhatunk, úgy hogy az igeidőkben is némi ingadozást látszanak előtüntetni: de elvégre mégis kötelességünk, édes nyelvünk szellemét akár a régiekből is, akár ezek ellenére is minden tekintetben kifürkészni, megállapítani, és szabályokba feloldozni.

Hogy legjelesebb nyelvelméleink is némi ingadozást mutatnak épen a múltak használatában, lássunk egy-két példát.

Hogy a Münchener codex az első közt foglal helyet, senki sem tagadhatja, a ki tudja, hogy egyik kitünő nyelvészünk, Jászay Pál volt társunk is erre kiváló gondját fordítja.

S ime ennek mindjárt legelső lapjain azt találjuk, hogy a latin perfectum magyarul négyféleképen fejeztetik ki: 1) *Ábrahám szülé* (genuit) Isákot; 2) *akarja vala* (voluit) ötöt titkon elhadni; 3) mert mely ő benne *született* (natum est), szent lélektől vagyon; 4) mely *magyaráztatik* (est interpretatum).

Immár ha valaki csak könnyedén veszi a dolgot, mindenikre hivatkozhatik, és kétségenkívül találhat mindenikre számosabb példákat is. De látnivaló, hogy ezzel nem dönthetjük el a kérdést, hanem szükséges hogy mélyebben igyekezzünk hatolni a nyelv szellemébe.

E végett én főlegesen épen ezen codexet tűzém ki bővebb vizsgálatom céljául, meghatározván az eseteket és elveket, melyek e codex szerzőjét fordítási munkájában jelen felfogásom szerint látszanak hogy vezérlék; összehasonlítván azokat más kitünőbb emlékekkel is, különösen mennyiben egyeznek meg azok ezekkel, vagy mennyiben térnek el azok ezektől.

S ezen vizsgálgódás leszen következő előadásaim tárgya.

A RÉGI MAGYAR ÍRÓK MIRE NÉZVE LEHETNEK IGAZÍTÓ MINTÁINK?

(OLVASTATÉK MARTIUS 10-KÉN.)

Fogarasi János tagtársunk itt folyó év másodhava 10-kén ily czímű értéközését kezdé meg : *Szabatosság az igeidőkben*, arra kívánván fordítani a tudományos közönség figyelmét, hogy *micsoda titkos jellem rejlik a magyar egyszerű múltakban (tuda, tudott) mind a régibb, mind, ha talán különböző volna is, az újabb nyelvszokás, és ha lehető, nem csak az írói osztályba tartozó, hanem más, teljesen magyar ajkú honpolgárok nyelvszokása alapján is*. Minthogy legnevezetesebb, legfontosabb és alapjában megingatott magyar irányunk helyreállításáról van szó, úgymonda F. úr, az értekezés igen hozsaszassá válhatik. Értekező ellenében leginkább régibb nyelvemlékeinkre hivatkoztak. Ezen emlékek megbecsülhetetlen kincseket tartalmaznak az egyes szók származtatása, eredeti értelmök kikutatása, és alapjok meghatározása tárgyában : de hogy vajjon már kifejtett és még kifejtendő irányunkban általános előképül szolgálhatnak-e? igen nagy kérdés. Több példát idéz értekező, melyek általános szabályúl látszanak szolgálni a régiségben, míg most senki sem követi. Ilyen a latin nyelv példájára *az óhajtó és kapcsoló mód használata*; ilyen eltérés a régi és újabb írásmódban *a személyi és bírtoki névmások használata*, hol a nyelv szellemében nem múlhatatlan szükségesegek; ilyen volna tehát kivált a két egyszerű alakú múlt idő-alak, a *tuda* és *tudott*, de az összetett alakok is, mint : *tud vala, tuda vala, tud volt* és *tuda volt*, melyeket mind rendszerbe állítva fog előadni az értekezés. Nevezetes vita, úgymond, mert ha az ő (értekező) nézete alapos, akkor a magyar nyelv az első szépségű és szabatosságú nyelvekkel versenyez, míg az ellenkező nézet mellett aligha lehetne nyelvünkkel e részben dicsekedni. Miután az ellenfél régi példákra

hivatkozik, értekező is előveszi a régieket, de mélyebben tanulmányozza, s ha lehet, nem csak a diákos írókat és diákból fordítókat, noha ezekkel is megbirkózik, hanem és főképen a magyar honpolgárok azon műveit, már köz kézen forgó leveleit is, melyek lehető tiszta magyar forrásból, a nép legközelebbi életéből meritvék. Hogy a múlt idők használásában legjelesebb nyelvemlékeink is ingadozást mutatnak: a müncheni codexet idézi értekező például, mely codexnek mindjárt legelső lapjain (azaz Máté első fejezetében) négyféle-képen fordítatik a latin perfectum: *szülé* (genuit), *akarja vala* (voluit), *született* (natum est), *magyaráztatik* (est interpretatum). Ily példakkal tehát nem dönthetni el a kérdést. Mélyebben kell hatolnunk a nyelv szellemébe. E végett értekező épen az idéztük codexet veszi bővebb vizsgálat alá, meg fogván határozni az eseteket és elveket, melyek e codex szerzőjét fordítási munkájában vezérelték, összehasonlítván azokat más kitünőbb emlékekkel is. — — (*Pesti Napló* febr. 12-ki számából).

A Szépirodalmi Figyelő folyó év másodhava 13-kán kiadott számának 299. lapján pedig így értesíti róla az olvasókat: „Fogarasi r. t. ez úttal azt fejtegette, hogy a régi nyelvemlékek, habár nyelvünk etymológiájára a gyökszavak és képzők viszonyára, időnkénti módosulásokra stb. világot derítenek és így azok tanulmánya mellőzhetetlen: arra, hogy belőlök az igeidők szabatos használatát megállapítsuk, épen nem elegendők. Ugyanis e nyelvemlékek szókötésén s így az igeidők használatában is kétségtelen a latinosság; miről a foglaló módú, *s egészen latin syntaxis szerint használt igeidők gyakorisága tanúskodik*. Értekező erre nagy számmal idéz példákat a régi biblia-fordításokból s egyéb codexekből.“

E kétféle tudósítás közül, ha jól értettem és egyszeri hallomásból jól foghattam fel Fogarasi társunk értekezését, a Pesti Naplóé közelebb jár az értekezés által kifejezett nézetekhez: ellemben a Szépirodalmi Figyelőé talán olyast is mond, mi értekezőnek szándokában sem vala. Az újra felvett kérdés, t. i. *a magyar igeidők szabatoságának* kérdése azonban igazán irodalmi életkérdés. De minél inkább érdekelheti az nem csak a nyelvtudóst, hanem az írókat is: annál szükségesebb, hogy távul legyen tőlük bárminő tévesztő felfogás is. Hogy tehát lehető függetlenül s lehető alaposabban tehessünk ítéletet abban, mit Fogarasi társunk előhozott és még elő fog hozni: szükségesnek tartom eleve azon kérdés fel-

világosítását : *A régi magyar írók mire nézve lehetnek igazító mintáink?*

A feltett kérdés felvilágosítása s az igényelt és belső szükségből ajánlkozó felelet reá, következő okoskodásban foglaltatik : Ha vannak kérdések a magyar nyelvben, melyekre nézve önleges ítéletünk nem teremthet szabályt, sőt a melyekre nézve az élő nyelv és az új írói szokás sem igazíthatnak el : azokra nézve a régi magyar írók lehetnek igazító mintáink, tehát az itt szóban levő kérdésben teendő ítéletünknek is alapjai, ha nem tudják utánozni az idegen példákat. Ezen okoskodás előbb azt kérdezi : Vannak-e kérdések a magyar nyelvben, melyekre nézve önleges ítéletünk nem teremthet szabályt? továbbá, vannak-e kérdések a magyar nyelvben, melyekre nézve az élő nyelv és az új írói szokás sem igazíthatnak el? s ha igennel fogunk, mert talán így kell, felelni : azután áll be az okoskodás döntő része, miszerint ama kérdésekre nézve a régi magyar írók lehetnek igazító mintáink, de azon világos megszorítás és kikötés mellett, ha nem tudják utánozni az idegen példákat. Mert föltéve, volnának olyan kérdések a magyar nyelvben, melyekre nézve se önleges ítéletünk se az élő nyelv s az új írói szokás nem dönthetnek; de azon kérdésekre a régi írók szokása is *csak idegen példákat utánozva* felelne, azaz ők az idegen példák utánozásából merítenék feleletöket : akkor előre is az volna világos előttünk, hogy ama kérdésekben bizonyosságra nem juthatunk, nem levén általában alap, melyen intézhessük vizsgálatainkat, s melyre támaszkodjunk ítéletünkben. Mert a mit se önleges tudatomból, se az élő nyelv és új írói szokásból, se végre a régi nyelvemlékek önálló eljárásából nem hozhatok ki : azt ugyan a magyar nyelv szelleméből ki nem sajtolhatom, bár milyen vízi és légi satúkat, azaz nyomozási útakat, módokat alkalmazzak is. Hogy valamit hozhassak ki a magyar nyelv-szelleméből, legalább helyét kellene tudnom ezen szellemnek. Úgyde ha se önleges tudatomban, se az élő nyelvben és új írói szokásban, se a régi nyelvemlékek, szóval, régi írók független önálló eljárásában nem találhatom fel a magyar nyelv szellemét : helyét sem tudhatom neki, tehát okosan keresni se tudom. Volna ugyan még akkor is tér, melyen hajhászhatnám a magyar nyelv szellemét, t. i. a rokon nyelvek. De az először *nekünk* nem kell, másodsor a *tudomány* is azon csak igazolni szokta azt, mit a hazai nyelvben feltalált, nem pedig keresni a hazai nyelv számára, mit ebben nem bír megtalálni

Ezen biztos, de szükséges tájékozás után lássuk az okoskodás részeit.

I. Vannak-e kérdések a magyar nyelvben, melyekre nézve önleges ítéletünk nem teremthet szabályt? A nép szelleme teremtette a nyelvet, az sokszor és gyakran pengetett mondás, de igaz volta nem kopik el a gyakori pengetés által. Igaz tehát, a nép szelleme teremtette a nyelvet. De ha tovább megyünk, s azt kérdezzük: melyiket értelmezhetem hát meg a másiktól, a nép szellemét-e a nyelvből, vagy a nyelvet a népszelleméből? jól tekintsük meg a dolgot, mielőtt hirtelen felelnénk. Bizonyosan, az okból értelmezhetem az okozatot: az is bizonyos, hogy az okozathól is okoskodhatom az okra, ha egyéb úton nem férhetek hozzá. S alkalmasint a nyelvből kell a nép szellemére okoskodni, mert az olyan nyilatkozata neki, mely legláthatóbb és legállandóbb. De bár imént a szellem legláthatóbb és legállandóbb nyilatkozatának nevezém is a nyelvet: korántsem szabad vélnünk, hogy a nyelv nem változik; mert azon vélemény annyira ellenkeznek a századok tapasztalataival, mint p. o. ama vélemény, mely azt tartaná, hogy a földnek jelen színe a világ teremtésétől fogva mindig az volt. A magyar nyelvnek történetei vannak, melyeket részint tudunk, részint nem tudunk. Tudjuk azon történeteit, melyek nyomai a magyar irodalom emlékeiben láthatók; nem tudjuk azokat, melyek a magyar irodalom legelső emléke előtt folytak volt le. Vajjon lehettek-e annakelőtte is történetei? E kérdésre legnagyobb bizonyossággal viszonzozhatni: hogy igen is, nem csak lehettek, hanem valósággal voltak is történetei a magyar nyelvnek addig is, míg a „Látjátuk szömtökökkel mik vagymuk“ világra jött. De ezeket nem tudhatjuk meg a magyar nyelvből. Tehát annyi bizonyos, hogy a magyar nyelvnek vannak történetei, melyeket részint tudunk, részint nem tudunk. — Lássuk most ezt: Vajjon a magyar nyelv történetei mindenkor a magyar nép szellemének határozatai szerint folytak-e le szükségkép és elvhüven, vagy lehettek-e idegen okok is, melyek a nyelvre idegen hatással működven idegenszerűséget oltottak belé, mely idő folytán összeforradt a nyelvvel, úgy, hogy ma már nem is érezzük idegennek? Ezen kérdésre az önleges nyelvtudat miatt nem felelhetünk tudományosan, míg azt közelebbről meg nem ismertük. Minden egyes ember nyelvtudatában csak annyi lehet, mennyi kívülről belé jutott; mert a nyelvet minden ember másoktól tanulja meg, nem magából meríti. Minden

ember nyelvtudata, míg iskola és könyv útján nem bővül és változik, a nyelvtörténetek tetején forog, a történetek magok nincsenek és nem is lehetnek benne. Azon nyelvtudat már, mely iskola és könyv útján nem bővült meg, nem változott el, *önleges nyelvtudat*, a nyelvbeli ártatlanság tudata (status innocentiae linguisticae). Legjelesebb képviselője a gyermek és a falusi ember, kin az iskola nem rontott, nem javított. Ezek nem ismernek nyelvboltlást, tudatjuk és nyelvanalogiájuk soha sem fogyatkozik. Ámde ezekkel ki fog szórározásról, syntaxisról vagy épen a magyar igeidők szabatosságáról értekezni? Így kellvén felfogni az önleges nyelvtudatot, világossá lesz előttünk, hogy az nem is sejtheti, hogy a nyelv-történetek folytatában idegenszerűségek is kerülhettek a nyelvbe. Kérjünk magyarul beszéllő gyermektől vagy falusi embertől „félöt“ *almát*, nem értheti a mit kérünk; de mondjuk meg a parasztnak, hogy *félhárom*-ra a helység házánál legyen, vagy a gyermeknek, hogy *félháromra* iskolába menjen, mindenike megérti, s amaz a mondott időre a helység házánál, ez az iskolában lesz. Pedig előttünk, kiknek nyelvtudatunk több mint csak önleges, a *félöt* (halbfünf) és *félhárom* (halbdrei) egyaránt magyartalan; de a szokás amazt még nem kapatta fel, ezt már a magyar akademikusokra is elragasztotta. Ha körünkől is szedek példákat, ne vegye azt senki gáncsolásnak, hanem csak annak, hogy az önleges tudásban se több se kevesebb, se rosszabb, se jobb nincsen annál, mit kívülről magába vett. Múltkori felolvasott értekezésében tiszt. Horváth Czirill úr többi közt ezen szövegeket is használá: „Ha azt birandjuk, bírva leend a kulcs is“; „meg lön ismerve“; „nem lön kellőleg méltányolva.“ Így Révész Imre „A magyar protestáns egyház szabadságának védelme“ című értekezésében (mert véletlen most olvasám a *Sárospataki Füzetekben*) is azt mondja: „Valóban, aligha tiszta érdekek lehettek azok, melyek miatt a kézirat oly sokáig letartóztatva lön.“ S ilyen, a *lön* igével alkotott, passivumokat ezerivel lehetne felhozni a legújabb irodalomból. Ezeket a magyarul beszéllő gyermek s a falusi ember, kin az iskola nem rontott, nem javított, nem értenék ugyan; de az irodalom felkapván s az iskola el nem lökvén oly közönségesekké váltak már, hogy fel sem tetszenek többé. A magyar nyelv csak két segédigét ismer, úgy *activumban*, mint *passivumban*, t. i. a *vagyoknak vala, volt* alakjait és a *fogni* igének *fogok* alakját, így:

látok	látatom
látok vala	látatom vala
látott vala és volt	látatott vala és volt
látni fogok	látatni fogok ;

ezeken kívül mondjuk még : látva vagy látatva van , látva vagy látatva volt, és látva vagy (nem bánom) látatva (is) lesz , mely utóbbi esetben a *lesz* segédige a *vagyok* igének futuruma. De a lesznek , levék (löl, lösz, lön), lettem, fogok lenni ige annyit jelent, mint a latin *feri*, és soha sem volt segéd ige, minthogy nem *verbum substantivum*, hanem *verbum adjectivum*, mint látok, tudok s a több ige. Azonban, mert a német nyelv a passivum múltját így fejezi ki : ich *wurde* geliebt, geschlagen stb. , s mert a magyar író , és magyar grammatika nem tudván jól németül, bár örökéltig olvasnak is csak németül, azt gondolják , hogy : Hinz *ward* soldat és Kunz *wurde* geschlagen az mindegy : tehát így fordítják magyarul : „Józsi katonává lön“, és „Miska megveretve lön“, azután egyet alusznak reá, s mikor fölébrednek , íme nyelvtudatukban ott van már a *megszeretve lön* ; ki meri még bolygatni a magyar nyelvszellemét, s tán kétkedni is azon, hogy örökre *megszeretve nem leend*.

S mennyi más németességek csúsznak be naponként a magyar nyelvbe? Mert németben „die Sonne ist die Himmelskönigin“, tehát a magyar költő is a napot ég *királynéjének* nevezi ; hogy ki a férje neki, azt még nem olvastam. Mert németben „die Herrin“ van, hogy lehetnének el *úrnő* nélkül? hiába való az *asszony* szó ; úrnő kell, mert „Herrin“ van stb. De mi azt hozzuk ki ebből, hogy a nyelv történetei közben idegen hatások valóban idegenszerűségeket is olthatnak be a nyelvbe, melyeket a szokás megszenvedtet, utóbb védelmez, sőt az önleges nyelvtudat segítségével még a sajátosság nyelvszellem termésének is ad ki. Együttal az is világossá lesz előttünk, hogy az önleges nyelvtudat igazán a nyelvtörténetek tetején forog csak, s hogy benne magok a történetek nincsenek meg. S ha így áll az önleges nyelvtudat dolga, a kitűzött kérdésre : Vannak-e kérdések a magyar nyelvben, melyekre nézve önleges itéletünk nem teremthet szabályt? úgy kell felelnünk, hogy igen is, vannak ilyenek ; azt is eleve gondolhatjuk, hogy a magyar igeidők szabatosága azon kérdések közé való.

II. Általme gyünk az előterjesztett okoskodásnak másik részére, hogy vannak-e kérdések a magyar nyelvben , melyekre nézve se az

élő nyelv, se az új írói szokás nem igazíthat el? — A mit ezentúl élő fogunk hozni annak megbizonyítására, hogy csakugyan vannak ilyen kérdések, az az első részben előadottakat még erősíti; mert azt ugyan senki sem tagadhatja, hogy a mire nézve az élő nyelv és az új írói szokás nem igazíthatnak el, arra nézve az önleges nyelvtudat annál kevesebbé lehet szabályozó, csak része levén az élőnyelvnek, ha ezt alany gyanánt vesszszük. A mit tehát az egész (az élő nyelv) nem tud, azt annak egyik része (az önleges nyelvtudat) hogyan tudhatná? Kitűnő példáját, hogy vannak a magyar nyelvben kérdések, melyekre nézve se az élő nyelv, se az új írói szokás bennünket nem igazíthat el, a Révai és Verseghi közt vitatott tárgy: *az ikes igék léte és használata*, nyújtja e század elején és előbb is. Mit mutat mai napig az élő nyelv az *ikes* igékre nézve? Azt, hogy vannak ikések; mert mind helyesen, mind helytelenül él velök. A mivel pedig az élő nyelv, bár helytelenül is, él, annak létét nem tagadhatjuk, — mert a mi nincsen, azzal sehogy sem lehet élni. — Az élő nyelv mind mai, mind elmúlt időbeli tanúsága szerint vannak *ikes* igék: de az élő nyelvnek se mai se közelebb elmúlt időbeli használata nem mondja meg nekünk, mikor kell azokat helyesen használni. Révai előtt az írói szokás az élő nyelvet követvén, csak úgy használhatta vala, mint ez, tehát helyesen és helytelenül. Verseghi, ki az írói szokást védelmezi vala, nem egy ízben kiálta fel Révai ellen, hogy a már kifejtett és még kifejtendő magyar irályt nem szabad megtisztá-talanítani az *ikes* igékről való álmodott szabályokkal. Révai a magyar emlékek példájira hivatkozván azokból meríté az *ikes* igék mi-voltát s húzá ki ebből használatuk szabályát. S ez belé is ment az írói szokásba, az élő nyelv országos, de hol balra, hol jobbra tévedő szokása ellenére; s mi és a magyar nyelvten helyeseljük Révait, magára hagyván az élő nyelvet, azt, t. i. melyre az iskola és a nyelvten nem hathat. S vajjon joggal és okkal hivatkozék-e Révai a magyar nyelvemlékek példájára? döntő erővel birhatnak-e ezek az élő nyelv és írói szokás ellenére? A magyar nyelvemlékek a maguk korának élő nyelvét fejezik ki; minél régiebb tehát a nyelvemlék, annál régiebb kornak élő nyelvét tükrözi vissza. Úgyde a nyelvek története azt tanúsítják, hogy minél hátrább nézhetünk vissza azokban, annál éleveníbb tudatot találunk a népnél nyelvének alkotó részeitől; a nemzetek története meg azt tanúsítják, hogy minél hátrább kerülhetünk azokban vissza, annál nagyobb elkülönödést

találunk a nemzetek közt. A nyelv alkotó részeinek elevebb tudata s a nemzet nagyobb különödése más nemzetektől (jóllehet ezekkel egy folyó mellékein lakik is) okozza a régi nyelvmélekek nyomosságát azon kérdésekben, melyekben a nyelv saját mivoltának kell döntenie. Az idegen hatás és a hazai feledés annál többre gyűl, minél közelebb érünk a mai korhoz; ennek élő nyelve nem mérkőzhetik tehát eredetiségre nézve a régibb és legrégebb korról; s a mennyiben az új írói szokás egyedül az élő nyelvet tükrözi vissza, előképénél az sem bírhat több nyomossággal.

Mennyi tekintélyvel bírhat már az élő nyelv a magyar igeidők használatában? A magyarországi élő nyelv következő időket különböztet meg: *látok, láttam, láttam volt* és *fogok látni*. Meglehetősen sok ideje hogy élek, húsz esztendeje hogy szerencsém van tagja lenni ezen tudományos akademiának: de én soha se az akademián kívüli, se az akademián belüli köz élő nyelvben más múlt alakot *láttam*, és *láttam volt*-nál nem hallottam még; erdélyi emberektől volt alkalmam a *látá* alakot is hallanom. Semélyes tapasztalásom után a magyar élő nyelvnek három múlt időbeli alakja van csak: *látá, látott, és látott volt*; de a *látá* csak erdélyi, melyet nálunk soha sem hallottam még, s közbeszédben használni sem mernék. Ennyit tudok személyes tapasztalásom után a magyar igeidőkről*), — s ha nyilatkozatokból következtetni lehet, annyit tudnak körülbelül mások is. A jövődöt jelentő alakok is, magam és mások tapasztalásai szerint, csak ezek: *meglát, és látni fog*. — A magyarországi élő nyelvnek idő-alakjai csak ezek tehát:

jelen és jövődö : lát és meglát

múlt : { látott
látott volt

jövődö : látni fog.

A *lát vala, látá* és *látand* alakokat nem ismeri a magyarországi élő nyelv. Azonban ezek valóban megvannak a nyelvben, mert az írói nyelv mai napig használja. Így levén a dolog, lehetetlen állítanunk, hogy az élő nyelv, mely az idő-alakok szinte felét nem ismeri, azok használatában döntsön.

*) A *látá* alakról azt írta Imre Sándor a M. Nyelvészet IV. 338. lapnak jegyzetében: A *láték* pusztuló félben van; van vidék, hol az idősbek esmerik, a legöregebbek használják csupán.“ A jelen értekezés ezen helyére

Dönthet-e abban az új írói szokás? Mielőtt erre feleletet keressünk, azt kérjük tőle: hogyan meri egyáltalában is a *lát vala*, *láta* és *látand* alakokat használni? Hát ha nem is magyar alakok, miután az élő nyelv nem ismeri! Az írói szokás, úgy-e, azért meri használni és tartja magyar alakoknak is, mert a legelső régi nyelvemlékektől fogva mai napig szakadatlanul előfordúlnak az irodalomban. Eltér tehát ebben az írói szokás a köz élő nyelvtől; mi által azt bizonyítja, hogy ennél különb bírót is tisztel, t. i. a nyelv történeteit. Az írói nyelvnek ezen bizonyosságát itt eleve tudomásul vévén, azt látjuk tehát, hogy következő időalakokat használ, még pedig alapos joggal, úgymint: *lát*, *lát vala*, *láta*, *látott*, *látott vala* és *volt*, *látni fog*, *látand* (a foglaló módnak alakait, melyeket a köz élő nyelv is használ, nem említjük itt). De helyesen használja-e azokat? Ezt se tagadni, se igenleni nem lehet, hanem példákkal kell megmutatni.

1) *Fogarasi János* „a magyarhoni országos alkotmány fő ágazatai“ című munkájából, mely 1861-ben jelent meg.

a) „Ezen kísérlet, mely vázlatában az 1848-diki évet követő időkbén *alakult*, czéljául *tízé ki* a magyarhoni alkotmány fő-ágazatainak egybeállítását, hogy kitüntethessék, miszerint az 1848-ki törvények alig tartalmaznak olyas valamit, a miről régebbi törvényeink is nem rendelkezének; hanem a mi érdemleges új van bennök az inkább az egész nép érdekében *történt*. Újabb időben leginkább csak az alaptörvények teljes szövege és magyarítása járult az érintett egybeállításhoz. Jelen értekezésnek forrásául csak magok a törvények *szolgálhatának*. Mindazáltal . . . Béla király névtelen (jobb nevezetlen) jegyzője könyvéhez is *folyamodám*.“

b) „A magyar nemzet és álladalom, azon egész idő óta, midőn a világtörténelemben ismertebb *lett*, mindig szabad és önálló társadalmi jogérettel *bíra*, azaz . . . alkotmányos módon . . . *kormányoztaték*. Ezen törvények között *voltak* és vannak olyanok, melyek . . . alapokul *szolgálhatnak vala*, melyeken *nyugovék* és *nyugszik* az összes álladalmi épület. Különösebben *öseink* . . . időről időre *hoztak* oly törvényeket, melyeket az álladalom lényegére tartozóknak mind

Czuczor úr is megjegyzé felolvasásom közben, hogy a *láta* alak Zalában is él még. Az erdélyi szokásról lásd a M. Nyelvészet V. 354. lapját; a széke-lyek közt a *lát vala* alak is előfordúl, lásd u. o. a 357. lapján Budenz úr tudósítását. Eddig, úgy látszik, csak a *látand* alak veszett ki teljesen az élő magyar nyelvből.

felismerének, mind sokszor nyilvánítának, és a mint egyik vagy másik törvénynek . . . nagyobb fontosságot tulajdonítottak, azt ismételve is megerősíték, de rendszerbe alakítva előszámlálni szükségesnek nem tarták. Minthogy pedig az alkotmányoknak éppen azon alapcikkelyeit kívánom . . . megismertetni, czélszerűnek tartottam, miszerint azonkívül, hogy hű magyar fordításban igyekvém közölni, szabatosan is írjam körül, s némi rendszerben adjam elő azokat. Ezen előadásban elvül azt vevém, hogy . . . alaptörvények alatt azok értendők, melyeket hazánk törvényhozói ilyenekül állítottak vala.“

c) „Kétséget nem szenved, hogy kivált idegen népek gyakran fegyverben állának elébb egymás ellenében, sőt egyik a másik által mégis hódították, és így hódítás vala eredete a népek nagyobb társadalommá alakulásának : mindazonáltal történelmünk kiáltólag tanúsítja, hogy a magyar még a hódított népekkel is minden jogait megosztotta, azaz velök egyesülési szerződésre lépett.“

d) „Álmos vezér és előkelői pedig egymás közt tanácsot tartván, a ruthén vezérek kérelmének eleget téve, velök bekét kötének. Akkor a ruthének vezérei . . . fiaikat túsokul adák Álmos vezérnek, és küldének velök tízezer márkát. Akkor az említett kún vezérek önként meghódolának, mondván : E mai naptól fogvást urunkká választunk, . . . és hová szerencséd vezetend, oda követünk. S mit szóval mondottak Álmos vezérnek, eskü hitével is megerősíték, s Álmos vezér és előkelői is azon módon kötelezék nekik magokat. Akkor ezen hét kún vezér Pannoniába jönni megindúla. Hasonlóan a ruthének közül is sokan . . . Pannoniába jövének.” [Helyes!]

e) „Horvátországot . . . Magyarországgal később Sz. László egyesítette, ki . . . az országot Álmosra bízta; mely egyesülés Kálmán által, ki Traut . . . is elfoglalta mi által Kálmán a középkori európai helyhatóságok egyik alapítója lön, még jobban megszilárdult.”

f) „A ruthének vezérei . . . mégis mindent megadának, hanem kérék Álmos vezért, hogy Gallicia földjét elhagyva . . . Pannonia földjére szállana, mely előbb Atilla király földje volt. És Pannonia földjét előttök szerfölött jónak magasztalják vala, mondják vala ugyanis, hogy ott igen nevezetes forrásvizek folynak egybe, . . . mert Atilla király halála után Pannonia földjét a rómaiak legelőknek nevezik vala, mivelhogy nyájaik Pannonia földjén legelnek

vala. És méltán *nevezik* *vala* Pannonia földjét rómaiak legelőjének stb.“*). [Az utolsó előtti két alak helyett inkább *látott* *vala*.]

Igyekezünk most az ezen hat szakaszban előforduló időalakokból kihozni, mit jelentenek azok, miből egyúttal ki fog tetszeni, mindenike miért áll ott, hol találjuk. A *lát* *vala* alak hatszor, a *látá* alak huszonnégyszer, a *látós* alak tizenhétszer, a *látott* *vala* alak egyszer, a *látand* alak is egyszer fordul elő. Előre is föl kell tennünk, hogy ezen alakok az időjelölésre nézve különbözök egymástól; mert ha mindnyájan épen azont jelentenék, semmi józan ok se volna azokat keverve használni. Föl kell azt már azért is tennünk, mert a tapasztalás bizonyítja, hogy minden emberi nyelvnek különböző idő-alakai különböző időket jelelnek; a mi pedig minden emberi nyelvben megvan, annak híjával nem lehet a magyar nyelv; legalább én még nem fedezhettem föl legkisebbet is, a mit az úr Isten egyedül a magyar kedvéért teremtett volna: másfelül azon ki-tüntetést sem láttam még, a miből egyedül a magyart zárta volna ki. Bizonyosnak kell tehát elfogadnunk, hogy a különböző időalakok különböző időket jelelnek. De továbbá azt is előre föl kel tennünk, hogy egy-egy idő-alak mindig ugyanazont, vagy egy idő-fogalom alá hozhatót jelent. Valamint előleg csak képzelünk is bajos, hogy a sokféle időalak ne sokfélélt jelentsen: azonkép alig lehet képzelünk, hogy ugyanazon idő-alak egymással ellenkezőt, vagy nem könnyen egyezhetőt jelenthessen.

A *lát* *vala* alak ezekben fordul elő: b) „Ezen törvények közt voltak és vannak olyanok, melyek . . . alapokúl *szolgálnak* *vala*, melyekben nyugovék és nyugszik az állodalmi épület.“ f) „A ruthénok vezérei . . . kérék Álmos vezért, hogy Galliczia földjét elhagyva . . . Pannonia földjére szállana. És Pannonia földjét előttök szerfölött jónak *magasztalják* *vala*, *mondják* *vala* ugyan is, hogy ott igen nevezetes forrásvizek folynak össze . . . mert Atilla király halála után Pannonia földjét a rómaiak legelőknek *nevezik* *vala* stb.“ Ha az első mondatot vesszük, legott szembe tűnik, hogy a két viszszavivő mondat: Melyek alapokúl *szolgálnak* *vala*, és Melyeken *nyugovék* és nyugszik az álladalmi épület, — okvetetlen egy és azon időfogalmat fejezi ki: mégis ott van az elsőben *szolgálnak* *vala*, a másokban *nyugovék*; miből az sülne ki, hogy a két alak egyet je-

*) Az f) és a d) alatti szakaszok Szabó Károly fordításából valók.

lent. Ha meg a következő mondatot vesszük : A ruthénok *kérék* Álmost, hogy Pannónia földjére szállana, és Pannónia földjét előttök jónak *magasztalják vala* ; *mondják vala* ugyanis, hogy ott nevezetes forrás-vizek folynak össze, — úgy látjuk, hogy a *kérék* és *magasztalják vala*, *mondják vala* épen nem egyet, hanem nagyon különbözőt jelentenek, úgy mint a *kérék* itt azon történeti múlt, mely alatt a *magasztalják*, *mondják vala* úgy nevezett bevégzetlen jelenek. — Ha végre tovább olvassuk : Mert Atilla király halála után Pannónia földjét a rómaiak legelőknek *nevezik vala* stb. lehetetlen nem látnunk, hogy ezen *nevezik vala* nincsen melléje rendelve az előbb *magasztalják*, *mondják vala*-nak, mert ezek a *kérék* idő alatt végzetlen jelenek voltak, az pedig néhány századdal a *kérék* előtt történt volt meg, minélfogva *nevezték vala*, *legelték vala* kellett volna mondani. Ezen példákából tehát lehetetlen a *lát vala* alak idő-jelentését kiokoskodnunk.

Talán szerencsésebbek leszünk a *láta* alakkal, mely huszon-négyszer előfordúl. Az a)-ban olvassuk : Ezen kísérlet céljául *tüzé ki* az alkotmány fő ágazatainak egybeállítását Jelen értekezésnek forrásául csak magok a törvények *szolgálhatának* . . . mind a mellett Béla névtelen jegyzőjéhez is *folyamodám*. — Az első *tüzé ki* nyilván történeti múlt, az utolsó : *folyamodám* is az ; de a középső : *szolgálhatának* nyilván nem az. Tehát ezek közt sincs egyezés. A b) alatt előforduló *bíra*, *kormányoztaték*, *nyúgovék* kétségtelesen tartós állapotokat jelentenek, mit a mondatok egyszeri olvasása vélet észre : de ebben : Különösebben őseink időről időre *hoztak* oly törvényeket, melyeket az álladalom lényegére mind *felismerének* mind szokszor *nyilvánítának*, és a mint egyik vagy másik törvénynek nagyobb fontosságot *tulajdonítottak*, azt ismételve is *megerősíték*, de rendszerbe alakítva előszámolni szükségesnek nem *tarták* — nem tudni, miért áll a *hoztak*, *tulajdonítottak* után a visszavivő mondatokban a *láta* alak így : *felismerének* stb. Viszontag a most következő *igyekvém*, elvül *vevém* megint olyan időt jelent, milyent előbb a *tüzé ki*. — A c) alatti fegyverben *állának*, *hódítaték*, *vala* kétségtelesen tartós vagy ismétlődő állapotot jelentenek : ellenben a d) alatti nyolcz *láta* alak félreismérhetetlenül történeti idő, mint a) alatt a *tüzé ki*, vagy b) alatt az *igyekvém* és elvül *vevém*. Az e) alatti *lön* is az : de ott meg szembetünik, hogy *egyesítette*, *elfogadta*, *bízta*, *elfogalta* nyilván olyan időt jelentenek, mint a *lön*, s különbözőnek a meg-

szilárdult-tól. Végre az f) alatti: A ruthénok mindent *megadának*, hanem *kérék* Álmost, hogy stb. világosan olyan időt jelentenek, mint az e) alatti *lön*, a d) alatti nyolcz *láta* alak stb. Azt kell tehát erről az alakról is mondani, hogy nem egy időfogalmat jelent.

Ugyanazt kell majd tapasztalnunk a *látott* alakról is; mert az e) alatt látók, hogy ezen alak négyszer nem jelenthet mást, mint a d) alatt a nyolcz *láta*-féle, egyszer pedig valóban mást jelent, mit a példa egyszeri elolvasása is megértet a figyelmes olvasóval. Hasonló bizonytalanság nyilatkozik a) alatt is ezen alak körül, hol ha *alakult* a maga helyén van, *történt* nem lehet úgy, mert ott *történt volt* vagy *vala-t* kellene látnunk, s *járúlt* bizony nem más, mint a szakasz elején a *tüzé*-ki. Nincs különben a c) alatt is.

A *láttam* *vala* és *látand* alakok egyszer fordulnak elő, tehát nem lehet róluk itélnünk. — De a mit Fogarasitól nem lehet megtudnunk, azt talán megtudhatjuk más íróktól.

2) Szalay László „Magyarország története“ első kötetéből veszem a következő rövid példákat: „A vezérek most a Dunán átkelve, seregökkel Koppány elébe *siettek*, ki a veszprémi várat *ostromlá*. A két sereg egymásra *talált*. Innen és túnan a harczot most nem *nyiták* meg nyilzapporral, mint szokásuk *vala*, midőn idegen harcosokkal *volt* dolguk; a hadi művészet minden fogásait távol *ellökték* magoktól, s az ellenséges testvérek dühével *rohant* meg vitéz vitézt, vezér vezért. A végzet *kimondá*, melyik győzzön, melyik vesszen a két ügy között. Koppány *összerogyott*“ stb.

„Midőn a magyar nép a kilenczedik század végtizedében a négy folyam partjain új hazát *szerzett* magának; több faj *lakta* e földet, melyek között egy sem *bírt* képességgel állodalmat alkotni.“ — Az első példa eleje: a vezérek Koppány elébe *siettek*, ki a veszprémi várat *ostromlá*, igen nagyon hasonlít ezen másik példához, mégis itt az áll: midőn a magyar nép új hazát *szerzett* magának, több faj *lakta* e földet. A hasonlóság ezt kívánta volna: több faj *lakék* stb., ha t. i. az első helyes volt. De meg kell vallanom, a derék munkából, az első kötet elejétől az eddig megjelent utolsó lapig, legkisebb érzete sem tűnik ki annak, hogy különbség lehet az idő-alakok jelentései közt.

3) Jókai Móríc „Az új földes úr“ című regényéből találomra ezt teszem ide:

„Miután az utolsó falatot is *legyűrte*, Kampós uram nagy lelki

nyugalommal ismét visszabocsátá kését a csizmaszár mellé, s azután egy kis szalmás butykost vonva ki másik zsebéből jót húzott belőle; tenyereiről *leverte* a morzsákat, s szépen zsebbe *dugta* a kezeit s *nézte* tovább, hogy vizsgálják egyik paksamétát a másik után. E gonosz flegma *kazdte* kihozni, türelméből Bräuhäusel urat Felkell fordítani az egész ládát, *rikácsola* Bräuhäusel Kampós uram, a mint e veszedelmes vállalkozást *meglátta*, mindjárt *tudta*, hogy mi lesz ennek a legközvetlenebb következése, s nagy hirtelen *felszedte* lábait, miket eddig kedélyesen himbálva *lógatott alá*“ stb. stb. Itt eleinte a *láta*, azután a *látott* alak van, miért? azt nem tudjuk. De annyit észreveszünk, hogy *leggyűré*, *visszabocsátá*, *rikácsola* nem akarnak tartós állapotokat jelenteni, hanem itt, valamint az egész regényen keresztül, nagyobbára történeti időt fejeznek ki, mint ezen példa is mutatja: „Kampós, mint ki a szabályokat legjobban ismeri, egyetlen fegyverét, a csizmaszárba dugott fehérvári bicsakot *elővóná* s rendületlen nyugalommal és elszántsággal *nyújtá* át fogságra vetőjének: „fogja ön.“ Az által, hogy bicskáját önkényt *átszolgáltató*, elég biztosan *fejezé ki*, hogy védelmezni nem akarja magát Bräuhäusel úrnak már a nyelvén lebegett az a bosszú-töltő sententia, hogy gyalog kísértesse be a refractáriust; de azután eszébe jutott, hogy ezt a mulatságot a kísérők sem köszönnék meg; annálfogva *megengedé* Kampós uramnak, hogy a tiszti lakba izenhessen, hogy a kocsis . . . rukkoljon ide; azután lelkére kötve az örmesternek, hogy minden vagyonával felelős ez emberért, hóna alá *vevé* a szekrénykét, s indult volna kifelé, ha Kampós uram egy szerény ellenvetéssel még egyszer meg nem állította volna.“ Itt a *láta* alak hatszor fordul elő, mindannyiszor bizonyára történeti vagy elbeszélő múlt értelmében, világosan *nem* végzetlen jelen vagy imperfectumében.

4) *Bede Ádám* című angol regénynek, Salamon társunk által igen nagy szorgalommal készült és magyaros fordítását adja ki a Kisfaludy Társaság. Ezen fordítás is jeles tanúsága annak, hogy a magyar ige-alakok vagy mind ugyanazt jelentik, vagy egyik sem jelent határozott időt.

I. 151. l. „De kérem, a körülményeket, még napját is szeretném tudni, mikor *tartá* első beszédét.“ „Egy vasárnap Marlowe testvért, ki öreg ember és a helységben egyik prédikátor *volt*, Hetton Deeps-ig *kisértem* (úgy-e e *volt* és *kisértem* okvetetlen két különböző múltat akarnak jelenteni, mégis egy alakuk), a hol az emberek az ólom bányák-

ban való munkával keresik kenyeröket“ . . . „Van jó három mértföldnyire Snowfieldtől, s reggel korán *indulánk*, mert nyár *volt*. A mint a hegyeken *átmentünk*, csodálatosan *lepett* meg az isten gondolatja, mert mint ön is tudja, nincsenek ott fák (nyár *volt*, s csodálatosan *lepett* meg, két különböző multat fejeznek ki; azután *átmentünk* az előbbi kettő melyikéhez hasonlítható? még is mindhároma egy alak.)“ . . . „Midőn a faluba *érkeztünk*, a nép *várakozott* reá, mert midőn az előtt ott *járt*, előre *kijelölte* az időt és helyet, s azok, kik az isten igéjét *akarták* hallgatni, *összeseregelték* e helyen, a hol a kunyhók legsűrűbben *állottak*, hogy másokat is megjelenésre buzdítsanak.“ Itt hétszer fordul elő egymásután a *látott* alak; tehát vagy mindannyiszor ugyanazt jelenti, a mi lehetetlen, mert a hét múlt idő itt csakugyan nem azonos, — vagy annyiféle jelent, a hányféle múlta szükségünk van.

Tudom, a felhozott példák nem elegendők azon következtetésre, melyet belőlök ki akarok húzni; de hogy a kívánható mennyiséget egyszeribe előteremtsem, bátor vagyok megkérni az akadémia jelen tisztelt tagjait s a magyar irodalom tisztelt részeseit egyetemben és egyenkint, szólaljanak fel, — hisz csakugyan nyomós kérdésben forgunk — szólaljanak fel, a kik némi tudással, némi logikai okból használják a magyar ige időalakjait, s mondják meg nekünk, milyen és hol vett nézetet követnek abban. Addiglan pedig kénytelen vagyok azt következtetni az új irodalomból, hogy merő találmra, *τύχη* nem *τέχνη*, használjuk az időalakokat.

Íme az élő nyelv nem igazíthat el bennünket az igeidők kérdésében, mivel maga szinte felöket nem is ismeri; az új írói szokás sem igazíthat el benne, mivel merő találmra él velök.

Mit tegyünk ezen szorúlt állapotban? Kövessük igazán és értelemmel az új írói szokás tettét! S mit teszen az? Használja szerte a *lát vala*, *látá*, *látand* alakokat, sőt még hébekorba a *látá vala-t* is, melyeket pedig a köz élő nyelvben mind vagy épen nem, vagy egyikét-másikat csak véltve találja. Ha szabad neki ezen alakokat a régiségből fölvennie, s velök, mint a többiekkel is, amúgy találmra élnie: nem csak szabad, de kötelességünk is ugyanazon régiség útmutatása szerint helyesen akarni élni azokkal. A hol veszi a szokás az idő-alakokat, ott és csak is ott kell vennie a velök való helyes élest is. Ha megtanuljuk azoknak létét, melyeket a közélet nem ismer: nyilvánvaló igazság, hogy jelentésöket is meg kell tanulnunk, melyet a közélet nem ismerhet, s az új írói szokás még nem

tanult meg. De itt az a kérdés, irodalmi múltunk melyik része legyen tanítónk? A lehető régibb része, mely ki is tűnik nálunk, úgy mint a XIV. századtól kezdve Pázmány koráig, tehát a XVII. század feléig és szinte végéig. Ebbe a korba valók, hogy csak némelyeket említsék, a bécsi és müncheni codexek, sz. Margit legendája, Nádor-codex, Mindszenti Gábor naplója, Pesti Gábor fordításai, Erdösi János Újtestamentoma, a Kolosvári biblia, Sallustius fordítása 1596. stb. stb. Azt mondják: Latinból vannak fordítva; a régi magyar írók szörnyüképen latinosan élének az időalakokkal! — Nincs úgy egészen, azok nem mind latinból fordított iratok. Erdösi p. o. azzal dicsekszik, hogy nem mind a vulgatából fordította ¹⁾; Heltaiék a kolosvári bibliát, t. i. az ó-testamentum könyveit, héberből fordították ²⁾; Mindszenti Gábor naplója pedig, mely 1540-ben íraték, eredeti, nem is fordított munka; Bornemissza, és Telegdy predikációji se fordítások, ha követtek volna is idegen predikátorokat. Továbbá igen tanulmányosak azon kornak nyelvtanai is, mint Erdösi János 1539ben, Szenczy Molnár Albert 1610-ben, és Pereszlényi Pál 1682-b. megjé-

¹⁾ Szent Máté „ilete“-bevezetésében azt mondja többi közt: „Mű és ez minapon ez szent evangeliumot zsidó nyelven találván, sok helyen az zsidó nyelvet követők inkább, hogy nem mint az görögöt avagy római nyelvet. Bünné ne vesse azirt az keresztyén, ki ezt olvassa, ha egynihány helyen az görög és római nyelvtől látatunk eltávozni. Illick vala, hogy itt az zsidó írásra nízink inkább hogy nem mint az görögre. Azonkippen az egyéb evangeliomokban illik vala, hogy az görögre nízink inkább, hogynem mint az római nyelvre, honnan ennek eredete vagon.“

²⁾ Az előszóban ezt mondják: „Ha kedig kívánod a nevünket, kik e munkába voltunk foglalatosok, megtudni, és a mi Istentől való vallásunkat megérteni, nem resteljük rövid beszéddel megjelenteni. Niha hárman s niha négyen is voltunk együtt e munkába. Heltai Gáspár kolosvári fő lelki pásztor, Gyulai Estván magyar prédikátor, Ozorai Estván és Vízaknai Gergely skola mester. Nem ok nélkül voltunk pedig ennyin e munkába együtt, hanem előszer ez okáért, hogy ha valamelyünk avagy az írásnak értelmét, avagy a magyar szónak módját és járását jól eszébe nem vette volna, a másunk avagy a harmadunk eszébe vennéje. Mert tudjuk azt, hogy akárki is niha még csak kicsi dologba is eltévelyedik. Tudjuk azt is, hogy az úr Isten az ő ajándékot nem egyaránt osztogatta; egynek egyfélét, másnak másfélét adott; némelynek többet, némelynek kevesebbet. Másodszor ezért voltunk ennyin együtt e munkába, mert nem csak a köz deák bibliát követtük a magyarul fordításba, miért hogy a köz deák biblia helylyel-helylyel a görög bibliából igen homályosan íratattott; egynéhány helyen kedig el is távozott az igaz értelemről. Hanem főképen követtük a zsidó bibliát stb. stb.“

lent grammatikáji, melyek máskép értelmezik az igének időalakjait, mint az újabb kor, de egyezőleg értelmezik a jellemeztünk kor íróival.

De nézzünk szemibe a fordításoknak, ne féljünk tőlök. Föltet-szik talán, hogy némely régi fordítás sokkal több csinosságot visel magán, mint az eredetiek. Ám azért ne higgyük, hogy magyartalan a műgond és csinosság, ellenben az émelyítő pongyola, nemzeties: hanem ítéljünk a régiokról magunk édes tapasztalása szerint. Hajdan és most jóféle könyveket szoktak fordítani, a bibliát pedig már vallásos tiszteletből is lehető nagy gonddal fordítják. A ki Cicero periodusait akarja fordítani, kétszer, háromszor is odanéz, meg homlokát törlegeti, míg írni kezd, azután is többször keresztez még. Úgy tesz alkalmasint a versfordító is. Nem azon szándékkal fordít az ember, hogy rontsa a magyar nyelvet, hanem, mi tagadás benne, bizony zablárol itatja pegazusát a fordító. Mikor magunk componálunk akár prózát, akár verset, bátrabban neki megyünk: ámde aztán többnyire meg is látszik rajta az otthoniasság, gyakran a sértő pongyolaság is. Fel lehet tennünk, így érzenek s így cselekszenek vala a XV. XVI. és XVII. századbéli magyar írók is.

De itt üti fel magát a nagy vád. Épen azért, mivel az eredeti idegen irat a fordítót nyügözi, ez magyartalanságok által segít magán mindenkor, minélfogva nem válhatik előképünkké. Így szól a vád. Azonban mielőtt hallgatnánk beszédére, mondja meg nekünk a vád, lehet-e mindenben egyiránt utánozni az idegent? Lehet-e például a magyar névszókat a latinok vagy görögök után ragozni, viszonyítani? Ugy-e nem. Ebben és hasonlóban tehát a fordítók akarva sem utánozhatják a latint, görögöt, hébert. — De utánozhaták a módok kifejezésében, s onnan van a számtalan conjunctivus a fordításokban, mely az eredeti iratokban gyérebbe kerül elő. S azt látjuk, tudjuk, nem is követjük ma, mikor némi gonddal írunk. — Utánozhaták-e a régi magyar írók a tempusokra nézve a latint, görögöt, hébert? Vigyázzunk erre jól!

Pesti Gábor a vulgatából, Erdösi János a héberből és görög-ből, Heltaiék is a héberből és görög-ből fordítanak bibliai könyveket, három nyelvből, melyek a tempusokra nézve nagyon különböznek egymástól: mégis magyar fordításaik az idő-alakok használatában annyira egyeznek egymással, hogy bizony görög a göröggel, latin a latinnal nem egyez meg inkább. Legyen itt egy két példa, először *Heltaiék Ótestamentomából*, tessez: Mózes IV. könyvének 15. részéből:

„Ha kedig valamely lélek tudatlanságból *vétközendik*, egy esztendőös kecskét hozzon bünért-valóáldozatra. . . .

„Ha kedig valamely lélek kevélységből *vétközendik*, akár lakos akár jövevény legyen, az megkáromlotta az urat. És kiszaggattatik az a lélek a ő népe közül; *megutálta az úrnak igéjét és az ő parancsolatját hátra hagyta*. . . .

„Mikor kedig az Izrael fiai a pusztába volnának, egy embert *találnak*, ki szombaton fát *szed vala*. És a kik *találták volt*. . . . Mozeshez és Áronhoz *hozák*, és mind a gyülekezőhöz. És őrizet alá *adák* ötöt, mert nem vala nyilván megjelöntvén, mit kellene véle művelni. *Monda* ez okáért az úr Mozesnek: Az ember halálnak halálával haljon, kövezzé meg ötöt mind az egész gyülekezőt a tábor-kivül. És *megkövezzék* ötöt és *meghala*, miképen az Úr Mozesnek *parancsolta vala*.“

A 16. részből:

„Kore kedig Dathannal és Ábirammal . . . és Ónnal . . . Mózes ellen *támadának*, egynihány egyéb férfakkal És *összegyülének* Mózes és Áron ellen, és *mondának* ő nekik: Sokat tulajdonítottok magatoknak stb.

„Hallván ezt Mózes, orozájára *borúla* és *monda* Korének és minden gyülekezőtinek: Holnap megjelenti az Úr, kik legyenek övéi, és kit *választott* magának, hogy ő neki áldozzék stb. . . .

„És *monda* Mózes Korének: Maga halljátok meg tü Levi fiai: kicsinynek vélitek-e, hogy titeket az Izraelnek istene *kiválasztott* az Izraelnek gyülekezőtiből, és magának *választott* titeket? Mondom, magának *választott* tégödet és minden te atyádfiait teveled egyetembe

„*Elküldé* Mózes és *hivatá* Dathant és Ábiront Eliab fijait: ezek kedig ezt *mondák*: Mi nem megyünk; kicsinynek véled-e azt, hogy münköt *kihoztál* a földről, mely téjjel és mézzel foly, hogy megölj itt e pusztába? Bezzeg, szépen *hoztál* be münket a földre, mely téjjel és mézzel foly, és szántóföldet és szőlőt *adtál* örökségül!“

S akár merre néz az olvasó, elejétől fogva végig, mind így foly. — Legyen másodszor, egybevetés kedviért, négyféle fordításból mutatvány, úgymint a *Müncheni codezsból*, *Pesti Gábor*, *Sylvester János*, és *Heltoieki* fordításai szerint Máté evangéliumának XXVIII. és XXVI. fejezetéből.

Müncheni Codex :

XXVIII. R.

1. Az ünnep estin kedig, ki fénylik az ünnepnek elő napján, *jöve* Magdalnai Mária s a más Mária látniok a koporsót.

2. És im *lön* nagy földindulás; Úrnak angyala *száll* le mennyből, s vépvén elhengerejti a követ, s *ül vala*¹⁾ felül rajta.

3. *Vala* kedig ő személye miként villámat s ő ruhája fejr miként hó.

4. Ő félelmétől kedig *megijedtek*²⁾ az őrizők s *löttenek*²⁾ miként holtak.

5. Felelvén kedig az angyal *monda* a néemberieknek: Tü ne akarjatok félnetek, mert tudom, hogy Jézust keresitek, ki *megfeszítetett*.

6. Nincs itt, mert *felkölt*, miként *mondotta*³⁾. Jövetek és lássátok a helyt, hol *helyheztetett vala* Úr.

7. És menjetek hamar, s mondjátok ő tanítványinak, mert *felkölt*, s im elől kel tütöket Galileában; ott ötet meglátjátok, miként *mondotta* tü nektek.

Pesti Gábor, 1536.

XXVIII. R.

Az innepnek kedig estvéjén, mely virrad meg első szombatra, *jöve* Maria Magdalena, és az más Mária, hogy meglátnák a koporsót.

És ime *lön* nagy földindulás; Úrnak kedig angyala *leszáll* az mennyországból és járúlván oda, elemelé a követ az ajtóról, és rajta *ül vala*.

Kinek az ő tekinteti *vala* mint egy villámás, és az ő ruhája fejr mint az hó.

Ő töle *megfélemlének* az őrizők, és *lönnek* miképen megholtak.

Felele kedig az angyal és monda az asszonyállatoknak: Ne féljete ti, mert tudom hogy a Jézust keresitek, ki *megfeszítetett*.

Nincsen itt, mert miképen *megmondta feltámadott*. Jövetek el azért és lássátok a helyet, a hol *úr helyheztetett volt*.

És hamar elmenvén mondjátok meg az ő tanítványinak, hogy *feltámadott* halottaiból, s ime előze tikteket Galileába, ott látjátok meg ötet. Im *megmondtam* nektek.

¹⁾ A három első fordítástól különbözik a negyedik, mely *redüle-t* ír. Ez tehát ezen cselekvést olyan időpercznek veszi, milyen a *leszáll, lön, eljöve*; a három első megkülönbözteti azt az előbbiektől, s a múltban végzetlen jelennek veszi. Vesd össze a 11.). — ²⁾ Itt az első különbözik a többi háromtól, melyek jól fejezik ki az időt. V. ö. 9.) alatt. — ³⁾ A *mondotta* annyit tesz itt,

Sylvester János, 1541.

XXVIII. R.

Az szombat estve kediglen, mely estve az ünnepek egyik napjára virad, *elmene* az Mária Magdalena, és az második Mária, hogy meglátnák az koporsót.

És ime nagy földindulás *lün*; mert az úr Istennek angyala mennyországból *leszálla* és az koporsóhoz menvén az ajtórul az követ lefordítá, és rajta *ül vala*.

Az ü tekinteti kediglen olyan *vala* mintegy villámás, és az ő ruhája oly fejr vala mint egy hó.

Az őrizők kediglen az angyaltul való filtekben *megrettenének*, és olyanok *lünnek* mint az holtak.

Felevén kediglen az angyal *monda* az asszonyiállatoknak : Ne filjetez tü, mert tudom en, hogy az *megfeszült Jézust* keresitek.

Nincsen itt, mert *feltámadott*, miképen *megmondá*^{*)}. Jöve-tek el, lássátok meg az helyt, hol ott *helyezették volt* az úr istent.

És hamar elmenvén mondjátok meg az ü tanítványinak, hogy halottaibul *feltámadott*, és ime előtettek megyen Galileába, ott ütet meglátjátok. Ime *megmondám* tünéktek.

Kolosvári biblia, 1562.

XXVIII. R.

Szombatnak kedig estin, melyen elkezdetik az első szombat, *eljöve* Mária Magdalena, és a másik Mária, hogy meglátnák a koporsót.

És ime nagy földindulás *lön*; mert Úrnak angyala *leszálla* mennyből, és hozzá járulván lefordítá a követ az ajtórul, és *reáüle*.

Vala kedig az ő tekinteti olyan mint a villámás, és az ő öltözeti fejr mint a hó.

Annak kedig *félelmének* miatta az őrizők *megrettenének* és *elhalának*.

De az angyal felevén *monda* az asszonyiállatoknak : Ne féljetez, mert tudom, hogy a *megfeszült Jézust* keresitek.

Nincsen itt, mert *feltámadott*, miképpen *megmondotta*. Jöve-tek el, lássátok meg a helyt, a hová az urat *helyezették volt*.

És hamar elmenvén mondjátok meg az ő tanítványinak, hogy *feltámadott* halottaiból, és ime előtettek megyen Galileába, ott meglátjátok ötet. Ime *megmondottam* tünéktek.

mint *mondva van*, s azért *tudva van*. — *) Innen, ha *megmondotta-t* nem akart írni Sylvester, *mondotta volt* helyesebb volna, mint *megmondá*: de ő a 7-dik versben is ezen alakot használja, hol a többiek a *láttam* alakot. Hasonlít a 2. és 9. alatti esetekhez.

8. És Magdalnai Mária, s a más Mária *kimenének* hamar a koporsóból félelemmel és nagy örömmel futván meghírdetniek ő tanítványinak.

9. És ím Jézus azoknak eleikbe kele mondván : Udözök legyetek. Azok kedig *vépének* ő hozzá s *fogák* ő lábait s *imádák* őtet.

10. Tahát *monda* azoknak Jézus : Ne akarjatok félnetek, de menjetek hirdessétek az én atyámfiainak, hogy menjenek Galileába, mert ott engemet meglátnak.

11. Kik mikor elmentek volna, ím némelyek *jövének* az városba, és *meghírdeték* a papi fejedelmeknek ménd, melyek *löttek* *vala*.

12. És egybegyölekezvén a vénekkal tanácshoz fogván, sok pénzt *adánaka* vitézeknek, mondván :

13. Mondjátok, mert *eljöttek* ő tanítványai ez éjjel és mű aluvánk *elurozták* őtet.

14. És ha ez meghallattatik a fejedelemtől, mű könyörgönk neki és megmentönk titeket.

És amazok hamar elmenvén az koporsótól nagy félelemmel és nagy örömmel *futnak* *vala* ⁵⁾, hogy meghírdetnék az tanítványoknak.

És mikoron mennének az úton, íme Jézus elejikke *járula* mondván : Idvezlettek legyetek. Amazok kedig *járulának* és lábaihoz *nyulának*, imádván őtet.

És *monda* nekik Jézus : Ne féljetekek, menjetekek el, mondjátok meg az én atyámfiainak, hogy menjenek Galileába, és ott engem meglátnak.

Melyek mikor elmentenek volna, íme nékik az örízök kezüül, *jövének* a városba, és *mondák* az papi fejedelmeknek mind az dolgot, mimódon *törtint* *volna*.

Egybegyülének ⁶⁾ a fő népekkel és tanácsot tartván, nagy pénzt *adának* az vitézeknek, mondván nekik :

Azt mondjátok, hogy az ő tanítványi éjjel *eljöttek* és *el-lopták* őtet, mikoron tí alonnátok.

Ha kedig ezt meghallja Pilatus mí elhitetjük vele, és titeket megmentönk.

⁵⁾ Nem eltérés van itt az időalakra nézve, hanem más szófüzet, mint az első fordításban. — ⁶⁾ Csak a szófüzet különbözik ; az első és harmadik fordításban, meg a második és negyedik fordításban hasonló a szófüzet. —

És hamarsággal az koporsótól eltérvin filelemmel és nagy örömmel *sietnek vala* ³⁾, hogy hírré tehetnék az ü tanítványinak.

Mikoron kediglen elmentenek volna, íme az Jézus eleikbe *mene*, és *monda* : Bikesig tünéktek. Azok kediglen ü hozzá járulának és az ü lábaihoz *esinek* és *imáddák* ütet.

Legottan *monda* az Jezus ünekiék : Ne filjetek, menjetek el, és hirdessitek meg az én atyámfiainak, hogy Galileába menjenek, és ott engemet meglátnak.

Mikoron kediglen azok elmentenek volna, íme az őrizők közzöl nikik az városba *meninek* és mindeneket *megbeszillinek* az papoknak fejedelminek, az melyek *történtenek vala*.

És mikoron egybegyültének volna az vénekkel és tanácsot *tartottanak volnu*, sok pinzt *adának* az őriző vitézeknek ezt mondván :

Mondjátok azt, hogy az ü tanítványi *jüttenek volt* ⁷⁾ el it-szaka, és azok *orozták* el mikoron tü elaludtatok volna.

És ha ez dolgot az fejedelem *meghallandja* ⁸⁾, mi reábirjuk ütet, hogy eztelhiszi, és azt tiszszük, hogy semmi filelmetek nem liszen ebből.

És hamarsággal elmenvén a koporsótól félelemmel és nagy örömmel *futnak vala* ⁵⁾, hogy hírré tennék az ő tanítványinak.

Midőn kedig mennének, íme Jézus eleikbe *méne* és *monda* : Békeség tünéktek. Azok kedig hozzá járulván *meგრაგადák* lábait és *imáddák* ötet.

Akkoron *monda* nekik Jézus : Ne féljeteK, menjeteK el, teyéteK hírré az én atyámfiainak, hogy Galileában menjenek, és ott meglátnak engem.

Mikor kedig elmennének, íme némelyek az őrizők közzül a városba *jövének* és hírré *tüvék* a papi fejedelmeknek mind azokat, a melyek *löttek vala*.

És összegyülvén a vénekkel tanácsot *tartának* ⁶⁾ és bő pénzt *adának* az hadakozó legényeknek, mondván :

Mondjátok, hogy az ő tanítványi éjjel *eljöttek* és *ellopták* ötöt, mikoron mi alonnánk ;

És hogy ha ez a fejedelemnek tudtára *leszen*, mi elhitjük ő vele, és megmentünk tüteket.

⁷⁾ Szükségtelen a volt. — ⁸⁾ Igen helyesen van itt a *látand* alak, mely a többiekben *lát* által van helyettesítve.

15. És azok a pénzt vevén úgy *tőnek* miként *tanejtattak* *vala*, s *meghírhévék* e beszéd a zsidóknál ménd maiglan.

16. A tizenegy tanejtványok kedig *elmenének* Galileába a hegyre, hol *szerette* *vala* azoknak Jézus;

17. És látván *imádák* ötet; némelyek kedig *kételkedének*.

18. És ő hozzájok vépvén Jézus *beszélle* nekik mondván: Énnem *adatott* ménden hatalom mennyen és földön.

19. Menjetez azért és tanohatok ménden nemzeteket . . . tanejtván őket tartaniok mendeneket, valamelyeket *parancsoltam* tőnektek.

Amazok a pénzt elvevék, és akképen *tőnek* mint *megtanítottak* *vala*. És *kíhírhévék* az beszéd zsidóság között mind ez napiglan.

Az tizenegy tanítvány kedig *menének* Galileába az hegyre, hová Jézus nekik *hagyta* *vala*.

És mikoron ötet látták volna, *imádák* ötet; nékik kedig *kételkedének*.

És *járula* Jézus *szóla* nekik mondván: *Adott* ennekem minden hatalom mennyen és földön.

Azért menjetez el, tanítatok minden népeket . . . megtanítván őket tartani mind azokat, kiket *parancsoltam* nektek.

XXVI. R.

3. Tahát *egybegyülekeztek* ⁹⁾ a papok fejedelmi . . . a papok fejedelme pitvarában, ki *mondatik* ¹⁰⁾ Kaifasnak,

4. És tanácsot *tartának*, miként Jézust megfoghatnák és megölhetnék;

5. *Mondanak* *vala* kedig: Ne ez innep napon, ne talántál háboru lenne a népben.

XXVI. R.

Akkoron *egybegyülekezének* a papi fejedelmek . . . a papi palotájában, ki *mondatik* *vala* Kaifasnak.

És tanácsot *tartának*, mimódon Jézust álnaksággal megfoghatnák és megölhetnék.

És *mondanak* *vala*: Ne ez innepen, mert ne talám valami indúlat leszeri az nép között.

⁹⁾ A több három fordítás a *látá* alakot használja Lásd a 2) alatt. — ¹⁰⁾ Helyes példája annak, hogy a *lát* alak *lát* *vala* alak helyett is állhat. — ¹¹⁾ A

Azok kediglen, mikoron a pínzt elvüttik volna, akkipen *tünek*, mikíppen üköt reá *tanították vala*. És ez beszéd *hírhevék* ki az zsidók között mind ez mai napiglan.

Az tizenegy tanítvány kediglen Galileába *méne* az hegyre, holott az Jézus helyt *hagyott vala* ünekiék.

És mikoron látták volna ütet, *imádák* ütet. Nikik kediglen *kétkedének* ü benne.

És ü hozzájok járulván az Jézus *szóla* ünekiék, ezt mondván: Minden hatalom énnékem *adatott* az mennyben és az földön.

Annak okáirt menjetek el, minden népeket tanítsatok tanítván üket, hogy megtartsanak mindeneket, az melyeket én *tünektek parancsoltam*.

XXVI. R.

Akkoron *egybegyülekezének* az papoknak fejedelmi, az papoknak fejedelminek házában, ki Kaifásnak *mondatik vala*.

És tanácsot *tartának*, hogy az Jézust álnaksággal megfognák és megölnék;

És ezt *mondják vala*: Ne az üdnepen, hogy az népben indulás ne legyen.

Azok kedig a pénzt elvüvén, úgy *cselekedének* a mint öket *tanították vala*. És *kihírhedék* ez a beszéd a zsidók között mind ez mai napiglan.

De a tizenkét tanítványok *elmenének* Galileába a hegyre, a melyet Jézus ö nékiék *rendelt vala*;

És midön látták volna, *imádák* ötet: némelyek kedig *kétkedének*.

Jézus kedig hozzájok *menvén*, *szóla* nekik és monda: Énnékem *adatott* minden hatalom mennyben és földön.

Menjetek el annak okáirt, tanítsatok minden népeket tanítsatok öket megtartani mindeneket, a melyeket *megparancsoltam* tünektek.

XXVI. R.

Akkoron *összegyülének* a papi fejedelmek a papi fejedelmnek palotájában, kinek Kaifás *vala neve*.

És tanácsot *tartának*, hogy Jézust álnaksággal megfognák, és megölnék.

Mondának ¹¹⁾ kedig: Ne az innep napon, hogy támadás ne legyen a nép között.

vulgatában *dicebant*; a görög szövegben is *ἐλεγον*, t. i. a tanakodást, nem egyszerű alítást akarván kifejezni. Így fordítá a három első; de a kolosvá-

14. Tahát a tizenkettő közül egy, ki skariati Judásnak *mondatik vala, elmene* a papok fejedelmihez,

15. És *monda* : Mit akartok ennekem adnotok, s én ötet nektek adom. És azok *szerezének* neki harmincz ezüst pénzt.

16. S ennek utána *keresi vala* azokat, miként őket (sic!) nekik adhatná.

31. Tahát *monda* Jézus azoknak : Ménd tü meggonoszodtok ez éjjel én bennem

32. De miután *felkelendek*, előlkellek titeket Galileába.

Akkoron *elmene* egy az tizenkettő közzül, ki *mondatik* ¹²⁾ Judás Iskariotesnek, az papi fejedelmekhez,

És *monda* nekik : Mit adtok énnekem és én ötet nektek áru-
lom. De amazok *igérének* neki harmincz ezüst pénzt.

És ez időtül fogva *kezde* ¹³⁾ okot *keresni*, mimódon ötet el-
áruulhatná.

Akkoron *monda* nekik Jézus : Tü mindnyájan megbotránkoztok én bennem ez éjjel

De mikoron *feltámadok* ¹⁴⁾ előlveszlek titeket Galileába.

riak nem tanakodást, hanem alítást értenek. V. ö. 1) alatt. — ¹²⁾ Megint *lát és lát vala*, mint 10) alatt. — ¹³⁾ Szép a *keresi vala* és *kezde keresni* közötti ha-

Ezen összehasonlítás eredménye következő : Mindenik fordításban mintegy 50 időalakot, összesen tehát mintegy 200 időalakot húztunk alá; s ennyi között van 3 eset, hol *láta látott* helyett áll; a több megjegyzett eset szófüzeti különbségből, vagy helyes és jogos idő-cserélésből, p. o. abból ered, hogy a *lát* alak *lít vala* és *látand* alakokat pótolja.

Honnan ezen egyezés olyan írók közt, kik személyesen nem ismerék egymást, irataikat is alig olvasák, s még különböző, az időalakokra nézve épen nem hasonlítható nyelvekből is fordítanak? Alkalmasint onnan, mert a nyelv szelleme, mely önleges tudatukban elevenebb vala még, mint most bármelyikünkben lehet, kényszerítve kényszeríté őket úgy és nem másképp élni a magyar időalakokkal. — Úgy hiszem, már ez is gondolkodóvá teheti a vádat, nem állít-e olyasmit, minek bizonyítására nincsenek adatai.

Lássuk most a kérdés derekát. Utánozhatták-e a magyar fordítók a latin tempusokat — mert végre is csak ide megyen ki az

Legottan *elmene* az papoknak fejedelmihez az tizenkettőnek egyik, ki Judás Iskariótnak *neveztetik vala*,

És *monda* ünekiek: Mit akartok ennekem adni, és én tünektek kezetekbe adom azt. És azok *elvégezek*, hogy harmincz ezüst pinzt adnának üneki.

És az üdötül fogva alkalmazatosságot *keres vala*, hogy kézbe adhatná ötöt.

Legottan *monda* az Jézus ünekiek: Tü mindnyájan megtántorodtok én rajtam az éjjel . . .

Minekutána kediglen *feltámadandok*, tü előttetek megyek Galileába.

Akkoron *elmene* egy a tizenkettők közzül, ki Judás Iskariótnak *neveztetik vala* a pápi fejedelmekhez,

És *monda*: Mit akartok ennekem adni, és azt én tünektek kezetekbe adom. Ők pedig harmincz ezüst garassal *kinádlák* ötöt.

És az időtül fogván alkalmazatosságot *keres vala*, hogy ötöt elárulná.

Akkoron *monda* nekik Jézus: Tü mindnyájan megbotránkoztok én bennem az éjjel . . .

Minekutána pedig *feltámadandok*, előttetek megyek Galileába.

sonlóság. — ¹⁴) A *lát* alak a *látandok* helyett is állhat, mert a jövő értelmét is magában foglalja.

egész vád? Erre igenesen azt kell vallanunk, hogy a régi magyar fordítók a legdeákosabb akarattal sem utánozhatták volna a latin tempusokat, miután a magyar nyelvnek több időalakja van, mint a latinnak, s ők valamennyi alakot használnak. Azonban mitsem ér mondanunk, tehették-e vagy nem tehették: a tapasztalás mutatja, hogy valóban nem utánozták; s Fogarasi maga hozá fel itt, hogy a müncheni codex első két lapján négyféleképen van fordítva a latin perfectum, így: *szülé* = genuit, *akarja vala* = voluit, *született* = natum est, *magyaráztatik* = interpretatum est. Dehogy utánozzák a régi magyar írók a latin tempusokat; sőt ellenkezőkép cselekesznek, s mi most épen ebből tanuljuk meg a magyar idő-alakok magyaros értelmét.

A latin igének múltidőbeli alakjai: *amabam, amavi, amaveram*; a magyar igének múltidőbeli alakjai: *lát vala, látá, látott, látott vala és volt*. A legelső ember, ki latinból magyarra fordíta, bizonyosan érti vala a latint; de érti vala anyyira mennyire a magyart is. Föl-

tévé nála a latin nyelv tudását, kérdem, mi veheté arra, hogy a különböző latin alakokat különböző magyar alakokkal fejezze ki? Bizonyosan a magyar nyelvnek akkor élő szokása, mely szerint a magyar időalakok határozott jelentéssel bírnak vala. A latin *amabam* végzetlen múlt (imperfectum) és a múltban tartós állapot vagy ismételt cselekvés; a latin *amavi* is két jelentésre oszlik, végzett jelenre (perfectum) és történeti múlttra (praeteritum historicum, mi görögben az aoristus). A régi magyar fordítók a végzetlen múltat *lát vala* alakkal, a múltban tartós állapotot vagy cselekvést is rendesen azzal fejezik ki; de az *amavi* alakot, valamikor történeti múltat jelent, *látá*, mikor pedig végzett jelenidőt, vagy perfectumot jelent, *látott* alakkal fejezik ki. Az *amavi* alak kétféle jelentésének más-más magyar alakkal való kifejezése vajjon utánozás-e? Ha a magyar nyelv élő szokása nem kényszeríti a fordítót, hogy különböztesse meg a történeti múltat a végzett jelentől vagy a perfectumtól: mikép lehet csak képzelnünk is, hogy egy latin alakot kétképen fejezzen ki, még pedig vas következetességgel! — A latinban az indicatívi futurumon kívül van *amavero* alak, mely az *amavi* alakból származik: a magyar fordító nem gondolt annak származásával, hanem értelmével, s *látand* alakkal fejezte ki; csak az új kor él vele úgy, mint indicatívi futurummal, ámbár az összes élő nyelv soha sem használja így. Felkaptunk valamit a régi irodalomból, de úgy élünk vele, mint nem soha az, a kitől vettük. Hasonlókép felkaptuk a *lát vala*, *látá* időalakot is a régi irodalomból, de nem úgy élünk velek, mint az, kitől vettük. A *látand*, *lát vala*, *látá* alakok jelentését az élő nyelv nem ismerheti, mert magokat sem ismeri mindenütt: nem kell-e hát jelentésöket attól tanulnunk, ki ismerte vala, t. i. a régi kor élő nyelvétől, melyet a régi kor íróji követnek?

Nem tudjuk, ki volt az evangéliomok fordítója, melyeket a müncheni codex őriz, s melyek leirási korát szerencsénkre kitéve találjuk imígyen: „E könyv megvégeztetett Németi Györgynek, Hensel Emre fiának keze miat, Moldovában, Tatros városában, Úr születetének, ezer négyszáz hatvan hatod esztendejében.“ De akárki volt is, neki finom tudata vala a magyar igeidők jelentéséről. Máté első fejezetének 15 első verseiben 37-szer fordul elő a *genuit* szó, mely múltidőbeli alak praeteritum historicum, s azt a fordító mindannyiszor *szülé* alakkal fejezé ki. A 16-ik vers így megyen: Jacob autem genuit Joseph virum Mariae, de qua natus est Jesus, qui vo-

catur Christus. Itt a *genit praeteritum historicum*, de *nitus est perfectum*, vagy végzett jelen, amazt a fordító helyesen a *szülé*-vel teszi ki, ezt is *születék*-kel, pedig *született*-el kellett volna fordítani. Azonban a kézirat másolata szerint *születet*-et is lehet olvasni, legalább a néhány sorral lejjebb álló 'nemzetek' szóban igen hasonló *t* betű látható. A következő verseket ide írjuk latinul, azután a régi és Károlyi fordításokban :

Vulgata.

18. Christi autem generatio sic erat : Cum esset desponsata mater ejus Maria Joseph, antequam convenirent, *invent*a est in utero habens de Spiritu sancto.

19. Joseph autem vir ejus, cum esset justus, et nollet eam traducere (*παράδειγματισταί*), *voluit* occulte dimittere eam.

20. Haec autem eo cogitante, ecce Angelus Domini *apparuit* in somnis ei, dicens : Joseph, fili David, noli timere accipere Mariam conjugem tuam, quod enim in ea *natum est*, de Spiritu sancto est.

21. Pariet autem filium stb.

22. Hoc autem totum *factum est*, ut

Müncheni codex.

Christusnak kedig születete így vala. Mikor ő anyja Mária volna menyezettett Josephnek, mi előtt egybe jönének, *leleték* ő méhében valván sz. lélektől.

Mert kedig Jóseph ő ferje igaz volna, s nem akarná őtet beadni, *akarja vala* őtet titkon elhagyni.

Ő kedig e gondolván, íme Úrnak angyala *jelenék* neki ál-mában mondván : Jóseph, Dávidnak fija, ne akarj félned Máriát te feleségedet hozzád vened, mert mely ő benne *született*, sz. lélektől vagy-on.

Szül kedig fiat, stb.

Mind ez kedig *lött*, hogy beteljesednék,

Károlyjinál.

A J. Krisztusnak születése pedig így volt. Mikor az ő anyja Mária eljegyez-tett volna Józsefnek, minekelötte őtet hazavinné, *találtaték* viselősnék a sz. lélektől.

József pedig az ő férje, mivel hogy igaz ember vala és *nem akará* őtet gyalázatba keverni, *akará* őtet titkon elhagyni.

Mikor pedig ezeket magában elgondolta volna, íme az Úrnak angyala álomban *megjelenék* néki és monda : József Dávidnak fija, ne félj elvenned Máriát feleségül, mert a mi ő benne *fogantatott*, a sz. lélektől vagy-on.

Szül pedig fiat stb.

Mind ez pedig azért *lett*, hogy megtel-

adimpleretur, quod dictum est a Domino per prophetam dicentem :

23. Ecce virgo in utero habebit et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum : nobiscum Deus.

24. Exsurgens autem Joseph a somno, fecit sicut praecepit ei Angelus Domini, et accepit conjugem suam.

25. Et non cognoscebat eam, donec peperit filium suum primogenitum, et vocavit nomen ejus Jesum.

mely *mondott* urtól próféta miatt, mondván :

Ime szűz val fiat ő méhében s szül, s hivatik ő neve Emmanuelnek, mely *magyaráztatik* : mi velünk isten.

József kedig felkelvén álmából, *tön* mikép *parancsola* neki úrnak angyala, s vevé ő feleségét;

S nem *esmeré* meg ötet, míg nem *szülé* ő elő lött fiát, s *hivá* ő nevét Jézusnak.

jessednék, a mit az Úr *mondoti volt* a próféta által, ki így szól :

Íme egy szűz fogad az ő méhében és szül fiat, és nevezed annak nevét Emmánuelnek, melynek *magyarázata ezt teszi* : mi velünk isten.

Felserkenvén pedig József az álmából, úgy *cselekedék* a mint neki az Úrnak angyala *parancsolta vala*, és *elvevé* Máriát feleségül;

És nem *esmeré* ötet míg *szülé* amaz ő elsőszülött fiát, és *nevezé* annak nevét Jézusnak.

Ezen hét versben a latin perfectum hétszer áll praeteritum historicum értelmében, mely a régi és az újabb fordításban ötször *látá* alakkal van fordítva, úgymint : *inventá est* = leleték, találtaték; *apparuit* = jelenék, megjelenék; *fecit* = *tön*, *cselekedék*; *peperit* = *szülé*, *szülé*; *vocavit* = *hivá*, *nevezé*; kétszer eltérnek a fordítások, úgymint erre nézve : (19.) Joseph *voluit* occulte dimittere eam, mit az újabb fordítás is történeti múlttal fejez ki : József *akará* ötet elhagyni, de a régi fordítás, végzetlen múlttal él : József *akarja vala* ötet elhagyni; — azután erre nézve : (24.) *fecit* sicut *praecepit* ei Angelus, mit meg a régi fordítás követ, így : *tön* mikép *parancsola* neki úrnak angyala, az újabb fordítás pedig inígy ád : *cselekedék*, a mint neki az úrnak angyala *parancsolta vala*. Ennélfogva a magyar fordítások mindenike tulajdonképp hatszor fejezi ki történeti múlttal a latin praeteritum historicumot, s csak egyszer tér el mindenike attól.

S ezen eltérés olyan, hogy még nevei a magyar fordítások önállását és helyességét az időalakokra nézve. Joseph *voluit* occulte dimittere eam, ezt a régi fordítás így fejezi ki: *akarja vala*. A végzetlen múlt annyira helyén van itt, hogy csudálkozunk kell a fordítónak éles nyelvtudatán. Tudniillik azon közben, hogy József az elhagyási akaratban vala, jelenék meg neki az Úrnak angyala. Az újabb fordító nem fogja fel ily élesen a gondolatot, azért követi a latin praeteritum historicumot, így: *akará* ötet titkon elhagyni. Ámde mind két magyar fordítás hű marad felfogásához, a régi az által, hogy így folytatja: *ö kedig ezt gondolván* (azaz elhagyási akaratban lévén), a mivel az előbbi végzetlen múltat ismétli; az újabb az által, hogy történeti múltat tevén oda, így folytatja: mikor ezeket magában *elgondolta volna*. — Lássuk a másik eltérést: Joseph fecit sicut praecepit ei Angelus; ezt a régi fordítás így teszi magyarrá: József *tön*, mikép *parancsola* neki úrnak angyala; az újabb meg imígy: *cselekedék*, a mint neki az úrnak angyala *parancsolta vala*. Itt a régmúlt nagyon helyén van, mit azonnal észreveszen az olvasó.

A latin perfectum, mint csak perfectum (végzett jelen) s nem mint történeti múlt, négyszer fordul elő: *natum est* = született, *fogantafott*; *factum est* = lött, lett; *dictum est* = mondatott, mondott volt (mely kis eltérést csak úgy kell helyeselnünk, mint a *parancsolta vala-t*), *interpretatum est*. De ezen utóbbi valóban jelenidőnek értelmével bír, mit már a görög eredeti is bizonyít, mely *μεθελθημενον*. A régi fordítás nehezen ismeré a görög szöveget, de bizonyosan tudja vala a latin szónak értelmét, mert így fordítá: *mely magyaráztatik*; az újabb fordítás is ezen értelmet fejezi ki mondván: melynek *magyarázata ezt teszi*. Tehát ezen eltérés is mind önállóságát, mind helyességét (az idő-alakokra nézve) bizonyítja a két fordításnak.

De még egy nagyon figyelemre méltó eltérés van itt. A latin szöveg mondja: *et non cognoscebat eam donec peperit*, követvén a görögöt: *και ουκ εγνωσεν αυτην, εως ου ετεκε*. A két magyar fordítás egyezőleg így fordítja ezt: és nem *esméré* meg ötet. Miért? Oda fent mondók, hogy a latin imperfectum kettőt jelent: végzetlen múltat, s a múltban tartós állapotot vagy ismételt cselekvést. Példa tegye világossá: Livius lib. XXVI. c. 1. Cn. Fulvius Centumalus, P. Sulpicius Galba consules, quum Idibus Martiis magistratum inissent, senatu in Capitolium vocato, de republica, de administratione belli, de

provinciis exercitibusque Patres *consuluerunt* (történeti múlt). Q. Fulvio, Ap. Claudio, prioris anni consulibus, *prorogatum imperium est* (tört. múlt), atque exercitus, quos *habebant* (végzetlen múlt) decreti. Ea tum cura maxime intentos *habebat* (végzetlen múlt) Romanos. Itt az imperfectum végzetlen múltat teszen, olyat t. i. mely a történeti múlt alatt folyamatban vala; Q. Fulvius és Ap. Claudius az előbbi esztendőbeli consuloknál *meghagyák* a sereget, mely akkor közöknél *vala*. — De ha Tacitus isméretes helyét, Agricola életírása elejéből, vesszük: Sed apud priores ut agere memoratu digna proum magisque in aperto *erat*: ita celeberrimus quisque ingenio ad prodendam virtutis memoriam, sine gratia aut ambitione, bonae tantum conscientiae pretio *ducebatur*, — itt meg az imperfectum a múltban, mely már nincsen, tartós állapotot vagy ismételt cselekvést, tehát nem a történeti múlthoz képest végzetlen múltat jelent. Ilyen imperfectum a vulgatabeli *cognoscebat*, melyet a két magyar fordítás egyezőleg történeti múlttal fordít; hogy ez különbözik a 19. versbeli *akarja vala*-tól, legott világos. A *cognoscebat* az írora nézve teljesen elmúlt, azért helyesen teszik ki történeti múlttal a magyar fordítások; ellenben az *akarja vala* az ott lévő múltra nézve folyamatban álló cselekvés, azért lehet, sőt véleményem szerint, kell ott a végzetlen múlt. — De hogy még jobban megismerkedjünk az imperfectummal mint végzetlen múlttal, tegyünk ide még néhány példát.

Vulgata.

Audiens autem Herodes rex *turbatus est* et omnis Jerosolyma cum illo.

Et congregans omnes principes Sacerdotum et scribas populi, *sciscitabatur* ab eis, ubi Christus nasceretur.

Müncheni codex.

Hallván kedig Herodes király *megszomoróttaték*, s mind Jérusalem ő vele.

S egybegyűjtván a papoknak minden fejedelmeket, s a népeknek írástudóit, *tudakozik valatőlök*, hol Christus születnék.

Károlyi fordítás.

Ezeket pedig mikor hallotta volna Herodes igen *megháborodék* stb.

És egybegyűjtván minden papi fejedelmeket és a község között való írástudókat, *tudakozik valatőlök* stb.

In diebus autem *illis venit* Joannes praec-

A napokban *jöve* János baptista, pré-

Akkor az időben *eljöve* keresztelő Já-

dicans in deserto Judaeae,

et dicens : Poenitentiam agite, *appropinquavit enim regnum coelorum.*

Hic est enim, qui *dictus est* per Isaiam prophetam stb.

Ipsae autem Joannes *habebat* vestimenta depilis camelorum, et zonam pelliceam circa lumbos suos : *esca autem ejus erat* locustae et mel silvestre.

Tunc *exibat* ad eum Jerosolyma stb.

Et baptizabantur ab eo in Jordane stb.

Videns autem multos Pharisaeorum et Sadducaeorum venientes ad baptismum suum, *dixit* eis : Progenies viperarum, quis *demonstravit* vobis fugere a ventura ira ?

dikálván Judeának kietlenében,

és mondván : Penitentiát tartsatok, mert *elközelelt* mennyeknek országa.

Mert ez az, kiről *iratott* Jézaiás proféta miatt stb.

Ez János pedig *val* *vala* ruhát tevéknek szőréből, s ködmen ruhát ő farcsoka környöl, ő étke kedig *vala* sáska és vad méz.

Tahát *kimegyen* *vala* ő hozzá ménd Jérusálem stb.

S *megkeresztelkednek* *vala* ő töle Jordánban stb.

Látván kedig a leváltaknak és a Szaduceusoknak sokit, jövéket ökereszttségére, *monda* nekik : Kecskigyóknak nemzeti, ki mutatott nektek elfutnotok istennek jövendő haragjától ?

nos, ki *predikál* *vala* Judeának pusztájában,

és ezt *mondja* *vala* : Térjete meg, mert *elközelített* a mennyeknek országa.

Mert ez amaz, kiről *szólott* Ésaiás proféta stb.

Jánosnak pedig ruhája *vala* teveszörböl, és az ő derekának öve borból (csinált) : elégsége pedig *vala* sáska és erdei méz.

Akkor *kimennek* *vala* ő hozzá stb.

S *megkeresztelkednek* *vala* ő töle a Jordán vizében stb.

Mikor pedig látta volna János
. *monda* nekik : Mérges kigyóknak nemzetségi, kicsoda *intett* meg titeket stb.

Ezekben a lat. imperfectumok : *sciscitabatur* = tudakozik *vala*, *habebat* = val *vala*, *vala*, *erat* = *vala*, *exibat* = *kimegyen* *vala*, *kimennek* *vala*, *baptizabantur* *megkeresztelkednek* *vala*. Ezen öt latin imperfectum közzül a három első, mint történeti múltakra vonatkozó, tisztán végzetlen múltak ; az *exibat* és *baptizabantur* pedig a

múltban tartós állapotok, nem végzetlen múltak, mert az írora vonatkoznak, nem Jánosra, kire nézve a maga eljövetele és az emberek eljövetele (hogy keresztelkedjenek) egyiránt és egymásután következő idő-mozzanatok. Az első három latin imperfectumot nem leheté máskép fordítani, mint van; de a két utóbbit, az oda fent értelmezett *cognoscebat* szerint, itt is történeti múlttal lehetett volna fordítani. A vizező Károlyi még a *praedicans* és *dicens* alakokat is, melyeket legalkalmasabban *predikálván*, *mondván* félékkel kellett volna fordítania, szükségtelenül végzetlen múltosan fejezé ki. S íme itt van megjelölve a végzetlen múlttal való visszaélés. A régi fordítóknak meglepő helyesen sikerült megkülönböztetni a latin perfectum két *látta* és *látott* jelentését, — mint ezen darabból is kitetszik — az imperfectum megkülönböztetésében nem voltak mindenkor szerencsések. Magyarúl csak a szorosán vett végzetlen múlt lehet *lát vala*; a múltban tartós állapot vagy cselekvés a dologhoz képest lehet *látta* (mi legtöbbször áll) vagy *látott*. Hogy Tinódi és Károlyi Gáspár, a legpongyolább író létőkre, amaz a *vala*-ra rimel, ez meg a *látván* alakot is helytelenül és rútil *lát vala*-ra bontja fel: azt nem a magyar nyelv, hanem ezen írók ügyetlenségének kell felelni, mit mi kerülni tartozunk. — A helyességet tanulni kell, a helytelenség fölismerése magától jő. Az új irodalom is, nem akarván megismerni és megtanulni a végzetlen múltat, a *valu* alakokkal másfelé, hol annak nincsen helye, rútitja el a nyelvet.

Ezen taglalás után forduljon vissza az olvasó a 28—35. lapokon közlött példákra, s elmélkedjek rajtuk. Én itt a befejezésre sietek.

Ha ki megvizsgálja a kijelelt régi kornak (1466—1700) irodalmát, következőkről fog meggyőződni:

1) A magyar régi fordítók és eredeti írók megegyeznek az időalakok használatában;

2) nem latinosan élnek azokkal, mert p. o. a *látta* és *látott* alakokra nézve, melyek együtt a latin perfectumnak felelnek meg, lehetetlen vala utánozniok a latin nyelvet;

3) de nem is találomra élnek azokkal, mi már az egyes írók mind önmagokkal mind egymással való egyezéséből szükségkép következik. A 28—35. ll. közlött mutatványból az illető egyezés nagyon szembe ötlük; a 37. 38. lapokon felhozott első mutatványban pedig a *lata* alak 44-szer fordul elő, mint praeteritum historicum: egyszer-ször tér el mindenik fordítás a vulgátától, de akkor is helyesen. A másik mutatványban 3-szor fordul elő ezen alak, mind-

annyiszor praeteritum historicum gyanánt. Tehát Máté első fejezetének huszonöt, második fejezetének (3—4.) két, s harmadik fejezetének 7, összesen 34 verseiben a *látá* alak 47-szer fordul elő, s mindannyiszor mint praeteritum historicum, — miben nem is lehet vala utánozni a latint. S akárhol is a kijegyzett százak alatt ilyen egyezést találunk a *látá* alakra nézve. Méltán mondhatjuk tehát, hogy ezt az alakot a régi írók *τέχνη* nem *τέχη* használták.

A *lát vala* alak mindannyiszor a latin imperfectumot fejezi ki ezen mutatványokban; miből hasonlókép azt kell kihoznunk, hogy ezen magyar alak igazán és valóban a *végzetlen múltat* teszi, mely a történeti múltra vonatkozik. De teszen-e *tartós állapotot* vagy *ismétlődő, gyakori cselekvést* is a múltban, arra nézve marad fen némi kétség. Jeles példából látjuk: hogy a magyar fordítók a *cognoscebat* alakot helyesen *esméré* alakkal fordíták, mert abban nem találnak vala végzetlen múltat. Ilyen eset többször fordul elő, például a 28. és 33. lapon az 1) és 11) jegyzetek alatt; de előfordulta annál inkább bizonyítja a régi írók nem-utánozását ott is, hol látszólag könnyű vala az utánozás. Másfelől azt is látjuk Károlyi fordításából, hogy ez szükségtelenül a *látván* alak helyett is *lát vala* alakot használ, mit kerülni lehet és kell.

A *látott* alak hatszor fordul elő az utóbbi két mutatványban, mindannyiszor perfectum, vagy *végzett jelen* értelmében. Hogy ebben mi nagy bizonyító erő van, tessék azt gondolni: A két utóbbi mutatványban (mert csak ezekről beszélünk itt) a latin perfectum ötvenháromszor fordul elő. Mit tesznek vele a magyar fordítók, egy magyar időalakkal fordítják-e az egy latin alakot? mit szükségkép tesznek, ha pusztá utánozók. Dehogy fordítják egy alakkal, hanem negyvenhétyszer *látá* alakkal, mikor t. i. a latin alak praeteritum historicumot jelent, hatszor *látott* alakkal, mikor ugyanazon latin alak perfectumot jelent.

A *látand* alaknak nincsen helye a felhozott utóbbi két mutatványban, de a kijelölt százak alatt kivétel nélkül mindenkor *föltételes jövendőt*, mihez a latin futurum conjunctivi hasonlítható, fejez ki, mint a 35. lapon, a 32. versben is látók, — soha de soha sem teszen futurum indicativit. Ellenben mit csinál vele az új iroi nyelv? Ellenkezik arra nézve az élő köznyelvvvel, mely azon alakot általában nem ismeri; de ellenkezik a régi irodalommal is, mely azt ismeri, s az akkor élt köznyelvből vette. A *látand* alakra nézve az új

írói nyelvnek, valahányszor azt futurum indicativi jelentésében alkalmazza, semmi gondolható és látható alapja nincsen. Ily alaptalanul tántorog a *lát vala, láta* és *látott* alakok alkalmazásában is. Ezekre nézve is, az élő köznyelv semmiféle igazítóul nem lehetvén az írói nyelvnek, csak a régi szavahihető magyar nyelv lehet mintánk. Ha igaz, hogy ez döntötte el az ikesség kérdését, s joggal dönthette el: úgy az fogja az idő-alakok jelentésének kérdését is eldönteni; legalább mindnyájunk előtt világos, hogy rajta kívül más nem is döntheti. S ha még sem dönthetné el? Akkor tudományosan fogom megmutatni, hogy e hiányból eredő hiba nem a magyar nyelvnek, hanem magunknak tulajdonítható.

HUNFALVY PÁL.

SZABATOSSÁG A MAGYAR IGEIDŐKBEN.

(OLVASTATÉK MARTIUS 10-KÉN.)

„Hogy más az *űszög* s más az *űszök* azt igen helyben hagyom, mert a két értelmű szavaknak egyébiránt is kérlelhetetlen ellensége vagyok.“ Berzsenyi 1812-ben Kazinczyhoz.

Minden egyes nyelvnek, valamint minden egyes nemzetnek sőt egyes embernek megvan a maga sajátága, mind külső mind belső jelleme.

Ismertem szülőföldemem két ikerfitestvért, ismertem Erdélyben a székely földön Maros székben egy grófi családban két ikernőttestvért, kiknek, még serdültebb korukban is, egyikét a másiktól csak a család együttlakó tagjai, vagy némely igen gyakori látogatók tudák vala megkülönböztetni, más idegenebbek teljességgel nem.

Mindenki tudja, hogy van az emberiségnek általános jellege, mely minden egyesre — néha többé-kevésbé — reá illik, de vannak különös jellegek, melyek az emberségben minden egyes személyt megkülönböztetnek a másiktól és töbitől.

Léteznek a nyelveknek is — az emberiség egyik legbámulandóbb szervezetének — általános törvényei, melyek minden, vagy tudomásunkhoz hűbben szólva a legtöbb ismeretes nyelvekre illeszthetők és reájok illenek is, melyek iránt a nyelvbüvárok meglehetősen tisztában vannak, de vannak mások, melyek csak egyes nyelvek sajátjai, melyek csak az egyik vagy másik nyelvben találhatnak fel, melyek a nyelv egyediségét alkotják.

Van tehát általános nyelvbölcelet, mely minden vagy több ismeretes nyelvek eredeti törvényeit fejtegeti, van valamely egyes nyelvnek saját bölcelete, mely ennek sajátágaival foglalkodik.

Így van ez más tudományban is.

Van általános jogbölcelet, van a magyar jognak saját bölcese-

lete. Így például mily érdekes a magyar nők polgári jogainak vizsgálata. Hajadon állapotban, bár a teljes kort meghaladták is, a törvény még mindig gyámság alatt tartja mind nemök gyöngesége miatt, mind azért, mert a másik nem csábításainak, kísérteteinek — a mi nem az ő hibájok — jobban ki vannak téve, mint ellenkezőleg a finem. Házasság után még teljes kor elérte előtt is a férjökéihez hasonló jogokkal ruháztatnak fel; özvegyeségek esetére pedig jóval több jogokkal bírnak, mint a nőt vesztett férfiek. Mik csak a szomszédban is mind másképen vannak.

Az általánost valamely nyelvben elsajátíthatja sőt tökéletesb érvényre emelheti az idegen nyelvbuvár is, és a nyelvhasznítás itt különösen roppant szolgálatokat tehet, de a különöst, az egyedi nyelv észjárását — ha tetszik — philosophiáját alig ismerheti, alig tudhatja más, mint a családbeli, a ki egész életét vagy annak nagyobb részét a családban, a nemzet kebelében töltötte, a nemzeti nyelv múltjával, mint jelenével a lehető legjobban ismeretes.

Egy némelyikünk vádoltatik, hogy a nyelvben bölcseledünk a nélkül, hogy a tényeket figyelembe vennők. Részemről ily képtelenséget soha sem állítottam, és elég sok és terjedelmes értekezéseim mellett még csak gondolhatónak sem hívém, hogy valaki ilyest tartson rólam.

Az én hitem ez :

Ha van általános nyelvphilosophia — a minthogy erről senki sem kételkedik — az csalhatatlanul annál tökéletesb lesz, minél több tényeket tud az egyes nyelvekből általánosítani.

Továbbá :

Ha van különös nyelvphilosophia — a mit bajosan tagadhat valaki, mert mind mondám, minden nyelvnek, mint minden nemzetnek, sőt egyes embernek megvan saját felfogása, észjárása, tehát bölcselete — ez is annál tökéletesebb lesz, minél több tényeket képes azon külön nyelvből fölvenni magába.

Tehát

A magyar mint élő nyelvben is nem a régi nyelv egyedül, nem a mai nyelv egyedül, sem valamely vidéki vagy tájszokás egyedül, nem annak többé-kevésbé rokon nyelvekkel hasonlítása egyedül, nem az általános nyelvbölcselet egyedül, hanem mindezek öszvesen alapítják meg és alkotják a magyar nyelvbölcseletet vagy nyelvtudományt, és ha egyik vagy másik állítás ellen valamikor felszólal

tam, ezt csak azért tevém, mert azt gondolám vala, hogy egyikünk vagy másikunk kizárólagos szerepet követel valamelyiknek a tudományban, mi ha nem úgy van, annál nagyobb szerencse, de más részről mi is igényelhetjük, hogy ily egy oldalúságot szintén senki se higgyen rólunk.

Egyes emberek mindent nem tudhatnak. Egyesek tehát czél-szerűbbet nem tehetnek, mint ha csak egyik vagy másik ágra fordítják, melyre különösb vonzalmat vagy hivatást éreznek, kiváló munkásságukat. S többeknek közre munkálása, a külön erőknek egyesítése fogja aztán a kívánt sikert eredményezni. A mi csekély magamat illet: vannak e testület kebelében számosan, kik a nyelvészet körében, ennek egyik vagy másik ágában engemet sokkal felülhaladnak. Egyikök a magyar régiségben, másíkok a népnyelvben, ismét másíkok az uralaltaji, vagy török-tatár, vagy sémi stb. nyelvekben nálannál hasonlíthatlanúl többet tehetnek; azonban — szerénytelenség nélkül legyen mondva — én nyelvünk sajátságait, egyediségét szeretem mindenek fölött fürkészní, s innen magyarázandók bizonyosan sok tekintetben hiányos törekvéseim, de a melyek más irányú törekvésekkel nem csak ellentétben nincsenek, sőt ezeket támogathatják.

Mire nézve jelen értekezésem is némi tanulságot és meggyőződésül szolgálalnd.

Hanem lássunk egyelőre némely más hasonzerű példákat is, melyek az előbocsátottak némi felvilágosítására szolgálhatnak.

Lehet-e egyszerűbb szó és fogalom ezeknél: *bátya*, *ücs*. És mégis hány nyelv van, mely azt így egyszerűen és minden sajátságai-ban kifejezni bírja? Nem csak, hogy azokat például a latin *frater natu major*, *frater natu minor* kitételek három-három szóban adják vissza, hanem még sajátságosabbakul tünnek fel azok a népeletben. Tudjuk, hogy *bátyám* és *ücsém* nevekkel illetik egymást nem csak a vérségi rokonságban levők, hanem némileg az ugyanazon polgári osztályú sőt foglalkodású honlakosok is. És valamint fiatal korunkban büszkeségünknek tartottuk, ha egy Kazinczy Ferencz, egy Szemere Pál, 'uramücsém' címre érdemesíte, úgy jelenleg is mily jól esik hallanunk, ha egyik vagy másik barátunk ifjú sarjadékai a czífra, de hideg czimezések helyett a kedélyes 'uram bátyám' néven szólítanak bennünket!

A köznépnél pedig igen sok helyen a szolga bátyjának hívja gazdáját s nénjének asszonyát.

Már most hogyan fejezzük ki mind ezt valamely idegen nyelven, úgy hogy a magyarnak oly egyszerűen és teljes értelmét még pedig mind vérségi, mind osztályi, mind szellemi, mind foglalkodási rokonság értelmét s jobbadán kedélyes értelmét is visszaadja?

Sajátságá a magyarnak, melyben a többek közt a török és persa nyelv is osztozik, hogy sokaságot jelentő számnév mellett a főnév nem a többesben, hanem csak a törzsben szokott állani, pl. *nyolczvan lépcső* (a perzsában : *hestád páje*), *mindkét láb* (perzsául : *her du pái*), *két száz szolga* (törökül : *iki jüz ghoulám*). És ki merné azt állítani, hogy a magyarban, törökben és perzsában nincs többes, hanem például *lépcső* és *láb* és *szolga* egyest is, többest is jelent?

A magyarban a jövő helyett ha már van valamely szó a mondatban, mely a jövő értelmét kifejezi, csak jelent használunk. De nem volna-e a legnagyobb tévedés azt állítani, hogy a magyar jelen idő, talán más nyelvek példájára is, jövő időt is fejez ki?

Soha sem fejezi ki a jövőt, hanem szabatosan szólva a fölvetett esetben is csak jövőben jelent fejez ki. „Budára megyek“ magában mindig azt teszi : most megyek, hacsak oda nem teszek valamely szót, mely a jövőt vagy világosan kifejezi, vagy legalább sejteti, pl. „holnap Budára megyek“, vagy : „mikor Budára megyek“, tehát ezek szabatosan szólva *jövőben jelenek*. Sőt ezek is különbözők : „Valahová menendesz, *megyek*“ és „valahová menendesz, *menni fogok*“, amabban : „akkor, azon időben megyek“, emebben : „azután megyek“ amaz *jövőben jelen*, emez *jövőben jövő*. S ezen elv és szabály ellen, a jövőben jelent illetőleg sem az élő nyelvben, sem a régiségben nem találunk példát.

Jászay codexben noha például csaknem az egész XXIII. Fejezet jövő időkből áll a latinban, a magyar fordításnál alig találunk néhány jövő alakra, a legnagyobb rész jelenel fejeztetik ki. De épen csak azon néhány jövő adja meg a jelennek is a jövő értelmét, például : „Vépének ő hozjá titkon ő tanejtványi mondván : Mondjad meg műnekünk mikor ezek *lesznek* és mely *leszen* te jövetelednek és e világ végezetének jelensége? És felelvén Jézus monda azoknak : Lássátok hogy valaki tütöket el ne hitessen, mert sokak *jönnek* en nevemben mondván : Én vagyok Krisztus és sokakat *elhitelnek*. Mert *hallandók vagytok* hadakat és hadaknak hírét. Lássátok hogy

meg ne szomorodjatok, mert ezeknek lenniük kell, de nem ottan vége. Mert *támad* nemzet nemzet ellen, és ország ország ellen és *lesznek* halálok és éhségek és földindulások helyeken. Ezek kedig ménd a sirelneknek kezdete. Tahát (= akkor) tütöket *elárólnak* tördelmbe és *megölnék* tütöket és *lesztek* minden embereknek gyűlölségeken en nevéért. És tahát sokak *meggonoszbodnak* és ön egymást *elárolják* és *gyűlölik* egymást. És *támadnak* sok hamis próféták és *elhitetnek* sokakat. És mert *megbővödik* hamisság, sokaknak meghidegöl szerelmek“ stb.

Láttuk, hogy közben-közben is jönnek elő kifejezések, melyek világosan a jövőt tüntetik fel, pl. *lesznek*, *tahát* (mely annyi mint *akkor*), de főképen az elbeszélés kezdete mutatja, hogy mindezek jövőben történendők: Mondjad meg münékönk, mikor ezek *lesznek*?

Íme több példát adék elő, hogy egyik vagy másik tárgy tökéletesb kifejtésében a nyelvbuvárlat több ágai vesznek részt. Így volt ez minden időben. Nem régi dolog, hogy ikes igéinkre nézve nem csak a népnyelv, hanem az írók is ingadoztak, sőt egy igen hatalmasan támogatott grammaticusunk, kinek nyelvtana iskolai tankönyvtől is használtatott, az ikes igeragozást egészen idegenszerűnek s kiküszöbölendőnek állítá. Jött Révay és megmenté azt a régi nyelvből. Továbbá elérkezett egy másik idő, hogy a magyar nyelv az iskolákban, a törvényhozásban, a kormányzásban, a magasb társalgási körökben illető helyét elfoglalja s úgy találtaték, mintha az nem felelne meg minden igényeknek. S jött Kazinczy és a régi alapokra ugyan, de újabb, czélszerűbb, művészibb stilben új épületet alkota, új nyelvet teremté.

Most lépünk közelebb fölvelt tárgyunkhoz.

Mindenek előtt azon határozatlan *első*, *második* múlt nevezetek helyett, noha azokat Révay is úgy használja, adjunk nekik határozottabbakat, jellemzőbbeket, a nélkül, hogy még most belső jelentőségökbe ereszkednénk.

Legfeltünőbb külső sajátsága a két egyszerű magyar múltnak, hogy egyiket önhangzó (*a* vagy *e*, pl. mond-a, kér-e) a másikat más-salhangzó (*t* vagy *tt*, pl. kér-t, mond-ott) képezi; legyenek tehát ezek egy-előre *önhangzós* és *mássalhangzós múltak*, s a harmadik, melyről még a jelen értekezés folyamában szó lesz: *összetett* vagy *körüliert múlt* (pl. kér vala, mond vala).

Újabb időben némely jeles nyelvészeink azon elvet állíták fel, hogy az önhangzós múlt *elbeszélési idő*, *elbeszélési múlt* *). Nagyon helyesen! én sem mondhatok mást. — Nincs is tehát köztünk különbség? — Dehogy nincs. Sőt igen is nagy. Érintett társaink azt tanítják — mást legalább nem vehetni ki munkáikból, hogy a magyarban is csak *egy* elbeszélési múlt volna, mint sok más nyelvben. Holott széles értelemben véve legalább is hat elbeszélési múltunk van, szorosabb értelemben pedig három.

Erre némi magyarázat kívántatik.

Az elbeszélő nyelvszerkezet — legyen az a mit eléad, igazi vagy költött történet, — mindig már megtörtént dolgokkal, tehát múltakkal foglalkodik. Még az elbeszéléseknél minden ismeretes nyelvben előforduló azon körülmény is, hogy olykor múlt helyett jelen használtatik, semmit sem változtat ez elven, hisz mindenki tudja, hogy ekkor a jelen csak a beszéd élénkebbítésére szolgál, és belső értelmére nézve mindig múltat képvisel.

A múltak tehát általában elbeszélési idők.

Ámde a múltak közt is újra több eltéréseket, mintegy árnyéklatokat lehet megkülönböztetni. A történt események ugyanis, melyek az elbeszélés tárgyait teszik, olyanok lehetnek, melyekben többkevesebb húzamosság vagy tartósság tűnik fel, melyek minden más időben is előfordulhatnak, pl. *meglátni valamit* csak egyszer és egyszerre történik, *nézni valamit*, húzamosabb időt fejez ki. A múlt időkben ezeket némely nyelvek (s ezek a tökéletesbek közé tartoznak) külön alakokkal is különböztetik meg. Vannak továbbá események, melyek másokkal egy időben történnek; ezek közt ismét olyanok, melyeknek egyike, a másikkal összefüggésben van. Például a 'Magyar Nyelvészet' 1859-ki folyamában a 17-dik lapon ezt olvasom: „Mikor legelőször *hallottam* erdélyi szónokot, *föltetszék* nekem az utolsó szótagok felcsapása különösen a mondatok végén,“ ime két esemény: 1-ső és fő esemény: „erdélyi szónokot *hallottam*, 2-ik, mely amazzal nem csak egy időben történik, hanem azzal összefüggésben van, arra viszonylik: *föltetszék* nekem az utolsó szótagok felcsapása.“ S a két múlt úgy van összeállítva, mintha én mon-

*) Mást jelent a *beszélő idő* nevezet, melyet első értekezésemben használék, de most más oldalról kívánván a tárgyat fejtegetni, ezen nevezetet és fejtegetést egészen mellőzöm. Egyébiránt a végeredmény ugyanaz lesz.

dottam volna barátunk tolla alá. Végre egyik esemény a múltban is megelőzi a másikat. Ezek az úgynevezett plusquamperfectumok.

Innen, olvassa meg valaki a legjelesebb nyelvtanokat, a görögben *három elbeszélési* vagy *történelmi múlt*ról van említés, ú. m. aoristus, imperfectum és plusquamperfectumról (a görög perfectumot nem annyira elbeszélésben, mint egy különös esetben használják, melyet első értekezésemben előadtam, s alább is megérintendek); a latinban az aoristus helyett perfectum tétetvén, ez az imperfectummal és plusquamperfectummal együtt szintén három múlt, s mind a három elbeszélési vagy történelmi.

A német nyelvben a perfectum, a mely már különben is összetett alakú, az általános kivált írói szokás szerént szintén különös esetben használtatván, melyet első értekezésemben hasonlóképp előadtam, a görög aoristus és imperfectum, vagy latin perfectum és imperfectum kifejezésére, tehát mind az egyszerre történő mind a tartós, és mind a fő mind az erre viszonyuló múlt külön kifejezésére nem bír különös, hanem csak azon egy alakkal, tehát nem is képes ezen árnyéklatokat megkülönböztetni; Becker jeles német nyelvész ezen példájában: *als ich abreiste, ging die Sonne auf*, a két idő, melyek közül pedig egyik a másikra viszonylik, csak azonegy alakkal — imperfectummal — fejeztetik és fejeztethetik ki. Innen van, hogy a plusquamperfectumtól elgondolva, a német nyelvben csak egyetlen elbeszélési idő van. Tehát úgy látszik, hogy szerencsétlenségünkre, vagy tán szerencsénkre, mert bővebb fürkészetet hozza vala létre, épen ez adott alkalmat némely nyelvészeink azon véleményére, miszerént a magyarban is csak egyetlen egy elbeszélő múltat állítanak fel. Holott tágasb értelemben véve, mint főntebb a görögben és latinban, nálunk legalább hat múlt van, melyek az iménti fejtegetés szerént a görög és latin értelmében mind elbeszélési múltak, ú. m. *kére, kér vala, kére vala, kért, kért vala* és *kért volt* (a régieknél *kér volt* is) és ha a plusquamperfectumokat elhagyjuk, mégis négy múlttal bírunk két görög és két latin és egyetlen egy német ellenében; vagy ha az összetett alakúakat ide nem akarnók is számítani, két egyszerű múlttal, a görög és latin két múlt példájára és a még mindig csak egyetlen egy német múlt ellenében. Hát ha még tudjuk, mily megbeesülhetetlen gyöngyszem rejlik ezen két egyszerű alakú múltunkban, akkor bátran ki merem mondani, égre ki-

áltó vétek volna nyelvünket, például német szegénységbe süllyeszteni alá.

És ez némi megfajtést igényel.

Tudjuk, hogy a művészetekben a *szép alapja* általán a különbözőségek vagy különbözőlésegek egységében, még pedig arányos egységében rejlik.

Világosság és árnyék a festészetben, consonance és dissonance (magyarúl, ha tetszik: derült és zürhangzat*) a zenében, és mindének fölött azoknak aránylagos összevillése, illesztése stb. alkotják a szép elemeit. A szép műben nem-avatott szemlélő vagy hallgató sokszor nem tudja megmondani, mi és miért tetszik neki abban, hanem csak hogy tetszik. A műértő pedig okát is tudja adni, miért ez vagy amaz mű szebb és tökélyesb a másiknál; mert ismeri azon finom részleteket, melyek valamely szép műben a különbözőlésegeket, mondhatnók ellentéteket, kiegyenlítik, egymásba olvasztják. Mert az árnyéklatban és zürhangzatban is, sőt ezek legkisebb részleteiben, szabatos törvények léteznek, melyeket a kiképzett műértőnek nem csak érznie, hanem ismernie is kell.

A tiszta nyári napfény, ha egyik mint másik napon, reggeltől estig uralkodik a természetben, nem csak a természetet lankasztja el, hanem az emberi kedélyre is nyomasztólag hat. De ha borúk, esőzések, zivatarok után tűnik elő ragyogásában, avagy nem éreztük-e már mindnyájan százszor és ezerszer, a két fény közti különbséget? Az árnyék nélküli festményt, a zürhangzat nélküli zenét, de a melyekben ismét szigorú szabályok uralkodnak, bajosan mondhatnók szépek.

A nyelvekben is az ön- és mássalhangzók, a hosszú és rövid szótagok kellő s arányos vegyülete, a fölemelt, és lenyomott szóhangok, szók és mondatok rhythmicus váltakozása kétségen kívül nem csak emelik, hanem épenséggel föltételezik valamely nyelv szépségét, etökélyeit mások fölött.

Az egész mondat egybeállításában, több mondatok összevillésében is több finomság és tökély rejlik, még pedig, a hol lehető, az ellentétek arányos kiegyenlítése által, mint egy-előre gondolnók.

*) Minthogy sajátlag a különböző hangzatok — accordok — legalább egyike egyes hangjainak a másika közé vegyüléséből ered.

Itt célunkhoz képest csak az elbeszélési időkre, s ezek közt is csak az úgynevezett perfectumokra és imperfectumokra, ezek természetére és egymás irányában mutatkozó sajátságokra szorítkozom, s ez alkalommal csak a két classica nyelvre.

A görög indicativusi kérdéses múltakat a legjeleseb nyelvészek után ekként jellemezhetjük:

A perfectum nem elbeszélési idő (das Perfekt erzählt gar nicht. Buttman), hanem csak a történetet mint múltat köti össze a jelenel, pl. *οἶκον ἀποδόμηκα* (perfectum) és *οἶκον ἀποδόμησα* (aoristus) közt az a különbség, miszerént a perfectum azt jelenti, hogy az a ház a jelenben (beszélő jelenében) is fennáll, az aoristusban pedig ezen értelem nem foglaltatik (mint a magyar 'építettem' szóban sem), kivévn, ha van valamely más szó mellette, mely azt világosan kifejezi (wenn eine solche Beziehung aus dem Zusammenhange hinreichend erhellet), pl. *εστ* a (fennálló) házat építettem.

A latinban a görög perfectumnak megfelelő idő nincsen, valamint a magyarban sem. Néha ugyan a magyarban is kifejezhetjük ezen értelmet, pl. *írva vagyon*, oly történt dolog, mely jelenen is fennáll, s annak épen azon jelentése van, mint a görög *γράφεται* passivumi múltnak, de az egyszerű 'irtam' alakban, s általán bármely rendes múltunkban, ez teljességgel nem foglaltatik.

A mi az aoristust illeti, ez a jelen időt egészen figyelem nélkül hagyja, hanem csak elbeszéli egymás után a történeteket mint egyes-tényeket, rendszerént minden vonatkozás nélkül más cselekvények-vagy eseményekre (ohne Beziehung auf andere Handlungen); mindazáltal a következő észrevételekkel:

a) ha az elbeszélés folyamában néha a *körülményeknek* is meg kell érintetniök, melyek között valamely dolog történt, pl. *ὀλίγαις δε ἕσπερον ἡμέραις* (kevés napokkal azután), ez már imperfectummal fejeztetik ki, mely után ismét a rendes múlt azaz aoristus jöhet;

b) ha pedig azt is összeköttetésbe akarjuk hozni az elbeszélés-sel, a mi már magában az elbeszélési (fő) időben eltölt, azaz ennél már elébb tölt el, az a plusquamperfectummal fejeztetik ki azon megjegyzéssel, mint a perfectumnál, hogy ha az elébbimúlt idő valamely más szóból már kitünik, itt is élhetni aoristussal;

c) egyszerű s egymásutáni elbeszélésekben is, ha valamely múlt időben nagyobb *tartósságot* akartak a görögök kifejezni, itt ismét imperfectumot használtak, pl. *τοὺς μὲν οὖν πεπλασῆστας ἐδέξαντο*

(aoristus, pillanatnyi) *οἱ βάρβαροι, καὶ ἐμάχοντο* (imperfectum, tartós), németül : den Peltasten *traten* die Barbaren entgegen und *kämpften* dann mit ihnen *). Íme a legtisztábban látjuk, hogy a német nyelv ugyanazon múlt alakkal fejezi ki mind a két időt (pillanatnyit és tartóst), azaz nem képes azokat másképen kifejezni, különösen azért, mert nincs több egyetlen egy egyszerű alakú múltjánál, összetett alakú múltja pedig különben is más értelemben használtatik.

Ezen pillanatnyira és tartósságra nézve, — jegyzi meg Buttman, — magától értetik, hogy a pillanatnyit nem betű szerint kell érteni, hanem hogy az előadó vagy elbeszélő azt mindig akkor használja, midőn az eseménynyel együtt a *bevégzettséget* is ahhoz gondolja; és én még hozzá adom, midőn a kettőt megakarja különböztetni.

d) az egyidőbeliséget is, mely mindig a tartósság fogalmával jár együtt, mert különösen az egyidejű esemény úgy tekintetik, mint a mely más esemény vagy események alatt gondoltatik folyni, tekintet nélkül különösen arra, vajjon már bevégezett-e az vagy sem, szintén az imperfectum fejezi ki.

Ezen egy-idejűség, mint föntebb is megérintém, vagy csak kísérő múlt minden közelebbi viszony nélkül a másik múltra, pl. Curtiusnál német fordításban : Pausanias *wurde* von Lakedämon aus als Feldherr von den Hellenen ausgesandt (*ἐξενέμφθη* aoristus) mit zwanzig Schiffen, es *fuhren* auch Athener mit dreissig Schiffen mit (*ἔβνέπλεον* imperfectum und sie *zogen* (*ἐστράτευσαν* esmeg aoristus) gegen Cypern).

A németben szintén valamennyi csak egy alak.

Az egyidejűség továbbá szorosabb összefüggést, vagy viszonyulást is fejezhet ki, mire nézve Buttman ezen német példát hozza fel : „ich *that* eben meinen Mund auf ihn zu rufen, da *trat* er herein.

A németben megint csak azonegy alak mindkét múltra nézve.

Ezek szerint rövid ismétléssel már azt is elmondhatjuk, mi csoda esetben van helye a görög aoristussal, mint egyszerre történő (máskép bevégezett, vagy pillanatnyi) és csak egyszerű eseményeket

*) Buttman még tovább is folytatja a példát : *ἐπεὶ δ' ἔγγις ἦσαν οἱ ὀπίσται* (als sie herankamen ; natürliches Imperfekt) *ἐπράπιοντο* (wandten sie sich zur Flucht ; momentan) ; *καὶ οἱ πελασσαι εὐθὺς εἵποντο* (verfolgten sie ; fortdauernd). Igen ám, de a németben valamennyi csak imperfectum.

kifejező múlttal ellentétben a *görög imperfectum*, de mint szintén elbeszélési vagy történelmi idő használatának

1) valamely körülményre vonatkozásnál („keves napokkal azután“), melytől az mintegy függővé tétetik, arra viszonyítatik ;

2) mint *tartós múlt* ; ha bár egyszerű elbeszélésben is ;

3) mint más múlttal egy időben *kísérő* ;

4) mint más múlttal egy időben arrra *viszonyuló* ; mik a legjeleseb nyelvszerek fejtegetései szerint mind rokon fogalmon alapúlnak, különösen valamely más időtől függést fejeznek ki.

Így van ez a latin nyelvben is, a mennyiben itt a görög aoristusnak perfectum felel meg, de a görög imperfectumnak nagy részben szintén az imperfectum ; különösebben, mint tartós, és egyidejű múlt*). Példa a tartós múltra több ezer között e következő hely Corneliustól, név szerént a Themistokles életéből : *Multum in iudiciis privatis versabatur, saepe in concionem populi prodibat* ; nulla res major sine eo gerebatur, celeriterque, quae opus erant, reperiebat. Neque minus in rebus gerendis promptus, quam excogitandis, erat : quod et de instantibus, ut ait Thucydides, verissime iudicabat, et de futuris callidissime coniciebat.

Példa az egyszerű elbeszélő múlt mellett az egyidejű múltra ugyanattól, Miltiadesből : „Eius enim auctoritate impulsi Athenienses copias ex urbe eduxerunt, locoque idoneo castra fecerunt ; deinde postero die sub montis radicibus, acie e regione instructa, nova arte, vi summa praelium commiserunt ; namque arbores multis locis erant stratae stb. — Datis (az ellenség vezére), etsi non aequum locum videbat suis, tamen, fretus numero copiarum suarum, configere cupiebat ; eoque magis, quod, priusquam Lacedaemonii subsidio venirent, dimicare utile arbitrabatur. (Íme, mind ez világosan azon időben történik, mi főntebb az atheneiek készülteiről mondatott ; s ezt eléadván, a következőkben már átmegy az eléadás a perfectumra). Itaque in aciem peditum centum, equitum decem millia produxit, praeliumque commisit.“

Hasonlók Pausaniasban : *At ille post non multo, sua sponte ad exercitum rediit, et ibi non callida sed dementi ratione cogitata patefecit. Non enim mores patrios solum, sed etiam cultum, vestitum-*

*) Követik a latint rendszerént ennek szülőttei, a francia és olasz nyelvek is.

que *mutavit*. Apparatu regio *utebatur*, veste Medica : satellites Medi et Aegyptii *sequebantur*; *epulabatur* more Persarum luxuriosius stb. stb. Látnivaló, hogy a mit az író a főntebbiekben csak általán perfectumban mond: *patefecit, mutavit*, alább a részletesebb eseményeket, de ugyanazon időre vonatkozólag, imperfectumokkal folytatja, más részről magában az alakban a tartóst, a szokásost is kifejezi.

A latin nyelvben a múltakra nézve, még egy körülmény vonja magára figyelmünket, midőn ezek öszvetett és különösebben függő mondatokban fordulnak elő. Itt ugyanis úgy tapasztaljuk, hogy midőn az előmondatban *cum, quum, dum, postquam* mondatkötők s az utómondatban *ut* mondatkötő fordul elő, az ezekre következő latin múltak a conjunctivusban szoktak helyet foglalni.

Ennek emlékezetbe hozatala végett szabad legyen szinte Corneliustól — egyik legkitünőbb művész írótól — mind az egyszerű, mind az öszvetett múltak jellemzésére Themistoklesből az első fejezetet kiírni: „Themistocles, Neocles filius, Atheniensis. Hujus vitia ineuntis adolescentiae magnis sunt *emendata* virtutibus; adeo *ut anteferatur* huic nemo, pauci pares *putentur*. Sed ab initio est ordiendum. Pater ejus Neocles generosus *fuit*. Is uxorem Halicarnasiam civem *duxit*, ex qua *natus est* Themistocles. Qui *quum* minus *esset probatus* parentibus, quod et liberius *vivebat*, et rem familiarem *negligebat*, a patre *exhaeredatus est*. Quae contumelia non *fregit* eum, sed *erexit*. Nam *quum* *judicasset*, sine summa industria non posse eam *exstingvi*; totum se *dedit* reipublicae; diligentius amicis *famaeque* *serviens*. Multum in *judiciis* *privatis* *versabatur* (stb. mint főntebb, s végül :) *Quo factum est, ut* brevi tempore *illustraretur*.

Immár térjünk a kérdéses magyar időkre.

Elöttem fekszik egyik régi s legnevezetesebb nyelvemlékünk: a Tatrosi, máskép Müncheneri vagy Jászay-codex.

Kezdjük legelől. S menjünk keresztül sorban minden időn, a meddig csak mehetünk. Mindazáltal könnyebb tájékozás végett némi osztályozással. Az első sorba jön a mássalhangzós múlt egyetlen osztályban (A.); a 2-dik sorba az öszvetett múlt, két osztályban (B. és C.), a 3-dikba az önhangzós múlt négy osztályban (D. E. F. G.).

A) *Mássalhangzós múlt független és egyszerű mondatokban.*

Máté Evangyélioma.

I. Fejezet.

- 1) Mert mely ő benne *született* (quod enim in ea natum est τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθῆναι).
- 2) Mend ez kedig *lött* (factum est γέγονεν).
- 3) Mely *mondattott* (quod dictum est τὸ ῥηθῆναι) úrtól.

II. Fejezet.

- 4) Ki *született* (natus est ὁ τεχθεὶς).
- 5) Mely *mondattott* (quod dictum est τὸ ῥηθῆναι).
- 6) Egyiptomból *hiuttam* (vocavi ἐκάλεσα) en fiamat.
- 7) Mely *mondattott* (mint 3, és 5).
- 8) Szó magasságokban *hallattott* (audita est ἠκούσθη).
- 9) Mert *megholtanak* (defuncti sunt τεθνήκασιν).

III. Fejezet.

- 10) Mert ez az kiről irattattott (qui dictus est ὁ ῥηθεις).
- 11) Ki mutatott (quis demonstravit τίς ὑπέδειξεν) nektek el-futnotok?
- 12) Mert immár a fejsze a fa gyökerére *vettetett* (posita est κείται).

IV. Fejezet.

- 13) Írván vagyon*) *parancsolt* (mandavit εντειλεται) isten teró-lad ő angyalinak és kezekbe vesznek tégedet.

V. Fejezet.

- 14) Mert így *üldözték* (persecuti sunt ἐδίωξαν) a profétákat, kik *voltanak* (qui fuerunt) tü előttetek.
- 15) Nem *jöttem* (veni ἦλθον) törvényt fejtenem.

*) Többször előfordúl itt e kifejezés is : *írván vagyon* (scriptum est γε-γραπται) a görögben is ennek természete szerint 'perfectum' nem pedig aoristus).

16) *Hallottátok* (audistis ἠκούσατε), mert mondván nagyon (többször is előfordul).

17) *Immár megparáználkodott* (moechatus est ἐμοίχευσεν).

VI. Fejezet.

18) *Megvötték* (recepterunt ἀπέχουσιν ¹⁾) ö érdemeiket.

VII. Fejezet.

19) Nemde te nevedben *profétáltak-e* (prophetavimus προφητεύσαμεν) és te nevedben *ördögöket kivettünk* (ejecimus ἐξεβάλομεν) és te nevedben sok *jószágotat töttünk* (fecimus ἐποιήσαμεν).

20) Soha nem *esmertelek* (novi ἔγνων) tütöket.

21) És *szállott* le (descendit κατέβη) es (= eső), és *jöttelek* (venerunt ἦλθον) folyók és *fúttanak* (flaverunt ἔπνευσαν) szelek és *omlottanak* (irruerunt προσέπεσαν) a házra és nem *esett* le (non cecidit οὐκ ἔπεσεν).

22) Ki *alkotta* (aedificavit ἠκοδόμησεν) ö házát fövényen és *szállott* le (descendit κατέβη) es, és *jöttelek* folyók és *fúttanak* szelek és *omlottanak* a házra és *leesett* (ugyanazok mint föntebb) és *volt* (fuit ἦν ²⁾) ö romlása nagy.

VIII. Fejezet.

23) Melyet *parancsolt* (praecepit προσέταξεν) Mózes.

24) Nem *leltem* (inveni εὑρον) ennyi hitet Izraelben.

25) Miként *hittel* (credidisti ἐπίστευσας), legyen teneked.

26) És mend gonoszól vallókat *megvigasztott* (curavit ἐθεράπευσεν ³⁾).

27) Ő mü betegségönket *elvöttö* (accepit ἐλάβεν) és mü lele-
tetözönket *viselte* (portavit ἐβίασασεν).

28) Miért *jöttel* (venisti ἦλθες) ide üdö előtt?

29) Ki *adott* (dedit τὸν δόνα) ilyen hatalmat.

¹⁾ A görögben jelen.

²⁾ A görögben imperfectum.

³⁾ Feltűnő, hogy az egész szövegben három múlt fordul elő, melyek közül a latinban egy imperfectum, a többi kettő perfectum, a görög pedig mind aoristus. Sőt nem sokkal alább egy újabb perfectum és aoristus fordul elő, mely a magyarban már előbbi múlttal adatik: „és im nagy indolat lát vala (ἐγένετο factus est) a tengeren.“ Ismét alább: „*jött vala* (facta est ἐγένετο) nagy csendesség.“

IX. Fejezet.

- 30) És úgy lött (factum est *ἐγένετο*).
- 31) Mert nem jöttem (non enim veni οὐ γὰρ ἦλθον) hívnom igazakat.
- 32) Én leányom ma megholt (mortua est *ἐτελεύτησεν*).
- 33) Te hütöd téged megvigasztott (salvam fecit *σέσωκεν*).
- 34) Mert nem holt meg a lány (non est enim mortua puella οὐ γὰρ ἀπέθανεν τὸ κοράσιον)
- 35) Soha nem tetett (apparuit *ἐφάνη*) így Izraelben.

X. Fejezet.

- 36) Kik eltévehették (perierunt *τα ἀπολωλότα*) Izraelnek házát.
- 37) Ingyen vöttetek (accepistis *ἐλάβετε*) ingyen adjatok.
- 38) Ha a házi atyát Belzebubnak hívták (vocaverunt *ἐπεκάλεσαν*).
- 39) Ti feteknek (= fejeteknek) kedig minden fürti megszámláltattak (numerati sunt).
- 40) Nem jöttem (non veni οὐκ ἦλθον) békeséget eresztenem földre.
- 41) Mert jöttem (veni ἦλθον) megválasztanom fiút atyjától.

XI. Fejezet.

- 42) És úgy lött (factum est *ἐγένετο*).
- 43) Melyeket hallottatok és láttatok (audistis et vidistis *ἀκούετε καὶ βλέπετε* ¹⁾).
- 44) Mit mentetek ki (existis *ἐξήλθετε*).
- 45) Nem támadott (surrexit *ἐγήγερται*) nagyobb János baptistától.
- 46) Mert minden proféta és törvény Jánosiglan profétáltak (profetaverunt *ἐπροφήτευσαν*).
- 47) Mert jött (venit ἦλθεν) János ²⁾.
- 48) Melyek löttének (factae sunt *αἱ γερόμεναι* ³⁾) tü bennetek.
- 49) Melyek te benned löttek (mint 48).
- 50) Mert elrejtetted (abscondisti *ἐκρυψας*) ezeket a bölcsektől.
- 51) És megjelentetted (revelasti *ἀπεκάλυψας*) ezeket apródoknak

¹⁾ A görögben jelcnck.

²⁾ Mindjárt alább : *jöve embernek fia*.

³⁾ A görögben részesülő, mint másutt is gyakran.

52) Mert így volt (fuit *ἐγένετο*).

53) Mendenek ennekem *adattak* (tradita sunt *παρεδόθη*) en atyámtól.

54) és senki sem *esmerete* (novit *ἐπιγινώσκει*) fiút, hanem csak atya és atyát senki sem *esmerete* (novit) hanem fiú.

55) Jövetek enhozjám mend kik *munkálkodtatok* és *megterhesöltetek* (laboratis et onerati estis *οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι*).

XII. Fejezet.

56) Nem *olvasátok-e* (legistis *ἀνέγνωτε*), mit tött legyen Dávid, midőn *megehezett* (esuriit *ἐπεινασεν*).

57) És az elövető kenyereket *megöttö* (= ette comedit *ἔφαγον*).

58) Avagy nem olvasátok-e (mint 56.) törvényben.

59) Mely *mondatott* (dictum est *τὸ ῥηθέν*).

60) Kit en *választottam* (elegi *ἠρέμισα*).

61) *Kelletett* (complacuit *ἐδόκησεν*) en lelkednek

62) azért tü közitekbe *jött* (venit *ἔφθασεν*) istennek országa.

63) Miként Jónás volt (fuit *ἦν*) a cetnek hasában.

64) Mert ők penitentiát *tartottak* (poenitentiam egerunt *μετενόησαν*).

65) Mert *jött* (venit *ἦλθεν*) földnek végéről.

66) Megfordólok en hazámba, honnan *kijöttem* (exivi *ἐξῆλθον*) és jutván *lelte* (invenit *εὐρίσκει*).

XIII. Fejezet.

67) Ím *kiment* (exiit *ἐξῆλθεν*) vetni ő magvát.

68) Némelyek *estenek* (cecidērunt *ἔπεσεν*) az út félen és *jöttenek* (venerunt *ἐλθόντο*) a mennyei repesők és *megötték* (comedērunt *κατέφαγεν*) azokat.

69) Egyebi kedig *estenek*¹⁾ (mint 66.) a kövesre, hol nem volt (non habebant *οὐκ εἶχεν*) sok földök, és legottan *kiköltének* exorta sunt *ἐξανέτιλαν*, mert nem vala²⁾ (quia non habebant *διὰ τὸ μὴ εἶχεν*) földnek mélysége

¹⁾ Alább a beszéd utóbbi része önhangzás alakban jön elő: *esének a tövisébe*, mintha ezen esésben (némi akadályok — a tövisék — miatt) a tartóságot akarná kifejezni, így a többiek is.

²⁾ Ezen *vala* és a föntebbi *volt* a latinban mindkét helyen imperfectum, igen szépen megkülönbözteti a magyarban a *tartósabb* és *bedlő* múltat, emez a kőre esésre, amaz a kikelésre vonatkozva.

70) *megkövéredett* (incrassatum est *ἐπαχύνθη*) e népnek ő szíivők.

71) És a fülökkel nehezen *hallottanak* (audierunt *ἥκουσαν*) és ő szemeket *berekesztették* (clausurunt *ἐκάμυσαν*)

72) Mert sok proféták *kévénták* (cupierunt *ἐπιθύμησαν*) lát-
niok és nem *látták* (non viderunt *οὐκ εἶδαν*), és hallaniok és nem *hallották* (non audierunt *οὐκ ἥκουσαν*).

73) Ez az ki *vettetett* (seminatus est *ὁ σπαρσίς*) út félen.

74) Ki kedig *vettetett* (mint 73.) a kövesre.

75) Ki kedig *vettetett* (mint 73.) a tüvisbe.

76) De a ki a jó földbe *vettetett* (mint 73.).

77) Mennyeknek országa hasonlatik emberhez, ki *vetett* (seminavit *σπείραρι* ¹⁾) jó magot ő szántásába, mikor kedig népek elaludtak volna, *jött* ²⁾ (venit *ἦλθεν*) ő ellensége és feljöl rejá *vetett* (seminavit *ἐπίσπειρεν*) konkolyt a búza közibe és *elment* (abiit *ἀπῆλθεν*).

78) Az ellenséges ember *töttö* (fecit *ἐποίησεν*) azt.

79) Mely *mondattott* (dictum est *το ῥηθὲν*).

80) Ki *vetette* (seminavit *ὁ σπείρας*) azokat

81) *választották* (elegerunt *συνέλεξαν*) a jókat ő edényekbe, a gonoszokat kedig *kieresztették* (foras miserunt *ἔξω ἔβαλον*).

82) *Értették-e* (intellexistis? *συνήκατε*;) mind ezeket.

XIV. Fejezet.

83) Ő *költ fel* (surrexit *ἤγερθη*) halottaiból.

84) Herodes kedig *megfogta* (tenuit *πρατήσας*) Jánost és *megkötelezte* (alligavit *ἔδησεν*) őtet.

85) És az idő immár *elmúlt* (praeteriit *παρῆλθεν*).

86) És valakik *illették, megvigasztanak* (tetigerunt, *salvi facti sunt ἦσαντο, δισώθησαν*).

XV. Fejezet.

87) Mert isten úgy *mondott* (dixit *εἶπεν*).

88) És *megsemmiejtették* (irritum fecistis *ἠκυρώσατε*) Istennek parancsolatját.

¹⁾ Részesülő mint föntebb is.

²⁾ Ezen összetett mondatban a fordítás, kivált összehasonlítva a következő mondattal, igen nagyon jellemző, miről alább.

- 89) Jól *profétált* (prophetavit *επροφητεύσειν*) Isaias proféta tírólatok.
 90) Kit nem *plántált* (plantavit *εφώτευσειν*) en menyeyi atyám.
 91) *Elfeledkeztek* (obliti sunt *επελάθοντο*) kenyereket venni.

XVI. Fejezet.

- 92) És hány kosarokkal *vöttetek fel* (sumsistis? *ελάβετε*).
 93) Mert nem a kenyerekről *mondottam* (dixi *εἶπον*).
 94) Mert test és vér nem *jelentette* (revelavit *ἀπεκάλυψεν*) ezt teneked.

XVII. Fejezet.

- 95) Mert Illés immár *eljött* (venit *ἦλθεν*) és nem *esmerték meg* (cognoverunt *επέγνωσαν*) ötet, de *töttének* (fecerunt *εποίησαν*) ő rajta, valamit *akartak* (voluerunt *ἠθέλησαν*).

XVIII. Fejezet.

- 96) Mert *jött* (venit *ἦλθε*) embernek fia.
 97) Kik sonha el nem *tévehettek* (erraverunt).
 98) *Megnyerted* (lucratus eris *ἐκέρδησας**) te atyádfiát.
 99) Ki *akart* (voluit *ἠθέλησεν*) számot vetni.

XIX. Fejezet.

- 100) Nem *olvastátok-e* (non legistis? *οὐκ ἀνέγνωτε*).
 101). Mert ki *tött* (fecit *ὁ κτίσας*) embereket kezdettől fogván, férfiat és némbriet *töttü* (= tötte fecit *εποίησεν*) azokat
 102) Kiket Isten *egybeszerketett* (conjunxit *συνέζευξεν*).
 103) Mit *parancsolt* (mandavit *εντειλάτο*) Mojzes?
 104) Mert Mojzes tü jonhotok (= szívetek) keménységére *engedte* (permisit *επέτρεψεν*).
 105) Kezdetől fogván kedig nem *volt* (fuit *γέγονεν*) így.
 106) Mend ezeket *öriztem* (custodivi *εφύλαξα*).
 107) Íme mü mendeneket *meghagytonk* (reliquimus *ἀφήκαμεν*) és tégedet *követtönk* (secuti sumus *ἠκολουθήσαμεν*).

XX. Fejezet.

- 108) Ki *kiment* (exiit *εξῆλθεν*) fogadni műveseket.

*) Az egész így áll: „Ha tégedet hallgataud, *megnyerted*“ tehát itt jó. vöről van szó, mint a latin is kifejezi.

109) Mert senki münket *meg* nem *fogadott* (conduxit ἐμισθώσατο).

110) És velönk egyenlökké *tötted* (fecisti ἐποίησας) azokat, kik *viseltük* (qui portavimus τοῖς βασιύασσιν) napnak és höségnak terhét.

111) Kiknek *alkottatott* (paratum est ἡτοιμασαι).

112) Embernek fia nem *jött* (venit ἦλθεν) szolgálatni, de *jött* szolgálai.

XXI. Fejezet.

113) Mely *mondatott* (dictum est τὸ ῥηθὲν).

114) Áldott ki *jött* (venit ὁ ἐρχόμενος).

115) És mikor bement volna Jérusálembé *megrendölt* (com-mota est ἐσεισθη) mend a város.

116) Tü kedig *töttétek* azt (fecistis ποιῆτε) tolvajoknak bar-langájá.

117) A csudákat, kiket *tött* (fecit ἐποίησεν).

118) Nemde *olvastátok-e* (legistis? ἀνέγνωτε;), mert gyermek-dedeknek és emöknek szájokból *töttél* (perfecisti καθιρησίω) di-csérertet.

119) Ki *adta* (dedit ἔδωκεν) teneked e hatalmat.

120) Mire nem *hittetek* (credidistis ἐπιστεύσατε) annak?

121) Melyik *töttü* (= tötte fecit ἐποίησεν) e kettü közzül az atyának akaratját?

122) Mert *jött* (venit ἦλθεν) János tü hozjátok igazságnak útában és nem *hittetek* (credidistis ἐπιστεύσατε) neki és a paráznák *hitte-nek* (crediderunt ἐπίστευσαν) neki, de tü látvátok ingyen poeniten-tiát sem *fogtatok* (poenitentiam habuistis μετεμελήθητε).

123) Vala ember házi atya, ki *plántált* (plantavit ἐφύτευσεν) szőlöt és sövénynyel *megkörnyékezte* (circumdedit περιέθηκεν) és *ásott* (fodit ὠρυξεν) sajtót ő benne és tornyot *rakott* (aedificavit ἠκοδόμησεν) és *adta* (locavit ἐξέδοτο) ötet a vinczelléreknek és ő maga zarándoklani *eredett* (profectus est ἀπεδημήσεν*).

124) Mi nem *olvastátok-e* (legistis ἀνέγνωτε) irásokban: A kö-vet kit a rakók *megutáltanak* (reprobaverunt ἀπεδοκίμασεν), ez *lött*

*) Az ezután következő mondatokban, egy másik múlttal összekötte-tésben „Mikor kedig a gyümölcsözetnek ideje *elközelejtett volna*“ már önhang-zós múltak állanak.

(factus est ἐγενήθη) a szegeletnek fejezetében, úrtól *lött* ez (factum est hoc ἐγένετο αὐτη).

XXII. Fejezet.

125) Ki *tött* (fecit ἐποίησεν) menyeközött ő fiának és *eresztette* (misit ἀπέστειλεν) ő szolgálait hívni a hivatalosokat ¹⁾).

126) En bikáim és en házi madaraim *megölettek* (occisa sunt τεθνεύεα).

127) Mire *jöttél* ide be? (intrasti εἰσῆλθεις).

128) Mojzes úgy *mondott* (dixit εἶπεν).

129) Mert mind heten *vallották* (habuerunt ἔσχον) őtet.

130) Nem *olvastátok-e* (legistis ἀνέγνωτε), mi *mondattott* (dictum est το ῥηθὲν).

131) *Mondott* (dixit εἶπεν) ur en uramnak.

XXIII. Fejezet.

132) Mojzesnek székin *ültek* (sederunt ἐκάθισαν) az irástudók.

133) És *meghagyttátok* (reliquistis ἀφήκατε) azokat melyek öregbek.

134) Kik a prófétákat *megölték* (occiderunt).

135) Ki *elötletett* (effusus est).

136) Kik te hozzád *eresztettek* (missi sunt).

137) Hányszor *akartam* ²⁾ (volui, ἐθέλησα) te fiadat egybegyöjtenem?

138) Áldott ki *jött* (venit) úrnak nevében.

XXIII. Fejezet.

139) Ki *megmondattott* (dicta est το ῥηθὲν) Dániel profétának miatta.

140) Mert akkor oly nagy törödelm leszén, mely sonha nem *volt* (fuit γέγονεν).

141) Mert a választottakért *megkurtábjattak* (breviabuntur κολοβωθήσονται ³⁾).

142) Ím *megmondottam* (praedixi προείρηκα) tünettek.

143) Mert miként *volt* (nincs az eredetiben) Noénak napiban.

144) Kit ő ura *szerzett* (constituit κατέστησεν).

¹⁾ Alább, esmeg' után már *ereszté* áll.

²⁾ Alább rávitelesen: nem *akarád*.

³⁾ Mind a latinban, mind a görögben *jövő*.

XXV. Fejezet.

145) Ím *eljött* (venit) a vőlegény.

146) Mikor kedig elmennének venniük, *eljött* ¹⁾ (venit ἦλθεν) a vőlegény ²⁾.

147) És *berekesztetett* (clausa est ἐκλείσθη) az ajtó.

148) Miként zarándoklani eredett ember *híttá* (vocavit ἐκάλεισεν) ő szolgálit és *adta* (tradidit παρέδωκεν) azoknak ő javit, és egynek *adott* (dedit) ἔδωκεν) őt girát és legottan *eleredett* (profectus est ἀπεδήμησεν).

149) De sok idő után *eljött* (venit ἔρχεται) a szolgálknak urok és *számat vetett* (posuit rationem συναίρει λόγον).

150) Ím más ötöt *nyertém* a felett (superlucratus sum ἐκέρδησα).

151) Mert kevesben *voltál* (fuisti ἦς) hü.

152) Uram két girát *adtal* (tradidisti παρέδωκας) ennekem, ime más kettőt *nyertem* (lucratus sum ἐπέρδησα).-

153) Mert kevesben *voltál* hü (mint 151)

154) Mert aratsz hol nem *vettél* (seminasti ἔσπειρας) és győjtesz hol nem *himtettel* (sparsisti δισεκόρπισας).

155) (Ugyanezek az 1-ső személyben).

156) En *eheztem* (esurivi ἐπείνασα) és ennekem ennem *adtatok* (dedistis ἐδώκατε ³⁾).

157) Tömlöczben valék (eram) és *jöttetek* (venistis ἦλθατε) en hozjám.

158) Ur mikor *láttonk* (vidimus εἰδωμεν) tégedet ehezted és *etettönk* (pavimus ἐθρέψαμεν) tégedet ⁴⁾.

159) Bizony mondom tinéktek, míglen atyámifiai közzől egynek *töttétek* (fecistis ἐποίησατε) ennekem *töttétek*.

160) Ki *alkottatott* (paratus est) ördögnek.

161) Úr mikor *láttonk* (mint föntebb 158. alatt).

162) Míglen nem *töttétek* (mint 159.)

XXVI. Fejezet.

163) Mert jó művelkedet *művelkedett* (operata est εὐργάσατο) en rajtam.

¹⁾ T. i. azután, mikor már elmentek.

²⁾ Lásd az önhangzós múltat is függő mondatban.

³⁾ A többi következő önhangzós múlt.

⁴⁾ A többi is mássalhangzós múlt.

164) Mert *eresztette* ¹⁾ a kenetet en testemre, eltemetendőnek *tött* (fecit *εποιήσεν*) engemet.

165) Hogy ő ezt *töttü* (mint 164.)

166) Egy ideiglen sem *vigyázhattál* (potuistis *ισχύσατε*) en velem.

167) Mire *jöttel* (venisti).

168) *Úgyan jöttetek* (existis *εξήλθατε*) miként tolvajok.

169) *Ménden napon tü nálatok ültem* ²⁾ (sedebam *εκαθεζόμην*) a templomban tanejtván és nem *fogtatok meg* (tenuistis *εκρατήσατε*) engemet.

170) Ez úgy *mondott* (dixit *εφη*).

171) *Káromlott* (blasphemavit *έβλασφήμησεν*) im most *hallottátok* (audistis *ήκούσατε*) e káromlatot.

172) Egyebek kedig tenyereket ő orczájára *adtanak* (dederunt).

173) Profétizálj műnekönk, ki az ki tégedet *csapott* (percussit)

XXVII. Fejezet.

174) *Bűnhöttem* (peccavi *ήμαρτον*), az ártatlan vért elárolván.

175) Tahát *beteljesedett* mely *mondatot* (impletum est *επληρώθη το όρηθέν*).

176) Kit *bérlettek* (appretiaverunt *έτεμήσαντο*) Izrael fiaitól és *adták* (dederunt *έδωκαν*) azokat a fazokasnak földöiért.

177) Miként *szerzette* (constituit *συνέταξεν*) ennekem úr.

178) Mert *gyetrettem* (passa sum *έπαθον*) ma látat miatt.

179) Mi gonoszt *tött* (fecit *εποιήσεν*).

180) Mely *mondattatott* (dictum est *το όρηθέν*).

181) *Megosztották* (diviserunt *διαμερίσαντο*) ő magoknak en ruhát és en ruhámon *eresztettek* nyilat (miserunt sortem *έβαλον κληρον*).

182) Tahát *megfeszítették* (crucifixi sunt *σταυροῦνται*) ő velek tolvajok.

183) *Reménkedett* (confidit *πέποιθεν*) Istenbe.

184) Mert úgy *mondott* (dixit *είπεν*).

185) Mire *hagytal meg* (dereliquisti *έγκατέλιπες*) engemet.

186) Uronk! *megemlekeztünk* (recordati sumus *εμνήσθημεν*).

¹⁾ Múlt részesülő.

²⁾ Azon esetek közé tartozik midőn imperfectum is (sedebam) mássalhangzós múlttal fejeztetik ki.

187) E hitető még elevente úgy *mondott* (dixit εἶπεν).

188) *Felkölt* (surrexit ἠγέρθη) halottaiból.

XXVIII. Fejezet.

189) Ő félemétől kedig *megijedtek* (exterriti sunt ἐσεισθησαν) az örízők és *löttenek* (facti sunt ἐγενήθησαν) miként holtak ¹⁾.

190) Mert tudom, hogy Jézust keresitek, ki *megfeszéjtetett* (crucifixus est τὸν ἐσταυρωμένον — részesülő).

191) Nincs itt mert *felkölt* (surrexit ἠγέρθη) miként *mondotta* (dixit εἶπεν).

192) Ott ötet meglátjátok miként *mondotta*.

193) Mert *eljöttek* (venerunt) ő tanéjtványi ez éjjel és mű aluvánk *elurozták* (furati sunt ἐκλεψαν) ötet.

194) Énnekem *adatott* (data est ἐδόθη) minden hatalom.

195) Valamelyeket *parancsoltam* (mandavi ἐνετείλαμην) tünektek.

B) *Összetett vagy körülírt múlt, mint tartós múlt független és egyszerü mondatban.*

II. Fejezet.

1) Ime ²⁾ a csillag, kit láttak vala napkeleten, *előlkeli vala* (antedebat προῆγεν) őket.

2) Kik *keresik vala* (qui quaerebant οἱ ζητοῦντες) a gyermeknek lelkét.

III. Fejezet.

3) Ez János kedig *val vala* (habebat εἶχεν) ruhát tevéknek szöréből.

4) Tahát *kimegyen vala* (exibat ἐξεπορεύετο) ő hozjá mend Jérusálem.

5) János kedig *megtiltja vala* (prohibebat διεκώλυεν)

III. Fejezet.

6) Angyalok vépének és *szolgálnak vala* (ministrabant διακόνουν) neki.

¹⁾ A közvetlen előzőkben önhangzós múlt van.

²⁾ Ime' már időkörülményre vonatkoznék, melyről alább leszen szó a mely t. i. az önhangzós múltnál gyakran előfordúl.

- 7) *Ki ül vala* (sedebat ὁ καθήμενος) setétségben.
 8) *És megkeréngi vala* (circuibat περιήγειν) Jézus ménd Galileát.
 9) *És kik ördögöket valnak vala* (qui daemonia habebant δαιμονιζομένους).

VIII. Fejezet.

- 10) *És felkele és szolgál vala* (ministrabat διακόνει) nekik.
 11) *És kiveti vala* (ejiciebat ἐξέβαλεν) a szelleteket igével.
 12) *De ő aloszon vala* (dormiebat ἐκάθευδεν).
 13) *Bizon az emberek csudálkodnak vala* (mirati sunt ἐθαύμασαν).
 14) *Az ördögök kedig kérik vala* (rogabant παρεκάλουν).

IX. Fejezet.

- 15) *És im hoznak vala* (offerebant προσέφερον) neki egy köszvényest.
 16) *Ki vérrel haşal vala* (sangvinis fluxum patiebatur αίμορροῦσα).
 17) *Mert ő úgy mond vala* (dicebat ἐλεγεν).
 18) *És megmövetik (= nevetik) vala* (deridebant κατεγέλων).
 19) *A leváltak kedig mondnak vala* (dicebant ἐλεγον).
 20) *És megkeröli vala* (circuibat περιήγειν) Jézus ménd a városokat.

XII. Fejezet.

- 21) *És kérik vala* (interrogabant ἐπηρώτησαν) ötet.
 22) *És ménd a gyölekezetek csudálkodnak vala* (stupebant ἐξίσταντο) és mondnak vala (dicebant ἐλεγον).

XIII. Fejezet.

- 23) *És ménd a gyölekezetek állnak vala* (stabat είστηκει) a mar-ton és beszél vala (locutus est ἐλάλησεν*) nekik példabeszédekben.
 24) *És példabeszéd nélkül nem beszél vala* (loquebatur ἐλάλει) nekik.
 25) *És így meggonoszbodnak vala* (scandalisabantur ἐσκανδαλίζοντο) ő benne.

XIII. Fejezet.

- 26) *Mert János úgy mond vala* (dicebat ἐλεγεν).

*) Se a latinban se a görögben nem imperfectum.

- 27) Mert úgy *vallják vala* (habebant *εἶχον*).
 28) Kik ő vele egybe *ülnek vala* (recumbebant).
 29) A hajócska kedig a haboktól *hagyigáltatik vala* (jactabatur) a tenger közepett.
 30) Es *kéri vala* (rogabant *παρακάλων*) ötet.

XVI. Fejezet.

- 31) És azok *gondolkodnak vala* (cogitabant *διελογίζοντο*).
 32) És *kérdi vala* (interrogabat *ἠρώτα*) ő tanejtványit ¹⁾.

XVII. Fejezet.

- 33) Kik a didragmát *veszik vala* (accipiebant *οἱ λαμβάνοντες*).

XVIII. Fejezet.

- 34) Ki *tartozik vala* (debebat *ὀφειλέτης*) tíz ezer girával.
 35) Ki *tartozik vala* (debebat *ὄφειλεν*) neki száz pénzzel.
 36) És mindenét mie *vala* (quae habebat *ὅσα ἔκει*).
 37) Melyek *lesznek vala* ²⁾ (fiebant *ταχυνόμενα*).
 38) Nemde teneked es *kegyelmezned kell vala* (opportuit *ἔδει* ³⁾).

XIX. Fejezet.

- 39) Ő tanejtványi kedig *megporejtják* (= piritják) *vala* (increpabant *ἐπιτίμησαν* ⁴⁾).

XX. Fejezet.

- 40) A gyölekezet kedig *megfeddi vala* (increpabat *ἐπιτίμησεν*) azokat.

- 41) És azok attól (= annál) inkább *üvöltnek vala* (clamabant *ἔκραξαν* ⁵⁾).

XXI. Fejezet.

- 42) A sok gyölekezet kedig *terejti vala* (straverunt *ἔστρωσαν* ⁶⁾) ő ruháját az útban.

¹⁾ Megelőzi ezt egy fő mondat: „Jövő (= jöve a görögben *ἐλθών* részszülő) kedig Jézus FülöpCesariának vidékibe“ (erre jön:) „és kérdi vala ő tanejtványit.“ Miért ezt függő mondatnak is tekintetjük.

²⁾ Alább is, midőn a latinban ezen kifejezést találjuk: *facta fuerant*.

³⁾ A latinban múlt, a görögben imperfectum.

⁴⁾ A görögben aoristus, valamint a 40-ben is.

⁵⁾ A görögben ismét aoristus.

⁶⁾ Se a latin se a görög nem imperfectum.

43) És egyebi *metélnek vala* (caedebant ἔκοπτον) ágakat a fákról és *terejtik vala* (sternebant ἐστροώννον) az útban.

44) A gyölekezetek kedig kik *elölkelik vala* és kik *követik vala*, *üvöltnek vala* (praecedebant et quae sequebantur, clamabant οἱ προάγοντες αὐτὸν καὶ οἱ ἀκολουθούντες ἔκραζον).

45) A népek kedig *mondnak vala* (dicebant ἔλεγον).

46) És ott lakozék és ¹⁾ *tanejtja vala* Isternek országaról őket.

47) És azok *gondolkoznak vala* (cogitabant διελογίζοντο) ő benne.

48) Mert ménd *vallják vala* (babebant ἔχουσε.) János mént prophétát.

49) És *keresik vala* ²⁾ quaerentes ζητοῦντες — egyik sem imperfectum) ötet megfogniok.

50) Mert miként prophétát *vallják vala* (habebant εἶχον) ötet.

XXII. Fejezet.

51) És senki sem *felelhet vala* (poterat respondere εδύνατο ἀποκριθῆναι) neki.

52) És senki sem *merészik vala* (ausus fuit ἐτόλμησεν ³⁾) a naptól fogván továbbá ötet kérdeni.

XXIII. Fejezet.

53) Ezeket *kell vala* (oportuit εἶδει ⁴⁾) tennetek.

XXV. Fejezet.

54) Gonosz rest szolga *tudod vala* (sciebas ἤδεις) mert (= hogy)

¹⁾ Innentől kezdve a mondat többi része nincs az én birtokombeli kiadásokban, melyek egyike : Novum Testamentum graece. Recognovit (etc.) Georg Christian Knappius. Halae ; másika : Novum Testamentum graecum ex codice vaticano, latinum ex vulgatae editionis exemplaribus romanis collectum edidit *Valentinus Loch*. Ratisbonae. Nevezetes ezen ide toldott mondat nyelvészeti tekintetben azért, mert független és csak egymás mellé rendelt mondatban, hol még az igeidő is igen egyenlő tartamú, a két múlt (*lakozék, tanejtja vala*) egymással fölcseréltetik, tehát alak tekintetében egyjelentésűnek vétetik.

²⁾ Lehet függő mondatnak is tekinteni, mint alább C. 25.

³⁾ Egyik sem imperfectum.

⁴⁾ A latinban: perfectum.

aratok hol nem vettem és győjtök hol nem himtettem, azért kellett volna az en pénzemet a pénz váltóknak adnod ¹⁾.

XXVI. Fejezet.

55) *Mondnak vala* kedig (dicebant autem ἔλεγον δέ).

56) Mert ez *eladathatik vala* sokon és *adathatik vala* szegényeknek (potuit venundari multo et dari pauperibus εδύνατο stb. ²⁾).

57) Ki scariuti Judasnak *mondatik vala* (dicebatur ó λεγόμενος — részesülő).

58) És ennek utána *keresi vala* (quaerebat ἐζήτει) azokat.

59) Azonképen *mondnak vala* (dixerunt εἶπον) ménd a tánejt-ványok.

60) Péter kedig messzöl *követi vala* (sequebatur ἠκολούθει) ötet.

61) A papok fedelme (= fejedelme) kedig és ménd a tanács *keresnek vala* (quaerebant ἐζήτουv) hamistanóságot.

62) Jézus kedig *vesztegl vala* (tacebat εσιώπα).

63) És nagy csapásokkal *verik vala* (ceciderunt εκολαφισεν ³⁾).

64) Péter kedig *ül vala* (sedebat εκάθητο) küvöl a pitvarban.

65) És kevésbé vártatván vepének ő hozjá, kik a tüznél *álbnak vala* (stabant oi εσιτώτες).

XXVII. Fejezet.

66) Mert *tudja vala* (sciebat ᾔδει).

67) És azok inkább *ivöltnek vala* (clamabant ἔκραζον) mondván.

68) Azonnan mulók (= mellette elmenök) kedig *káromlják vala* (blasphemabant ἐβλασφημουv) ötet.

69) Azonképen is a papok fedelmi (= fejedelmi) *káromlják vala* (illudentes ἐμπαιζοντες) ötet, mondván ⁴⁾).

70) Azonképen kedig a tolvajok is, kik megfeszajtettek *vala* ő vele, *káromlják vala* (improperabant ὠνειδίζον) ötet.

71) És *ad vala* innja neki (dabat ei bibere ἐπότιζεν).

¹⁾ Tulajdonképen itt a legtökéletesebb föltételes múlt rejlik: „*ha tudod vala . . . kellett volna*“, épen mint újabb időben divatos.

²⁾ A latinban perfectum.

³⁾ Egyik sem imperfectum.

⁴⁾ Az eredetit tekintve megvan fordítva: *mondván am. dicebant és káromlják* részesülőben.

72) De az egyebi *mondnak vala* (dicebant εἶπαν).

73) Melyek *lesznek vala* (fiebant τα γινόμενα).

XXVIII. Fejezet.

74) És *ül vala* (sedebat ἐκάθετο) fellyől rajta.

C) Összetett vagy körülírt múlt függő mondatban.

I. Fejezet.

1) Mert kedig József ő férje igaz volna és nem akarná ötet beadni (cum esset justus et nollet eam traducere ¹⁾ *akarja vala* (voluit ἐβουλήθη) ötet titkon elhadni.

II. Fejezet.

2) És egybegyőjtván a papoknak minden fedelmeket *tudakozik vala* (sciscitabatur ἐπυνθάνετο) ő tőlök.

3) Herodes híván a magosokat, szerelme *tanolja vala* (didicit ἠκροβῶσαι ²⁾ ő tőlök a csillagnak idejét a mely *tetet vala* ³⁾ nekik.

III. Fejezet.

4) És *megkeresztelkednek vala* (baptizabantur βαπτίζοντο) ő tölő Jordánban, ő bünöket meggyunván.

V. Fejezet.

5) És ő szája megnyitván *tanejtja vala* (docebat ἐδίδασκειν) őket.

VII. Fejezet.

6) És úgy lön, mikor Jézus megvégezte volna a beszédeket, *csudálkodnak vala* (admirabantur ἐξεπλήσσοντο) a gyölekezetek.

¹⁾ Az első mondatbeli igék a görögben csak részesülőkben vagynak : δικαίος ὢν καὶ μὴ θέλων αὐτὴν δειγματίσαι, miket magyarban szinte így fejezhetünk ki : József igaz lévén és nem akarván ötet elárulni, körülírva pedig ma ekképen írónk : mivel pedig József igaz volt és nem akarta ötet elárulni : (következik a függő mondat), tehát akarja vala ötet titkon elhagyni. Több helyütt följegyeztem a görög részesülőt a latin teljes mondat mellett.

²⁾ A latinban mind itt, mind az 1-ső sz. alatt perfectum áll.

³⁾ A magyarban a tárgyhoz mérve tökéletesebb az előbbi múlt alakja, mint a latinban, hol az csak múlt (apparuit). A görögben részesülő áll : a föltetzett csillag idejét.

7) És ötet látván *kérik vala* (rogabant *παρεκάλεισαν*).

IX. Fejezet.

8) És jövéjek *esznek vala* egybe (discumbebant *συνανέειντο*).

9) És e (= ezt) látván a leválták *mondnak vala* (dicebant *ἔλεγον*).

10) És felkelvén Jézus *követi vala* (sequebatur *ἠκολούθησεν*) ötet ő tanejtványival.

XII. Fejezet.

11) És az elővető kenyereket megöttö (= megette), kiket nem *illik vala* (licebat *ἐξὸν ἦν* ¹⁾) neki megenni.

12) Kimenvén kedig a leválták tanácsot *tartnak vala* (faciebant *ἔλαβον* ²⁾) ő ellenc.

13) Még ő e beszélvén a gyölekezeteknek, im ő anyja és atyja-fiai *állnak vala* (stabant *εἰστήκεισαν* künn).

XXIII. Fejezet.

14) A napon kimenvén Jézus a házból, *ül vala* (sedebat *ἐκάθητο*) a tenger mellett.

15) És jutván ő hazájába, *tanejtja vala* (docebat *ἐδίδασκεν*) őket ő sinagógájokban.

XIII. Fejezet.

16) És leszállván Péter a hajócskából, *jár vala* (ambulabat *περιπατήσεν* ³⁾).

XXV. Fejezet.

17) És im egy cananeai némbéri a vidékből kijöven *ivölt vala* (clamavit ⁴⁾) *ἔκραζεν*).

18) És ő hozjá vépvén, ő tanejtványi *kérik vala* (rogabant *ἤρωτων*) ötet.

19) És felmenvén a hegyre, *ül vala* (sedebat *ἐκάθητο*).

XVIII. Fejezet.

20) Leesvén kedig a szolga, *kéri vala* (orabat *προσέειπε*) ötet.

¹⁾ A megelőző mondattal együtt igen érdekes. Lásd alább D. 65.

²⁾ A görögben aoristus.

³⁾ A görögben aoristus.

⁴⁾ A latinban perfectum.

21) Ki megfogván *megfojtja vala* (suffocabat *ἐπιγειν*) ötet.

22) És az ő fele szolgál¹⁾ lecsvén, *kéri vala* (orabat *παρεκάλει*) ötet.

XX. Fejezet.

23) Az elősök kedig jöven azt *alajtják vala* (arbitrati sunt *ἐνόμισαν*²⁾), hogy többet volnának vendök.

24) Vőnek kedig ök is egy pénzt és vevéjek *morognak vala* (murmurabant *ἐγόγγυζον*) a házi atya ellen.

XXI. Fejezet.

25) És mikor hallották volna a papi fedelmek és a leválták ő példabeszédit, megismerék, hogy ő rólok mondana és *keresik vala* (részesülő mind a latinba mind a görögben).

XXIV. Fejezet.

26) És kimenvén Jézus a templomból *megyen vala* (ibat *ἐπορεύετο*).

XXVI. Fejezet.

27) Estve lévén kedig *egybe ül vala* (discumbebat *ἀνέκειτο*) ő tizenket tanejtványival.

28) És bemenvén *ül vala* (sedebat *ἐκάθητο*) a szolgálkkal.

XXVII. Fejezet.

29) És fél térdre térdeplvén ő előttö káromlatot *tesznek vala* (illudebant *ἐπέπαιξαν*).

30) És ő reá hagyapván vevék a nádat és *verik vala* (percutiebant *ἐνυπτον*) ő agyához.

31) És ülven *örizik vala* (servabant *ἐτήρουν*) ötet.

D) Önhangzós múlt függő mondatban.

M e g j e g y z é s. Már az összetett múltnál is, mint láttuk, a mondatok kétféle osztályát kelle megkülönböztetnünk, az önhangzós múlt pedig, mint legitten látandjuk, négyféle mondatban fordul elő, ú. m.

¹⁾ Szolgotárs, szolgálfél.

²⁾ Se a latinban se a görögben nem imperfectum-

1) *függő mondatban*, 2) más valamely *időkörülményre vonatkozva*, 3) *tartós értelemben*, 4) a föntebbi eseteken kívül *független mondatban is*.

I. Fejezet.

1) Mikor ő anyja Mária volna menesztetett (cum esset desponsata *μνηστευθείσης*) Józsefnek, *leleték* (inventa est *ἐνρήθη*) ő méhében.

2) Ő kedig e(zt) gondolván (haec autem eo cogitante *ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος*) ime úrnak anygala *jelenék* (apparuit *ἐφάνη*).

3) József kedig felkelvén (exurgens *ἐγερθείς*) álmából, *tön* (fecit *ἐποίησεν*) miként parancsolá ő neki urnak anygala és *vené* (accepit *παρέλαβεν*) és nem *esmeré meg* (non cognoscebat *οὐκ ἐγίνωσκεν* ¹⁾).

II. Fejezet.

4) Mikor született volna Jezus (cum natus esset Jesus *τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος*) — ime a magosok *jövének* (venerunt *παρεγένοντο*).

5) Hallván kedig (audiens autem *ἀκούσας δὲ*) Herodes király, *megszomorottaték* (turbatus est *ἐταράχθη*).

6) Kik mikor hallották volna (qui cum audissent *οἱ δὲ ἀκούσαντες*) a királyt, *elmenének* (abierunt *ἐπορεύθησαν*).

7) És bemenvéjek (intranses *ἐλθόντες*) a házba *lelék* (invenerunt *εἶδον*) a gyermeket és leesvéjek (procidentes *πεσόντες*) *imádák* (adoraverunt *προσεκύνησαν*) ötöt és ő kencsek megnyitván (apertis thesauris *ἀνοιξαντες τοὺς θησαυροὺς*) ajánlának (obtulerunt *προσέφεκαν*) neki ajándokokat.

8) És felelet véné (responso accepto *χρηματισθέντες*) álmokban, más úton *fordulának meg* (reversi sunt *ανεχώρησαν*).

9) Kik mikor elmentek volna (qui cum recessissent *αναχωρησάντων δὲ αὐτῶν*) ime úrnak anygala *jelenék* (apparuit *ἐφάνη*).

10) Ki felkelvén (qui consurgens *ὁ δὲ ἐγερθείς*) *vené* (accepit *παράλαβεν*) a gyermeket és *mene* (secessit *ανεχώρησεν*) Egyiptomba

11) Tahát Heródes látván (videns *ιδῶν*), mert megcsalattatott volna a magosoktól, igen *megharagvék* (iratus est *ἐθυμώθη*) és eresztvén *megölö* ²⁾ (occidit *ἀνείλεν*).

12) Heródes meghalván kedig (defuncto autem Herode *τελε-*

¹⁾ Ime itt ez utóbbi latin és görög imperfectumoknak is a magyarban az önhangzós múlt felel meg, mint több más esetben.

²⁾ = *Megöle*.

νησαντος δὲ τοῦ Ἡρώδου) ime urnak angyala *jelenék* (apparuit γαί-
νεται¹⁾).

13) Ki felkelvén (mint 10) és jövö (= jöve, venit εἰσῆλθεν) Izrael földébe.

14) Hallván kedig (audiens autem ακούσας δὲ), hogy Archelaus országlana Judeában . . . *félemék* (timuit ἐφοβήθη) oda menni.

15) És intetvén (admonitus χρηματισθεῖς) álmában, *mene* (secessit ἀνεχώρησεν) Galileának vidékébe.

16) És *jutván* (veniens ἐλθὼν) *lakozék* (habitavit κατώκησεν) a városban.

III. Fejezet.

17) *Látván* kedig a leváltáknak . . . sokit . . . *monda*²⁾ (dixit εἶπεν) nekik.

18) Felelvén kedig Jézus *monda* (dixit εἶπεν).

19) Jézus kedig megkereszteltetvén, legottan *felmene* (ascendit ἀνάβη) a víztől és ime *megnyílnak* (aperti sunt ἠνεώχθησαν) neki mennyek és *látá* (vidit εἶδεν) Istennek lelkét.

IV. Fejezet.

20) És mikor böjtölt volna negyven napokban és negyven éjekben, annakutánna *ehezék* (esuriit ἐπεινάσεν) és hozjá vérpén a ké-sértő *monda* (dixit εἶπεν) neki.

21) Ki felelvén *monda* (dixit εἶπεν) neki.

22) Mikor kedig hallotta Jézus, hogy János eladatott volna, *mene* (secessit ἀνεχώρησεν) Galileába.

23) És Nazareth nevő város meghagyván, *jövö* és *lakozék* (venit et habitavit ἐλθὼν κατώκησεν).

24) Járván kedig Jézus . . . *látá* (vidit εἶδεν) két atyfiat és *monda* (ait λέγει³⁾).

25) És azok hálójok meghagyván *követék* (secuti sunt ἠκολούθησαν) ötet. És innen elébb menvén *látá* (vidit εἶδεν) más két atyfiat . . . és *hivá* (vocavit ἐκάλεσεν). Azok kedig hálójok és atyjok meghagyván *követék* (mint föntebb) ötet.

¹⁾ A görögben csak jelen idő van.

²⁾ Nem „mondá”, mert a IX. fejezetben *mondnak* (nem „mondják”) vala és számos helyeken *mondának* nem : *mondák*.

³⁾ A görögben jelen.

V. Fejezet.

26) Látván kedig Jézus a gyölekezeteket *felmene* (ascendit ἀνέβη) a hegyre és mikor leült volna *vérének* (accesserunt προσήλθον) ő hozjá ő tanejtványi.

VIII. Fejezet.

27) Mikor kedig leszállott volna Jézus a hegyről, *követék* (secutae sunt ἠκολούθησαν) ötet sok gyölekezetek.

28) És im egy poklos jövéen *imádá* (adorabat προσεκύνει *) ötet.

29) És kinyojtván ő kezét *illeté* (tetigit ἤψατο) ötet.

30) Mikor kedig bement volna, *vérék* (accessit προσήλθεν) ő hozjá a centurio.

31) És felevén a centurio monda (ait εἶπη).

32) Hallván kedig ezt Jézus *csudálkodék* (miratus est εθαύμασεν) és monda (dixit εἶπεν).

33) És mikor jutott volna Jézus Péternek házába *látá* (vidit εἶδεν) ő napát fekete . . . és *illeté* (tetigit ἤψατο) ő kezét és *meghagyá* (dimisit ἀφήκεν) ötet a hideglet és *felkele* (surrexit ἠγέρθη).

34) Estve levén kedig *hozának* (obtulerunt προσήνεγκαν) neki.

35) Látván kedig Jézus sok gyölekezeteket, *parancsolá* (jussit ἐκέλευσεν) ő tanejtványinak.

36) És hozjá vépvén egy írástudó *monda* (ait εἶπεν) neki.

37) És ő a hajócskába felmenvén *követék* (secuti sunt ἠκολούθησαν) ötet.

38) Tahát felkelvén *parancsola* (imperavit ἐπειμήσεν) a szeleknek.

39) És mikor jutott volna Jézus tenger elve, eleibe *kelének* (occurrerunt ὑπήντησαν) neki.

40) És azok kimenvéjek *menének* (abierunt ἀπήλθον) a disznókba.

41) És a városba jutvájok *meghirdeték* (nuntiaverunt ἀπήγγισαν) mindezeket.

IX. Fejezet.

42) És felmenvén Jézus a hajócskába *mene* tenger elve (transfretravit διεπέρασεν) és *juta* (venit ἦλθεν) ő városába.

43) Látván kedig Jézus azoknak hütöket *monda* (dixit εἶπεν).

*) Imperfectum mind a latinban mind a görögben.

44) És mikor látta volna Jézus ö gondolatjokat *monda* (dixit εἶπεν).

45) Látván kedig a gyölekezetek *félemének* és *dicsővöiték* (timuerunt et glorificaverunt εφοβήθησαν καὶ ἰδοῦξασαν) Istent.

46) És mikor innen elment volna Jézus *látá* (vidit εἶδεν) egy embert a vámon ülette és *monda* (ait λέγει).

46) És felkelvén *követé* (secutus est ἠκολούθησεν) ötet.

47) És hallván Jézus *monda* (ait εἶπεν).

48) Ezt kedig még ö azoknak beszéllette (illo loquente αὐτοῦ λαλοῦντος) im egy fejedelm *vérék* (accessit προσελθὼν¹⁾) ö hozjá.

49) És ötet látván *monda* (dixit εἶπεν).

50) Mikor látta volna ott a zajgó népet, *monda* (dicebat ἐλεγεν²⁾).

51) És mikor a nép onnan kiküldetett volna *bemene* és *fogá* (intravit et tenuit εἰσελθὼν ἐκράτησεν) ö kezét.

52) Jézus innen elmenvén *követék* (secuti sunt ἠκολούθησαν) ötet két vakok.

53) Mikor kedig jutott volna a házba, *vérének* (accesserunt προσῆλθον) ö hozjá.

54) Azok kedig kimenvéjek *meghirdeték* (diffamaverunt διεφήμισαν).

55) Azok kedig kimenvéjek ime *hozának* (obtulerunt προσήνεγκαν) neki embert.

56) És az ördögöt kivetvén *megszólala* (locutus est ἐλάλησεν) a néma. És *csudálkodának* (miratae sunt ἐθαύμασαν) a gyölekezetek.

X. Fejezet.

57) Látván kedig a gyölekezeteket *könyörölö* (= könyörtüle misertus est ἐσπλαγχνίσθη) ö rajtok.

58) És egybehíván ö tizenket tanejtványit, *ada* (dedit ἔδωκεν) azoknak hatalmat.

XI. Fejezet.

59) Mikor megvégezte volna a beszédeket, parancsolván ö tizenkét tanejtványinak *elmene* (transiit μετέβη) innen.

¹⁾ A görögben részesülő.

²⁾ Mind imperfectumok.

60) János kedig mikor hallotta volna a kötelekben (fogságban) Krisztusnak művelkedetit, eresztvén kettőt ő tanejtványi közöl *monda* (ait εἶπεν).

61) Azok kedig elmenvéjek *kezde* (coepit ἤρξατο) Jézus mondani.

62) Az időben felelvén Jézus *monda* (dixit εἶπεν).

XII. Fejezet.

63) Ő tanejtványi kedig megéheznék ¹⁾ *kezdének* coeperunt ἤρξαντο gabonaföket szakgatniok.

64) A leváltak kedig látvájok *mondának* (dixerunt εἶπον).

65) Nem olvastátok-e, mit tött legyen Dávid, mikor *megehezett* és kik ő vele *valának?* ²⁾ Miként *bemene* (intravit εἰσῆλθεν) Istennek házába és az kenyereket megöttö (= megette) ³⁾.

66) És mikor innen elment volna, *juta* (venit ἦλθεν) ő sinagigájokba.

67) Jézus kedig tudván *elmene* (recessit ἀνεχώρησεν) onnaton és *követék* (secuti sunt ἠκολούθησαν) ötet sokak és *megvigasztá* (curavit ἐθεράπευσεν) őket mend. És *parancsolá* (praecepit ἐπέτιμησεν) nekik.

68) A leváltak kedig hallván *mondának* (dixerunt εἶπον).

69) Jézus kedig tudván ő gondolatjokat *monda* (dixit εἶπεν) nekik.

70) Ki felelvén *monda* (ait εἶπεν) azoknak.

71) És ő felelvén a neki szólónak *monda* (ait εἶπεν).

XIII. Fejezet.

72) A napon kimenvén Jézus a házból, ül vala a tenger mellett és *gyülekezének* (congregatae sunt συνήχθησαν) ő hozjá sok gyülekezetek.

73) Nap kedig felkelvén *meghevölnének* (aestuaverunt ἐκαυμα-

¹⁾ A görög ἐπίνασαν a mutató mód aoristusában áll és καὶ szócskával köttetik a következő igéhez.

²⁾ Kísérőleg a latinban szintén imperfectum, de a görögben nincs ige: οἱ μετ' αὐτοῦ (= azok ő vele azaz az ő vele levők).

³⁾ Mind az utolsó mondatbeli, „megöttö” (= megette), mind a megelőző *bemene* helyett a latinban csak perfectum áll; tovább pedig: „kiket nem *illik vala*” együtteséget látszik kifejezni. Vesd össze B. 54.

θώθη) és mert nem vala gyökerek, *megaszának* (aruerunt ἐξηράνθη) stb.

74) És hozjá vépvén ő tanejtványi *mondának* (dixerunt εἶπαν) neki.

75) Ki felelvén *monda* (ait εἶπε) azoknak.

76) Vépvén kedig a háziatyának szolgálai, *mondának* (dixerunt εἶπον) neki.

77) Tahát a gyölekezetek(et) eleresztvén *jövö* (= jöve venit ἦλθεν) a házba és *vépének* (accesserunt προσῆλθαι) ő hozjá ő tanejtványi.

78) Mikor megvégezte volna Jézus e példabeszédeket, *elmene* (transiit μετήρην) innen.

XIII. Fejezet.

79) És akarván ötet megfogni, *féle* (timuit εφοβήθη) a néptől.

80) És az ő anyjától intetvén *monda* (inquit φησιν).

81) És hozjá vépvén ő tanejtványi *venék* (tulerunt ἦραν) ő testét és *eltemeték* (sepelierunt ἐθαψαν) azt, és jövéjek *meghirdeték* (nuntiaverunt ἀπήγγειλαν) Jézusnak.

82) Kit mikor hallott volna Jézus, hajócskába menvén *elmene* (cessit ἀνεχώρησεν) onnan.

83) És mikor hallották volna a gyölekezetek *követék* (secutae sunt ἠκολούθησαν) ötet.

84) És kimenvén *látá* (vidit εἶδεν) a sok gyölekezetet és *könyörölö* (misertus est ἐσπλαγχνίσθη) ő rajtok és *megvigasztá* (curavit ἐθεράπευσεν).

85) Estve levén kedig, *vépének* (accesserunt προσῆλθαι) ő hozjá.

86) Menybe tekintvén *megáldá*, *megszegé* és *adá* (benedixit, et fregit et dedit εὐλόγησεν καὶ κλάσας ἔδωκεν) ő tanejtványinak a tanejtványok kedig (*adák* *) a gyölekezeteknek.

87) És a gyölekezet(et) eleresztvén *felmene* (ascendit ἀνέβη) a hegyre.

88) És ötet látvájok a tengeren járatta *megszomorodának* (turbati sunt ἐταράχθησαν) . . . és féltekben *ivöltének* (clamaverunt ἔκραξαν).

89) Látván kedig a nagy szelet, *félemék* (timuit εφοβήθη).

*) Nincs meg se a latinban se a görögben.

90) És mikor elkezdett volna merőlni, *ivöltö* (= ivölte *clama-vit ἔκραξεν*).

91) És legottan Jézus ő keze kinyojtván *megragadá* (*apprehen-dit ἐπελάβετο*) őtet és monda (ait *λέγει*) neki.

92) És mikor felment volna a hajócskába, *megállá* (*cessavit ἐκό-πασεν*) a szél, kik kedig a hajócskában valának, *jövének* és *imádák* (*venerunt et adoraverunt ἐλθόντες προσεκύνησεν*) őtet.

93) És mikor tengeren által mentenek volna, *jutának* (*venerunt ἦλθον*) Genazaretnek földébe.

94) És mikor megesmerték volna őtet . . . *eresztének* (*miserunt ἀπέστειλαν*) ménd a vidék szerint és *hozának* (*obtulerunt προσήνεγκαν*) neki ménden gonoszúl vallókat.

XV. Fejezet.

95) És ő felevén *monda* (ait *εἶπεν*) azoknak.

96) És egybe ő hozzá híván a gyölekezeteket *monda* (*dixit εἶ-πεν*) nekik.

97) Tahát vérvén ő hozzá ő tanejtványi *mondának* (*dixerunt λέγουσιν*) neki.

98) És ő felevén *monda* (ait *εἶπεν*)

99) Felevén kedig Péter *monda* (*dixit εἶπεν*).

100) És Jézus innen kimenvén *mene* (*secessit ἀνεχώρησεν*) Tirus-nak és Sidonnak vidékibe.

101) Ő kedig felevén *monda* (ait *εἶπεν*).

102) Ki felevén *monda* (mint az imént).

103) Tahát felevén Jézus *monda* (szintén).

104) És mikor innen Jézus elment volna, *juta* (*venit ἦλθεν*) ga-lileabeli tenger mellé.

105) Jézus kedig ő tanejtványi(t) egybehíván, *monda* (*dixit εἶπεν*).

106) És vénén ¹⁾ a hét kenyereket és hálát adván meg-szegé (*fregit ἐκλασεν*) és *adú* *dedit* *εδίδου*) ő tanejtványinak és a tanejtványok *adák* (*dederunt* ²⁾) a népnek.

107) És a gyölekezet(et) eleresztvén *felmene* (*ascendit ἀνέβη*) a hajócskába, és *juta* (*venit ἦλθεν*) Magedonnak vidékébe.

¹⁾ A görög *ἐλάβεν* indicativus.

²⁾ A görögben nincs meg.

- 108) És ő felelvén *monda* (ait *εἶπεν*) azoknak.
 109) És azok(at) elhagyván *elmené* (abiit *ἀπῆλθεν*).
 110) És mikor juttak volna ő tanejtványi tenger elve, elfelejtkeztek kenyereket velek venni, *monda* (dixit *εἶπεν*) azoknak.
 111) Tudván kedig Jézus *monda* (dixit *εἶπεν*).
 112) Felelvén kedig Simon Péter *monda* (dixit *εἶπεν*).
 113) És félen vivén Péter, *kezdé* (coepit) őtet megfeddeni.
 114) Ki megfordólván *monda* (dixit *εἶπεν*) Péternek.
 115) Felelvén kedig Péter, *monda* (dixit *εἶπεν*).
 116) Ő még e beszéllette im fényes köd *környékezé meg* (obumbravit *ἐπεσκίασεν*) őtet.
 117) És hallván a tanejtványok ő orczájokra *esének* (cecidierunt *ἐπεσαν*) és igen *félelemének* (timuerunt *εφοβήθησαν*), és *vérék* (accessit *προσῆλθεν*) ő hozjájok Jézus stb.
 118) Felemelvén kedig ő szemeket, senkit sem *látának* (viderunt *εἶδον*).
 119) És ök a hegyről leszállván *parancsolá* (praecepit *ἐνετείλατο*) nekik mondván.
 120) És ő felelvén *monda* (ait *εἶπεν*).
 121) És mikor jött volna a gyölekezethez, *vérék* (accessit *προσῆλθεν*) ő hozjá egy ember, térden hompolygván.
 122) Felelvén Jézus *monda* (ait *εἶπεν*).
 123) Ők kedig Galileában nyájaskodván, *monda* (dixit *εἶπεν*) azoknak Jézus.
 124) És mikor juttak volna Capharnaumba, *vérének* (accesse-
 runt *προσῆλθον*) Péterhez és mondának dixerunt *εἶπεν*).
 125) És mikor bement volna a házba, *előlkélé* (praevenit *προέφθασεν*) Jézus őtet mondván.

XVIII. Fejezet.

- 126) És híván Jézus egy apródot, *állaptatá* (statuit *ἔστησεν*) őtet ő közepettek és *monda* (dixit *εἶπεν*).
 127) És mikor kezdett volna számot vetni, *hozaték* (oblatus est *προσήχθη*) neki egy.
 128) Mikor kedig nem volna miből megadni, *parancsolá* (jus-
 sit *ἐκέλευσεν*) őtet ő ura elároltatni.
 129) Könyörölvén kedig a szolgának ura, *elereszté* (dimisit *ἀπέλυσεν*) őtet és az adósságot *meghagyá* (dimisit *ἀφήκεν*) neki.

130) A szolga kedig kimenvén, *lele* (invenit *εῖρεν*) egyet.

131) Látván kedig ő fele szolgálk . . . igen *megszomorodának* (contristati sunt *ελυπήθησαν*) és *jönének* és *megmondák* (venerunt et narraverunt *ελθόντες δισσάφησαν*).

132) És megharagván ő ura *adá* (tradidit *παρέδωκεν*) ötet a porosztóknak.

XIX. Fejezet.

133) Mikor megvégezte volna Jézus e beszédeket, *elmene* (migravit *μετῆρεν*) Galileából és *jutának* ¹⁾ (venit *ἦλθεν*) Judeának vidékébe Jordán elve és *követék* (secutae sunt *ἠκολούθησαν*) ötet sok gyölekezetek és *megvigasztá* (curavit *ἐθεράπεισεν*) őket.

134) Ki felelvén *monda* (ait *εἶπεν*) nekik.

135) És mikor ő kezét reájok vette volna, *elmene* (abiit *επορεύθη*) inneten.

136) Egy ember vépvén ő hozjá, *monda* (ait *εἶπεν*) neki.

137) Mikor kedig e hős hallotta volna e beszédeket, szomoruan *mene el* (abiit *ἀπῆλθεν*).

138) Ezek(et) hallván kedig a tanejtványok, igen *csudálkodának* (mirabantur *ἐξεπλήσσοοντο* ²⁾).

139) Tekéntvén kedig Jézus, *monda* (dixit *εἶπεν*).

140) Tahát felelvén Péter *monda* (mint 139.)

XX. Fejezet.

141) Megszegödvén kedig a művesekkel . . . *ereszté* (misit *ἀπέστειλεν*) őket ő szölejébe.

142) És kimenvén . . . *láta* (vidit *εἶδεν*) egyebeket . . . és azoknak *monda* (dixit *εἶπεν*).

143) Mikor kedig estve lött volna, *monda* (dicit *λέγει*).

144) És a(z) felelvén . . . *monda* dixit *εἶπεν*).

145) És Jézus Jérusálembé felmvén, magának (= magánosan) *vené* (assumsit *παρέλαβεν*) ő tizenket tanejtványit és *monda* (ait *εἶπεν*).

146) Felelvén kedig Jézus *monda* (dixit *εἶπεν*).

147) És hallván a tizen, *méltatlankodának* (indignati sunt *ἡγανάκησαν*).

¹⁾ A fordító hibázott a többessel.

²⁾ Imperfectumok.

148) És azok Jerichóból kimenvén *követék* (secuta est ἡκολούθησεν) ötöt sok győlekezetek.

149) Két vak ülven az útfélen, *hallák* (audierunt ἀκούσαντες — részesülő), hogy Jézus menne, és *ivöltének* (clamaverunt ἐκραξεν).

150) Könyörölvén kedig Jézus ő rajtok, *illeté* (tetigit ἤψατο) ő szemeket, és legottan *látának* (viderunt ἀρέβλεψαν) és *követék* ötöt.

XXI. Fejezet.

151) És mikor közelejtett volna Jézus Jerusálemhez ta-hát Jézus *ereszté* (misit ἀπέστειλεν) ő két tanejtványit.

152) A tanejtványok kedig elmenvén *tőnek* (fecerunt ποιήσαντες — részesülő) miként *parancsolt vala* *) nekik Jézus stb.

153) Látván kedig a papi fedelmek a csudákat, kiket tött *méltatlankodának* (indignati sunt ἡγανάκησαν) és *mondának* (dixerunt εἶπον).

154) És azok(at) meghagyván a városból el *kimene* (abiit ἐξῆλθεν).

155) Reggel kedig megfordólván a városba, *megéhlő* (= meg-éhüle esuriit ἐπεινασεν).

156) És látván egy figefát . . . *mene* (venit ἦλθεν) ő hozzá és semmit sem *lele* (invenit εὔρεν) ő rajta és *monda*.

157) És látván a tanejtványok *csudálkodának* (mirati sunt ἐθαύμασαν).

158) Felelvén kedig Jézus, *monda* (ait εἶπεν).

159) És mikor jutott volna a templomba *vérének* (accesserunt προσῆλθον) ő hozzá a papi fedelmek.

160) Felelvén Jézus *monda* (dixit εἶπεν).

161) És felelvén Jézusnak, *mondának* (dixerunt εἶπον).

162) És vépvén *monda* (dixit εἶπεν) az előlsőnek.

163) A(z) kedig felelvén *monda* (ait εἶπεν).

164) Annakutána kedig poenitentiára rezzedvén *elmene* (abiit ἀπῆλθεν).

165) Vépvén kedig a másodhoz *monda* (dixit εἶπεν).

166) És a(z) felelvén *monda* (ait εἶπεν).

167) Mikor kedig a gymölesözetnek ideje elközelejtett volna, *ereszté* (misit ἀπέστειλεν) ő szolgálait stb.

*) Előbbi múlt az elbeszélés természetéhez képest, a latin perfectum (praecepit) ellenére.

168) Á vinczellérek kedig látván ő fiát, *mondának* (dixerunt *εἶπον*).

169) És megfogván ötet, a szőlőből *kiveték* (ejecerunt *ἐξέβαλον*) és *megölék* (occiderunt *ἀπέκτειναν*).

170) És mikor hallották volna a papi fedelmek és a leválták ő példabeszédit, *megismerék* (cognoverunt *ἔγνωσαν*), hogy ő rólok mondana.

XXII. Fejezet.

171) És felelvén Jézus *monda* (dixit *εἶπεν*) esmeg példabeszédekben.

172) De a király, mikor hallotta volna *megharagvék* (iratus est *ὠργίσθη*) stb.

173) És kimenvén ő szolgálai, *egybegyöjtének* (congregaverunt *συνήγαγον*) mindeneket, kiket *lelének* (invenerunt *εὑρον*) stb.

174) Tahát elmenvén a leválták tanácsot *tartának* (inierunt *ἐλαβον*).

175) Megesmervén kedig Jézus ő álnokságokat, *monda* (ait *εἶπεν*).

176) És (ezt) hallván *csudálkodának* (mirati sunt *ἐθαύμασαν*) és ötet meghagyván *elmenének* (abierunt *ἀπῆλθον*).

177) És az elő feleséget vevén *meghala* (defunctus est *ετελεύτησεν*) és nem valván magzatot *hagyá* (reliquit *ἀφῆκεν*) ő feleségét ő atyjafiainak.

178) Felelvén kedig Jézus *monda* (ait *εἶπεν*).

179) És hallván a gyölekezetek *csudálkodának* (mirabantur *ἐξεπλήσσαντο* *).

180) A leváltak kedig hallván . . . *egybegyölnének* (conveniunt *συνήχθησαν*) és egy törvénytudó *kérdé* (interrogavit *ἐπηρώτησεν*).

XXIII. Fejezet.

181) Hányszer *akartam* te fiaidat egybegyöjtenem és nem *akarád* (noluisti *ἠθέλησατε*).

XXIII. Fejezet.

182) Megyen vala és *vérének* (accesserunt *προσῆλθον*) ő hozzá ő tanejtványi.

*) Imperfectum mindakettő, a magyarban pedig önhangzós múlt, épen úgy mint föntebb a 176. pont alatt, de itt perfectum és aoristus mellett.

183) Ó kedig felevén *monda* (dixit εἶπεν).

184) Ó kedig Olivetnak hegyén ülette, *vérének* (mint 182.) ő
ő hozjá titkon ő tanejtványi.

185) És felevén Jézus *monda* (mint 183.)

XXV. Fejezet.

186) Kik vevén a lámpásokat *kimenének* (exierunt ἐξῆλθον).

187) Az öt balgatagok vevén ő lámpásokat, nem *vőnek* (sumserunt εἰλαβον) olajt, de az ildomosok *vőnek* (acceperunt).

187) Késvén kedig a vőlegény mend *elszunyodozának* (dormitaverunt ἐνώσταξαν) és *elalúnak* (dormierunt ἐκάθηνδον).

188) És ő felevén *monda* (ait εἶπεν).

189) És művelkedvén *nyere* (lucratus est ἐκέρδησεν) a felett
más ötöt.

190) Elmenvén földbe *ásá* (fodit ᾠρυξεν) és *elrejté* (abscondit ἔκρυψεν) ő urának pénzét.

191) És ő hozjá vérvén, . . . még más ötöt *vün* (obtulit προσήγγειν) neki.

192) Hozjá vérvén . . . *monda* (ait εἶπεν).

193) Felevén kedig ő ura, *monda* (dixit εἶπεν).

XXVI. Fejezet.

194) Mikor megvégezte volna Jézus mend e beszédeket, *monda* (dixit εἶπεν)

195) Tahát egybegyülekeztek a papok fedelmi . . . és tanácsot *tartának* (consilium fecerunt συνεβουλεύσαντο).

196) Mikor kedig Jézus volna Betániában . . . hozjá *vépék* (accessit προσῆλθεν) egy nemberi.

197) Látván kedig a tanejtványok *méltatlankodának* (indignati sunt ἠγανάκτησαν).

198) Tudván kedig Jézus, *monda* (ait εἶπεν).

199) És mikor ennének, *monda* (dixit εἶπεν).

200) És ő felevén *monda* (ait εἶπεν).

201) Felevén kedig Júdás, ki ötet elárólá, *monda* (dixit εἶπεν).

202) Azokkal kedig Jézus vacsorálatta *vevé* á kenyeret és *megdldá* és *megszegé* (accepit Jesus panem et benedixit ac fregit λαβῶν ὁ Ἰησους ἄρτον καὶ εὐλογῆσας ἔκλασεν) stb.

203) És dicséret(et) mondván *kimenének* (exierunt ἐξῆλθον).

204) Felelvén kedig Péter *monda* (ait *εἶπεν*).

205) És vele vévén Pétert . . . *kezde* (coepit) szomorodni.

206) És kevesenné elébmenvén esék (procidit *ἔπεσεν*) ő orczájára.

207) És azok meghagyván, esmeg *elmene* és *imádkozék* (abiit et oravit *ἀπελθὼν προσήξατο*).

208) Még ő e beszélette, im *eljövö* (= jöve venit *ἦλθεν*) Judás, a tizenkettő közzöl egy.

209) És szorgalmast vépvén Jézushoz *monda* (dixit *εἶπεν*) . . . és *megápolá* (ocsulatus est *κατεφίλησεν*) ötet.

209) Kiterjesztvén ő kezét, *kivevé* (exemit *ἀπέσπασεν*) a kést és csapván a papok fedelme szolgájához *elvágá* (amputavit *ἀφείλεν*) ő fülét.

210) A tanejtványok ötet meghagyván *elfutának* (fugerunt *ἔφυγον*).

211) És azok megfogván Jézust *vivék* (duxerunt *ἀπήγαγον*) ötet Caifáshoz.

212) Keresnek vala hamis tanóságot . . . és nem *lelének* (non invenerunt *οὐχ εὔρον*).

213) És azok felelvén *mondának* (dixerunt *εἶπον*).

214) Ő kedig az ajtón kimenette *látá* (vidit *εἶδεν*) ötet más leány és *monda* (ait *λέγει*).

215) És kevésse vártatván *vépének* (accesserunt *προσελθόντες*) ő hozzá . . . és *mondának* (dixerunt *εἶπον*).

216) És kimenvén *síra* (flevit *ἔκλαυσεν*).

XXVII. Fejezet.

217) Holval levén kedig tanácsot *tartának* (inierunt *ἔλαβον*). És megkötozván *elvivék* (adduxerunt *ἀπήγαγον*) és *adák* (tradiderunt *παρέδωκαν*).

218) Látván Júdás hogy kárhozott volna poenentiára vitetvén *megvívé* (retulit *ἔστρεψεν*).

218) És az ezüst pénzeket a templomban levetvén *elmene* (recessit *ἀνεχώρησεν*) és elmenvén kötéllel ön magát *felakasztá* (suspendit *ἀπήγγαστο*).

219) Vevén a harmincz ezüst pénzeket *mondának* (dixerunt *εἶπεν*).

220) Tanács(ot) tartván kedig *vevék* (emerunt *ἠγόρασαν*) azokkal egy fazokasnak földét.

221) Mikor vádoltatnék a papok fejedelmítől . . . semmit sem *felele* (respondit ἀπεκρίνατο).

222) Azért azok egybe gyölegezvéjek *monda* (dixit εἶπεν) azoknak Pilátus.

223) Ő az itélő székben ülette kedig *ereszte* (misit ἀπέστειλεν) ő hozjá ő felesége.

224) Felelvén azért a fejedelm *monda* (ait εἶπεν) azoknak.

225) viz(et) vevén, a nép előtt *megmosá* (lavit ἀπενίψατο) ő kezét.

226) És felelvén mend a nép *monda* (dixit εἶπεν).

227) Jézust kedig megostoroztatván, nekik *adá* (tradidit παρέδωκεν).

228) És levetkeztetvén ötet veres paláستtal *környékezék meg* (circumdederunt περιέθηκαν).

229) És miután megkáromlották volna ötet, *levetkezteték* (exuerunt ἐξέδυσαν) ötet a palástból és *elvivék* (duxerunt ἀπήγαγον).

230) Kimenvén kedig *lelének* (invenerunt εὔρον) egy cireniabeli embert. Ezt *kénszereiték* (angariaverunt ἡγγάρευσαν) stb.

231) És mikor kóstolta volna, nem *akara* (noluit οὐκ ἠθέλησεν) innia.

232) Miután kedig megfeszezették volna ötet, *megoszták* (diviserunt διμερίσαντο) ő ruháját.

233) És ő ügyét megírván ő feje felire *veték* (imposuerunt ἐπέθηκαν).

234) És legottan azok közzől egy elfutván, *vön* egy szovárványt és *betölté* (acceptam spongiam implevit λαβὼν σπόγγον πλήσας τε).

235) Jézus kedig esmeg ivöltvén nagy szóval, *elereszté* (emisit ἀφῆκεν) ő lelkét.

236) A centurio kedig és kik ő vele valának, . . . látván a földindolatot . . . igen *megfélelemének* (timuerunt ἐφοβήθησαν).

237) Mikor kedig estve lött volna, jövő (= jöve venit ἦλθεν) néminemő kazdag ember.

238) És József a testet vevén *betakará* (involvit ἐνετύλιξεν) azt tiszta gyolesba és *helyheté* (posuit ἔθηκεν) azt ő uj koporsójába és *hengereite* (advoluit) nagy követ a koporsó ajtára és *elmene* (abiit ἀπῆλθεν).

239) Azok kedig elmenvén és a követ megjegyevén, *megkörtnyékezék* (munierunt ἠσφαλίσαντο) a koporsót az örizőkkel.

XXVIII. Fejezet.

240) Kik mikor elmentek volna, ím némelyek *jövének* (venerunt) az városba és *meghirdeték* (nunciaverunt ἀπήγγειλαν) a papi fejedelmeknek mend, melyek löttek vala.

241) És egybogyölkezvén a vénekkal, tanáleshoz fogván, sok pénzt *adának* (dederunt ἔδωκαν) a vitézeknek.

242) És azok a pénzt *venén úgy tönek* (fecerunt ἐποίησαν), mi-ként tanejtattak vala.

243) És látván *imádnák* (adoraverunt προσεκύνησαν) ötet.

244) És ő hozjájok vérvén Jézus *beszélle* (locutus est ἐλάλησεν) nekik.

E) *Önhangzós múlt vonatkozva valamely idő körülményre.*

III. Fejezet.

1) *A napokban jövö* (= jöve venit παραγίνεται ¹⁾) János bap-tista.

2) *Tahát* ²⁾ *jövö* (mint az imént) Jézus Galileából.

3) *Tahát elhagyá* (tunc dimisit τότε ἀφίησιν) ötet.

III. Fejezet.

4) *Tahát Jézus viteték* (tunc ductus est τότε ἀνήχθη) a kietlenbe.

5) *Tahát vivé* (tunc assumptus τότε παραλαμβάνει) ötet és *állatá* (statuit ἔστησεν) ötöt a templomnak tetejére és *monda* (dixit λέγει).

6) *Esmeg vivé* (mint 5.) és *mutatá* (ostendit δεικνυσιν) és *monda* (dixit εἶπεν).

7) *Tahát monda* (dicit λέγει ³⁾) neki Jézus.

8) *Tahát meghagyá* (reliquit ἀφίησιν) ötöt az ördög és ím angya-lok *vépének* (accesserunt προσήλθον).

9) *Ennek utána kezde* (coepit ἤρξατο) Jézus predikálni.

¹⁾ A görögben nyilván jelen, a latin lehet jelen is múlt is; de figyelne, más hasonló körülményes mondatokra is, például alább az 5. pont alatt, inkább múltnak veendő; azonban a 7. pont alatt a latin is jelen.

²⁾ 'Tahát' az egész codexben 'tunc' (akkor, görögül: τότε) értelemben használtatik.

³⁾ Mind a kettő jelen.

VIII. Fejezet.

- 10) És *ím üvöltének* (ecce clamaverunt *ἰδοὺ ἐκραξαν*).
 11) És *ím* (ecce) mind a város *kijövö* (= jöve exiit *ἐξῆλθεν*).

IX. Fejezet.

- 12) És *ím* némelyek *mondának* (dixerunt *εἶπεν*).
 13) *Tahát monda* (tunc ait *τότε λέγει*) a közsvényesnek.
 14) *Tahát vépének* (accesserunt *προσεέρχονται*) ő hozjá.
 15) És *ím* egy némbéri *vépék* (accessit *προσελθοῦσα*) ő hozjá és *illeté* (tetigit *ἤψατο*) ő ruhájának peremét.
 16) És *megvigaszték* (salva facta est *ἐσώθη*) a némbéri azon *üdőben*.
 17) *Tahát illeté* (tetigit *ἤψατο*) ő szemeket. És *megnyílék* (aperti sunt *ἠνεώχθησαν*) ő szemek.

X. Fejezet.

- 18) *Tahát* *) *monda* (dicit *λέγει*) ő tanejtványinak.

XI. Fejezet.

- 19) *Tahát kezdé* (coepit *ἤρξατο*) szidalmazni mend a városokat.

XII. Fejezet.

- 20) Az időben *mene* (abiit *ἔπορεύθη*) Jézus.

21) *Tahát monda* (ait *λέγει*) az embernek : Nyójd ki te kezedet, és *kinyójtá*, és *megvigaszték* (extendit et restituta est sanitati *ἐξέτεινεν καὶ ἀπεκατεστάθη ὑγιής*).

22) *Tahát hozaték* (oblatus est *προσήμεγκαν*) neki egy ördögös vak és néma és *megvigasztá* (curavit *ἐθεράπευσεν*) őtet.

- 23) *Tahát monda* (dixit *εἶπεν*) neki némely.

XIII. Fejezet.

24) Az üdőben *hallá* (audivit *ἤκουσεν*) negyedlő Herodes Jézusnak hírét és *monda* (ait *εἶπεν*) ő gyermekinek.

25) Heródesnek kedig létele napján *szókdösö* (= szókdöse saltavit *ὠρχήσατο*) Herodiadistnak lyánya, . . . és *kelleték* (placuit *ἤρσεν*) Heródesnek azért esével (esküjével) *fogadá* (pollicitus est *ὠμολόγησεν*) neki.

*) A körülményt jelentő szó további megjelölését elhagyám.

26) Az éjnek kedig negyed vigiliája koron *jövö* (= *jöve venit ἦλθεν*) ő hozójok.

27) És legottan Jézus *szólala* (*locutus est ἐλάλησεν*) nekik mondván.

XV. Fejezet.

28) Tahát *vépének* (*accesserunt προσέρχονται*) ő hozjá.

29) És *megvigaszék* (*sanata est ἰάθη*) ő lyánya *azon időben*.

XVI. Fejezet.

30) Ennek utánna *kezdé* (*coepit ἤρξατο*) Jézus jelengetni.

31) Tahát Jézus *monda* (*dixit εἶπεν*).

XVII. Fejezet.

32) És hatod napok után *vené* (*assumit παραλαμβάνει* ¹⁾) Jézus Pétert és *vivé* (*ducit ἀναφέρει* ²⁾) azokat igen magas hegyre magának (= magánosan) és *megváltozék* (*transfiguratus est μεταμορφώθη* ³⁾) ő előttök és *megfénylék* ő orczája stb.

33) Tahát *megérték* (*intellexerunt συνήκαν*) a tanejtványok.

34) Tahát *vépének* (*accesserunt προσελθόντες* — részesülő) Jézushoz a tanejtványok titkon és *mondának* (*dixerunt εἶπεν*).

XVIII. Fejezet.

35) Az időben *vépének* (*accesserunt προσήλθον*) Jézushoz ő tanejtványi, mondván.

36) Tahát *vépék* Péter ő hozjá és *monda* (*accedens — dixit προσελθὼν — εἶπεν*).

37) Tahát *hivá* (*vocavit προσκαλεσάμενος* — részesülő) azt ő ura és *monda* (*ait λέγει*) neki.

XIX. Fejezet.

38) Tahát *hozatának* (*oblati sunt προσηρέχθησαν*) neki apródok.

XX. Fejezet.

39) Esmeg kedig *kimene* (*exiit ἐξελθὼν* — részesülő) hatod és kilenczed időkoron és *tön* (*fecit ἐποίησεν*) még ugyan.

¹⁾ Jelen mind a latin mind a görög.

²⁾ Szintén jelen mind a kettő.

³⁾ Ezek már múltak a következőkkel együtt.

40) De tizenegyed idő koron *kimene* (mint 39.) és *lele*) invenit *εῦρεν*) egyebeket állattok és *monda* (dicit *λέγει*).

41) Azért mikor *jövének* (venissent ¹⁾ *ελθόντες*) ök es egy pénzt *vőnek* (acceperunt *ἔλαβον*).

42) Tahát *vépék* (accessit *προσῆλθεν*) ő hozjá.

XXI. Fejezet.

43) És a figefa legottan *megasza* (arefacta est *ἐξηράνθη*).

XXII. Fejezet.

44) Tahát *monda* (ait *λέγει*) ő szolgálainak.

45) A napon *vépének* (accesserunt *προσῆλθον*) ő hozjá a saduceusok és *kérdék* (interrogaverunt *ἐπιρώτησαν*) ötöt.

46) Méndenek után a nemberi is *meghala* (defuncta est *ἀπέθανεν*).

XXIII. Fejezet.

47) Tahát Jézus *beszélle* (locutus est *ελάλησεν*).

XXIII. Fejezet.

48) Mend a napiglan, melyen Noe *bemene* (intravit *εἰσῆλθεν*) a bárkába, és nem *esmerék meg* (cognoverunt *ἔγνωσαν*) mignem *eljövő* (= jöve venit *ἦλθεν*) a vízőzön és méndeneket *elvön* (tulit *ἦρεν*).

XXV. Fejezet.

49) Éfél koron kedig *lön* (factus est *ἐγένετο*) ivöltés.

50) Tahát *felkelének* (surrexerunt *ἠγέρθησαν*) mend a szüzek és *megkészejték* (ornaverunt *ἐκόσμησαν*) ő lámpásokat.

51) Men(d)től utólszer kedig az egyéb szüzek is *eljövének* (veniunt *ἔρχονται* ²⁾).

52) Tahát *felelének* (respondebunt *ἀποκριθήσονται* ³⁾).

XXVI. Fejezet.

53) Tahát a tizenkettő közzöl egy *elmene* (abiit *πορευθείς* — részesülő) és *monda* (ait *εἶπεν*).

¹⁾ Íme az sem példa nélküli, hogy a ‚mikor‘ (cum) után is nem kapcsoló, hanem mutató mód használtatik codexiünkben.

²⁾ Jelen mind a kettő. — ³⁾ Latin- és görögben jövő, a magyar fordító alkalmasint elhibázta az időt, alább már ‚felel‘ (jelen a jövőben) olvasható.

54) A pogácsaételnek kedig előnapján *vérének* (accesserunt *προσῆλθον*) a tanejtványok Jézushoz.

55) Tahát *monda* (dicit *λέγει*) Jézus azoknak.

56) Tahát *juta* (venit *έρχεται*) Jézus azokkal a faluba.

57) Tahát *monda* (ait *λέγει*) azoknak.

58) Esmeg másodsor *elmene* és *imádkozék* (abiit et oravit *ἀπελθὼν προσήξατο*).

59) Tahát *jövö* (= jöve venit *έρχεται*) ö tanejtványihoz (és *lelé* őket alattok' nincs az eredetiben) és *monda* (dicit *λέγει*) azoknak : Alogyatok immár.

60) Tahát hozjá *vérének* (accesserunt *προσελθόντες*) és kezeket Jézusra *veték* (injecerunt *ἐπέβαλον*) és *megfogák* (tenuerunt *ἐκράτησαν*) ötet.

61) Tahát *monda* (ait *λέγει*).

62) Az időben *monda* (dixit *εἶπεν*) Jézus a gyölekezeteknek.

63) Men(d)től utólszer kedig *jövének* (venerunt *προσελθόντες* két hamis tanók és *mondának* (dixerunt *εἶπον*).

64) Tahát a papok fejedelme *megszakasztá* (scidit *διέρρηξεν*) önön ruháját.

65) Tahát *pökének* (exspuerunt *ἐνέπτυσαν*) ö orczájára.

66) Esmeg esével *megtagadá* (negavit *ἠρνήσατο*).

67) Tahát *kezde* (coepit *ἤρξατο*) szidalmazni.

68) És legottan kakas *szóla* (cantavit *εφώνησεν*).

69) Tahát *monda* (dicit *λέγει*) neki Pilatus.

70) Tahát *elereszté* (dimisit *ἀπέλυσεν*) azoknak Barrabást.

71) A hatod időtől fogván kegig *lőnek* factae sunt *ἐγένετο*) se-tétségek mend a földön kilenczed ideiglen.

72) És im a templomnak soporláha (= superlátja) ketté *sza-kada* (scissum est *ἐσχίσθη*) és a föld *megindula* (mota est *ἐσεισθη*) stb.

73) Tahát Pilatus *parancsolá* (jussit *ἐκέλευσεν*).

74) A másod napon kedig . . . *egybegyöblének* (convenerunt *συνήχθησαν*) a papok fedelmi.

XXVIII. Fejezet.

75) Az innepnek estin . . . *jövö* (= jöve venit *ἦλθεν*) Magdolnai Mária.

76) És im *lön* (factus est *ἐγένετο*) nagy földindolás.

77) És im Jézus azoknak *eleibe kele* (occurrit *ἀπήντησεν*).

F) *Önhangzós múlt, tartós értelemben.*

II. Fejezet.

- 1) És azok *mondának* (dixerunt εἶπεν).
- 2) Hol *vala* (erat ἦν) a gyermek.
- 3) És *vala* (mint 2.) ott, Herodes megholtiglan.
- 4) Megöle minden gyermekeket, kik *valának* (erant ³⁾ Judeának Betlehemében.
- 5) És nem *akara* (noluit ³⁾ οὐκ ἠθέλησεν) megvigasztaltatni.

III. Fejezet.

- 6) *Monda* (ait εἶπεν) neki Jézus.
- 7) Ő étke kedig *vala* (mint 2.)

VII. Fejezet.

- 8) Mert *vala* (mint 2.) őket tanejtó.

VIII. Fejezet.

- 9) És *monda* (ait λέγει) neki.
- 10) És *monda* (dixit εἶπεν).
- 11) És *monda* (dicit λέγει) neki Jézus.
- 12) Más kedig ő tanejtványi közöl *monda* (ait εἶπεν).
- 13) Jézus kedig *monda* (ait λέγει) annak.
- 14) És *monda* (dicit λέγει) nekik Jézus.
- 15) És *monda* (ait εἶπεν) azoknak.
- 16) *Vala* (erat ἦν) kedig nem messze ő tőlök.

¹⁾ T. i. az itt következő példákbeli múltak vagy egyenesen és a legtöbb esetben latin imperfectumnak felelnek meg, vagy egyébként is oly természetűek, hogy azok valósággal tartós értelmet fejeznek ki; így például *monda* számos esetben a latin perfectum mellett görög imperfectummal (εἶπεν) adatik, de adatik igen gyakran mind a görögben mind a latinban jelenel is (dicit λέγει), bizonyoságul, hogy a nyelvézés itt is tartósságot szeret megjeleníteni; minthogy a jelenek a tartós időkhöz számítottak. Lukácsnál a latin is többnyire imperfectum : dicebat.

²⁾ A görögben mint több más helyeken is nincs létige, hanem ezen egész mondat helyett csak ez áll : τὸν ἐν Βηθλεὲμ, mi magyarul ily formán volna : a Bethlehembelieket.

³⁾ Alább (82.) imperfectum : nolebant

IX. Fejezet.

- 17) És e hír *meghírvélek* (exiit ἐξήλθεν) mend a földön.
 18) És *monda* (dicit λέγει).
 18) Mondának (dicunt λέγουσιν) neki.

X. Fejezet.

- 20) Mert *valának* (erant ἦσαν) gyetrettek.

XI. Fejezet.

21) Mű vigaságos éneket *éneklénk* (cecinimus ἠψάλαμεν) tünettek és nem *szökétek* (saltastis ὠρχήσασθε), mű kedig szomoró éneket *éneklénk* lamentavimus ἐθρηνήσαμεν) és nem *sírátok* (planxistis ἐκόψασθε).

XV. Fejezet.

- 22) És ő *monda* (dixit εἶπεν) nekik.
 23) És kik ő vele *valának* (erant οἱ μετ' αὐτοῦ).
 24) Sem azoknak kik ő vele *valának* (erant).
 25) Ő kedig *monda* (mint 22.) nekik.

XIII. Fejezet.

26) Mert nem *vala* (quia non habebant διὰ τὸ μὴ εἶχεν) földnek mélysége.

- 27) Mert nem *vala* (mint 26.) gyökerek.
 28) És *monda* (ait εἶπη) azoknak.
 29) A szolgálk kedig *mondának* (dixerunt λέγουσιν) neki.
 30) Egyéb példabeszédet *beszélle* (locutus est ἐλάλησεν) nekik mondván.
 31) Mend ezeket *beszélle* (mint 30.) a gyölekezeteknek példabeszédekben).

- 32) Jézus kedig *monda* (dixit εἶπεν).

XIII. Fejezet.

- 33) Jézus kedig *monda* (dixit εἶπεν) nekik.
 34) Ki *monda* (ait εἶπεν).
 35) Az evőknek kedig száma *vala* (fuit).
 36) Estve levén kedig önmaga ottan *vala* (erat ἦν).
 37) Mert a szél, ellen (= ellenkező) *vala* (erat ἦν).
 38) És ő *monda* (ait εἶπεν).

39) És *monda* neki (ait λέγει).

40) Kik kedig a hajócskában *valának* (erant).

XV. Fejezet.

41) És ő *monda* (dixit εἶπεν).

42) És a(z) *monda* (mint 41.)

43) És *felmagasztaták* (magnificabant ἐδόξασαν) Izraelnek Istenét.

44) És *mondának* (dicunt λέγονσιν) neki a tanejtványok.

45) És Jézus *monda* (ait λέγει).

46) És azok *mondának* (dixerunt εἶπον).

47) *Valának* (erant ἦσαν) négyszer ezer emberek.

XVI. Fejezet.

48) És azok *mondának* (dixerunt εἶπον).

49) *Monda* (dicit λέγει) azoknak Jézus.

XVII. Fejezet.

50) *Monda* (dixit λέγει) azoknak.

51) És ő *monda* (ait λέγει).

52) És a(z) *monda* (dixit εἰπόντος — részesülő).

53) *Monda* (dixit εἶπη) annak Jézus.

54) *Monda* (dicit λέγει) annak Jézus.

XIX. Fejezet.

55) *Mondának* (dicunt λέγονσιν) neki.

56) És *monda* (ait λέγει) azoknak Jézus.

57) *Mondának* (mint 55.) neki ő tanejtványi.

58) Ki *monda* (dixit εἶπεν) azoknak).

59) De Jézus *monda* (mint 58.) ő nekik.

60) Ki *monda* (mint 58.)

61) A(z) *monda* (dicit λέγει).

62) Jézus kedig *monda* (dixit εἶπη).

63) *Monda* (mint 61.) neki a hős.

64) És *monda* (ait λέγει) neki Jézus.

65) Mert *valának* (erat enim habens ἦν γὰρ ἔχων) sok valali (= vagyoni).

66, 67) Jézus kedig *monda* (mint 58).

XX. Fejezet.

- 68) *Mondának* (dicunt λέγονσιν) neki.
 69) *Monda* (dicit λέγει).
 70) *Ki monda* (dixit εἶπεν).
 71) *Az monda* (ait εἶπεν).
 72) *Mondának* (dicunt λέγονσιν) neki.
 73) *Monda* (ait λέγει) azoknak.
 74) *És monda* (ait εἶπεν).
 75) *És kihányá* (ejiciebat ἐξέβαλεν) ménd az árolókat.

XXI. Fejezet.

- 76) *És monda* (dicit λέγει) nekik.
 77) *Jézus kedig monda* (dixit λέγει).
 78) *És ő monda* (ait εἶπη).
 79) *Egy néminemő embernek vala* (habebat εἶχεν) két fia.
 80) *Mondának* (dicunt λέγονσιν) neki.
 81) *Monda* (dicit λέγει) azoknak.
 82) *Vala* (erat ἦν) ember házi atya.

XXII. Fejezet.

- 83) *És nem akarának* (nolebant οὐκ ἠθέλον).
 84) *A kik hivatalosok valának* (erant).
 85) *És monda* (ait λέγει) annak.
 86) *És Jézus monda* (mint 85.).
 87) *Mondának* (dicunt λέγονσιν) neki.
 88) *Valának* (erant ἦσαν) kedig münálunk heten atyafiai.
 89) *Monda* (ait εἶπη) annak Jézus.

XXIV. Fejezet.

- 90) *Miként a vizözön előtt való napokban valának* (erant ἦσαν) evők és ivók.

XXV. Fejezet.

- 91) *A balgatógok kedig mondának* (dixerunt εἶπον).
 92) *Felelének* (responderunt) az ildomosok.
 93) *És kik készek valának* (erant).
 94, 95) *Monda* (ait εἶπη) annak ő ura.

XXVI. Fejezet.

- 96) És Jézus *monda* (dixit εἶπεν).
 97) *Monda* (ait λέγει) annak.
 98) Te *mondád* (dixisti εἶπας).
 99) *Monda* (ait ἔφη) neki Jézus.
 100) *Monda* (ait λέγει) neki Péter.
 101) És *monda* (dicit λέγει) Péternek.
 102) De Jézus *monda* (dixit εἶπεν).
 103) És a papok fedelme *monda* (ait εἶπεν).
 104) *Monda* (dicit λέγει) annak Jézus).
 105) Te is a galileai Jézussal *valál* (eras ἦσθα).
 106) Te *mondád* (dixisti εἶπας).

XXVII. Fejezet.

- 105) És azok *mondának* (dixerunt εἶπον).
 107) *Monda* (dicit ἔφη) neki Jézus : Te *mondod*.
 108) És azok *mondának* (dixerunt εἶπον).
 109) *Monda* (dicit λέγει) azoknak Pilátus.
 110) *Mondának* (dicunt λέγουσιν) mend.
 111) *Monda* (ait ἔφη) azoknak a fejedelm.
 112) És kik ő vele *valának* (erant).
 113) Bizon Istennek fia *vala* (erat ἦν) ez.
 114) *Valának* (erant ἦσαν) kedig és ott sok asszony népek.
 115) *Valának* (erat ἦν) kedig ott Magdolnai Mária és a más Mária.
 116) *Monda* (ait ἔφη) azoknak Pilátus.

XXVIII. Fejezet.

- 117) *Vala* (erat ἦν) kedig ő személye, miként villámat.

G) *Önhangzós múlt a föntebbi eseteken kívül független mondatban**).

XXI. Fejezet.

- 1) Abraham *szülé* (genuit ἐγέννησεν) Izsákot Jákób *kedig szülé* Józsefet.

*) Ezen egyetlen egy szakasz az, melynek példái, az egésznek kevesebb mint egy tized része, a szigorú szabatosságnak meg nem felelnek ;

2) Kitől *születék* (natus est *εγενήθη*) Jézus.

3) Míg nem *szülé* (peperit *ετεκεν*) ő előlött fiát és *hivá* (vocalit *εκάλεσεν*) ő nevét Jézusnak.

II. Fejezet.

4) Mert *látók* (vidimus *είδομεν*) ő csillagát és *jövének* (venimus *ἦλθομεν*).

III. Fejezet.

5) Nép *láta* (vidit *είδεν*) nagy világot és világ *támada* (orta est *ἀνέτειλεν*) nekik.

VII. Fejezet.

6) És úgy *lön* *) (factum est *εγένετο*).

VIII. Fejezet.

7) És mend a csorda *mene* (abiit *ώρμησεν*) a tengerbe és meghalának (mortui sunt *ἀπέθανον*) a vizekbe.

8) A pásztorok kedig *elfutának* (fugerunt *εφυγον*).

IX. Fejezet.

9) És *felkele* (surrexit *ἤγειρεθη*) a leány.

X. Fejezet.

10) Ki is *elárolá* (tradidit *παραδούς* — részesülő) ötet.

11) E tizenkettőt *ereszté* (misit *ἀπέστειλεν*).

XII. Fejezet.

12, 13) Egyéb példabeszédet *vete* (proposuit *παρέθηκεν*) azoknak, mondván.

14) És ez úgy *lön* (factum est *εγένετο*).

15) És nem *tön* (fecit *εποίησεν*) ott sok jószágokat ő hűtlenségekért.

sőt még ezek közt is lehetnek oly múltak, melyek vagy tartósságra vonatkoznak, vagy némileg más múlttól függenek, de ily szerfölötti finomságukra már nem akarek kiterjeszkedni, mert csak ugyan nagyobb része független mondatban áll és egyszerre történő (beálló — eintretend, momentan) múltat akar kifejezni.

*) Az I. IX. és XI. Fejezetekben: *lött*.

XIV. Fejezet.

16) És megszomorodék (contristatus est λυπηθείς) a király az esnek törvényeért . . . parancsolá (jussit ἐκέλευσεν) neki adni és ereszté és megnyakazá (misit et decollavit πέμψας ἀπεκεφάλισεν) Jánost stb.

17) És ménd őnek (= evének manducaverunt ἐφαγον) és megelégedének (saturati sunt ἐχορτάσθησαν) és felvenék (tulerunt ἐχορτάσθησαν) a derebeknek maradékát.

XV. Fejezet.

18) Ki csak egy ígét sem felele (respondit ἀπεκρίθη) neki.

19) És az jövä (= jöve) és imáddá (venit et adoravit ἐλθοῦσα προσεκύνη) ötet, mondván.

20) És vérének (accesserunt προσήλθεν) ő hozjá sok gyölekezetek . . . és veték (projecerunt ἐρριψαν) ötet ő lábai előtt és megvigasztá (curavit ἐθεράπευσαν) őket.

21) És parancsola (praecepit παραγγείλας — részesülő) a gyölekezeteknek.

22) És ménd őnek (= evének comederunt ἐφαγον) stb.

XVI. Fejezet.

23) És vérének (accesserunt (ő hozjá a leválták és kérék (rogaverunt ἐπηρώτησαν).

XVII. Fejezet.

24) És kérdék (interrogaverunt ἐπηρώτησαν) ötet ő tanejtványi, mondván.

25) És hozám (obtuli προσήνεγκα) ötet te tanejtványidnak és nem vigaszthaták meg (non potuerunt curare οὐκ ἠδυνάσθησαν θεραπεῦσαι).

26) És megporejtá (= megpíritá increpavit ἐπειτίμησεν) azt Jézus és kimene az ördög stb.

27) Mü mire nem vehetők ki (non potuimus ejicere οὐκ ἠδυνήθημεν ἐβαλεῖν) azt.

28) És igen megszomorodának (contristati sunt ἐλυπήθησαν).

29) A(z) ked'ig nem akará (noluit οὐκ ἠθέλην), de elmene abiit ἀπελθὼν — részesülő) és a tömlöczbe ereszté (misit ἐβαλεν) ötet.

XIX. Fejezet.

30) És *vérének* (accesserunt προσήλθον) ő hozjá a leválták.

XX. Fejezet.

31) Azok kedig *elmenének* (abierunt ἀπήλθον).

32) *Vőnek* kedig (acceperunt autem καὶ ἔλαβον) ök es egy egy pénzt.

33) Jézus kedig ő hozjá *hivá* (vocavit προσκαλεσάμενος — részesülő) őket.

34) És *megállá* (stetit σταῖς — részesülő) Jézus és hozjá *hivá* (vocavit ἐφώρῃσεν) őket.

XXI. Fejezet.

35) És *bemene* (intravit εἰσῆλθεν) Jézus Istennek templomába a pénzváltóknak kedig asztalokat eldöjté (evertit κατέστρεψεν).

36) És ő hozjá *vérének* (accesserunt προσήλθον) vakok . . . és *megvigasztá* (sanavit ἐθεράπεισεν).

37) És nem *mene* (non ivit οὐκ ἀπήλθεν).

XXII. Fejezet.

38) Azok kedig megutálák és *elmenének* (neglexerunt et abierunt ἀμελήσαντες ἀπήλθον) . . . Egyebi kedig ő szolgálait megfogák (tenuerunt) stb.

39) Nem *lőnek* (non fuerunt οὐκ ἦσαν) méltók.

40) *Bemene* kedig (intravit autem εἰσελθὼν δὲ — részesülő) a király . . . és *látá* (vidit εἶδεν) ott embert.

41) És a(z) *megnémóla* (obmutuit ἐπιμώθη).

42) És azok neki *adák* (obtulerunt προσήνεγκαν) az adópénzt.

XXIII. Fejezet.

43) *Kit* megölétek (occidistis ἐφορεύσατε) a templom és oltár között.

XXV. Fejezet.

44) *Elmene* (abiit, πορευθείς) kedig ki az öt girát vöttö vala.

45) És azonképen ki a kettőt vöttö vala, *nyere* (lucratus est ἐκέρδησεν) más kettőt.

46) Uram! öt girát *adál* *) (tradidisti παρέδωκας).

*) Alább : *adlak*.

47) Hozjá *vépék* (accessit προσελθών — részesülő).

48) *Szomjuhozám* (sitivi ἐδίψησα) és ennekem innom adátok (dedistis potum ἐποιίσατε) stb. ¹⁾.

49) Mert en *ehezém* (esurivi ἐπεινάσα) és nem *adátok* (dedistis ἐδώκατε) ennekem ennem.

XXVI. Fejezet.

50) És úgy *lön* ²⁾ (factum est ἐγένετο).

51) És azok *szerzének* (constituerunt ἔστησαν).

52) És úgy *tőnek* ³⁾ (fecerunt ἐποίησαν) . . . és megkészejték (paraverunt ἠτοιμάσαν) a bárányt.

53) És igen *megszomorodának* (contristati λυπούμενοι — mindkettő részesülő) és *kezdének* (coeperunt ἤρξαντο) mend mondaniok.

54) Ki ötet *elárolá* (tradidit παραδιδούς — részesülő).

55) És *jövö* (= jöve venit ἔρχεται) ő tanejtványihoz és *lelé* (invenit εὐρίσκει ⁴⁾) őket alattok (= aludtok).

56) És *jövö* esmeg és *lelé* (venit iterum et invenit ἐλθὼν πάλιν εὔρειν) őket.

57) Mind ez kedig így *lön* (factum est γέγονεν).

58) És hozzá *vépék* accessit προσῆλθεν) egy leány, mondván.

59) És ő *megtagadá* (negavit ἤρνήσατο).

60) És *megemlékezék* (recordatus est ἐμνήσθη) Péter Jézusnak beszédéről.

XXVII. Fejezet.

61) És *venék* (acceperunt ελαβον) a harmincz ezüst pénzt.

62) Jézus kedig *állapék* (stetit ἐστάθη) a fejedelm előtt és kérdé (interrogavit ἐπηρώτησεν) ötet a fejedelm.

63) És csak egy igére sem *felele* (respondit ἀπεκρίθη).

64) A papok fejedelme kedig és a vénék a népet *kiszlelék* (persvaserunt ἐπεισαν).

¹⁾ Ezen egész beszédben össze vannak keverve az önhangzós és más-salhangzós múltak.

²⁾ Több helyütt : *lött*.

³⁾ Ezt is lehetne függésbe hozni egy más múlttal, mert az egész így szól : és úgy *tőnek* ő tanejtványi, miként Jézus *parancsolt vala* azoknak ; még pedig a latinban ez utóbbi sem plusquamperfectum, hanem csak perfectum : constituit.

⁴⁾ A görögben mindkettő jelenben van.

65) Ez *vépék* (accessit προσελθών — részesülő) Pilatushoz és *megkéré* (petiit ἤτησατο) Jézusnak testét.

XXVIII. Fejezet.

66) És Magdolnai Mária és a más Mária *kimenének* (exierunt) hamar a koporsóból.

67) Azok kedig *vérének* ő hozjá és *fogák* (accesserunt et tenuerunt προσελθοῦσαι ἐκράτησαν) ő lábait és imádká (adoraverunt προσκύνησαν) őtet.

68) És *meghírhevék* (divulgatum est διεφημίσθη) e beszéd.

69) Némelyek kedig *kétkedének* (dubitaverunt ἐδίστασαν).

Íme itt fekszik előttünk 807 (nyolczszáz hét) példa — talán kelletnél is több — nem kiszemelve, hanem egytől egyig kiírva a legnagyobb nevezetességű nyelvmlékek egyikéből s itt sem valahol a közepéből kiszakasztva, hanem a legeslegelején — Máté Evangyéliomán — kezdve, de aztán ez, a mennyiben t. i. a három, többé kevésbé kérdéses múlt idő — még pedig valamennyi, mint elbeszélési vagy történelmi — benne feltalálható vala, teljesen kimerítve.

És mily eredményekkel?

Első eredmény: *A magyar fordító, latin példányját az úgy nevezett Vulgátát az indicativusi időkből teljességgel nem követte.*

Ugyanis a latin perfectumot, nem egykét, hanem számosabb helyeken ötféle idővel adja vissza a magyarban, ú. m. mássalhangzós múlttal, önhangzós múlttal, összetett múlttal, előbbi múlttal és jelenel²⁾. A latin imperfectum mellett is hol önhangzós, hol összetett múltat találunk. S a magyar ‚monda‘ szónak számos esetben, hol ‚dixit‘, hol ‚dicit‘, hol ‚dicebat‘ is felel meg.

¹⁾ Hogy a Vulgátából nem pedig görög szöv. gblől fordított, kétségtelen a többek között abból, mert mindenütt ennek szóviszonyai s mondatalakjaihoz illeszkedik, hol a két szöveg között némi különbséget találunk; például számos görög részesülők a latinban *cum*, *postquam* stb. szókötési körülírásokkal adatnak vissza s a magyar fordító is ezekhez alkalmazkodik, holott tudjuk s a latin után ő is használja, hogy a magyar a részesülők használatára igen hajlandó.

²⁾ A két utóbbi kiírása jelen czéломra nem tartozott; az elébbi múlt gyakran eléfordúl, a jelenre nézve megjegyzem, hogy ‚appropinquavit‘ mindig ‚elközelejt‘ szóval fordítatik.

Mit követett tehát, ha a latin nyelvet mint eredetijét nem követé? Ím a második eredmény, mely nem lehet egyéb ennél: *A magyar fordító az indicativusi időkre nézve egyedül a magyar nyelv egyedi sajátosságát tartá szeme előtt úgy a mint azt az ő nyelvérzése, vagy — ha úgy tetszik — nyelvtudománya ismernie engedé vala.*

És ez annyival szembeszökőbb, mert ellenkezőleg a conjunctivusban állandóan és egyaránt azon időket használja, melyeket már a Bevezetésben megrovék, úgy hogy minden lépten nyomon találkozunk hasonló kifejezésekkel: „mikor született volna (cum natus esset) Jézus Judeának Bethlehemében“, „mert kedig József ő férje igaz volna“ (cum esset justus), „mert jövődő vagyon, hogy Herodes keresse a gyermeket“ (futurum est enim, ut Herodes quaerat puerum).

Úgyde miben áll tehát az ő nyelvérzése vagy nyelvtudománya?

Harmadik eredmény: *Az e codexből öszvétirt nyolczszáz hét (807) példa közöl 738 egészen megegezik a föntebb eléadtam szabályok lényegével s mondhatni, mai általánosabb nyelvérzésünkkel is, úgy hogy csak 69 azok száma, tehát az egésznek alig egy tizenkettő része, mely a szigorú szabatosággal össze nem egyeztethető.*

Lássuk!

1) *A mássalhangzós múltnak a latinban általán perfectum felel meg* (a 195 példa közt egyszer jön elé volt, habebat'-nak és egyszer megnyerted, lucratus eris'-nek megfelelőleg, de ezek a nagy szám mellett tekintetbe nem jöhetnek), még pedig ezen múltnak olyan latin perfectum felel meg, mely egyikét eset kivételével szinte független múltban van.

Ez tehát határozott és kétségtelen *elbeszélési idő*, és pedig (a latin perfectummal és kiváltképen a görög aoristussal egybevetve) *független mondatban egyszerre történé* vagy beálló (momentan, ein-tretend) *múlt* értelmében.

S immár legjobb neve lesz, ha úgy tetszik: *független beálló múlt* vagy csak: *független múlt* vagy *fűmúlt*.

2) *Az összetett múlt* (öszvesen 105 példában) a föntebbi fő múltnak kettős ellentétéként, kettős minőségben fordul elő.

a) *Mint tartós múlt*, (74 példában), *hanem szinte független mondatban*, legnagyobb részben *megfelel a latin imperfectumnak*; de a codex néhány esctben igen helyes érzéssel a latin perfectum helyett is ezt használja, például: *és beszél vala* (locutus est) nekik példabe-

szédekben“ (B. 23.) világosan tartós értelemben; így „a sok gyölekezet terejti vala (straverunt) ő ruháját az útban,“ (B. 42.) „és senki sem merészli vala (ausus fuit) a naptól fogván továbbá ötet kérdeni“ (B. 52.), „mert ez eladathatik vala (potuit venundari) sokon“ (B. 56.), „és nagy csapásokkal verik vala“ (ceciderunt B. 63.) stb. Látjuk, hogy a latin ellenére mind tartós múltnak vehető.

b) *A tartós múlt természete szerint más valamely múlt időköri-
ményre vagy egy másik múlt eseményre — mely leginkább részesül-
vel tétetik ki*) — vonatkozva, jobbadán szintén latin imperfectum-
nak felel meg,* de itt is jön elő egy két eset latin perfectummal is
(C. 1, 3, 17). Előfordúl itt 31 példa.

Ennek általános neve lehet tehát : *tartós múlt.*

3) Az *önhangzós múlt* példái négy osztályba soroztatnak, melyek közül három, rokon szabályokra vonatkozik, de a 4-ik osztály ezektől eltér; ú. m.

a) *függő mondatban,* a legtöbb (t. i. 244) példával, melyek között némelyek a latin imperfectumot fejezik ki (például D. 3, 28, 50, 65, 138, 179), de több helyütt a perfectumot; mi arra mutat, hogy a fordító itt nem ügyelvén annyira a latinra, mint az A alatti osztálynál, a magyarban e helyütt nagy részben saját nyelvérzésére támaszkodék.

b) *valamely múlt idő körülményre* vonatkozva 77 példában, hol latin és görög sokhelyütt jelen időben áll.

c) *tartós értelemben* 117 példával, közöttük a latinban számos imperfectum; ide tartoznak különösebben, a melyek valamely mondatra, elbeszélésre vonatkoznak. Lásd F. alatt a jegyzetet.

Ezen három osztálybeliek öszvesen 438 példában, a görög imperfectumról főntebb eléadott szabályokkal szépen megegyeznek.

De marad még

d) 69 példa, melyeknek nagy részét szintén tartós múltnak lehetne ugyan venni, pl. *vépének ő hozjá sok gyölekezetek, megemlékezék, a népet készlelék, kételkedének* stb. mások pedig a megelőző mondatokkal vannak némi összefüggésben, noha csak mellérendelt állapotban, miként sok helyütt az ,és, ,kedig' kötszők mutatják; mind-

*) A részesülők mindig egész mondatot képviselnek, s mint tudjuk, *midőn, miután* mondatkötéssel írathatnak körül; már a görög részesülők is a latinban sok helyütt ily körülírással fordulnak elé, például C 1. alatt a jegyzetet.

azáltal elfogadván mind a 69 példát is az imperfectummal ellentétben álló perfectum értelmében, mi nyomatéka lehet ennek 438 szabatos példa ellenében? sőt, mit mondok a többi öszves 738, tehát több, mint tizszer annyi szabályszerű példa ellenében? minthogy a főntebbiek szerint a független és tartós múltra vonatkozó, öszvesen 300 példa is általában megfelel ezen idők elméletének.

Hogy ama néhány esetben a fordító ingadozott az önhangzós múlt szabatos értelmének felfogása vagy alkalmazásában, megtetszik több más jelenségekből is, ú. m. a perfectumot illetőleg: *factum est* egyszer *lött*, másszor *lön*, sőt *lött vala* is; *esurivi* egyszer *éheztem*, másszor *éhezém*; *tradidisti*, egyszer *adtál*, másszor *adál*; *clamavit*, *clamaverunt* egyszer *ivölt vala*, máskor *ivöltének*; *locutus est* egyszer *beszél vala*, máskor *beszéle*; *noluit* egyszer *nem akarja vala*, másszor *nem akara*; *adorabat* egyszer *imadja vala*, másszor *imádá*, *admirabantur* egyszer *csudálkodnak vala*, másszor *csudálkodának*, úgyhogy némely összetett mondatban a latin perfectum kifejezésére minden ok nélkül, hol egy, hol más múlt használtatik, pl. a XI. Fejezetben: „miként *bemene*, *intravit*, istennek házába és az . . . kenyereket *megette* (*comedit*). Így a XXV. Fejezetben e mondatot: „mert en *éheztem* és ennekem ennem *adtatok*“ független múlttal kezdi, a többi részét pedig, minden ok nélkül függő múlttal folytatja: „*szomjuhozám* és ennekem innom *adatok*, vendég *valék* és *lefogadatok* engemet, mezejtelen *valék* és *megrüházatok* engemet, beteg *valék* és *mevlátatok* engemet, tömlöczben *valék*“ (most egyszerre megint független múltra megy által): „és *jöttetek* én hozjám“; melyeknél a ‚valék‘ szó ugyan ‚eram‘-mal van a latinban is kifejezve, de a többiek valamennyin perfectumok.

Minthogy pedig fölötte kívánatos, hogy a tartós és pillanatnyi múltak, továbbá a független és függő múltak oly nyelvben, mely mindenikre külön alakkal bír, össze ne zavartassanak, és minthogy a független múltra nézve valamennyi (195) példa, a tartós múltra nézve valamennyi (105) példa általában megfelel a szabatoságnak, végre minthogy magára az önhangzós múltra nézve is 434 példát az általános szabályokkal megegyeztethetünk, égre kiáltó vétek volna 69, tehát valamennyi helyes példához mérve kevesebb mint egytizedrésznyi példa mellett makacsúl ragaszkodni s ez ellentéti elemeket öszszetévészteni, épen úgy, mintha más művészetekben is a világosságot és árnyéklatot, a derült és zürhangzatot egészen öszszezavarni akarnók.

Annyi minden esetre áll, hogy valamint a magyar független vagy fő múltnak általában a latin perfectum és görög aoristus felel meg a felhozott példákban, úgy a tárgyalt két másik magyar múlt, a mint a példák mutatják, nagy részben a latin és görög imperfectumot fejezi ki, úgyhogy mi ezen imperfectumra is két alakkal bírunk, melyek egymással föl is cserélthetnek ¹⁾, mindazáltal a főntebbi példák többsége után az összetett múltat, mint főntebb is *tartós*, az önhangzós múltat pedig *függő* múltnak nevezhetjük; mind kettőt a *fő*, mint független és pillanatnyi múlttal ellentétben.

Még egy nevezetes körülményt vagyok bátor felhozni.

A görög nyelvben az igék nagyobb részére nézve a hajtogatásban két törzs használtatván, az aoristus, a hol csak lehető, a kurtábbat választja, az imperfectum rendszerént a teljes törzs mellett marad, innen e két idő közti alakkülönbségek is, például: *ἔτυπον*, *ἔλειπον*, *ἔβαλλον* imperfectumok, *ἔτυπον*, *ἔλιπον*, *ἔβαλον* ²⁾ aoristusok. Mily jellemző! A teljes (műnyelven: toldott) alak — imperfectum — tartós időt, a kurtított (máskép: tiszta) alak — aoristus egyszerre-történő időt jelent. S mit tapasztalunk nálunk — ha az összetett múltat nem tekintjük is — magában az egyszerű függő múltban? Azt hogy azt önhangzó képezvén, egy szótaggal rendszerént hosszabb a mássalhangzós múltnál, pl. *vár-a*, és *vár-t*, *lél-e*, és *lél-t*, minthogy még azon szók is melyek könnyebb kiejtés végett némely személyekben egész szótagot kénytelenek fölvenni, mint *lát-ott*, *mond-ott*, más személyekben, a hol csak lehet, egy *t-t* és pedig előre tett önhangzó nélkül használ, *lát-t-am*, *lát-t-ál*, *lát-t-unk*, *mond-t-am*, *mond-t-ál* ³⁾, *mond-t-unk*. S a hol a két múlt egyenlő számú szóta-

¹⁾ Tudjuk hogy a perfectumra is két alakunk van: *vártam* és *várek vala*, sőt a plusquamperfectumra is: *vártam volt* v. *vala*.

²⁾ Nem szükség érintenem, hogy az úgynevezett augmentum kivált az indicativusban, minden múltnak jellegbetűje, t. i. az imperfectum és aoristus elül rendszeren egy *ε* hangot vesznek föl, a perfectum ez elébe még a mássalhangzón kezdődő törzs első betűjét is fölveszi pl. *λύ-(ω) λέ-λυ-(κα)* a plusquamperfectum pedig ismét a perfectum elébe vesz egy *ε* hangot: *ἔ-λε-λύ-(κειν)*. Innen láthatjuk azt is, hogy nem igen szerencsésen hasonlítatott a mi önhangzós múltunk *a e* raga, a görög aoristus augmentumához, miután ezen augmentum mind a négy görög múlttal közös, tehát valami különös értelmet belőle kihozni lehetetlen. A múlt előtagját különösebben reduplicatióknak hívják.

³⁾ Abaujban, Gömörben *lállal*, *mondal* is röviden ejtetnek.

gokkal bír is a ragozásban az önhangzós állandóan hosszú önhangzót veszen föl, mely két s több önhangzó egybeolvadásából eredett, törzse végére, midőn a mássalhangzós múltnál ez rendszeren ellenkezőleg történik, pl. *vár-é-k* (= vár-a-ek), *vár-á-l* (= vár-a-al), *vár-á-nk* (= vár-a-unk), *várá-tok* (= vár-a-a-tok) stb. ellenben *vár-t am*, *vár-t unk*, *vár-t al*, *vár-t-a-tok* stb.

Tehát a magyarban szintén külsőleg is a rendszerént hosszabb alak a tartós múltnak, a rövidebb alak pedig az egyszerre történő múltnak értelmével bír.

Ha már benne vagyunk, tegyünk még további összehasonlítást is a görög aoristussal.

A görög aoristusról tudjuk még, hogy a mely igének nincs azon kettős törzse, melyekről föntebb szólék, az aoristus egy σ ragbetűt veszen föl, a mely tehát a legközelebb rokon a magyar főmúlt t betűjével (magában a görögben, például $\sigma\upsilon$ és $\tau\upsilon$ egyik), így $\lambda\upsilon\omega$ (old-ok), aoristus $\epsilon\lambda\nu\sigma\alpha$ (am. *old-t-am*), mely a szenvedő formában θ -rá (tehát a magyar t -hez még közelebb álló th -vá) változik által: $\epsilon\lambda\nu\theta\eta\nu$ (am. *oldat-t-am*).

A jövőnek is σ ragbetűje van a görögben: $\epsilon\lambda\upsilon\sigma\omega$; de nincsen-e a magyar jövőnek is: *old-an-d*, d alkotó része? úgy hogy a görög szenvedő jövője már mind θ mind σ hangokat fölveszen: $\lambda\nu\theta\eta\sigma\omega\mu\alpha\iota$ (old-at-and-om). Ezeket azért hozám elő, hogy egy részről némely barátink a magyar önhangzós múltat — csak úgy futtában — a görög aoristussal rokonították, pedig látjuk mind az iménti mind a föntebbi példában, hogy ha mélyebbre pillantunk, az aoristus szófejtési tekintetben is, inkább a mássalhangzós múlttal rokonítható; más részről figyelmet kívántam gerjeszteni, miszerént a távolabbnak látszó nyelvekben is sok nem is gyanított hasonlóság tűnik fel.

Végül még egy körülmény. Görög imperfectum se a conjunctivusban, se az optativusban nincsen, ellenben aoristus nem csak ezekben van, hanem az imperativusban, infinitivusban, participiumban is.

Nézzük a magyart.

Az önhangzós múltnak megfelelő alak itt sincs se az óhajtó módban, hol n (*na*, *ne*) a képző hang, se a foglalóban, hol j a képző hang, ellenben t mássalhangzós múltakat találunk egyszerűen a részesülőben (*vár-t adomány*), állapotjegyzőben (*vár-t-an*, *foly-t-on*,

ide tartozik a régies *atta*, *ette* is : mikor láttunk tégedet éheztedet stb.), valamint összetett alakban az óhajtó és foglaló módokban (vártam volna, vártam legyen).

Tehát ha hasonlítani akarunk, a görög aoristusnak és latin perfectumnak minden tekintetben inkább a magyar mássalhangzós múlt felel meg.

Ezen példák után a tárgyalt három múltunkat így jellemezhetjük :

A mássalhangzós vagyis független múlt elbeszélésekben egyszerű és ha a megkülönböztetés úgy kívánja, beálló múltat s összetett mondatokban a főmondatbeli múltat képviseli.

Az összetett vagy tartós múlt és önhangzós vagy függő múlt pedig, melyek egymással rokonok és fölcserélhetők egyszerű mondatokban tartós múltat fejeznek ki, vagy múlt valamely időköri körülményre vonatkoznak, összetett mondatokban pedig az alárendelt vagy függő mondat múltját adják vissza.

Melyek után Cornelius föntebb idézett helyét ekkép magyarsíthatjuk :

„Themistokles, Neokles fia, Athenéből való. Ennek serdülő ifjúsága vétségeit nagy erények hozták helyre, elannyira, hogy elébe senkit se helyeznek, hasonlónak keveset tartanak ¹⁾. De legelől kell kezdeni. Atyja Neokles jó nemzetségű volt. Ez halikarnassusi polgárnót vett feleségül, kitől született Themistokles. Kit is, minthogy szülői nem voltak ²⁾ vele megelégedve, mert szabadabb életet és gazdaságát elhanyagolja vala, atyja az örökségből kitagada. A mely szégyenéség őt meg nem törte sőt fölemelte. Mivel, miután meggyűződött ³⁾, hogy azt csak nagy iparkodással lehet elényesztethetnie, magát egészen a köz államnak szentelé, barátjai javán és ön jóhírén szorgalmasban munkálkodván. Sokszor forgolódék magán ügyeket ítélő törvényszékeken, gyakran jelene meg népgyűlésen, nélküle semmi nagyobb ügy nem tárgyalaték s ha mire szükség vala, gyorsan feltalálá. A dolgok végrehajtásában is ép oly gyors készségű vala, mint kigondolásában ; minthogy Thukidydesz mondatása szerént mind a jelenvalókról a legigazábban hozza ítéletet,

¹⁾ Nem jó volna : ,helyezzenek ,tartsanak.’

²⁾ Nem : ,voltak volna.’

³⁾ Nem : ,meggyűződött volna.’

mind a jövődökhöz igen éles észszel *hozzávette*. Mi által *lött*, hogy rövid időn elhiresedék *)

Jegyzetek ezen fordításához :

Általán a független egyszerű és főmondatbeli múltak független múlttal, a tartós és függő mondatbeliek, tartós vagy pedig függő múlttal fejeztetnek ki.

Különösen

1) Az egyszerű mondatbeli múltak a latin perfectumnak megfelelőleg független múlttal.

2) A latin imperfectumnak (mint tartós múltnak) megfelelőleg az ily múltat is magában rejtő függő múlttal adatnak; mivel ha állandóan a tulajdonképeni magyar tartós múltat (az összetett alakúl) alkalmaznók, ez a sok *vala* miatt fülsértő egyformaságot idézne elő; csak egy közbeszúrt mondatban : *mert szabadabb életet él* *vala*, hogy a három különböző latin múltnak a magyarban is három különböző múlt feleljen meg, használtatik maga a tartós múlt.

3) Összetett mondatokban a főmondat múltjai (rendszerént conjunctivusban) nem foglaló vagy óhajtó módban, hanem független vagy főmúlttal, a függő mondatok pedig (leginkább ,hogy' után ,elannyira hogy' ,Mi által lött hogy' (latin conjunctivus helyett) függő múlttal vannak visszaadva.

És így azon összetett mondatban : „Kit is, minthogy szülei“ stb. magyarul szintén három különböző múlt fordul elő, mint a latinban.

Innen gyaníthatjuk azt is, hogy codexünk írója, mint fordító, s általában csak nem minden régi magyar fordítók miért tévesztették össze az önhangzós múltat egyrésztől a tartós, más résztől a főmúlttal. T. i. a latinban ezen három magyar időnek csak két idő felel meg. Tehát szigorún megtartották ugyan az egyenlő számú és egymásnak úgy a hogy megfelelő idők öszveillesztését, ú. m. a conjunctivusi jelent a magyar kapcsoló mód jelenével, a conjunctivusi imperfectumot (pl. vellem) a magyar óhajtó mód jelenével, a conjunctivusi perfectumot (voluissem) a magyar óhajtó mód múltjával, sőt nyelv tankönyveiket is a latinhoz alkalmazzák; azonban mindezeket a valóság kifejezésére — mindnyájunk nézete s az általános nyelvérzés szerént hibásan; továbbá a magyar főmúltat rendszerént a

*) Nem : ,elhiresednék.'

latin perfectummal, a magyar tartós (összetett) múltat a latin imperfectummal mindkettőt helyesen adták, de már a magyar önhangzós múltra nem találtak külön latin formát. Innét az ingadozás és hol egyik, hol másik múlthoz kapkodás, kivált fordított műveknél, csak nem az egész régiségben talán mind e mai napiglan, kivéven a régiségben az eredeti műveket és ma is az általánosb népnnyelvet.

S ennek nyomozása lesz további előadásom tárgya.

FOGARASI JÁNOS.

MUHAKEMET-ÜL-LUGETEJN.

MIR 'ALI-SÎR (NEVÂJÎ) CSAGATAJ-TÖRÖKJÉBŐL.

KÖZLI VÁMBÉRY ÁRMIN.

Előjegyzet.

A nem rég a magyar közönség elébe terjesztett „Abuska : csagatajtörök szógyűjtemény“-nek figyelmes olvasója kétség nélkül észrevette már, hogy mily különös nagyra becsüléssel tétetik abban többhelyt Mir 'Ali-Sîrnek fent czimzett munkájáról említés. Kiténik hogy az Abuska szerzője ugyancsak a Muhâkemet-ül-lugetejnt is, Mir 'Ali-Sîr egyéb munkáin kívül, forrásnak használta nagy szorgalmasan, melyből pedig nem csak megjegyezni való szokat, hanem egyenesen nyelvészeti észrevételeket vehetett át. Ez eléggé magyarázza azon érdekeltséget, melylyel a Muhâkemet-ül-lugetejnről iránt kell lennünk, ha érdekel az Abuska szógyűjtemény ; mert nem kevesebbről van itt szó, mint ennek egyik forrásáról, mely abban nekünk is hozzáférhetővé leszen. Ennek bírása vala tehát egyik fő-ohajtásom, midőn tavál ősszel visszatértem volt Stambulba, és csakugyan annyira kedvezett a szerencse, hogy nem sokára a Fâtih (Hódító, II. Muhammed) könyvtárában Mir 'Ali-Sîr összes munkáinak egy példányára akadék, mely hihetőleg ugyanazon tiszteletpéldány, melyet a szerző a Hódító fiának, II. Bajezidnek küldött és melyet ez az atyja tiszteletére alapított könyvtárban letett. Egy vastag 4-ed rétv, a legszebb ta'lik-írással irt kötet ez, mely Mir 'Ali-Sîrnek minden az Abuskában (*aga* szó alatt, a 6. lapon) elősorolt műveit, köztük a Muhâkemet-ül-lugetejnt is magában foglalja, s melyből ez utóbbinak másolatját vétetvén, ezt magyar fordítással együtt a tisztelt M. Akademiának ezennel megküldeni szerencsém van*).

*) A mi itt a Nyelvt. Közleményekben kiadatik, az nem az egész Muhâkemet-ül-lugetejnről, hanem csak első, nyelvészeti észrevételekkel fog-

Igaz, hogy a *Muhákemet-ül-lugetejn* ezen czíme után (*A két nyelv — török és perzsa — megbírálása*) tán nagyobb szerű tartalmat vártam; de azért e kis műnek sem kicsinyelhetjük fontosságát; nem tagadhatjuk el szerzőtől azon kiváló érdemet, hogy ő hittársai között első adott jótékony lökést az iszlámot követő törökség majdnem végképen elcsökkent honfíui érzületének. Az iszlám a nemzetiségek halálos mérge, s csak ennek tulajdoníthatjuk, hogy a középpásziai hazájából délnyugat felé költözött oszmanli-török törzs oly hirtelen bírt nemzetiségéről megfeledkezve nyelvét annyira arab-perzsa szóanyaggal tele tömni, és az eredeti tiszta törökséget inkább szegyenleni mintsem becsülni. E tekintetben csakugyan szívbéli megelégedéssel látjuk Mir 'Ali-Sírben azon férfit, ki a gyalázatos idegenszerűskedés ellen bátran sikra szállva, hontársaiban anyanyelvök szép különösségei, bősége s kiváló tehetségeinek bemutatásával a nemzeti érzületet törekszik fölébreszteni; s hogy intéseit annál hathatósbá tegye, saját török költeményeinek ragyogó példájával mutatja meg a török nyelv irodalmi és költészeti műveltségre alkalmas voltát. Sőt, meg nem elégedvén evvel, még különös figyelem gerjesztésére török anyanyelvét az akkor hazájában minden finom műveltség képviselőjének tartott perzsa nyelvvel is hozta nyelvészeti hasonlításba, és a törököt minden tekintetben a perzsa fölibe helyezvén, részletekkel meg akarja mutatni, mint pótolja az utóbbi sokféle hiányosságát amattól kölcsönzött szókkal, vagy mennyire nem mérközhetik amavval kifejezési tehetségben; s következetesen megróvja azon török születésű költöket és tudósokat, kik a kor előitéletének hódolva, szellemi terményeiket csak perzsa nyelven szeretik közzétenni.

A *Muhákemet-ül-lugetejn*-t különben, a végén kitett évszám szerint, 905. (= Kr. u. 1499.) esztendőben írta meg Mir 'Ali-Sír, csak egy évvel 906. (= Kr. u. 1500.)-ban lett halála előtt.

A kegyelmes és kegyelmező Isten nevében!

Dicséret és hála legyen Alláhnak, ki az embert a több teremtetett állatok fölött a nyelv és beszéd dísze által kitüntette, s az em-

lalkozó fele. Második fele inkább irodalomtörténeti, nem nyelvészeti érdekű; abban Ali-Sír, kivált a maga, csagatajtörök nyelv művelésére üzött költői működéséről értekezik.

Szerk.

beri beszédet a legédesebb czukorra, a legjobbbizü mézzé tette. (Vers) „Oh ki szóval kezdéd meg a teremtést, s az embert különös barátoddá tevéd; ki őt, a mint a *kün fejekün*¹⁾ lapjának ékességévé lön, beszéd által mindenek közöl kitünteted.“

Hála legyen Alláhnak, kinek hatalma tökéletes! ki *Khamirtu tînet adam bijedî arba'in szabâhâ*²⁾ — nemes vers szerint az „*Alime elaszma küllihâ*“³⁾ tehetséget adá neki, s őt a ‚beszélő‘ név tárgyává tévé, hogy legelőször e kegyességtétellel valamennyi teremtett állatoknak fölibe emelkedék és mindnyájok közül kitűnék. (Vers) „Middön e világot teremté az isten s az ő hatalmával lételt ada a világ népének, az vala célja, hogy az ember teremjen meg, s az embert meg azért teremté, hogy neki kedvelt barátja legyen.“

Ő, a (kiváltképen) ékesen szóló, ki az arab ékesenszólók híren föltül még az ég rózsáskertjén is túlhaladt, az ő csalogányszava az *ana efgah*⁴⁾ zengésével köté le azoknak nyelvöket s leszállítá dicsekedésük hangját. (Vers) : „Azon időben, hogy sem világ, sem ember még nem vala és az alkotó keze mindezeket még körül sem rajzolta vala : már akkor, a mint az (Muhammed) a maga teremtéséből föllelekezék, „*künte nebien feefhem*“⁵⁾-mel nyilatkozáék (Alláh t. i.).“ Isten áldása ő reá, meg dicső és nemes társaira!

Az ékesenszólók aratásának kalászszedője és a szó drága gyöngykincsenek föltügyelője, a versek rózsáskertjének éneklő csalogánya *‘Ali-Sîr*, ki *Nevâji* melléknévvel ismeretes, ekképen nyilatkozik : A szó egy gyöngy, melynek tengere a szív, ez levén a részletes és általános értelmek gyűjtőtára. Valamint a tengerből buvár által napfényre hozatva díszlik és ragyogásához képest értékesnek mutatkozik a drágagyöngy, úgy a szívből a kiszabott beszéd mestere által

1) *كن فيكون* = *legyen és lön*. Azon szók, melyekkel Alláh a világot teremtette. A *kün fejekün* lapja = a teremtett világ színe.

2) *خمرت طينت آدم بيدى اربعين صباحا* = én kezemmel gyúrtam az embert agyagból negyven napig.

3) *علم الاسما كلها* = tudta mindennek a nevét.

4) *انا انصح* = én vagyok a legjelesebb szónok. — Muhammednek maga-mag áról tett vallomásában található.

5) *كنت نبيا فاتهم* = tudjad, hogy próféta lettel. E szókat az isten még a világ teremtése előtt intézé a profétához.

eléhozatva ékességet nyer a szó gyöngye is, s értékének foka szerint széltiliben híresül. Továbbá, valamint a drágagyöngynek értékére nézve igen sok foka van, úgyhogy egy diremtől kezdve egész száz tumánig érő van (Vers): „Ha gyöngyöt vesznek, hogy örömiük teljék benne : hol ezret kapnak egy direm vagy miszkalért; hol csak egy is, melyet király akaszt fülébe, egész egy ország ára pénzbe kerül“ — úgy a szó gyöngyének még ennél is határtalanabb a különbsége és végtelenebb a fokozatja, úgyhogy, felségesétől holt testbe is újra tiszta lélek száll, otrombája élő testre is halálos méregként hat. — (Vers): „A szó gyöngye az, melynek fokozatait meghatározni nem bírták a beszédtudósok; mert abból támad a veszedelem sűrű erdeje, az láttat mentő csodát is.“ — A szó különbfélesége minden képzelés határán túl való, és ha túlzás nélkül csak összevont és rövidített előadás mellett, 72 fajra oszthatjuk, de nincs oly szó, mely ezen 72-féle beszédben eligazítva vezérelné.

De beszéljünk részletesebben. Ismeretes, hogy a lakott föld hét klímájának mindegyikében sok ország van, minden országban sok város, falu és helység; továbbá, minden síkságon töménytelen sok kóborló néptörzs, minden hegység oldalain és csúcsain, minden tengernek szigetein és partjain, annyi meg annyi népség lakik. — Pedig mindenik ilyen néptörzsnek nyelve és beszéde a többekétől különbözik és elválík sok sajátság által, melyek nincsenek meg egyebekben. Sőt a madaraknak, házi és vad állatoknak is külön-külön nyelveik, azaz sajátságos külön hangjaik és ordításaik vagy modulatiók és énekléseik vannak.

De minthogy a szónak és beszédnek célja az értelem, s mint-hogy az említett teremtett állatoknak célja megint csak az ember, értelmes és világosan kifejező szó kivált az ő szava, ki igazán beszéddel él: azért már ezen szó és beszéd magyarázásával van dolgunk. Ennyi különb-különb városok, falvak, hegyek, puszták, erdők és tengerek lakosai által az említett változatossággal és különbözéssel beszélt nyelvek között leginkább az arab nyelv tűnik ki ékesszólásával és díszes bőségével, mit egyik szótudós sem pörölhet el tőle. Mert a kinek szava igaz, és áldás a műve, a mindentudó úrnak ő szent felségének csodálatos rendezetű szava (a korân) is ezen nyelven ért le hozzánk, valamint a proféta — isten áldása és béke legyen rajta — boldogságos hagyománya e beszédben jutott reánk, s a nagy szentek és nagytiszteletű sejkheknek igazságos tantételeik és

írásba öltöztetett szép mondataik is azon örvendetes kifejezésben és azon boldogságos szavakkal és jegyekkel készültek. (Vers):

„A világgertje álltáig e rózsáskert is (az arab nyelv) gyümölcsöző legyen, és szent kerítésén belül ily csalogányok éneke soha meg ne szűnjék.“

Az arab nyelv után még három nyelv van, melyek tiszteletben állanak; mert a ki az azon nyelveken való beszéd gyöngyével él, annak ékes leszen kifejezése, és mindegyiknek kitünő jeles sajátága fölötté sok van. Azonban e nyelvek, a türki, fárszi (perzsa) és hindi nyelvek eredete az, hogy Nóe proféta — isten áldása rajta — három fiával Jafet, Sam és Ham-mal a vízözön bajától meneküle, és annak veszedelméből éltét lelé; de az egész földön emberi nemnek legkisebb nyoma sem maradt vala meg. Azért Jafetet, kit a történetírók *Ebultürk* (a törökök őse)-nek neveznek, Khata országba, (Chinába) küldé; Samot, kit *Ebulfursz* (a perzsák őse)-nek irnak, Irán és Turán országok fejedelmévé tevé; Hamot pedig, kit *Ebulhindi* (az indusok őse)-nek neveztek el, Hindusztán vidékébe küldé. E három profétafi gyermekei és cselédei aztán a nevezett országokban elterjedének és megsokasodának. Meg kell jegyezni, hogy Jafet, az Ebultürk, a mint a történetírók egyezöképen mondták, vérei közöl kitünvén, a profétaság koronáját nyere fejére, és isteni küldetés tiszttével tüntetteték ki testvérei fölött. A három nyelv, a türki, fárszi és hindi nyelvek, e három testvér nemzetségei között terjedének el. Ham, mivel Nóe ő szent kegyelmén arczátlanságot tett, s azért ellene a proféta áldott nyelvétől átok kelt vala, az ő fehér arcszínere feketére változván át, egyszersmind nyelve törődözöttséget mutatván, ékesszólás mestersége nélkül marada. Gyermekeinek és nemzetének, Hindország népének arcszínere, mint az oskolás gyermek tentás gyakorlat-írása, fekete, és nyelvöket, mint a gyermekek hegyetört tollát, szép írásra nem használhatják. Különben nem feketítenék be saját arczuk lapjaként, tenta feketével egy-egy lap színét s maguk nyelveként törtollú nyelven nem beszélnének. — De nem is tudja ám más ember, mint ők magok, azon írás jegyeit, s azon varjulábakat (keleg pālarni) a fekete népen kívül más senki nem olvassa, se meg nem érti. A mint az arab nyelven van igazi szép beszéd, a hindi szók pedig csak haszontalan czifraságot adnak, úgy az egyik mintegy felséges nemesség, a másik utálatos alávalóság fokáról kelt.

Hátra van még arról szólanunk, hogy miképen alkalmasak az

értelmek kifejezésére a török és perzsa nyelvek. Ismeretes, hogy a török ember (türk) a perzsánál (szart*) sokkal élesebb eszű és jobb felfogású, és lelki mivolta természeténél fogva tisztább és őszintébb; míg a perzsa a töröknél tudományban finomabb és mélyebb gondolkodású, mi a török ember nyíltszívűségéből és egyenességéből, a perzsának meg tudományából és bölcsességéből is kitetszik. Azonban nyelveik közt a tökéletesség és hiányosság szempontjából fölötte nagy különbség van; a török szavai használásában a perzsát sokban felülmúlja, sőt velök a perzsa nyelvnek is ékességet adott, a miről annak helyén még bővebben fogunk szólni. Hogy mennyivel szelidebb a török természete a perzsáénál, lehet-e világosabb bizonyíték és tanúság mint az, hogy e két népnek mind férfja asszonya, mind előkelője és alrenden valója között egyaránt érintkezés van, s a két félnek egymással egyenlő közlekedése és beszédváltása van: de mindamellet, hogy a perzsa között több a tudós ember és a miveltek osztálya s a török a perzsánál jóval egyszerűbb ember, mégis az utóbbiak (a törökök) az előkelőktől kezdve a legalsóbb rangúig a perzsa nyelvet bírják, annyira, hogy nem csak magukat kifejezni, de még ékes szólással tudnak rajta beszélni.; sőt török költők is vannak, kik perzsa nyelven szép és kedves verseket írnak. Ennek ellenében a perzsa nép közül az előkelőtől a pörig, a tanulatlan embertől a tudóságig, senki nem tud török nyelven beszélni vagy törökökül beszéllőt megérteni, és ha mégis száz vagy ezer között egy valaki találkozik, ki e nyelvet megtanulván rajta beszéllene, mindenki megismeri és észreveszi, hogy perzsa és a beszéllő a maga nyelvével önnön szégyenségét mintegy maga bevallja. — A töröknek szelid és könnyen alkalmazkodó természetéről már ennél nem lehet nagyobb tanúság, s ez ellen senki nem is szólhat semmit. Azonban, ha a perzsa általában a török beszéddel nem boldogul, ennek oka egyszersmind az is, hogy a török szók megalapítója nagyon sok finomságot akarván kifejezni, igen részletes értelmekre alapított szavakat, melyeket még a tapasztalt ember is magyarázat nélkül meg nem érthet. Ilyen szók:

*) Szart, lásd Abuska 56. lapját.

	قورغالماق	سېنگراماك
	قوروقشاماق	ياسقاماق
	اوشارماك	ايسقاماق
	جېچايماق	50. كونكرانماك
5.	اونكد ايماك	سوخرانماق
	چېكر ايماك	سېپاماق
	دومسايماق	قارالماق
	اومسونماق	سوركانماك
	اوسانماق ¹⁾	55. كوپيانماك
10.	ايكرماك	اينكرانماق
	ايكارماك	توشالماك
	اوخرانماق	مونغايماق
	تاريقماق	يانجقماماك
	الداماق	60. تانجقالماق
15.	ارغداماق	كوروكساماك
	ايشانماك	بوشورغانماق
	ايكلانماك	بوخساماق
	ايلانماق	كېركينيماك ³⁾
	ايكرانماك	65. سوكداماك
20.	ايريكماك	بوسماق
	آورنماق	بورماك
	قيستانماق	تورماك
	قيناماق	تامشېيماق
	قورغالماق	
25.	ساورولماق	
	چايقالماق	
	ديوداشيماك	
	قيمسانماق	
	قيزغانماق	
30.	نيكامك ²⁾	
	سيلانمق	
	تانلاماق	
	قيمرداماق	
	سېرپمك	
35.	سېرماماك	
	كناركامك	
	سېغريقماق	
	سېغنماق	
	قيلنماق	
40.	يالينماق	
	مونكلانماق	
	اينداماك	
	تېركامك	
	تېوراماك	
45.	قينكغايماق	
	شغالداماق	

¹⁾ Kézirati másolatban hiányzik az z fölött való pont: lehet az is, hogy z volt. B.

²⁾ Vagy يينكامك. — ³⁾ Vagy كېركينيماك.

70. قاهاماق	سينكورماك	قيجيجلاماق
سيبقارماق	كوندالاتماق	جيمديلاماق
جيچاركاماق	كومورماك	ياداماق
جوركانماق	ييكيرماك	95. قاداماق
اورتناماق	85. كونكورداماق	چيققانماق
75. سيزغورماق	كيناركاماق	كوندورماك
كورپاكلاشماق	كيزارماك	سوندورماك
جوبروماق	دويتولماق	سوقلانماق
چرغاماق	جيداماق	كانكسراماق
نيجماق	90. توزماك	100.
80. قينكرايماق	قازغانماق	

Íme száz szó, melyeket a furcsa kitételek közé sorolnak, s melyek egyikére sem adhatnak a perzsában szorosán megfelelő szót. És mégis szükség van rá; mert beszéd közben az ember annyiszor szorúl rá, hogy a nélkül meg nem lehet érteni, s ha egyik vagy másik szót akarnak magyarázni, ez csak úgy lehet, hogy mindenik szóért több szót egybe vesznek, s ezt is csak arab szók segítségével.

A török nyelvben számos ilyféle szók találkoznak; mi jelenleg az említett százból csak egynehánynak fejtegetésébe bocsátkozunk, hogy ellenfeleink [állításunk igazságáról] meggyőződjenek, s a többit is e szerint megítélhessék.

A nagy híres költők közt némelyek a bor leírásában igenis bőszavúak, a miért is a borozás szabályairól sok szót ejtvén, véghetetlen finomságokat állítanak elő. Az ily szóknak egyike, p. o.

سيبقارماق *szjpkar-mak*, e következő versben: „Bort ide pohárnok, hadd múltjék legalább egy perczem is; de úgy legyen, hogy a mennyit nyújtasz, mind egy cseppig leszörpöljem.“ Már e *szjpkaraj* *) szó tartalma kerülvén elő, hogy segítenének perzsa költeményben?

تامشيماق *tamsz-mak*: nagyobb élvezet végett nem hamar, hanem meg-megizelve, keveset iddogálni, mely furcsa értelemmel e következő versben fordul elő:

*) Ezen alak van a versben.

„Mínt hogy a pohárnok, miután ívott, nekem nyújtja a páros poharat, iszom azt *cseppenként* (tamsi tamsi).“

بوخساماق bokhszamac szóra a török e következő verset mondta :

„Az elválás bujában *szerelem-könyeket hullatva* (bokhszab), nem tudom, mitevő legyek? A bor most gyógyítószerem; e nélkül a vész honába indulnék.“

Perzsául beszéllő török bégek és bégfiak, ha *bokhszamac*-ot perzsa nyelven akarnak visszaadni, mi módon tennék azt? A költészet alapja főleg a szerelmen nyugszik, s abban megint nincs általánosabb és állandóbb dolog a sírásnál (*jiglamak*); de abban különbségek vannak. P. o.

بیغلامسیناق jiglamszin-mak, ily értelemben használva fordul elő :

„A jámbor szerelmes, ha szerelmét nyilvánítani akarja, még akkor is csak *magában zokog* (*jiglamszinur*), de szemébe nem jő köny.“

اینکرماک و سینکرماک ingre-mek és szingre-mek, annyi mint fájdalommal titkon csendesen sírni. A kettő közt csak kevés különbség fölismerhető. (Vers) :

„Bár mennyire igyekszem a jámborok előtt éretted való szerelmemet eltitkolni, mégis szokásom éjjelenként majd *ingremek*, majd *szingremek*.“

سیقتاماق szikta-mak, a *jiglamak*-nál bővebb erősebb sírás jelent. (Vers) :

„Az a hold(arczú), ki folytonos mosolyával könyekre fakasztott, mit mondok könyekre, tán *véres könyekre fakasztott* (*sziktattü*). Van ezenkívül még

اوگورماک ögürmek, fennhangon mérték nélkül sírni, jajgatni valamint e versben van :

„Foglatatosságom a hegyről mindenfelé könnyeim sebes folyómat eresztetni, és az elválás bújától mindig keservesen *jajgatni*. Íme az *ögürmek* szónak híven megfelelő szó a perzsa nyelvben nincsen, s perzsául szóló költő az ilyen különös kifejezéstől el volt zárva. *Ögürmek*-nek ellenében még

اینجکیرماک indskir-mek, azaz : vékony hanggal sírni-féltétel is létezik. Így e következő versben :

„A sors kegyetlensége alatt szememet (كوزمى van غزومى) helyett) rontva sírok; kerékként forgat engemet, lassan *zokogva* (*indskirib*) sírok.“

A törökök sokszor *jiglamak* mellett még a *haj! haj!* kiáltószót is fölvettek, mely egyszersmind eredetileg török. Így ismeretes az én egyik versem:

„Nevaji! ama rózsáért ne *jajgass* oly sokat (haj haj *jiglama*); mért míg *haj! haj-*t mondasz, se rózsátó, se bimbó, se rózsza nem marad.“

Ha a szerelmes lábába tövis (*tiken*) szúródik, azt ők *khav* خا^ر szóval jelentik,

خوگور dsögür (dsügür)-féle szó azonban, mely hatásosabb, nem áll rendelkezésükre. Így:

„Kihúzván a *töviseket*, melyek útadban lábomba szúródtak; azon hely (hol kedvese lakik) porát sebemre írnek használok.“

قىسسانماق و قىزغانماق kimszan-mak és kizgan-mak (amaz: pírúlni, emez: hevülni, boszankodni) is két különös szó a török nyelvben. Így:

„Arcodat leleplezni pírulok én; de ha más látná (s nem én), mégis bosszankodom.“ — Perzsa költők ily szép értelem kifejezésére képtelenek.

تىلمورماق tilmür-mek. A szerelemben ha valaki szerencsés, a kedvese tekintetét nyerni, a szerelmesnek esengő kacsintása nagyon alkalmas dolog. Ezen vagy ilyféle szóval nem élhetnek a perzsák. E török versben ekként van használva:

„Fogyasztja véretem, valahányszor szemeid rám tekintenek; ha sokszor arczomra nézvén távolról kacsintván (*tilmürüb*)...“

ياسانماق jaszan-mak: piperézkedni-féle szót a perzsák *arászte* (díszített) és *arájis* (ékesség)-gel adják, de

بىزانماق bizen-mek (czifrázkodni) igét, mi több mint *jaszanmak*, nem tudják tolmácsolni. Így mondták e szókat:

„Mint hogy elég neked bájos szépséged, mi kell neked *piperézkedni* és *czifrázkodni* (*jaszanmak, bizenmek*)?“

قاباغ kabag, a mi a szépeknek szemük és szemöldökük közt van (talán *szemfedél*, a *kabag* fedelet is jelentvén?), minnek a perzsában külön megnevezése nincsen. Így egy szépség leírásában (Vers):

„Pettyei (anyajegyei, a keletieknél kitünő szépség jele) rózsák, pillái tövisek; szélesek *szem födelei* (kabaglari), de keskeny a szája.“

Ismét ha a szerelem cselekvései között sirást sohajtást *ah* és *dem*-mel adják (perzsában): a törökök az utóbbit *csak'in* (szikra), az előbbit pedig *ildir'im* (villám)-hoz hasonlítják. Így (vers):

„Tőled elváltomban a világot (népet, ulusz) meggyújtani *szil'ra* a panaszsom és *villám* a sohajom.“ — A perzsában *csak'in* és *ildir'im*-ként határozott szók nem léteznek; ők ezeket az arab *صاعقة* *szá'ika* és *برق* *bark*-kal adják vissza. — Úgy szintén a szépség leírásánál a nagyobb anyajegyét (*خال* arabúl) mit a törökök *ming*-nek mondanak, a perzsák nem tudják megnevezni. Egy török vers így adja:

„Ki az ő piros arczán az *anyajegyét* (*ming*) teremté, az szintén termetét és hajzatát is teremté.“

Hosszas lenne mind azon szókat egyenként felhozni, melyek nélkül a perzsa nyelv szükölködik; más részről a költeményre nézve, minden müértő és ékesszóláshoz értő előtt elég tiszta és világos, hogy a szójáték (*tedsnész ve ih'im*), a szép s gyönyörű török nyelvben sokkal nagyobb mértékben van meg, mint a perzsában, a mi a versnek dísz át és művészeti becsét emeli. Vegyük például az.:

آت *at* szót, melynek jelentése 1) *név*, 2) *ló*, 3) *vess*, *vessd* (p. o. követ vagy nyilat. Így:

„Minthogy Huri és Peri a *neved* (*at-ing*) bégem! gyorsaságban div a *lovad* (*at-ing*), oh bégem! Minden nyilat, melytől a nép szalad, nyomorúlt lelkem felé *vetettél* (*at-ting*), oh bégem!“ — E két versben tökéletes szójáték foglaltatik, mely csak a török költőknek tulajdona, a perzsában nem létezik; az effélét *tojug* (تويوغ)-nak nevezik, és magyarázata a *Miz'ân-ül-evzân* című verstanban van megírva.

آیت *it* szónak is három jelentése van, így (vers):

„Oh vetélytárs, ha hozzá is tartod magad híven, mint a *kutya* (*it*), de könyörülj rajtunk s *tégy* (*it*) az ő gyöngyévé. Bár a pokol tüzét éri is fel szerelmed lángja: fogj saját kezeddél s ő felé *vezess* (*it*). — Ezenkívül قوش szó is három jelentésű, valamint بیان és ماتق szók is hasonló viszonyban vannak. A három jelentésű szók száma határtalan, de van olyan is, melynek négyféle értelme van. Így:

بار *bar*, mely 1) *lételt* jelent (van, megvan), 2) *menj* (a *bar-mak* = menni, parancsoló módja); 3) *tehér*; 4) *gyümölcs*. — Még öt jelentésű szó is létezik, milyen :

ساغين *szag'in*, melynek egyik jelentése a *szag'inmak* = megemlékezni parancsoló módja; 2) *anyajuh*; 3) *szerelemittasság*; 4) *örült*; 5) *betegség*. Továbbá :

توز *tüz* és *tüz* szónak lehet sokféle értelme: a) *nyíl* vagy *lándzsa-féle jószág*; b) (*tüz*) *síkság, mező*; c) (*tüz*) *egyenes lelkű, nyílt-szívű*; d) (*tüz*) *hangold, rendezd a zeneszerszámot, parancsolólag*; e) két személy közt *egyezkedést hozni létre*; f) *társaságot keríteni, összehozni* (?).

كوك *kök* szót is több értelemmel használják: 1) *ég, menny, coelum*; 2) (*kük*) *zene*; 3) *gyök*; 4) *szeg*; 5) *zöldség, rét*. Szóval ilyen szó, mely három, négy vagy még több jelentéssel bír, a török nyelvben sok van, a perzsában nincs annyi.

A *vav* (و) és *ja* (ي) véghangokból álló nyílt vagy rejtett rím, mint *خود خود khod — dud, zor — nur, sir — szir*, a perzsában csak kétféle, a törökben pedig négyféle önhangzóval lehet. A *vav*-val valókból idézzük az

اوت *ot* szót, mely lehet 1) *ot* = megégett valami, *tüz*; 2) *öt*, átmenés értelmével; 3) *ut* (nem érthető); 4) *üt* *tüzhöz tartva perzselni, égetni*.

A *ja* (ي)-val való között háromfélenél több nem található; p. o. *بیر* mely 1) *biz* vagy *bez*, perzsául (*قدود*?) talán: *vászon*; 2) = *mi*; 3) *árr*.

Továbbá: *تیر* *tir* 1) a *tirmek* = összegyűjteni igének parancsoló módja; 2) *izzadtság*; 3) = *nyíl*. Ezenkívül, egyes betűket kifejezés kényelmessége vagyis inkább a rím könnyebbsége végett egymással felváltottak. Ilyen a többi közt az *elif* (ل) és *hé* (ه), melyek között különbséget nem tévén, a *hé*-vel végződő szó *elif*-fel végződővel is tehet rímet, mint p. o. *ارا* *ara* tesz rímet, *درا* és *سرا* *dura*-val, de tehet *سره* *szere* és *دره* *dere*-vel is, valamint *بدا* *beda* *szada*-val s egyszersmind *باده* *bade*-vel rímelhet. Ugyanezen közös viszony van *vav* (و) és *zamme* (az *u, o, ü, ö* hangzókat meg-

jelelő 'jegy) között és így az *ایرور* *hur* és *دور* *dur*-ral, ép oly szabadon rímezhető, mint *ضرور* *zurur* és *غورور* *gurur*-ral. Hasonlóképen van a dolog a *ja* (ي) és *keszre* (i, i hangzót helyettesítő

jegy) között, úgy hogy اغیر *agîr*, باغیر *bagîr* szók, قادر *kâdir*, صادر *szâdir*-ral ép oly szabályszerű rímet képeznek, mint تاخیر *teekhir* és تغییر *tagjîr*-ral. E könnyebbségek a perzsa nyelvben nincsenek.

A törökök az ételt általában بيكولوك *jigülük*, akármily italt pedig ايچكولوك *icskülük*-nek nevezik, míg a perzsák nagyobb része sőt mindnyájan az evést és ivást az egy *khorden* szóval fejezik ki. Ők továbbá nagyobbik és kisebbik testvért egyaránt *birâder*-nek mondják, míg a törökök amazt اغا *aga* (bátya), emezt pedig اينى *îni* (öcs)-nek hívják. Hasonlólag ők a nagyobbik és kisebbik leánytestvért a közös *khâher* (soror) szóval nevezik; a törököknél amaz igedsi *igedsi* (néne), a másik سينكل *szingil* (húg). Ezek az atya öcsesét vagy bátyát اباغه *abaga*, az anya öcsesét vagy bátyját pedig طغای *tagaj*-nak nevezik; a perzsáknak egyikre sincs külön nevök, és csak az arab عم *'amm* = patruus, nagybátya és خال *khâl* = avunculus-szal élnek.

اينکه *ainke* (nevelő) és کوكولتاش *kökültas* (melltárs), ائکه *ataga* (nevelő) és اینگه *înge* (bátya felesége) szokat a perzsák a török nyelvből kölcsön vették. — A határozott jelentésű اک-ؤج (= sátor)-nak خركاه *khargiâh* nevet adtak, de annak egyes részeit többnyire török szóval nevezik: تونگلولك *tünglülük* (ablak, füstnyílás); اوزوك *özük* (sátorbeli szerek); تurlug *turlug* (függöny), باسروغ *baszrug* (sátorbeli szerek, Ab.), دسگ *dsig*, قنات *kanat* (szarony), گوزنك *gözeng* (ablak, nyílás), اوغ *og* (támczöveg), باغيش *bagîs* (kötélzet), بوسغه *boszaga* (küszöb), ايركنه *irkene* stb.

A vadászati állatokat és madarakat, mit a szultánok két külön dolognak szoktak tartani, ők a közös شكار *sikiâr*-ral nevezik. Különösen a vadállatok közül a törökök a szarvas himjét هونه *huna*, nöstényét بوزجين *bozdsin**)-nak, a him özt بوغو *bugu* és a nöstényt مرل *merel*-nek mondják, míg a perzsáknál آهو *âhu* (szarvas) és كوزن *közen* (öz)-nél egyebet nem mondanak.

Azon undokság, melynek a neve تونگوز *tongusz* (disznó), annak himjét قابان *kaban* (kan) nöstényét ميكدسين *mikedsin* (emse), a kölykét pedig چورپه *csörpe* (malacz)-nak nevezik, míg a perzsák mindezeket *khog* és *girâz*-zal jelentik. — A madarakra térve át, ezek között ismeretes az ايلباسون *ilbaszun* récze. A perzsa az il-

*) A másolatban : بوزجين V. ö. Ab. 36.

baszun-t nem ismeri, de a török a him réczét سونه szona, a nöstényét pedig بورجين bordsin-nal nevezi meg; a perzsa ennek nem is ád nevet, hanem himjét nöstényét mindakettőt murgabi (vizimadár)-nak mondja. A réczének egyes nemei is ismeretesek szakértők előtt, p. o. جوركه csürge, سوقسور ایركه szokszur, المہ باش almabas (vörös-fejű), چاقیر قنات csakír-kanat (tarkaszárnyú), تیمورقنات timür-kanat (vasszárnyú), الالوغه alaluga, الالبیكه alabike, باغجال bagdsal, és efféle — úgy mondják — van vagy 70 réczenem, melyeket a perzsa mind egyaránt murgabi szóval nevez; ha azonban az egyiket a másiktól meg akarja különböztetni, a török nevet használja.

Továbbá a vadmadarak közül ezekre: توغداق tugdak, توغدارى tugdari, چاغروق csagruk, قولہ پورغہ kıl kujrug, کولاپورغا kolapurga, باپالاغ japalag, کولادو kolado (?), لکلك leglek, جیلان dsilan, قراقوش karakus, تیلبەقوش tilbekus, چاقبیغ dsikdsig — külön kifejezések nincsen, és többnyire török szóval nevezik. Hasonlóképen ezen állatoknak: جیلغہ dsilga, سوقماغ szokmag (szukmag), دوش dus (dos), ارغدن *irgadan, قیر ایشمه kír-isme, بورماغ bormag (bu-), سیکریتمه szigritme, سرت szirt, اوچمه *ucsma, ایشمه isme, ایلات ilat, ماگیرالانگ makıralang, توقای tokuj, گول-گولک گول-گولک, سانگ szang, ساییانگ szajang, چاقیل csakıl, سایی szaj, شورتانگ sortang *) , nagyobbbrészt nem adnak külön nevet.

Az állatok hangjai közül a perzsák a ló nyerítésére (کیشناماک) sihe névvel bírnak, de a teve rikoltása (بورلاماق) bozlamak), a szarvasmarha bögése (مونگراماک) möngremek), a szamárordítása (اینکراماق) ingramak), a kutya nyüszörgése (غنکشیماق?) gangsımak) és ugatása (اولوماق) ulumak)-ra kifejezések nincsen.

Megint a ló neveit is, milyen a تو بوجاق tobudsak (tu-), ارغوماتق argumak, جیسکه jiszke, یابو jabu, تاتو tatu, mind török szóval jelölik meg. — A ló korát többnyire törökül, csak a قولون kulun (csikó), nálak کیرره kırre; azonban évei száma után nyert megnevezések: تایی taj, غونان gunan, دینان dınen, تولان *tulan, چرغاولان csırghaulan, a jobban beszéllőknel törökül vannak. — A lószerszámok közül a nyerget (ایبار) ugyan زین zın-nek mondják, de a több részletek, mint (دسبلیگیر) dsblegir, *hana, توقوم tokum, چارلیغ dsar-

*) Kár, hogy Nevâji, ki ez értekezést hontársai számára írta, az idézett szók jelentésével adósunk maradt. Egy kettőt lehetne ugyan fordítani; de én inkább a jövőre hagyom a magyarázatot.

lig, اولئك قوم *ölnek kum*, اولارچاغ *ulorcsag*, غنچوغه *gandsuga*, جيلير *dsilbür*, قوشقون *koskun* (farkszij), قانتار *kantar* (kantár), توفك (?) *tüfek*, توكه *toka*, igen nagy részt törökül mondják. — Az ostort کامچی *kamdsi* ugyan *tâzejâne*-nak, de a بولدورکه *büldürge*, جويجورغه **dsupsurga*-félét a török megnevezéssel nevezik.

A harcra való eszközök: جبه *dsebe* (vért), جوشن *dsusen* (vért), گوئه *guhe* (?), قالقان *kalkan* (pajzs), دوروق **duruk* (?),

قاريجي *karidsi* (kard), کيجم *kidsim* (?), آهه *ahé* (?); úgyszintén ruhanemüek: دستار *desztar* (felső ruha): قالپاق *kalpak* (kalpag), نوروزي *nuruzi* (?), توپي *topi* (?), شيرداغ *şirdag*, دگله *degle*, يلك *ylk*, *جیلک **jilk*, ياغليغ *jağlıg*, تيرليك *tirlik*, قور *kur*. Ezeket és más efféléket csak török megnevezéssel használnak.

Az ételnemüek közül, noha a juh némely részeit meg tudják nevezni, mégis ارته *arka* (hát), اشوغلوق ايليك *asugluk ilik*, (czomb velő), يان سونكاك *jan-szungek* (oldalcsont), قابورغه *kaburga* (gerincz), ايكيك *ikik* (?), اورتا ايليك *orta-ilik*, és بوغوزلاغو *boguzlagu*; így szintén: قايماع *kajmak* (tejföl), قاتلامه *katlama* (vegyes étel), بولاماع *bulamac* (?), قوروت *kurut*, اولابه **olaba* (?), مانتو *mantu* (?), قويماع *kajmag* és اوركاماج *örgemeds* (ür-); nem különben az italok közül قيمز *kimiz* (kumis = lótejből készült ital); سوزمه *szüzme* (szürt ital), باخسوم *bakhszum* és بوزه *boza*, valamint توتماچ *tutmaç*, اوماچ *ümeds*, گوماچ *gümeds* és قالقان *talkan*-t rendszeren török szókkal szokták megnevezni. — Ily nemű részletességet, ha valaki különösen avval foglalkozik, szerfölött sokat lehet találni.

Az arab nyelv szóképzési osztályai között egy van, melynek műneve a „مفاعله *müfâ'ele* osztály“, a mely szerint t. i. egy igeszóban két cselekvő személy foglaltatik, úgy mint معارضة *mu'âraza* (egymás ellenébe kelni, vetélykedés) مقابله *mukâbele* (ellenségeskedés), مشاعره *müšâ'are* (versenyt költeni verseket), مکالمه *mükâleme* (együtt beszélgetés) — s ez egész egy osztály, mely a nyelvnek nagy hasznokat szerez. A perzsául beszélők a szép és alkalmas kifejezésre nézve e nagy előnnyel nem bírnak; de bírnak ám a török nyelven beszélők, kik azon értelmet (a reciprocatio értelmét) az által nye-

¹⁾ Már ebben csalódott Nevaji, mert ez perzsa eredetű s pedig a desztar = kézzel, újjal bírót jelenti.

rik, hogy az igegyök (*maszdar*, مصدر) -hoz egy *s* (ش, *sin*) betűt ragasztanak, úgy mint : چاپشماق *csap-šs-mak*, száguldozni (mintegy : csapakozni), ياشماق *jap-šs-mak* összetapadni, hozzáragadni, قوچوشماق *kucs-us-mak* ölelkezni, اوپوشماق *öp-šs-mek* csókolódzni. *S* e szóalak az egész nyelven át van elterjedve; dicséret azoknak, kik azt oly szépen alkották; mert ugyan e szép kifejezőmód által a török nyelv teljességgel fölibe van helyezve a perzsának.

Szintén az arab grammatikában két tárgyú (objectum verbi) igék is vannak, melyeknek kifejezése igen szép és kiterjedő. Azokkal sem bírnak a perzsák, de bírnak még sokkal szebben a törökök. Ezen arab mondatban, p. o. اعطيت زيدا درهما, Zejdnék dirhemet adtam' három szó fordul elő; ők (a törökök) az igéhez egy betűnek hozzáadásával ehhez hasonló értelmet (t. i. causativumot, mint az arab IV. igealak, mely az arab példában is van, hol اعطيت tkp. sumere feci) igen rövid és czélszerű módon állítanak elő, p. o. يوكورت *jügür-t ugraszt*, vágtat قيلدوروت *kül-dur-t* tétet, ياشوروت *jasur-t* rej-jügür-t *csikar-t* kihúzat.

Van még a törököknek, egy *dsi*, *dsi* جي szócskájok, melyet mindennemű szónak a végére illesztenek, valamely hivatal vagy mesterség megjelölése végett. Ez nincs meg a perzsáknak, sőt ők is ilyeneket törököül mondanak. E nemű hivatalnevek : قورچی *kordši* (őr), سوچی *szucsü* (vízhordó, vizáruló), خزانچی *khazânecsi* (kincstárnok), يارانچی *jarakcsü* (fegyvernök), جوگانچی *dsügendsi* (dsidás), نيزهچی *nizedsi* (lándzsás), شکرچی *sekerdsi* (czukrász), بورتچی *jortcsü*, شیلانچی *šilandsi* (?), اختچی *akhtacsi* (lovász mester); a mesterség nevek قوشچی *kusdsi* (madarász, barszcsü (párduczfogó), قوروقچی *kurukcsü* (szárító), تمغاچی *tamgadsü* (bélyegző), جیبهچی *dsibecsi* (vértés), يورغهچی *jorgadsü* (kötélgyártó), حلواچی *halvaccsü* (halvás, halva-sütő), کیمهچی *kimecsi* (hajós), قویچی *kojcsü* (juhász). Ugyanezen képző a madarokról is használatik, p. o. قازچی *kazdsü* (lúdfogó), قوچی *kudcsü* (?), تورناچی *tur-naccsü* (darvas), کيکچی *kijikdsi* (szarvasfogó), تاوشقانچی *ta-vuskandsü* (nyúl fogó). Perzsa szóban nincs ilyen képző; ők itt is többnyire török szóval élnek.

Azáltal, hogy némely szónak a végére egy *ds* (ج *dsim*) betűt ragasztanak, a cselekvésben valami sietés- vagy hamarságfélét akarnak jelenteni, p. o. تیککام *tikkeds* mihelyt ültet vagy ültete, ایتکاج

mihelyt tesz vagy tön ; باغاج *bagads* mihelyt néz vagy néze, يارجاج *jarğads* mihelyt hasít vagy hasíta, ياپقاج *tapkads* mihelyt talál vagy találá, ساپقاج *szapka's* mihelyt vág vagy vága. — Egy másik képző akkor szokásos, ha valakinek dolgáról nem bizonyítás, hanem vélekedés, sejdítés után feltételezőkép nyilatkoznak, p. o. يارغوديك *jarğudik* (mintha ragyogna), كيلكو ديك *kilgü-dik* (mintha jönne, jövőként), بيلكوديك *bilgü-dik* (mintha tudna), ايتقوديك *ajtku-dik* (mintha mondana), قاتقوديك *kajtku-dik*, (minthafordúlna), اورغوديك *urgu-dik* (mintha verne), سورغوديك *szorgu-dik* (mintha kérdezne), mi mind a perzsában nem találhatik. A *k* és *r* (ك, ر) betűket (azaz tkp. كور végzetet) némely szók végéhez függesztik, s azáltal megerősítést, igyekezetet akarnak kifejezni, p. o. بيله كور *bile-gör*, tudjál (lásd vagy azon légy, hogy tudjál), يتا كور *jite-gör* juss (azon légy, hogy menj, juss).

Szín vagy más tulajdonság erősebb kifejezése végett a szó elébe ennek kezdőbetűjét teszik egy *m* vagy *p* betűt csatolván hozzá.

P-t csatolnak hozzá például ezekben : آپ آق *ap-ak* (igen fehér), قپ قرا *kap-kara* (igen fekete), قيب قزىل *kép-kizil* (igen vörös), ساپ سارغ *szap-szarğ* (igen sárga), بوپ يوماغ *jup-jumag* (igen puha), يپ ياسى *jap-jaszı* (igen sikk), آپ اچوغ *ap-acug* (igen nyílt), چوپ چوقور *csop-csokur* (igen tarka); — *m*-et ezekben : كم كوك *köm-kök* (igen kék), يام ياشيل *jam-jasıl* (igen zöld), جوم جوز *dsom-boz* (igen piros).

Némely szóhoz megint egy *vâv*-ot (و) meg *l* (ل)-t ragasztanak, s az által különös minőséget fejeznek ki, melyet a szultánok akár hadi, akár házi szolgálatjában álló emberek viselnek.

Így : سوزاول, (نيكاول?) ينكاول, چنكداول, قزاول, هراول, دپتاول, كپيتاول, يساول, بكاول, شغاول, بكاول. — Másoknál csak az egy *l* (ل) hozzátételével ugyanazon viszony jö létre, p. o. قهال, سيورغال, توسقال, ترقال, تونقال, قبال, يسال. — A perzsák a karddal való döfést (سوغلوماق?) és vágást (چاپماق *csapmak*), a dsida szúrását (سانجماق *szandsmak*) és lökését (ايلماق *ilmak*) egyaránt ا ز *zed* (ütni) szóval jelentik.

Egy *k* (ق) hozzá tételével évszakhoz vagy más dologhoz hoz-

zák viszonyba a helyet, így قيشلاق *kislak*, téli lakóhely, kaszárnya; جابلق *jaqlak* nyári lakóhely, legelő; قوشلاق, اولاق. Ez azért is figyelemre méltó, mivel a perzsák magok is e török szókkal élnek.

Ilyen szó és a kifejezésben való finomság sok van, melyek csak azért maradtak rejtve, mert eddigelé senki ennek igazán így voltára nem fordította figyelmét. Azonban a könnyűség kedvéért csak perzsa nyelven való versszerzésre adták magokat a fáradságot restellő fiatal emberek. De valóban, ha valaki jól fontolóra veszi, hogy e nyelvben (a törökben) mennyi bőség találatik s mily tág annak tere, meg kell győződnie, hogy ebben az ékesszólás és versszerzés sokkal könnyebb leszén, és valóban könnyebb is. Azután, hogy a török nyelvnek egészszerű tökéletessége ennyi bizonyítókkal erősen bebizonyult, kell vala, hogy az e nép közül eredő tehetséges emberek ügyességöket és tehetségöket, önnön nyelvök fennállván, ne más nyelven mutassák meg, s habár mind a két nyelven való szólásra vala is képességök, inkább önnön nyelvöket kell vala öregbíteniök.

Hogy pedig ez lehessen, arra nem vezethet az, hogy a török előkelők tehetségei perzsa nyelven szerezzenek verset, a török nyelvet egészen félre tegyék; sőt hogy sokan ezen ne is tudjanak verset mondani, vagy ha mégis mondanak, mintha perzsa ember török nyelven szerzett volna verset, azokat (verseiket) mívelt török előtt ne olvashassák s elő ne hozhassák, a nélkül, hogy minden szavokban száz hiba és minden mondatjokban száz helytelenség ne találhatnék.

Ezekből úgy látszik, hogy mivel e nyelvben sok különös szó és kifejezés van, ezeknek szépen folyó renddé és tetszetes mondatokká való összekötésének is van nehézsége. A kezdőnek pedig természete oly nehézséggel járó versszerzéstől visszariad és szívesebben hajlik a könnyebb felé. Ez sokszor történvén, természete is megszokta; már pedig önnön szokását elhagyni, s még szokatlanhoz, mi egyszersmind nehezebb is volna, hajlandóságot érezni, fölötte nehéz dolog. Megint a ki maga látja, hogy mindenki csak effélével (perzsául való írással) foglalkozik, nem tartja illendőnek, a kor és divat embereinek útjától eltérni, és megmarad a (perzsászkodás) mellett.

Ezenkívül a kezdő úgy szokott, hogy ha természeti tehetségéből olyasmire (versszerzéshez t. i.) fog, azt e szakbeli hozzáértőknek bemutatván, vele ragyogni akar. Minthogy pedig az ebbeli szakértők csak perzsául beszélők és a török nyelvben járatlanok, természeténél fogva ama résztől (a töröktől) eltérően, az e szakkal (a versszerzéssel) foglalkozó néphez mutat hajlandóságot, és annak következtében e pártból való leszen, úgy a mint ezt más időben eleget láthatni.

VÁMBÉRY ÁRMIN.

ISMERTETŐ RÉSZ.

I. TUDÓSÍTÁS A NYELVTUDOMÁNYI BÍZOTTSÁG MŰKÖDÉSÉRŐL.

I. A NYELVTUDOMÁNYI BÍZOTTSÁG ELŐTERJESZTÉSE.

Az 1855-ben megalkotott állandó nyelvtudományi bizottság azon alkalommal, midőn a mélt. Elnök úr a bizottságokat felszólítja, hogy 1862-re költségterveiket az igazgatóság elébe terjesztés végett nyújtsák be, saját magának a többi állandó bizottságok módja szerinti rendezése s ehhez képest körének szabatos kittizése iránti jelenjavaslatát az Akademia elébe terjeszté, azon kéreással, hogy az ügyben határozni, és költségtervét a mélt. Elnökséghez előmozdítani méltóztassék.

A nyelvtudományi osztálynak minden időben voltak, és lesznek is, oly teendői, melyek csak társas munkásság útján végezhetők el. Az Akademia ez okból kezdettől fogva sokfélélt dolgoztatott bizottságilag; sok tárgyban nyelvtudományi bizottságokat hallgatott meg, míg a fennírt évben állandó bizottságot nevezett. Nyelvtudományi tárgyakban az első *nyelvtani* bizottságot az Akademia legott első nagy gyűlésében 1831-ben küldte ki a „Magyar Helyesírás és Szóragozás Elemei“ készítése végett. Egy újabb bizottság 1842-ben a „Magyar Szókötés“ készítésével bízott meg. Ugyanez lön 1845-ben a „Magyar Nyelv Rendszere“ szerkesztésével megbízva. *Szótári* tárgyakban az első bizottság 1832-ben működött, elkészítvén „A Magyar Nagy Szótár Tervét“, mely ki is nyomatott; de a munka maga nem bizottságilag, hanem összes-akademiailag kezdetett meg, s ime ez út nem vezetvén célhoz, az Akademia tizenkét évet vesztett el sikeretlen munkával. 1832-ben külön bizottságra bízott egy „Magyar Zzebszótár“ készítése,

mely létesült is. Bizottsági tervek nyomán készültek el 1834-ben egy Philosophiai, egy Mathematikai Műszótár, 1838-ban a Táj-szótár, 1843-ban egy Törvénytudományi Műszótár. Bizottsági új terv szerint vétetett, s már egy két-tagú bizottság által, munkába, 1844-ben, a Nagy Szótár, mely most immár készen áll. *Nyelvtörténeti tárgyakban*, úgymint nyelvmelékek felkeresése, másoltatása, gyűjtése, szerkesztése, kiadásával minden bizottsági hozzájárulás nélkül járt el *egy tag*; s bármely fényes sikerrel, még csak az akadémiai nyelvtan és helyesírás szabályai sem tartattak általa szemmel. Mindezen osztálybeli munkálkodások tehát, az utolsónak kivételével, időről időre nevezett bizottságok által vagy terveik szerint vitettek véghez; s nem tagadhatni, hogy a kellő egységet, a mennyiben az bennök feltalálható, ugyanazon vezértagoknak mindezen bizottságokbani részvétele eredményezte. Végre 1855-ben neveztetett ki az ezennel felszólaló *állandó nyelvtudományi bizottság*, hozzá utasítatván a Helyesírás revisiója, s meghallgattatván több szakbeli kérdésekben, mint: a „Magyar Nyelvészet“ folyóirat pártolása, a „A Corpus Grammaticorum“ kiadása, a Nyelvmelékek szerkesztése, az Abuska kiadása, a Vámbéry tatóár útja stb. ügyeiben. Azonban munkálkodása csak eventualitásokra volt eddig utasítva.

E bizottság azt hiszi, hogy az Akademiának, s különösen a nyelv- és széptudományi osztálynak, magyar-nyelvészeti fontos és folytonos teendőinél fogva egy nem csak állandó, s így az elemek azonságánál fogva határozott s következetes irányú nyelvtudományi bizottságra van szüksége, de olyanra is, mely teendői szabatos kitűzése mellett rendes társas munkasságot folytasson. Így az osztály nyelvészeti ügyei, egységes, összevágó, következetes vezérlés és felügyelés, folytonos szemmeltartás és kívánatos gyakrabbi eszmecsere mellett, élénkebb, öszhangzó és nyomos haladást tanusíthatnak. Mindenek előtt tehát *körét* óhajtja a nyelvtudományi bizottság szabatosan kitűzetni; melyet a következő munkássági ágak tennének:

I. **Nyelvtan** i a k. Ide a Helyesírás, a Nyelvrendszer, s a nyelvjárások ügyeinek folytonos figyelemben tartása tartoznak.

II. **A szótár** ügy. Tehát ide nem értve a Nagy Szótárt, mely befejezett ténykép áll előttünk, a Táj-szótár folytatása, a Mesterműszótárról gondoskodás, a műnyelvi kérdések vélemény-

zése, helynevek, szójárások, phraseologia stb. gyűjtése tartoznak ide.

III. A nyelvtörténet ügye; tehát a M. Nyelvelmékek szerkesztője, ki ez iránt maga óhajtja a bizottság támogatását és közreműködését, ettől venné útasításait másolások, kiadások, egyes szerkesztési kérdések körül.

IV. Az alapszabályok 3. §-a az irodalom emlékei fölkeresését s a tudomány gyarapodására szolgálók ismeretbe hozatalát is kötelességévé tevéen az Akademiának, a Nyelvelmékek szerkesztője ilyenek iránt a bizottság elébe terjesztené jelentéseit s indítványait; s melyeket ez magáévá tesz, kerülnének az osztály és az igazgatóság elébe. Jelenleg e szakból a Corpus Grammaticorum van sajtó alatt.

IV. A hasonlító nyelvészet mind fontos, sőt immár mellözhetetlen kiegészítője levén az öszves nyelvtudománynak, a bizottság ez irányú eszmecserének és vizsgálatoknak is nyitna tért, mi által az eszmék kisurlódása s tisztulása legbiztosabban várható. Ide pedig nem csak az öszves altáji nyelvészet, hanem a sémi s az árja, és így a classicus nyelvek is tartoznának, nyelvhasznítás tekintetében.

Ezek szerint a bizottság teendői meghatározatván: miután a nyelvtani és szótári, úgy irodalmi munkálatok körében eszközöndő egyes munkák előre meg nem állapíthatnak: ilyenek iránt évenként külön tenné előterjesztéseit az osztály útján az elnökséghez és igazgatósághoz; állandó, rendes folytonos kiadásai pedig egyelőre volnának:

1) *A régi nyelv- és irodalmi emlékek* folyamatban levő ket-tős gyűjteménye (Nyelvelmékek és Corpus Grammaticorum). Emez 40 ívet fogván tenni, költségei tehetők 800 ftra; amabból az igazgatóság évenként egy fél kötetre (mintegy 35 íven) adván engedélyt, ezek költsége fölmehet ez évben 1050 ftra. Ide számítandó még a Nyelvelmékek szerkesztőjének kezdettől fogva rendszerezített évdija 210 fiban.

2) *A nyelvjárási és szótagi anyagok*, úgy a nyelvemléki anyagok iránti levelezésre, másolatokra, szerzésekre, maximumként utalványoztatni kéretik 300 ft.

3) Kisebb anyagközlések és dolgozatok közzétételére kívánatos, hogy e bizottságnak, mint a többinek saját organuma le-

legyen : *Nyelvtudományi Közleményei*, 30 iv erejéig , melyek díjára és nyomtatására 1230 ft, a szerkesztő díjára 90 ft kellvén , az állandó nyelvtudományi osztály öszves budgetje 1862. évre tenne 3080 ftot.

E budgetre megjegyztetik , hogy az 1) számú sajtó alattiak költsége, ú. m. 800 ft és 1050 ft = 1850 ft, már ki van rendelve, s nem új költség, csak hogy most e bizottság czíme alatt járna.

2) A Nyelvemlékek szerkesztői díja 210 ft szinte rendszerre van ; s hogy a 2) alatti czélokra kevesebb , de valami szintén utalványoztatik, még pedig elnökileg, előforduló esetekben, most is határozatlan sommáig évenként.

3) Hogy Hunfalvy Pál kijelentvén , miszerint a Nyelvtudományi Közlemények létesültével a „Magyar Nyelvészet“ füzeteit megszünteti, az e czím alatti akadémiai subventio is megszűnik , mely 250 forintot tesz ; s így a fennálló költségek ez évre már is 2310 forintot tevén, új költségül csak 1370 ft kívántatnék.

Megjegyzi még a bizottság, hogy e költség nagy része különben is kilátásban van, ha meggondoljuk, hogy a) a 2) alatti czélokra minden évben úgy is költetik, hol több, hol kevesebb ; b) hogy a Nyelvtudományi Közlemények létesülvén, a Nyelv- és Széptudományi Értesítő évenként egy kötetre szorítható, holott a nélkül a munkásság szaporodtával az Értesítő nem egyszer 30, hanem kétszer 30 ivre is felszökkenhet, mit az Akadémia sem meg nem szoríthat, sem megszorítani nem akarhat, sőt ellenkezőkép. A bizottsági terv elfogadása mellett tehát minden költség, melylyel az Értesítőnek 30 íven túl menő füzetei terhelik a pénztárt, ide áthozható. E végre pedig a Nyelv- és Széptudományi Értesítő köre ezentúlra így volna körülírható : 1) székfoglalók ; 2) minden nem szorosan nyelvészetiiek, miután az osztály a széptudományokra és irodalomtörténetre is kiterjeszkedik, még pedig nem csak a magyarra, hanem az egyetemesre is ; 3) minden, mit a tagok magok az Értesítőben óhajtanak kiadatni ; 4) osztályi tagok fölötti emlékbeszédek. Ellenben minden speciális nyelvészeti előadásokat az osztály ide útasíthat, mint azt a történelmi osztály gyakran teszi, áttevén némely történeti és archaeologiai előadásokat a történelmi Tárba és Archaeologiai Közleményekbe.

Ajánlja e bizottságnak ekkép saját budgettel rendeztetését azon nagy erkölcsi haszon, melyet a többi bizottságok abban is ta-

nusítanak, hogy segédkedő hozzájárulásukat eszközölvén Akademián kívüli férfiaknak is, kapszúl szolgálnak az Akademia és az íróközönség közt, erőket költenek, működtetnek, s ekép mind a tudománynak előbbvitelére hatnak tágabb körben, mind növelvét képeznek az Akademiának.

Kérvén és reménylvén a bizottság előadása elfogadtatását, ki egészítését is kéri *Arany János* r., *Budenz József*, *Riedl Szende* és *Vass József* lev. tagok hozzá csatoltatásával; megjegyzezi végül, hogy Közleményei szerkesztését s az előadó és jegyző tisztét, kérésére Hunfalvy Pál r. tag kész elvállalni.

Kelt Pesten a Nyelvtud. Bizottságnak január 25. tartott üléséből. *Toldy Ferencz*, *Hunfalvy Pál*, *Ballagi Mór*, *Fogarasi János*, *Czuczor Gergely*.

Az összes ülés teljesen méltányolván azon okokat, melyek a nyelvtudományi bizottságot e javaslatok előterjesztésére indították; annyival inkább pártolandónak vélte ez előterjesztést, minél inkább meg van győződve a többi állandó bizottságok működése után is, hogy főleg ez úton várható a tudomány minden irányban rendszeres előbbrevitele, s az eddigi sporadicus működés helyett szerves, összhangzó, teljes tudományos munkásság előidézése, irányok folytonos kitézése mellett, melyek után az akademián kívüli erők is biztosan indulhassanak. Midőn ez okból a Nyelvtud. Bizottság, a fennebbi jelentésben körülírt működési körrel, újból szabályoztatva állandósított; s *Arany János* rendes, továbbá: *Budenz József*, *Riedl Szende* és *Vass József* lev. tagok hozzácsatolásával kiegészítettett: a bizottság költségvetése is, az akademia egyértelmű, hő pártolásának és ajánlásának kifejezése mellett, áttétetett a Méltóságos Elnökséghez és az Igazgató Tanácshoz; mely utóbbi februárban tartott ülésében az ekép újra szervezett bizottság járandóságát következőkép állapította meg: A Nyelvtud. Közlemények nyomtatására s írói díjaira 1200 ft; a Közl. és R. M. Nyelvemlékek szerkesztésére 300 ft; a R. M. Nyelvemlékek nyomtatására 400 ft, anyaggyűjtés, másolások és levelezés költségeire 200 ft, összesen 2100 ft.

II. BÍZOTTSÁGI ÜLÉSEK.

Másodhó 8-kán.

1) Méry Etel levelet írt volt az akademiához, melyben elmondván, hogy a pannonhegyi levéltárból Révai Miklósnak 89 levelét kapta meg lemásolás végett s azokat le is másolta, azon kérdést intézi az akademiához, nem közölhetné-e azokat a leveleket Révainak önmaga által rajzolt arczképével együtt az akademia nyelv és irodalmi szaklapjában? Az akademiái ülés ezen levelet a nyelvtudo-

mányi bizottsághoz útasítván, ez a folyó év másodhava 8-kán tartott ülésében tárgyalás alá vevé azt, s először is köszönetet javasola íratni Méry Etel úrnak buzgó fáradozásáért, s indítványozá, kéressenek el tőle a másolatok, melyeknek kiadása iránt látatlanban nem lehet véleményt adni; kéré továbbá a bizottság az akademiát, méltóztatnék a pannonhegyi főapát ő méltóságától lekérni a Révaiféle levelek eredetijét is, hogy azokat Rómer Flóris lvtag a másolatokkal összehasonlíthassa.

2) Ezen tárgy alkalmat szolgáltatott azon eszme megpendítésére, mennyire tanulságos volna egy kritikailag kiadandó „Corpus epistolarum virorum eruditorum Hungariae“ féle czimű gyűjtemény; de az eszmét ilyen tág értelemben ajánlásra még nem találván alkalmasnak, a bizottság jelenben csak arra kívána szorítkozni: 1-ör, hogy az akademia részéről felszólítás menjen ki az országba, a mely felszólításban azok, a kiknek a hazai irodalomban kitűnt férfiakról leveleik vannak, megkéretnek, legyenek szívesek azon leveleket lemásoltatás végett az akademiának megküldeni, a pontos s minél rövidebb idő múlva leendő biztos visszaküldést is megígérvén az akademia részéről; — 2-szor, különöbben pedig azok kéressenek meg, a kiknél Révai Miklós bármilyen levelei volnának, hogy azokat lemásolás végett egy kiadandó Révaiféle levélgyűjtemény számára szíveskedjenek beküldeni, azok visszaküldését is minél előbb teljesítvén az akademia.

3) Fogarasi János bizottsági tag az idegen nyelvekbeli hangok átírása ügyében szólala fel, miután már szükségessé vált, hogy a lehető helyesség és következetesség végett megállapított rendszert alkossunk, melyet azután mindnyájan szívesen fognánk alkalmazni; egyúttal beada ilyen átírási javaslatot az arab, héber és szanszkrit nyelvekbeli hangokra nézve. — A javaslatnak nem csak szükséges, de már korszerű voltát is egyszeribe elismeré a bizottság, s olyan átírási javaslat kidolgozására ki is küldé az indítványozón kívül Ballagi, Budenz és Hunfalvy Pál tagokat.

Másodhó 22-kei ülés.

4) Az akademia ezen hó 10-kén tartott üléséből Kenessey Albert hajóskapitány készítette „Hajózási műszótár“-t ezen bizottsághoz általtevén, ez Vass József tagot kéri meg arra, hogy gondo-

san vizsgálja meg az említett szótárt a végett, vajjon a szerző által előadott értelmezések és magyarázatok világosan vannak-e fogalmazva; azután vajjon a szerző által a nép nyelvéből összegyűjtött műszók, mennyiben jelentéseik vagy meghagyattak vagy meg vannak módosítva, elfogadhatók-e, s a javasolt új műszók megfelelnek-e a nyelv szóalkotó törvényeinek?

5) Hasonlókép az akademiától ide által tett ily című munka: „Tatár nyelvmutatványok (népdalok), Vámbéry Ármintól“, — Budenz József tagnak adaték ki azon megbizással, hogy megvizsgálván az eredetinek irodalmi becsét, s megtekintvén a bevezetést és fordítást, tudósítsa mivoltokról a bizottságot.

6) Kapcsolatban ezen tárgygyal viszontag Budenz is kéré útátást a bizottságtól Vámberynek két más küldeményére, úgymint „Török példabeszédek“ és „Muhákemet-ül-lugetejn“ török másolatára nézve.

A „Török példabeszédek“ iránt t. i. azon kérdéseket tevő Budenz tag: 1) miután köztök olyanok is vannak, melyek török olvasókönyvekben már megjelentek, vajjon ezeket is ki kell-e adnunk? 2) a török szöveget eredeti írással és átírással adjuk-e? 3) szabad-e változtatni a fordításon, mely néhol még jobban is simulhatna a török és magyar nyelvek természetéhez. — A bizottság az első kérdésre azt határozá, hogy mind adassék ki; a második kérdésre, hogy csak átírással nyomatassék az eredeti szöveg; a harmadikra pedig, meggyőződván maga a bizottság is a fordítás hiányairól, azt határozá, hogy Budenz igyekezzék az eredetinek értelmét mentül jobban lehet kifejezni, de tudósítsa a bizottságot a teendő változtatásokról.

7) A „Muhákemet-ül-lugetejn“ török másolatára nézve is azt határozá a bizottság, vegye által azt Budenz, s tegyen javaslatot, mikép lehetne azt kiadni, hogy nyelvtudományunknak leginkább hasznára váljék.

Harmadhó 15-kei ülés.

8) Az akademia a másodhó 22-kei ülésében elfogadta volt a nyelvtudományi bizottságnak ugyanazon hó 8-kán tett javaslatait a Révaiféle levelek másolataira és eredeteire, valamint a hazai irodalomban kitűnt férfiak leveleinek gyűjtésére nézve, s az e végett kibocsátandó felszólítás szerkesztését ezen bizottságtól várja. — A bi-

zottság nevében Toldy Ferencz biz. tag fogja ezen körlevelet szerkeszteni, s az akadémiai ülésnek beadni.

Negyedhó 5-kei ülés.

9) Budenz biz. tag értesíté a bizottságot a „Muhâkemet-ül-lugetejn“ (lásd a 6. és 7.) felül, a beküldő által szerkesztett előszó rövidítését javasolván, s azt fel is olvasván, végre bemutatván a dolgozat körüli eljárását is. — Az előszónak rövidebbre vonását, s a többi eljárását helyeslő a bizottság, s a munkának átnézését még Ballagi biz. tagra is bizá.

10) Hunfalvy Pál előadó bemutatá s röviden ismerteté Regner Tivadar ily czímű hosszabb értekezését: „A magyar nyelv kiejtése“, azt kiadásra méltónak itélvén. De megkéréték még Fogarasi Ján. b. tag, hogy bírálja meg ő is a nevezett értekezést.

11) Azután felolvastaték Fogarasi b. tagnak a *magyar tudományos nyelvtant* illető indítványa, melyet az akadémia harmadhó 10-kei ülésében előadott volt, — s mely így szól:

Fogarasi János indítványa a magyar tudományos nyelvtanra való előkészületekre nézve.

„Tudva van az osztály előtt, hogy a nyelvtudományi bizottság legközelebb akként igyekvék magát alakítani, illetőleg kiegészíteni, hogy abban minden érdek, vagyis a magyar nyelvészkedés minden különböző ága lehetőleg képviselve legyen. S a bizottság ezen tette az akadémia által is jóvá hagyatott.

Vannak e bizottságban külön a régi magyar nyelvre, a népnyelvre, a tájszólásokra, az áltaji, különösebben török-tatár, továbbá sémi nyelvekre stb. kitünő képzettségű szakférfiak, kik ha kivált bizonyos kitűzött irányban működendnek, közös erővel a magyar nyelvtudományban már most szinte kitünőt állíthatnak s kell is, hogy állítsanak elő.

Mikor a magyar nyelv rendszere elsőben készült, alig engedteték számunkra egy pár heti idő. Mai állásában mind a tudománynak, mind akademiánknak, felfogásom szerint s némi ismereteim után itélve, arra, hogy egy ilyen magyar nyelvtudományi munka, mely az akadémia egyik fő feladata, mind a magunk, mind a közönség kívánatát kielégítse, nem egy-két kötetet fog magában foglalni, s magok az előkészületek nem egy-két évet fognak igénybe venni.

Miknél fogva indítványozom :

Tétessenek azonnal előkészületek a végett, hogy egy magyar nyelvtudomány legalább néhány év múlva munkába vétethessék. Ezen előkészületek pedig általános elvként kimondva, abban állanak, hogy a nyelvtudományi bizottság útasíttassék, hogy vezérlete, illetőleg kebelbeli szakférfiak vezérlete mellett, de minden közremunkálható erőknél is az akadémia kebelében vagy azonkívül, felhívásával, a magyar nyelvtan kidolgozása minden részleteiben és minden oldalról, vagyis tekintettel a régi nyelvre, tekintettel a tájnyelvekre, tekintettel a többé-kevésbé rokon nyelvekre, t. i. mind az áltáji vagy scytha, mind a sémi, mind az árja nyelvekre, valamennyi szakban külön és függetlenül, s a mennyiben egyik szak a másikba vágna, az illetők tetszésére bízva megkezdessék, időnként folytattassék, saját közlönyében közzétetessék, és csak miután a bizottság néhány év múlva minden lehető adatokkal és külön munkálatokkal készen leend, fogna az akadémia, illetőleg nyelvtudományi osztálya, azon munkálatok közös megvitatása és szerkesztése végett az öszves bizottságot útasítani.“

12) Ezután *Riedl Szende* bizottsági tag következő indítványt terjeszte elő :

„Tekintetes akadémiai nyelvosztályi bizottság! A martius 10-diki akadémiai ülésben Fogarasi r. tag úr ő nagysága által fölolvart s a Tekintetes nyelvosztályi bizottsághoz útasított indítvány, miszerint az Akadémia által a tudomány mai követeléseinek megfelelő, Magyar Nyelvtan“ kidolgozásához szükséges előmunkálatok tétessenek meg, bizonyosan az egész hazában kedvező benyomást okozott mindazokra, kiknek a tudomány, a valódi tudomány haladása s terjedése s másrészt az akadémia, sőt — mondhatni — az egész hazá jó hírneve szíven fekszik. Azonban nekem még más, s mondhatnám, személyes okaim is vannak, melyek miatt ezen korszerű indítványt a legnagyobb örömmel kell üdvözlönnöm. Tizenhárom évig gyakorlati, szintűgy mint tudományos nyelvtanítással s részben nyelvtanítással is foglalkozván, nem egy, de számtalan alkalmam volt, azon hiányt érezhetni, melyet az említett indítvány akar pótolni, s mely hiány, legújabb tapasztalásaim szerint is, napról napra mindinkább érezhető, és pedig nem csak iskoláinkban, de azokon kívül is. A magyar nyelv félév óta ismét azon hatalmas szerepet játszsza tanintézeteinkben, mely azt megilleti, s így alig mál

tányolható eléggé azon horderő, melyet újabb időben a nyelvtanoknak nem csak irodalmunkra, de összes műveltségi viszonyaink fejlődésére nézve is tulajdonítanunk kell. S íme, mily állapotban látjuk a nyelvtanokat? Azok, majdnem kivétel nélkül, az évtizedek előtt kiadott s így bizonyosan minden tekintetben elavult „A magy. nyelv rendszere“ szerint készültek el, melyre, mint a tudományosság netovábbjára hivatkoznak a szerzők, tudományos, sőt talán hazafiúi kötelességöknek is tartván, mindazt ignorálni, a mi azóta a nyelvtudományban itt és a külföldön történt. Ezen nyelvtanok minden valódi tudományos alap nélkül szűkölködnek, a szerzőknek a nyelvtudomány leglényegesebb alapfogalmaiban való tökéletes tudatlanságát árulják el, s egyszersmind oly tanokat terjesztenek, melyek a mai tudományos felfogás szerint nem csak hamisak, de gyakran nevetségesek is. Így beszélnek nyelvtanaink még mindig pl. a magyar, mint „keleti“ nyelvről; beszélnek genitivusról; beszélnek esetekről és ragokról; beszélnek holmi határozatlan és határozott igehajlításról stb. stb.; s e mellett fogalmuk sincs a hangtani törvényekről, melyek a nyelvten alphá-ját képezik, a szótag és szó közt való különbségről stb.; fogalmuk sincs a szótan legelsőbb alapelveiről, midőn pl. azt mondják, hogy -nak, -nek használtatik ezen kérdésre: kinek, minek? — -ról, -ről, ezen kérdésre: kiről, miről? stb. stb. — sőt olykor hibának nézik azt, a mi nem hiba; s törvénynek azt, a mi csak éretlen, fölületes fölfogásnak téveredménye. — Ilyen tankönyvek azok, melyekből tanáraink tanulják a magyar nyelvet! ilyenekből tanulják azt az ifjak ezrei; azon ifjak, kiknek köréből keletkeznek majd nyilvános életünk, nemzeti irodalmunk képviselői! — S másrészt nem lehet tagadni, hogy a nyelvtudomány a legújabb időben nem csak a külföldön, de nálunk is tetemesen haladt előre. De ezen haladásnak eredményei nincsenek összeállítva rendszerbe, hanem csak töredékekben elszórva, folyóiratokban, értesítőekben, s ott is még nem oly kifejtett, bevégzett alakban, a milyenben azokat a tankönyvekben föl lehetne használni. S ekkép lehet-e követelni, hogy minden egyes nyelvtenár s nyelvteníró a cikkek s ellenzettek, észrevételek s ellenészrevételek, jegyzetek s ellenjegyzetek ezen szörnyű halmazán keresztül gázoljon, mielőtt hazai nyelvünk szó- vagy írásbeli előadásához fogna? — S ha netalán önálló, bevégzett dolgozatokban nyelvünk egyes oldalai a tudomány mai követelései szerint is fel vannak dolgozva s rendszerbe összefoglalva,

még sem bátorkodik senki az új tanokhoz szegődni, míg az Akademia, mely ezen tekintetben egyetlen és pedig döntő tekintélynek tartatik — nem nyilatkozik mellettök. S így tartani kell attól, hogy az Akademia, ha új, a nyelvtudomány mai követeléseinek megfelelő nyelvtan kiadásához nem fog, vagy a nyelvnnyomozás újabb eredményeit nyilvánosan nem szentesíti, a magán nyelvészek fáradozásait is nyugözni s így a hazai nyelvtudomány haladását inkább gátolni fogja, mint előmozdítani.

Azonban még sokkal égetőbb szükségünek látszik ilyen változatot, ha a külföldre tekintünk. Ha bizonyos, hogy jelenleg alig van nemzet Európában, mely a művelt népek figyelmét oly mértékben vonná magára, mint a magyar, úgy bizonyosan állítható ez irodalmunkról s még inkább nyelvünkről is. Valamint az újvilág fölfödése a természettudományokra egészen átalakító befolyást gyakorolt, úgy fogja az ural altaji nyelv faj s különösen a magyar nyelv tudományos földerítése az összes európai nyelvészetet lényegesen módosítani. Érzik ezt a külföldi nyelvészek, s azért saját tapasztalásaim folytán is mondhatom, hogy alig van egy tekintélyesebb város, pl. Németországban, melynek tudományos köreiben a magyar nyelv ismeretlen volna. Ezen tekintetben érdekes pl. azon tény, hogy nyelvtani — még magyarul is írott — dolgozataimból rendszeren több példány kelt el a külföldön, mint itt a hazában. — S ime hányszor kellett pirulnom, midőn épen ott, hol hazámmal s annak tudományos mozgalmáival oly igen szerettem büszkélkedni, a magyar nyelvtanokra került a szó? hányszor kellett elkeserednem, midőn levelekben épúgy, mint szóval azon kérdés intéztetett hozzám, melyik magyar nyelvtan a „legjobb“, miután a könyvkereskedés útján szerzett hasonló munkákkal nem tudtak boldogúlni? S a kik csakugyan boldogultak, vagy kinevettek bennünket, vagy pedig épen ezen nyelvtanokból azt mutatták ki, hogy a magyar nyelv sokkal alantabb fokán van a szellemi kifejlődésnek, mint a többi európai nyelvek, s hogy így a magyar nemzet is nem egyenjogú az indgermán népekkel s csak rabszolgaságra van teremtve stb. stb.

Ezen igazságtalan következtetéseknek a tudományos téren véget vetni, s egyszersmind hazám tudományosságának jó hírnevét becsületét védeni akarván, már évek előtt elhatároztam magamat, hogy csekély erőmhöz képest egy kimerítő magyar tudományos nyelvtan kidolgozásához fogjak, és pedig annál inkább, mert alkal-

mam volt a külföld, sőt mondhatom, Európa egyikét legjelesebb nyelvészével barátságos összeköttetésben élni, s oly könyvtárt használni, mely minden követelésemnek ezen tekintetben megfelelt. Hét évi munkálkodásom eredményét képezi egy, már majdnem egészen kidolgozott tudományos magyar nyelvtan, melynek kiadását azonban az „Akad. Szótár“ megjelenéséig halasztottam, hogy így az ebben összegyűjtött nagyszerű anyagot is felhasználhassam. Miután pedig szomorú tapasztalásaim folytán tartanom kellett attól, hogy itt a hazában olvasó közönségre alig, kiadóra pedig még annál kevésbé találhatok, kénytelennek éreztem magamat, ezen munkát németül dolgozni ki, s kiadására nézve Dümmler-rel, Grimm, Bopp, Humboldt, Steinthal, kiadójával érintkezésbe lépni, ki késznek is nyilatkozott azt kinyomatni. — De midőn jelenleg az Akademiában ilyen munkának kidolgozása tervezetik, hazafiúi kötelességemnek tartom, a Tekintetes Bizottságot saját hasonló dolgozataimról tudósítani, azon igénytelen megjegyzéssel, hogy ha a Tekintetes Bizottság hajlandónak mutatkoznék, az általa szerkesztendő s kiadandó nyelvtan alapjául az én munkámat felhasználni, én késznek nyilatkozom azt magyar átdolgozásban szakaszonként a Tekintetes Bizottságnak megbírálás, kiegészítés s illetőleg helyreigazítás végett fölterjeszteni. A Tekintetes Bizottságnak alázatos szolgálója Dr. Riedl Szende tanár, s magy. akad. I. tag.

A mily helyeslő figyelemmel hallgatá a bizottság Fogarasi b. tag indítványát, oly örömmel vevé Riedl b. tagét is, s elfogadván ajánlatát azt határozá, hogy a Riedl által beadandó szakaszokat a Nyelvtudományi Közleményekben ki fogja nyomtatni, miszerint nem csak a bizottság és akademia tagjai, hanem a két hazának minden tudósa és tudománykedvelője hozzászólhasson, előadván helyreigazításait bővítéseit stb. melyeket a Nyelvtudományi Közlemények azonkép fognak tekintetbe venni. Minthogy pedig Fogarasi biz. tag indítványa a lehető legnagyobb munkafelosztás mellett a munkarészletek egybefoglalását sőt némileg vezérlését is tárgyazza: ennélfogva azt is határozá a bizottság, hogy tagjai közül Toldy Ferencz leginkább a régi magyar nyelvet, Vass József a nép- és tájnyelvet, Arany János a szófűzés és phraseologia sajátosságait, Ballagi Móríc a magyar nyelvnek a sémi, Budenz József annak az árja, végre Hunfalvy Pál ugyanannak az altáji nyelvekkel való viszonyait tegyék nem csak vizsgálódási feladatukká, hanem vezéreljék mint-

egy másoknak is az illető tekintetben folyó nyomozásait s foglalják össze eredményeiket. Ezen az úton, úgy hiszi a bizottság, a magyar tudományos nyelvtanra a legalaposabb készülleteket lehet majd tenni.

13) Végre felolvasá még előadó a Magyar Tudományos Akadémia 1862. másodhava 26-kán tartott igazgatósági gyűlése jegyzőkönyvének III. pontját :

„Az 1862-dik évi költségvetés mélt. Elnök úr javaslatai alapján ekkép lön megállapítva :

A Nyelvosztályi bizottság számára :

„30 ívni Közlemények nyomtatására 600 ft., írói díjakra 600 ft.; szerkesztésre 300 ft. (mely utóbbi öszletben a Régi Nyelvemlékek szerkesztésére rendszerezett 210 ft. is befoglaltatik); a Régi Nyelvemlékekből 20 ívnek nyomtatására 400 ft.; anyagok gyűjtésére, másoltatásokra, a bizottság érdekében folytatott levelezésekre 200 ft. — összesen 2100 ft. Kiadtam apr. 1-én 1862. Szalay László.“

Negyedhó 16-kai ülés.

14) Vass József b. tag Kenessey Albert hajóskapitány „Hajózási műszótár“-a felüli bírálatát olvasá fel, mely általában helyeslőleg nyilatkozik a munkáról, mind azon tekintetből, hogy a többnyire előttünk ismétlen tárgyakat világosan értelmezi; mind abból, hogy nagy szorgalommal és ügyesen gyűjtögette a magyar hajós nép között divatozó kifejezéseket; mind végre abból is, hogy a szerző által javasolt új műszók a nyelv szelleme értelmében vannak szerkesztve. Teszen azonban mégis némi észrevételeket egyes tárgyakra, p. o. a nyelvezetre, a munka külső rendezésére stb. — Örömmel hallgatá a bizottság Vass József bírálatát, egyszersmind azt határozá, hogy a Hajózási műszótárban előforduló új szókat Budenz József is vegye vizsgálat alá.

15) Előadó bemutatá Révai Miklós leveleinek Méry Etel úr készítette másolatait, valamint a pannonhegyi méltóságos főapát által beküldött eredetieket; — mely két csomót, összevetés végett Römer l. tagnak adá által a bizottság.

Ötödhó 8-kai ülés.

16) Budenz b. tag a „Hajózási szótár“-ban lévő új szókról értesíté a bizottságot, mely alkalommal azon feladatot kelle meghatá-

rozni, mely e tekintetben a bizottságnak jutott. Élvenek az mondaték ki: *új szók bírálatában köteles a bizottság a legszorosabban arra tekinteni, hogy az új szók a nyelv szó-alkotó szabályainak megfelelőjenek, ha mindjárt összeütközésbe jö is a szokással, mely helytelent is kap fel.* Rosszúl alkotott szó ne takarózhassék a nyelvosztályi bizottság tekintélyével. — Magát a szótárt Vass és Budenz bírálatával együtt Ballagi bizottsági tag fogja beadni az első akadémiai ülésnek.

17) Ugyancsak Budenz a Vámbéry beküldötte tatár népdalokról is értesíté a bizottságot, miszerint vannak köztök, melyek csinosak, (fel is olvása némelyeket szószerinti fordítással együtt); vannak olyanok is, melyek kevesebbet érnek; de harmadszor vannak olyanok, melyek értelmét se Vámbéry se maga Budenz nem bírja tisztán tökéletesen kivenni. — A bizottság ennél fogva azt határozá, hogy csak az egészen és tökéletesen érthetőket adja ki, s miután a tatár nyelvjárások ejtését bajos¹ mindenkor szorosan meghatározni: a dalok eredetiben (és fordítással), de átírás nélkül fognak kiadatni.

18) Végre az előadó, mint a Nyelvtudom. Közlemények szerkesztője, tudósítá a bizottságot a Közlemények nyomtatásáról, hozzátevéen azt, hogy az idő haladása szinte eldöntötte már azon kérdést, hány ívnyi füzetekben jelenjenek meg azok. A folyó évre 30 ívnyi Közleményt van módunk kiadni: úgy de a bizottság vóltakép csak harmadhó elején kezdheté meg működését, s most már ötödöhóban vagyunk. Ezért jó volna 10 ívnyi három füzetben adni ki az idei Nyelvtudományi Közleményeket, minél fogva hatodhó elején az I. kilenczedhóban a II. és tizenkettedhóban a III. füzet fogna megjelenni. A füzetek tartalmára nézve pedig bejelenté a szerkesztő, hogy az akadémiai ülésekben felolvasott vagy a bizottság által különben is kiadásra szánt értekezéseken kívül (melyek mintegy az összes bizottság felelőssége alatt jelennek meg) a bizottsági ülésekről tudósítást, és könyvismertető részt szándékozik közölni minden füzetben; s beléegyezését kéré a bizottságnak arra, hogy a könyvismertető rész csak a szerkesztőnek felelőssége alatt álljon. A könyvismertetés okvetetlen egyedi nézetből indul ki, mihelyt több és más akar lenni közönyös előadásnál, melynek magának nincsen ítélete, s mely a jót rosztat egyaránt hordja elő, mert van jó is, van roszt is. Úgyde ilyen könyvismertetés nem építi a tudományt, nekünk pedig elő kell

azt mozdítani. Bírálati lesz tehát a könyvismertetés : de hol bírálat van, ott ellenbírálatnak is helyet kell adni. Az ez által keletkező eszmezsurlódás legjobban és legkényelmesben folyhat a szerkesztőnek felelőssége mellett. — A bizottság helyeslé azt, hogy 10 ívnyi három füzetben jelenjenek meg júniusban, szeptemberben és decemberben az idei Nyelvtudományi Közlemények ; — arra is reá álla, hogy a könyvismertető rész csak a szerkesztő felelőssége alatt álljon, minek példáját a Tudománytár szerkesztése is mutatta már.

HUNFALVY PÁL
bizottsági jegyző.

II. KÖNYVISMERTETÉS.

HOMÉR ILIÁSA. ISKOLÁK SZÁMÁRA MAGYARÁZTA ÉS KIADTA
PONORI THEWREWK EMIL, GYMNASIUMI TANÁR. ELSŐ ÉNEK.
PEST, 1862.

Thewrewk Emil úr tudtomra első, ki *magyarúl ért magyarázatokkal való Homérrt* vállalkozott volna kiadni, s így imez első füzet, melylyel kezdi vállalatát, méltán vonja magára kiváló figyelmünket. S meg kell vallani : a figyelem, melylyel kezünkbe vesszük Th. úr könyvecskéjét, azonnal őszinte örvendezéssé is válik, mihelyt csak rövid bepillantás után észre vesszük, hogy kiadó és magyarázó úr nem csak általában alapos philologiai képzettségének szép mutatványát adja abban, hanem különösen a homéri munkák kritikai olvasását és magyarázatát illető legújabb külföldi kutatásoknak értelmes ismeretét és azoknak alkalmazásában való önálló ítéletét is bizonyítja, sőt már a hasonlító görög-árja tudománynak némely eredményeit igyekszik fölhasználni, és — a minék legjobban örülünk — sokhelyt, *de suo* is előmozdítja auctorjának helyes olvasását és megértetését, valamint magyarázatait magyar ifju fölfogására nézve a magyar nyelv eszejárásához alkalmazza. — Mind ez elég indító ok arra, hogy szorosabb vizsgálat alá vegyük Th. úrnak Homér-kiadását — mert megérdemel ilyent ; sőt tegyék azt még mások is, hogy, ha ez első kísérletben hiányok és tévedések tapasztaltatnak is még, az ezek ellen

való kifogásaink a kiadásnak várható és iskolai irodalmunk érdekében igazán óhajtható folytatásában tekintetbe vétethessenek.

Mi tehát először is Th. úr kiadásának álláspontja, azaz, kiknek számára adta ki az Ilias I. énekét? A címlapon az van, hogy „iskolák számára magyarázta és kiadta“, s mint értsük ezt, láthatjuk az utószóából (88. l.): „mi magyarázataimat illeti, itt kettőre voltam tekintettel: a tanulóra úgy mint a tanárra.“ Tehát kettőnek számára való volna a kiadás, és így kétféle igényeket tartozik kielégíteni: a tanárnak meg a tanulónak igényeit. Igaz, hogy e kétféle igények sokban ugyanazok, találkoznak egymással annyiban, hogy, a mit a tanulónak mondani és vele akarunk tudatni és értetni, azt magától értetődleg a tanár is tartozik tudni és érteni (noha megint föl kell tenni róla, hogy nem csak akkor tudja és tanulja meg azt először, mikor a tanulóval akarja közölni); de más részről sokkal több az, mit csak a tanárnak kell tudnia és értenie, nem azért, hogy mind azt a tanuló eleibe tálalja, hanem, hogy a tanulónak valót is úgy adhassa, mint kell. Tanárnak és tanulónak egyaránt való kiadást ennél fogva nem csak bajosabb föladatnak tartunk, hanem olyan-
nak is, mely magában azon alkalmatlanságot rejti, hogy a tanár azt is kapja, mi neki már fölösleges (vagy legalább kellene, hogy az legyen), a tanuló meg azt is, mi neki épenséggel nem kell, mert az ő tanulási körén, sőt az ő érthetésén merőben kívül esik. Ehhez járul még, hogy a kétféle igényeket egyszerre kielégíteni akaró kiadó könynyen elvesztheti az a kettő között kellő arányt és mértéket, úgy hogy utólvégre a „két legyet egy csapással“ talál rajta beteljesedni. — Th. úr munkája is e tekintetben, a mint nekem látszik, többet nyújt a tanárnak, mint a tanulónak. Különösen a textus olvasását illető kritikai jegyzeteket a folyó magyarázatok közé teszi; a magyarázatok magok nagyobbrészt igen tudósszerűk, és tele vannak rakva idézetekkel; mihez még hozzájárul, hogy néha előadásuk épen nem tiszta tárgyias, hanem vitatkozó és értekező, minél fogva aztán nem illenek tanulónak szánt iskolai könyvbe. Mert hiába teszi kiadó úr zárjel [] közé, mit épen csak tanárnak akart írni; a tanuló mégis olvassa, és furcsa is volna azt parancsolni rá, hogy ne olvassa, a mi kezében és szeme előtt van; pedig ha olvassa, nem hiszem, hogy valami nagy hasznát venné a mindenféle zeitschrift-ek meg külföldi munkák emlegetésének, melyeknek soha hírét nem hallotta, se színét nem láthatta; sőt mind ez csak elriasztja és kedvét rontja a tanulónak, mint-

hogy tudva levő dolog, hogy az idézetek felettébb való szaporítása még szakember olvasónak sem esik kedvesen. Mind ennélfogva én Th. úr kiadását nem annyira tanulónak, mint tanár kezébe valónak tartom, s tulajdonképi rendeltetésének csak akkor felelhetett meg jobban, ha mind a textus-kritikai észrevételek, mind a vitatkozó és tudós apparatussal bővülködő magyarázatok nem a textus alatt adának, hanem vagy hátul egy külön jegyzet-függelékben, vagy még jobban merőben külön füzetben vagy füzetekben, melyek természetesen aztán nem csak egy énekre szorítkozhatnának. — Elég ennyi Th. úr kiadásának álláspontjáról. Nézzük már, mi megjegyezni való van a részletekben, melyeket nyújt, még pedig 1) a textus kritikai olvasását illető; 2) a magyarázó jegyzetekben.

7. v. Kétség kívül jól teszi Th. úr, hogy itt és másutt az *Ἀρρείδης*-t hozza be, az eddigi *Ἀρρείδης* helyett, ebben Meyer Leo helyes észrevételét követvén, hogy ezekben az *ει*, minthogy az *ιδης* képző *ει*-féle tőhez járúl, *ει*-t helyett való. Hány kelletlen spondaeustól szabadúlnak így a gördülékény homéri versek? — 9. v. ő. Elfogadják kiadó azon megkülönböztetést, hogy az úgynevezett articulus ó, ha mutató névmásként áll, ékezetes legyen. Megvallom ez kissé mesterkéltyű distinctio, különösen ha valaki azt is állítja, hogy Homérnál még nem igen van articulus, s ha látszik is annak, sokszor még demonstrativumnak fogható föl. Akkor inkább az „articulus“ ó-t is írjuk ékezettel, miután ez úgy sem egyéb, mint pron. demonstr. = szkr. *sza*; és a *τοῦ τῶ* stbit is ékezettel írjuk. Ide való még 33. v. *ὄς*, melyet, ha demonstrativum, Beckerrel *ὄς*-nak ír kiadónk: *ὄς ἐφατ'*. A circumflexus igaz, hogy helyesebb, mint az acutus, melylyel ezt eddig így írták: *ὄς*, miután e szó az adverbiumok kategóriájába esvén, a ó tőből szintúgy kell, hogy *ὄς* legyen, mint *καλό* tőből *καλῶς*.

35. v. Kiadónk saját conjecturáját hozza a textusba, melyet ez egyszer mégsem mondhatunk sikerültnek. Így ír: *κλυθί μιν, ἀργυρότοξε, ὃ Χρύσην ἀμφιβέβηκας*. A textusban ez volt: *ἀργυρότοξ', ὃς Χρύσην . . .* Th. úr a spondaeust akarja eltávolítani, s támaszkodván arra, hogy Savelsberg a görög relativumot eredetileg digammával kezdőnek bizonyítottotta volna, bátran visszaállítja *ἀργυρότοξε*-t, mert a következővel nem volna hiatus; de még így sem kerül ki a dactylus; kell, hogy a *ὄς* positiója is eltűnjék, s ezért ezt írja helyette: *ὄ*. Th. úr itt igazi eredeti relativumról szól, mert hiszen csak ez, sze-

rinte és Savelsberg szerint, digammás; ámde az eredeti relativum (akár ez = szkr. *ja* relativum, akár = szkr. *ka* interrogativum = eredetibb *kva*, miből Savelsbergnek a görög relativum számára kikerül a digammája) soha sem lehet nominativusban ϵ nélkül (valamint a szanszkritban is a *ja* vagy *ka* töknek csak *jasz*, *kasz* a nominativusa). Tehát mint relativum csak \omicron s lehet, a mi a dactylust nem engedi. Ha ellenben Th. úr az eredeti relativumtól elállván, itt a \acute{o} eredeti demonstrativumot akarná látni, (melynek szkrit mása: *szá*, nominativusban is lehet vég *sz* nélkül *szá*, nem *szasz*), noha ennek homérusi nyelvszokás szerint itt állhatását nem merném biztosnak állítani: megint a hiatus nehézsége kerül elő, mert az egyszerű igazi spiritus asper (és ilyen csakugyan az eredeti *sz*-ből eredő; \acute{o} = szkr. *szá*) nem hiatustöltő. Tehát kell, hogy maradjon a hogy volt: ἀργυρότος' ὄς, a mivel egyszersmind a caesura is jobb. — 288. v. πᾶσιν δὲ ἀνάσσειν (sajtóhibából πᾶσιν van). Ezen, alkalmasint Bekkertől való, olvasásban az a baj, hogy a ν ἐργαλειωτικόν mássalhangzó ($\delta\epsilon$) előtt áll csak azért, hogy positióban legyen az előtt való ι . Ennekelölte így volt: πάντεσσι δ' ἀνάσσειν, a mi legfelebb azért tűnhetik föl, hogy az ἀνάσσειν-nek volt kezdő digammája már nem látszik. Ámde ez nem oly nagy baj. Iliás VI, 162. ὄρωτο πολὺν πρῶτος μὲν ἀναξάνδρων Ἀγαμέμνων; itt az ἀναξ semmi digammájának nem lehet semmi hatása, mert μὲν-nek nem szabad positióban lennie. XVI, 572. van ἀνάσσω-tól az imperfectum ἤνασσαν, szintén Od. XI, 276. ἤνασσε, mit csak úgy lehet képzelni, ha az ἀνάσσω, mint tisztán vocalissal kezdődő ige éreztetik a nyelvben; máskülönben ἐάνασσε (= ἐφάνασσε) lett volna. Mert ilyen helyeket, milyen Il. V, 105. ὄρσεν ἀναξ, számba sem vesszünk, mert Bekkerék ezeket egyszcriben megdigammázva küigazítanak. A digamma valaha megvoltára támaszkodva mindenütt restituálgatni Homérnak olvasását, épen nem tanácsos dolog. Mert annyi bizonyos, hogy, noha eredeti ν = γ hang átjutott is még a különvaló görög nyelvbe, és létezett is még helyenként dialectice, a homéri költemények mégis csak olyan korban és olyan nyelven készültek, melyben a digamma még megvolt némely szókban, más szókban már csak tetszés szerint ejtethetett, el is maradhatott, másokból végre egészen eltűnt volt. A digammának a görögből elveszése egy hangtani processus; ilyen pedig nem szokott se nem egyszerre és egy pillantat alatt, se nem minden alája esendő esetekben egyaránt menni végbe a nyelvek külső fejlődésében. Sok eredeti indogerman *sz* a görögben

spiritus asper lett, ámde nem lett azzá mindenik eredeti sz. Ezeknél fogva cseppet sem csudálkozhatunk azon, hogy *ἀνάξ* v. *ἀνάσσω*, noha csakugyan digammás volt, mégis digammátlannak is van használva Homérban. Jó hasonlója lehet e tekintetben az *ἀνῆρ* szó, melyet általában digammátlannak tartanak, és sokhelyt a homéri metrum miatt nem is lehet digammás, p. o. II. VII, 155. *τὸν δὲ μῆχιστον καὶ κάρτιστον κτάνον ἄνδρα*. XIX, 295. *οἱ δὲ μὲν οὐδὲ μ' εἰσικες, ὅτ' ἀνδρ' ἐμὸν . .* De mégis Legerlotz (Kuhn, zeitschr. X, 374.) az *ἀνῆρ* szónak oly etymológiáját teszi igen valószínűvé, mely szerint az digammával, sőt eredetileg *γγ*-vel kezdődött (*γανῆρ*, *γγανῆρ* — *γαν-ῆρ*) gyöke és értelme szerint: *gen-itor*). Idéz ő néhány Homérbeli helyet is, hol *ἀνῆρ* előtt hiatus van: II. 216. *αἰσχιστος δὲ ἀνῆρ*. IX, 193. és többhelyt *κλέα ἀνδρῶν*. Végre tehát úgy véljük, hogy a *πάντεσσι δ' ἀνάσσειν*-féle olvasást meg kell tartani.

518. v. Th. úr a megvolt: *ἔργ' ὅτι* helyett La Roche ezen conjecturáját veszi föl: *ἔργα ὁ*; ezt még avval is támogatván, mert *ὅτι* digammás levén, előtte az elisióknak nem lehet helye. Erre azt kell megjegyeznünk, hogy ha a latin *quod a ὅτι* jelentésével van, s így *ὁ* is = *ὅτι lehetne*, ez épen nem elégséges megokolás, sőt ez egy nyelvténynek subjectív fölvétele, milyent philologus meg nem engedhet magának. Továbbá pedig itt a *ὅτι*-t sokkal alkalmasabbnak tartjuk, mint temporalis conjunctiót, egybevetvén a mi helyünket a 573. versben találkozó hasonnemű helylyel, hol a *hypotheticus ei* sokkal közelebb áll a mi *ὅτι*-nkhoz, mint egy (különben nem is nyelvszokásos *ὅτι* jelentésű) *ὁ*. Végre a relativum előtt való elisio nem lehetésére nézve (mert a *ὅτι* és a görög relativum általában digammás volna), a már fentebb a digammáról mondottakon kívül, még akárhány homéri helyre figyelmeztetek, melyek könnyen föltálalhatók, hol a relativum mássalhangzón végződő rövid szótagot nem teszen positióba, a minnek akkor kellene lennie, ha még digamma hatna a relativum elején*). — Az előbbieket szerint már magától itélődik meg Th. úr 537. v. tette conjecturája: *ἰδοῦσα ὁ οἱ* e helyett: *ἰδοῦσ' ὅτι οἱ*. — Jó a 582. versben való olvasás: *τόν γε ἐπεισσι*, és nem így: *τόν γ' ἐπέεσσι*. Szintén a *ν ἐφελεκυστικόν*-nak biztos digamma előtt eltörlését elfogadhatónak tartjuk, mint 608. v. *ποίησε ἰδυίησι*, nem: *ποίησεν*.

*) Maga Th. úr is enged elisiót, p. o. *ὅτι* előtt 610. *κοιμᾶθ' ὅτι* 567. *ἰόνθ' ὅτι* 493. *ἀλλ' ὅτι*; *ὄν* előtt 547. *ἀλλ' ὄν*.

A többire nézve az olvasónak legfelebb még némely Bekker szerint fölvelt írási sajátságok fognak föltünni, melyeket mint okszerüeket többnyire helyeslehetünk; p. o. némely szók különírása: *δάκρυ χέοντος*, *ἐν φρονέων* (van *καλὰ φρονέων* is) stb. Csak az *ἐνρὶ κρείων* ellen tennénk kifogást, miután a *κρείων* csak főnév jellemű, a melylyel *ἐνρὶν*, mint themaalak csak igazi összetételben egyesülhet (v. ö. *ἐνρυσθενής*, mit épen nem szeretnénk, így látni: *ἐνρὸν σθενής*, sem ezt: *ἐνρὸπα* így: *ἐνρὸν ὄπα*). — Azonban igen sajnálni kell, hogy a textusban is annyi sajtóhiba megmaradt, még pedig kétszer egész egy szó maradt ki a textusból. Ezeket egyebekkel együtt megjegyzi ugyan kiadó úr, ki talán legjobban bánja azokat, a „javítani valók“ között; de van még egyéb, mely elkerülte figyelmét: pedig homéri textus legalább hibátlanul legyen nyomtatva. 25. v. *ἐπι*, 29. *ἐγὼ* — *ἐγῶ*, 109. *ἀγορεύεις* — *ἀγορεύεις*; 113. nem látszik jól az *ἔχειν* accentusa; 338. *καί* — *καί*; 343. *καί* — *καί*; 344. *σοοὶ* — *σοοί*; 358. *πατρι* — *πατρι*; 522. *ἀπόστιχε* — *ἀπόστιχε*; 532. *ἄλτο* — *ἄλτο*; 583. *ἡμιν* — *ἡμιν*. Ezenkívül kolon kellett volna a 16. 84. 105. 172. 361. 539. 551. versek végén. Csekélységek ezek, de görög classicus kiadásában az ilyen bármily csekély hibák nagyon kellemetlenül hatnak az olvasóra. A jegyzetekben nem különben van a dolog, de ezeket félre hagyjuk. — Fordúljunk immár a magyarázatokhoz.

2. v. Az *οὐλομένην* ily fordítása: *vészest*, megadja ugyan a gyökéből s az összefüggésből kivehető értelmet; de magyarázó úrnak ugyanez alaknak képződéséről is kellett volna nyilatkoznia, nem elégedvén meg ily értelmezéssel: „tulajdonképen min az *ὄλοιο* átok végbement“, mi tulajdonképen rá sem illik a *μητις*-re, hanem az ennek hatása alá kerülő objectumokra. Egyébiránt az *οὐλόμενος*-t nem valami rendhagyó II. aoristusnak tartom, melyben ok nélkül *ov* volna *o* helyett*), hanem a mint *βούλομαι* tudvalevőleg *βόλλομαι* — *βίλλομαι*-ből ered, a *vo* (= szanszkr. *na*, IX. igeosztálybeli) praesensjellelmzővel készült, úgy egy szintígy alakult *ὄλνομαι* lett *ὄλλομαι*, *οὐλομαι*. Az *ὄλλομαι* is csak *rv* (= szkr. *nu* V. igeosztálybeli) praesensjellelmzővel készült, és *ὄλνμαι* helyett való. — A magyar nyelvből vett hasonlatok és párhuzamok, melyeket magyarázó úr többször használ, nagyon jók és kivált tanulónál a megértést segítők, ha találók; itt nem egészen világos, hogy mi is *veszett*, *áldott* és *átkozott*

*) V. ö. Th. úrnak a 44. vershez írt jegyzetét.

szavainkat olyan cselekvő értelemben használjuk, a milyenben Th. úr akarja, hogy a *vészes* (= vészhozó, vészokozó)-féle *οὐλόμενος*-szal egybevetethők legyenek. — 6. v. *τὰ προῶτα* „egyszer.“ El nem fogadható. — 8. v. Jól magyarázza az *ἔριδι ξυνέηκε μάχασθαι* = *εἰς ἔριδα* ξ. μ. De nem jó a magyar *nek* ragnak párhúzamba hozatala: mert ez mint irányjelentő épen nem vethető egybe az eredetileg locativusi és pedig hollétjelentő görög dativussal. — 20. v. *παῖδα δ' ἔμοι . . .* Úgy hiszem, hogy itt több van egy chiasmus üres figurájánál. Chryses vissza akarja kérni leányát, kinek elvesztése atyai szívéet mélyen megszorította. Ez forog tehát eszében, mint azon tárgy, melyre minden gondolatja czéloz. A *ὑμῖν μὲν θεοὶ δοῖεν . . . ἐκπέροαι Πρίαμοιο πόλιν καὶ οἶκαδ' ἰέσθαι* csak bevezető köszöntés és jót kívánás; de most elötölódik és kitör egyszerre, mit akar tulajdonképen, s ez, mert indulatosan beszéll, nem kezdődhetik jobban, lélektani valóság szerint, mint így: *παῖδα δ' ἔμοι . . .* „de gyermekem, csak édes gyermekem“ stb. Az egész beszédnek menete röviden így határozható meg magyarosan: „Isten áldjon meg benneteket; csak gyermekem, édes gyermekemet ereszszétek vissza s fogadjatok érte váltságot“ stb. — 22. v. *ἐπενφήμησαν* „helyeslőleg mondák.“ Még jobban lehetne kifejezni a görög igébeli *ἐπί*-t is: helyeslőleg mondák *rá*. — 35. v. *ἀπάνευθε κιών*. Nem annyira a „messzére elmenvén“ látszik az igazi értelemnek, mint „el-vissza-menvén.“ Főszűly az *ἀπό*-ra esik, mely nem ritkán a távozáson kívül a visszafelé való irányt is kifejezi; p. o. *ἀπονέεσθαι*. V. ö. az *ἀπό*-val egy eredetű *ἄψ*-ot is. — 37. v. *ἀμφιβέβηκας* „a latin *tenes*.“ De nem ártott volna, ha magyarázó úr ezen nem is annyira jelentést, mint végezetre való szóértéket a szó tulajdonképi jelentéséből fejtegeti. E helyett egy kissé mélységes magyarázatot ad, hogy a görög nyugvásjelentő igék jelenje helyett mozgásjelentő igéknek múltját szereti használni, azáltal a nyugvást csakis, mint az előbbi cselekvés (t. i. mozgás) eredményét mutatván. A képző művészetekből ehhez a járó alak ábrázolását hasonlítja. No, ez messze esik s nem is talál; de az imént említett nyelvészeti állítása is, szorosán véve, nem igaz. Vegyünk p. o. igazi „nyugvásjelentő“ igét, p. o. *κείται*. Ha e helyett a nyelv azt mondaná: „oda esett, oda tették“, akkor épen egészen mást mondana, más fogalmat fejezne ki (t. i. az oda jutását), melynek ama fogalom (a fekvésé) nem eredménye, hanem, más tartalmúsága mellett is, utána

keletkezhetik és hozzá csatlakozhatnak. Az pedig furcsa beszéd, hogy p. o. a görög egyvalamely fogalmat fejezván ki (p. o. valamely mozgását) tulajdonképen egy másik rá következő fogalmat (p. o. valamely nyugvását) akar kifejezni, melyet egy másik nyelv szokott kifejezni. Azonban, hogy az ἀμφιβέβηκας-ra visszatérjünk, még más is van a dologban. A perfectumi alaknak mindenkor és mindenütt egy elmúlt cselekvés jelentését akarják tulajdonítani, holott néha, a mit csak egy régibb megvolt nyelvállapotnak maradványának tekinthetünk, épen nincs benne az idői jelentés affectiója. Hogy p. o. ὄδα, szkr. *vēda* (= *vajda*) nem azért = tudok, mert tulajdonképen = láttam, mutatja szkr. (alak szerint is praesens) *vēdmi*, mely mégis = tudok, nem pedig = látok. Azon elemek, melyek a perfectumi alakot képezik, magokban nem fejezhetek ki időt, mert más functiókban is találkoznak, nem jelentvén időt. De kifejezték az igefogalomnak oly módosítását, melyből ráértés által könnyen az idő-viszony mellékfogalma keletkezhetett. Többek között illusztráló például a szskr. -*tászmi*-féle *futurumot* hozom föl, p. o. *dátászmi* (e helyett: *dátár aszmi*) mi alak szerint nem egyéb, mint *dator sum*, plur. *dátárasz* csak *datores*, és mégis *futurumot* jelent. Szóval azt tartom, hogy ἀμφιβέβηκα-ban βέβηκα nem azt teszi, hogy: *mentem*, hanem *megyek*, valamint 221. βεβήκει korántsem: *ment vala*, hanem egyszerű elbeszélő múlt: *mene*, a mint még egyéb homéri helyeken is, hol csak erőltetéssel lehetne jelentés szerint plusquamperfectumnak venni. — 48. v. μετὰ δ' τὸν ἔηκεν. Talán mégis jobb a μετὰ-nak, etymologiai eredetének megfelelőbb jelentését meghagyni: közé (t. i. ő közéjük; hogy kik közé, könnyen képzelhető). Különben e szavakban és a következő versben nem kell okvetlenül „az első lövés“ ábrázolását látnunk: megmondja a tényt egészben és általában, a melynek aztán (50—52. v.) némi részletesebb leírása következik. — 55. v. ἐπὶ φρεσὶ θῆκε. „E dativus úgy magyarázható, hogy a görög a mozgást már befejezettnek gondolja magának és a mozgásra következő nyugvást anticipálja.“ Ennél bár másutt is alkalmaztatni szokott magyarázatnál sokkal egyszerűbbet és igazabbat talál vala Th. úr, ha arról emlékezik, mit maga (8. v.) a görög dativus eredeti jelentéséről és a hová-kérdésre is felelhetéséről mond. Egyébiránt nem igen látjuk, hogy az ἐπὶ φρεσὶ θῆκε miként zárja magában „a meghagyás fogalmát“; a magyar (?) „szívemen fekszik“ sem látszik idevalónak.

Nem tehetnek s nem tesznek ama szavak egyebet, mint ezt : *φρέ-
νεις*-eire tevė, azaz : eszébe adá, juttatá (sie gab es ihm in den
sinn), s így megindítá őtet. „Mert őtet indítá meg arra H.“ —
57. v. *ἤγερθεν* jobban volna fordítva „gyűltek vala“ által, mint „gyű-
lének“ által. Azt tudjuk, hogy a homéri nyelvben még nincsenek
úgy kifejlődve a görög igeidők jelentései, mint a későbbi attikai
nyelvben ; de meg ebben is tudjuk, hogy az aoristus akárhányszor
ott is áll, hol mi plusquamperfectumot várunk. — 58. v. *τοῖσι δ' ἀνισ-
τάμενος μετέφη* . . . Th. úr így fordítván „közöttük föllállván (felkel-
vén)“, az *ἀνιστάμενος*-ra vonatkoztatja a *τοῖσι*-t. De joggal kérdez-
hetjük, vajjon nem inkább a *μετέφη*-hez tartozik-e *τοῖσι*, ha a 73. vers-
beli hasonszerű e formulát vetjük egybe : *ὁ σφιν ἐν φρονέων ἀγορήσατο
καὶ μετέειπεν*, melynek *σφιν*-jét maga Th. úr is *ἀγ. κ. μ.*-hez tartozónak
mondja. V. ö. II. X, 240. *τοῖς δ' αὖτις μετέειπε*. A *μετέφη*-t is szorosab-
ban így lehetne fordítani : közéjük, azaz : hozzájuk szóla. — 60. v.
φύγοιμεν „óhajtó mód a lehetőség kifejezésére.“ Még pedig így for-
dítanám az *εἰ κεν θάνατον γε φύγοιμεν*“-t : „ha ugyan elkerüljük a ha-
lált“, arra figyelmeztetvén, hogy még többször látszik a mi *ha ugyan*-
unk a homéri *εἰ κεν*-nek megfelelni (v. ö. 128. 420. v.), noha se a *κεν*-
nek, se az *ugyan*-nak igazán mivoltát nem tudjuk. — 61. v. *εἰ δὴ . . .
δαμῆ*. Nem jól fordítja magyarázó úr : „*ha csakugyan* megdönt.“
Nyilván ez kell : „*miután* = minthogy, a mint látjuk, ez meg ez tör-
ténik. A megfelelő latin *siquidem*-nek is lehet ilyen jelentése. — 76.
v. *σύνθεο*. Még sem egészen helyes e magyarázatja : „szedd össze
magadat, azaz, légy figyelmes“, mert itt hozzá kell érteni a másutt
ki is tett accusativusi tárgyat is. Így talán helyesebben : szedd
össze magadban, azaz : vedd jól eszedbe, értsd meg jól. — 95. v.
„*mutató* mondatba való átmenet. „Tán így akart volna lenni : *önálló*
vagy *független* mondat. — 100. v. *πεπίθοιμεν*. „Homérnál a cselekvő
s középidomú 2. aoristus *gyakran reduplicatiót* kap.“ Ez nem jól van
grammaticae mondva, mert nagyon is félre lehet érteni. Nem a homéri
nyelv szeszélye az oka ilyen reduplicatiós aoristusoknak, hanem azért
vannak, mert létezik a görögségben egy meghatározott szám igeiken
előforduló reduplicatiós aoristus-képzés, melynek mása a szanszkrit-
ban is megvan. Ide tartozik maga az *εἰπεῖν* aoristus is, mely *έπειν*,
azaz *γεγεπειν*-ből lett, augmentummal *έειπον*, azaz *έ-γειπον*, *έ-γεγεπον*,
(szkr. *a-vócsam*, azaz *a-vaucsam*, ebből : *a-vavacsam*). — 123. v. *γάρ*
nem adhatja okát a *φιλοκτεανώτατος πάντων*-nak, mert akkor is meg-

volna, ha ez a közbevetett vocativus elmarad. Okát adja annak, a mit Achilles nem mond, de igen könnyen lehet érteni indulatos beszéde elébe: hogy mondhatod ezt, mi jut eszedbe? — 197. v. *σῆ δ' ὀπιθεν* „hátról oda álla.“ Inkább így: hátul megállá, azaz: mögötte megállá. — 205. v. A „garázdálkodás“ aligha megfelel a görög *ὑπεροπλή*-nek. — 210. v. „Az abbahagyást valamivel fölhagyást jelentő igék genitivussal állanak.“ Ezen szabályt is jobban kell formulázni: hiszen *ἔγω* is abbahagyást jelentő ige. — 207. v. *εἴ κε πίθηαι*. Th. úr a szokott *πειρώμενος* (itt *πειρωμένη* kellene) közbeértésével magyarázza. Erre tulajdonképen nincs szükség. Az *εἴ κε*-t itt is *ha ugyan*-nal lehet fordítani: ha ugyan szómat fogadnád. Csak így is *ὁ πάνσοπος τὸ σὸν μένος*. — 213. *καὶ τρεῖς τόσσα* „háromszor is annyi.“ Inkább így: „akár háromszor annyi.“ — 221. v. *βεβήκει* v. ö. fentebb 37. v. *ἀμφιβέβηκας*-ról. — 257. A *πυθόιατο*-tól függő *σφῶν μαρναμένοισιν* nem azt teszi: „hogyan czivakodtok“, hanem ezt: (megtudnák azt), *hogy* czivakodtok, még pedig *τάδε πάντα*. Különség van a kettő között. — 271. v. *καὶ ἔμ' ἀντόν*. Jobban kifejezi a magyar: *εγυμαγανρα*, vagy csak *magamra* is. — 283. v. *Ἀχιλλῆι χόλον*. E dativust az „ellenséges érdeklés“ dativusának mondja magyarázó úr. Jó-e vagy rossz e név, azt nem vitatjuk, csak az a baj, hogy mellette a „barátságos érdeklés“ dativusa is fog kelleni; ne szaporítsuk a mesterséges elnevezéseket, melyekkel utólvégre mégsem magyarázunk semmit. A dativus itt nem egyéb, mint az irányhatározó locativusi dativus: a harag Achillesre, Ach. ellen való h. — 292. v. *προθέουσιν*, *habár* = *προιθάσιν*, de épen azért nem jelentheti ezt: „megengedék.“ Egyszerű és igen alkalmas értelme, melyet az etymológiából kivehetünk ez: eleibe teszük (t. i. mint föladatot, mintegy: tisztet). Agamemnon ezt akarja mondani: ha az istenek ötet *αἰχημητής*-szé tették, azért még nem rendelik arra, hogy itt *ὀνειδέα* beszéljen. — 298. v. „a leányért, t. i. Chryseisért.“ Tévedésből itt Chryseis csúszott ki Th. úr tollából, Briseis helyett; csak ezt értheti Achilles. — 299. *γε* „rendesen azon szó után áll, melyhez tartozik. Itt előtte áll.“ Tehát *δόντες*-hoz tartoznék *γε*, nem *ἀφέλισθε*-hez, melyhez mégis az *ἔγχεσις* köti. Bajos elhinni, nincs is úgy. — 306. v. *νῆες εἴσας*. Nincs eléggé megokolva e magyarázat: „szépen épített, diszes hajók.“ Mert nagyon sokat hozzá pótol a 468. vershez adott magyarázat: „egyenlő azzal a minék lennie kell, azaz jeles, szép.“ — 309. v. Nem az *εἰςβαίειν* praesensalakra kell vala ráfogni a „hajóra szállit“ jelentését,

mely csak az I. aoristust illeti; és bizonyosan ebben is causativ képző lappang, melyből a causativ jelentés ered. — 315. v. τέλος „meglevés, valosulás.“ Inkább végbemenés-nek mondhatta volna, v. ö. az idézett τέλος γάμοιο. Egyébiránt τελέεις nyilván vox sacrificalis, melynek különösebb jelentése is lehet, mint a „sikeres, hatásos.“ — 342. τοῖς ἄλλοις. οἱ ἄλλοι nem „mások“; a „másokról“ csak fordítás, nem magyarázat. — 357. v. πότνια. „A szanszkrit *patnya*.“ Nem így, hanem *patní*, mely femininumi alakot a görög épen úgy told meg *α*-val, mint p. o. a part. perf. act. fem. végzete a szkritban *usí*, a görögben meg *-νῖα* (ebből : *-υσια*). — 361. v. ἔκ τ' ὀνόμαζεν. Aligha helyes ez : „s megnevezé őt.“ Érti magyarázó a τέκνον megszólítást. De lásd, p. o. Od. X, 319., hol semmi ilyesmi a következő versben. Az ἔπος τ' ἔφατ' ἔκ τ' ὀνόμαζεν csak olyan bő kifejezés, milyen φωνήσας... προσηύδα az ἀμειβόμενος προσέειπεν s egyebek. — 416. ἦσθαι „tulajdonképen *ül*ni.“ Hozzá tehetjük, hogy itt is az, és nem : „meglenni valahol.“ V. ö. 421. παρήμενος. — 459. ἀέρονσαν. Nem „fűlhúzák“ az ige értelme, hanem : *hátra* húzák (t. i. az áldozó állatnak fejét). — 572. v. ἦρα „kedvest *ΑΡΩ* gyökből, tehát a valamihez illeszkedés és simulás fogalmát fejezi ki, valamint nálunk a szor (= sor) és szerkeszt-tel rokon szeret ige is.“ Már az ilyen problematikus magyar hasonlatokat nem szeretjük a Homérhoz való magyarázatokban, se másutt nem; az ἦρα-t itt egy némiképp összehangzó gyökből látjuk származtatva (a mi magában igen könnyű) a nélkül, hogy magyarázó a szóképzésről számot adna (a mi már nem olyan könnyű — de grammaticusnak csak úgy szabad szavakat származtatni).

Th. úr iskolák számára írt, s kivált ilyen könyvben kell okserű és következetes helyesírás is. Ne írjunk tehát ilyen könyvben : *így, ír, bírod*, amint, amellet stb. — Némely terminus grammaticus új magyarítása fog föltűnni, ilyen : *hangdagály, hangapály* (arsis, thesis), miket nem mernénk föltétlenül ajánlani. Végre többhelyt úgy látszik, hogy Th. úr a különösen magyarázó jegyzetekben szokott, és kivált iskolának szánt könyvben megkívántató önmagáról-nem-szólás ellen vét, s bármennyire tiszteljük különben Th. úrnak volt tanárai és barátai iránt való kegyeletét és szeretetét, mégis illendőbb izlésnek tartjuk, ha azt másutt fejezi ki, mint holmi száraz (és száraznak lenni tartozó) idézetekben, melyeket az által legkevésbé sem érdeklett tanuló fog olvasni.

Ezen kifogásaim, melyeknek közlésével magyar iskolai irodal-

munk ügyének tartoztam, cseppel se kisebbsíték Th. úrnak egyéb sok talpraesett, és dicséretes szorgalommal dolgozott magyarázatának becsét; a ki csak közelebről megnézte jelen könyvecskéjét, meg lesz győződve, hogy Th. úr e téren még sok érdemet szerezhet magának, még pedig legelőször, ha, a mint reménylhetni, az Iliásnak, jobban a tanulók szükségeire számított kiadását folytatja.

BUDENZ JÓZSEF.

KÖNYVJELENTÉSEK.

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA. A Magyar Tudományos Akademia megbizásából készítették *Czuczor Gergely* és *Fogarasi János* Magyar T. Akad. rendes tagok. Első kötet I. és II. füzet. Pesten, Emich Gusztáv magyar akad. nyomdásznál. 1862. Mindenik füzet ára 1 for. új pénzben. Az I. füzet 1—320 lap. a II. füzet 321—640. lap. Az *A* betű 361 hasábos lapot foglal el; az *A*-ban van 2792, az *Á*-ban 1684, mindkettőben összesen 4476 czikk. — Az utolsó lap *Be-risz* czikkkel végződik.

MAGYAR AKADEMAI ÉRTESÍTŐ. *Új Folyam. A Nyelv- és Széptudományi osztály Közlönye.* Az Akademia rendeletéből szerkeszti *Toldy Ferencz*. Második kötet. Pest 1861—62. Eggenberger Ferdinánd Magy. akad. Könyvtárusnál. Előfizetési ára 3 új for.

CHRESTOMATHIA FENNICA. — FINN OLVASMÁNYOK a finn nyelvet tanulók számára. Szerkeszti *Hunfalvy Pál*. A Magyar Akademia kiadása. Pesten 1861. Eggenberger Ferdinánd akad. könyvtárusnál. I—X, meg 1—580 lap. A *gyakorlati Segítő*, mely a szókat elemezi, 93 lapot teszen. Ára 3 for. új p.

ABUSKA, Csagataj-török Szógyűjtemény. Török kéziratból fordította *Vámbéry Ármin*; előbeszéddel és jegyzetekkel kísérte *Budenz József*. A Magyar Akademia kiadása. Pesten 1862. Eggenberger Ferdinánd akad. könyvtárusnál I—XXII meg 1—108 lap. Ára 1 for. új p.

A

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

a folyó 1862-ik évre, **három 10 íves füzetben** jelennek meg; az első most adatott ki, a második septemberben, a harmadik decemberben fog megjelenni. A nyelvosztályi bizottság nem akart előbb előfizetési hírdetést kibocsátani, míg az első füzetet nem adhatja az előfizetőknek. Az immár megjelent.

A **Nyelvtudományi Közlemények** „Értekező Rész“-ében azon értekezések vannak, melyek az akadémia és a bizottság üléseiben felolvastattak vagy tárgyalattak, „Ismertető Rész“-ökben pedig tudósítások lesznek a bizottság üléseiről és könyvismertetések úgy a bel- mint a külföldön megjelent nyelvtudományi munkákról; ennél fogva ezen „Ismertető Rész“ elfogad akárkitől bírálatokat és ellenbírálatokat.

Az előfizetési ár a 30 nagy réttü ívet tevő **három füzetre** csak **három forint**, postai bérmentes szétküldés mellett 3 frt 30 kr. új pénzben.

Az előfizetési pénz alulirthoz küldendő, ki a szétküldés pontosan fogja teljesíteni.

Pesten, 1862. június 5-én.

Eggenberger Ferdinánd,

magy. akad. könyvtáros.

(Barátok terén.)

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
NYELVOSZTÁLYÁNAK BÍZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

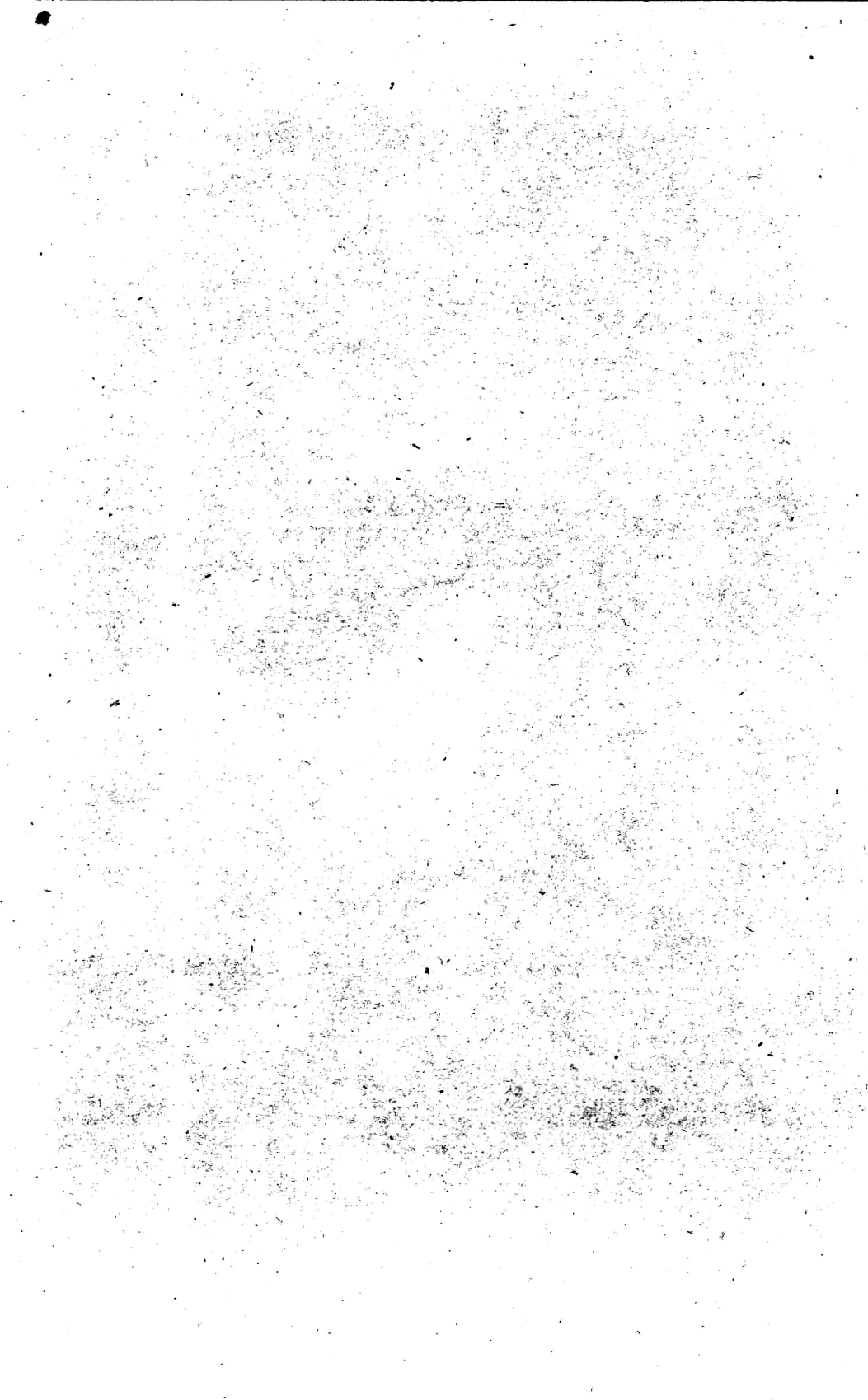
ELSŐ KÖTET.

MÁSODIK FÜZET.

PESTEN,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMAI KÖNYVÁRUSNÁL.

1862.

ÉRTEKEZŐ RÉSZ.

SZABATOSSÁG AZ IGEIDŐKBEN.

II.

OLVASTATÉK A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY ÜLÉSÉBEN

APRILIS 7-KÉN ÉS MÁJUS 12-KÉN.

Tatrosi codex 1466 *).

I. Fej. Cristusnak kedig születete így *vala* ¹⁾. Mikor ő anyja Mária volna *meneztetett* ²⁾ Jósefnek, mielőtt *egybejönnének* ³⁾, *leleték* ⁴⁾ ő méhében valván szent lélektől.

II. Fejezet. Tudakozik vala ⁵⁾.

Szerelmest *tanolja vala* ⁶⁾ ő töllok a csillagnak idejét, mely *tetett vala* ⁷⁾ nekik.

Szó magasságokban *hallatott* ⁸⁾, si-

Pesti Gábor 1536.

Jézus Christusnak kevig ő születeti imígyen *vagyon*. Mikoron az ő anyja Mária *jeczieztetett volna* Jósefnek, minek előtte együtt *laktanak volna*, *találtaték* terheltnek szent lélektül.

Kezde tölök tudakozni.

Szorgalmatosan *tudakozik vala* tölök mi időben *jelent volna meg* az csillag.

Jajveszék *hallaték* az égbe, sirás és ordi-

Erdősi 1541.

Az Jézus Christusnak születése kediglen eképen *lín*. Mikoron az ű anyja az Mária jegyesül *adattott volna* Jósefnek annak előtte minek előtte *özsze jutnának*. *leletteté* kterhesnek az szent lélek istentül.

Megtudakozék ű tölök.

Nagy szorgalmatossággal *megkérdezé* ű tölök az csillagnak megjelenísinek ideit.

Ramaban szó *hallottatott*, jajgatás, si-

*) Toldy Ferencz szerént csak másolati év. — ¹⁾ erat ²⁾ esset desponsata ³⁾ convenirent ⁴⁾ inventa est ⁵⁾ sciscitabatur ⁶⁾ didicit ⁷⁾ apparuit ⁸⁾ audita est.

Tatrosi codex.

ralm és nagy ordeitát. Rachel siratván ő fiait és nem *akara*⁹⁾ megvigasztaltatni, mert *nem vadnak*¹⁰⁾.

III. Fejezet. *Mon-da*¹¹⁾ nekik: kecskegigyóknak nemzeti, ki *mutatott*¹²⁾ nektek elfutnotok...?

Itt vagyok én szerető fiam, kibem magamnak jól *kellitem*¹³⁾.

IV. Fejezet. És *kihírvék*¹⁴⁾ ő hire.

VIII. Fejezet. *Látá*¹⁵⁾ ő napát fekette és hideg lelette.

IX. Fejezet. En leányom ma *megholt*¹⁶⁾.

Némberi ki vérrel *hasal vala*¹⁷⁾.

E hír *meghírvék*¹⁸⁾ mend a földön.

X. Fejezet. Kik *el-tévehették*¹⁹⁾ Izraelnek házát.

XI. Fejezet. Kik *ü-völtvén mondának*²⁰⁾

Pesti Gábor.

tás Rakel siratván fiait, nem *akara* vigasztalást, mert *nem való-*nak.

Monda nekik: gyógyóknak nemzetsége ki *jelentette meg* nektek, hogy elfutnátok...?

Ez az én szerelmes fiam, kibem minden akaratom kellemetesen *lött*.

De maga *kihírvék* az ő neve.

Látá az ő napát, hogy fekennék és hideg lelné.

Az én leányom ma *holt meg*.

Asszonyállat kin *vér vala*.

Mely dolognak mind ott az földön nagy hire *lön*.

Kik *elvesztének* Izrael házától.

Kik *ivöltnek* az ő társoknak *mond-*

Erdösi.

ralom és nagy könyűhullatás Rakel siratván az ő fiait és nem *akara* vigasztalást venni annakokáért hogy ne *legyenek*.

Monda ü nekiek: Viperakigyóknak fiai kicsoda *jelentette, meg* nektek hogy elfutnátok.

Ez az én szerelmes fiam, kibem jókippen kedvem *betelék*.

És *kiterjede* az ü hire

Látá az ü napát hogy az ágyban fekennék és hideg lelné.

Az én leányom *meghala* ez mai napon.

Asszonyi állat, ki *feküdt vala* virkórságban

És *kiterjede* ez hír mind az eghissz földön.

Az Izraelnek házának elveszett (juháihoz).

Kik *üvöltnek* az ü társainak és ezt

⁹⁾ noluit ¹⁰⁾ non sunt ¹¹⁾ dixit ¹²⁾ demonstravit ¹³⁾ complacui ¹⁴⁾ abiit ¹⁵⁾ vidit ¹⁶⁾ defuncta est ¹⁷⁾ sanguinis fluxum patiebatur ¹⁸⁾ exiit fama ¹⁹⁾ perierunt ²⁰⁾ dicunt.

Tatrosi codex.

ő feleknek: Mü vi-
gaságos éneket *ének-
lénk* ²¹⁾ tünեktek és
nem *szökétek* ²²⁾

Ugy atya, mert
igy *volt* ²³⁾ kelletvén
te előttd.

XII. Fejezet. Mi-
ként *bemene* ²⁴⁾ Isten-
nek házába és az elő-
vető kenyereket *meg-
ötte* ²⁵⁾ Kiket nem *il-
lik vala* ²⁶⁾ neki meg-
enni.

XIII. Fejezet. Mert
megkövéredett ²⁷⁾ e
népnek ő szüvök

XIV. Fejezet. He-
rodesnek kedig lé-
tele napján *szök-
dös* ²⁸⁾ Herodiadis-
nek lyánya az ebéllő
ház közepett és *kel-
leték* ²⁹⁾ Herodesnek

A hajócska kedig
az haboktól *hagygál-
tatik vala* ³⁰⁾ a tenger
közepett, mert a szél
ellen *vala* ³¹⁾.

XVI. Fejezet. El-
feleltek ³²⁾ kenye-
reket velek venni.

Pesti Gábor.

ván: Sippal *éneklénk*
nektek s nem *tán-
czolátok*.

Úgy atyám, mert
ugyan *volt* kelleme-
tes te előttd.

Miképpen *bement*
az isten házába, és
az oltárra való kenye-
reket *megötte*, kiket
nem szabad *vala* meg-
enni.

Mert *megtompult ez*
népnek szive.

Mikoron *kegyig e-
czer* Herodesnek szü-
letése napja szolgálta-
nék, Herodiadesnek
leánya *tánczol vala* ott
köztök, mely Hero-
desnek kellemetes *lön*.

Az hajó *kegyig az*
tenger közepett *vala*
és az víz *hányja va-
la*, mert pokol szél
fú vala.

Felettekben nem
visznek kenyeret ve-
lek.

Erdösi

mondják: *Sipoland*
(,sipolánk' helyett le-
írói hiba) tünեktek és
nem *tánczolátok*.

Bizonyával atyám
igy *volt* az te jó aka-
ratod te nálád.

Miképpen *ment le-
gyen be* az úr Istennek
házába és *megötte le-
gyen* ott az előrakott
kenyereket, melly ke-
nyereket nem szabad
vala ü neki megenni.

Mert nagyon meg-
telvin *megnehezedett*
ez népnek ü szüe.

Mikoron *kedig lenn*
az Herodesnek szüle-
tisinek napját üdle-
nék, az Herodiusnak
leánya *tánczol vala*
és ez dolog kelleme-
tes lün Herodesnek.

Az hajó is kedig
inmárán az tengher-
nek közepiben *vala*
és ide s tova *verette-
tik vala* az tengernek
habitul, mert az szél
arczúl *fúj vala*.

Feledikenyiségnek
miatta nem *vöttenek*
vala kenyeret ü
velek.

²¹⁾ cecinimus ²²⁾ saltastis ²³⁾ fuit ²⁴⁾ intravit ²⁵⁾ comedit ²⁶⁾ non licebat
²⁷⁾ incrassatum est ²⁸⁾ saltavit ²⁹⁾ placuit ³⁰⁾ jactabatur ³¹⁾ erat ³²⁾ oblii sunt,

Tatrosi codex.

XVII. Fejezet. Tü mestertek nem fizeti meg³³⁾ a didragmát? és ő monda³⁴⁾, tat úgy

És híván Jézuse egy apródot állaptatá³⁵⁾ ötet ő közepettek

XIX. Fejezet. Azért kiket Isten egybeszerketett³⁶⁾ ember meg ne válaszja.

XX. Fejezet. Az elősök kedig jöven azt alajtják vala³⁷⁾ hogy többet volnának vendők.

XXI. Fejezet. De tü látvátok ingyen penitenciát sem fogtatok³⁸⁾, hogy oztán hinnétek neki.

XXIII. Fej. Hány-szer akartam³⁹⁾ tefiaidategybe győjtenem.

XXV. Fejezet. Úr, mikor láttonk⁴⁰⁾ tégedet ehezted és etetönk⁴¹⁾ tégedet? stb. (Kérdőleg).

XXVII. Fej. Megoszták⁴²⁾ ő ruháját, nyilat eresztvén.

Pesti Gábor.

Az ti mestertek nem adá meg a pénzt, Monda, úgy vagyon,

És Jézus előhíván egy kis gyermeket, megállítá köztek.

Annakokáért a mit Isten egybeszerzett, ne válaszsza azt el ember.

Elő ivének az elősök is, kik azt vélik vala, hogy nekik többet adának.

És mikoron ötet láttátok volna, nem tartátok az után penitentiát. hogyneki hinnétek.

Mennyire akartam az te fiaidat egybegyihíteni.

Uram, mikoron látunk tégedet éhezöt s enned adtunk?

Osztást tőnek az ő ruháján, sorsot vetvén reája.

Erdősi.

Az tü mestertek megadja-e az adópénzt? Monda ü nekiek, meg.

És egy gyermeket ü hozzá híván Jézus, ü közikbe állatá.

Annakokáért az mit az Isten egybefoglalt az ember el ne válaszsza.

Mikoron eljűttenek volna azok is, az kik elsők valának azt állták hogy többet adnának ü nekiek.

Tü kediglen mikoron láttátok ezt, annak utánna nem akarátok elváltoztatni akarattokot, hogy ü neki hinnétek.

Mennyiszer akartam én az te fiaidat egybegyűjtenem.

Uram, mikoronn látunk tighedet ehenn és itvel tartottunk tighedet?

Megosztóznak az ü ruháival és nyilat vetének azokra.

³³⁾ solvit ³⁴⁾ ait ³⁵⁾ statuit ³⁶⁾ conjunxit ³⁷⁾ arbitrati sunt ³⁸⁾ habuistis ³⁹⁾ volui ⁴⁰⁾ vidimus ⁴¹⁾ pavimus ⁴²⁾ diviserunt.

Tatrosi codex.

Reménykedett ⁴³⁾
Istenben, szabadéha
meg ötet ma ha akar-
ja, mert úgy *mon-*
dott ⁴⁴⁾ vaj Istennek
fia vagyok én.

És im a templom-
nak soporláha ketten
ketté *sakada* ⁴⁵⁾.

Mert e hitető még
elevente úgy *mon-*
dott ⁴⁶⁾.

Pesti Gábor.

Istenbe *bizott*, ha
akarja, szabadítsa
meg ötet mert azt
mondotta, hogy Isten-
nek fia.

És ime az templom
nak superlája ketté
sakada.

Hogy mig mikoron
amaz hitető élne, azt
mondá.

Erdösi.

Az Istenben *bizott*
szabadítsa meg mos-
tan ütet. Mert azt
mondá, hogy fia ű
az Istennek.

És imé az tem-
plomnak vitorlája két
része *sakada*.

Hogy amaz csa-
lárd még iltiben ezt
mondá.

E példákat is épenséggel nem kerestem, hanem a mint a Nyelv-
emlékek III. kötetében a Jászay Pál följegyzette öszve hasonlítások
között találám, a czélunkra vonatkozókat egytől egyig kiírtam, még
pedig szintén csak a Máté Evangeliumából és mily meglepő ered-
ménynyel!

Lássuk!

Mind a három fordítmány *megegyezik* egymással e követke-
zőkben

A) a latin perfectum, magyarul mássalhangzós múlttal adatik

demonstravit (12)

mutatott, jelentette meg;

fuit (23)

volt;

incrassatum est (27)

megkövéredett, megtompúlt, megnehezedett;

conjunxit (36)

egybeszerketett, egybeszerzett, egybefoglalt;

volui (39)

akartam;

vidimus (40)

láttunk;

pavimus (41)

etettünk, enned adtunk, itelvel tartottunk;

⁴³⁾ confidit ⁴⁴⁾ dixit ⁴⁵⁾ scissum est (⁴⁶⁾ dixit.

confidit (43)

reménykedett, bizott.

Valamennyi (szám szerint 8) példa — a mint kiki utána nézhet — független állapotot, legfőlebb valamely főmondatot mutat.

B) A latin perfectum magyarul önhangzós múlttal adatik

inventa est (4)

leleték, találaték, leletteté; az összetett mondat egybefüggése így áll : cum esset desponsata . . . *inventa est* in utero ejus etc.

Látjuk, hogy ez tökéletesen egy idejű, függő, viszonyos múlt ;

noluit (9)

,nem akara' (t. i. megviggasztaltatni)

tartós múlt ;

dixit (11)

monda

eladásra vonatkozik,

tehát tartós ;

abiit opinio (14)

kihírhevék, kihirhedék, kiterjede

világosan tartós múltak ;

vidit (15)

látá ; az egész mondat így áll : *vidit* socrum ejus *jacentem* et *febricitantem*.

Tehát az valóságos együttes múlt, úgy hogy Pesti és Erdősi a részesülőt körülírva adják elé, ekképen : hogy (= midőn) fekenék és hideg lenné ;

et exiit fama haec in universam terram illam (18)

e hír meghírhevék mend a földön (T. c.), mely dolognak mind ott az földön nagy híre lőn (P. G.) és kiterjede az hír mind az eghísz földön (E.)

tartós múltak ;

cecinimus (21)

éneklénk, sípolánk

tartós múltak ;

non saltastis (22)

nem szökétek, nem tánczolóatok ; az egész mondat öszvefüggése : *cecinimus vobis et non saltastis*.

Tehát az utóbbi világosan együttes, illetőleg kíséző múlt, de tartós is ;

placuit (29)

kelléték, kellemetes lön, kellemetes lün; összetett mondatban : *sal-tavit filia Herodiadis et placuit Herodi*

világosan egyidejű kíséző múlt;

ait (34)

monda

eléadásra vonatkozik ;

statuit (35)

állaptatá, megállatá, állatá; az egész mondat : *et advocans Jesus par-vulum, statuit eum in medio eorum*

részesülő után, tehát függő állapotban ;

diviserunt (42)

megoszták, osztást tőnek, megosztozának

tartós múltak ;

scissum est in duas partes

ketten ketté szakada, ketté szakada, két részre szakada

egyidőbeli múltak, t. i. a ketté szakadás akkor történik, midőn

Jézus „elereszté ő lelkét“;

Valamennyi példa (szám szerint 14) az imperfectum szabá-lyaira vonatkozik.

Itt önként tolakodik fel azon kérdés, s talán már előbb is meg-fordulhatott valaki elméjében : Miért nincsenek tehát a latin múltak is az imperfectumban ? De tudván, hogy a latin is csak fordítás a görögből, melyben leginkább az aoristus felel meg a latin perfectum-nak, akkor kész a felelet, mely Buttman után szóról szóra *) ebben áll : „Minden eddigiekben főleg az attikai nyelvzokásról van szó.

*) Leirom németül is : In allem bisherigen ist hauptsächlich vom attischen Sprachgebrauch die Rede. Im Homer ist der nachherige Aorist, wie so vieles andere, gleichsam noch im Entstehen, d. h. die übrigen Tempora haben sich noch nicht so herausgesondert, und namentlich lässt sich das Imperfekt bei ihm noch häufig vom Aorist nicht trennen. — Auch im Herodot (vielleicht im Jonismus überhaupt wird besonders in der fortlaufender Erzählung noch häufig das Imperfekt, für unser Gefühl wenigstens, als Aorist d. h. als Erzählung momentaner Ereignisse, deren Gleichzeitigkeit mit andern Ereignissen nicht nothwendig in dem Zusammenhang begründet ist. Griechische Grammatik von Philipp Buttman, Dr. 13-dik kiadás 386. lap.

Homérban az az utáni aoristus, mint sok egyéb még csak fejlődésben van, azaz a többi idők még nem váltak ki annyira és névszerént az imperfectumot nála még gyakran nem lehet az aoristustól elkülöníteni. — Herodotban is (talán átalán a jonismusban) kiváltkép a folytonos elbeszélésben még igen gyakran az imperfectum használtatik, legalább a mi érzésünket tekintve, aoristus helyett, mint pillanatnyi, egyszerre történő események elbeszélése helyett, melyeknek egyidejűsége más eseményekkel az összefüggésben nem szükségszerűen alapszik.“

Ezeket olvasván, még pedig a legnagyobb tekintélyek egyikének könyvéből, felhivok mindenkit, ha egy Homér, a költészet atyja, kinek költeményei, akár mind ő töle származottak, akár egy részben gyűjtemények legyenek, a keresztyén idő számlálást századokkal meghaladják, ha továbbá egy Herodot, kit szintén atyjaként tisztel a történet, ki a mi időszámításunk előtt 484 évvel született, épen az aoristus és imperfectum közti szabatos különbséget még nem érezi, nem használja vala, minthogy azok még csak *fejlődésben* valának, adhatunk-e mi egyikét halotti könyörgésnek, egy két fordított legendának és meséskönyvnek eldöntő sulyt, vagy hivatkozhatunk-e nyelvekre, ha bár édes testvéreink volnának is, melyekben mind e mai napig nincs több egyszerű alakú mult egyetlen egynél, mint a török nyelvben is? mint alább előjön.

Hiszen ki tagadja a tisztos régiség jeles és nyomatékos tünevényeit? hiszen én magam ezen egész értekezésemben nem hivatkozom másra mint régi példákra. De azt se tagadhatja senki, hogy a mi a *szabatosságot*, a mai napon nélkülözhetlen és minden forrásainknak, réginek és újabbnak, népies és felsőbb körbelinek, az általánosabb gyakorlaton épen úgy mint a szófejtésen alapulónak egybevetéséből, sőt a hasonlítható nyelvekből kinyomozható szabatoságot illeti, azt — és a mi még Homér nyelvkészletét tekintve is csak fejlődésben volt — az idők, kivált pedig a multak igen finom különbségeinek, egymásra viszonyulásának rejtélyét őseink nem ismerék, nem ismerheték annyira, mint azt nekünk mai időben ismerni illenék sőt kötelességünk; de a miről Heyse szerént, tehát még külföldön is a legtöbb grammaticusnak fogalma sincs, mint alább elé fog adatni. Tehát kell még lenni valaminek a régi és új nyelvszokáson túl, a mit fürkészni feladatunk, a nélkül, hogy önkileg határozzatnánk. Egyébiránt soha és semmiben sem elegendő a tények pusztas felsorolása, a *felfogás mindenkor önkileg, alanyi marad.*

A bibliai nyelvre térvén, ismét illetékes birákra Wilke és Loch tudósokra hivatkozom*). Verba.... apud auctores classicos eadem ratione et eodem nexu inveniri, quo in Novo Testamento, nemo literatus expectabit Ibi scribunt poëtae, philosophi, rhetores etc. hic viri simplices, a quibus evangelisantur pauperes; illi sunt Graeci, qui Graecis scripta edunt apta verbis et sententiis naturae gentium et terrarum, hi sunt Judaei lingva et spiritu Veteris Testamenti imbuti, qui libros suos dedicant omnibus lingvae hellenisticae gnaris: Hebraeis, Romanis, Syris, Aegyptiis etc.

S im tökéletesen meg van fejtve, miért nem kereshetjük az ige-időkre nézve is a Biblia görög nyelvében a classicai illetőleg attica szabatosságot, tehát az ezt lehetőségig utánzó latin fordításban sem; azonban kétségtelen, hogy általában sok az eltérés a különböző nyelvekben s még együtt véve a görög és latin nyelvekben is, s hogy a magyar fordítók azindicativusi időkre nézve, miként eddigelé bőven ki van mutatva, nem ezeket, hanem saját nyelvézésüket követték. — De folytassuk még e három régi fordítmány egybevetését.

C) a latin imperfectum összetett múlttal adatik:

jactabatur (36)

,hagyigáltatik vala', ,hányja vala', ,verettetik vala'.

D) Mind a latin perfectum, mind a latin imperfectum egyiknél vagy másiknál vagy önhangzós vagy összetett múlttal adatik:

sciscitabatur (5)

,tudakozik vala', ,kezde tudakozni', ,megtudakozék',

didicit (6)

,tanolja vala', ,tudakozik vala', ,megkérdező';

non licebat (26)

nem ,illik vala' nem szabad ,vala';

saltavit (28)

,szökdöső' (= szökdöse), ,tánczol vala';

erat enim contrarius ventus (31)

ellen ,vala', ,fú vala';

*) Lexicon Graeco-latinum in libros Novi Testamenti auctore Christiano Gottlob Wilke. Editionem perfecit Valentinus Loch. Ratisbonae 1858.

arbitrati sunt (37)

„alajtják vala“, „vélik vala“, „alíták.“

Valamennyi (számszerént C és D alatt 7) tartós múlt és pedig az önhangzós az összetettel vegyesen, kitűnő bizonyosságául, hogy a kettőt mind a három fordító egy értelműnek tartja vala.

E) Megegyeznek a latin conjunctivusokban is ¹⁾ :

esset desponsata (3), *convenirent* (4).

Teljes megegyezés 31 időben.

A hol a három egészen össze nem vág egymással, az egésznek mintegy csak egy harmadát teszi, de ezekben is többnyire valamelyik kettő találkozik egymással.

Azonban egy része az eltéréseknek az igeidőkre nézve *lényegtelen*, egy része pedig nagyon is érdekes.

L é n y e g t e l e n e k :

erat (1) : vala, vagon, lün;

apparuit (7) : tetett vala, jelent volna meg, megjelenésének ideit;

non sunt (10) : nem vadnak, nem valának ²⁾, ne legyenek;

perierunt (19) : eltévethették, elvesztenek, elveszett (juhaihoz);

dicunt (20) : mondának, mondván, mondják.

solvit (33) : fizeti meg, adá meg, megadja-e.

É r d e k e s b e k :

modo defuncta est (16) : ma megholt (T. c.), ma holt meg (P. G.) ³⁾, meghala ez mai napon (E.). Az Erdősi fordítása azért érdekes, mert miként többi kifejezése is mutatja, az ige múltja mellett az időköriülményt is különösen kiemeli : *ez mai napon*, az ige múltja tehát erre is látszik vonatkozni.

¹⁾ A részesülőket vagy ezek körülírását nem is említvén, pl. a XXI. fejezetben „látvátok“ és „mikoron láttátok volna.“

²⁾ „Nem valának“ Pestinél azért nevezetes, hogy a jelent oly múlttal fejezi ki, mely itt valósággal *aligmúlt*, mely gyakran magába a jelenbe is benyúl.

³⁾ Pesti Gábor rosziúl használja az erős hangsúlyt, mert *ez* nem a „ma“ szón fekszik, hanem az összetett ige „meg“ részén : megholt.

obliti sunt panem accipere (32): elfeletkeztek (T. c.), felettekben nem vinek (P. G.), feledékenységnak miatta nem vötenek vala (E.);

nem vinek (= vivének), Pesti Gábornál világosan más idő-körülményre (felettekben) vonatkozik.

Erdősi pedig az ‚accipere‘ szót ‚veszen‘ szóval fordítván, helyesen elébbi múltat használ.

De hát más részről Pesti Gábor mit akart meséiben, hol csak itt-ott fordul elé mássalhangzós múlt? — Biz azt csak ő maga tudja. — Talán meg akará különböztetni a költött dolgok — mesék — előadásának irányát a valóságéétól, mert Aesopus életét egészen úgy írta, mint bibliája van írva, azaz a mássalhangzós múltak független állapotban fordulnak elé, mint: ‚soha nekem anyám meg nem *mondta*‘, ‚ha jó okkal *mieltd*‘, ‚honnét *hoztad* nekem‘, ‚ez bölcs embert is *megbirta* felesége‘ *megengeszteltem* immár ötöt, ‚nem arra *vöttelek*‘, ‚kinek felesége *megholt* és gyermeki *maradtanak*‘ stb. *). Sőt Aesopus életírata végén, midőn Toldy Ferencz tanúsága szerint a fordítást félbehagyva, néhány szót eredeti fogalmazattal csatol a többihez, önhangzós múltat, melylyel tele vannak meséi, épenséggel nem használ: „Többet is sokakat *cselekedett*, melyekkel hogy bánást ne tennénk azoknak, kik ezt olvassák, *elhattuk*; végre kegyig dolgát annira *vitte vala*, hogy Licerus király oly igen *megszerette vala* ötöt, hogy képét aramból (= aranyból) *öttette vala meg* és *felcsináltatá vala* az régieknek szokások szerint.“ E néhány sorból, mely eredetije Pesti Gábornak, megtetszik, hogy neki a magyar múlt időkről alig volt valamely határozott tudalma.

Én további összehasonlításokat is tettem az említett bibliafordítások között s úgy találám, hogy igeidők tekintetében is, némi kivétellel, legszabatosabb a Tatrosi codex nyelve.

Megkésértettem Bátor László magyar bibliáját is egybevetni a Tatrosi codexszel és hasonlóképen nagy részben összeüt a két fordítmány is az igeidőkre nézve.

Lássunk valamit ez egybevetésből.

*) A czím is így áll: „Aesopus fabulaj, mellijeket magijar nijelwre fordított Pesthy Gabriel“, mit egynémely mai író a régiséget hibásan vagy túlságosan utánzó buzgalmában így írta: *fordította*.

Szent János Evangyélioma V. Fejezet.

Tatrosi codexben.

Ezek után *vala*¹⁾ a zsidóknak innepek napja és *felmene*²⁾ Jézus Jeruzsálembe. *Vala*³⁾ pedig Jeruzsálemben Probatice nevű halastó, ezekben *fekszén vala*⁴⁾ leletezeteseknek nagy sokasága Úrnak anyyala idő szerént *leszáll vala*⁵⁾ a halastóba és *megmozdóltatik vala*⁶⁾ a víz és ki előszer *leszállott volna*⁷⁾ a halastóba a víznek mozdolatja után, *megvigaszik vala*⁸⁾ valami betegségtől *fogluttatik vala*⁹⁾.

Bátori Lászlónál *).

Ennek utána *lén* az zsidóknak innepe napjok és *mene fel* Jézus Jeruzsálemben. *Vagyon* pedig Jeruzsálemben egy probatica tó Ezekben *fekszik vala* nagy sokaságu kórbeteg úr Istennek anyyala *leszáll vala* az tóban idő szerént és *megindul vala* a víz. És ki előszer az tóban *szállhatott vóna* hü (= ö) indulatjának utánna, *megvigaszik vala*, akárminemű kórságban *volt vóna*.

Tovább :

mert *jött*¹⁰⁾ az idő, kiben mindenek kik sérekben (sírokkban) vadnak, hallják Isten fiának szavát és eleve jönnek, kik jókat *tötenek*¹¹⁾ életnek felkeletében, de kik gonoszokat *mívelkedtek*¹²⁾ itéletnek felkeletében Tü *eresztétek*¹³⁾ Jánoshoz és tanóságot *valla*¹⁴⁾ igazságnak mert atya *eresztett*¹⁵⁾ engemet; és ki *eresztett*¹⁶⁾ engemet atya, a tanóságot *vall*¹⁷⁾ en rólam, és nem

mert *eljött* az hóra, kiben mindenek, kik hü koporsójokban vannak, hallják Istennek fiának szavát: és előve jönnek, kik jót *tettek*, életnek feltámadására: kik kedeg gonoszt *tettenek*, itéletnek feltámadására Ti *bocsátatok* Jánoshoz és bizonyágot *tén* az igazságról mert atyám *bocsátott* engemet: és en atyám, ki engem *bocsátott*, hü (ö) is bizonyágot *tett* enrólam, kinek sem

*) Bátori fordítmánya a XV. század közepe táján készült. 1) *erat*, magyarul mindkettőben önhangzós múlt, vonatkozva 'ezek után' (ennek utána) időköriülményre 2) *ascendit*, 'felmene' egyidőbeli, t. i. midőn innep 'vala' 3) *est* egyikben 'vala' másikban 'vagyon' 4) *jacebat* 5) *descendebat* 6) *movebatur* mind tartós múltak 7) *descendisset* 8) *sanus fiebat*, függő mondatban, a magyarban összetett múlt, mely mások önhangzós múlt szokott lenni 9) *detinebatur* 10) *venit* 11) *fecerunt* 12) *egerunt* 13) *misistis* 14) *perhibuit* 15), 16) *misit* 17) *perbuit* a Tatrosi codexben csak 'vall.'

hogy valaha ő szavát *hallottá-*
*tok*¹⁸⁾, de sem *láttátok*¹⁹⁾ ő sze-
mélyét és ő igéjét nem valljátok
tű bennetek lakozóvol, mert kit
az *eresztett*²⁰⁾ annak ti nem hisz-
tek Én *jöttem*²¹⁾ en
atyámnak nevében vagyon
ki vádol tütöket, Mojses kiben tü
*reménkedtek*²²⁾.

szavát nem *hallottátok* valamiko-
ron, sem színét nem *láttátok*. És
az hü beszéde nincsen tibenne-
tek maradván, mert kit hü *bocsá-*
tott, annak ti nem hisztek
Ime en *jettem* en atyámnak nevé-
ben vagyon ki vádoljon :
Mójszes, kiben ti *vetettétök* re-
ménysegtöket.

Ezen összeállításban, melyet én szintén nem szemeltem ki, ha-
nem csak Toldy Ferencz Példatárából írek le, azon kívül, hogy a
két codex a kérdéses múltakra nézve csaknem egytől egyig meg-
egyezik, igen kevés kivétellel a latin perfectumnak még pedig a leg-
függetlenebb és egyszerűbb mondatokban a magyarban mássalhang-
zós múlt, a latin imperfectumnak összetett múlt és egy esetben (1)
önhangzós múlt felel meg, csupán három esetben fejezi ki a latin
perfectumot is önhangzós múlt, melyek közül 'felmene' (2. ascendit)
világosan egyidejűséget jelent: Post haec erat dies festus Judaeorum
et ascendit (azaz ugyanakkor) Jesus Jerosolymam; a 13. és 14.
esetekre nézve már fentebb megjegyzém, hogy azok valóságos alig-
múltak.

Most lássunk némely eredeti nyelvemlékeket, s a mi fő dolog,
világiakat a régibb korból.

I.

A Sajószentpéteriek végezéséről Jászay Pál, a ki mindnyájunk
tudomása szerint, minden betűcskét, vonáskát tízszor megnéze, míg
nézetét határozottan kimondotta, azt véli, hogy az legrégibb nyelv-
emlékeink egyike, évszáma : 1403, tehát ez irat több mint ötödfél-
száz éves, és kelte még korábbra esik a Tátrosi, később Jászaynak
nevezett codex évszámánál — 1466-nál, ha ugyan ezen évszámot

¹⁸⁾ audistis ¹⁹⁾ vidistis ²⁰⁾ misit ²¹⁾ veni ²²⁾ speratis Bátorinál múlt. Az utóbbi
10—22 idézetek közül kilencz esetben mindkettő mássalhangzós múlttal adja
a latin perfectumot, valamennyit független mondatokban, a 13. és 14. pedig
önhangzós múlt mindkettőben, mivel összefüggésben a fentebb mondottak-
kal (t. i. a bibliában) a csak kevéssel a beszéd előtt (imént) történteke (Ke-
resztelő Jánosra) vonatkozván valóságos aligmúlt.

a legelső leíró, illetőleg közvetlen fordító évszámának lehet tekintenünk.

Ezen nyelvemlékre nézve azt mondja Jászay (Nyelvemlékek. Második kötet. 350. lap.) :

„A nyelv tisztasága, neveli inkább, hogy sem gyöngitené a kérdéses iromány hitelességét, mert ha a bécsi és müncheni (v. tatrosi) codexek nyelvszerkezeti különösségeit ebben fel nem találjuk, s ez talán csodálkozást gerjeszt bennünk, meg kell gondolnunk, hogy amazok fordítások, még pedig igen tökéletlen fordítások, ez eredeti és talán legelső azok között, melyeket még eddig anyanyelvünkön előmutatni tudunk.“

Ezen jeles nyelvemlékben már következő négy múlt alak fordul elő.

„Adjuk emlékezetre hogy mi egyaránt való elvégezett tanácsból mind ez egész városnak lakosainak, mind kazdagoknak és mind szegényeknek egyaránt való végezéséből ilyen végzéseket avagy rendeléseket *szerzettünk*.“

„Melly végzésekre az mi közönséges és egyaránt való akaratunkat és engedelmességünket ajánljuk és adjuk mind fejenként, mind az mi életünknek jobb mólgyáért és mind az mi határunkban lejendő bornak beőségeért, ki ez mi városunknak földén terem és melyvel az kegyes teremő Isten minket *meglátogatott*.“

„Ha pedig az város hire nélkül efféle bort valaki itt kiáruland, más borát annak, olyan arányút és árúját amminemű az vidéki *volt*, kivonatunk és az fenekét kivágatván az földre ontatjuk.“

„Ez mi végezésönknek emlékezetire és erősségére *adtuk* úgymond ez mi levelönket.“

Ezen *Sajó-Szentpéteren* (Miskolczon felül) fiatal koromban gyakran megfordulék — ez az, melyről mondja a régi Kistükör : „ihatsz bort de meglásd magad meg ne veresd.“ — Ha ma hoznának vagy hoznak hasonló végzéseket, másképen aligha írának.

A négy múlt alak benne mind a mássalhangzós. És noha a három első összetett mondatok közt fordul elő, de — kivéven az első, hogy' után, melyet latinul talán, tulerimus'-sal fordítnánk, s melyet ma is így írna némely deákos ember : szerzettünk legyen — a többi nem olyan mondatban fordul elő, hogy függőnek mondhatnók, tehát valamennyi egyszerű elbeszélési idő.

II.

Itt mutatok be egy 300 évesnél régibb levelet¹⁾ Pestről, melyet írt 1547-ben Pesten egy Keyv Pétör nevű deák (litteratus) Nagy Márton deáknak, nagyszombati tanácsnak (ma : tanácsnoknak) :

„Szolgálathom uthán Istentől kevánok mindön lölki és testi áldásokath mind asszonyommal és az kgmed (= kögyelmed, mint alább) háza népeivel egyethömbe kögyelmednek²⁾, továbbá az kögyelmed leveleith énnéköm *meghadták* (megadták), mölyből értöm te kögyelmednek hozzám való jó akaratját és szolgálátját, kit én soha meg nem tudok kögyelmednek szolgálnom, ezért bizony nagy örömesth jó neven veszöm kögyelmedtől, hogy the kögyelmedtök el nem *feletkezöth* felölem, mind levele által mind egyöb szolgálath által : azért kögyelmedeth kéröm, minth bizöth uramath, hogy te kögyelmed megbocsássa, hogy ilyen gyakortha megh bánthom the kögyelmedeth levél írásával, mört én kögyelmednek nagy biztomban írok, minth bizöth uramnak. The kögyelmednek mosthan én sömi oly újságoth innéth nem tudok mit írni, mört mivelhogy csak itthon lakunk sömi hirth nem hallunk, hanem az török uraim igön örömesth akarnák látni, ha az adóth alá küldenék onnét fölül, de hogy ö magok is kétségben *estek* felöle, hogy alá nem hozzák. Ím csodálkoszom az Kis Márton dolgán hogy mégis sömi jó végeth nem *végezhetött* az *Fike*³⁾ vele, kögyelmedeth⁴⁾ kéröm, hogy kögyelmed is erőltesse az Fikéth, hogy addig ne hagyjon nyugodni Ím az másik szolgálmat is *fölküldtem*, hogy veszekögyenek addig vele mig én magam fölmegetek. Ím *küldtem* kögyelmednek egy dolmányanak való szödörjes matheiráth“ stb.

Mindenütt mássalhangzós múltak s egyéb tekintetben is mintha a mai kecskeméti vagy szegedi embert hallanók beszélni.

¹⁾ A Nyelvmélekek III. kötetében a Vegyes tárgyú iratok 5—7 lapjain.

²⁾ A kiejtést és nyelvtani alakokat mindenütt igyekvém megtartani; csak az írásmódot változtatom a mai helyesíráshoz közelítőleg. Mit a többi nyelvmélekekre is kívánok értetni.

³⁾ Alkalmasint személy név.

⁴⁾ Ez egészen ki van írva, egyebütt pedig csak összehúzza.

III.

Halljunk egy *trencsényi* harminczadost Fekete Bátori Feber vagy Kis Péter nevűt 1555-diki levelében (Nyelvemlékek. III. köt. Vegyes t. 10. lap.)

„Keszenethemeth irom te Knek (kegyelmednek) mint én szerelmes bizotth koma és bíró uramnak és az több tanács uraimnak is Emlékezikh te Ktek róla, hogy immár az én fizetésemnek napja immár majd fél esztendeje vagyon hogy *el múlt* és azról is emlékezik te K-tek hogy mikor az én napom *eljöth volt* azkor én ti K-től egy nihányszor *kértem* és *kivántam* az én pénzemeth, azért te K-tek mind ez mai napig is nem *adta meg* te K-tek, azért miért te K-tek az napra az én pénzemeth meg nem *adhatta*, tohát¹⁾ te K-tek tartozik“ stb. Eléfordulnak még tovább : *kivántam*, *cselekedtem* (többször), *kivánta*, *ígírt*.

IV.

Ím egy *erdélyi* levél, Frusin asszony Galaczy Estvänné levele 1549-ből (főtebb a 8-dik lapon) :

„Szolgálatom után kenyergek te nagyságodnak, mert az én uram nagyságodnak *adta* az én jószágomat Kis Devecserben Nem én akaratomból *adta* te nagyságodnak ha te nagyságod pinzt *adott* uramnak, vagyon annyia jószága, hogy megfizetheti. Ezen is kenyergek te nagyságodnak az hatalmas Istenért, ki feldet mennyet *teremtett* Ez levél *költ* Galacson“ stb.

V.

Olasz (ma : *Érsek*) *újvári* porkolábok Vitéz Ferencz és Nagy Bertalan levele a nagyszombati bíróhoz 1556-ból (ugyanott 16. lapon):

„Köszönetünketh és magunk ajánlásáth mint jó Urunknak. Ez elmúlt napokban, hogy Maróth felé *rabolának*²⁾ a törekek (törökök), *halljuk*³⁾, hogy kegyelmetekhez való szekereketh *vittének*

¹⁾ *Tohát* o-val szépen mutatja a szó eredetét.

²⁾ A legtisztábban tartós múlt.

³⁾ Elbeszélési jelen mint múlt, illetőleg múltban jelen, múltban történő értelemben ; mily szépen kikerülnek az írók az egyidőbeliségben akár a két

volna ¹⁾ el akkor az törekek, kik áróval (árúval) lefelé *mentenek volt* ²⁾. Azért mostan *jött* ³⁾ egy leghény ki onnétan az törekek közül, ki azt mondja, hogy az szekerekhez való *volt volna* ⁴⁾. Ezt *akar-tuk* the K. tudtára adnunk, hogy tudakozzék megh K. ha *vittének*-e az thi K. várasabeli szekereketh el avagy nem, mert ha bizonynyal érthetnök, hogy oda való, mi itt nem tartóztatnök, hanem haza bocsátnök, de ebben vagyunk kétségben, hogy az leghényen minden ruhája rajta vagyon, semmit róla el nem *fosztottak* mint rabról *szokott* lenni de ha nem oda való, megkérdeznök, mert netalán ugyan *köldték ki* valami okérth. Az legény azt mondja hogy Kalmár Jákóbh szolgálja *volt*, az mely Kalmár Jákóbh nem régen *ment volna* oda⁵⁾ stb.

Mindenből az tünik elé, mintha már több mint 300 év előtt nyelvünk dolgában Czuczor szelleme lebegett volna Ersek-, akkori nevéen Olasz-Ujvár fölött.

VI.

1558-ból *Komáromból* egy Nagy István nevezetűnek levele valamely főúrhoz (ugyanott 22. és 23. lapokon) : „Immár Nagyságodnak ezt bizonynyal írhatom, hogy ez estve egy kalmár *jött* ide, ki ott alatt Váczoth *volth*, ez szemmel *látta* hogy a mely törökek onnál (annál) *voltak* az több haddal, annak hason fele mind oda *veszett*, az fele megh *jöveth*. Ismét ma *jöve* ⁵⁾ fel lábatlan bíró, ki ott alatt Budán *volth* és az azt *beszéllé* ⁶⁾ kith ott szemével *látott* és kit ott terekektől fülével *hallottu* hogy az Welichan Bék *vitte volt* ⁷⁾

egyenlő múltat, akár egyik vagy másik helyett a mássalhangzós múltat, mely sehogy sem fejezné ki a múltban jelent.

¹⁾ Kétkedőleg a valóságot jelentő *vittének* helyett a kétkedő, vagy óhajtó, jobban : lehetségi mód ; ma is így írnök.

²⁾ Szabatosan valóságos előző múlt, mert elébb mentek volt el a szekerek, mint elvitték.

³⁾ Egyszerű vagy beállott múlt, nem pedig : *jöve*.

⁴⁾ Mint ¹⁾.

⁵⁾ Ím levélíró ismeri az önhangzós múltat és időkörülményre vonatkozva használja.

⁶⁾ Eléadásra vonatkozva másik önhangzós múlt, szintén a Tatrosi codex szellemében.

⁷⁾ A népies írásokban inkább ezen alakban (*volt-tal*) találjuk a rég múltat, mint *vala* szóval.

oda fel Kassa felé az terekeket az minemü népe oda vagyon Ő fel-ségének : arra és amazok is esszegben (összegben?) *vették volt* és minden felél leseket *hánytak volt* és készen *várták*. Az terekek ke-dig három nap és három éjjel mind *mentek* innen oda, és amazok hogy készen *várták* minden felöl csak kereskeröl *vették* és az Der-wis békh *volt* előljáróban, az mindnépestől ott *veszett*, az hathvani bék is mind népestől ott *veszett*, és budai törökeket, kit szemével *látta*, ki gyalogh *jött* meg, ki lovon továbbá az ő maga passa népe, kik az ő kenyerét *ötték*, azokban hatvanth *számláltak* hogy oda *veszett*. És azt *beszéllé* az ember, ki oda *volt* és más is, hogy ott az minemü helyyen az harc *volt*, azt *mondotta* hogy egy milfeldig a ki reá akarna gondolni, nem sokat vétene, hogy mind holt testre nem hághatna“ stb. még több egyszerű múlttal. Feltűnő itt a számos mássalhangzós múlt mellett különösen a *beszéllé* alak, mely valami-nek eléadására vonatkozik s melyet e tekintetben a tatrosi codexből is ösmerünk.

VII.

Keressünk valamit a *Dunán túli* vidékből. A 40. lapon talál-juk Nagy Antal tolnai főbíró és az több eskött polgárok levelét Nagy-Szombat biráihoz 1561-ből: „Keszzenetünket és magunk ajánlását írjok *Megértettek* (= értettük) az ti kigyelmetek levelét, melyben *írt* ti kegyelmetek minekünk az Szabó Lőrincz felől, tudni-illik, hogy az bizonyságokat rend szörint mi megtanoltatnók, mi en-nek előtte is *irtunk* ti K. az Miklós Deákné életi felől. Mostan is ugyanazon bizonyságokkal és vallásokkal itt írunk Az bi-zonyságok ezök. . . . Vida Antal azt *vallá* ¹⁾ hogy ő nyolecz forint-ját és 33 d. *ítta* meg az birságnak, az mely birságot akkoron Miklós Deáknén az kurvaságért *vettének*, hogy az ura halála után két esz-tendővel gyermeke *lett volt* ²⁾. Kádas Ambrus vallása ez hogy ő ott *volt* Patain akkoron, mikoron az asszonynek ott gyermeke *lett* az gyermeket az Miklós Deákné ott *hagyta*, és más nap ide Tolnára haza *jött* és ugyanazon napon hétfön itt *kirakodott* az piar-czon. Azkoron az tolnai főbíró ezt megértvén, oda megyen ³⁾ és az

¹⁾ Ez is az eléadásra vonatkozik.

²⁾ Elébbi múlt.

³⁾ Jelen a múltban önhangzós múlt helyett.

asszonyt meglátván mond ¹⁾ neki: te híros kurva és akkoron felízvén (üzvén) *beízé* ²⁾ (üzé) az biró az ő házába és az marháját ő vele az Kádas Ambrussal *rakatta* le az biró az ládába és lepecsételvén az ládát úgy *vitték* be az biró házába. Veres Feren- czet is hit szerént megkérdezvén szintén ezenképen *tevé* ³⁾ az val- lást mint szinte az Kádas Ambrus. Kalamár Kelemenné ilyen val- lást tevén mi eléttünk, hogy ő ott *volt* akkoron Patain, mikoron az Katalin asszonynak az Miklós Deáknénak az ő ura halála után két esztendővel *lett* gyermeke, akkoron *kérdette* az Kalmár Kelemenné tőle, hol *vette* az gyermeket, Miklós Deákné az *felelte* hogy Bony- hára *megyen volt* ⁴⁾ vásárra és az katonák ott *csinálták* neki“ stb.

VIII.

Ismét a Tiszán inneni vidékről. *Rima-Szombat* városa birái, esküdtsjei és tanácsosai Nagy-Szombat főbirájához stb. (Ugyanott 57. lapon) 1567-ből: „*Megértettiük* bizonynyal, hogy kegyelmetek az szegény Nyrew (Nyirő) Bálintot fogságban tartja. Azért mi az Nyrew Bálint könyergését meghértvén az egész várost mind az tanácsval egyetemben begyűjtettiük (dywtettywk) vala. És hit szerént minden embert reá *kérdettiük* hogy ha valaki valami gonoszt látott volna és tudna hozzája, tehát meghmondaná. De senki semmi bizont nem *mondhatott* hozzá. Azért mi kegyelmeteknek az mi hitünk sze- rént bizonynyal irthatjuk mint tisztelendő urainknak hogy mi semmi gonoszt hozzá nem *láttonk*, jó lehet sok szót *hallottonk* hozzá, de bizonyos dolgot senki hozzá nem mondhat, ket (kit) szemével látott volna valami ember. Továbbá ezt is irhatjuk ti kegyelmetek- nek hogy az sok szó uthán az baloghvári tisztartó Terök András ő kegyelme es (is) *megfogtha vala* ⁵⁾ az elmúlt időben Nyrew Bálintot,

¹⁾ Jelen a múltban önhangzós múlt helyett.

²⁾ Részesülő után mint a Tatrosi codexben.

³⁾ Ismét részesülő után.

⁴⁾ Hetedik múltunk, mely gyakran eléjön a régiéknél, de most épen nincs divatban. A 63. lapon is eléjön: *hozatom volt*. A Nyelvmélekek II. kö- tetében a Vegyestárgyú iratok 138. lapján Gombos Pál Miskolcz birája neve alatt is olvashatók e következő múltak: *„viszen volt“ „kéri volt“ „ast mondja volt.“* Ezen emlékre alább jön a sor.

⁵⁾ Előző múlt, vala' szóval, mi ritkán fordul elő a népies nyelvben. Általában ezen levél igen nevezetes már a *gyűjtettiük, kérdettiük* alakra nézve

sok ideigh *tartatta* vasban, de hogy senki bizonyos dolgot nyilvánvalót hozzá nem *mondhatott*, esmegh békével *elbocsátta* ¹⁾. Itt mi köztünk az ő rendi szerént mind sommát, rovást és minden fizetést igazán *megfizetett*, mi semmi gonoszat hozzá nem *láttonk*. Azért kérők ²⁾ kegyelmeteket mint tisztelendő urainkoth, hogy kegyelmetek tervéntelen ok nélkül ne tartsa az fogságban“ stb.

IX.

A *Tiszán túli vidékről* 1567-ből (mint föntebb az 59-dik lapon): „Én Kállay Ferencz adom emlékezetre mindeneknek, hogy az én atyámfiaival Kállay Pállal az minemű egyenletlenségünk *volt*, jámborok által *megegyenesítettük* ³⁾ ily ok alatt, hogy én *adtam* az én bátyámnak kerbe (kérbe?) Mocsár Lukács neü (nevü) jobbágyamat mind házával és örökségével, az én bátyám is az kertet az kin egyenletlenségünk *volt*, nekem *megengedte*, *Költ* ⁴⁾ Semlyénbe“ ⁵⁾.

A felhozott eredeti levelek a nép közelebbi életéből, mindkét magyar hazából, különösen Magyarországnak mind a négy kerületéből, melyekhez hasonlókat — a fordítmányokkal szeuben százanként hozhatnék elé ezen korszakból is (mintegy, illetőleg több mint három századdal ez előtt), untig tanúsítják, hogy a népéletben a mássalhang-

is, melyről egy másik értekezésemben tevék említést; *w* mindenütt annyimint *ü s ew = ö, y = i* vagy *j*, tehát *yw = iü* vagy *jü*, tehát *kérdettywk = kérdettiük* vagy *kérettjük*, világosan benne a tárgymutató (mint a többi valamennyi időben), de a mely mai nyelvünkben ismeretlen; a második és harmadik személyben *kérettetek*, *kérették*, a hosszú *e* már világosan egybeolvadásra mutat *kérettietek*, *kérettiek* helyett, mint ezeket idézett értekezésemben bőven eléadám. Eszterházy Miklós nádornak a Történelmi Társaságban kiadott leveleiben is gyakran előfordul ezen alak a többes első személyben.

¹⁾ A régiségben gyakran előfordul: *bocsáttam, bocsáttad, bocsátta* (mint *láltam, üttem*) a mai hosszasabb: *bocsátottam* stb. helyett.

²⁾ Így írva *kerewk* az *ew* egyebütt *ö*, de jön elő *e*, *i* helyett föntebb *ket* (= *kit*) szóban is, mely kétségen kívül az *i*-hez közelebb járó *e*, tehát *kerewk* lehet *kérük* is, *kériük* (azaz *kérjük*) is, mindkettő helyes értelemmel, amaz önhangzós múlt volna, s már egy megelőző kérésre vonatkoznék, talán egy más előbbeni levélben stb.

³⁾ Mint *láltuk* s régen *bocsáttuk*, a törzs: *eggyenesét*, régiesen.

⁴⁾ Maga ez a *költ* állandóan függetlenebb mültra mutat.

⁵⁾ Alkalmasint *Kér-Semlyén* Szatmárban, mert felül is *Ker* fordul elő; *m*, is kettős falu.

zós múlt, és pedig a legeslegtöbb esetben egyszerű mondatokban oly általánosságban használtatott, mint akár a mai napon. Egykét áttérés az önhangzós múltra egészen a föntebbi elvek szerént történik, t. i. *tartósság* jelölése végett *mondásokra*, vagyis elbeszélésekre *vonatkozva* (*beszéllé, vallá*) és részesülőtől *függő mondatban*.

Azonban találhatni egy két példát is száz között, melyek inkább önhangzós múltakat tartalmaznak. Ezeket is meg kell említenem.

X.

A Nyelvemlékek III. kötetében felhozatik mintegy száz levél és egyéb irat, mind igen nevezetes emlék, melyek minthogy mind eredetiek — nem fordítások — fölötté érdekesek s legnagyobb részben megérdemlik a különös tanulmányozást; ezen mintegy száz irat közt találatik egy, mely a többinél többször látszik használni az önhangzós múltat; s melyet én legérdekesb és legkitünőbb nyelvemlékeink egyikének tartok.

Ezen irat valamely Péterffy András levele Bécsből 1569. évben (melyből azt lehet kivenni, hogy az valamely ügyviselő ember volt a Magyar Cancelláriánál) Nyilas István nagyszombati bíróhoz (79. l.):

„Szolgálathomath (stb.) Thovábbá az Ispithál és megyés egyház executiója felől ezth írhatom kegyelmednek rend szerént mint *forogott* és hogy *forogott* eleitől fogva. Mikor nagyhétben Posonbul *följöttem vala*, akkor mindjára el nem *kezdhetem* ¹⁾ a dolgoth. Mert az fejedelem is *inneplett* akkor, az *innep után meghbetegülte* ²⁾ az supplicatióth nem *adhatám* ³⁾ ő magának, hanem *adám* az kamarásoknak; ott *sollicitáltam* ⁴⁾ minth két héthigh, azon közben *válaszom len* = (lön) és *megmondák* ⁵⁾ hogy ő felsége *meghengedte* ⁶⁾ és hogy

¹⁾ Tökéletesen *függő múlt*. Lehetne olvasni, mert *ékezet nincs sehol az e fölött, kezdhetem-nek* is (mint múltban jelen).

²⁾ Tökéletesen más idő körülményre (akkor' és innep után') vonatkozó.

³⁾ Tökéletesen egy idejű a következő, *adám*-mal együtt.

⁴⁾ Folytatása az egyszerű eléadásnak, lehetne a következőkre figyelve a legtartósabb múlt is: *sollicitáldm vala*, de ezen alakot Péterffy másutt sem használja.

⁵⁾ Mindkettő *azonközben* körülményre vonatkozó.

⁶⁾ A diákhöz szorosan ragaszkodó ember így írta volna: *megengedte légyen*, ámbár, mint alább látjuk, ő sem egészen ment a diákosságtól.

küldetthék volna ¹⁾ immár az Magyar Cancelláriára az leveleth megh-
irni és hogy ott keressem. *Menék* az Listhius (Liszi Cancellár) uram-
hoz és *kérdém* ²⁾ hogy ha oda hozták volna ³⁾. *Monda* ⁴⁾ hogy sze-
mével sem *látta*. Ismegh *menék* ⁵⁾ az Camarára és *megmondám*, hogy
ott nincsen, ők ugyan azt *mondák*, hogy oda *küldették*. Ismegh *me-
nék* Listhius Uramhoz. Ő is azt *mondá*, követhem kegyelmedet, hogy
hazudnak ebül benne, mert ő hozzája nem *vitték*, bár megmondjam
nekik. Ott ⁶⁾ békét *hagyék* neki, hanem *csenélék* más suplicatiót és
adám Listhius uramnak, hogy proponálja ő Felsőségének. Sokáig nem
lehethe ⁷⁾ audientiaja. Lén (lön) ⁸⁾ azthán Pinkesd havának 14. nap-
ján; másod nap *menék* Listhius uramhoz. *Monda*: *Ám ki adtam* az
suplicatiót, hogy meghirják az levelet, ott ⁹⁾ *sollicitáltam* immár az
deákokoth (irnokokat) hogy meghirják. *Meghírték*, kezembc is *volth*,
az suplicatiót is *megmutatták*, az es kezemben *volth*, az hátán *meg-
volth* írva Listhius uram írása: Concessit Sua M-tas 14. May Listhius
mpria. Ezth megh érthvén mindjára *meghírtam* ¹⁰⁾ kegyelmetek-
nek és hogy az váltságóth fölküldje kegyelmetek. Azt kegyelmetek
fölküldette. Nálam vagyon. Mikor az leveleth ez napokba Listhius

¹⁾ Nem meri mint bizonyost állítani, lehet hogy a *volna* a *megengedte* szóhoz is tartozik, szinte ezen értelemmel, mit ma is így fejeznék ki, ha t. i. talán csak hallomás után beszélve, nem mernék jótállani a történet való-
ságáról.

²⁾ Mindkettő független múltnak látszik, de ha a megelőző mondattal egybevetjük, a legszebb francia művészi irány tűnik ki belőle, mintha mon-
daná, mit a folytonos olvasásban lehetetlen oda nem gondolni: *Ennek meg-
értése után, vagy: azonnal, menék* stb.

³⁾ Péterffy mint talán bécsi ágens, úgy látszik irány tekintetében is képes az egész Magyarországot képviselni, módjában is vala egész országgal érintkezésben lenni s minden tájbeszédnek fölibe emelkedni.

⁴⁾ *Monda*sra vonatkozva, mint itt és a föntebbiekben is mindenütt.

⁵⁾ *Ismegh* időköriülmény, valamint alább is.

⁶⁾ *Ott* kétségtelenül időre, nem helyre vonatkozik, minthogy senki sem értheti, hogy talán a Cancellárián vagy magánál Lisztinél hagyott békét, hanem: akkor, azon időben, mind azok után, a mik addig történtek, tehát a következő önhangzó múltak ezen időköriülményre vonatkoznak.

⁷⁾ „Sokáig“ időköriülmény, de tartósságot is foglal magában.

⁸⁾ A következő időköriülményre vonatkozó, valamint *menék* is.

⁹⁾ Már csak helyre vonatkozva.

¹⁰⁾ A Tatrosi codex szerint a részesülő után *megírdm*-nak kellene lenni.

eleibe vitték volna ¹⁾ subscribálni, gondolkodni *kezde* ²⁾ rajta és nem *subscribálta*, hanem azt *mondta* az deáknak hogy hozzá menjek. *Hozzá mentem és kértem* hogy vesse rejá keze irássát. *Monda*, nem veti addigh, migh az Kamarárúl valami testimoniumoth nem hozok, mert nem akarja hogy valami rejá thérjen. *Én mondtam* ³⁾ hiszen *proponáltha* kegyelmed ő felségének, mi szükség kamarárúl testimoniumoth hozni, mert az előtt is azért *vittem* hozzája, hogy ott a kamarán nem *érhettem* végét. *Ő* ugyanazt *mondá* hogy nem lehet egyéb benne, hanem testimoniumot hozzak. Ez kéth napon az kamarán *kezdtém* ⁴⁾ sollicitálni. *Azth mondták*, hogy meghkeresik az suplicatióth, az kith az kamarára *beadtam volt* ⁵⁾. *Szememmel látam* és *kezembe volt*, azon is azt *irthák* hogy *megengedte* ő felséghe és hogy Veszprími urammal kell expediálni, most immár azth sem találhatják. *Kérthém* Listhiust hogy ujonnan proponálja ő felségének. Azért vagy kamarárúl vagy Liszthius által leszen, de minden szorgalmatossággal érthe leszek. Az dologh azért ebbe vagyon. Ha mi véthök *essett* ebből, hogy *megírtham* kegyelmeteknek, hogy az *concessio* meghvolna, és az levél is megh volna írva, azt igazán *írtam*, de nem én miattam, hanem Listhius uram miatt az véthek *essett*. Mert thudja az úr Isten, hogy szívem szerinth thörökszem kegyelmetek dolgáha. Öremesth *akartham* szolgálni kegyelmednek mindenkor, ezuthán is szolgálni akarok csak kegyelmetek parancsoljon. Az fejedelemmel egynehányszor szóltam volna ⁶⁾ eddigh, de Quasimodo vasárnaphúl fogva nem *volt* audientiája, most sincsen.

„Az mi az kegyelmetek költséghe dolgáth, az kith az tizenegy szekérre *kellett* adni, illethi, *megírtham* az suplicatióth és *kiadtam* az Kamarára, azt hiszem hogy Informatióra bocsátják Magyar Kamarára. Mert itth semmi nem lehet informatio nélkül. Ezeketh *akartham* meghírni kegyelmednek.“

Ezen nevezetes levélben, mely a régielnél fölötte ritka, még a jelenben is feltűnőhatatlan velős rövidséggel s művészileg, e mel-

¹⁾ Ezen egyetlen latinosság van az egész levélben.

²⁾ A Tatrosi codex után *kezde* volna.

³⁾ Eltérés a föntebbiektől.

⁴⁾ Időkörményre vonatkozva lehetne: *kezdem*.

⁵⁾ A megelőző múlt is helyesen használva.

⁶⁾ Helyesen, mai értelmében is, annyit jelent, csak hogy óhajtottam szólni.

lett egyszerű mondatokban szerkesztve egyetlen egy részesülöt sem alkalmaz, közelebbi célunkra vonatkozva következőket találjuk :

1) Számos önhangzós múltat öszvesen 22-öt használ, mind a Tatrosi codex szerint.

2) A mássalhangzós múltak száma 41, melyek között csak 4 van olyan, mely a Tatrosi codex szellemében önhangzós múlt lehetne.

3) Az előző múlt egyszer *vala*, egyszer *volt* szóval fordul elé, mindkettő tökéletesen a maga helyén, amaz viszonyos állapotban : „Mikor nagyhéten Pozsonból *feljöttem* *vala*“, az utóbbi függetlenebbül : „Azt mondták, hogy megkeresik az suplicációt, az kit az kamarára *beadtam* *volt*.“

4) Latinosság, t. i. latinus conjunctivus egyetlen egy helyt : „Mikor az levelet Listhius eleibe *vitték volna*“, úgy hogy utána a ‚kezdet‘ is latinosan áll, a Tatrosi codex szellemében ‚kezde‘ helyett.

Tehát 64 esetben csak öt nem üt össze a Tatrosi szabályokkal.

A nyelvelmékek II. kötetében, honnan vétetett a Szentpéteriek végezése is, közel 300 darab fordul elé a vegyestárgyú iratok osztályában a XV., de legnagyobb részben a XVI. századból, melyek általában épen oly szellemben vannak írva, mint az imént felmutattak, azért nem akarám velök még jobban terhelni ez értekezést; csak itt-ott fölötte gyéren fordul elő egy-két önhangzós múlt.

Hol ez szembetűnőbben találkozik, álljon itt például egy-két eset.

XI.

Eléfordul egyik, mint törvényes megintésről tudósítás, beadva Bástori Zsigmond fejedelemnek 1583-dik évből (Nyelvelmékek II. kötet. Vegyestárgyú iratok 303. lap.) :

„Éltiglen való hűséges szolgálatunkat ajánljuk Nagyságodnak mint kegyelmes fejedelmünknek etc. Nagyságodnak ezt *akarók* *) tudására adni, hogy *hozák* minekünk az Nagyságod levelét Székesfejérvári Sophia asszony, Gyarmathi Gergely deákné Sardi és Forró Erzsébet asszony az vitézlő Bolyai Gáspár felesége képeiben, melyben *parancsol* *vala* minekünk Nagyságod, hogy az vitézlő

*) Olyan múlt, mely az eléadás (levélírás) jelenébe is benyúl, úgy hogy jelen idővel is kifejeztethetnék : *akarjuk*.

Pacholai ¹⁾ Christótot Szentbenedekit nemönemő bizonyos szántóföldeknek elfoglalásaért (kik forrai határban Fejér vármegyében voltak) Nagyságod udvarába intenők nyolczad napra okadásra. Azért mi engedelmesek levén az Nagyságod parancsolatjának Szent Lucza asszony napján *elmenénk* Szentbenedekre Fejérvármegyébe Paczolai Christófhhoz, ötet személye szerint nemes házánál találván az Nagyságod parancsolatja tartása szerint *reáintók* oka adásra nyolczad napra az Nagyságod udvarába, ezt mi hitünk szerint írjuk Nagyságodnak. *Írtuk* Espánlakán az felül meghnevezett napon 1583. Nagyságod szolgálai Béli András Espánlaki, Buzás Gergely Elekessi.“

Az utolsó *írtuk* múlton kívül a többi öt közül 1 összetett 4 önhangzós, ezeknek két utóbbika részesülők után, tehát függő állapotban, a két elsőt is lehetne tartós múltnak venni. Egyébiránt minden esetre tájzólásra mutatnak, különben ily rövid iratban annyiszor sem jönnének elé.

XII.

A másikat találhatjuk egy terjedelmes tanúvallomásban 1585-ből (a 307. és kk. lapokon). A felülírásban azt mondja a szerkesztő „Vallott 61 tanú, hanem ezek közül is csak 29 nevesebbet adok elé.“ Én pedig csak hármat hozok fel. E hármon és még egyen kívül a többi mind mássalhangzós múlttal van írva, melyből már úgy is eleget láttunk.

„Thoman János 48 esztendő Azari Máthé jobbágya Alsó Kékedben lakozó az ő hithi szerint azt vallja, hogy egy bátyám *lakik vala* ²⁾ Patakon az alsó hostathban Thábor János nevő. *Panaszolkodik vala* hogy az fa igen szük ő nálok s *mondék* neki : lám elégh erdőtök vagyon s jó helyen lakol s *monda* erre az bátyám, hogy csak az szőlő mienk, az erdő Regéczhez való, ha a székelyek ³⁾ ott tanálnak, bevisznek bennönköt Regéczben. Nincsen semmi közönk az erdőhöz, hanem minden esztendőre az ki fát akar hordani, hát egy cseber bort ad erdőbérben és a hová akar menni az regéczi erdőre ott vág oztán fát.“

¹⁾ Alább tisztán : Paczolai.

²⁾ A jelenbe is benyúl.

³⁾ „Székely“ többször eléjön a többi vallomásban is, *ör* vagy a mostan Abaújban divatosb *kerülő* helyett.

Csak négy múlt fordul elé, kettő önhangzós, kettő összetett, azonban mind a négy szabályszerűen tartós múlt értelmében. Ez is tájnyelvre mutat (Abaujban), mert még az itt következőkn kívül a többi tanú csaknem mindent mássalhangzós múltban ad elé.

XIII.

(Ugyanott). „Bor János 68 esztendő s nemesember Alsó Fügeden lakozó megesküött és hithi szerént azt vallja, hogy énnekem azkor hat lóra *fizetett* az Nagy Seredi Gáspár és Baskóra *szállánk*. *Volthunk* ott száz lóval és harmad napigh mind ott *voltunk*, azkor Baskoth *elfoglalók*, az erdők felől peniglen azt thudom, hogy mind Regécz várához *birták*, jóllehet hogy szabad *vólt* az boldogkőújfalusi baromnak Baskó felé menni mind Baskóigh, viszontagh az Baskinak az boldogkői mezőre, azt is thudom, hogy ugyan az boldogkőújfalusi mezőn *fiasztattak* az baskiaiak; azt is vallja, hogy én sonha felvetett határt én nem thudok, hogy határok volt volna, hanem egyaránth élthék az mezőt.“

Ez már összevegyíti a két múltat; csak hogy ennél is előjön az önhangzós múlt, tehát nem szokatlan nála.

A vallomás-kivevők, úgy látszik a tanúk saját szavait irták le, különben több tanúnál is vagy többször fordulna elé nyoma az ő írásnődjoknak. Az idézett lakhelyek: Alsó-Kéked és Alsó-Füred azon egy megyében, Abaujban fekszenek.

XIV.

Lássunk még egy tanúvallomást (ugyanott), melyben a számos mássalhangzós múlt mellett egykét önhangzós múlt is fordul elé: „Szilágyi Gergely 55 esztendő s, Alpáron (szintén Abaujban) lakozó, kassai Szabó Balás jobbágya *megesküött* és hithi szerént azt vallja, hogy én sonha Baskó között és Boldokő- (Boldogkő)-Ujfalu között semmi hathárth nem thudok, hanem az boldokő-ujfalusi barom ha szintén az szeles fához *ment* oda Horváth faluhoz Baskónthúl is nem *bántotta* senki, viszontagh az baskói barom, ha szinthén az falu feliben *jötht* is. Boldokő-Ujfalu felire is, de senki nem *bántotta* ha szinte az pap réthére is, de *szabadságok volt*, egyik sem *bántotta* az másikot, azt is vallja, hogy azt is thudom, hogy Fekethe Imreh az Káva bérczen az út két felén *megh kaszált* és nem *bántot-*

ták. Regéczből is, ha el akarhák volna vinni, elvihették volna, de az melyik eléb érthe, meghkaszáltá és nem háborgatták rajta mind mostan; azt is thudom, hogy az szánthaiak az Korsós oldalról hordthak mind fát oda Szánthóra, de azokat sem bántották Boldoköböl hanem szabad volt azoknak is. Én is otth hasogattam szőlőkaróth Tót Imréhnek, engem sem bántott senki. Azt is thudom, hogy Sípos Damonkos Újfaluban lakozó otth az Simán kaszállott és ugyanott raktu be kazalban, barmáth is otth tartotta, az baskóiak is azon moldon otth tartották barmokot, egyik sem bántottu másikat, békességgel volthak, én sonha méretth határokokot nem thudom, hanem hogy egyaránth élthek. Azt is thudom hogy csak közel az alpári hathár mellől elhajták az Horváth Mihál disznait Baskóra és leverének benne, az Szederjes völgyről hajtottak vala be is, Boldoköbe is behajtották vala az alpári disznókot, akkor még Vajka András lakott Boldoköben ott is leverthek benne, minket mind két felől sacczoltattak.“

Ime végül minden ok nélkül fordul benne elé egy-két önhangzós múlt, és a kétszeri ‚behajtották vala‘ is mutatja, hogy azok csak tájdivatosak valának.

Általán a nép nyelvében itt-ott eléforduló önhangzós múltak tájzokásra mutatnak, Magyarországon épen úgy mint Erdélyben.

Lépjünk egy kissé más körbe!

Nem azért, mintha az előkelő osztály nálunk valaha más nyelven szólt volna, mint — legfőlebb a tájbeszédtől elgondolva — a többi nép, hanem épen annak megmutatására, hogy eredeti magyar irányban, midőn idegen, például latin nyelv nem gyakorol vala befolyást az íróra, a felsőbb, tehát tanultabb körök is csak a nép nyelvét, azaz a magyar nyelvet teljes sajátóságában használák.

XV.

Első helyen áll a Nyelvelmékek III. kötetének vegyes tárgyai között Zwliman zultán nyilatkozata 1540-ből. Zwlimán vagy Szulimán szultánról teljes bizonyossággal mondhatjuk, hogy magyarul nem írt, hanem írt az ő meghagyásából és nevében valamely magyar tolmács, vagy más magyar megbízott, ki mindenképen kitünőbb képességű vagy állású egyén lehet, miután rendszerént ily egyének szoktak magasbak bizalmára méltattatni; a mi még

inkább áll, ha a nyilatkozat törökből fordítottatott volna. A szöveg idetartozható része így szól:

„Én ki terek Császár vagyok Zwltan Zwliman jelentem hogy az én pecsétetes levelem én mondásom, én akaratom, én szómmal íratott, én parancsolatom.“

„Magyarországnak királya János király az én portámra István János pispeket *bocsátta volt* kevetéségen, de még az úton *voltak* az kevetek, én hozzám nem *érkeztek* hogy János királynak halála történik ¹⁾. Az magyari urak Temesvárbán ő magok és ország nevében *köldettek* az kevetek után pecsétetes leveleket, *jelentették* még az János király halálát és hogy János király testamentomot *tött*. Az országot *hagyta* az ő fiának István ²⁾ királynak. Az testamentom tétel koron *kenyergett* nekem is hogy az országnak birodalmát hagynám az ő fija kezében. Azután *meghagyta* az uraknak is testamentomba, hogy az ő fiát hallgassák és miképen János királynak éltébe engedelmesek *voltak*, azonképen hivséggel engedelmességgel lesznek az fiának is, és valami *volt* az ország adaja az király éltében, most is az király fia neve alatt igazán beszolgáltatnák az én portámra. Mikor azért az urak levelei *jutottak volt* ³⁾ az én portámra a kevetekhez, úgy *adtak* mindent renddel megértenem az kevetek. Az uraknak kívánságával egyetömbe, az országbeli urak engedelmes kívánságát értvén az kevetek is nekem ezen *kenyergének* ⁴⁾, hogy megengedjem az király fiának Magyarországnban az atya birodalmát. Nekem kedeg ilyen szerződés *volt* János királylyal hogy az ő birodalmátul minden esztendőben ötvenezer arany forintot szolgáltat be *kévánák* én tőlem az követek, hogy egy fő emberemet bocsássam az országba Ezt is *kévánák* az kevetek mely végezésnek az kevetek *engedtenek* és magokat *kötötték* reá az magyar urak képében És *kenyergének* az kevetek minekünk és mi az kevetek kenyerzésére *engedtük* a királyságot István királynak, mert az hatalmas Isten *adta* mi kö-

¹⁾ Mily szépen kikerüli a két egyenlő múltat a függő mondatban, s mennyire ide illik a „jelen a múltban.“ Mások ezt még mai napon is így írják: még az úton voltak az követek, hogy János királynak halála történt.

²⁾ István János Zsigmond.

³⁾ Diákos ember így írta volna: jutottak volna.

⁴⁾ Részesülő után, de különben is eléadásra vonatkozik, valamin alább is, „kévánák“-kal együtt.

zönkbe Magyarországot, szablyánkkal *nyertök és adtuk volt* ¹⁾ János királynak, mely János király énnekem igaz hívem *volt*, azért *adtam volt* neki az országot, most János király *megholt*, Magyarországot én *adtam* az ő fiának István királynak, *könyergettek* énnekem az magyar urak is, ezért *megadtam* a királyságot István királynak, ezé(r)t *adtam* és *köldöttem* az én parancsoló leveletem oda, hogy ő Magyarországnak királya legyen, és valamely földbirodalom János király kezében *volt*, azt a teljes birodalmat *adtam* István királynak, azért tö (tü) urak, a mint én *elvégeztem* a kevetőkkel erőssen megtartassék“ stb.

Kivévén ‚kenyergének‘ ‚kévának‘ szokat midőn valamely eléadásra vonatkoznak (mint másutt : monda, beszelle, vallá), a többi, mássalhangzós múlt épen úgy mint közbeszédben.

XVI.

Az 1556-diki 24-dik törvényczikkelyben Pelsőczi Bebek Ferencz, fiával Györggyel együtt hűtlenség vétkében marasztaltatik és száműzetik. Érdekes ezen Bebek Ferencznek egy ide vonatkozó nyilatkozata (Nyelvemlékek. II. k. vegyes tárgyú 118. l.) a jászói conventhez, miért nem megyen az 1556-ban január 1-sejére összehívott országgyűlésre. A nyilatkozat kelte Nagykarácson innepe előtti péntek napja. Az egész így szól :

„Az ő felsége parancsolatját és hivatalját jól érthem, én mind adigh ő felségének híven és igazán *szolgáltham*, meddig *esmerthem* hogy ő felsége ez szegén nyomorult országot meg akarja oltalmazni Az mire sokszor *ígérthe* és fogadott hithivel ő felsége, hogy az ellenségvel személye szerinth megvív, Magyarországnak minden hataráth me ²⁾ szabadítja, azt ő felsége mind ez mi uthólsó veszedelmeinkig nem *mielte* sem *mielhette*, én mint hazája és nemzetének szeretéje (szeretője) megérthvén azt, a honnek ³⁾ mineke(n)k megmaradásunk lenne, kethelen (kételen = kénytelen) azt *kellett* megkeresnem, mert ha ez ideig es ő felsége ez szegén or-

¹⁾ A ‚volt‘ a főntobbire is vonatkozik.

²⁾ g nélkül. A közéletben ma is sokszor hasonúl a *meg* szó g mássalhangzója, a következő szó mássalhangzójával, pl. mem-mondtam, tehát itt : meszszabadítja.

³⁾ Még ezen korban sem szokatlan az eredeti *nek*, alhangú név mellett.

szágoth meg nem *kethelezi vala* ¹⁾ ennyi sok fogadásával, hithivel bódog élethben voltunk volna az hatalmas Isten uthán az mint *valánk* ²⁾ és most immár fejenkint búdosóban *estenk* (= estünk ³⁾). Azért az mith en *cselekettem* én úgy mint jámbor és hazája szereté, ilyen utólsó veszedelemkorth, úgy *cselekettem*.“

XVII.

Jószágba igtatásról tudósítvány, Izabella királyné aláírásával, Tordán, 1557-ből (ugyanott 128. lapon):

„Az mi kegyelmes fejedelmünknek és asszonyunknak, Magyarországnak, Dalmátiának és Horváthországnak fejedelmének adasék 1557, pünkösth nap előtt való csütörtökön ez vitézlő Milith Ferencz és János királyné asszonyunk ö felsége parancsolatjával *vittenek* minket Jankhoz tartozó jószágban hogy bele iktassuk ö felsége akaratójából ezekben mi *elmentünk* és beleiktattuk az fellyül megnevezett falukban, az mi régi szokástörvényünk szerént, határos szomszéd nemes urammal, kik ez iktatásban jelenbizonságul *voltanak* ez öt nemes személy előtt *iktattuk* az jószágban Jankról *volt* Szél Péter Ezen személyekkel, az nemes urainival *mentünk* Hermanszékre és ott is *iktattuk* hallgató *volt* ott is Várdai Mihály birája Wégi Ferencz. Gögyére *mentünk* ez nemes személyekkel, ott is *iktattuk* ez vitézlő személyeketh az jószágban az falubeliek *voltak* hallgatók Mi Jármy András és Kidey János jármiak az mi hitünk szerint írjuk, hogy mi *eljártunk* (jártuk) ez megnevezett falukath és *iktattuk* ez megírth személyeket De soholt senki ellene nem *mondott*, és mi ö felsége parancsolatjából az jószágban *hagytuk*.“

¹⁾ *Kötelezi vala*. Ime több, mint háromszáz éves példa föltételes mondatban a két 'volna' kikerülésére. Kapva kaptunk talán százezer közül a hasonló egyikét példán a régiségből, az egész népiyelv ellenére is, és ma — igen helyesen — széltiben élünk vele; a két egyszerű alakú múltat pedig ezer és ezer példa daczára nem tudjuk vagy nem akarjuk egymástól szabatosan megkülönböztetni.

²⁾ Tartós múlt, mintha mondaná, mint az előtt sokáig vagy mindig valánk.

³⁾ Mily szépen megkülönbözteti a beállott múltat a föntebbi tartós elenében!

Az igtatók ezen tudósítványában, noha erdélyi férfiak valának, egyetlen egy más múlt sem fordul elé, mint a mássalhangzós.

XVIII.

Ruszkai Dobó István Nagymihályi Pongrácz Jánoshoz a szerednyei táborból 1557-ből. (Ugyanott 135. lapon). A célunkra vonatkozható nevezetes hely benne : „Sigmond deák immár *elment vala* mikor az kegyelmed levele *juta*.“ Több múlt nem is fordul elé. Az első, mint előző múlt : *elment vala* valóságos viszonyos előbbi múlt ; a másik mint önhangzós múlt *juta* világos összeköttetésben ,mikor‘ időkürölményt jelentő szóval.

XIX.

A miskolczi bíró Gombos Pál és többi esküdtek levelét a kaszai bíró és tanácshoz (Nyelveml. II. kötet. Vegyes tárgyú iratok 138 lapján) azért hozom itt elé, mert tapasztalatom és más sokak nyilatkozata szerint Miskolcz és vidéke ma is azon tájakhoz tartozik, melyeknek özsves népességét általán a legtisztább magyar kiejtés jellemzi (Sajó-Szentpéter is ennek szomszédja), s maga Miskolcz kiválóan mindig művelt, népes és tiszta magyar város vala. A borsodmegyei zsidóról beszélnek azon adomát, hogy midőn azt kérdezték tőle : tud-e magyarul, azt felelé, nem is tudok másképen.

Az itt közlendő miskolczi levél is mutatja, hogy ezen 300 s néhány éves nyelvemlék (1558-ból) igeidők tekintetében is kitünő helyet foglal el :

„Köszönetönknek utánna magonk ajánlását írjuk mint mi tisztelendő bízott urainknak. *Jött vala* mihozzánk ez ¹⁾ Deres Ferencz eperjessi, valami vallásnak hit szerént ²⁾ meghallgatására. Azért ez mi köztönk lakozandó ember ez Szabó Tamás ezt *vallá* ³⁾ hit szerént, hogy ez szent Lukács-napban Mohiban ez ez Deres Ferencz *viszen vót* hátán két vég posztót. . . . az Szabó Imre sátrában és *hallotta* azt, hogy ez Deres Ferencz *kéri volt*, hogy mivel Szent Márton nap-

¹⁾ Alább is látni fogjuk, hogy a névelő többnyire : *ez*.

²⁾ ,Való‘ és ,i‘ nélkül.

³⁾ Hogy ez nem ,vallja‘ megtetszik abból, hogy alább ,ollian‘ szónál az *l* mellett *y* áll, mit itt sem hagy vala ki az író, ha azon szó jelenben állana.

jára az árát megadná, de ő is *megvallá* hogy nem tudja mi *volt* az áru (= áro = ára), csakhogy *hallotta*, Szabó Imre kegyig azt *mondja volt* hogy nem fogad olyan fogadást, hogy kit meg nem állhat, hanem hogy Szent Erzsébet asszony napjára minden kétség nélkül megfizet, és hogy nem *jutott* eszébe hogy hány forint *volt* az áru (= ára), csakhogy *látám* hogy kezet *ötenek* (= öltének). Isten tartsa meg kegyelmeteket.“

J e g y z e t e k :

- 1) *Jött vala* előbbi múlt, minthogy a vallomást megelőzi.
- 2) *,vallá'* két helyütt is mondásra vagyis előadásra vonatkozik.
- 3) *viszen vót, kéri volt, mondja volt*, régies múltak, s mint látszik, határozottabb és tartósabb múlt.
- 4) A mássalhangzós múltak egyszerű mondatokban.
- 5) *,látám* hogy kezet *öltének'* mondatban ha az utóbbi fő múltnak vétetik *ölttenek* vagy *öltötenek* helyett, mint *bocsáttanak, bocsáttottanak* helyett, sőt jelen alakban is csak múlt képét viseli: *,látám'* valósággal viszonyos múlt, azon időben történik s azon tényre vonatkozik *,hogy (azaz midőn) kezet öltötenek.'*

XX.

Gróf Zrini György levele Magócsi Gáspárhoz Csáktornyról Szalában 1570-ből (Nyelvemlékek II. köt. Vegyes tárgyú Íratok. 278. lapon). Gróf Zrinyi Miklós a költő Toldy Ferencz szerint fia György bánnak 1616-ban született. Tehát ezen levél, melyet előadandó, vagyok 46 évvel előzi meg a költő Zrinyi születési idejét. A szép tiszta magyarságú levél, mintha ma írának, így szól :

„Magnifice Domine et Amice nobis observandissime
Meghozta énnekem az k(egyelmed) szolgája az Nagy Lázár az négy szekeres lovath, kiket jöllehet én magam nem *láltam*, mert az vizek miá ide nem *hozhatták*, de szolgáim, az kik *lálták*, dicsérik.
 Azon is kérem kegyelmedet hogy ha k. volnának jó poroszkái, ne hagyna k. egy nélkül engemet is, kildene keged egy poroszkát, kit k. meg akarok szolgálni. Továbbá az az minemő leveleket Somogyra kér keg. én tölem, azokat *megkerestetem* és ime ez skatulában bepecsételve *kiltem* ked^{nek} Hírek ide mi felénk illyek vannak. Az török császár *kérte* az Velenczésektől Czipriát és egy milliő

aranyat. Ezérth kildötte volth követíth Velenczében, az Velenczések minekelőtte az követh eljutott volna, *megértötték* az követséget, tanácsot is *tartottak* róla. Mikor osztán az követ *elérközik* ¹⁾, nem *kildnek* ²⁾ az követ eleiben szokások szerint fő emberth, hanem poroszlókat, és azokkal *hozatják* ³⁾ az tanácsházba, a hol immár *össveggyültek volt* ⁴⁾. Ott mindjáraást felszóval, hogy az egész tanácsházba meghallják *megkiáltatták* az követtel az követséget, mikor *említette* ⁵⁾ hogy Ciprust kéri császár, egy papiroson írt Ciprust *hoznak elő* ⁶⁾ és neki adják ⁷⁾, ily szóval mondván: ez császárodnak Cipriája, mert mi az mi Cipriánkat neki nem adjuk, sőt még Konstantinápolyt és Molimoth, ki minket illetve, el akarjuk tőle venni. Az aranyat hogy az követ fogja ⁸⁾ kérni, egy zsák holt szenet *adnak* ⁹⁾ neki ily szóval: ihon úgymond csináljon császárod ezzel magának aranyat, ha kell neki. És ezután mindjáraást *kikildötték* az követet az poroszlóktól és rettenetes lövésth *tötnenek* az követ kimenésekor, jelentvén örömketh. Az után az minemő leveleth thörök császár az Velenczéseknek *kildött*, annak mássát olaszúl *hozták vala* ¹⁰⁾ hozzám onnat Velenczéből és magyarul *fordítottam* és *K. kildtem*. Csuda nagy készölettel mondják lenni mind az Velenczéseket mind az török császárt Ezt *elhirdették* köztök, hogy valaki említi, hogy törökkel megbékélleni kell, megöljék, ugyan ezen okáért az duxoth, ki elébb herczegök *volt*, *megölték* és mást *töttek* helyében. Török császár is gályáith immár vízre *vetette*, de még nem *indúlt*. Immár az vége csak Isten kezébe áll, adja ő Szent Felsege minden jóra. Ezek az hírek kiket onnat az tenger mellett való tisztartóim *irtanak*; tegnap Velenczéből *jött* egy szolgám, az is azt beszéli“ stb.

A fő elbeszélési múltat épen úgy látjuk használva, mint általában a nép ma is használja és közbeszédben mindnyájan használ-

^{1) 2)} Mindhárom mint jelen, az élénk előadás közben múltat képvisel.

⁴⁾ A jelenek mint múlt képviselői mellett valóságos előző múlt, főntebb is *kildötte volt* megelőzi a (követ általi) kérést.

⁵⁾ „Volna“ nélkül, mely diákos.

^{6) 7)} Mint ¹⁾ stb. alatt, itt a két egyenlő múlt elkerülése végett is.

⁸⁾ Régies, „kezdi“ helyett, a nyomtatásban „fogia“, ez is múlt helyett.

⁹⁾ Mint ⁷⁾ alatt.

¹⁰⁾ Az előző múlt másik összetétele, alkalmasint a következő múltra vonatkozással, mert a császár küldése kétségtelenül még elébb történt.

juk ; a viszonyos múltak pedig igen szépen , a melyek t. i. egy másik múltban történnek, jelenekkel (múltban jelenekkel) fordúlnak elé.

XXI.

Gr. Zrinyi György ezen levelével csak nem egy időben kelének vala Báthori István lengyel király azon levelei (1575—1585), melyek a Történelmi Tár nyolczadik kötetében közölvék.

Noha föltehetjük, hogy Báthori István magyar titkárának is kitünő férfit választott, mivel azonban ezen levelekben némelyek István király saját kezével vannak följegyezve, bizonyosan mindnyájunkat közelebből az ő saját írásmódja érdekel, én is főképen ezeket hozom elé :

(XII. levélben) „Az drabant hadnagyok közt senki ennél gyorsabb nem *volt* az szerencsekésértéshez, úgy hogy valamikor csak tíz legény *ment* is, ő *volt* az egyik.“

(XXII. levélben) „Avagy szakaszszon az . . . jószágában Keglték neki. Kér azon is, hogy oltalmunkba vennők : azért mi törvéntelen háborgatók ellen az ő oltalmát kegyelmetekre *bíztuk*.“

(XXVIII. levélben) „Úgy értjük, hogy Sidó Gáspár *megholt*, és egy fia, Sidó Ferencz, *maradott*.“

(XXXVII. levélben) „Ím mi is *irtunk* nekik egy levelet arrul.“

(XXXIX. levélben) „Tudom hogy méltatlannak látszik nektek, hogy Lázártúl elveszem és Becznek adom ; de annak oka : hogy ez ideig *contemnálta* és *suprimálta* az mi autoritásunkat és propria arrogantia *vendicálta* magának.“

(LIV. levélben) „ha leveleit égés miatt *vesztette* el.“

Az eddigiek mind egyszerű elbeszélési múltak, a milyeneknek kell különben is egyszerű mondatokban lenniök.

Most következik egy összetétel.

(XLV. levélben) „Már ez levelet *megirattuk* vala, mikor az Portárul hírem *juta* ; Istennek hála, ott minden dolgaink (*dolgunk*) jó végben vagyon, sőt az tirek (török) soha nagyobb maga ajánlását nem *jelentette*, mint most, és int az jó szomszédságra. Az Margai levelét im Kegdnek *küldtem*.“

A két utóbbi szinte egyszerű elbeszélési múlt.

A legelső : *megirattuk* vala a legtokéletesb viszonyos előbbi múlt, vonatkozva a következő múltra : *mikor hírem juta*.

juta‘ tökéletesen a tatrosi codex szabálya szerint más idő-körülményre (*mikor-ra*) vonatkozás.

Miként iratott István király titkára vagy bármely más fogalmazója által (vagy talán ő maga mondotta toll alá iratait), tekintsük végig a legnevezetesebb levelét, ú. m. a VI. számút :

„Mit kívánjon entülem az én hazámnak és atyámfiainak szerelme, sőt az Isten, az ki engem ez állapotra *emelt*, szüntelen elmémben forgatom. Tartozom Istennek hálaadással, hazámnak pedig ¹⁾ és azoknak, kiket Isten is kezembe *bízott*, oltalommal Magyarország eleitől fogva az két avagy inkább három felé huzásvonás miatt *veszett*. Az német és magyar *veszett öszve*, osztán az török *végezte el* az játékot az világnak folyását senki másra nem fordíthatja, hanem csak az miben Isten *rendelte* Vajha, Uram, Maximilianussal *megéritek vala* és egyszersmind két koronás királyt ne *csináltok vala* ²⁾, most azt nem kellene várnotok De ehez is, igaz, most nem látom módunkat, noha általjában császárnál nem *indítottuk*, miérthogy egyebek, az kikkel *közlöttük*, nem *biztatának* Más oka, miért nem *indítottam*, ez : hogy az muszka igen *megháboríta* ³⁾. Ím azért én ugyan *meggyóntam* te Kegyelmednek az én lelkiismeretemnek titkait Istentől kell várunk és könyörögnünk, hogy az ű szőlőit, melyet ennyi pogányság által *helyeztetett* és két kezével *plántált* végsőképén elpusztítani ne engedje.“

„Az békességet én velem német császár sok számtalan emberek által *kísérgette*, ugyancsak köz rendek által is, de főképen Pápa által ; de minthogy énnekem fejembe nem *fért*, mint lehetne az az magyar nemzet nyomorusága nélkül, nem *miveltem*, ezután sem mivelem. Noha azt is : Slézia és Csehorazág közt legyen az békesség ; de én arra *azt mondtam*⁴⁾, hogy eféle tettetett és képmutató

¹⁾ A mai alakjában.

²⁾ Íme már Báthori István használta az összetett múltat a két óhajtó mód kikerülésére, ezek helyett : *megértétek volna* és *csináltatok volna*.

³⁾ Aligmúlt.

⁴⁾ Ezek némelyikét lehetne ugyan egyidejű vagy tartós múlttal felváltani (minthogy fejembe nem *fért*, nem *mivelém*‘ ,azt mondtám‘) hanem az egészről az tűnik ki, hogy az író, mint ma is általában, hajlandóbb az egyszerű múltakhoz.

békéllés, fél, részint való békesség haszontalan és állandó sem lehetne.“

„Ez dolgot nem tartók ¹⁾ illetlennek, ha Kegyelmed csak az-zal közli, az kivel illik és az kinél megáll. De ha *kiterjed* ²⁾ és előbb *megértik* ³⁾ amoda, hogynem mint az dolog megindúl, felette nagy akadályt szerezne az dologban. Ez üdőközben hogy ha az német, vagy közönséggel vagy egyenként ti Kegyelmeteket megháborítaná és haddal nyúlna hozzátok, minden tehetséggel és oltalommal akarok lenni. Mindazáltal okot most semmit nem kell adni, sőt üdözni és dissimulálni, magát pedig őrizni etc.“

Mindenekből megtetszik, hogy Báthori István, nem csak a legjelesebb királyok és legildomosabb diplomaták egyike volt, kiről a lengyelek így nyilatkoznak: „Aut nobis nunquam fuisset natus Stephanus Báthorius, aut nunquam obiisset“ hanem tiszta, de eszéyes magyar hazafisága, és a mi célunkra közelebb tartozik, classicus irálya ma is teljes mértékben követendő példányul szolgál.

XXII.

„Magyarország karai és rendei Slavonia karaihoz és rendeihez Prága városa melletti táborukból.“ E cím alatt olvasható a Nyelvemlékek III. kötete vegyes t. ir. 124. lapján egy országos okmány 1608-ból (Eredetije van az ország levéltárában Budán).

Helykimelésből nem adhatom a történetileg is igen nevezetes okmányt (melynek 21 fő úr van aláírva, köztök Lépesi püspök, több Thurzó, gróf Zrinyi Miklós stb.) hanem csak azokat, melyek az elbeszélési időket foglalják magunkban.

„ezeket értvén s Kegyelmeteknek igaz atyjafiai, édes hazánknak szeretőji és tagjai lévén akaránk' kegyelmeteknek mind fejenként, az mi itt való minden dolgainknak fundamentom eránt való processusát értésére adni,„

„akaránk' részestülő után.

„Tudja kegyelmetek . . . Ő Főlsége Gubernator urunk mimódon

¹⁾ Folyton tartó igazi végzetlen múlt, mely a levélíró jelenét is magában foglalja.

²⁾ ³⁾ „Kiterjed", „megértik" azért figyelemre méltók, mivel föltételes mondat első részében, „kiterjedne", „megértenék" óhajtó módbeli idők helyett állanak; a következő mondatban (Ez üdő közben) álló óhajtó mód már helyén van, mivel az utóbbi mód valóságot, tehát indicativust kíván.

gyűjtett *vala* egyben bennünket Posonyban, holott egyenlő akarat-bul hazánknak javára és megmaradására azt *végezék* hogy“ stb.

„*végezék*“ világosan a következő előadásra vonatkozik, ha-sználó ezekhez : *beszélle, monda*.

„mely dolog felől Ő Főlsége sokat gondolkodván s minden dolgokat elegendőképen általlátván, nem *találhata* egyéb módot benne, hanem hogy“ stb.

„*találhata*“ részesülő után a szövegben „*találhatta*“ áll, de a két *tt* csak tollhiba (mint ezt sokszor találjuk a régiéknél, példáulú mind-járt alább : *elvégezett*, elvégzett helyett és *hinni* hini helyett, vala-mint találunk kettőztetés helyett is egyes betűket), mert ez a kö-vetkező „*egyéb módot*“ szókra viszonyítva oly magyartalan volna, hogy ilyest ily tiszta magyarságú okmányban föl nem tehetünk.

„Ugyanezen okokért minket is Ő Főlsége Gubernator urunk *hiva* melléje“

„*hiva*“ szinte a föntebbiekre vonatkozik, legvilágosabban kife-jezik ezt a mondott szavak : „Ugyanezen okokért.“

„Azért legelőször is *szólott* Ő Főlsége velünk egyetemben Csehország határában“

„*szólott*“ egyszerű elbeszélési vagy független múlt, és nem „*szóla*“ mert nincs előadva semmi, a mire vonatkoznék.

„minden végezéseknek Ő Főlsége fundamentomát látván nem *esmeré* Ő Főlsége az mi édes hazánknak s magunk megma-radásának semmi módját.

„*esmeré*“ részesülő után.

„Azért Ő Főlsége föllyebb indulván *szállott* ide Prága alá“

„*szállott*“ részesülő után áll ugyan, hanem a közt és másik idő közt : „*föllyebb indulván*“ (t. i. Csehország határától) oly hézag van, hogy amaz viszonyosnak (a másikban vagy közvetlen a másik után történőnek) tekinteni nem lehet, azért csak mint egymás után kö-vetkező és különben is egyszerre beállott múlt a rendes múlttal fe-jeztetik ki; ha „*indulván*“ helyett „*menvén*“ állana, minthogy a meg-szállás arra rögtön következne, „*szállá*“ is helyén volna *).

„holott Istennek elvégzett bölcs és kegyelmes akaratjából, az

*) Jeles nyelvbölcselek után már első értekezésemben előadám, hogy a múltban jelen idő a múltat kevéssel megelőzheti és követheti is, pl. *clátá-zám midén* vagy *mielőtt* vagy *miután* a nap fölkel.

itt való tractatus által minden dolgainkat immár jobb állapotra hoztuk. Császár Ő Fölsége és az Csehok Gubernator urunknak Ő Fölségének az Csehországi királyságra való successiót *mezígérték*, körül ugyan reversalist is *adtak*; Morvát is Magyarországhoz *adjungálták*. Austriát hasonlóképpen Magyarországhoz *röndülte* Ő Fölsége Császár.“

Valamennyi, független egyszerű elbeszélési múlt.

„Ezeket Ő Fölsége Gubernator urunk véghez vévén *tére* az mi szerelmes hazánknak legnagyobb dolgaira, és az bécsi végezés szerént Császártól Ő Fölségétől azt *kiváná* hogy az magyar országi korona Magyarországhoz vitessék; mely Ő Fölsége kívánásának Császár engedvén nemcsak az koronát . . . *adá* nekünk hanem az országot is kezibül kibocsátván“ stb.

Valamennyi, függő (részeseülőtől függő) múlt.

Kiírván e nevezetes okmányból minden különböző múltat, látjuk ezeket oly szabatosan megkülönböztetve, s legeslegtöbb példáink után adva ¹⁾, hogy egy betűt sem tudnék máskép szerkeszteni.

XXIII.

Gr. Eszterházy Miklós nádornak is leveleiből (a XVII. század első felében keltekből) lássunk némelyeket.

Levelek Sennyei István Cancellárhoz Toldy Ferencz kiadása után a „Nemzeti könyvtár“-ban.

Mindjárt első levelében egy önhangzós múlton s egy két előbbi múlton kívül csupa mássalhangzós vagyis egyszerű elbeszélési múltak; például: „Az minemü congregatiot én itt *hirdettem vala* ²⁾, csak engem látni is nagy frequentióval *gyültek vala* eszse az uraim, s úgy vagon, *tapasztaltam* Rákócizhoz való affectusokat . . . s igen nagy csendessen és szeléden is *voltanak* s fölötte igen szükség is *volt* az informatio nekik, mert bizony dolog! nem kicsin bódolásban *voltanak* . . . Ez mellett *elvégezék* ³⁾ azt is hogy“ stb.

A következőkben csak oly példákat hozok elé, melyek önhangzós múltat is tartalmaznak.

(II. levélből) „Az erdélyi követeknek, más nap hogy ide *jüttek*, audientiát *adtam*, kiket, ceremonialia quae erant *elvégezvén*, *kér-*

¹⁾ Régiesen : „megkülönböztetvéket és advákat.“

²⁾ A következővel együtt előbbi múlt.

³⁾ Világosan egyidejűség (ez mellett) foglaltatik benne.

dém hogy miért kértek *salvus conductust*, s az mellett mi jóval *jüttek*, jelentsék meg. Egymásra *nézőn* urok békeséghez való kedvét *kezdek* beszélni; de nagy béven mentségeknek helytelen voltát *megmutatván*, *főlszabadétám* vádlásokból az generalisokot is, möl-
löket minekutánna mind szép halkan eleikben rakosgattam volna*)
kezdem rút voltát az ő cselekedeteknek megmutogatni nekik. . . .

Ezeket elvégezve *kivánám* hogy“ stb.

Valamennyi, részesülő után.

„Eleget *várám*, hogy jűjön valami segítségem, de nem *gyözém* várni, s el is *únám* ezeknek az ő nagy contemptussal való inso-
lentiájokat“ stb.

Mind tartós múltak

„az mint *írá*m.“

értsd alatta ,az imént‘ vagy ,főntebb‘

alább eléjön „az mint *minap* is *írá*m“

világosan más időkörményre vonatkozva.

„s hogy megýúnjam kegyelmednek, az *előbbeni lamentatióimban* örömet valami kevés népet *vonszok* *vala* onnét ide, az kivel mind tisztességes s mind bátorságos békeséget *csinálhatok* *vala*.“

Mindkettő ,előbbeni lamentatióimban‘ időkörményre is vonatkozva oly tartós múlt, mely még a jelenbe is befoly.

Valamennyi szabályszerűen; pedig a levél végén ez áll :
,Raptim.‘

Tehát a legsietősb írásban is, sőt épen ebben, hűn követé nyelv-
érzését az író.

(III. levélből) „S *csinállok* *vala* én bizony most is békességet s ollyat, az ki mind urunk méltóságát helyben állatta volna s mind mi megnyughattunk volna egy ideig : de ám teljék kedve annak az dőlyfősnek benne.“

A mondat elején levő összetett múlt : ,csinállok *vala*‘a mellett, hogy világosan a jelenbe is benyúl, az utóbbiakra (állatta volna, megnyughattunk volna) vonatkozik, ezenkívül a két mondatbeli ,volna‘ szót is (csináltam volna‘ helyett) szépen kikerülteti.

(V. levélből) „Eddig már *megírtam* *vala* leveletem hogy *érkezék* Lindvai és noha *kivánom* *vala* látnom kegyelmedet itt, de talán már így leszen jobb.“

*) Ez egy latinosság.

,hogy (azaz midőn) érkezék' más időköriülményre vonatkozik ,kivánom vala' ismét e helyett : kivántam volna.

Levelek Rákóczi György erdélyi Fejedelemhez.

(Ötödik levélből) „Noha im *kimutatta* fegyverét kegyelmed mindazáltal szükségesnek *ítélém* ez levelemnek irását“

,*ítélém*' egyidőbeliséget tartalmaz a föntebbi ,kimutatta' múlttal.

„Mikor ezeket írom , *hozának* a Dániában való hadakozásról holmi híreket“

,*hozának*' ismét a legtökéletesb egyidőbeliség.

S a levél végén áll ismét ,*Raptim*.'

(VII. levélből) „Mert nékem üzente ez Betlen fejedelem, hogy látja hogy mézárszékre hozta azt a magyarságot. S mint *járának* mind törököstől is, s miben *halada* veszedelmek, nyilván vagy on kegyelmednél.“

Ismét egyidejűek a föntebbivel : ,mészárszékre hozta azt a magyarságot.'

(VIII.) „Az kegyelmed levelét postaszolgám itt Semtén tegnap előtt *adá meg*.“

,*adá meg*' vonatkozik más időköriülményre : ,tegnap előtt.'

„De mind ez három rendbéli dolgot *megveté* kegyelmed, mert csendességünket *felháborítá*, magunk közt nagy szakadást és gyűlölséget *csinála* s minden oknélkül ő fölségét is császár urunkat nehezeltésre *indítá*.“

Valamennyi oly tartós múlt, mely még a jelenbe is bevág, mintha volna : ,*megvetette* s *megveti*, *felháborította* s *felháborítja*, stb. vagyis összetett múlttal : *megveti vala*; ezzel tehát itt is tökéletesen egy értékű.

S ezek itt egy csomóban annyival nevezetesbek, mivel levél-író különben legeslegtöbb helyütt a mássalhangzós múltat használja, de a hol önhangzós vagy pedig összetett múlt fordul elé, az legtöbb esetben szabályszerű értelemben vétethetik.

(IX.) „Melyet megpróbált a mi nemzetünk is, s mind törököt tatárt németet behozott a végre országunkba; de mit *vivének végbe*?“

t. i. azzal ,hogy törököt tatárt behozott', tehát egyidejűség.

(XVI.) „Czélom azért ő felsége után nékem is a *volt*, hogy megmutatnám kegyelmednek az ő felsége az mi kegyelmes urunk koronás királyunk oltalomfegyverét. De nem *vára meg* kegyelmed

s azt *gondolom vala*, hogy ezeket már értvén, kegyelmed talán meg-
eszméli magát.“

Ím itt mind a három múlt eléfordúl: nem *véra* meg' mint egy-
idejű (ezzel: czélom volt) és *azt gondolom vala'* mint tartós és a
jelenbe is benyúló múlt.

Az előbbi múltakat is helyesen használja: „emberünk a kit
kegyelmedhez *küldöttem volt*, hová *lett* nem tudjuk.

„Az én embereimet is *bocsátottuk volt* kegyelmedhez, . .
. . . s *re infecta kellett* visszajönniök“ stb.

A *Magyar történelmi tár'* nyolczadik kötetében szintén szá-
mos leveleit olvassuk gr. Eszterházy Miklós nádornak.

Lássunk néhány példát.

„Váltig *igyekeztünk* halasztani, a mint *halasztottuk* is hogy ne
kelleték vala az nemes vármegyéket költetniök vitézlő nép fo-
gadására“ (4. lap).

kelleték vala' oly múlt alak, mely igen ritkán fordul elé (ket-
tős múlt), de mindig egyidejűséget jelent, mint az imént is, melyet
előbbeni értekezésemben együttes múltnak nevezék, s mely neve-
zet itt is teljes mértékben reá illik.

„*Bejövének* hazánk romlására elsőben egynehány féle hadak,
német, magyar, török, kurtan, és nagy messzönnen ide *vonák* az mi
kegyelmes urunk erejét is (mindkettő tartós múlt), mely két erős
had miatt emberi mód szerint nem egyébnek, hanem szörnyő, ha
szintén nem utolsó veszedelmének *kell vala* (egyidejű múlt) követ-
kezni ez mi szegény hazánknak.“ (10. lap).

„Sopron vármegyében lakozó nömös ember előnkben jöven
és panaszkodván *jelenté* (részesülő után) hogy“ stb. (30. lap).

„Salutem . . . (stb.) *Akaránk* kgteknek értésére adnunk“ (60.
lap.) (végzetlen múlt, mely a jelenbe is benyúl).

„Nem tudjuk mire vélni, hogy kglmetek sem az kevés ígért
katonát megh nem *küldé*, szerzette-i-e megh vagy nem, sem penigh
penzt nem *küldé*“ (70. és 71. lap).

küldé' *küldé'* más időkörményre vonatkozik, mely kö-
rűlmény az előbbi mondatban rejlik: *nem tudjuk* mire vélni'
alatta értendő: *azon körűlményt'* hogy, vagy: *mimódon történt'*
hogy stb.

„Ide jöven és megh akarván látni az ide való dolgokat is alá-

küldöttem vala *) Eperjesre is, az honnét postám csak szintén ez órában *juta megh*“ (72. lap); ‚ez órában‘ idő körülményre vonatkozva.

„ammint feljebb *meghírá*“ (88. lap) és „ammint mondám“ (89. lap), más időköriülményre : ‚feljebb‘ ‚imént‘ (ez csak alatta értve) viszonylók.

„*Meghírtuk volt* (régebben) immár ez levelünket ammikor *meghérténk* (más időköriülményre vonatkozva) maga Ó Fölsége kegyelmes írásából, kit azt is tudtára *akaránk* (a jelenbe nyúló múlt) adni kegyelmeteknek“ (94. 95. lap).

„Györi Praepost uram ö kegyelme a Kegyelmetek nevével jüvén hozzánk, *emlékezék* (részesülö után) azoknak a katonáknak állapotjokról“ stb. (168. lap).

Mind ezek — ismétlem — azért igen fontosak, mert egyébként a levélíró csaknem általában mássalhangzós múltakat használ, melyeket helykimelésből elhagytam, különben a 190. levél nagyobb részét ki kell vala írnom.

XXIV.

Ugyanezen korból I. Rákóczi György nagykállai nyilatkozványában (Újabb Nemzeti könyvtár. Első folyam 407—410. lap) ámbár a szöveg nagy részében történeti dolgok adatnak elé, egyetlen egy önhangzós múltat sem találunk.

Rákóczi Györgynek saját kezével az portára Maurer Mihálynak írott levelében (ugyanott 414, 415. lap.), csak ez egyet olvassuk :

‚az mint feljebb is *írók*‘ mely szólást az elébbeniekből eléggé ismerünk.

A főntebb megérintettem kiadásokban négyszáznál több nyelvemlék foglaltatik — a Szentpéteriek végezésétől 1403-tól kezdve gr. Eszterházy Miklós nádor és I. Rákóczy György Erdélyi fejedelem koráig, tehát mintegy ötödfélszázttól kétszáz éves eredeti magyar

*) Ezen elébbi múlt bizonyosan megelőzi a főntebbi részesülöt ‚*akaráván látni*‘, de más részről — igen szépen — ezzel visznyban is van, ezért áll ‚*volt*‘ helyett (melyet főntebb láttunk) itten : ‚*vala*‘.

nyelvmlékek és a két haza több vidékéből — csaknem valamennyien különböző, és pedig *világi személyektől* eredettek, melyekben a történelmi elbeszélésekre általában és csak kevés eset kivételével, a mássalhangzós múlt használtatik épen úgy mint mai korban.

Azaz a nép nyelve, a meddig csak visszamehetünk a régiségben, nem csak a fő elbeszélési múlt megjelölésére, hanem a hol talán egyidőbeliség vagy megelőző múlt megjelölésére más alakot kell vala alkalmaznia, általában a mássalhangzós múltat használta, mint mai korban.

A hol itt-ott eltérés mutatkozik is, az vagy tájszokásnak tűnik fel, vagy pedig és kivált felsőbb körökben a Tatrosi codexben a példák nagyobb része után föntebb megállapítható szabályokkal többnyire összevág.

Kitűnök e tekintetben valamely Péterffy András bécsi ügyvéd vagy megbízott levelén kívül (X.), Szulimán Szultán nyilatkozványa (XV.), Pelsőczy Bebek Ferencz nyilatkozata (XVI.), a miskolczy bíró és többi esküdtek levele (XIX.), Gróf Zrinyi György levele (XX.), Báthori István lengyel király levelei (XXI.), Magyarországi karai és rendeiének levele Slavonia karai és rendeihez 1608-ban (XXII.), Gr. Eszterházy Miklós nádor levelei stb.

Mindazáltal nem tagadhatni, hogy ha valaki ugyanezen korokból ellenkező példákat akarna idézni, kivált pedig, — a mi különös figyelmet érdemel — *egyházi és egyház ügyekben forgolódtott személyektől*, kik talán azon okból, hogy szent dolgokban a közönséges nyelvzokástól eltérve írásmódjoknak különös szint kölcsönözzenek, vagy bármely más okból az önhangzós múltakat széltiben alkalmazták, hol nem is kell vala, s ez írásmódtól még Pázmán Péter sem ment, annak mondom, ki ilyenek után akar ellenem harcolni, e tekintetben szintén tágas mező áll nyitva.

Tehát *világi és egyházi irály* a kérdéses igeidők tekintetében egymással küzdeni látszik.

Hogyan igazodhatunk el e tárgyban, lesz jövő és ebbeli utolsó előadásom czélja.

FOGARASI JÁNOS.

CSUVAS KÖZLÉSEK ÉS TANULMÁNYOK.

I. CZIKK.

A források, melyekből mi a csuvas nyelv ismeretét meríthetjük, számra kevesek; bőség és használhatóságra nézve sem egyaránt kielégítők.

Szándékom ezen és következő czikkeken ismertetni e forrásokat, s eléhozván belőlök a használható anyagot, az által egyszersmind a csuvas nyelvnek lehető ismeretével kiegészíteni a török nyelvek ismeretét, s úgy hiszem, hogy hasonló nyelvtudományunk a törökkel együtt a csuvasnak is hasznát fogja venni, sőt tartozik evvel is megismerkedni, mielőtt a török nyelvek föl kutatásához látna.

A legkorábbi grammatikaforma közlés a csuvas nyelvről — egy orosz e című könyvecske: *Сочинения принадлежащія къ грамматикѣ Чувашскаго языка* (A csuvas nyelv grammatikájára tartozó munkálatok). Hol és mikor kelt, nincs kitéve rajta, csak rá van írva oroszúl: „Sz. Pétervár, a Tudományos Akadémia typographiájában, 1775. esztendőben.“ De szerző neve nincs meg rajta. A M. Akad. könyvtárában levő példányt Reguly hozta volt el. Az egész előszóztúl 68 4-edrétű lapra terjed; de ez korántsem mind grammatika, hanem nagyrésze szólajstromból áll: 13—33. l. főnevek lajstroma némi tárgyrendben, nem betűrendben; 34. lapon megint néhány grammatikai jegyzet; 35—39. tulajdonságnevek lajstroma; 39—40. l. egy két ragozási minta; 40—41 számnevek, 41—47. l. névmási minták; 48—52. l. az igékről; 52—62. l. igék lajstroma; 63—68. adverbiumok, interjectiók, praepositiók (sic! *предлоги*) lajstroma.

Milyen az álláspontja ez első csuvas grammatikának, könnyen megismerszik már tartalmának imént megjelölt fölosztásából; látjuk,

hogy ez praktikus nyelvtanulásra a legszükségesebb anyagot akarja nyújtani olyanoknak, kiknek magát a nyelv szerkezetét és annak szóhasználati szabályait élő beszédből van alkalmuk elsajátítani. Ilyen grammatika a gyakorlati haszon nézetéből szokott kiindulni, s ezt fejtegeti az előszó, így szólván : „Mikor sokan különböző okokból nem csak közel szomszéd, hanem távol lakó, nem csak mostan élő, hanem rég elmúlt népek nyelveit is meg kívánják ismerni: meny nyivel inkább kell nekünk (orosznak) igyekeznünk jól megismerni azon népek nyelveit, melyek köztünk azonegy haza határain belül laknak és társadalmunknak egy részét teszik. Arra nem csak kíváncsiságunk, hanem azon haszon is kell, hogy ösztönözzön, melyet mindenki szemmel láthat, ki azokkal közlekedésben van. E könyvnek szerzője tehát annyival inkább érdemel dicséretet, hogy első ád erre példát.“ (Úgy látszik, nem a szerzőtől való az előszó). — De mégis e haszon emelkedettebb fölfogását is fejezi ki ezekben : „S ha bár abból más hasznot nem várhatnánk is, nem elég-e azon egy is, hogy bennök ez által azon gondolatot ébresztjük, hogy ők tagjai a mi testünknek, hogy ők a mi polgártásaink s hogy mi nem is tekintjük őket másképen.“ Érdekes még megjegyezni, hogy könyvünkhöz egész hason külsejű votják grammatika jelent meg ugyanazon (1775-ik) évben szintén Sz. Pétervárat : *Сочинения принадлежащія къ грамматикѣ Вотскаго языка*. 113. l. 4-o. Előszó nincs, de fölosztása és dolgozása ennek a grammatikának olyannyira ugyanaz, mely a csuvasé, hogy a szintén tárgyi rendben adott szóalajstromban többnyire ugyanazon orosz szók következnek egymásután votjákül magyarázva, melyek ott csuvasúl vannak adva. A különbség csak az, hogy a votják grammatikában a főnevek tárgyrovatái is ki vannak téve (16. fejezet — az emberről, az emberi tagokról, a földről, ételekről, állatokról stb.). Látni való, hogy mind a két könyv ugyanazon kaptafára készült; ha a csuvas grammatika előszavának lehet hinni, épen ez volt volna a minta, melyet a 1775-ki votják, és tán más kis altaji grammatikák követtek, melyeket nem ismerek.

A második és legújabb csuvas grammatika 1836-ban jelent meg Kazanban, ily czímmel : *Начертаніе правилъ Чувашскаго языка, и словарь, составленные для духовныхъ училищъ Казанской Епархіи*. (A csuvas nyelv szabályainak vázolata és szótár, a kazani eparchiabeli papiiskolák számára). Meg nem nevezett szerzője *Visnevszki Victor Petrovics*, kinek egy kis értekezését is bírjuk a csu-

vasok vallási hiedelmeiről (О религиозных повѣрьяхъ Чувашъ. — 26. l. 8-o). Visnevszki grammatikája nem terjedelmes ugyan — alaktani és némely syntaktikai szabályok 67. l. 8-o foglalnak el, a mi a ritkás nyomtatást tekintve éppen nem sok; 69—216. ll. betürendbe szedett szótár, a melyhez még 217—246. l. csuvas, tatár és csere-misz szókat egybeállító lajstrom járul; — de mégis a múlt század-beli első csuvas grammatikához képest, az anyag rendszeresebb földolgozására nézve, némi haladást lehet benne észrevenni; és ugyan-csak ez azon kútforrás, melyre jelenleg orosz nyelvésztudósok rendszeren hivatkoznak (p. o. Böhtlingk, jakut grammatikájában, vagy Schiefner a Castrénféle kojbal-karagasz grammatikában — kik leg-inkább a csuvas szlovar-t veszik tekintetbe). Ha azonban joggal várhatjuk is, hogy ezen legújabb grammatika valamivel jobb legyen, mint az 60 évvel előbb kelt első kísérlet: mégis meg kell vallani, hogy ez amaz mellett korántsem veszi jelentőségét; sőt, ha e között és Visnevszki között egyes nyelvtani tényekre nézve különbségek vannak, többször inkább amazt (a múlt századbelit) mintsem ezt (Visnevszkit) találjuk másunnan igazolhatónak; és a mi Visnevszki szótáracskáját illeti, vannak az első csuv. grammatika szólajstromai-ban oly szók, melyek Visnevszkinél nincsenek, a mi arra mutat, hogy ez elődjét sem használta föl jól, kit mégis csak ismert, mert előszavában így tesz róla említést: „A csuvas nyelvről már 1772-ben (sic! — vajjon Visnevszki tévedett-e vagy az, ki a mi példányunkra ráírta a 1775-et?) adatott ki egy munka ily czím alatt: (követke-zik a fentebb 200-ik lapon kitettük orosz czím). Ebben foglaltat-nak részint e nyelvről való szabályok, részint név- és igezők rö-vid felsorolása.“

Czélszerűnek látom, a csuvas nyelv grammatikai tényeit nem csak egyikéből vagy másikéből a fentjellemezett grammatikáinknak, hanem egybevetve mind a kettőből egyszerre hozni föl, s e mellett igazolásul és kiegészítésül használni a Reguly hagyományában ta-láltató csuvas grammatikára vonatkozó anyagkészletet. S ebben, a mint már ez első cikkemből lesz észrevehető, sok új adatra, mely-nek az előbbieken nyoma sincs, vagy nem ritkán világos fölfogá-sára oly nyelvténynek találunk, melyhez amazok — meglevő adatok tudása mellett, de megismerése nélkül — alig hozzá sejtettek (ilyen p. o. a csuvas birtokos személyragok létezése és használata). Szóval, Reguly csuvas hagyományában mind Első grammatikánál mind Vis-

nevszkinél sokkal bővebb anyagforrás nyílik, melynek földolgozó kimerítését mintegy kötelességének kell, hogy ismerje el a magyar nyelvtudomány, hogy ne hevertessen hasztalanul s ne engedjen veszendőbe menni semmit is azon kincsekből, melyeket nem rég boldogult bajnoka oly fáradságosan gyűjtött össze. — Ezenkívül szolgálhatnak Ahlqvist Ágost a csuvas nyelvről némely jegyzetei, melyeket a 1856-ki „Suomi“ folyóiratban megjelent úti jelentésében közöl. — Így több önálló eredeti forrást egybevetve, reményilem, hogy sikerül egyiknek vagy másiknak fogyatkozásait pótolhatni, s magunknak a csuvas nyelvről valamennyire elegendő előleges ismeretet szerezni, melylyel aztán a rendelkezésünkre álló csekély számú és nem terjedelmes testusokat is átdolgozhatjuk s az által megint ama nyelvismeretünket megbővíthetjük és kiigazíthatjuk.

Ez első közlés és tanulmánycikkem tárgyává a csuvas névszót teszem, még pedig a fő és melléknevet, a számneveket és névmásokat.

FIGYELMEZTETÉS.

Az ezen cikkben előforduló csuvas szók írásmódját illetőleg meg kell jegyezni, hogy :

h = német *ch*, orosz *х*.

gh = az előbbinek lágya, török *ğ*.

s = magy. *sz*, orosz *с*.

š = magy. *s*, orosz *ш*.

ž = magy. *zs*, orosz *ж*.

č = magy. *cs*, orosz *ч*, török *ç*

ǰ = magy. *ds*, vagy *dzs*, török *ç*

Egyébként az úgynevezett *fraktur*-formából szedett betűk : *š*, *đ*, *t*, *n*, *ž*, *ř* — ezen mássalhangzóknak jésítéssel (úgynevezett lágyítással) való ejtését jelentik, tehát : *š* = *szj*, *đ* = *dj* stb.

Az önhangzókra nézve *ï* mélyhangú *i*-t jelent, s az orosz *и* visszaadására van használva; az önhangzóbetű után álló ' (*a'*, *e'*, *ü'* stb.) az illető szótagon való hangsúlyozást jelenti.

1.

Elsőgr. (értsd : az 1775- vagy 1772-ki Első csuvas grammatika) két névragozást állít föl, melyek a genitivus ragja szerint különböznenek egymástól, miszerint ez vagy *-inn* és *-nn*, vagy pedig *-enn*, *-inn* és *-nn*. — Nem tudni mindjárt, vajjon az orosz írás jó okával adja-e itt a kettős *nn*-t, vagy pedig csak az e végzetre eső hangsúly hallatta-e látszólag kettősnek a végmássalhangzót? Ugyan az Elsőgr. némelykor csak egy *n*-et is ír, különösen a többesszámi *sam* vagy *zam* rag után, p. o. *jatsam-in* nominum (*jat* = török *at*, *ad* név) a 9. lapon; ellenben *jad-inn* egyesszámban. — Visnevski (1836-ki grammatikája) csak egy *n*-et ír, p. o. 10. l. *halig* nép, gen. *halig-in*, gen. plur. *haligzam-in*; hasonlóképen írnak Reguly és Ahlqvist csak egy *n*-et, a mi — tekintve, hogy ez utóbbi kettő nem az alkalmatlan orosz írással adja a meghallotta hangokat — arra bírhat bennünket, hogy csak az egy *n*-nel való genitivus ragot ismerjük el okszerűnek és valóznak. — Továbbá látható, hogy — a mit a következők is világosan fognak mutatni, — az Elsőgrammatikában fölállított két névragozás különbsége tulajdonképen a ragoznivaló szók mély- vagy magashangúsága szerint határozódik el, s erre nézve föltetsző, hogy a mélyhangú *in* (*inn*) végzetnek nem csak *in* (*inn*), hanem *en* (*enn*) is megfelel, az orosz *ѣ* betűvel írva, mely tulajdonképen *je*-t ér, de grammatikánk írásmódja szerint a tulajdonképen *ja*-t érő Я mellett a különben orosz írásban egyenesen ki nem fejezhető *ä* megjelölésére akar szolgálni, p. o. a többesszámi *sam* ragnak magashangú párját így írja : *сѣмъ* és *сямъ*, — pedig itt világosan csak az *a*-nak megfelelő magashangzót várjuk, tehát : *säm*-et, a mit ír is Ahlqvist, p. o. *pürt* szoba, *pürtsäm* szobák. Másfelül pedig ugyanezen *ѣ* betű *e* és *u*-vel váltakozva olyhelyt is szerepel, hol Reguly egy *ä*-től megkülönböztetett *e*-t, Ahlqvist *i*-t használ, p. o. ugyan ezen genitivusi ragban, a mi arra vezet, hogy Elsőgr. *ѣ*-je egy az *i*-hez közelebb álló *e* (a mi közép *é*-nk, mi a finn ejtésű *e*-vel azonos). Nem akarván itt e kérdést végletesen eldönteni, s nem is tehetvén azt, egyelőre a szintén kétértelmű magyar *e* t tartom meg az orosz *ѣ* helyébe; megjegyzem azonban, hogy a magashangú genitivus-ragnak legalább normalis vocalisául mégis csak az *i*-t tekinteném, tehát végzetül *in*-t állítanám föl, mely, legalább *en* mellett, megvan Elsőgr.-ban és Ahlqvist mintájában kizárólagosan.

2.

Az első ragozásbeli névszók végződnek nominativusban, Elsőgrammatika szerint, ezen betűkre :

a, o, u, i, v, l, m, n, r, t, d, z, s, k, h, p
 ВЪ ЛЪ МЪ НЪ РЪ ШЪ ДЪ ЗЪ СЪ КЪ ХЪ ПЪ

a második ragozásbeliek ezekre :

ä, i, j, ü, e, im és em, m, r, l, n, t, d, z,
 я и й ю Ё ИМЪ ЁМЪ МЪ РЪ ЛЪ НЪ ТЪ ДЪ ЗЪ
s, k, h, p, či és če, č, ž, š
 СЪ КЪ ХЪ ПЪ ЧИ ЧЁ ЧЬ ЖЬ ЖЪ ШЬ ШЬ

Ezen szabály nem akar egyebet mondani, mint azt, hogy az első ragozáshoz mélyhangú, a másodikhoz magashangú névszók tartoznak. Ez világos az *a, o, u, i* önhangzókra végződő neveknek amahhoz, az *ä, i, ü, e*-re végződőknek pedig emelhez számítatásából, s szerző is csak azért kénytelen oly körülményesen adni ez értelményét, mert a hangzokról semmit sem bocsátott előre, s talán még nem is fogta volt föl a magas és mélyhangúság-féle hangzó-különbséget, miben különösen az orosz írásmód által volt akadályozva, mely minden magas hangzókat kifejező rendszeres és állandó jegyekkel nem bír. — Ha tovább a *v, l, m* stb. — *p* betűket mind az első, mind a második ragozásbeliek végén találjuk, csak azon különbséggel, hogy ott a *ki* nem ejtett *ъ* itt pedig (a tulajdonképen, azaz oroszban lágyító azaz jésítő) *ь* ragasztatik hozzájuk : ebből is újra az Elsőgr. szabályának imént adott értelme tűnik ki, mire nézve csak még az orosz-csúvas írásmódnak egy sajátosságát kell tekintetbe vennünk. Ez írásmód t. i. a mássalhangzón végződő magashangú szóknak magashangúságát az által is igyekszik előtüntetni (különösen midőn azt a belhangú önhangzó betűvel nem igen teheti), hogy *ь*-t ragaszt hozzá, melyet aztán épen nem kell oroszosan ejteni. Előmutatom ezt néhány példával. Elsőgrammatika így ír : *СОТЬ*, a mit — ha orosz szó volna, így lehetne, sőt kellene olvasni : *sjutyj*; de az nem akar egyéb lenni, mint *süt*, téj, törökül is *süt*, jak. *üt*. Visn. *пюръ*-et ír, mit Ahlqvist *pürt*-tel ad (szoba), s hogy még több ez által igazolható szót hozzak föl (l. Suomi, 1856. 246. l.) : *pült* : ég, coelum, felhő — Visn. és Elsőgr. *пюльть* a hol még az előbbi *л* is kapta a *ь* t, és a szó oroszosan ejtve s magyarosan írva így volna : *ppulyty*; Ahl. 248. l. *per* egy — Elsőgr.

перь; Ahl. *sitmil* — Elsőgr. **сишмель**; Ahl. *sír* száz — Elsőgr. **сюрь**; Ahl. *pín* ezer — Elsőgr. **пиль** Hasonló igazolást találunk Regulyban, kinél p. o. ezek vannak: *kür* ősz, autumnus — Visn. **кюрь**; *kümül* ezüst — Visn. **кюмюль**; *tír* bőr — Visn. Elsőgr. 19. **пирь**; *pír* vászon — Visn. **пирь**; *küber* híd — Elsőgr. **кюбарь** (azaz: *kübar*); *hüvel* nap, sol — Elsőgr. **хвѣль** (*hvel*), Visn. **хвель**; *čir* betegség — Visn. **чирь** stb. — Ugyanily alkalmazását az **ъ** nek látjuk az orosz-tatár írásmódban is, p. o. Trojanszki tat. gram. 77. **идюкь** — *idük*, **ایدک**; **идилярь** — *idilär* **ایدیلر**; ellemben **олмакъ** — *olmak* **اولمق**; **барь** *bar* **بار** stb. — Ezen írásmódi sajátság mellett föltűnő, hogy Schott Vilmos, ki a 1836-ki grammatika (Visnevszki) után „De lingua Tschuwaschorum. Dissertatio.“ Berol. 32. l. — czím alatt a csuvas nyelv szerkezetéről értekezik, a 14. lapon egyenesen *lj* (*l* cum *j* copulatum) mássalhangzóról szólván, ily példákat ír: *kilj* hiems — Visn. **хиль**, *kümülj* argentum — Visn. **кюмюль**, *tülj* somniare — ez nincs is meg Visnevszkinél, csak **тюлюкь** *tülük* álmom, álomlátás; *tülj* incidere in, obvium habere — Visn. **тюль** eleibemenés; *kwelj* sol — **хвель** Ezek Regulynál így vannak: *hil* (nem tudom, miért írt Schott úr itt *k-t*, az orosz **х** helyébe, valamint *kwelj* szóban is), *kümül*, *tülük* (*tül* nincsen), *tül polas* (tkp. obviam fieri), *hüvel*. Látjuk is, hogy mind magashangú szó, melyeket Schott úr fölhoz, s tudjuk már, hogy ilyenekben a mássalhangzóhoz járuló **ъ** inkább graphicus mintsem phoneticus elem. Némelykor azonban elhagyja Schott is a *j-t*, p. o. *sír* terra és *sil* ventus (12. lapon). — Azonban nem úgy kell érteni az előbb mondottakat, mintha általában nem volna a csuvas nyelvben úgynevezett lágyított (azaz jésített) mássalhangzó is; csak azt nem szabad hinnünk, hogy az orosz **ъ** különösen a szó végén, annak megjelölje. Lágyított (jésített) mássalhangzó van, nem csak magashangú, de mélyhangú szóban is; Reguly, mint ilyenekre nézve legbizhatóbb kútfő, az ilyeneket alúl egy ponttal írt betűkkel adja; az orosz írás csak a mássalhangzó után való önhangzón jelöli meg némileg amannak *j*-hangúságát; p. o. *šaga* (ez) R., **сара** Elsőgr. Visn.; itt *s-ja* van írva, mi annyit teszen hangzatilag, mint *sj-a*. Mélyhangú szóban még legkönnyebb, a lágyított (jésített) betűt megismerni; könnyebb mint magashangú szóban, hol a csupa magashangúság segédjelelője is lehet az orosz betűvel kifejezett lágyítás (jésítés). Azért ez utóbbit az orosz írás szerint nem is ad-

juk vissza átírásunkban, a mit annyival bátrabban és biztosabban tehetni, mert nem csak orosz írású kútfőinkben, hanem Regulynál is erre nézve ingadozás van és sokhelyt, sőt legtöbbször helyt, hol a szószármazásba is beláthatunk, a magashangú szóban való lágyítás másodrendű és kevés fontosságú mellékmomentumnak tűnik szemünkbe. Így p. o. Reguly szerint van *min* (mi), a mit oroszul másképen nem lehet írni, mint **МИНЬ**, bár ez lehet *min* is, lehet *min* azaz *minj* (magyarosan : *miny*) is; de Reguly ezt is írja : *temin*, egyszerű *n*-nel; — azért az orosz **МИНЬ**-t csak *min* nek írjuk át, és a netaláni hiba nem nagyobb, mint ha magy. *hely* helyett a dunántúli *hel-t* írnök. Megint a *temin* első részében (*te*), melynek magashangú megfelelője *ta* (p. o. *ta-huš*), a melyből is az csak a *min* magashangúsága miatt keletkezett, nyilván a *t* lágyítása másodrendű momentum; a földolog csak az, hogy *ta* magashangúra csap át, s azért a megfelelő oroszírású **ТЯМИНЬ** *t* csak *tämin*-nek írjuk. Különböztet mind ezen írásbeli és átírásbeli részletekről és olyan esetekről, melyekben más okokból is a lágyítás megjelölése biztosnak és szükségesnek mutatkozik, máskor, miután már a csuvas nyelvtani alakokba is tisztábban láthatandunk, még tüzetesebben lesz alkalmunk értekezni. — Végre meg kell jegyezni, hogy az orosz-csuvas írás gyakran **ѣ** vel is végződött magashangú szokat, p. o. Elsőgr. rendszeren **ѣПЪ**, *ep*-nek írja a magashangú igék jelenidő egyessz. 1-ső személyét; kivált a *k* végűeket írja **кѣ**-val, minthogy az oroszban **кѣ** általában nem használtatik; Visnevszki az *s* végű infinitívust egyaránt **сѣ**-szel írja, akár mélyhangú (*as* képzővel), akár magashangú (*üs*).

Elsőgr.-nak fentebb adott meghatározása szerint még úgy látszhatik, mintha a *č*, *ž*, *š*-re végződő nevek mind magashanguak volnának, mert a második ragozáshoz vannak sorozva, s nincsenek meg az elsőben. (A fent kitett *či* és *če* végzetek nem jönnek tekintetbe, mert tulajdonképen önhangzóra végződők, és magától értetnek már az *e* és *i*-ben). De ez nem áll, grammatikánk tehát nem jól adta e szabályt. Maga Elsőgr. szólajstromában van a 23. l. *aš* hús, melléteve genitivusa : *ažin* (*ažinn*); 21. l. *humuš* nád, gen. *humušin*; melyek határozottan mélyhanguak s az első ragozás végzetével is (*in-änn*) vannak írva; szintén 15. *namiš* méreg, 13. *šivliš* lélek, 29. *kurtirmač*, 25. *akaš* hattyú mélyhanguak, noha genitivusaikat *en* (*enn ѣНЬ*)-re írja Elsőgr., a mit megint csak abból magyarázni meg, hogy az **ѣ** vel főleg *e* hangot akar megjelölni, mely a csuvas-

ban Ahlqvist írásmódja szerint is mind két hangzósztályhoz csatkozhatik, s mint a mély *ž*-hez igen közel álló, Regulynál is mélyhangú névszók genitívusában alkalmaztatik. Tiszta magashanguak ezek: 26. 1. *libiš* lepke — gen. *libižin*; 23. *čiriš* fenyő — Visn. *čiriš*, gen. *čirižin* (helyesebben: *čirižin*); 24. *pileš* ebereschenbaum, vad berkenyefa, szintígy Visn. és Reg.; e szónak azonban Elsőgr. saját szabályával ellenkezőleg és rosszul *piležin*-nek írja genitívusát *piležin* helyett.

Elsőgr. a *j*-re (*ñ*) azaz másod *i* (*j*)-hangú kettőshangzóra végződőket is teszi a második ragozásba, a mi annyiban szabályszerű, hogy ezeknek genitívusait mind *en* (*em* *ѢННЬ*)-re írja, a mely előtt a *j* mássalhangzói ejtést nyer; mert különben azon ily végzetű szók, melyek Elsőgr. névlajstromában vannak, többnyire mélyhanguak*), ú. m. 14. *numaj*, *nomaj* bőség, sokaság; *toj* lakadalom; 15. *buj* gazdagság; 20. *oj* mező, 28. *ora-aj* (szószerint: láb-mező) talaj; 18. *mij* nyak; 19. *věj* erő. Genitívusban: *tojen*, *ojen* stb., mire nézve ugyanaz áll, mit imént a *namiš*, *sivliš*, *akaš* Elsőgr. szerint való genitívusairól jegyeznék meg.

3.

Elsőgr. a 3. lapon a genitívus végzetét a két ragozás külső ismertetőjéül állítván fel, csak *im*, *inn*, *enn* (megtartva a szerinte való kettős *n*-t is) és önhangzó nélkül való *nn*-t adja genitívusi végzetekül. Azonban a 6—7. lapokon, hol a casus-végzetek schémáját adja, az első ragozásra szóló *ninn*, és egy a második ragozásra szóló *nenn* (*нѢННЬ*) végzetet is találunk, s ugyanott áll a *sirla* szónak genitívusa *sizrla-nin*, nyilvánvaló jeléül, hogy Elsőgr. szerzője jobban tudta az egyes tényeket gyakorlatilag, mintsem azokból elvonni a legalkalmasabb szabályokat. Lássuk most legelőbb azon schémából a genitívus-végzeteket.

Első ragozásban.

Nom.	a	u	o, i	v, l, m, r	n	t, d	z, s	k, h	p
Gen.	ninn	vinn	nn	inn	ninn	dinn	zinn	ginn	binn

Második ragozásban.

N.	ä	ü, e, i	j	m, r, l	n	t, d	z, s	k, h	či, če, č	p	ž, š
G.	nenn	nn	enn	enn	nenn	denn	zenn	genn	ženn	benn	ženn

*) Magashangú 15. 1. *telej* szerencse, gen. *telejen*.

Ebből először azt látjuk, hogy az önhangzóval kezdődő rag *inn*, *enn* (*in*, *en* — különös, hogy a 3. lapon említett *inn* itt elmaradt) a mássalhangzóra (*j*-re is) meg *u*-ra végződő neveket; az önhangzó nélkül való *nn* pedig az *o*, *ö*, *e*, *i*, *ü*-re végződőket; végre *nñn* és *nenn* (*nñn*, *nen*) rag csak az *a*, és *ä*-re végződő névszókat illeti. — E meghatározásokkal egybevetvén az Elsőgr. szólajstromát, melyben a genitivus végzete melléje van téve mindenik szónak, az *inn* (*in*) *enn* (*en*) alkalmazására nézve csak a fentebbieket igazoló példákat találunk, p. o. 21. l. *čol* kő, gen. *čolìn*; 19. *var* has, *varìn*; 18. *jon* vér, *jonìn*; 14. *sil* szél, *silen*; 28. *vot* tűz, *vodìn*; 31. *top* ágyú, *tobìn*; *hes* szablya (kés), *hezen* stb.; a *j*-re végződő szókat lásd fentebb: *nomaj*, *toj* stb. — Azonban az *u*-ra végződők, melyek ehhez *v*-t toldván a genitivusi *inn*-t (*vìnn* — *vìn*) vennék föl, p. o. 27. *pru* borju, gen. *pruvìn*; 15. *paru* alamizsna *paruvìn* stb. kivételt mutatnak a lajstromban, ú. m. 13. l. *ožu*, *užu* hőség, gen. *ožun*, *užun* (nem: *ožuvìn*); 24. *kutku* hangya, *kutkun*; 31. *sunu* kopja, *sunon* (így, nem *sunun*). — Az *i*, *ü* végű tökre nézve is meg kell jegyezni, hogy a 11. lapon levő minta és a szólajstrom szerint, nem egyszerűen *nn* (*n*)-t ragasztanak, hanem az *i*, *ü*-t egyszersmind *e*-re változtatják, p. o. *süsü* kés, gen. *süsenn* (31. l. *süzenn*); 28. *tügü* zár, retesz, *tüggenn*; 26. *čipi* csibe, *čipenn*; 18. *čilgi* nyelv, *čilgenn* stb. Csak 21. *seski* virág, meg 32. *inür-pohmi* kengyel szók genitivusai így vannak írva: *seskinn*, *pohmìnn*; amaz tán *seskinn* helyett van, emez pedig mélyhangú, s tőalakja is így lehetne: *pohmì*. Sőt egyszer a *nenn* genit. ragot is találjuk, 17. l. *čiči* csecs, gen. *čičinenn*. — A schéma szerint az *a*, *ä* végűek csak *n*-nel kezdődő *nñn*, *nenn* (*nñn*, *nen*) ragot vehetnének föl, s csakugyan a szólajstromban előforduló elég számos ily végű szók majdnem mind úgy képezik genitivusaikat, p. o. 21. *šorla* sarló, gen. *šorlanìn*; *orba* árpa, *orbanìn*; 18. *pürnä* ujj, *pürnänen* stb. Azonban itt is van kivétel p. o.: 14. *janda* készület, gen. *jandann*; 15. *togatma* kár, *togatmann*; 18. *alla* kéz, *allann*; 21. *tola* búza, *tolann*; 33. *pola* hal, *polann*; 29. *aļa* szita, *alann*; *hvel-anna* nap-nyugot, — *annann*. Mind ezen szóknak az utolsó előtti szótagjokon van a hangsúlyok, a mire alantabb hivatkoznunk kell. Tovább a végen hangsúlyos szók: 14. *šor-konnä* tavasz, gen. *konnenn*; 18. *saza* haj, *sazann*; 22. *ihra* foghagyma, *ihrann*; 31. *porda* fejsze, *pordann*. — Még az *a*, *ä* végű hangzókat sem tartják meg ezek: *tora* (paroxytonon) isten, gen. *torìnn*; 23. *hijma* (oxyt.) tejfel, *hijmìnn*;

24. *igäürü* (oxyt.) patkány, *igäürünn*; 33. *tedelü* (oxyt.) háló, tör, *tedelen* *). — Ezen kivételekre, jóllehet a *nün*, *nen*-nel képzőkhez képest kevesek s talán azért nem vétettek tekintetbe a schémában, mégis Elsőgr. egy jegyzete vonatkozik a 4. lapon, hogy az *nn* ragot azon (természetesen önhangzóra végződő) nevek veszik föl, melyeknek nem a végszótagjokon van a hangsúly; továbbá az *o*, *i*, *i*-re és néhány *u*-ra végződő névszók is, habár végszótagjokon van a hangsúly. — Ezen bár szintén nem elégitő meghatározást részben igazolják a fentebb fölhozott, nem a végen hangsúlyos szók: *janda* — *hvelanna*, meg *tora* (isten); de ellent mondanak *šor-konnä*, *porda*, meg: *hijma*, *igäürü*, *tedelü*, melyek a végen vannak hangsúlyozva; ellent még egykettő, melyek nincsenek ugyan a végen hangsúlyoztatva, és mégis nem *nn*-nel, hanem *nün*-nal képezik a genitivust: 30. *ada* csizma, gen. *adunin*; 21. *tira* gabna neme, *tiranin*; 20. *lobaška* gödör, *lobaškanin*.

Ennyit tanulunk a csuvas genitivus singularis-ra nézve az Elsőgr.-ból; a mihez még hozzá lehet tenni, hogy a kemény mássalhangzókon végződők, a mint könnyen kivehető a schémából s a szólajstrom által is igazoltatik, azokat a genitivusi *ün*, *enn* (*ün*, *en*) előtt lágyakra változtatják, t. i. *t* lesz *d*; *k*, *h*—*g* (*gh*); *p*—*b*; *s*—*z*; *č*—*ž*; *š*—*ž*. A többes szám ragja *sam*, *säm* (*zam*, *zäm*) után *inn*, *enn* (*ün*, *en*)-t várának; Elsőgr. azonban a *samin*, *zamin*-t adja ugyan a schémában, de magashangúlag így végződötteti: *semün* vagy *sämün*, *zemün* vagy *zämün*; szintígy van néhány ragozási mintában is, csak egyikben van *en* (ЕН): *annä* anya, *annüzem* — *annüzemen*. Úgy látszik, hogy szigorúan véve *sämin* kell, *i*-vel, a mint Ahlqvist mintája (Suomi 1856. 248. l.) is adja: *pürt* — *pürtsäm* — *pürtsämin*.

Visnevszki (1836.) három névragozási osztályt állít föl: az első olyan neveké, melyek önhangzón végződnek; a második olyanoké, melyek **н** n; a harmadik olyanoké, melyek **н** n végződnek (azaz: a 2-dik is, a 3-dik is mássalhangzó-végű szókat illet; a mely felosztás épen nem vala czélszerű, ha már az elsőben az önhangzó-végű, akár mély-, akár magashangú szókat összefoglalja). — A genitivus képzését illetőleg azt tanítja, hogy a nominativushoz hozzáragasztott *nün*, *ün*, *in* szótagok által képeztetik. Még pedig az első declinációban van *nün*; a másodikban *ün*; a harmadikban *in*. — Ez úgy hang-

*) *Tora* (paroxyt.) isten; ellenben *tora* (oxyt.) fésű, gen. *toranin*.

zik, mintha valamennyi első declinációjú (azaz önhangzó-végű) szó *nin*-t venne föl a genitivusban, a mi az Elsőgr. tanításához képest mindenesetre különösnek tetszik. Igaz az *a*-végű *sirla*, az egy minta, melyet Visnevszki ad (9. lap.), Elsőgrammatika szerint is *sirlanin* lesz: de hát az *ä*-végűek is mélyhangú ragot vegyenek-e? az *o*, *ü*, *e*, *i* végűek teljes *nin* ragot? az *u*-végűek ne képezzék-e *vin*-re genitivusaikat? A 2-dik és 3-dik declinációjára csak egy-egy mintát adván: *halig* nép, gen. *haligin*, *kož* (КОЖЬ szem — *kozin*, — semmit sem mond még a kemény végmássalhangzóknak az *in*, *in* előtt kellő lágyításáról sem. Szintígy megfeledezett a többesszámi rag-nak, melynek (6. l.) csak *zam*-ot ad, mind *s*-szel kezdődő (kemény végbetű után), mind *ä*, *e*-vel való magashangú alakjairól, és csakugyan úgy látszik, hogy határozottan magashangú szókhöz is a *zam*-ot akarja ragasztani, p. o. 14. lapon: *kizin* kicsiny, *kizinzam* kicsinyek, genitivusa: *-zamın*. — Mind ezekből látjuk, hogy Visnevszki grammatikája e tekintetben sokkal kevésbé elégít ki, mint a 60 évvel előtte kelt Elsőgr.

Végre Reguly a declinációról nem szabályokat, hanem csak többféle ragozási mintákat jegyzett föl, melyekből a kérdés alatt levő genitivus képzését könnyen kivehetjük. Mély és magashangú szók már egymásnak ellenébe vannak állítva.

Önhangzón végződő nevek:

<i>hola</i> (város), gen. <i>holan</i>	<i>vidä</i> (istálló), gen. <i>viden</i>
<i>arzurı</i> (waldteufel) — <i>arzurın</i>	
<i>šu</i> (víz) — <i>šuvın</i> v. <i>šin</i>	<i>küdü</i> (nyáj), <i>küdüven</i> v. <i>küdü'n</i>
<i>suro</i> (folyó) — <i>suron</i>	<i>pügö</i> (ivalaku fa), <i>pügün</i> v. <i>pükkün</i>
<i>tóra</i> (isten) — <i>tören</i>	<i>kıme</i> (hajó), <i>kımen</i> .
<i>onge</i> (karika) — <i>ongen</i>	

Mássalhangzón végződő nevek:

<i>vorak</i> (verem) <i>voragen</i>	
<i>hodaş</i> (zacskó) — <i>hodazen</i>	
<i>oj</i> (mező) — <i>ojen</i>	
<i>kuzov</i> (kis kosár) — <i>kuzoven</i>	<i>edem</i> (ember) — <i>edemen</i>
<i>şuvar</i> (száj) — <i>şuvarın</i>	
<i>şojtan</i> (ördög) — <i>sojtanın</i>	

jal (falu) — *jalen*[*kil* (ház) — *kilin*]*halih* (nép) — *haleghen*

T ö b b e s s z á m b a n :

jalzam — gen. *jalzen**pürtsem* (szobák) — *pürtsen*

Még meg kell jegyezni, hogy *suvo*, *tóra*, *onge*, *pügö*, *kíme*-t kivéve, a többinek mind a végszótagon van hangsúlyok, melyen a genitivusban is marad. Hasonlóképen megtartja helyét a hangsúly a *suvo* — *kíme* szókban. — Azonban a fentebbiek után, Reguly mintáiban több pont látszik feltűnőnek. Először az, hogy általában csak egy önhangzóval *e*-vel ejti a genitivus ragját, mikor ez egész szótagot teszen, s azt egyaránt mély és magashangú szókban. Nyilván az *e* neki azon az *i*-hangokhoz (*ě*, *i*) közeledő közép *é*, mely magas és mélyhangú szókban egyaránt állhat. Reguly másutt is különbséget teszen *ä* (melyet ennek ír is) és *e* között, habár néha tán nem is tartotta meg e megkülönböztető írásmódot; Ahlqvist két mintájából is kitűnik, hogy mind mély- mind magashangúlag állhat az *e*, azaz, a töle alkalmazott írásmód szerint, finn ejtésű *e* = magy *é*, megkülönböztetve *ü*-től. Csak kivételképen van Regulynál *kilin* (és nem *kilen*); különben is a *kil* ragozását, mert egy *kili* tön történik, kivételnek mondja. — Továbbá nagyon feltűnő, hogy Reguly a *nin*, *nin*-t, mi szerinte alkalmasint *nen* lett volna, mint legalább *a*, *ä*-n végződő és a végen hangsúlyos nevek után való genitivusragot, általában nem ismeri, s a helyett a csupa *n*-nel él, mely *u* és *ü* után is szerepelhet: *-uven*, *-üven* helyett *-un*, *-ün*. Elötüntet így némi különös hajlamot a szóvégzetek rövidítésére; mert p. o. *holan*-t ír *e* helyett: *holanen*, mit csak úgy képzelhetünk eredetnek, hogy, részint az előtte való szótagnak hangsúlya miatt is, a *nen*-ből kiszorult az *e*, miszerint tulajdonképen *holann* lett volna. Legerősebb, Reguly szerint, *e* végzettrövidítés a többesszámi rag után: a Regulyféle *jalzen* nyilván *jalzamen*, *pürtsen* meg *pürtsemen* helyett való. — A végönhangzónak változása mutatkozik a végén nem hangsúlyos *pügö*, *tóra* (isten)-nél, mely utóbbinak genitivusa jóformán egyezik az Elsőgr.-beli *torin*-nal; *ongen* (gen.) is lehet olyan, miután tö-alakja mind Reguly szógyűjteményében mind Visnevszki szlovarjában *ongan*-nak is iratik. Leginkább feltűnő *viden*, mely helyett *vidän*-t váránk. Elsőgr. így írta volna: *vidänen*. Tetsző azonban az *ü*-végű *küdü*

nek *küdüven küdüin*-féle ragozása, miután ez által a mélyhangú *u*-végűek ragozásához szorosabb hasonviszonyba tétetik, mintsem Elsőgrammatikában.

4.

Az egyesszámbeli dativus képzéséről Elsőgr. a 4. lapon ily szabályt ad: „A dativus minden az első (mélyhangú) declinatiohoz tartozó neveknél *a*-ra végződik.“ Meg az 5. lapon: „A dativus a második (magashangú) declinatiohoz tartozó neveknél *ä*-re végződik.“ — Elsőgr. itt megint hiányos szabályt ad, a mint a 6. és 7. lapokon való ragozási schéma, meg a ragozott minták mutatják. Ugyanis a schéma szerint az *a* és *ä* végű nevekhez, mint dativusrag *na* és *nä* járul, p. o. *sirla*, dat. *sirlana*, *annä*, dat. *annänä*. Ezenkívül még azt látjuk a schémából, hogy az *u*-végű nevekhez *va* végzet ragasztatik, p. o. 9. l. *tu* hegy, dat. *tuva*; az *o*-végűek ez önhangzó kiestével egyszerűen *a*-t, nem különben az *ü*, *e*, *i*-végűek szintígy *ä*-t vesznek föl, p. o. 8. l. *kukro* mell — dat. *kukra*; 11. l. *süsü* — *süsü*, *kače* — *kažä*; az *ï*-végűek, legalább a 10. lapon való minta szerint, megtarthatnák az *ï*-t, el is veszthetnék az *a* rag előtt: *smardï* orcza — dat. *smardïa* vagy *smarda*. A mássalhangzón végződő nevek, a miszerint vagy mély- vagy magashanguak, *a*-t vagy *ä*-t vesznek föl ragúl, csak hogy a kemény mássalhangzók helyébe itt is a megfelelő lágyak lépnek, p. o. *jat* név — *jada*. A végen való *n* az *a*, *ä* rag előtt a schémában kettőztetve íratik: *-nna*, *-nnä*. A *j* (*ñ*) végűeket talán csak azért, mert egyszermindenkorra a II. declinatioba helyezte el, Elsőgr. az 11. lapon való mintában is magashangúnak veszi: *mij* nyak, dat. *mijä*.

A többesszámi *sam* stb. raghoz a dativusi rag úgy jár, mint mássalhangzón végződő nevekhez. A schéma szerint: *-zama*, *-sama* mélyhangúlag, *-zemä* vagy *-zämä*, *-semä* vagy *-sämä* magashangúlag.

Még azt is meg kell jegyezni, hogy a dativusi ragot mindenütt hangsúlyoztatva találjuk.

Visnevszki némileg eltér Elsőgr.-tól a dativusra nézve is. Először általános jegyzete a (7. l.), hogy „a dativus alakul a *na*, *ne*, *a*, *ä* szótagok hozzájárulása által.“ Ezt a maga három declinációjára elosztva, így fejezi ki részletesen: 1) Az első declinációbeli nevek közül az *a*, *ä* (*ja*?) -ra végződők *na* végzetet vesznek föl; az *e*, *i*,

i, u, ü-re végződők pedig *ne*-t. Azonban csak egy mintája van: *sirla* — dativus *sirlana*. 2) A második declinációbeli nevek (még pedig ezek volnának a mássalhangzón végződő mélyhanguak) *ne*-vel képezik dativusokat, de közönségesebben *a*-val, a *na* rövidítésével, p. o. *halig* nép — dat. *haligne* vagy *haliga*. 3) A harmadik declinációbeli *ne*-vel vagy közönségesebben *ä*-vel. — A többeszámi dativusról (7. l.) azt mondja, hogy *zane*-ra végződik (mi tehát *zam-ne* helyett való volna), és így is írja mind a három declinációban. — Kivételes képzésü szerinte *tora* isten — dat. *torra*. — Ezekből különösen azt vesszük észre Visnevszkinél, hogy ő a mássalhangzón végződő neveknek is *na*, *ne* dativusi ragot tulajdonít a közönséges *a*, *ä* mellett, sőt a többes számban csak amazt használja (*zane* = *zam-ne*, nem *zam-a*). Meg kell még azt is említenünk, hogy a dativusragokat szabályjegyzeteiben ékezzettel adja ugyan, de aztán az egyiket mintában mégis más szótagra teszi az ékezetet, p. o. *sirla'na*, nem *sirlana'*; *sirla'zane* — nem *sirlazane'*; *ha'ligne* és *haliga'* Másképen tesz Elsögr., a mint fentebb megjegyzők.

Regulynál a dativusnak, melyet terminativusnak nevez, ezen alakjai vannak:

<i>hola'</i> — <i>holana</i>	<i>su'ro</i> — <i>surra'</i>
<i>arzurü</i> — <i>arzurine'</i> *)	<i>pü'gö</i> — <i>pükkä'</i>
<i>vidä</i> — <i>videnä'</i>	<i>tóra</i> — <i>torra'</i>
<i>šu</i> — <i>šuva'</i>	<i>kíme</i> — <i>kimmä'</i>
<i>küdü'</i> — <i>küdüvä'</i>	<i>önge</i> — <i>önğa'</i>
<i>vora'k</i> — <i>voraga'</i>	<i>šojtu'n</i> — <i>šojtana'</i>
<i>hoda'š</i> — <i>hodaža'</i> <i>hodašša'</i>	<i>jal</i> — <i>jala'</i>
<i>oj</i> — <i>oja'</i>	<i>ha'lih</i> — <i>halegha'</i>
<i>kuzo'v</i> — <i>kuzova'</i>	[<i>kil</i> — <i>kiline</i>]
<i>ede'm</i> — <i>edemä</i>	<i>jalzam</i> , több. — <i>jalzenä'</i>
<i>šugar</i> — <i>šugara'</i>	<i>pürtsem</i> „ — <i>pürtsenä'</i>

Önhangzójára nézve, csak *arzurine* és *kiline*-t véve ki, itt a dativusi rag *a*, *ä* és *n*-es formája *na*, *nä*, mely utóbbi, mint Elsögr. szerint, az *a*, *ä*-végű neveket illeti, de az *ü*-végűeket is, melyekkel Elsögr. másképen bánik. (De van legalább mellékalakul *arzurüja* is, mely szerint az Elsögr.-ből említett *smardä*-t *smardüja*-nak kell olvasnunk).

*) Alá jegye zve: v. *arzurüja*.

A többes-számi dativusra nézve azonban Reguly annyiban egyezik Visnevszkivel, hogy a *zenä* *) végzet, úgy mint *zane*, a *nä* alaknak *zem*-hez hozzájárultát teszi föl : *zem-nä* helyett *zenä*. — Elsőgr. *süsü*-nek dativusát *süsü'*-nek mondja, mi *küdü* — *küdüvä*-hez tartva, immáran *süsüvä*-ből rövidültnek mutatkozik. — A végén hangsúlytalan szók : *suro* — *onge* elvesztik a hangemeléssel hozzájáruló rag előtt gyenge véghangzójukat, de nem a nélkül, hogy az így a rag elébe kerülő mássalhangzón, ha az egyszerű, némi visszahatás ne mutatkozzék, mely annak kettőztetésében áll. Ezt úgy írhatjuk le, hogy *suro*-ból *sw'* levén, a *sur'a* magától *surra*-nak ejtődik. Így : *pügö*, *pük'-ä* = *pükkä*; *kim'-ä* = *kimmä*; *tóra*, *tör'a* = *törra*. Ez utóbbit Visnevszkinél is találtuk megjegyezve. Elsőgr.-nak az *o*, *ü*, *e*-végűek dativusáról való tanítása lényegesen egyező a Regulyféle adatokkal, csak hogy a kiszorult önhangzó előtti mássalhangzó kettőztetéséről nem tud semmit. — A mássalhangzón végződők, azonkívül, hogy csak *a*, *ä* raggal élnek (nem *n*-nel kezdővel is, Visnevszki szerint) nem mutatnak semmi különösebb sajátsgot. A kemény mássalhangzók lágyítását ismerjük már. — Az egy *kil*-nek ezen dativusa : *kiline*, onnét van, hogy egész ragozásában *kil* helyett *kili* használtatik tőül.

Ahlqvist két mintájában így van a dativus : *sirla* — *sirlana*, *pürt* — *pürtne*; többes-szám : *sirlazane*, *pürtsäne*. Ez egyező Visnevszkivel, csakhogy ez nem különböztette meg a magashangú többesszámi *zäne*, *säne*-t a mélyhangú *zane*, *sane*-től.

5.

Az accusativusról elég az, mit Elsőgr. a 4. lapon mond : „Az accusativus semmiben nem különbözik a dativustól (hangbeli alakját értve), mind a két számban.“ Igazolják ezt a több forrásaink is. — Azonban a csuvas Evangeliumokban néhutt a többesi *-zama* és *zane*, a mint látszik, egymástól megkülönböztetve fordulnak elő : amaz dativust, emez accusativust jelentve. Ennek mibenvoltát más-
kor fogjuk vizsgálni.

*) Föltűnő, hogy a határozottan mélyhangú szóhoz *zenä* végzetet teszen, holott mégis *jalzam*-ot ír, nem *jalzem*-et. Ez talán összefügg Reguly-nak egy észrevételével, hogy néha a szók végén a mélyhang átcsap magashangba.

6.

A két oroszúl írt csuvas grammatika az eddig tárgyaltuk casu-sokon kívül (nem tekintve a vocativust, mely természetesen egyenlő a nominativussal és szótővel) még csak instrumentalisról szólnak, egyéb viszonyításokat a postpositiókra hagyván. A mi dolgunkra nézve, miután most csak a grammatikai anyaggal akarunk megismerkedni, az nem igen teszen különbséget, hogy mi módon vannak ott a tények előadva és összerendezve, csak magokat a tényeket vehessük ki jól. Azonban czélszerű lesz, itt mindjárt az instrumentalis ismertetése után, néhány, egyenesen a névtő után állható postpositiókat is tárgyalni, melyeket Reguly és Ahlqvist ragozási mintáikba fölvettek.

Elsőgr.-nak az instrumentalisról tanítása ez (5. l.): „Az instrumentalis általában a nominativussal egyező, kivéve, hogy az ettől való megkülönböztetés végett, mind a két számban ezen postpositiók (szerinte: praepositiók) járulnak hozzá: *ba, bü*, némely neveknél pedig *pa, pä*, melyeknek oroszúl való jelentése: *co съ* (= val, vel). Azonban némelykor *ba, bü, pa, pä* helyett használnak *bala, belä* (*bälä*) postpositiók, melyek ugyanazt jelentik, a mit *ba, bü, pa, pä*. Mely neveknél használnak *ba, bü* s mely neveknél meg *pa, pä*, azt a declinatioék schémája fogja mutatni.“ — Ebből azt értjük, hogy az instrumentalis *ba, pa* még *bä, pä* ragokkal készül, s hozzáértjük azt is, hogy *ba, pa* mélyhangú, *bä, pä* pedig magashangú nevekre szól, ha nem is találánk az első declinatio schémájában csak *ba, pa* ragalakat fölhozva, a másodikéban pedig *bä, pä*-t (igaz, ezt is hozzátéve: vagy *ba, pa*, a mi föltűnő, de megmagyarázható). Hogy a *bala, belä* postpositio is használható (*ba, bü* helyett), ez (noha ilyesmit magyarázni nincs mostani föladatunkban) csak azért van, mert *ba, bü* a *bala, bälä*-ből megrövidült s így tulajdonkép ez ugyanaz, csak teljesebb épebb alakkal való. Már most csak a *p*-vel, vagy *b*-vel való ragnak (*ba, bü* vagy *pa, pä*), mikor állásáról kell néznünk, mit vehetni ki a declinatioék schémájából, melyre maga grammatikánk szerzője utal. — *Ba, bü* ragalak, a schéma szerint, először az önhangzón végződő neveket illeti; aztán a *v, l, m, r, n*, meg a második declinatioóban *j* mássalhangzókon végződöket; egyéb mássalhangzókon végződöket mind csak *pa, pä*; ilyen mássalhangzókül

állanak *t, d, z, s, k, h, p*, meg csak a második declinációban fölhozva *ž, š, č* (különös, hogy *či* és *če* is). Hogy *t, k* s a több keményhangok után kemény *p*-vel való ragalak (*pa, pü*) áll, azt megértjük; de kissé különösnek találjuk, hogy az *d, z, ž* lágy hangok után is állhasson, ha ezek csakugyan lehetnek és maradhatnak a szó végén. Azonban a minták csak *jat, pit* szókat adják (*jatpa, pitpü*), melyekből a lágyakra nézve nem ítéltünk. Még különösebb, hogy a többesi rag után (mely *m*-re végződven az előbbieket szerint minden esetre csak *ba, bü*-t vehetne föl maga után), ha az az előbbi kemény hangzó miatt *s*-szel kezdődik, *pa, pü* ragot ír a schéma: *sam-pa, süm-pü* (ellenben: *zam-ba, zembü* vagy *zämbü*). Ez utóbbinak maga Elsőgr-beli minták mondanak ellent, 8. l. *jat* — *jatsam-ba*, 12. *pit* — *pitsem-bü*; és csak a *kačče-zem-pa*-ban látjuk a *pa*-t, de még nagyobb csudalkozásunkra az egyesszámú *kačče-pa*-ban is. Az ilyenek — bátran mondhatjuk — nem egyebek, mint grammatikairási pontatlanságok és összezavarások. — Megjegyezhető azonban a *ba, pa, bü, pü*-ragnak hangsúlyos volta mindenütt, a schémában is a ragozási példákban is.

Visnevszki nagy könnyű szerrel bánik el e casussal is. Képezetik, azt mondja, *ba, bala* szótagok által. Se *bü*, se *pa, pü*-ről nem említ semmit; a ragozási mintákban is másképen accentuál, mint Elsőgr., így írván: *sir'la'-ba, sir'laza'm-ba, ha'lig-ba, ha'ligzam-ba, ko'z-ba, kozzam-ba, kizi'n-ba, kizi'nzam-ba*. Említettük már, hogy csak is az a hangú többesi ragról tud: *zam* (nem *zäm*).

A Reguly jegyezte példáiban így mutatkozik az instrumentalis (sociatiativus-nak mondja, mi szintén lehet):

<i>hola</i> — <i>holaba</i>	<i>su'ro</i> — <i>suro'ba</i>
<i>aržur'i</i> — <i>aržur'ibü</i> *)	<i>pü'gö</i> — <i>pügöbü</i>
<i>vidü</i> — <i>videbü'</i>	<i>töra</i> — <i>töraba</i>
<i>šu</i> — <i>šu'ba</i>	<i>kíme</i> — <i>kimebü</i>
<i>küdü'</i> — <i>küdü'bü</i>	<i>onge</i> — <i>onge'ba'</i>
<i>vora'k</i> — <i>vorakpa'</i>	<i>šojta'n</i> — <i>šojtanba'</i>
<i>hoda'š</i> — <i>hodašpa'</i>	<i>jal</i> — <i>jalba</i>

*) *Aržuriba*, azt jegyzi meg, szokatlan. Ez tehát a mélyhang a szó végén, különösen *e, i* hangok után magasba való átesapásnak egy példája, mi-llyennel Regulynál még többször fogunk találkozni.

oj — ojba	ha'lih — halihpa.
kuzo'v — kuzovba'	[kil — kilibü]
ede'm — edembü'	jalzam, több. jalzamba
šuva'r — šuvarba'	pürtsem „ pürtsembe.

E szerint szintoly teljes számmal ismerjük meg a ragalakokat, mint Elsögr.-ból : van *ba*, *bä*, *pa* és csak azért nincs *pü*, mert történet szerint kemény mássalhangzóra végződő magashangú szó nincs a ragozási minták között. A magashangú ragalaknak *ü* hangzója van, az egy *pürtsembe*-t kivéve, *pürtsembü* helyett. — A hangsúly nem volt mindenütt megjegyezve, a miért itt sem tehetjük ki; túlnyomólag magát a ragot látszik illetni, mint Elsögr.-ban; azonban van Visnevszkiféle hangoztatás is : *šu'ba*, *küdü'bü*, *suro'ba*; Ahlqvistnál is ez : *sirla'ba*.

7.

a) A locativusi viszonyt, azaz bent-létel viszonyát a csuvas *ra*, *rü* valamint az evvel azonegy *da*, *dä* rag fejezi ki. Elsögr. a 67. lapon a postpositiók egyszerű felsorolásában csak a *da*-t (oroszúl *y. tkp.*-nál), meg a 68. lapon a *rü*-t (oroszúl **въ no** ban, -ben) említi meg; Visnevszki 59. l. *ra* : -ban, -ben; szlovvarjában 87. l. *da* = -ban, -ben. Valamint másutt, úgy itt is két orosz grammatikáirónk nincs elég tekintettel a magas és mély hang szerint való kéthangúságra. — Már most az volna a kérdés, hogy mily hangzó után kell az *r*-rel kezdő, s mily után a *d*-vel kezdő ragalaknak állani? Erre nézve Reguly példái azt láttatják, hogy a *ra*, *rü* alak általánosabb használatú, mely nem csak valamennyi önhangzó után áll, hanem a mássalhangzók közül is csak a megelőző *r*-t engedi által kizárólagosan a *da*, *dä* ragalaknak : *šugar-da'*; *l*, *n* után akár az egyik, akár a másik alak van : *šojtan-da'* és *šojtanr-a'*, *jal-da'* és *jal-ra'*. Egyéb példái : *hola-ra*, *arzurü-ra'*, *vide-rü' (vidü')*, *šu-ra'*, *küdü-rü'*, *suro-ra'*, *pügö-rü'*, *tôre-ra' (tôra)*, *kême-rü'*, *onge-ra'*, *vorak-ra'*, *hodaš-ra'*, *oj-ra'*, *kuzov-ra'*, *edem-rü'*, *halih-ra'*, *kili-rü' (kil)*. — A többes-számot Reguly más hasonjelentésű raggal (vagy csak ragalakkal?) írja : *jalzenžü (jal)*, *pürtsenžü (pürt)*; de Ahlqvist kiteszi itt is a *-ra*, *-rü*-t : *sirlazamra*, *pürtsämrü*. — Látható, hogy Reguly következetesen a ragot hangsúlyozza.

b) Az előbbi raggal alakilag egybetartozó a *ran*, *rän* és az evvel azonegy *dan*, *dän* rag, mely az elativusi és ablativusi vagyis

a -ból, -ből és -tól, -től-féle viszonyt kifejezi. Elsőgr. 67. l. a postpositiók között: *dan, rän*; Visnevszki 59. l. *dan, ran* **нзъ** = -ból, -ből). — Az *r*-rel vagy *d*-vel való alak alkalmazásáról Reguly szerint ugyanaz áll, mi a *ra, rü* vagy *da, dā* ragra nézve is; tehát csak *šuvarda'n*, meg *šojtandan* és *sojtan-ran*, *jal-dan* és *jal-ran*. A többi: *hola-ran*, *arzurü-ran*, *vide-ren* (*vidü*), *šu-ran*, *küdü-ren*, *suro-ran*, *pügö-ren*, *tore-ran* (*tôra*), *kime-ren*, *onge-ran*, *vorak-ran*, *hodaš-ran*, *oj-ran*, *edem-ren*, *halih-ran*, mind a végszótagot (a ragot) hangsúlyozva. A többesszámban megint más raggal: *jalzenžen*, *pürtsenžen*. Feltűnő hogy a magashangú alakot *e*-vel (nem *ä*-vel) adja, épen úgy, mint a többesszámú *zam*-nak nem *züm*-et, hanem *zem*-et állít ellenébe. Ahlqvist itt is *rän*-t ír, mely ragalakot Elsőgr.-ban is találánk: *pürt-rän* és *pürtsüm-rän*.

c) Reguly ragozási mintáiban van egy *alla*, *ellä* raggal készülő casus, melyet modalisnak nevez, de a mint előfordulásáról adott egyik példából kitűnik, aligha helyesen. Ugyanis ezt: *ojalla pih* így adja vissza oroszúl: *k' polju smatri*, azaz: a *mező felé* nézz); *kuzovalla hodom* így: *v kuzov položil* = a *kuzovba* (néminemü *kosárba*) p. o. belétevém, helyezém; *šojtanalla kaj* = *geh zum teufel*. E szerint tiszta helyviszonyítást fejez ki e rag, meg pedig hová-kérdésre felel-vén. Maga pedig a rag nem egyéb, mint azon *ala*, melyet Visnevszki is 59. lapon *ra* mellett hoz föl, mind a kettőt orosz **въ** val magyarázván, (**аа и па въ**), a mit úgy kell érteni, hogy *ala* = **въ** mely accusativussal áll (azaz = -ba, -be), *ra* meg = **въ**, mely orosz úgyeve-zett praepositionalis vagy locativussal áll (azaz = -ban, -ben). Reguly azonban nem valamennyi mintájában hozza föl e casust; a ta-láltató példák ezek:

hola — *holalla'*
arzurü — *arzurilla'*
vidä — *videllä'*

šu — *šuvalla'*
küdü — *küdüvellä'*
tôra — *tôrella'*

vorak — *voraga'lle*
oj — *ojalla'*
kuzov — *kuzovalla'*

šivar — *šivara'lla'*
šojtan — *šojtanalla'*
jal — *jalalla'*

Ezekből a ragnak a névtőhöz miképen hozzájárulására nézve legalább annyi tűnik ki, hogy az a tőnek *a*, *ü*, *ä* végönhangzóji után elveszti kezdő önhangzóját (mert *videllä*, *torella*-t így kell taglalni:

vide-llä, töre-lla, minthogy p. o. a *ra, ran* ragok előtt is *vidä, tóra* helyébe *vide, töre* lépnek. Lásd fentebb **a.** és **b.** alatt). Az *u, ü* végönhangzók, úgy mint Regulynál a dativusi rag előtt (fentebb **4.** alatt), *uv, üv*-vé lesznek. A névtő végmássalhangzója végre a lehető lágyulásán kívül más változást nem szenved az önhangzóval kezdő rag előtt: *vorak — voragalle*. Különös, hogy e példában Reguly eltér kicsit mind a rag egyébként való alakjától, mind annak a végén való hangoztatásától, mely a néhány több példa szerint legalább valószinűnek látszik, és Visnevszki adta hangsúlyozásával (*ala'*) is meg egyezik. — A többesszámról Reguly nem ad példát. — Hogy a ragot kettős *ll*-lel ejtik, azt mégis inkább Regulynak hihetjük el, mintsem Visnevszkinék, hogy egy *l*-lel, minthogy ez, a mint már láttuk, néha még nagyobb csekélységekkel sem gondol.

d) és **e).** A *ra, rã* locativusi rag, meg *ran, rãn* elativusi rag helyett Reguly a többes számban egy, úgy látszik, *enÿä, enÿen* ragot ír; Ahlqvist azonban ezt locativus és delocativus név alatt ama ragok (*ra, ran*) mellett veszi föl ragozási schémájába. Reguly példái: *jalzenÿä, jalzenÿen, pürtsenÿä, pürtsenÿen* (névtő: *jal, pür*t, több. *jalzam, pürtsem*). Ahlqvist: *sirlanÿnÿe, pürdinÿe*; több. *sirlazamÿnÿe, pürtsüminÿe*; meg delocativus: *sirlanÿnÿen, pürdinÿen*; több. *sirlazamÿnÿen, pürtsüminÿen*. Azonban, ha ezen alakokat szorosabban szemügyre vesszük, kérdést tehetünk, vajjon valóban *enÿä, enÿen* vagy *ÿe, ÿen*, melyek a genitivusi raghoz függöttek? Az utóbbi nézet előtttem nagyon valószínű, különösen hogy Ahlqvist *sirla*-hoz nem úgy teszi a ragot, hogy p. o. *sirlanÿe, sirlanÿen* lenne, hanem a *sirla* tőhez közvetlenül hozzájárul egy a raghoz nem tartozó *n*; genitivusa pedig *sirlanÿn*, úgy, hogyha ezt vesszük első résznek és csak a *ÿe, ÿen*-t ragnak, mind a két *n* tökéletesen meg van magyarázva. *Pürt*-nek genitivusa *pürdin*, mihez *ÿe, ÿen* járulván lesz *pürdinÿen*. A többes számban hasonlóképen: *sirlazamÿnÿe, sirlazamÿnÿen, pürtsüminÿe, pürtsüminÿen*. Regulynál a többesszámú *jalzam, pürtsem*-nek genitivusa: *jalzen, pürtsen*; ezekhez járulván *ÿä, ÿen*, lesz *jalzenÿä, pürtsenÿä, meg jalzenÿen, pürtsenÿen*. Ha nem csalódunk e nézetünkben, a *ÿä* vagy *ÿe, ÿen* vagy *ÿen* volnának nem közvetlen a névtőhöz (hanem genitivushoz) járuló postpositiók, melyek önhangzójuknál fogva még át sem hasonultak. Így nem is tartoznának egy sorba a casusragokkal. — Se Elsőgr., se Visnevszki nem hoznak föl a

postpositiók között a megemlítettük két ragunkkal egybevehető, ha csak Visnevszkinél (59. l.) ez : *inče* (v. *jinče*?) = БЪ (lehet : *-ban*, *-ben*, lehet *-ba*, *-be*) nem tartozik ide, a mit ilyen alakból, milyen : *pürdinče* könnyen elvonhatott magának. — V. ö. azonban alantabb 8. alatt, a 3-dik személyrgról.

D) Ahlquist ragozási két mintájában van még casusúl fölhozva egy terminativus, mely *čen* raggal alakúl, ez közvetlenül a névtöhöz járulván : *sirla* — *sirlačen*, több. *sirlazamčen*; *pürt* — *pürtčen*, több. *pürtsümčen*. A rag jelentése = magy. *-ig*.

8.

Az altaji nyelvek egyik sajátága a birtokos személyragok használata, s e sajátág különben tökéletesen ki van fejlődve és erősen él a török nyelvek csoportjában, melynek a csuvas nyelvet is bármilyen állású egyik ágának kell tekintenünk. Legnagyobb csudálkozásunkra lehet tehát, ha se Elsögr.-ban, se Visnevszkinél e sajátágról a legkisebb tanítást sem találjuk, mintha annak épen semmi nyoma nem volna a csuvas nyelvben. Azonban szorosabban kutatva, találunk ily nyomot e két grammatikában is, noha szerzőji, alkalmasint mert e jelenségnek mivoltát föl nem fogták volt, semmit nem szólnak róla. Ugyanis Elsögr. főnévlajstromában többször két szó együtt is van kitéve, melyeknek másodika az első által meghatározottván, a 3-dik személyi birtokosraggal van, a mint ugyane szónak magában állólag a nélkül előfordultával világosan kitűnik. P. o. 19. *ora toban-e* talp (szó szerint : láb talpa, *toban*), 14. l. *olma ivs-i* almafa (alma fája, *ivs*), 27. l. *hapha jobi* kapuoszlop (kapu oszlopa, *joba*), 28. l. *tot possi* üszök (tüz feje; *poš* fej), *tot hilgäm-i* tűz szikrája; 33. l. *šiv tübe* víz feneke (*tüb* fenék). Ezenkívül a 15. lapon ezt : te atyád, ő atyja — így adja : *sanin ažu*, *onin ašše* (pedig atya nála : *attä*, a mely tőalaknak a második és harmadik személy birtokosragja által a végén elváltozását láthatjuk az *ažu*, *ašše* alakokban). Végre azon névmás, mely magy. *mag-am*, *mag-ad*, *mag-a*, *mag-unk*, *mag-atok*, *mag-ok*-nak felel meg, legszebben fentartotta, úgyszólván az egész birtokosragozást.

A 43. lapon adja ezeket Elsögr. így :

1. szem.	<i>abe ham</i>	szó szerint :	én magam
	<i>abir hamir</i>	„ „	mi magunk

2. szem. *aze hu* szó szerint : te magad
azir hvir „ „ ti magatok.

Visnevszkinél is találjuk 26. l. *ham* magam, *hamir* magunk; *huva* vagy *hu*, több. *huvazam* azonban, orosz *самъ* (ipse)-vel fordítva, nyilván ezt akarják jelteni : *maga*, *magok*. Az ezekben alapúl szolgáló névtől akármilyen is, a személyragok, még pedig birtokos személyragok tisztán szemünkbe tűnnek. Ezenkívül van még Visnevszkinék a declinációk előtt egy különös jegyzete (7. lapon) : „Ezen nevek : *ača* gyermek, *ivil* fiú, *filius*, *hir* leány, *filia*, *ora* láb, *poš* fej, *pilik* hátgerincz vége (derék) fölvesznek a vocativusban egy fölös *m*-et, p. o. *ačam* gyermekcse (sic!), *hirim* leányka, *posim* fejecske, *oram* lábaeska; szintén kicsinyítők is.“ Ez furcsa félreértés. Tudjuk, hogy magyarul alig szólítunk meg valakit csupa viszony-nevezéssel vagy czímszóval a nélkül, hogy a magunk ő hozzá való különösen barátságos vagy tisztelet-megadó viszonyát az 1. szem. birtokosraggal meg ne jelölnök, és az *amice!* *freund!* épen séggel nem lehet másképen magyarul, mint így : *barátom!* (v. ö. *fiam*, *apám*, *anyám*, *öcsém*, *uram*, *komám!* stb.). Így van ez a törökségben, hová a csuvas nyelv is tartozik. Nem lehet itt *oghul*, *dost!* hanem kell okvetlenül *oghlum*, *dostum!* = *fiam*, *barátom!* (V. ö. *sultanim*, *begim*, *kardašim!* stb.). Sőt a jakutban *aghabit* (szó szerint : *atyánk*) pap-ot jelent, s megint ragozható szó; mi csak úgy lehetett, hogy nem *atya*, hanem *atyánk*-kal szólítják papjokat, míg az orosz egyszerűen *otec* (atya)-nak szólítja. Ezeket tekintve nem kételkedhetünk, hogy a vocativusban használt *ačam*, *hirim*, *ivilim* csak azt teszik : *gyermekem*, *leányom*, *fiam*; s miután ily megszólítások többnyire némi kedves nyájassággal is ejtetnek, Visnevszki csak ezt fogván föl, az oroszban kicsinyítő szóalakkal akarta kifejezni, és ki is fejezhette, possessiv névmás nélkül. A *posim*, *oram* kell, hogy szintén a birtokosrag félreismeréséből jutottak legyen jegyzetébe, miután egy *m* kicsinyítő képző nincs a törökségben. — Azonban mind Visnevszkinék félreértését, mind az egész birtokosragozásnak a csuvasban mennyire megmaradtát világosan mutatja Reguly, ki az abbéli jelenségeket tüzetesen följegyezte.

Reguly a birtokosraggal való neveket „attributive nomina“nak nevezi, mit nem bánunk, és az alapnév véghangzója szerint osztja el példáit így :

1) Hangsúlyos önhangzón végződő nevek :

<i>opška'</i> férj	1. sz. <i>opškam</i>	2. sz. <i>opšku</i>	3. sz. <i>opški</i>
<i>vidü'</i> istálló	<i>viđam</i>	<i>viđu</i>	<i>vidi</i>
<i>humbu'</i> hólyag	<i>humbvem</i>	<i>humbvu</i>	<i>humbuvi</i>
	v. <i>humbum</i>		
<i>küdü'</i> nyáj	<i>küdüvem</i>	<i>küdüvi</i>	<i>küdüvi</i>
	v. <i>küdüim</i>		
<i>surasi'</i> kulcs	<i>surasim</i>	<i>surasu'</i>	<i>surasije</i>

2) Hangsúlytalan önhangzón végződő nevek :

<i>a'la</i> kéz	1. sz. <i>a'lem</i>	2. sz. <i>allu'</i>	3. sz. <i>alli'</i>
<i>a'da</i> csizma	<i>a'dim</i>	<i>attu</i>	<i>atti</i>
<i>šu'mu</i> csont	<i>šumum</i>	<i>šummu</i>	<i>šummi</i>
<i>sü'zö</i> kés	<i>süzüm</i>	<i>süssi</i>	<i>süssi</i>
<i>ki'me</i> hajó	<i>kimem</i>	<i>kinmi</i>	<i>kinmi</i>

3) Mássalhangzón végződő nevek :

<i>hora'n</i> kazán	1. sz. <i>hora'nim</i>	2. sz. <i>hora'nu</i>	3. sz. <i>hora'ne</i>
		v. <i>horanu'</i>	
<i>kil</i> ház	<i>kilem</i>	<i>kilu</i>	<i>kile</i>
<i>hüm</i> —	<i>hüümim</i>	<i>hüümü</i>	<i>hüüme</i>
	v. <i>hüümem</i>		
<i>oj</i> mező	<i>ojem</i>	<i>oju</i>	<i>oje</i>
<i>a'lik</i> ajtó	<i>alige'm</i>	<i>aligu</i>	<i>alige</i>
<i>poš</i> fej	<i>po'zem</i>	<i>po'zu</i>	<i>po'ze</i>
<i>hoda'š</i> zacskó	<i>hoda'zem</i>	<i>hodassu</i>	<i>hoda'ze</i>
<i>tavraš</i> szerszám, holmi	<i>tavražem</i>	<i>tavražu</i>	<i>tavražu(?)</i>
<i>šehli'č</i>	<i>šehližem</i>	<i>šehližu</i>	<i>šehliže</i>
<i>nuhre'b</i> pincze	<i>nuhre'bem</i>	<i>nuhrebu</i>	<i>nuhrebe</i>
<i>pürt</i> szoba	<i>pürdüm</i>	<i>pürdü</i>	<i>pürže</i>
			(<i>pürdže</i>)
<i>ud</i> ló	<i>u'dem</i>	<i>udu</i>	<i>u'že (udže)</i>

4) Kivételek :

<i>agaj</i> —	1. sz. <i>agajim</i>	2. sz. <i>aguvu</i>	3. sz. <i>ageže</i>
v. <i>agi</i> néne	<i>agim</i>	<i>agu</i>	<i>a'geš</i>

<i>abaj</i>	—	1. sz. <i>abajem</i>	—	2. sz. <i>abuvu</i>	—	3. sz. <i>ameže'</i>
v. <i>abi</i> anya		<i>abim</i>		<i>abu</i>		<i>a'meš</i>
<i>attäj</i>		<i>attam</i>		<i>azuvu</i>		<i>a'se</i>
v. <i>atti'</i> atya		<i>attim</i>		<i>azu</i>		
<i>mužej</i>		<i>mužejem</i>		<i>mužuvu</i>		<i>mužeže</i>
v. <i>muži'</i> nagy bátya		<i>mužim</i>		<i>mužu</i>		<i>mužeš</i>
<i>kru</i> vő(-legény)		<i>kruvem</i>		<i>kruvu</i>		<i>kruže</i>
		v. <i>krum</i>				v. <i>kruš</i>
<i>koki'</i> nagy bátya		<i>koki'</i>		<i>koku'</i>		<i>ko'keš</i>
						v. <i>kokeže</i>
<i>hon</i> ipa		<i>honim</i>		<i>honu</i>		<i>hone</i>

Ezenkívül Reguly az így ragozott szók viszony-ragozására ad legalább több casusra szóló példákat, melyeknek egynémely eltérései különösen a 2-dik és 3. személyrag alakbeli mivoltának megismerésére nézve fontosak. Találjuk nála ezeket :

okša pénz

nom.	<i>okša'm</i> pénzem,	<i>okšu'</i> pénzed,	<i>okši'</i>
dat.	<i>okšama'</i>	<i>okšuna'</i>	<i>okšine'</i>
abl.	<i>okšamera'n</i>	<i>okšunda'n</i>	<i>okšinže'n</i>

vidü' istálló

nom.	<i>vidü'm</i> istállóm,	<i>vidu'</i> istállód,	<i>vidi'</i> istállója
loc.	<i>videmrä</i>	<i>vidündü'</i>	<i>vidinže</i>
dat.	<i>videmü</i>	<i>viduna'</i>	<i>vidinü</i>
abl.	<i>videmren</i>	<i>vidundan</i>	<i>vidinžen</i>

küdü nyáj

nom.	<i>küdüm</i> nyájam	<i>küdüvü</i> nyájad	<i>küdü've</i> nyája
loc.	<i>küdümrü</i>	<i>küdündü</i> v. <i>küdüvündü</i>	<i>küdüvže</i> v. <i>küdüvinže</i>
dat.	<i>küdümü</i>	<i>küdüvünü</i>	<i>küdüvne</i>

surassi' kulcs

nom.	<i>surassim</i> kulcsom,	<i>surassu</i> kulcsod,	<i>surassi'je</i> kulcsa
loc.	<i>surassimra</i>	<i>surassunda</i>	<i>surassinže</i>
dat.	<i>surassima</i>	<i>surassuna</i>	<i>surassine</i>

isli'k sapka

nom.	<i>isli'gem</i> sapkám	<i>isli'gü</i> sapkád	<i>isli'ge</i> sapkája
loc.	<i>isligemra</i>	<i>isligündü</i> *)	<i>isligenže</i> *)
dat.	<i>islikmä'</i>	<i>isligünü</i>	<i>islikne'</i>

v. *islikü'nä*

pürt szoba

nom.	<i>pürdüm</i> szobám,	<i>pürdü</i> szobád,	<i>pürže</i> szobája
loc.	<i>pürdümrä'</i>	<i>pürdündä</i>	<i>pürdinže</i>
		v. <i>pürdüre</i>	
dat.	<i>pürdümä</i>	<i>pürtnä</i>	<i>pürtnä</i>
	v. <i>pürtmä'</i>	ritkán : <i>pürdünä</i>	(<i>pürčnä</i> ritkán)
abl.	<i>pürdümrän</i>	<i>pürdündän</i>	<i>pürdinžen</i>

hoda's zacskó

nom.	<i>hoda'zem</i> zacskóm,	<i>hodassu'</i> zacskó,	<i>hodaze'</i> zacskója
loc.	<i>hodazemra</i>	<i>hodassunda</i>	<i>hodasinže</i>
dat.	<i>hodasma</i>	<i>hodassuna</i>	<i>hodassine</i>

hora'n katlan

nom.	<i>kora'nem</i> katlanom,	<i>hora'nu</i> katlanod,	<i>hora'ne</i> katlana
loc.	<i>horanemra</i>	<i>horanunda</i>	<i>horanenže</i>
dat.	<i>horanmä'</i>	<i>horanna'</i>	<i>horannä</i>

oj mező, *totter* kendő, törülő rongy

nom.	<i>ojem</i> mezőm,	<i>o'ju</i> meződ,	<i>o'je</i> mezeje
	<i>tottere'm</i> kendőm	<i>totteru'</i> kendőd,	<i>tottere'</i> kendője
dat.	<i>ojemä'</i>	<i>ojna'</i>	<i>ojne'</i>
	<i>totterma</i>	<i>tottruna</i>	<i>tottrine</i>

ko'kel pastétom

nom.	<i>kokele'm</i> pastétomom,	<i>kokelu'</i> pastétomod,	<i>kokele'</i> pastétoma
		v. <i>koklu'</i>	
dat.	<i>kokelmä'</i>	<i>koklura'</i>	<i>koklinä'</i>

la'gom — —, *soben* sappan

nom.	<i>lagomem</i>	<i>lagomu</i>	<i>lagome</i>
	<i>sobenem</i> szappanom,	<i>sobenu</i> szappanod,	<i>sobene</i> szappana

*) Csak íráshibából : *isligünda*, *isligenža*.

dat.	<i>lagomma'</i> <i>sobenma'</i>	<i>logonna'</i> <i>sobenna</i>	<i>lagomma'</i> <i>sobennä</i>
	<i>jal falu</i>		
nom.	<i>ja'lem falvam,</i>	<i>ja'lu falvad,</i>	<i>jale falva</i>
dat.	<i>jalema</i>	<i>jalna</i>	<i>jälnä (sic)</i>
abl.	<i>jalemran (ke- véssé használt)</i>	<i>jalundan</i>	<i>jalinžen</i>
	<i>ul v. uvel fiu</i>		
nom.	<i>u'lem fiam,</i>	<i>ulu fiad,</i>	<i>ule fia</i>
gen.	<i>u'lemen</i>	<i>uluven</i>	<i>ulin</i>

Mielőtt az imént közlött anyagot közelebbről tekintenők, azon kérdésre kell felelnünk, melyet figyelmes magyar olvasónkban, szeme elé tartván magyar birtokos-ragozását, bizonyára támad: hol vannak már a többesszámú birtokost kifejező csuvas ragosalakok? Egyszerű és egyenes feleletünk ez: ezek már nincsenek meg; Reguly sem jegyezhetett föl ilyeneket, és itt-ott előforduló példamondatokban világosan mutatja, hogy a csuvas nyelv már nem ismeri, használván a csupa birtokosrag nélkül való névszót, mely elé az önálló személynévmás genitivus-possessivusa áll, így: *pirin sir* mi földünk (tulajdonképen: *min föld*; *min* ebben: *min* magunk, v. ö. *ten* magad stb.; mintha a törökben mondatnék: *bizim jer*, -vagy keleti-török *bizning jir*, e helyett: *bizim jerimiz*, *bizning jirimiz*); *sirin sir* ti földetek (tkp. *tin föld*; tör. *sizin jer*, *sizüing jir* e helyett: *sizin jeriniz*, *sizning jiringiz*). — De maga az egyesszámú birtokosragok használata is már szerfelett megritkült, és helyettök szintén csak a *man*, *san*, *on* elől álló genitivus-possessivusok járnak, s csak ez lehet az oka, hogy se Elsőgr. se Visnevszki nem szólnak a birtokos-ragozásról, melyet, ha az még úgy közönségesen és szükségképen használhatnák, mint a magyarban vagy törökben, semmiképen nem hagyhatnak vala megemlítetlenül. A dolog ígyállása Regulyn kívül a kezünknel levő egyikét csuvas textusból is kiviláglik, p. o. egy e század elején, 1803-ban kelt csuvas-orosz kátéból, s az evangéliumok 1820-ban kelt csuvas fordításából. Leginkább, a mint látszik, még az egyesszámú 3-dik birtokosrag használtatik: *tora ivil-e* isten fia; *hujir aše-ba*, *maga atyjával* (mintegy: *önnön atyjával*, tör. *kendinin*

atasi bile) stb. — Ámde, hogy az *unk*, *tok*, *jok* ragjaink megfelelői is megvoltak valaha a csuvasban, azt nemcsak e nyelvnek egyébként való általános török jelleméből, nemcsak az egyesszámi ragoknak megfelelő többesszámi párjaik nélkül nem lehetőségéből következtethetjük, hanem a fentebb már említett *magunk*, *magatok*-ot jelentő csuvas alakokból (*hamir*, *hvir*) még szemünkkel is látjuk. Ezen alakok még gyakrabban használtak, és az oroszról fordítók velök épen egy az oroszról kirívólag idegen csuvas nyelvsajátságot tartottak meg. A *mír* rag = török *miz*, a mint általában a csuvas szerint *r*-t a török *z*, *s*-nek ellenébe állítani. Reguly is csak ezeket ismeri (*hamer*, *huzamer* — nem *huver*), meg néhány számnév és névmás ily raggal való alakjait (*iksemir*, *hajberzemir* v. ö. alantabb **10**, **c.** és **11**, **i**, 2. alatt). — Közöséges használatú több esszámú birtokos-ragokat, melyek közül különösen az *unk*-at jelentőnek mindenesetre *mer*-nek, a *tok*-ot jelentőnek *er*-nek kellene hangzania, Reguly sem ismer; s ha tehát az egyesszámú birtokos ragozás-mellett az egyik példának többesét is adja :

vidä : 1. sz. *videmzem* — 2. sz. *viduzem* — 3. sz. *vidizem*

ez nem jelenthet egyebet, mint : két-három, szóval egynél több istállóm, -ód, -ója, azaz : istállóim, -oid, -óji ; tehát nem a birtokos, hanem a birtoknak több voltát kell rajta érteni.

Immáran magokat a csuvas birtokos személyragokat tekintve, a fentebb közlött elég sok példa szerint úgy látjuk, hogy az első személy ragja *m*, hangsúlyos végönhangzóhoz ennek minden változása nélkül járul, kivéve az *u*, *ü*- végűeket, melyek *uv*, *üv*-vé válhatván épen úgy mint mássalhangzóvégűek vehetik föl a ragot : *humbu* — *humbum* vagy *humbuvem*, *küdü* — *küdüm*, v. *küdüvem*, *kru* — *krum* v. *kruvem*. Hangsúlytalan önhangzó azonban az *m* előtt, ha gyengülhet, gyengül, épen olyképen miképen a genitívusi *n* rag előtt (l. fentebb **3.** alatt) : *a* lesz *e* vagy *ï* ; *ö* lesz *ü* ; *u*, *ü*, *e* többé nem gyengülhetnek ; *o*-ra nincs példa és a fentebbi genitívusi példa szerint (*suro* — *suron*) azt hihetjük, hogy talán *surom* lesz, és nem *surum*. Mássalhangzón végződő nevekhez az *m* segédönhangzóval járul, mely általában *e* mind mélyhangúlag mind magashangúlag ; csak megelőző *ü* hang után lehet *ü* is : *hüm-em* vagy *hüm-üm*, *pürd-üm* ; *horan-üm*-ot későbbben *horan-em*-nak találjuk írva ; a *hon-im*, *att-im*-beli *i* az előtte való mássalhangzóban lappangó *j*-hangúság miatt keletkezett. Ezen *em*

(*üm*) ragalak előtt magától értetik, hogy kemény végmássalhangzók lágygyá lesznek; kivételnek csak *attim* látszik, alkalmasint a kettős mássalhangzó miatt, v. ö. **3)** alatt *pügö* genitivusát: *pükkiün* vagy *pügün*. *Koki'* nem kivétel, hanem ragtalan alak, épen úgy, mint *abaj*, melyet Visnevszki ily fordítással hoz föl szlovárjában: *mat moja* (anyám): most látjuk, hogy ragos alakja *abajem* vagy *abim*. — A viszonyragok az ily *m*-mel ragozott nevekhez épen úgy járulnak, mint más *m*-végű nevekhez; csak az egy *okšame-ran* (és nem: *okšam-ran*)-ra kell figyelmeztetnünk, valamint arra, hogy a dativusi *a*, *ü* rag járulván hozzá, a csak segédhangzóul volt *e*, *ü* megint elveszhet, megszűnván akkor az alapnév végmássalhangzójának lágyítása is: *islík-m-ä'* (nem *islígmü*), *pürt-m-ä*, *horan-m-a'*, *totter-m-a*, *kokel-m-a'*, *lagom-m-a'*, *soben-m-a'*, *hodas-m-a* (nem *hodazma*); azonban: *oj-em-a'*, *jal-em-a*. A mint látszik, többnyire az *a*, *ü* dativusi ragra eső hangsúly az, a mi a személyrag segédhangzójának kihagyását okozza.

A 2-dik személy ragjául első tekintetre *u* és magashangúlag *ü* tűnik előnkbe: *küüv-ü*, *süss-ü*, *hüm-ü*, *pürd-ü*, *islíg-ü*, a melyek mellett feltűnő, hogy egy különben határozottan magashangú szó: *vidü* mégis *u*-val (nem *ü*-vel) ragoztatik, a mely *u* oly erősen megmarad, hogy utána a casusvégzetek is a mélyhangúságba átcsapnak. Ezen *u*, *ü* rag minden a névszó végén való önhangzót elenyésztet és annak helyébe lép, kivéve megint az *u*, *ü* végűeket, melyek *uv*, *üv*-ön és így mássalhangzón végződők lesznek; még pedig a hangsúlyos végönhangzókat egyéb változás nélkül, a hangsúlytalanokat azonban csak úgy enyésztetni el, hogy az előtte való mássalhangzó, némi hangzásbeli egyensúly helyreállítása végett, megkettőztessék, ha lehet, kemény mássalhangzóképen: *ada* — *att-u*, *süzö* — *süss-ü* *). Mássalhangzón végződő nevekhez *u*, *ü* ragunk, netaláni kemények lágyulásán kívül, egyéb változás nélkül járul. Csak egy példában kettőztetik a mássalhangzó: *hodas* — *hodass-u* (nem *hodaz-u*). — Sajátságos azonban az *u*, *ü* 2-dik birtokosrag viszonyragozása: mássalhangzón kezdő rag előtt is, milyen *da*, *dan*, mely különben (lásd fentebb **7. a.** és **b.** alatt) legegyszerűbben csatlódik a végenváló önhangzóhoz, az *u*, *ü* helyett *un*, *ün* lesz: *vidun-da*, *vidun-dan*, *küüt-*

*) V. ö. fentebb 4) alatt a *tora*, *suvo*, *pügö*, *kime* szóknek Reguly szerint való dativusaikat.

vün-dä, isligün-dä, horanun-da stb. Ebben csak azt ismerhetjük meg, hogy tulajdonképen ez a 2-dik birtokos ragnak épebb alakja, mely, a mint másutt is tapasztaljuk, a szó közepén jobban meg volt óva az elkopástól. Tehát *horan-un, islig-ün* az igazi ragos alak, mely a *da, dan* rag előtt épen úgy tűnik föl, mint akármely más, *n-en* végződő névszó, p. o. *šojtan, šojtan-da, šojtan-dan*. Továbbá ezen dativusi alakokat tekintve: *küdüvünä, viduna, isligünä, tottruna* stb., ezekben is az *n* a személyraghoz tartozik, mert különben az *u, ü*-végű nevek közönséges ragozása szerint *-uva, -üvä*-re végződnének, és megint ezekben: *lagom-na szoben-na* a személyrag egészen eltűnt volna, ha így nem kellene taglalni: *lagom-n-a, soben-n-a*; szintígy: *oj-n-a, horan-n-a*. Ezek a *lagom-m-a, totter-m-a, horan-m-a, islik-m-ä, pürt-m-ä, hodas-m-a* első személyraggal való dativusok tökéletes hasonmásai. Van *piirt-n-ä* és *piird-ün-ä*, mint *piirt-m-ä* mellett *piirdüm-ä*. Másképen rövidülnek: *tottr-un-a, kokl-un-a*. — Azonban, a mint a második személy ragja, nem levén utána más rag, *un, ün* épebb alakjából bármilyen hang-fejlődés következtében, melyet itt magyarázni nincs föladatunkban, *u, ü*-vé válhatott: úgy ezen rövidebb ragalak már casusragok előtt is, a második személyt eléggé kifejezőnek éreztetvén, nem különben, mint közönséges ragtalan névszók vég *u, ü*-je kezd állani; innen a *piirdündü* mellett előforduló *piird-ü-re*, és *ul-u* (fiad) genitivusa: *ul-uv-en*, meg a Kátéban előforduló *abua*, azaz *ab-uv-a* (anyádnak, anyádat; *ab-u* anyad) és *až-ua*, azaz *až-w-a* (atyádnak, atyádat; *až-u* atyád); sőt a többszámú *vidu-zem* is ide számítható. V. ö. *šu* víz — *šiven, šuva*; *küdü* nyáj — *küdüven, küdüvü, küdürä*.

A 3-dik személy birtokosragjának, ha nincs utána egyéb rag, ha tehát nominativusban van, először mássalhangzók után ezen alakját látjuk: *e*, p. o. *horan-e, hüm-e, hodaz-e*, a kemény mássalhangzóknak szokott lágyításával. De már az, hogy ezen *e* a megelőző *d, t*-t sziszegővé teszi (*ud* — *uže, piirt* — *piird-e* — *piirže*) gyaníttatja velünk ugyanezen *e*-ben valamely *i* vagy *j*-hangúságnak lappangását, mely világosabban ki is tűnik abban, hogy önhangzók után a ragnak alakja *i*, még pedig magashangúsággal, a mi különben is a szó végén lappangó *j*-nek hatása: *opška* — *opški, hmbuv-i, küdív-i* (későbbben így van írva: *küdüv-e*), sőt hangsúlyos *i* után egyenesen *je*: *surassi-je*. S ebből meg is magyarázhatjuk, csupa csuvas analogiából indulva ki, az *opški*-féle ragos alaknak hogylettét. Ugyanis

a mint *abaj*, *agaj*, *attaj* lehettek ezekké: *abi*, *agi*, *atti*, úgy *opšakaj* (ebből: *opška-je*) lett *opšk-i* ¹⁾. S immár aziránt is tehetünk kérdést, hogy az *uže*, *pürže*-t nem kell-e etymologicébb így írni: *udže*, *pürdže* (ezekből: *ud-je*, *pürd-je*)? — A hangsúlytalan önhangzón végződő nevek után, az *i* rag e hangzók helyébe lépven, az előttük való más-salhangzók kettőzötetnek, úgy mint a második személyrag előtt, a miért is aligha szabad másképen tekinteni itt e jelenséget, mint ott a második személyragnál. — A 3-dik személyrag után még casus-ragokkal való alakok közül, legelőbb a dativusokat kell szemügyre vennünk: *vid-inä*, *küdüv-ne*, *islik-ne*, *pürt-nä* vagy *pürč-nä*, *horan-nä*, *oj-ne*, *tottr-ine*, *kokl-inä*, *lagom-nä*, *szoben-nä*. A fentebb a második személyrag *una*, *ünä* (*na*, *nä*) dativusi végzetéről mondotak után, már alig fogunk kételkedni, hogy itt is az *n*-t még a ragnak épebb alakjához tartozó, mely e szerint *in* (*jen*) volna. A különbség csak az, hogy az *i* vagyis az alatta lappangó *j* hang az *n*-re is hat, hogy ez többnyire *n* lesz s így a végrag magashangúságát is magával hozza. E hatás legerősebben működött visszafelé is *jäl-n ä*-ben, ha csak nem íráshiba e helyet: *jal-n-ä*. Különösen érdekes *pürč-nä*, mely jobban illik *pürže*-hez, mint *pürt-nä*, melyben a *j*-nek hatása elmaradt (*pürt-n-ä* ebből *pürd-in-ä* = *pürd-jen-ü*) ²⁾; a kemény *č* azonban úgy van, mint *pürt-m-ä*-ben *pürd-üm-ä* mellett a kemény *t*. Az *i* (*j^v*)-nek az *in* (*jen*) teljesebb ragalakból kiszorítása egyébiránt, úgy hogy csak *n* (*n*) marad (egyik ok, miért ezt a raghoz tartozónak kell tartanunk), leginkább a második személyrag *un*, *ün* ily rövidítéséhez hasonlóképen megy végbe: nem történik p. o. *tottr-in-e*, *kokl-ün-ä*-ben, valamint nem *tottr-un-a*, *kokl-un-a*-ban, ellenben: *totter-m-a*, *kokel-m-a*; azonban *islik-n-e*, de *islik-ün-ä* és másrésről *islik-m-ä*. Még nagyobb összeszorítás van ebben: *surassi-je* — dat. *surassi-n-e* (vagy *surass-in-ä*, mert az egész *-ije-* helyett való az *i*, a milyen különben az *vid-in-ä* is vagyis általában az önhangzón végződő nevek *i*-ragos alakjai). Föltűnő még *hodassine* (nem *hodazine*, vagy *hodasne*, v. ö. *hodas-ma*). — A genitivusra egy példa van: *ulu-e* — *ul-in*, mely alakot vagy a 2-dik személynek genitivusa: *uluven* szerint, mint *i* végű névszó (mert az *e* itt *i*-vé lesz, v. ö.

¹⁾ Egy magyar analogiát láthatunk ebben: *kér-i*, ebből: **kér-je*, a megfelelő *lát-ja* szerint, mely maga is tájnyelven lesz: *lát-i*.

²⁾ Valamint elmarad a magyar *fizet-jük*-ben is, de megvan az *e* helyett használató székely *fizet-sük*-ben (indicativus).

totter-e — dativusa *tottr-ine*) közönséges genitívusát kell fölfognunk, vagy pedig az 1. szem. genitívusa *ulemen* szerint, *ul-in-en*-ből rövidültnek keil tekintenünk (tkp. *ulin-n*). Emez valószínűbbnek tetszik. — A locativus és ablatívus a harmadik személyrag után, és épen csak ez után, a mint látszik, Regulynál *nžü* (*nže*) és *nžen* raggal képeztetik, és ez erősen emlékeztet azon *enžü*, *enžen* locativusi és ablatívusi ragokra, melyeket Reguly a közönséges nevek többes-számában ad (lásd fentebb **7**, **d**. és **e**. alatt), s melyeket mi ugyanott, mint a genitívusi *n* raghoz csatolt *žü* (*že*) és *žen* ragokat fogtunk föl, mire különösen Ahlqvist adta e forma indított: *sirlaninče*, *sirlaninčen*. És csakugyan a 3. személyraggal való ezen formákban: *vidinže*, *hodasinže*, *küdüvinže* vagy *küdüinže*, *pürdinže* (stb. -*žen* raggal hasonlóképen) a *vidin*, *hodasin*, *küdüvin* (összevonva: *küdüin*) *pürdin*-t *ulin*-hoz hasonlóképen készült genitívusoknak nézhetnök, melyekhez meg *že* locativusi (és *žen* ablatívusi) rag csatlódott volna hozzá. Azonban itt erősen tolódik elé egy másik nézet, melyet eddig tapasztalt némely csuvas hangtani jelenségekkel is támogathatunk. Az első és második személyrag után a különben alakszerint is egyeredetű *) *ra* és *da* (*rä*, *dä*, meg ablatívusban *ran* és *dan*; *rän*, *ren* és *dän*) ragalakok vannak; valóban furcsa volna, hogy csak a harmadik személyrag után más rag legyen. Ha azonban ezt nem téve föl, azt kérdezzük, hogy alakúlhatott ugyanazon *ra*, *da* stb. raggal a 3. szem. locativusa, úgy látjuk, hogy a 3. szem. épebb *in* ragja után, a mint a második személybeli *in*, *ün* után is, először is a *d*-vel kezdő locativusragnak kell vala állania; továbbá pedig, minthogy a 3. személyrag *i* és *j*-hangúsága a következő ragra magashangosítólag hat, csak *dü* állhat vala: így lennének *vidin-dü*, *hodasin-dü*-féle alakok; végre még hozzávéve, hogy a harmadik személyrag *n*-je további ragok előtt rendesen jésítettnek (*n*) mutatkozik, szintén az előtte való *i*-*j*-hangúság miatt, könnyen megfoghatjuk már, hogy ez a közvetlen azon *n*-nel érintkező *d*-re sem maradhatott hatás nélkül, hanem ugyancsak *-indü*, azaz *indjü*-vé alakulván át az *indü*, az megint csak úgy lett *inžü*, mint *pürdje* lett *pürže*, *ud-je* *uže* (Reguly többször *inže*-t ír, de *inžü*-t is: *isligenžü*, valamint *rän* és *ren*, a datívusban *e* és *ä*; normalisabbnak tetszik az *ä*-vel való alak). Ha tehát nem csalódunk, a

*) Ennek fejtegetése nem ide tartozik; különben már eléggé meggyőző a *ra* és *da* ragnak 7, a) látható azonos előfordulása.

harmadik személyrag után való locativusi rag nem egyéb mint *dä*, csak hangilag elváltozva *žä* (*že*), s következőképen az ablativusi *žen* nem egyéb, mint *dän*; az előtte való *n* pedig a személyraghoz tartozó: *in*. Még másutt is fogunk a csuvas nyelvalakok terén a *ž*, *č*-nek *d*, *t*-ből keletkeztével találkozni. Sőt most már az iránt való kétke-désünk is támad, vajjon a fentebb a közönséges nevek ragozásánál adott alakok (Reguly csak többes-számban adja — locativ és abla-tivusként): *jalzenžü pürtsenžü*, *jalzenžen pürtsenžen* nem olyan elő-fordulásból vonattak-e ki, melyben harmadik személyraggal való alakok is lehettek; ez azonban csak nyomozásra indító gyáni-tásunk.

Csekély számú szónak, még pedig mind önhangzón végződő szó-nak, 3. személyragja *že* vagy a vég önhangzó elhagyatván, természet szerint *š*. Reguly kivételekként hozza föl. Ezek közül való *aše* atya láthatólag *atti-že* helyett való, miből az alapszó végönhangzójának kiszorításával (egészen mint magy. *aty-ja*-ban), s az így találkozó mássalhangzók kölcsönös áthasonulásával közvetlen az Elsőgr. és Visnevszki ísása szerint való alak lett: *aššə*. Egy érdekes példa ugyanezen *že* ragalakra, találkozik még Elsőgr.-ban 39. l. (néhány „melléknév declinatioja“ alatt): *ikše* mindkettő (oóoi; tulajdonké-pen: ketteje, tör.: *ikisi*, ettől: csuv. *ikke* kettő, tör. *iki*), Reguly-nál *ikš* vagy *ikeš* (még több van nála ilyen: *viseš* hármaja v. hár-muk, *tuvatteš* négye v. négyük, melyeket majd a számneveknél tū-zetesen említünk). Elsőgr. az *ikše*-t így ragozza: gen. *ikšin-dä* (a *dä* itt és a következő casusban hozzásimuló nyomatékosító szócska = *is*); dat. *ikišnü-dä* és *ikšnü-dä*; instr. *ikšim-bü*. Egyszersmind ezen alak: *ikšimbü* nagyobb bizonyosságúl szolgál fentebb kimondott né-zetünknek, hogy a 3. személyrag teljesebb alakja *n*-nel végződik; mert *ikšimbü* nyilván így taglalódik: *ik-šim-bü*, s ez phonetice csak *e* helyett: *ik-šin-bü*. — Ezen *že*-nek az előbbieken tárgyalt *i*, illető-leg *je* (nominativusban) rendes ragalakhoz való viszonyát csupán a csuvas-török egybehasonlítás derítheti föl, melyet annak idejében fogunk adni.

9.

Melléknevek.

A nomen adjectivumról való közlését ezen megjegyzéssel nyitja meg Elsőgr. a 35. lapon : „A nomina adjectiva a csuvasoknál a beszédrészek közé számíttatnak : genusok nmerusok nincsen, s casusokon át nem declináltatnak (elfelejtette megmondani : mikor?). Adjectivumok a következők“ : (következik melléknevek lajstroma — 39. l., aztán „melléknevek declinálva“, azaz ezen öt minta : *porde* minden, *ikše* mindkettő, *ikke* kettő, *visse* három, *pillek* öt).

Visnevszki e fejezetet meglehetősen abszolválja 5 lapon több-féle észrevételekben és jegyzetekben valamit a melléknevek legközönségesebb képzéséről és azoknak fokozásáról is tudtván velünk. Ő tőle megtudjuk legalább azt is, hogy a csuvas melléknevek csak „akkor nem változnak nem, szám és casus szerint, mikor substantivumokkal vannak egyesülve ; de ha a substantivum subintelligitur, akkor az adjectivum változik szám és casus szerint.“ — A melléknevek ragozása, természet szerint, nem lehet más, mint a főneveké, de lássuk azért Regulynak egyik mintáját, melyben még egy új casusragra akadunk : *piži'ke* vagy *pižiki*, — genitivus *pižikkí'n*, — dativus *pižikine*, ablativus *pižikinžen*, instrumentalis *pižikibe*, meg az új casus, melyet modalisnak nevez, de adverbialis-nak is nevezhetnénk : *pižikile'*. — Visnevszki mintája a többes-számot is adja, de, a mint már fentebb láttuk, kevésbé tñntetvén ki írásával az önhangzó-egyezeit :

kizin kicsiny, gen. *kizi'nin*, dat. acc. *kizinne'*, instr. *kizi'nba*
kizi'nzam, *kizi'nzamün*, *kizi'nzane*, *kizi'nzamba*

Jegyezzük meg ott a *pižikinžen* ablativus alakot, mely a másik példában *sumar* beteg : *sumarinžen* ; modalisa ennek : *sumarla*.

Határozatlan melléknév neve alatt Reguly a főnévszerűen külön álló, de az általa jelölt individuumok közül nem ezt vagy amazt, hanem akármelyiket jelentő melléknevet (p. o. *gazdag* azaz : gazdag ember), vagyis annak csuvas összetételes kifejezését érti. Használtatik erre t. i. egy az egyszerű melléknévhez csatlakozó magashangú szó : *sker*, és ez veszi föl a casusragokat, melyeket Reguly némely rövid példával is illusztrál így :

- nom. *sumar-sker*, p. o. *odimast* beteg nem tud járni.
 gen. *sumar-skeren* p. o. *min bor* betegnek mi je van?
 dat. *sumar-skerü* v. *skernü*, p. o. *badem* betegnek adtam.
 abl. *sumar-skerden*.
 instr. *sumar-skerbü*.

Azonban mondja, hogy néha *sker* nélkül is használtatik az egyszerű melléknév ily értelemben, p. o. *sumardan min čines* betegtől mit kívánni, azaz : mit lehet kívánni? *sumara min simä baras* betegnek mit lehet adni ennie (szó szerint : enni adni)? Azt is mondja, hogy *sker* helyett más „általános jelentésű neveket“ (azaz : általánosan individuumot jelentő neveket) is lehet használni, p. o. *sin* ember, *sumar sin* beteg ember. De a másik példája *sumar virdagan* betegen fekvő (szó szerint : beteg fekvő) nyilván csak ez egy esetnek (*sumar-sker*) másképen hogy mondhatását tudatja velünk.

Melléknévek képzését, a közönségest is, jobban akkorra hagyjuk, mikor a több szóképzésről is fogunk szólni.

A melléknévek hasonlítás fokozására nézve, Visnevski előrebocsátván, hogy a csuvasban mint az oroszban három hasonlítás fok van, s megmondván mi a positivus meg comparativus, ez utóbbinak képzését úgy határozza (16. l.), hogy a positivusban álló melléknévhez hozzátételek *dara'h*, rövidítve *rah*, vagy *dere'h*, rövidítve *reh*, p. o. *oza'l* rossz — *ozaldara'h* vagy *ozalra'h* rosszabb; *čibe'r* szép, jó — *čiberdere'h* jobb, szebb. — A teljes vagy a rövidült comparativus-képzőnek mikor alkalmaztatását négy jegyzetben úgy határozza, hogy *n*, *l*, *r* (НЪ, ЛЪ, РЪ)-on végződő melléknévek (azaz *n*, *l*, *r* végű mélyhanguak) *darah*-ot és a *ь*-n végződők (azaz mássalhangzón végződő magashanguak) *dereh*-et vesznek föl (1. és 3. jegyzet); ellenben a *h*, *k*, *m*, *a*, *u*, *j*-n (ХЪ, КЪ, МЪ, а, у, ѳ) végződők (azaz *h*, *k*, *m*, *a*, *u*, *j*-végű mélyhanguak) *rah*-ot és az *e*-n végződők *reh*-et vesznek föl magok után (2. és 4. jegyzet); p. o.

<i>avan</i> fontos, jeles	— <i>avandara'h</i>	<i>la'jih</i> jó	— <i>lajihra'h</i>
<i>jivir</i> nehéz	— <i>jivirdara'h</i>	<i>pižik</i> nagy	— <i>pižikra'h</i>
<i>čiber</i> jó szép	— <i>čiberdere'h</i>	<i>taza'</i> tiszta	— <i>tazara'h</i>
		<i>užu</i> meleg	— <i>užura'h</i>
		<i>nomaj</i> sok	— <i>nomajra'h</i>
		<i>küské'</i> rövid	— <i>küskere'h</i>

Regulynál ugyanezen comparativus-képzést, még másféle szók (p. o. gerundiumok, adverbiumok) hasonló „intensio“-jával, a mint nevezi, azaz fokozatszerű értelem-nyomatékosításával találjuk együtt tárgyalva, és érdekes följegyzéseiből az adjectivumokra vonatkozókat legitt eléadjuk. — A „forma intensiva“ alakbeli képzéséről csak annyit mond, hogy *rah*, *reh* tétetik hozzá a névtőhez, annak egyéb változása nélkül; csak *l*, *n*, *r* és *i* után *rah* helyett *darah*, *dereh* használtatik. E meghatározás az *l*, *r*, *n*-re nézve egyező Visnevszkiével, de az *i* után, mint önhangzó után (v. ö. Visnevszkinél *e*) mégis csak *rah*, *reh* et várnánk. Sőt ellenkező példát találunk nála: *virle* — *virli-reh*. Egyébként itt-ott találkozó példái a fentebbi meghatározás szerint valók, p. o. *sumul-darah* könnyebb, *sumar-darah* betegbb, *pojan-darah* gazdagabb, *ir-dereh* korább, *kajran-darah* utóbb; *puzik-rah* nagyobb, *ilik-reh* előbb, *usta-rah* (mesterebb) ügyesebb, *šore-rah* fehérebb, *tullo-rah* édesebb. *Nomaj-rah* és *nomaj-darah*. — A *darah* és *rah* (*dereh* és *reh*) között való igazi viszonyt azonban csak a csuvas nyelvnek azon sajátága által tartjuk földeríthetőnek, miszerint általában *d*-vel kezdődő ragot már nem szeret s azt csak *l*, *n*, *r* után tűri, a mint ezt fentebb a locativusi *da* és *ra* ragról is látók (l. 7, a). Önhangzók és egyéb mássalhangzók után (legfelebb *j*-t véve ki) a *d* helyett *r* kell. Ily észrevevésből indulva ki, a *rah* ragalakot nem úgy, mint Visnevszki, egyszerűen a *darah*-ból a *da* kivetése által rövidültnek hisszük, hanem úgy, hogy p. o. *usta-darah* helyébe előbb a szükségképen megkivánt *usta-rarah* lépett és csak aztán az *r*-rel kezdődő két szótag az ejtésben egybefolyt (*ustarrah*), mi még az utolsó szótagra eső hangsúly által is elősegítettett. Visnevszkinél van *ozal-rah* és *ozal-darah*, épen úgy, mint Reguly *l* után a locativusi ragot *da*-val és *ra*-val adja: *jal-da* és *jal-ra*; mert még *l* és *n* után is az *r* elnyeri a tért a *d* fölött, és úgy látszik csak az egy *r* után van a *d*-nek elvitázhatatlan helye (legalább *r* ellenében) a hang-dissimilatio végett.

A comparativusi alak jelentésének némi modosulása látszik még Regulynak egy-két példájában: *šore-rah* volna *e* szerint: fehéres (bélovati), azaz: inkább fehér, mintsem másszínű: *sumar-darah kilje ondanah* betegesen (inkább betegen, mintsem más állapotban) jött onnét. Így egy másik helyen (a szóképzés alatt): *hajar-darah* haragosforma; *tullorah* édeses, *sojazerah* kérkedős (prahle-risch, orosz: hvastlivi). Különben pedig ilyen constructióban, milyen

„én nálánál gazdagabb vagyok“ — el is kerülhető a comparativus-alak és positivusival pótolható, e mondat így fejeztetvén ki: *eb ondan pojandarah* = én ő töle gazdagabb, vagy: *eb ondan pojan* = én ő töle gazdag.

Noha ugyanezen comparativusi képző másfajú szókhöz, adverbiumok és viszonyragos (casus) alakokhoz is járulhat, p. o. *viresla-rah pornat* (mintegy: *oroszulabb* él, azaz, inkább orosz módra): mégis a melléknévi névszóhoz járulván megint tiszta, még tovább viszonyok szerint ragozható névszót képez, a mit Reguly egyik jegyzete ekképen mond ki, hogy a comparativusi (intensiós) mellékevek vagy egyszerű alakjokban ragozhatók viszonyragokkal, p. o. *puzikrah-ne il* = a nagyobbat vedd *), vagy pedig egy individualis értelmű alakban: *puzikrahsi* = a nagyobbik; p. o. *puzikrahsine il* = a nagyobbikat vedd.

Superlativusi értelem kifejezésére a melléknév elébe Visnevski szerint *pit* igen, *aravazir* szertelen, módnélkül (*zir* = -talan) adverbiumok tételnek. Reguly ezeket megkülönbözteti *čin*-től, ennek tulajdonítván a kivált superlativusi értelem kifejezését, p. o. *vulzinžen čin pojanni šava* közülök az leggazdagabb (tkp. igazán gazdagja az); *vul čin samrik* ő a legifjabb (tkp. az igazán ifju). Ellenben *vul pit samrik* ő igen fiatal; *vulzen pit najarri šav anjah* ő nekik igen vagy nagyon szegényök csak ez (tkp. eorum nagyon szegénye, azaz: közülök nagyon szegény). Sőt az *aravazir*-t *pit*-nél valamivel kevésbbé nyomatékosnak mondja. Az értelembeli megnyomatékosításnak még egy másik neme találtatik a mellékeveknél, de csak kevés és meghatározott szám mellékevekre szorítkozó, mely a melléknév első szótagjának hozzáragasztott *p*-vel való clólálló ismétlésében áll. Visnevski említi ezt a 18. lapon és ezeket adja például: *šo'ra* fehér — *šop-šo'ra*, *sara* sárga — *sop-sara*, *jibe'* nedves — *jip-jibe*, *tibe* száraz — *tip-tibe*, *türü* egyenes — *tüip-türe*, *türüs* egész, mind (Reguly a szógyűjteményben: *türüs* — *tüip-türüs*); *hirle* szép (— *hip-hirle*, Reg.). Ellenben *kvak* kék — *künk-kvak*, *šuda* világos fénylő — *šab-šuda* (Reguly: *kuvak* kék — *kün-kuvak*).

*) V. ö. még ezt: *kondan kondah szumuldaragh-en tojenat* napról napra könnyebben (vagy *szumul-en*, tkp. könnyen) érzi magát.

10.

Számnevek.

a) Egyszerű alapszámnevektől a csuvasban ezeket találjuk, melyet különböző forrásaink szerint egybeállítva ide írunk :

Elsőgr. szerint :	Visnevszki szerint :	Reguly szerint :
1. <i>per</i> , vagy <i>prä</i>	<i>per</i> v. <i>pre</i>	<i>per</i> , <i>prä</i>
2. <i>i'kke</i>	<i>i'kke</i>	<i>i'kke</i>
3. <i>vi'sse</i>	<i>vi'sse</i>	<i>vi'sso</i>
4. <i>tuva'tta</i>	<i>dva'tta</i>	<i>tuva'tta</i>
5. <i>pi'llek</i>	<i>pi'lik</i>	<i>pi'llik</i>
6. <i>o'tta</i>	<i>o'tta</i>	<i>o'lta</i>
7. <i>si'čče</i>	<i>si'čče</i>	<i>šičče</i>
8. <i>sa'kar</i>	<i>sa'kkir</i>	<i>sa'kker</i>
9. <i>tu'hur</i>	<i>tu'hur</i>	<i>tu'hhur</i>
10. <i>vo'na</i>	<i>vo'na</i>	<i>vo'na</i>
20. <i>si'rim</i>	<i>si'rim</i>	<i>si'rem</i>
30. <i>vi'tur</i>	<i>vu'tur</i>	<i>vu'der</i> v. <i>vu'tter</i>
40. <i>he'rih</i>	<i>hi'rih</i>	<i>hi'rih</i>
50. <i>a'lla</i>	<i>a'lla</i>	<i>a'lla</i>
60. <i>o'tmal</i>	<i>o'tmil</i>	<i>o'tmel</i>
70. <i>si'tmel</i>	<i>sitmil</i>	<i>šitmil</i>
80. <i>sa'kar-vo'na</i>	<i>sa'kkir-vo'na</i>	<i>sa'ger-vo'na</i>
90. <i>tu'hur-vo'na</i>	<i>tu'hor-vo'na</i>	<i>tughur-vonna</i>
100. <i>sür</i>	<i>sür</i>	<i>šür</i>
1000. <i>pin</i>	<i>pin</i>	<i>pin</i>

A többi (additiós és multiplicatiós) összetétel által képeztetik :

11. <i>von-be'r</i>	<i>vo'n-ber</i>	<i>von-ber</i> (nem : <i>-prä</i>)
12. <i>von-i'kke</i>	<i>von-i'kke</i>	<i>von-ikke</i>
21. <i>si'rim-be'r</i>	<i>si'rim-pre</i>	<i>si'rem-ber</i> (vagy : <i>-prä</i>).
200. <i>ikke sür</i> , stb.		

Az orosz grammatikák szerint úgy látszik, mintha semmi különbség nem volna *per* és *pre* v. *prä* között, különösen miután Visnevszki a 21. 31. 41. stb. számokat csak *sirim-pre*, *vutur-pre*, *hirih-*

pre stbinek mondja. Azonban Regulynak azon érdekes jegyzete van, hogy a fentsorolt számnevek (melyeket ő „az individuumok substantivumi névmásainak“ nevez, s így a névmásokhoz soroz, a mit mi nem bánunk, de még sem követünk), ha csupa melléknevekként főnevek előtt állanak, rövidebb alakokkal is vannak (azaz, a mint azonnal látjuk, némelyek, úgy mint a magyarban az egy két a kettő ellenében). Még pedig rövidült alakjaik ezek : 1. *per*, 2. *ik*, 3. *vis*, 4. *tuvat*, 5. *pi'lik*, 6. *olt*, 7. *šic*, 8. *sa'ger*, 9. *tuhhur*, 10. *von*; p. o. *per sin* egy ember, *von ut* tíz ló; *per nažar sinna padem* egy szegény embernek adtam. Evvel összehangzásban van, hogy a 11—19 képzésére csak a *von* (és nem *vonna*) alak használtatik, s még inkább, hogy Regulynál a 80. *sager-vonna* (nem *sakker-vonna*), noha megint a *tuhhur-vonna* szerint a rövidült (azaz itt alkalmasint a különböző hangnyomaték folytán gyengébbre változott) alakul nem *tuhhur-t* hanem *tuhhur-t* vártunk volna, v. ö. *pilik* és *pillik*. Föltűnő Visnevskzinél is az, hogy az 91. 92. számokat *tuhor-von-ber*, *tuhor-von-ikke*-nek mondja (úgy mint 11. 12. = *von-ber*, *von-ikke*), ellenben 81. 82. *sakkir-vonna-prü*, *sakkir-vonna-ikke*-nek, a mi kevésbbé valószínű. A Regulyféle *sager* és *sakker*, *pilik* és *pillik*, *vuder* és *vutter* alakok egymáshoz való viszonyukra nézve egészen a *pitgln* és *pitkltln* genitivusalakokhoz hasonlók (lásd fent 3. alatt). — Visnevskzi *tuhor-vonna-jára* (900-at is *tuhor-sitr*-nek írja) csak annyit mondhatunk, hogy a maga szlovárjában *tuhur-vonna*-nak írja, a miért is a többivel egybetartva nem nagy hitelt érdemel az *o*-val írt *tuhor*. Hasonlóképen Elsőgr.-nak *sakar* és *otmal* a végén *a*-val írt alakjai, a hasonlalkulású *tuhur* és *sitmel*, *sitmil* mellett különösek, s arra emlékeztetnek, hogy Elsőgr. a praesens 1. sing. igealakban is megelőző *a*-val járultatja hozzá a *p* személyragot a nomen praesentishez : *kalad-ap*, míg egyéb forrásaink a plausibilisebb *i* (Reg. *e*)-vel élnek : *kaladip* (*kaladep*); de ezt részben Elsőgr. maga is teszi (a 62. lapon felsorolt igéket mind *ip*-pel végződtetvén).

b) Az önálló, főnév nélkül való, sőt inkább magok is főnévi számnevek viszonyragokkal (casusok szerint) ragozhatók, még pedig, a mint Reguly mondja, attributive, azaz a mint már fentebb láttuk e Regulyféle terminus jelentését, birtokos személyraggal; még pedig, a mint legott a ragozott alakokból kitetszik, harmadik személy birtokosragjával, csak ez után állván a viszonyragok. A *per*-nek ezen ragozását egy másik helyen találjuk Regulynál így :

nom.	<i>pri</i> (tkp. <i>egye</i> , azaz : egyik)
dat. acc.	<i>perme'</i> vagy <i>prine'</i>
genit.	<i>prin</i>
ablat.	<i>prinžen</i>
instr.	<i>prinbe</i>

p. o. *prinbe anjah kajre* csak egygyel ment (tkp. egyével, azaz : egy lóval ment).

E szerint az önálló *prü* tulajdonképen nem volna egyéb mint *pri*, s tekintetbe véve, hogy Reguly pontosabb följegyzése az *r-t* is abban lágyítva adja, tehát vastagon ejtve : *prjä*, megértjük miképen lett *per-jä*, *per-je*-ből (v. ö. fentebb §. alatt a 3-dik személyrgról) egyrészt *prü*, másrészt *pri*. Használatára nézve tekintsük még e példákat : *pri juwisran pri timerden* egyike fából, egyike vasból van (p. o. szeg ; tkp. *egye* — *egye*, azaz : az egyik — a másik) ; *eb prinžen anjah čindem* csak egytől kértem (tkp. egyétől, azaz : közülök egytől) ; *pri kilže, pri-de kilže ta-pri-de kilže* az egyik jött, a másik is (i drugoj) jött, a harmadik is jött (egészen szó szerint : *egye* jött, *egye-is* jött, *még-egye-is* jött). Különben a *pri* gyakran előfordúl az Evangéliumokban is. — Megvan ugyanezen *pri tepri* v. *tepre* (Evang. *tebrü*)-ben is = másik, második. Ez *ta-pri*-ből ered, hangassimilatióval, és ugyancsak úgy írja a Káté : *tü-brü*, azt jelentvén sajátképen : *még-egye* = *még-egyik*. p. o. Reguly : *tepre par* még egyet adj (tkp. még egyét add). A hol főnévvel egybekötetik (mikor csak *per* volna, nem *pri*) a *te-pri* is lesz *te-ber*, p. o. *teber sirdü* másik helyen (még-egy helyen), *teber hut kaj* másodszer menj (még-egy-szer ; oroszúl : *ješče drugoj raz stupaj*). *Tepri*-nek ragozása : dat. acc. *teberne'* abl. *teprinžen*, gen. *teprin*.

c) Az „*egye* = *egyik*“-et nem lehet másképen érteni, a dolog természeténél fogva, mint : egy többek közül ; mert az egyet csak egy többségből lehet kivenni, s „*egy*“ maga nem többség. Ellenben „*kettő*“ már többség, „*három, négy stb.*“ is többség, melyből már ki lehet venni valamit, mi 3-dik birtokos-raggal mint a többségnek része jelöltetik meg. Tulajdonképen kellene, hogy a kivett rész mellett képzeletünkben fölmerülendő többség igazi relativ többség legyen, úgy hogy a kivett részen kívül is maradjon még, vagyis kellene, hogy a ketteje, háрма, négye stb.-félék csak így értessenek, a mint érthetők is : *kettőnél, háromnál, négynél több közül kettő, három négy*. Azonban kivált a mi altaji nyelveink eszejárása megelégszik

absolut többséggel is, nem gondolván vele, hogy még marad-e is a kivett részen kívül; s innen van, hogy *ketteje* akkor is mondható, mikor általában nincs több kettőnél, mert kettő magában véve mégis csak többség. A magyar nyelv a *ketteje*, *háрма* stb. ily értelmét szorosabban a hozzátett *mind* szóval határozza meg, de ezt más nyelvek nem tartják szükségesnek. — Ezeket előre bocsátva, már jobban eligozódhatunk a csuvas számneveknek több személyragos alakjaik felől, melyeket Reguly jelentésök bővebb fejtegetése nélkül hoz föl. Előre tevéen a 3. személyraggal valókat ezeket adja: *ikeš* vagy *ikš* (*ikke*), *vi'seš* (*visse*), *tuvatteš* (*tuvatta*), *vonneš* (*vonna*) és ugyanezek hozzáfüggő *te* particulával: *ikš-te*, *vi'seš-te*, *tuvatteš-te*, *vonneš-te*. Amazokra megjegyzi, hogy „partitióval“ — tehát *ketteje*, *háрма*, *négye*, *tize* (vagy *kettejök* stb.) = relativ többség közül véve *kettő*, *három* stb.; emezekre pedig, hogy „totalitással, mint egység“ tehát annyi mint: „mind *ketteje* (v. *kettejök*) stb.“ Már fentebb (8. alatt, 232. l.), hol az itt előforduló 3-dik birtokosrag alakjáról is szólunk, megjegyzők, hogy Elsőgr. az *ikše*-t a mindakettő, ambo jelentésével említi; de csakugyan azt is látjuk ottan, hogy legalább némely casusban hozzá teszi a *dä* particulát, mely Reguly szerint e jelentés érthetőbb kifejezésére szükségesnek látszik (š után van Regulynál *t: te*). Példa: *eb visišne kalarem kilme* én háromnak (tkp. hármának v. hármuknak) meghagyám, hogy jöjjenek. Csak *vonnešte* mellé van jegyezve: *vse djesatero* azaz *mind a tiz* (mind tize). — Elsőgr. közli az *ikke*, ragozva: *ikše*, esetragozását; a *visse* és *pillek*-ét is (40 l.):

genit.	<i>vissijin</i> ,	<i>pillegijin</i>
dat. acc.	<i>vissü</i> ,	<i>pillegü</i>
instr.	<i>vissebü</i> ,	<i>pillekpü</i>

de ezekben nem lehet 3-dik személyrag, legkevesbbé olyan, a milyent *visse*-nek Reguly ád. Legfelebb *pillegijin* genitívust lehet 3. személyragos alaknak venni.

Továbbá ugyanezen számneveket a többesszámú 1-ső és 2. személyek (= *-unk*, *-tok*) ragjaival is találjuk ragozva Regulynál, ily alakokkal:

1. szem.: <i>iksemir</i>	2. szem.: <i>ikser</i>
<i>vissemir</i>	<i>visser</i>
<i>tuvatsamir</i>	<i>tuvatsir</i>
<i>vonnezemir</i>	<i>vonzir</i>

Mint az *-unk*-nak megfelelő csuvas személyragot, a *mír* (*mir*) *mer* alakot már a *hamír* (Elsőgr.) *hamer* (Reg.)-ből ismerjük; de nemcsak ez és a tiszta számnév lehet p. o. *iksemír*-ben, vagy *tu-vatsamír*-ban. A *-tok*-nak megfelelő 2. személyragot pedig *hvír*-ből (Elsőgr.) *ír* (*ir*)-nek ismerjük (ugyanaz levén az igeragozásban is, mint a magy. *-tok* is). Érthetetlen még a *sa*, *se*, *s*, mely a fentkiírt alakokban a tiszta névmás többnyire legrövidebb alakja (*ik*, *vis*, *tuvat*) és a személyrag között van. Erre nézve, ha tekintetbe vesszük, hogy a *hvír* „magatok“, melyet Elsőgr. ád, Regulynál már így mondatik: *huvazamer*, azaz tisztán kivehető többesi *zam*-mal (mintegy *magaitok* e helyett: *magatok*), könnyen meggyőződünk arról, hogy ama *sa*, *se*, *s* nem lehet egyéb a többszám akár *m*-vesztett akár eredetileg *m* nélkül volt ragjánál, úgy hogy

<i>iksemír</i> (<i>ik-se-mír</i>)	mintegy :	két-ek-ünk,	azaz :	kettőnk
<i>ikser</i> (<i>ik-s-er</i> v. <i>ik-se-r</i>)	„	két-ek-tek,	„	kettőtök
<i>tuvasamír</i> (<i>tuvat-sa-mír</i>)	„	négy-ek-ünk,	„	négyünk
<i>tuvasír</i> (<i>tuvat-s-ír</i>)	„	négy-ek-tek,	„	négyetek

stb., egy szóval a mi „négyünk, hármunk“-félünk így vannak mondva: „négyeink, hármaink.“ — Reguly ezeknek is (az *ikš-te*, *vises-tenek* megfelelőleg) *de* ragasztékkal valókat állít ellenükbe: *iksemír-de*, *iksir-de*, *tuvasamír-da*, ugyanazon jelentésbeli megkülönböztetéssel; de itt már saját példája által sem igazoltatik e megkülönböztetés, mely ellen már fentebb is némi kétkedésünk lőn, mert ebben: *iksemír hožera ojremír* među nami dvoim razdjelim (azaz: kettőnk között oszszuk el), az *iksemír* = *kettőnk* épen nem lehet = közlünk (kik többen vagyunk kettőnél) kettő.

Az „egyik-e“, és egyszersmind „egyikök“-nek tudjuk csuvas kifejezését; de hiányzik még: „egyikünk, egyiktek.“ — A *haj-ber-de* mindenik (tkpen.: minden-egy) szerint, mely 3-dik személyraggal így van: *haj-berš-te* (mindenike, mind-egyike), de az 1. és 2. többszámú személyragokkal így: *haj-berzemír*, *haj-berzir*, gyaníthatjuk, hogy az „egyikünk, egyiktek“ így mondatik: *perzemír*, *perzir*, tehát épen úgy, mint az *iksemír*, *ikser* is, jöllehet a többszám képzőjének ily bővülködése kissé különösnek tetszik nekünk.

d) Még collectiv-féle számnévek képeztetnek *in* (V.) *in* (V. Reg.) *en-re* (R.) p. o. *ikkin* V. двое (kettő egybefoglalva), *vissin* трое (három —), *dvattin* четверо (négy —), *vonnin* десятеро (tíz —). Vis-

nevszki 22. l. még rámondja, hogy ilyenmü névszók numerus és casus szerint változnak. — Reguly megint hozzáragasztott *da, de*-vel adja: *ikkín-de* mindkettő, *vissin-de* mind a három, *tuvatten-da* mind a négy, *vommen-da* mind a tíz. Megint a *da, de* nélkül való ugyanazon alakokat a magyar „ketten, hárman, négyen, tízen“-nel magyarázza, a mi teljességgel helyes, midőn *vulzam nomaj-en* če = orosz: *ich mnogo bilo, ök sokan valának*. Még ide való: *pičen* egymaga, egyedül való, melynek *per*-ből miképen alakulásáról láss alább, **II. h.**, 1. alatt, a 264. lapon.

Az előbbi collectiv számnevekből megint *le* képzővel (melyet itt a melléknév-képző *la, le* = magy. *os, es*-nek kell tartanunk) alakúlnak melléknévi számnevek, vagy inkább számnévi melléknevek, olyanok milyenek magy. „egyes, kettős, hármas“ stb.: *pičenle* egyes, egyenként való, *ikinle* kettős, *vissinle, vonnenle, piligenle*. De a mint a magyarban ilyenek az egyszerű alapszámnevekből készülnek, úgy vannak a csuvasban is ugyanazon jelentéssel: *prelle, ikille, vissille, tuvattele, vonnelle, pilikle*. A kettős *ll*-t, úgy látszik, csak hangnyomatéki okból ered, mint a *pilikle* (nem: *piligelle*) mutatja.

e) Distributív számnevek képeztetnek Visnevszki szerint *šar* szótagnak a mennyiség-jelentő számnevekhez hozzájárulásával; Reguly azonban egyrészt *šar* és *šer* (*žar, žer*) alakot ad, másrészt az alapszámnévnek is legrövidebb alakját veszi; ezenkívül is még, a fent közlött collectivumoknak (*pičen, ikkin*, stb.) ellenébe állítva, egy *en*-nel bővült alakot mutat föl, ugyanazon jelentéssel: így némi különbség van Visnevszki és Reguly között:

Visnevszki: <i>per-šar</i>	Reguly: <i>prer</i>	és: <i>prü'ren</i>
<i>ikke-šar</i>	<i>ikšer</i>	<i>ikšü'ren</i>
<i>visse-šar</i>	<i>visšer</i>	<i>visšären</i>
<i>dvatta-šar</i>	<i>tuvatšer</i>	<i>tuvatšären</i>
<i>sirimšar</i>	<i>vonžer</i>	<i>vonžären</i>
<i>sür-šar</i>		

Az *ü* és *e* között való ingadozást a Regulyféle formákban már másutt is találtuk: az *ikšären* stbit egy másik helyen *ikšeren*-nek írja, valamint az *ikšer*-t *ikšür*-nek p. o. *ikšür hut, visšür hut* (kétszer-kétszer, háromszor-háromszor). A *vonžären* mellé még *vonžaren*-t is tessen. — Feltűnő, hogy Visnevszki nem ismeri a *prer* v. *prür* alakot;

az ő *per-šar*-jának megfelelő *per-žer*-t Reguly ritkán használnak mondja. *Prär* a csuvas Evangéliumokban is fordul elő.

Egyébiránt a *šer* (*šär, šar*)-féle és a *šären*-féle distributív számnevek között könnyen láthatjuk azon különbséget, hogy azok melléknévként főnév előtt állanak, ezek pedig különállók, főnév nélkül. Példák : *porne-de vonžer bus padem* mindeniknek tíz-tíz kopéket adtam ; *pilikšer somlah ik hot-okša bor* öt-öt rubeles két bankóm (szó szerint : írás-pénz) van ; *prer sin* egy-egy ember. — Figyelemre méltó, hogy Reguly szerint a *šer* főnevekhez is ragasztható, p. o. *kileren pot-šer sunuh pažis* a házból egy-egy pud (*pot-šer*) lisztet adtak ; de jobbnak mondja ezt : *prer pot sunuh*. V. ö. még *jonažar* soronként, p. o. *ikin jonažar lardemir* ketten soronként ültünk (sorjában ketten ültünk, azaz mindegyik sorban ketten). Kétszer ki van fejezve a distributio ebben : *prer mužur-žer* egy-egy pár (mintegy : egy-egy páronként).

D Sorszámnevek (ordinalia) a csuvas nyelvben nincsenek, a mi annyiban föltűnő, hogy az egész törökségben ilyenek rendesen vannak, a keleti törökben több alakkal is. A csuvas e hiányt (ha ugyan azt hiánynak nevezhetjük, mit maga a nyelv nem érez annak) a mennyiségjelentő alapszámnevekkel való olyan fordulatokkal pótolja, melyeknek jelentési eredményéből ugyanazt értik, mit mi a sor-számneveken. Meglehet, hogy e fordulatokban előtűnő észjárásí vonások valaha még a mi ordinaliáink eredeti hogy keletkezésének földerítését is elősegíthetik. Azért nézzük és magyarázzuk meg Regulynak ide tartozó példáit. *Vis kil-kardinže širaza tobimarem, tuvattašinže toprem*. E két mondat, a mi fölfogásunk szerint, csak azt akarja mondani : a negyedik udvarban találtam. Ámde szó szerint ez van mondva : három udvarban keresvén nem találtam, a négyben megtaláltam (vagy tulajdonképen 3. személyraggal : három udvarban — a négyében). Vegyük hozzá még ezt : *višešinžen tuvattašinže toprem*, mi szintén csak annyit akar jelenteni, hogy : a negyedikben találtam, de szó szerint : hármából (v.-tól) négyében találtam, azaz : a hárma után a négyében. Ezekben nagyon természetes az észjárásí fölfogás. Képzeljünk p. o. tíz tagból álló sort : 1. 2. 3. 4. 10. A csuvas ezen sorban valamelyiket, p. o. a megyediket, mint a sor-nak bizonyos helyén álló egyest akarván megjelölni, minthogy csak összefoglalt mennyiséget kifejező számnév áll rendelkezésére, két egymástól épen egy egyessel különböző mennyiségnek ellentétes

összehasonlításba hozatala által határozza meg azon egyesnek a sorban való helyét, a mi azért lehet, mert már természetnél fogva a különbözőféle számmennyiségeket a kevesebbtől fölfelé a többig való sorban képzeljük, s így a csuvasnak „négye“-je lehetne ugyan a tíz közül akár a 6. 7. 8. 9. is, de *κατ' ἐξοχήν* és önkénytelen természeti fölfogás szerint az 1. 2. 3. 4.-et jelenti, valamint a „hároma“ szintűgy az 1. 2. 3. tagokra értetődik.

A csuvas tehát a fentebb idézett fordulatokban azt mondja: az egész (magától képzelt) sornak az 1. 2. 3. tagokból álló részében nem, de ugyanannak 1. 2. 3. 4.-részében találtam, a mely meghatározással ugyancsak az egy 4. tagnak helyét elegendőképen jegejlölte. — Többnyire, a miszerint a két egy sorban képzelt számbeli mennyiség vagy térben vagy időben képzeltek, a kettőnek egybe-hasonlítása külön hely- vagy idő-viszonyítókkal is kifejeztetik, p. o. *hizinje* (mögött, hátul) által: *vis sona hizinje tuvattašinje virdat* = három szán mögött a négyében fekszik; *irtsen* (múlva, haladva): *vis sonaran irtsen tuvattašinje* (vagy *teprinje*) *virdat* = három szánon elmúlva (három szánon túl) a négyében (vagy: a még-egyében, másikkban *), következőben) fekszik; *vis posma kartlaškinjen irtsen teprinje virdat* = három lépcsőn haladva a még-egyén (következőjén) fekszik; *vis kon irtsen tuvat kon-šinje vurmana kajza* = három nap múlva a négy napban az erdőbe ment (= negyed napra); *orla* (keresztül, át): *vis kil-kardi orla tuvattašinje toprem* = három udvaron keresztül, (át, t. i. menve) a négyében találtam. (azaz: a negyedikben); *tülinzen* (tül szemközt való oldal, rész): *vonne sohrem tülinzen kasma poslaremir, sirim sohrema siderdemir* = tíz verszt tül-jétől (különben lehet egyszerű ablativus is: *vonne sohremran* tíz versztől) kezdtünk vágni, húsz versztig végeztük el (azt akarja mondani: innen a 11-diktől kezdve a 20-dik versztig való fát, erdőt kivágtuk). — Hogy a két térbeli vagy időbeli mennyiségnek hasonlítására csupa az ablativusi alak is elég, melybe a kisebb mennyiséget jelentő számnévi kitétel tétetik, már a fentebbi egyikét példából látható: Reguly különösen meg is jegyzi, e példával: *vis sona-ran tuvattašinje virdat* (v. ö. fentebb: *vis sonaran irtsen tuvattašinje*).

*) A latin „secundus“ is csak *κατ' ἐξοχήν* a *δευτερος*, mert magában „rákövetkező“; *tepri* itt általános jelentése szerint áll: *κατ' ἐξοχήν* ez is *δευτερος*; lásd eredetét, fentebb b) alatt.

Azonban az ilyen kéttagú hely-, vagy időpont-meghatározásokban néha az egyik vagy a másik tag, ha hozzáértéssel pótolható, ki is hagyatik, p. o. a második: *vis kondan vurmana kajza* negyed napra az erdőbe ment (szó szerint: három nap múlva, ablativussal), v. ö. fentebb *vis kon irtsen tuvat kon-šinže*; az első: *vonne sohremra hiris poldemir* a tizedik verszten szemközt találkozánk (tkp. tíz versztenben), a mi tulajdonképen így kellene, a mint Reguly megjegyzi: *tuhur sohrem irtsen vonne sohrem-sinže*; hasonlóképen: *tuvat posma kartlaškinsinže virdat* a negyedik lépcsőn fekszik, v. ö. *vis p. kartlaškinžen irtsen teprinže virdat*. — Ugyanezen kihagyási rövidítésből magyarázható, hogy miképen lehet, mit különösen a Kátéban és az Evangeliumokban találunk, az alapszámnév egyenesen, egyéb meghatározás nélkül, a mi sorszámnevünk helyén, p. o. *tuhur sapovet* a kilencedik parancsolat, *olta člen* hatodik czikk (Káté), *von-pilik šolinče* tizenötödik évében (Evang.) stb. Elsőgr. általában az alapszámnevek jelentését kettősen adja: három, harmadik; négy, negyedik stb.

Az „első“ sorszámnevet természetesen nem lehet az imént körülírási vagy kettős meghatározásokkal kifejezni, s általában e számnév más nyelvekben sincs összefüggésben az „egy“ alapszámnévvel. A csuvasban *hi (ghi)* képzővel hely- vagy időviszonyt jelentő adverbiumokból és viszonyragos alakokból (locativus és ablativus) képeztetnek melléknevek, p. o. *kajran* után, később, — *kajranhi* utánavaló, későbbi, utolsó, *onžohne* akkor — *onžohnighi* akkori, *hal most* — *halghi* mostani. A *da, dā, ra, rü, že* locativusi rag ezen képzővel (*hi, ghi*) együtt lesz *dī, rī, žī*; *holara* városban — *holari'* városbeli, *maldā* előtt — *maldi'* előttevaló, *vurmanda* erdőben — *vurmandi* erdőben való, *hirinže* a szélén — *hirinži* szélső. — E melléknévi képzés-módot a csuvas nyelv igen ügyesen fölhasználta, midőn az „első“-t jelentő orosz *pervoj*-t átvevén, még *hi* képzőt ragasztott hozzá: *pervej-hi, perve-hi* első; hasonlóképen, mint az arab eredetű *aval* (csuvasban csak: előtt, idő szerint) lett *avalghi* előbbi (török *evvel-ki* „első“ is).

A „második“ *pervejhinžen tepri'* (Reg.), azaz az elsőtől a még-egyed, vagy a mint már fentebb láttuk, csak *tepri'* (Káté: *täbrü*, Evang. *tebri'*) κατ' ἐξοχήν használva.

A *pervehi* sorszámnévtől, meg a többire nézve az alapszámnevekből képeztetnek sorozati adverbiumok, locativusi raggal és előtte

a 3-dik személy birtokosragjával vagy a nélkül : *pervehinje* (elsejében) vagy *pervej* (*pervehi*) meg *pervehire* először; *ikkešinje* vagy *ikkire* másodszor, másod ízben; = *vissešinje* vagy *vissire* = harmadszor, harmad ízben; *tuvattašinje* vagy *tuvattera* = negyedszer, negyed ízben. Ilyen adverbiumok egyéb *hi* végű melléknévekből is képeztetnek, p. o. *kajranhinje* vagy *kajranhira* (utolsójában, utolsóban) utolsósor, utolsó ízben.

g) A törtszámok kifejezésére, mire a magyar és más nyelvek a sorszámneveket használják, a csuvas természetesen csak alapszámnevekkel élhet; Reguly erre vonatkozó e példát jegyezte meg: *tuvat tüberen ik tübe mana tivre*: két negyedrészt juta nekem (szó szerint: négy részből két rész, — *tübe* rész). — A „másodfél, harmadfél“ stb. féléket így adja :

prede soro = másod-fél, tkp. egy és fél (*soro* fél).

ikkide soro = harmad-fél, tkp. kettő és fél.

visside soro = negyed-fél, tkp. három és fél.

vonnoda soro = tizenegyed-fél, tkp. tíz és fél.

Néha, azt mondja, így is : *ikke soro* kettő fél stb.

h) Némely adverbiumi kitételekről, melyekben számnevek is szerepelhetnek, majd későbbben szólunk.

11.

Névmások.

a) Az önálló személyi névmásoknak, három kútfőnk szerint, ezen alakjai vannak és a főbb casusok szerint ilyen ragozása :

1. szem. nom.	<i>a'be, ap</i> (Elsgr.)	<i>a'bi</i> (Visn.)	<i>ep</i> v. <i>e'be</i> (Reg.)
gen.	<i>maní'n</i>	<i>ma'nin</i>	<i>manen</i> v. <i>mann</i>
dat. acc.	<i>mana'</i>	<i>mana'</i>	<i>mana'</i>
instr.	<i>manba'</i>	<i>ma'nba</i>	<i>manba'</i>
ablat.			<i>manda'n</i>
2. szem. nom.	<i>a'ze, as</i> te	<i>a'ze</i>	<i>es</i> v. <i>eze</i>
gen.	<i>saní'n</i>	<i>sa'nin</i>	<i>sanen</i> v. <i>sann</i>
dat. acc.	<i>sana'</i>	<i>sana'</i>	<i>sana'</i>
instr.	<i>sanba'</i>	<i>sa'nba</i>	
ablat.			<i>sanda'n</i>

3. szem. nom.	<i>vil, vul</i> ő, az	<i>vul</i>	<i>vul</i>
gen.	<i>onī'n</i>	<i>onīn</i>	<i>onen v. onn</i>
dat. acc.	<i>ona'</i>	<i>ona'</i>	<i>ona'</i>
instr.	<i>onba'</i>	<i>onba</i>	<i>(onba v. omba)*</i>
ablat.			<i>onda'n</i>

Többes-szám :

1. szem. nom.	<i>abi'r</i> mi	<i>a'bir</i>	<i>e'bir</i>
gen.	<i>pirī'n</i>	<i>pī'rin</i>	<i>pī'rin</i>
dat. acc.	<i>pirü'</i>	<i>pire'</i>	<i>pire'</i>
instr.	<i>pirinbü'</i>	<i>pī'rinba</i>	
ablat.			<i>pirinde'n</i>

2. szem. nom.	<i>azi'r</i> ti	<i>a'zir v. e'zir</i>	<i>e'zir</i>
gen.	<i>sire'n</i>	<i>sī'rin</i>	<i>sī'rin</i>
dat. acc.	<i>sirü'</i>	<i>sire'</i>	<i>sire'</i>
instr.	<i>sirinba', sirinbü'</i>	<i>sī'rinba</i>	
ablat.			<i>sirinde'n</i>

3. szem. nom.	<i>volza'm, vilza'mök</i>	<i>volza'm</i>	<i>volza'm</i>
gen.	<i>vilzami'n</i>	<i>volza'mīn</i>	<i>volze'n</i>
dat. acc.	<i>vilzama'</i>	<i>volzane'</i>	<i>volzene'</i>
instr.	<i>vilzamba'</i>	<i>vu'lzamba</i>	
ablat.			<i>vulzenže'n</i>

Első tekintetre is szemebetűnő, hogy a nominativusi alakok (kivéve *volzam*-ot) nem egyezők a több casusokban felmerülő töla-
kokkal; jelesen az 1. és 2. személyek, a miről különösen a többes-
számi *abir, ebir, azir, ezir*-alakokból meggyőződhetünk, egy a tulaj-
donképen való névmástő eleibe ragasztott *a* vagy *e*-vel képezik no-
minativusaikat: *a-bir, e-bir, a-zir, e-zir*, mert *pīr-in, sir-in*-ből *pīr, sir*
jönnek ki tökül, melyek *a* vagy *e*-hez csatolva a szó elején kedvelt
kemény mássalhangzójukat (*p, s*) meglágyítják, mi azért lehet is,
mert még utánok is marad önhangzó. Hasonlóképen az *abe, ebe, aze*
eze-t a-be v. e-be, a-ze v. e-ze-re kell taglalnunk, csak hogy az így
kikerülő előragaszték nélkül való nominativusok: *be, ze* vagy (*a*

*) Mánhelyről ide beiktatva.

lágýtást is elgondolva) *pe*, *se* még sem egyezők a casusokbeli *man*, *san* tökkel. A *se* ugyan csak magashangúsága által különbözik *san*-tól, meg a végén való *n*-hiánya által. Amarra találó példa a török *sen* (ejtsd : *szän*), melynek dativusa *sana* (*sanga*, azaz : *san-ga*); emerre pedig magában a csuvasban találtunk már példát, hogy t. i. a 2. és 3. személyek birtokosragjainak több casusban elötünő vég *n*-je a nominativusban nem maradt meg (lásd fentebb 8. alatt). Így *se*-t épebb *sen*-nek végén *n*-vesztett alakjának kell tartanunk, s hasonló okokból a *pe*-t *pen*-helyett valónak tekinteni; *pen* (*a-ben*) pedig még az *m*-nek megfelelő *p*, *b* által különbözik *man*-tól, a mire nézve megint csak a csuvas *abaj* (anya) szóra figyelmeztetünk, mely 1. és 2. birtokosraggal *abajem*, *abuvu* (a *b*-t megtartva), de 3. személyraggal : *ameže* (a *b*-nek megfelelő *m*-mel). A még jobban rövidült *ap* v. *ep*, *as* v. *es* alakokat (megint kemény *p*, *s*, mert a szó végén valók) tehát *a-p* vagy *e-p*, *a-s* vagy *e-s*-nek kell taglalnunk. Az *e*-nek a szó végéről ily elvesztét látjuk az *š* = *že* 3-dik birtokos személyragban is (*ameže* vagy *ameš* stb.). — Visnevszki táblájában különösen föltűnő, hogy csak az egy *azir* mellett teszi ki a Regulýféle *e* előragasztékkal való *ezir*-t, de nem az *abir*, *aze*, *abi* mellett is. Ez megint grammatikájának tökéletlenségei közé való. Különb a *pir*, *sir* határozottan magashanguak, és előragasztékos alakjaik is, akár *a*, akár *e* az előragaszték. Sőt úgy látszik, hogy épen csak a *pir*, *sir* magashangúságának visszahatása által lett az eredeti *a* előragaszték *e*-vé, v. ö. *tepri* ebből : *ta-pri*. — A *pir* és *sir* tök viszonyragozásában föltűnnek kivált *pirinbä*, *sirinbä* instrumentálisok, meg *pirinden*, *sirinden* ablativusok, a mennyiben nem közvetlen a *pir*, *sir* többesi tökhez járult a viszonyrag (így : *pirbä*, *sirbä*, *pirden*, *sirden*). Itt kettős lehetőség van : vagy *pirin*, *sirin* magok az épebb eredetibb többesi tök, és csak némely rag előtt maradtak volna épségben, vagy pedig *pirin*, *sirin* genitivusi alakok, a mit legalább *pirinbä*, *sirinbä*-re nézve nem egészen valószínűtlen, úgy hogy ezekben a *ba*, *bä* rag régibben csak genitivushoz vagy legalább genitivushoz is járúlhatására maradtott volna példa. A *pirinden*, *sirinden*-t pedig akkor ugyanúgy és ugyanazon okból — bár nem is tudjuk még világosan, miképen és mily okból — eredettnek kell hinnünk, a miképen és a mely okból Regulýnak többesi ablativusa általában lehetett *zenžen* végzetű (v. ö. fentebb a 220. és 232. lap.). — A harmadik személynév más, melynek normalis nominativusalakjának *vult*

vehetjük (*vül* és *vol* Elsőgr.), tulajdonképen mutató névmás „az”, s így is van a csuvasban, p. o. *on-čohne* akkor. A *vul* nominativusnak a casusokbeli *on* töhez mily viszonyban volta azonban nem az egy csuvasból fejtegethető. De mégis különös, hogy a *vul*-ból s nem az *on*-ból képeztetik a többesszám: *vul-zam*. — Figyelmeztetünk végre még a fentadott hármastáblában Elsőgr., Visnevszki és Reguly között látható szóhangoztatási különbségekre; mindhárom csak a dativusi rag hangsúlyára nézve, meg *vulza'm-ra* nézve egyező; Elsőgr. *azi'r abi'r*-je már az *a'-be a'-ze*-vel is ellenkezik, hol az előragaszték hangsúlyos, a miért is ezen alakok *ap*, *as-ra* (Elsőgr.) rövidülhettek.

b) **Visszaható névmás** (reflexivum) képeztetik a magyar *magam* stbihez hasonló módon. Elsőgr. mintájában még az önálló személynévmással együtt van adva (43. l.).

	Elsőgr. :	Visnevszki :	Reguly :
1. sz. nom.	<i>a'be ha'm</i> én magam	<i>ham</i> magam	<i>ham</i> magam
gen.	<i>mani'n ham'i'n</i>	<i>ha'min</i>	<i>hamen</i>
dat. acc.	<i>mana' hama'</i>	<i>hama'</i>	<i>hama'</i>
instr.	<i>hamba'</i>	<i>ha'mba</i>	<i>hamba</i> v. <i>hamen-</i>
ablat.			<i>hameran</i> [ba
2. sz. nom.	<i>a'ze hu te magad</i>		<i>hu</i> v. <i>huva'</i> magad
gen.	<i>sani'n hui'n</i>		<i>hun</i> v. <i>huva'n</i>
dat. acc.	<i>sana' hua'</i>		<i>huna'</i> v. <i>huvana'</i>
instr.	<i>huba</i>		<i>huba</i> v. <i>huvaba</i> (<i>humba</i>)
ablat.			<i>hundan</i> v. <i>huva-</i> [ran
3. sz. nom.		<i>huva', hu самъ</i>	<i>huj</i> v. <i>huva'</i>
gen.		<i>huw'in</i>	<i>hu'jin</i> v. <i>huva'n</i>
dat. acc.		<i>hune'</i>	<i>hujne'</i> v. <i>huvana'</i>
instr.		<i>hu'vaba, hu'bala</i>	<i>hujbe</i> v. <i>huinbe</i>
ablat.			<i>huinjen</i> v. <i>huva-</i> [ran

Többes-szám :

1. sz. nom.	<i>abi'r hamī'r</i> mi ma-	<i>ha'mēr</i> magunk <i>hamer</i>
	[gunk]	
gen.	<i>pire'n hamīri'n</i>	<i>ha'mērīn</i> <i>ha'meren</i>
dat. acc.	<i>pivü' hamra'</i>	<i>hamēra'</i> <i>hamera'</i>
instr.	<i>pirinbü' hamēr</i>	<i>ha'mērba</i> <i>hamerba</i>
abl.		<i>hamerdan</i>
2. sz. nom.	<i>azi'r hvīr</i> tí magatok	magatok <i>huzamer, huvaza-</i> <i>[mer]</i>
gen.	<i>siren hvīri'n</i>	<i>huzameren</i>
dat. acc.	<i>sivü' hvīrna'</i>	<i>huzamera'</i>
instr.	<i>azi'r hvīrba'</i>	
ablat.		<i>huzamerda'n</i>
3. sz. nom.		<i>huva'zam</i> <i>hujzem</i> magok
gen.		<i>huvaza'mīn</i> <i>hujze'n</i>
dat. acc.		<i>huvazane'</i> <i>hujzenü'</i>
instr.		<i>huva'zamba</i>
ablat.		<i>hujzenje'n</i>

Ezen visszaható névmások, hogy képeztetéséről valamit már fentebb (8. alatt az elején, és 10. c. alatt) szóltunk; hozzá kell tennünk, hogy a birtokosragokkal való alapszó *huva*, mely, midőn a „magam, és maga“ jelentésével jár, épen csak birtokosrag nélkül való alak, melynek casusai (*huvan, huvana, huvaran, huvaba*) szintoly szabályszerűen készülnek, mint *hola* város-tól: *holan, holana holaran, holaba*. A *huva* alapszó a fentebb 8. alatt tárgyalt birtokosragozás szerint, így venné föl az egyszámú birtokosragokat: 1. *huvam*, a miből össze van vonva *ham*; 2. *huvu*, a miből *hu*, gen. *hun* (*huvuven, huvén* helyett); ép raggal *huvun*, összevonva: *hun*, miből *hun-dan* és talán *humba* (lásd alább); 3. *huvī*, rövidítve: *hui* v. *huj*, miből gen. *hujin*, instr. *hujbe*; ép raggal: *huvīn*, összevonva: *huin* v. *hujn*, miből *hujne*, *huinjen* és talán *huinbe*. — Azonban az alapszó *huva* maga is rövidülhet (*huv*) *hu-ra* azért *hu-zamer* a *huva-zamer* mellett (v. ö. *tuvat-sir* (241. l.); ezen birtokosragtalan *hu* (*huv*) = *huva*-hoz tartozik Visnevszki egész *hu-ja* (*huv-īn*, = *huva-ba*), minthogy a második személyt nem tevéni ki különösen, azt úgy látszik egyaránt

erre is vonatkoztatja; különben az Evangeliumokban is találkozunk a *hu* mint harmadik személy, mi nem lehet más mint a ragtalan *huwa*, mely épen azért mert személyragtalan, mind 2-dik, mind 3-dik személynek állhat. A Visnevszkiféle dativus *hune* sem szólhat az ellen, minthogy nála *haligne* is van *haliga* mellett. Már most lehet az iránt is kérdésünk, vajjon az Elsőgr. szerint való, 2-dik személyt jelentő *hu* személyragos-e vagy nem? Noha föl lehet hozni dativusa *hua* (*huwa*) mellett a Kátéból *abua* (*abuwa*) = anyádnak, anyádat, mi határozottan személyragos: mégis hajlandók vagyunk, itt ragtalan alakot (*hu*, *huv* = *huwa*) ismerni föl, mert különben mégis *hu-ba* helyett *humba-t* mondott volna, ő, ki a *pirinbä*, *sirinbä*-t, s kivált az *ikšimbä*-t ismeri (8. alatt, 232. lap). — Ezen instrumentalis-alakok (*pirinbä*, *sirinbä*) biztosabb fölfogására azonban a Regulyféle *hamba* mellett való *hamenba* instr.-alakban nyerünk egy adatot. Ebben alig lehet genitivust nem ismerni, melyhez *ba* rag járult; és egy más így magyarázható alakot találunk ezen példájában: *porda humba-i? hamenba* = a balta veled-e (nálad)? velem (nálam); *humba* a 2. személyre nézve ugyanaz, mi *hamen* az elsőre nézve, azaz phonetice írva *hunba* helyett, és *hun* szintűgy lehet genitivus mint *hamen*; hasonlóképen van *huin-be* a 3. személyben; azonban, miután a második és harmadik birtokosraggal való nevek genitivusa oly összevont végzetű, hogy magának a 2. és 3-dik személyragnak ép alakjával egyező, nem lehet itt eldönteni, vajjon a *hunba huin-be*-beli *hun huin* genitivusok vagy csak ép birtokosraggal való alakok. Ezen utóbbi esetben *hunba* (*humba*) *huinbe* nem *hamenba*-val hanem *hamba*-val állának egy fokon.

— A többesi alakok így keletkeznek *huwa* alapszóból: 1. *huvamir*, *huvamer* összevonva *hamir*, *hamer* (a személyrag *mir*, *mer*); v. ö. *ham* ebből *huvam*. 2. *huwa* + *ir*, *er*, *r* (= -tok; így az igéknél is *mir*, *bir* 1. szem., *ir* 2. szem. p. o. *pol* légy, *polir*, *poler* legyetek) lesz *huvir*, valamint *u* (*un*) egyesszámú raggal *huvu(n)*; összevonva *huvir* helyett lesz *hvir*, mit csak Elsőgr. ád, mint igen becses adatot a megvolt csuvas birtokosragozáshoz. Mert Reguly már csak a többes-számba tett alapszón (*huvazam*, *huzam*) ismeri az *er* = magy. -tok ragot, s így a második személybeli *huvazamer* nincs teljes összhangzásban az elsőbeli *ha-mer*-rel. A Regulyféle *hujzem* egyesszámú *huj* (*huvi* helyett) rendes többese s azért készült így, mert a *mer*, *er*-hez hasonló képzésű többesi 3-dik személyrag nem volt, valamint az önálló *pir* (*abir*, *ebir*), *sir* (*azir*, *ezir*)-hez képzésére nézve nem ha-

sonló a *vulzam* se. — Figyelmeztetve megjegyezzük még az Elsőgr. szerint a *hamra* és *hvirna* dativusok között, valamint a *pirinbä hamir* és *azir hvirba* között észrevehető discrepantiát; végre még azt is, hogy többesi *r*-es személyragokhoz (*mír, mer, ir, er*) a *ba, dan* viszonyragok közvetlenül járúlnak: *hamirba, hamerba, hvirba, hamerdan, huzamerdan*, melyeknek ellenébe tarthatók: *pirinbä, sirinbä, pirinden, sirinden*.

c) Mutató névmások (demonstrativa).

1) *Ku* ez. Elsőgr. erre és *läš-re* (47. l.) azt jegyzi meg, hogy nem ragoztatnak, azonban igen gyakran használatnak. Visnevszki és Reguly ellenben ragozzák; a *ku*-t ekképen:

nom.	<i>ku</i>	Visnevszki	<i>ku</i>	Reguly	többes: <i>ku'zam</i> (V.)
gen.	<i>ko'nen</i>		<i>ko'nen</i>		<i>kuzam</i> (Reg.), amaz a
d. acc.	<i>kona'</i>		<i>kona'</i>		szokott módja szerint
instr.	<i>ko'nba</i>		<i>konba</i> v. <i>komba</i>		ragozva, magától ér-
abl.			<i>kondan</i>		tetőleg emez is, noha
					nincs közölve.

2) *ša'ga* vagy *ša'k* ez. Ezt Elsőgr. is ragozza:

nom.	<i>ša'ga</i>	Elsőgr.	<i>ša'ga</i>	Visn.	<i>ša'ga</i> v. <i>šak</i> Reg.
gen.	<i>šakka'n</i>		<i>ša'gin</i>		<i>šakken</i>
d. acc.	<i>šakka'</i>		<i>šagna'</i>		<i>šakna'</i>
instr.	<i>šakimba'</i>		<i>ša'gimba</i>		<i>šagenba</i>
ablat.					<i>šagendan</i>

Többes-számban: *šaksam* (Elsőgr., s ezt szokottképen ragozza) és *šagaza'm*; Visn. csak *ša'gazam* (s ezt ragozza); Reg. csak *šaksam*.

3) *ša'va* vagy *šav*, az.

nom.	<i>ša'va</i>		<i>ša'va</i>	Visnevszki	<i>ša'va</i> v. <i>šav</i>
gen.	<i>šavv'n</i>		<i>ša'vin</i>		<i>ša'ven'</i>
d. acc.	<i>šavna'</i>		<i>šavna'</i>		<i>šavna</i>
instr.	<i>šavamba'</i>		<i>ša'vimba</i>		<i>šavenba</i>
ablat.					<i>šavenda'n</i>

Többes-számot Elsőgr. nem ad, a *vil* (*vul*) többes-számára útalván (*vulzam*); Visn. *ša'vazam*, Reg. *šavzam*.

4) *vuł* az. Lásd fent a 3-dik önálló személy-névmást.

5) *leş* az (Reg.), *liš* (Elsőgr. Visn.)

nom.	<i>leş</i> Reg.	Elsőgr. nem ismeri <i>liš</i> ragozását;
gen.	<i>leşin</i>	Visn. csak azt mondja, hogy úgy
dat. acc.	<i>leşne</i>	ragoztatik, mint <i>šava</i> , a mivel meg
instr.	<i>(leşinbe)</i>	nem elégedhetünk.
ablat.	<i>leşinžen (lere'n).</i>	
többes-számban : <i>leşsem.</i>		

Az első három, ezen csuvas mutató névmások közül legelső tekintetre is megint azon sajátyságot tünteti előnkbe, melyet már az önálló személyi névmásokon vettünk észre : a nominativus különbözik a casusokból kivethető tőtől. Így először *ku*-nak megfelelő tőtől mutatkozik *kon* (*kon-in*, *kon-a*, *kon-ba*, *kon-dan*) s már nem lesz szükség nagyon bizonyítgatni azon állításunkat, hogy *ku* épen úgy vesztette el végéről az *n*-t, mint *pe* (*a-be*, *e-be* én) meg *se*, (*a-ze*, *e-ze* te) *pen*, *sen* helyett valók. — A *šaga*-nak és *šava*-nak casusbeli töjje meghatározására tekintetbe kell vennünk : a dativus, instrum. és ablativus alakjait. Arról nem lehet kérdés, hogy *šagendan*, *šavendan*-ban mi a tö, mi a rag : amaz tisztán *šagen*, *šaven* (nem különben, mint *šojtandan*-ban *šojtan*). Ez jóformán bizonyossá teszi, hogy a dativus alakjait is így kell taglalni : *šagn-a* (V.), *šakn-a* (R.), *šavn-a*; végre az instrumentalisokat így : *šagen-ba* (R.), *šagin-ba* (V., könnyű ejtés szerint : *-imba*), *šakin-ba* (E., phonetice *šakimba*), *šaven-ba* (R.), *šavin-ba* (V., *-imba*), *šavan-ba* (E., *-amba*). A *ba* előtt netalán álló genitivusról itt nem lehet szó miután *šakken* (R.) és *šakkan* (E.) a *šaga* genitivusalakjai (nem *šagen*, v. *šakin*) és a hasonzerű tök *on*, *kon* (*onba*, *konba*) sem mutatnak ilyent a *ba* rag előtt. Így a *šaga* és *šava* névmásoknak ezen tőalakjaik tünek elő :

<i>šaga</i> :	<i>šagen</i> (R.) <i>šagin</i> (V.) <i>šakin</i> (E.)
	<i>šagn</i> (V.) <i>šakn</i> (R.)
<i>šava</i> :	<i>šaven</i> (R.) <i>šavin</i> (V.)
	<i>šavn</i> (R. V. E.)
	<i>šavan</i> (E.)

Már most ha azt kérdezzük, mely az igazi két tőalak, melyekből mind a *šaga* *šava* nominativusokat, mind a több tőalakok változatjait megmagyarázhatjuk, mindenek előtt *šava*-ra nézve az Elsőgr. adta *šavan* után igazodhatunk el könnyen. Ugyanis e tőalakból

(*šavan*) *šava* csak ugyanazon *n*-vesztéssel állott elő, melylyel már *a-be*, *a-ze*, *ku* névmásoknál eléggé megismerkedtünk. A nem hangsúlyos *a* könnyen gyengül *i*, (Reguly írása szerint majdnem mindenkor) *e-re*: így *šavan*-ból lesz *šavīn*, *šaven*; a hangsúlyos dativusi *a* előtt való szótagból pedig ily *i*, *e* is nagyon közönségesen kiszorúl: így lesz *šavīn*, *šaven*-ből *šavn*. — A *šava* = *šavan* szerint pedig *šaga*-ra nézve is *šagan*-tö következik*), melyből a fent kitett egyéb tőalakjai is hasonlóképen magyarázódnak. (Reguly így ír: *šagen* és *šakn*, mint *pürdünü* és *pürtne*). A *šaga* tehát *n*-vesztéssel *šagan*-ból eredt. Még tovább haladt csonkulást mutatnak *šaga* és *šaga* helyett való ezek: *šak*, *šav*, melyek e tekintetben az *ap*, *ep*, *as*, *es* (*abe*, *ebe*, *aze*, *eze* helyett) szakasztott másai, s látjuk, hogy nem hiába van a hangsúly *ša'ga* és *ša'va*-nak első szótagjokon. — Az ily tők (*šagan*, *šavan*) és nominativusban való tőalakok (*šaga*, *šava*) mellett netalán föltűnő genitívusokra nézve (*šakken*, *šagin*, *šavīn*) egybevethető (230. lap.) *ule*, gen. *ulin* (de ép töje is *ulin*), v. ö. *manīn* helyett *mann* stb. Regulynál a kettős mássalhangzó (*kk*: *šakken*) nem hangsúlyos végönhangzó mellett másutt is fordul elő, p. o. *pügö*, *pükkiin* (gen.) és a 2. és 3. birtokosraggal: *a'da* — *attu*, *atti*. Elsőgr. *šakka*-t mond, de *šavna*-t mint dativust; ez egy részletes eltérés, milyen *abua* (Káté, nem *abuna*), sőt *uluven* (Reg.) nem *ulunen* (vagy *ulunn*, *ulun*).

A *šaga(n)* és *šava(n)* névmások különösképen hasonlejíük: mindegyik *ša*-val kezdődik; továbbá kéttaguak; végre amaz „ez“, emez „az“ jelentésű: mindez azon gyanítást ebresztheti — gyanítást, mondom egyedül a csuvas nyelv adataira való szorítkozásunk mellett, de a jakut meg a több törökség egybehasonlításával meggyőződött fölismerés lehetne (csakhogy az ide behozni nem akarjuk) — tehát azon gyanítást ébreszti bennünk, hogy *šaga(n)* és *šava(n)* tulajdonképen összetett névmások, amaz *ša* előragaszték és *kon* (nom. *ku*) mutató névmásból, mely szintén „ez“ jelentésű, emez *ša* és *von* = *on* (nom. *vu*) mutató névmásból, mely szintén „az“ jelentésű. A *kon*-nak *k*-ja mihelyt *ša* után kerüle, szintűgy kelle, hogy lágyúljon, mint *a-ze e-ze*-ben *se(n)*-nek *s-je*. Így lett *ša-go(n)*, *ša-ga(n)*; *ša-va(n)*. S már most megértjük, hogy Elsőgr., a *šava*-nak nem adván többes-számát, miért útal a *vīl* (*vu*l, tö: *on*) többes-számára.

Az 5) alatt fölhoztuk *leš* (*läš*) mutatónévmás a ragozásában

*) Evang.-ban elő is fordul *šagan-dan*.

olyannak mutatkozik, mintha harmadik birtokos-személyraggal volna. S ezt lehet is képzelni, ha, a mint Reguly címzi, főnévi névmás. Tekintetbe jö kivált *lešinžen* ablativus. A személyrag maga az *š*: *le-š* (az Evang.-ban néha teljes *že*-vel is: *lä-že*) s ebbeli nézetünket gyamollítja, hogy a tiszta *le* is előfordúl némely adverbiumokban: *le-ren* (Visn. *lä-rän*) = *on-dan* onnét, *le-re* (V. *lä-rä*) ott.

d) K é r d ő n é v m á s o k.

1) *Kam* ki; többes-sz. *kamzam* (Reg.) kik; Elsőgr. Visn. elhagyák a többes-számot.

nom.	<i>kam</i>	Elsőgr. Visn.	<i>kam</i>	Reg.
gen.	<i>ka'min</i>		<i>ka'men</i>	
dat. acc.	<i>kama'</i>		<i>kama'</i>	
instr.	<i>ka'mba</i>		<i>kamba</i>	
ablat.			<i>kamra'n</i>	

2) *min* mi; többes-sz. *minzem* (Reg.); Elsőgr. Visn.-nél nincs e többes-szám.

nom.	<i>min</i>	Elsőgr.	<i>min</i>	Visnevszki	<i>min</i>
gen.	<i>minin</i>		<i>min</i>		
dat.	<i>minä'</i>		<i>minä'</i>		<i>mine</i>
acc.	<i>minä'</i>		<i>minä'</i>		<i>min</i>
instr.	<i>minbä'</i>		<i>minba</i>		<i>minbä</i>
ablat.					<i>minbä'n</i>

Ezekben Visn. *min* genitivusa, nyilván *minn* = *minin* akár lenni, v. ö. *mann* = *manin* (Reg.). Elsőgr. és Visn. is *min* *n*-jét *н*-nel írják ugyan, de írásmódjukban a *н* nem biztos megjelelője a *j*-hangúságnak, többnyire csak a magashangúságnak; Reguly szerint kitesszük, csak hogy ő is gyakran elhagyja, p. o. *min vuhutra* mikor. Megjegyezni való, hogy Regulynál *min* accusativusa is *min*, ellenben Elsőgr. Visn. *minä* mint egyébűtt = dativus.

3) *huže* v. *huš* melyik, mely (Reg.)

nom.	<i>hužu</i>	Elsőgr.	<i>huže, huš</i>	(Visn.)	<i>huže, huš</i>	Reg.
gen.	<i>hužij'n</i>		<i>hužin</i>		<i>hušin</i>	
d. acc.	<i>hušnä'</i>		<i>hužne'</i>		<i>hušne</i>	
instr.	<i>hužubä'</i>		<i>hužeba</i>			
abl.					<i>hušinžen</i>	

Többes-sz. *hušsem* (Reg.), *hužuzam* (Elsőgr.).

E névmást Visn. egyenesen relativum-nak nevezi, s csakugyan ilyennek használtatik a Textusokban. Mennyire ez ráalkalmazás, nem kutathatjuk itt. Külső alakjára nézve nagyon hasonlít *leš* demonstrativumhoz, azaz *huže*, *huš*-ban is látszik harmadik birtokos-személyrag : *hu-že*, *hu-š*. Mert ugyanezen *hu* tö még némely adverbiumokban van meg :

hun-ža és *hu-šan* mikor (Visn. *hon-ža*, *hu-šan*), melyekből talán mint *hu* épebb tökalakját *hun* vagy *hon*-t lehet kivennünk. Sőt a kérdő helyadverbiumok :

šta hol, hova, *štan* honnét (V. R.), *štalla* hova felé (R.) ugyanazon kérdő névmástöböl valók, csak hogy ez nagy furcsául egészen eltűnt belőle. Ezt világosan láttatják ezen adverbiumok azon alakjai, melyeket a — hát mégsem oly nagyon haszontalan — Elsőgr. tartott fenn (66. lap. az adverbiumok lajstromában) :

hštan honnét, *hšta'lla* hova, melyek nyilván, a nem az első szótagra eső hangsúly miatt, rövidültek ezekből :

hušta'n, *hušta'lla*, a mi szerint *hušta'* is (= *šta'*). Taglalódnak pedig így : *hu-š-ta*, *hu-š-tan*, *hu-š-talla* (*ta*, *tan*, *talla*, helyviszonyragok) s az ezekben meglévő harmadik birtokosrag (*š*) megértésére, képzeljük csak, hogy a magyarban mondanák (noha nem mondják) ezt : „melyikütt“, meg ezt : „melyikünnen“ azaz „a többi között mely helyen v. részen, helyről, v. részről“, a mi egyet ér evvel : „mely hely-é-n, hely-é-ről v. rész-é-ről“.

4) Hogy ezen kérdő adverbiumban : *jeple* hogyan (Reg. így is : *leple*) még egy külön kérdő névmástöt *je* (*le*) kell-e fölvennünk, vagy ez is valamely erősebb hangváltozás és szőrövidítés által az eddigiek valamelyikéből keletkezett, azt itt függőben kell hagynunk (lásd alább *e*, 4.). A *jeple* külső képzése megfelel a mutató *šapla*-nak (*ša* mi a *šaga šava*-nak előrészül szolgál, maga eredeti mutató névmástöt ; meg *pla* rag = *bala*, a *ba* instrumentalis-rag épebb alakja).

A *min* kérdő névmásból meg ugyanazon *sker*-ből melylyel a határozatlan melléknevek kifejezettek (lásd **9.** alatt), össze van téve

misker, micsoda (Reg.), többes. *miskerzem*.

Ragoztatik, mint fentebb a mellékneveknél *-sker*, p. o. *miskerbü*, *miskerde'n*.

Egyéb névszói képzésekről, melyekben a kérdő névmás, de más névmás is szerepelhet, alantabb együtt.

e) Határozatlan névmások (indefinita).

Ilyenekül használatnak főleg a kérdő névmások, részint ismételve (*huš huš*) részint hozzájáruló particulával határozatlanság értelmét tüzetesebben kifejezve.

1) *tagam* valaki, néki (rég Magyarban = valaki), Reguly ez orosz fordítását adja: ne znaju kto — nem tudom ki. — Ez *ta* particula és *kam* ki, mely szabály szerint, mihelyt *ta*-hoz szorosan hozzá csatlódik, *gam* lesz. Visnevszkinél 23. lap. *taka'm*.

2) *temin* valami (nem tudom mi); lett *ta-min*-ből, az előbe ragasztott *ta* áthasonulván *te-re*, mint *a-be* — *e-be*, *te-pri*. Hasonlóképen *misker* ezen *ta*, *te*-vel lesz:

temsker; — mind a kettőt említi Visnevszki is, 23. és (56. l.), az utóbbit kevésbé összevont alakkal.

tä'min és *tümiske'r* nincs tudva mi, némi.

3) *ta'keš* v. *tahuš* némelyik, némely (Reg.), *tähuš* (Visn. 23. l.). — Második része, *huš* (*hu-š*) kérdő névmás, melynek itt egy új alakját látjuk: *keš* (*ke-š*), a továbbbragozásban, az első szótagra (*ta*) eső hangsúly miatt, elveszti önhangzóját s összeszorúl *kš*-re: gen. *takšin*, dat. *takšne*, abl. *takšinžen*. Hasonlót látunk a *hu*-ból származó *hušan*-nál, mely indefinite:

tahšan vagy *takšan* valamikor, néha.

A több ide tartozó adverbium:

tahunža valamikor (*ta-hunža*)

tašta valahol, valahová (*ta-šta*)

taštan valahonnét (*ta-štan*)

taštalla valamerre, egyvalamerre (*ta-štalla*).

Mind ezen *ta*-val összetett kérdőnévmásoknak szó szerint való értelme tulajdonképen: még-kérdő névmás, vagy még-kérdő *n-is*, s *ta*-val való csuvaskérdő névmásnak még tökéletesen látjuk kérdő jelentését ezen Regulyféle példában: *kam pilet šoldalikran tašta polep* = ki tudja, egy év múlva még-hol-is leszek; de *tašta* alá jegyezte: „vagy *šta*“.

4) A *jeple* (*leple*) kérdő adverbium (hogyan, mint?) *ta*-val lesz: *teneplä'* vagy *teleplä* (itt *ä*-vel, írva, mi nem tesz különbséget). Jegyezzük meg ebből a *ne-plä*-beli *ne-t*, mely majd a fentebb **d**, 4. alatt kérdés alá tett kérdő névmástöt világosítja föl.

A *ta* helyett ugyanezen kérdő névmási alakok *kirik* = akár

bár-ral is összetehetők, melyhez még ugyanazon *ta* járúlhat hozzá, *te* képiiben : *kirikte*. Így lesznek :

kirik-kam v. *kirikte-kam* akárki

kirik (kirikte)-mîn v. *misker* akármi

kirik-huš akármelyik, akármely ; *kirik-hušan* stb.

kirikte-leple akárhogy. stb.

Elsőgr. adverbiumai között egy ide tartozó van (66. l.) : *kirák* *tämînä* akárminek.

5) Csupán ismétlés által is fejeztetik ki a határozatlanság értelme a *huš (huže)* kérdő névmáson : *huš huš* némely. p. ö. *huš huš sin* némely ember ; meg főnévileg : *huže huže kiřis*, *huže huže kilimaris* = némelyek jöttek, némelyek nem jöttek. V. ö. még : *huš huš sirdä* valamelyik helyen. Még meg kell jegyezni, hogy, ha e kettős *huš huš* ragoztatik, mindegyik veszi föl a viszonyragokat : gen. *hušin hušin*, dat. *hušne hušne*, abl. *hušinžen hušinžen*

6) Az ismételt számnév *per*, egy :

per-per = valamely ; tehát más jelentésű, mint magyar „egy-egy“, mert ez csuvasul *prär* v. *peržer*. P. o. *per-per sinna par* valamely embernek add, *mana per-per is par* nekem valamely munkát adj ; *per-per sirdä* valamely helyen ; *per-per čoh* valamikor. — A *per* lehet harmadik birtokos-személyraggal is, vagy csak másodika, vagy mindketteje. De ragozáskor mégis csak a második helyen való ragoztatik. Természetesen ilyenkor főnévileg van használva. p. o. *pri-pri ilis onda* valamelyik majd elveszi ottan. (Az ige *ilis* tulajdonképen többesszámban való, s ez némileg azon észjárásí fölfogáshoz vezet, melynél fogva a csuvas *per-per*, *per-pri*, *pri-pri* azt teszi, a mit nekünk „valamely, valamelyik.“ Ez észjárásí fölfogás, úgy látszik, nagyon közeledik ahhoz, mely a magy. „egy s más, egyet-mást stb. egyik-másik“-félékben mutatkozik. A csuvas pedig, a mint már tudjuk, a „másik“-at szintén *per*, *pri*-vel fejezi ki, meg *te-pri*-vel. A fent idézett mondatban tehát *pri-pri ilis* tulajdonképen : egyik másik — s minthogy több személy, bár egyenként is gondoltatik mint alany, azért többesszámban többen — majd elveszik. — A *per-per*, *pri-pri* ragozása :

gen.	<i>per-prin</i>	<i>pri-prin</i>
dat.	<i>per-pern</i>	<i>pri-prine</i>
abl.	<i>per-prinžen</i>	<i>pri-prinžen</i>

Reguly szerint igéknél (tehát adverbiumként) előfordul *pre-pre* is, p. o. *pre-pre jersen kil* egyvalamikor, ha ráérsz, jöjj (azaz : egyszerű vagy másszor).

7) Indefinitumot kifejező körülírásos kitételekben használnak *polzan* (ha lesz) vagy *polin* (légyen), egyszersmind a kérdő névmáshoz vagy néha *polzan*, *polin*-hoz járulván a fent is szerepelt *ta* (a hangzatilag kellő alakban : *da*, *de*, *te*).

P. o. *kam-da polzan* ha bár ki lesz is, vagy : *kam polzan-da min-de polzan*, *misker-de polzan* ; *huš-te polzan* stb.
šta-da polzan v. *šta polzan-da* bárhol is ;
hušan-da polzan bár mikor is ; *leple-de polzan* bárhogy is.
 meg : *kam-da polin* v. *kam polin-de* bár ki légyen, bár ki is ;
min-de v. *misker-de polin* ; *huš-te polin* stb.
šta-da polin, *hušanda polin*, *leple-de polin*.

A *polin*-nal való kitételeknek Elsőgr. és Visnevszki is (az adverbiumok lajstromában) adják némely nyomait. Elsőgr. 64. l. *husanda-boli'n* (*husan-da boli'n*) = némelykor, bármikor ; 65. l. *hitanda-boli'n* (*hitan-da-bolin* sic! alkalmasint szedő-hibából *ы* a *и* helyett, és *hštan-da-bolin-t* kell olvasni, mert 66. két ily alak van : *hštan*, *hšta*, melyekről fentebb **¶** 3. alatt szóltunk ; azonkívül pedig, ha csakugyan *ы*-t nem *и*-t akart írni, a következő betűt nem *t*-nek hanem *d*-nek írta volna). Visn. 55. l. szintén : *hušan-da boli'n* bármikor is.

f) A kérdő névmások, valamint határozatlan, úgy *ta* *ga* *dó* *né* *v* *m* *á* *s* *o* *k* jelentését is öltik magokra, némi particulákkal szorosán egybefüzdődvén. Így a csuvasban a tagadó *ni* a kérdő névmások elé áll, s többnyire még hátul a nyomatékot adó *ta* (*da*, *de*, *te*) csatlódik hozzájuk. Reguly így adja ezen alakokat :

nikam-da senki se

nimin-de' v. *nim-de* semmi se ; szintén : *nimsker-de*.

nikš-te v. *nihuš-te* egyik se.

A *da*, mond Reguly, el is hagyható ; csak *nikš-te*-ről nem hagyható el, tehát nem lehet *nikš* vagy *nihuš*, de igen : *nikam*, *nim* (csak így találkozik a példákban, nem *nimin*) ; de gyakran csak helyét cseréli a *da*, midőn, a névmás főnév előtt állván, a főnév után helyezkedik. Még meg kell jegyezni, hogy bár tagadás értelme van a *ni*-ben, azért mégis mondatban az igének is tagadó formája kívántatik meg. A *nikam* stb. ragozása nem különbözik a *kam* stb. kérdő

névmások ragozásától (csak *nikš-te* rövidebb alak ragoztatik, úgy mint *takeš*, nem *nihuš-te*): a *da* (*de, ta, te*) magától értetődleg csak a viszonyragok után áll. p. o. *nikamran-da*, *nikamen-da* stb. és így a viszonyragokat előtűntető adverbiumok után is: *ništa-da*, *ništalla-da*, *ništan-da*, *nileple-de* (v. *nijeple-de*); nem különben: *nihunža'-da*, *nihusšan-da* vagy *nihššan-da* (Ezt az egy tagadó alakot találjuk Visnevszkinél 55. l. *nihusša'n-da* soha. Elsőgr.-ban 63. l. ezeket: *nimi'n* semmi, *nimindü'* korántsem, tkp. semmitsem; *nijeple* sehogy, semmi képen.) — Használatukról néhány példa: *onda nikamda kilmen*: oda senki sem jött (*kilmen* = nem jött); *eb nimskerde* (vagy: *nimde*) *korman*: én semmit sem láttam (*eb* — *korman* = nem láttam); *min is šok* semmi munka sincsen; *nim popleme-de pilmürem* semmit sem tudtam szólani; *nikšte polešmaris* egyik sem segített (*polešmaris* — nem segítettek; v. ö. *pri-pri ilis* fentebb e, 6. alatt).

Csak egy kivételt említ Reguly, az igen is megkivántatott tagadás iránt: *nikšte*, úgymond, ablativusban nem tagadó állítmánynyal is összekötetik, hogy comparativust jelentsen, p. o. *ku nikšinjžen lajih* eto luše iz vžech drugich (ez minden többek közül jobbik), *ku laža nikšinjžen ojrem turat* eta loša! vsčeh drugich otlične (ez a ló minden többinél különb). A fordítást megértjük, de nem azt, hogy fejezheti ki a csuvas mondat annak értelmét. Azt tudjuk, hogy a comparativusi alak nem szükséges a másik hasonlított fél ablativusa mellett: *vul mandan pizik* (ő tölem nagy =) ő nálamnál nagyobb. De *nikšinjžen* azt tenné (egyiktől — azaz a hasonlításban) egyiknél se (mintegy: semmelyiknél) és „semmelyiknél jobb, v. egyiknél se jobb“ hogy lehet oly egész megfordított értelemmel: „mindennél jobb“, az homályos előttünk, mindaddig míg *ni*-ben magában látjuk kifejezve a negatiót. Hát ha az nem is úgy van, és nem ok nélkül kivántatik a tagadó értelem létre jötére okvetetlenül tagadó állítmány (azaz valamely tagadó ige vagy igealak) is? Ha *nikšinjžen* (a két példában *te* nélkül van) magában olyasmit jelenthetne, milyen „bármelyiknél, akármelyiknél“, akkor már megértenők mit tesz: „bármelyiknél jobb“.

A *ni*-nek a tagadó értelem kifejezésére korántsem szükséges voltát mutatja még a csupa *pri-de* (3. személyragos „egy“ számnév és *da*) tagadó névmásúl (ha általában e nem szorosán vehető kifejezéssel akarunk élni) használtatása: p. o.

pri-de kilmäre egyik sem jött (egyik-is nem jött)

prine-de tidimarem egyiket sem fogtam meg.

perne-de pomarem egynek sem adtam.

prinžen-de ilmärem egyiktől sem vettem.

Meg adverbiumként *pre* (v. ö. fentebb *e*, 6. *pre-pre*) : *pre-de korman eb ona* egyszer sem láttam őt.

g) Önálló birtokos-névmások (possessiva).

Általában a csuvas genitivus „valakinek birtokában levő, valakié“-féle önálló névszó gyanánt is járhat, mely megint viszonyragokkal ragozható. Azért Reguly nem rosszul nevezi egyenesen possessivusnak. Így a személyi névmások (én, te, stb.) genitivusai is egyszersmind névszói pronomina possessiva (enyim, tiéd) és a megfelelő magyar birtokos-névmásoktól csak annyiban különböznek, hogy nem még birtokos-személyragot is mutatnak hátúl. Alakjaikra és ragozásukra nézve Reguly mellett Elsőgr. és Visnevszki is egybevetethetők, ez utóbbi legalább az „enyim“-et közölvén, Elsőgr. többet.

1) *manen* enyém (= *ebe* én, genitivusa) Reguly, *man'in* (E.), *ma'nin* (V.)

d. acc. <i>manne'</i>	dat. <i>mannä'</i> , <i>mann</i> E. <i>manne'</i> v. <i>ma'ninne</i>	
	acc. <i>maninnä</i>	[V.]
abl. <i>manenžen</i> v. <i>mannžen</i>		
instr. <i>manenbe'</i>	<i>mannebä</i>	<i>maninba</i>
gen. <i>manenn</i>	<i>mann</i>	<i>mann</i> , <i>maninin</i>

2) <i>sanen</i> tiéd (R.), <i>sa'nin</i> (V.)	3) <i>onen</i> övé (R.), <i>o'nin</i> (V. E.)
d. acc. <i>sanne'</i> Reguly	<i>onne'</i> Reguly, <i>oninnä</i> E.
abl. <i>sanenžen</i>	<i>onenžen</i>
gen. <i>sanenn</i>	<i>onenn</i>

4) *pirin* miénk (R.), *piven* (E.), *pi'rin* (V.)

dat. acc. <i>pirinne'</i> Reguly,	<i>pirinnä'</i> E.
abl. <i>pirinžen</i> R.	
instr. <i>pirinnbe</i> R.,	<i>pirinbä'</i> E.
genit. <i>pirinn</i> v. <i>pirinen</i> R.,	<i>pirenen</i> E.

5) <i>sirin</i> tietek Reg.	6) <i>vulzen</i> övék (R.) <i>vulzamın</i> (V.)
d. acc. <i>sirinne'</i> Reg.	<i>vulzennä'</i>
ablat. <i>sirinže'n</i>	<i>vulzinže'n</i> (-zenžen?)
instr. <i>sirinnbe</i>	<i>vulzennbe</i>

Ezen ragozásban vannak bár csekély és könnyen magyarázható eltérések a közönséges *n*-végű nevek ragozásától. Már fentebb látók, hogy a *manen* genitivus (lásd **II, a**; Reguly mintáját) rövidül *mann-ra*, *sanen* — *sann-ra*, *onen* — *onn-ra*: így itt is e három alak így rövidül *mann-žen*-ben és a dativusokban *mann-e sann-e, onn-e*. A genitivus várható szabályszerű alakját Visnevszki adja ebben: * *manin-in*; *manenn, sanenn, onenn* (R.) is még elég épek, hogy a *manen, sanenen, onenen*-t lehet belőlük kiismerni; különben ez alak jelentésénél fogva aligha fordulhat elő gyakran (enyimé, tiédé, övéé). Végre észreveszünk a *manen, sanen, onen* mélyhangú tökhez járólagokban Regulynál és Elsőgr.-ban határozottan előtűnő magashangúságot, a mi csak olyan jelenség lehet, mint a harmadik birt. személyrag után mutatkozó magashangúság (lásd fentebb **S.** alatt). — A 4. 5. 6. ragozásában csak a Regulyféle *pirinnbe, sirinnbe, vulzenbe* föltűnök, hogy miért vannak kettős *nn*-nel. Ez legfelebb azt akarná jelenteni, hogy a *be* rag csak a genitivushoz csatlódott volna, minek lehetőségét már több esetben láttuk; és ugyancsak a *pirin* szabályszerű genitivusa *pirinen* (E. R.) lesz *pirinn* is. Azonban egy példában Reguly *pirin-be*-t ír, egy *n*-nel: *vul pirinbe kilje* ő a miénkel jött. — A *manen, sanen, onen* (nem a birtokosra, hanem birtokra vonatkozó) többesszámát Reguly nem adja, sőt azt mondja, hogy nincs, mert így mondják: *man utsam kiljis* — *manen-da kiljis* az én lovaim jöttek (mondja az egyik) — az enyeim (*manen* enyim) is jöttek (rá mondja a másik). Meglehet, hogy ily esetben a többesszám különös megjelölése nem kívántatik szükségképen: de azért nem látni okát miért nem lehetne az, és csakugyan Elsőgr. adja és ragozza a *manin* és *onin* többesszámát is: amaz *mannezam* (a *manne* úgy, mint *mannebä*; az *e* talán csak közbe van téve a *mann-zam, mannbü* könnyebb ejtésére; azonban v. ö. még alantabb **8.** alatt *kaminnebä, kamzaminebä*), emez *oninzam*. — A *pirin, sirin, vulzen* többesszámát pedig így adja Reguly:

nom. <i>pirinzem</i> miéink	<i>sirinzem</i> tiétek	<i>vulzen</i> (sic!) övéik
dat. <i>pirinzené'</i>	<i>sirinzené'</i>	<i>vulzenzenä</i>
abl. <i>pirinzenžen</i>	<i>sirinzenžen</i>	<i>vulzenzenžen</i>
gen. <i>pirinzen</i>	<i>sirinzen</i>	<i>vulzenzen</i>

Fönnakadunk a *vulzen*-en, mely maga magának többese volna, annyival inkább mert Reguly alájegyzi, hogy „nem *vulzenzem*“, noha

mindenki látja, hogy ezen többesi alak van a több casusokban. De szerencsére épen az „övéik“ mintája alá még egy példát jegyzett föl, melyből megértjük, hogyan került oda *vulzen*. A példa ez: *vulzen ašezen* „ő atyjaik-é.“ Az egész egy possessivus: atyjaik-é, melynek nominativusa: *vulzen ašezem*. Ámde a *vulzen* itt, hogy úgy mondjuk, nem possessivus, hanem genitivus, mely után harmadik birtokos-személyraggal való névszó (*aše* = atyja) áll, *vulzen aše-zem* tehát: az ő (eorum) atyjaik; a csuvasban nincsen a *mer, er* (unk, tok)-hoz hasonlított, magy. *jok, -ok* jelentésű 3. személyrag, hanem helyette a magy. *ja*-jelentésű, különben egy birtokost jelentő használatik: így *vulzen aše* = eorum atyjok; ez megint többesen vétetve: *vulzen aše-zem* = eorum atyjaik, mintegy: *atyjok-ok*, vagy ha törökül mondatnék (noha ez sem szokásos): *anların ata-si-lar*. Látszik tehát, hogy Reguly csak ezen, imént másképen magyarázott példából, melyben nincs is egyenesen kifejezve az „övéik“ — vette be mintájába ama különös *vulzen*-t. Bizonyosan, ha ilyen csuvas mondatra: *pirin attazem kiljis* (a mi atyáink jöttek) ez volt volna a felelet: „az övéik is jöttek“ ez nem lehetett volna más mint ez: *vulzenzem-de kiljis*. — Elsőgr. egyébiránt: *pirenzam* miéink, rendesen ragozva.

7) A *ham* magam stb. visszaható névmások birtokos névalakait Regulynál ugyanott *ham* stb. mellett találjuk így:

	<i>hamen</i> magamé,	<i>kun</i> magadé,	<i>hujin</i> magáé
d. acc.	<i>hamennä</i>	<i>hunnä</i>	<i>huinnä'</i>
abl.	<i>hamenžen</i>	<i>hunenže'n</i>	<i>hujinže'n</i>
instr.	<i>hamenbe</i>	<i>hunenbe</i>	<i>hujinbe</i>

„Szintúgy: *hameren* magunké, — *hamerennä*, stb.“ (Azaz ezt a „stb.“-t úgy kell értenünk, hogy: *huzameren* magatoké, *hujzen* magoké). — A birtok-többséről csak egy példa van jegyezve: *hamerzennä* v. *hamerinzennä korimarem* = a magunkéit nem láttam. Evvel tehát azt mondja, hogy a *hameren*-nek *pirinzem*-féle többesszáma: *hamerinzem* (*hamerenzem*) vagy rövidítve *hamerzem* (?). — Jegyezzük meg még azt a szót, mely a maga-birtokosság kiemeléseére *hamen* stb. elébe léphet: *hazat* (tulajdon, saját): *ku hazat hamin* = ez saját (v. tulajdon) magamé. — — Visnevszki ide tartozó csak *hu'vin*-t említi (27. l. = magáé); v. ö. a *huva*, *hu*-nak Visnevszki-féle genitivusát (fentebb **b.** alatt).

8) A mutató valamint kérdő névmásoktól származó birtokos

névalakokat Reguly nem jegyezte meg különösen; de Visnevszki említi azok közül : *ša'v'in* azé (v. ö. *on'in*), *ša'g'in* ezé, *kon'in* ezé; Elsőgr. pedig a 46. lap. ezt : *ka'm'in*, és ragozását is adja, egyszersmind több birtokost jelentő többesszámát :

	<i>ka'm'in</i> kié		<i>kamzam'i'n</i> kiké
dat. acc.	<i>kam'innä'</i>		<i>kamzam'innä'</i>
instr.	<i>kam'innébä'</i>		<i>kamzam'innébä'</i>

Ezek szerint és a fentebbi analogiák szerint, könnyen kiki magának képezheti a Regulyféléket is, melyeknek följegyzését nem tartotta szükségesnek.

h) Mutató és kérdő névmások (meg a kérdőkkel képezett határozatlan és tagadó névmások) alapjával való, milyenséget és mennyiséget jelentő főnévi és melléknévi szók vannak a csuvasban ezek :

1) *žä* képzővel a *min* kérdő névmásból : *min'žä'* hány. Magában nem ragoztatik, hanem következő főnév előtt melléknévképen áll. Egy példában fölhozza Reguly ablativusát, de rosszállólag : *min'žeren ilden* hánytól vettél, tulajdonképen : *min'že sindan* hány embertől. Azonban a csuvasban is áll, hogy a valóságos melléknév főnév helyét tartja, mihelyt ez pótlólag hozzá *č* tetik. Mutatja ez *min'že*-re nézve mindjárt egy másik példa, melyet Reguly úgy látszik jónak tart : *min'žeren per sin il'žis* = hányból vettek egy embert? (azaz : hány embertől vettek egyet katonának). — Minthogy *min'že* (hány) számnévtermészetű, felveszi a (**10, d** és **e**. alatt tárgyalt) collectiv és distributívféle számnévi képzéseket :

min'žen hány együtt, hányan, p. o. *kil'žis* jöttek.
min'žežer hányhány; meg *min'žen*-ből :
min'ženle hányas, vagy : *min'želle*

A *min'žen*-ből megérthetjük most a *pič'en*-t is, mely az *ikkin*, *viss'in* stbivel egy sorban azt teszi : csak egy, *egyedül való*. Ez t. i. nem egyéb, mint *pir-č'en* (*per-č'en*) s az *r* úgy tűnt el belőle, mint *paže*, *pürže*-ből, melyek ezek helyett valók : *parže pürže* (ada, jára — *paras*, *püras* adni, járni) — Visnevszkinél van (56. l.) *mize'* hány v. mennyi, mi nyilván ugyanaz akar lenni, mint a Reguly szerint való : *min'žä*. — Mint *min*-hez a határozatlan *temin*, úgy áll *min'žä*-hez

teminžü, vagy *temže* valahány (nem-tudom-hány), s ettől (*teminžen*), a mihez megint csatlakozik *teminženle* valahányas (nem-tudom-hányas).

2) *m'ňol* mennyi (Reg.), *minčol* (V. 56, E. 62. l.). Ragoztatik : dat. *minžola* (p. o. *minžola paden* mennyiért adtad ?), acc. *minžol*. Mint számnévből lesz belőle distributivum :

minžolžer mennyi mennyi, s ezt Reguly a *minžežer*-nél használatosabbnak mondja. Nekünk a *hány*-nyal is fordítható, p. o. *minžolžer sin otsa pižis*, szó szerint : mennyi-mennyi ember jártak ? (az ige többesszámú; azaz : hányanként jártak). — A *minžol*-nak, mely különben olyan összetétel milyen *mi-sker* v. ö. *sumar-sker*, egyéb névmás-osztályokból megfelelőji :

teminžol v. *temžol* valamennyi (nem-tudom-mennyi)

ninžol-da mintegy : semennyi.

konžol' ennyi, *šagenžol'* ennyi; *onžol* (V. *ončol*), *šavenžol* annyi (Visn. szlov. *šavinčol*).

E kettő *šagen-žol šaven-žol* annyiban is érdekes, hogy szerintők megint a *šagen šaven* a *šaga šava* mellett mint igazibb tők tünnek elő, melyek a *kon*, *on* névmástókkal teljességgel egy fokon állanak.

3) Az előbbiekből *lih* v. *lo* képzővel készülnek megint melléknevek : *minžollih* v. *minžollo* : mennyies. p. o. *bu hot minžolih* v. *minžollo* = ezen bankó mennyies ? (azaz öt-ös-e vagy tíz-es stb.). — Hasonlók : *temžellih*, *konžollih*, *šagenžollih*, *onžollih*, *šavenžollih*.

4) Egyenesen *min* töből *le* képzővel származik

minle milyen, melynek ezen ragozása van :

gen. *mi'ulin*, dat. acc. *minli'ne*, abl. *minlinžen* (Reg.) — Ebből tán azt lehet következtetni, hogy *minle*-nek teljes töje *minlen*, azért *minlenžen*. Szintígy még *teminle*, *niminle-de* (a többit nem adja Reguly). — Ide is vehetők a fentebb említett *minžen-le* és *minželle*-félék (ha ez utóbbiak *ll-e* az *nl* áthasonlásából lett, a mi mégis valószínűbb. V. ö. *ikkınle* és *ikkille* stb. **10, d.** alatt). — — A *minle* mellett *miskerle* is van ebben :

temskerle (v. ö. *misker* és *temsker*), p. o. *temskerle sinna parza* : valamely (nem-tudom, mily) embernek adta. Továbbá : *niskerle-de*.

5) A mint látszik, a *ple*, *pla* végű névmási adverbiumokból alakulnak az előbbiekkal egy jelentésű ezen melléknevek :

leplene v. *jeplene* (*leple* v. *jeple* = hogy) milyen (hogyas); ragoztatik így: d. acc. *leplenine*, abl. *lepleninžen*, gen. *leplenin*. p. o. *leplene* v. *jeplene sin vul* milyen ember ő. — Ilyenek:

teleplene v. *teneplene* (v. ö. *te-leplä*, *te-neplä*) valamilyen
šaplane (v. ö. *šapla* ige) ilyen
apla'ne (v. ö. *apla'* ügy, on töhez tartozó) olyan
kapla'ne (v. ö. *kapla* ige, *kon-hoz* tartozó) ilyen

6) Reguly még az egy *minneškel* milyen találkozik, mi Visn. szlovárjában így van: *min-aška'l*. Alkalmasint olyan összetétel, milyen magy. *miféle*, *miforma*. Az Evang.-ban találkozik így: *min-áškal*; ezenkívül *onaškal* olyan, afféle.

i) **C**ollectiv névmások czíme alatt hozza Reguly még azon félig névmásokat félig számneveket, melyek „mind, mindnyájan, mindenik“ kifejezésére szolgálnak.

1) *porde* mind, azaz *por* és a nyomatékosító *da*, *de* (*ta*, *te*), a mint azonnal ragozásából tűnik ki, melyet Elsőgr.-ban is találunk (39. l.):

d. acc. *pornde* (*porne-de*) R.; dat. *po'rnü*, acc. *porne-de* E.
 abl. *porenžendä*, (*porenžen-dä*) R.
 gen. *porindä* (*porin-dä*) R., *por'ijindä* E.
 instr. *porimbü* E.

Az *š* harmadik személy birtokosragjával való alakja (Reg.)
porš-te mindnyájok:

d. acc. *poršne-de*, abl. *poržinžen-dä*, gen. *poršin-dä*

Észrevesszük hogy a *por-de* ragozása egészen olyan, mint a *per* egy-é (lásd **10**, **6**.) és gyanítjuk, hogy a *porinžen*, *porne*, *porin* nem különben 3-dik személyragos alakok, mint *poržinžen* stb., csak hogy ott a személyragnak *i* (*in*), itt *š* (*že*, *žin*) alakja van: *por-in-žen*: *por-žin-žen*, *por-ne*: *por-šn e*, *por-in* (mint *ulin* gen.): *por-žin*. Innét van a *por-de* ragjaiban a magashangúság, már a *de* járulékbán is; mert *por-de* bizonyosan e helyett való *pore-de*, azaz *por-e-de* (*por-e* mint *ul-e* fia) s e nézetünk tökéletesen megegyezik avval, hogy *por-de* főnévi használatú, mi mellett a 3-dik személyrag igen jól állhat. Melléknévként, mely nem változik és nem ragoztatik, *por* használtatik p. o. *por sinsam-da konda* minden emberek itt (vannak), magyarosan: az emberek itt vannak mind; *por sirde-dä* mindenütt (tkp. minden helyen is), épen úgy mint *per*, főnévileg pedig *pri* és *prü*, *pre*.

2) *hajberde* mindenik (azaz : *haj-ber-de*) vagy *har-berde* (*har-ber-de*) = *haj* v. *har*, mely a csuvasból nem érthető, és *per* egy, melynek *p*-je lágyúl (v. ö. *te-ber*) és végre megint a nyomatékosító *de*. Mint *porde*-hoz *poršte*, úgy *hajberde*-hez minden tekintetben áll *hajberš-te* mindenikök (Reg.), a mint mind kettejének ily ragozásából is látható :

dat. acc. <i>hajberte'-de</i>	<i>hajberšne'-de</i>
<i>hajbernžen-dä</i>	<i>hajberžinžen-dä</i>
<i>hajberi'n-de</i>	<i>hajberžin-dä</i>

Azonban mind *por* mind *hajber* a többesszámú 1. és 2-dik személyek birtokosragjaival is járhatnak, épen úgy mint a 10, c alatt magyarázott számnevek : *iksemir* stb ; így :

<i>porzemir-da</i>	mindnyájunk	<i>porzir-da</i>	mindnyájatok
<i>hajberzemir-da</i>	mindenikünk	<i>hajberzer-da</i>	mindeniktök
	mindegyikünk		mindegyiktök

A többesi rövidült rag (*ze, z*) itt bővülködőleg állhatását különösen a fent *f*. alatt hozott példa után : *nikšte polesmaris*, már könnyen magyarázhatjuk meg magunknak.

3) *šebah* vagy *špah* (Reg.) minden, mind ; főnévileg és melléknévilleg, de mindkét esetben, a mint látszik, változatlanul maradván, épen úgy mint magyar „mind”. P. o. *špah kajris* elmentek mind ; *spah par* add mind ; *spah ažazam man konda* minden gyermekeim itt (vannak), azaz : gyermekeim itt vannak mind.

4) Szintén félig névmási félig számnévi természetök miatt említjük még ezeket :

itti v. *ittizem* a többi (Reg.) *itti*, (V., írva : *idti*)
oreh (többesz. nélkül) más (több közül) ; *oroh-nak* is írja.

A szintén ide tartozható *tepre, tepri*-ről (*másik* — kettő közül) már a számneveknél szóltunk. — Az *itti*-nek van ragozása (Reg.) :

dat. acc.	<i>ittine</i> többesben : <i>ittizene</i>
abl.	<i>ittinžen</i> <i>ittizenžen</i>
gen.	<i>ittin</i> <i>ittizen</i>

de egészen melléknévként is használtatik : *itti sirdü* a több helyen (vagy : egyéb helyen ?) ; *ir anžah jerismestep itti čohnc jersedep* : csak reggel nincs érkezésem, máskor ráérek (tkp. a több-kor, vagy egyéb-

kor — vajjon nem felel-e meg „egyéb“ is az *itti*-nek?); *ku ut laih, itti joral-mar* ez a ló jó, a többi nem ér semmit.

Oreh e példákban : *ku mana kirle mar, oreh par* = ez nem kell nekem, adj mást; *oroh isleme nim-de kalamare* mást tenni semmit nem mondott (semmi más munkát nem parancsolt) — nyilván ragtalan accusativusban van használva, még pedig főnév nélkül; ragos accusativusa (tehát szintén főnévit) Reguly *o'rehne*-nek írja, megjegyezvén hozzá, hogy dativusa s egyéb casusai nincsenek, mert mindenkor melléknévként használtatik. Mennyire áll ez állítás, nem vizsgálhatjuk; igaz melléknévként van *oreh* ezekben : *oreh sirdü* más helyen, *oreh čoh* máskor.

k) Még egy különös névmási szót említ Reguly a mutató névmások mellett, melyről azonban rövid jegyzetéből nem egészen tisztába jöhettünk, miután másutt épen nem találjuk. Ez

hajghi, többesen : *hajghizem* „azonos (sic) azon dolog, melyről beszélünk, de melyet nem akarok nevezni“; két példája : *hajghi čohne ebir min kordemir kalaza kitart ha* „akkoros (sic) időbe mit láttunk, beszéld el“; *hajghine kitart ha* „azonost (sic) mutasd ide (melyet p. o. találtunk az úton)“ . (Ez Reguly saját fordítása, melyet ez egyszer magyarul, nem oroszúl tett ki). — Mi csak amnyit látunk, hogy *ghi* képző van e szóban, azon képző, mely térbeli (és időbeli) helyzetre és viszonyra vonatkozó mellékneveket alkot (főleg adverbiumokból vagy helyviszonyragos névalakokból). Lásd fentebb **10, f.** a 245. lapon). De nem ismerünk *haj* csuvas adverbiumot, s így a *hajghi* értelmét sem bírjuk szabatosan fölfogni. Reguly magyarázata szerint majdnem úgy látszik, hogy a magyar „izé“-félét akar kifejezni : beszéld el, mit izé-kor láttunk (hiszen tudod mikor); meg : addsa ide az izét (hiszen tudod mit). Még azon lehetőséget fejzhetjük itt ki, hogy a *hajghi* névmási alapja kérdő is lehet; ha valamit nem akarunk nevezni, úgy beszélhetünk, mintha nem jutna eszünkbe : azaz kérdő névmással vagy az ebből jelentés szerint előálló határozatlan névmással (vagy névmási képzéssel).

BUDENZ JÓZSEF.

TÖRÖK PÉLDABESZÉDEK.

GYŰJTÖTTE ÉS FORDÍTOTTA

VÁMBÉRY ÁRMIN *).

Minden népnek példabeszédei, azonkívül, hogy annak jellemét, gondolkodásmódját és szokásainak egyes vonásait tüntetik előnkbe, még azáltal is érdekesek szoktak lenni, hogy ugyanazon nép nyelvének egyszerű bár, de velős, úgy szólván, mintaszólásai, melyekben nem ritkán sajátosságos szóhasználatokra, sőt néha a közönséges nyelvtudásból különben egészen elveszett szókra találunk, a mi ilyen példabeszédeknek, némi népszerű műformájokat szokásból és tiszteletből épen tartó tovább hagyományozása mellett, tökéletesen meg is fogható. Mind a két megérintett szempontból bátor vagyok a magyar olvasó és nyelvész közönségnek ezen török példabeszédek ajánlani, melyeket a stambuli törökök között mulattomban mintegy másfél évig gyűjtöttem, s melyek, bár jól tudom, hogy távolról sem merítik ki a török példabeszédek gazdag kincsét, mégis képesek az elszórt eddigi kisebb ily gyűjteményeket valamicskével öregbíteni, s lényeges szolgálatot tenni annak, ki ezeknek egybeállításával egy egészet akarna szerkeszteni.

A török eredetiek közlésében követett átírás egészen magyaros, tehát : *sz* = س, ص, ث; *s* = ش, *cs* = ج stb., és a mai stambuli ejtéshez van alkalmazva, a miért is a ك a hol kell egyszerűen *j*-vel és *n*-nel adatik. Azonban meg kell jegyezni, hogy *kh* = خ

*) E példabeszédeket Vámbéry úr már 1859-ki ősszel küldte volt be a M. Akademiához; de eddig közzétételkre alkalmas hely nem lévén, most a Nyelvtud. Közleményekbe vétettek föl, részint azért is, hogy ezáltal netalán a török nyelvvel foglalkozni akaróknak első tanulmányúl igen alkalmas nyelvanyag nyújtsassék. Szerk.

német *ch*-t jelent, és *gh* = ħ ennek lágya; a szó elején ki nem ejtett s másutt csak hiatus által (vagy előtte való önhangzó megnyújtása által török ejtés szerint) észrevehető, arab eredetű szókban előforduló ħ a görög spiritus asper jegyével van megjelölve; végre *ġ* mélyhangú *i*-t jelent, *e* pedig *ä*-t (nem *é*-t).

A.

1. Acsma kutuju, szöjledirszin kötüjü.
Ne nyisd meg a szelenczét (*kutuju*); [meglehet hogy] szólatsz [vele] rosszat (*kötüjü*)¹⁾.
2. Acstırma csuvalın aghızını.
Ne oldasd meg a zsáknak száját²⁾.
3. Adamak ile mâl dükenmez.
Fogadástétellel nem fogy a vagyon.
4. Adam görürszen varma, it ürürsze var.
Ha embert látsz (útközben), ne menj (tovább); ha kutya ugat, menj.
5. Adam ne ile geldi isze, anın ile gider.
Az ember, a mivel jött, avval megy.
6. Adam var, adamdsık-da var.
Ember van, emberke is van.
7. Ads ajı ojnamaz.
Éhes medve nem tánczol.
8. Adsele ise sejtân karısır.
Hamar munkába az ördög elegyedik belé.
9. Ads eszner, âsık gerinir.
Éhes ásítózik, szerelmes nyújtózkodik³⁾.
10. Adsem kilıdsı gıbi iki tarafdan csalar.
Kétfelé (tkp. kétfelől) vág (= kétélü) mint perzsa kard.
11. Adsı adsıja def eder.
Keserü keserüt hárit⁴⁾.

¹⁾ E példabeszédben leginkább *kutu* és *kötü* között való hasonhangzat akar hatni.

²⁾ Titkodat ne áruld el.

³⁾ Csak annyit tehet, ha czélját el nem érheti.

⁴⁾ Ha valaki bánt, fizess te is megint bántással.

12. Ads ile doszt olma ; jemem dersze, karni dojurur.
Éhessel ne barátkozzál ; bár mondja : nem eszem , — (azért)
megrakja hasát.
13. Ads tavuk kendini arpa ambarında görür.
Éhes tyúk magát árpahambárban látja (= árpahambárról ál-
modozik ¹⁾).
14. Aghadsa csiksza papucsu jerde kalmaz.
Ha fára mász, papucsa sem marad a földön ²⁾).
15. Aghads fidan iken ejilir.
Addig hajlik a fa, míg csemete.
16. Aghizinda bakla iszlanmaz.
Szájában a bab sem ázik meg ³⁾).
17. Aghizini khajra acs.
Szádat (csak) jóra (jó szóra) nyisd.
18. Aghlamajan csodsugha meme vermezler.
Nem rívó gyermeknek csecset nem adnak.
19. Aghlama ölü icsün, aghla deli icsün.
Ne sirj a halottért, sirj a bolondért.
20. Aghrisziz basima kasbaszti.
Nem fájó fejemre homlokkötő ⁴⁾).
21. Aj abdal, aj dervis, para ile biter her is.
Oh remete, oh dervis, pénzzel megy véghez (= vihető véghez)
minden dolog.
22. Ajaghü szuja erdi.
Lába vízbe ért. (Megczáfolták).
23. Ajlak gezmeden'sze ajlak islemeszi jej-dir.
Ingyen sétálásnál jobb az ingyen dolgozás.
24. Ajvasz kaszáb hep bir hiszáb.
Ajvasz ⁵⁾ és mészáros — mind egy számadás.
25. Akadsak kan damarda durmaz.
Kifolyandó vér meg nem marad az erekben ⁶⁾).

¹⁾ Megfelel: A disznó makkról álmodozik.

²⁾ Ha elmegy, senkit sem hagy maga után, ki siratná.

³⁾ Csacska emberről mondatik, ki szájában semmit sem őrizhet.

⁴⁾ Hasztalan bajt okozni.

⁵⁾ Ajvasz Törökországban a mindenesnek a neve, kire a házba való élelem bevásárlását bizzák. Értelme: egymással egyet értenek.

⁶⁾ Jó, a minék jönie kell; a végzet elháríthatatlan.

26. Ak akce kara gün iösün-dür.
A fehér (szép) pénz fekete (szerencsétlen) napokra való.
27. Akar szu murdâr tutmaz.
Folyó víz nem tartja a piszkot.
28. Akseli adamdan daghlar korkar.
Pénzes embertől a hegyek is félnek.
29. Akcsen-le dükkliân szenin.
Pénzettel tiéd a bolt.
30. Akhmaghîn kalbî dilinde-dir, 'akillînîni dili kalbînda-dir.
Ostobának a nyelvén van a szíve, okos embernek szívében a nyelve.
31. Akhsam khajrîndan szabahîn serri jej-dir.
Az estve öröménél jobb a reggel baja.
32. Akhsam szarkhos szabah kumar, allâhdan dsenneti umar.
Este részeg, reggel kártyázik, (és mégis) alláhtól a paradicsomot reméli.
33. 'Akîl jasda dejil, basda-dir.
Az ész nem a korban, [hanem] a föben van ¹⁾.
34. 'Akîllî düsmen 'akîlszîz dosztdan jej-dir.
Eszes ellenség jobb (többet ér) esztelen barátnál.
35. 'Akîlszîz basîn zahmeti ajak cseker.
Esztelen főnek baját a láb viseli.
36. Ak köpek kara köpek, ikiszi-de köpek.
Fehér kutya, fekete kutya, mind a kettő kutya.
37. 'Akla gelmejen basa gelir.
Mi [az embernek] eszébe nem jö, [az később] fejére jö (bajba keríti).
38. Akszak olan csabuk jorulur.
Sánta ember hamar fárad el.
39. Alât isler, el öjünür.
A szerszám dolgozik, a kézé lesz a dicséret.
40. Alcsadsak eseje kim olsa biner.
Alacsony számárta akárki is ráül.
41. Alcsak jerde tepedsik kendini dagh szanîr.
Alacsony helyen halmocska [is] hegynek véli magát.

¹⁾ A töröknek nagyon kedvesen hangzik a *jas* = kor, életkor és *bas* = fő szókbéli rím.

42. Alinim acsik, jüztüm pák.
Homlokom nyílt, arczom tiszta ¹⁾).
43. Al ile arszlan tutulur, güds ile küdsün tutulmaz.
Csellel oroszlányt [is] fognak, erővel [még] tücsköt sem fognak.
44. Al kasaghî, gir akhora : jaraszî olan kodsanîr.
Vedd a vakarót, menj az istállóba : a sebes (melynek sebe van,
t. i. a ló) majd vakarózik ²⁾).
45. Allâh dejen mahrâm kalmaz.
Ki Allâhot vallja (tkp. „allâh“-ot mond), azt el nem hagyja (tkp.
nem marad elhagyva).
46. Allâh kardasî kardas, keszeszini ajrî jaratmîs.
Az úristen a testvért testvérül, [de] erszényét külön teremtette.
47. Alma mazlûmun âhîni, csîkar aheszte aheszte.
Ne vedd elnyomott szegénynek sohaját; fakad [az magától is]
csendesesen ³⁾).
48. Altîn eli bicsak keszmez.
Az arany kezét kés el nem vágja.
49. Altîn gibi olan adîni bakîr etme.
Aranyként való (ragyogó) nevedet ne tedd rézzé.
50. Altîn pasz tutmaz.
Aranyat nem fog a rozsdá. (A. meg nem rozsdásodik).
51. Amâne kilics kalkmaz.
Könyörgő ellen nem emelnek kardot (tkp. az amân — kegye-
lem! ments meg! — kiáltásra kard nem emelődik).
52. Anan szarmaszak, baban szoghan: bu kokularnerden pejdâettin.
Anyád foghagyma, apad vöröshagyma : honnét vetted (vehet-
ted volna) ez illatokat ⁴⁾)?
53. Anaszîna bak, kizinî al.
Nézd az anyát, s vedd a leányát ⁵⁾).
54. Araba kîrîlindsa jol göszteren csak olur.
Míg a kocsí összetörík, sok az útmutató.

¹⁾ A keletiek véleménye szerint a gonosztevő szegényből eltakarja homlokát és turbánját egész a szemig húzza le.

²⁾ Az arcz elárúlja a bűnöst.

³⁾ Értelme : Ne fakaszszd szegény nyomorúságban valót sohajásra ; van úgy is, mit sohajtania.

⁴⁾ Ismerjük családodat ; ne ágaskodjál.

⁵⁾ A keletiek véleménye szerint szép anyának a leánya is szép.

55. Aralarından su şizmaz.
Közöttük át a víz sem szívároghat ¹⁾.
56. Aramızdan kara kedi-mi gecsti?
Fekete macska ment-e el közöttünk ²⁾?
57. 'Ariet ata binen tez iner.
Ki kölcsön lóra ül, hamar le is száll róla ³⁾.
58. 'Arife bir isâret jeter.
Az okosnak elég egy biccentés (intés).
59. 'Arif olana jeter bir gül koklamak.
Okos embernek elég egy rózsát szagolni. (Sapienti pauca).
60. Arkaszında jumurta küfeszî jok ja.
Hiszen nincs a hátán tojáskosár. (Üsd!).
61. Armud aghadsından uzak düsmez.
A körtve nem esik messze fájától.
62. Artik rizk göz csikarmaz.
Több élelem nem tolja ki szemed.
63. 'Asîka Bagdad uzak dejil-dir.
A szerelmesnek Bagdad sincs messze.
64. 'Asîka nisân, dervise burhân.
A szerelmesnek csak egy jel, a dervisnek pedig meggyőző ok ⁴⁾.
65. 'Asik kendini gör szanir, dört etrâfinî divâr szanir.
A szerelmes magát vaknak véli, az ég négy tájékát falnak véli.
66. As tuz ile, tuz oran ile.
Az ételt sóval, [de] a sót mértékkel.
67. Asztarî jüzünden pahali.
A béllés drágább a kelménél (tkp. színénél, azaz a külső posztónál ⁵⁾).
68. Ata bakma, icsindeki dsana bak.
Ne a lóra nézz, a benne való lélekre nézz.
69. Atalar szan'atî evlâda mejrâsz kalir.
Az atyák mestersége a gyermekekre marad örökségül.

¹⁾ Oly szoros barátságban állanak egymás mellett.

²⁾ A keletiek a meg hasonlításnak bizonyos előjelének nézik, ha két barát között egy fekete macska átmegy.

³⁾ Mert a jó lovat kölcsön nem adják, és a rossz könnyen elfárad.

⁴⁾ T. i. kell, hogy útra keljen.

⁵⁾ Szükségtelen készület, mely céljához nincs arányban.

70. Atesden esedd-dir intizâr.
Tüznél kiállhatatlanabb a várakozás.
71. Atesden korkan tüütinden szakînir.
Ki a tüztől fél, [az már] a füsttől [is] óvakodik.
72. Ates düsdüjü jere jakar.
A tűz [csak] ott éget, a hova esett.
73. Ates ile pambughun ojunu olmaz.
Pamutnak és tűznek egymással nincs játéka (nem szoktak együtt játszani).
74. Ates kîs günün mejveszi-dir.
A tűz a télnek gyümölcse.
75. Ates olszan dsirmin kadar jer jakarszîn.
Ha tűz lennél [is, csak] testednyi helyet égetsz (akkora helyet, mekkorát tested fedne be).
76. Atîni doszt gibi szakla, düsmen gibi bin.
Lovadat ápold mint barát, [de] ülj rá mint ellenség.
77. At ölür mejdân kalir, jîjit ölür sân kalir.
A ló meghal, [de] megmarad a tér (hol futott); a vitéz meghal, [de] megmarad a neve.
78. At szâhibini göre eser.
A ló gazdája szerint kapar ¹⁾).
79. Azadsik isim, gavgasziz basim.
Kevéske a dolgom, háborítatlan a fejem.
80. Az csogha tâbi-dir.
A kevés a soknak alattvalója.
81. Azî bilmejen csoghu hics bilmez.
Ki a keveset nem tudja, a sokat épen nem tudja.
82. Az je-de bir khîzmetkiâr tut.
Keveset egyél, de tarts szolgát.
83. Az tama' csak zejân getirir.
Kevés kincsvágy sok károkat hoz.
84. Az veren dsandan verir, esok veren maldan.
Ki keveset ad, szívből ad; ki sokat ad, [csak] pénzéből.

¹⁾ Gazdag úrnak bátor s merész a cselédje.

B.

85. Bagban bir gül icsün bin khâre khizmetkiâr olur.
A kertész egy rózsáért ezer tövisnek leszen szolgálja.
86. Bakhsis atin disine bakilmaz.
Ajándék lónak nem nézik a fogát.
87. Bal bal demekle aghiz tatli olmaz.
A „méz“ szótól nem lesz édes a száj (tkp. „méz, méz‘-mondással stb.)
88. Baldsi kizi daha tatli.
A méz-árus leánya még édesebb (t. i. apja mézénél).
89. Balik basdan kokar.
A capite foetet piscis.
90. Bal tutan parmak jalar.
Ki mézbe kapott, ujját nyalja ¹⁾.
91. Basa gelen csekilir.
A sorsát az embernek el kell szenvednie (tkp. a fejre jövő elszenvetetik).
92. Basa jazilan gelir.
A sors végzete eljö (tkp. a mi a fejre — vkinek fejére — meg van írva, eljö).
93. Bejenmejen kizüni vermeszin.
Kinek tetszem, ne adja leányát (nőül).
94. Belki alti üsztünden eji csikar.
Megl lehet hogy alja jobb lesz a feljénél ²⁾.
95. Biberdsiden szor kirlangidsin zarârinî.
Borsárustól kérdezd meg a fecskének kártételét (hogy mennyit árt a fecske) ³⁾.
96. Bilinir kadr-i 'aba mevszim-i baran olsza.
Tudják becsét a subának
Mikor esős idők járnak (tkp. mikor az eső időszaka van).

¹⁾ Lop, a ki hozzáfér.

²⁾ Hadd szóljon bár; megl lehet hogy okosabbat szól.

³⁾ Ne higyjél ártatlan jámbor tekintetének. — A borsáros nyári napokban alig győzi az utczára kitett borszsákot a nyalánk fecskéktől őrizni, melyek röptükben is egynehány magot elcsípnek.

97. Biliriz szenin ne kumasan oldughunu. * * *
Tudjuk, te mi posztóból lettél (tkp. tennen mi posztóból lettedet).
98. Bin naszihatdan bir muszibet jej-dir.
Ezer tanácsnál jobb egy baleset.
99. Bir 'abam var, atarım :
Nerde olsa, jatarım.
Egy subám van, leteritem : akárhol is lefekszem ¹⁾.
100. Bir aghızdan csikan bin aghıza jajilir.
Mi egy szájból kijött, ezer szájba terjed el.
101. Bir akese ile dokuz hammam kubbeszi japilmaz.
Egy fillérrel kilencz fürdő-kúpot építeni nem lehet ²⁾.
102. Bir bulut-la kış olmaz.
Egy felhővel nem lesz tél.
103. Bir csicsek ile jaz olmaz.
Egy virággal nem lesz nyár.
104. Bir dalda durmaz.
Nem marad meg egy ágon ³⁾.
105. Birden bire gelen devletde khajr jok-tur.
A hirtelen jött szerencsében áldás nincsen.
106. Bir evde iki khorosz olundsa szabah geds olur.
Hol egy házban két kakas van, ott késő a virradat.
107. Bir günlük rizk icsün iki gün csapalamalı.
Egy napi ételemért két napig kell dolgozni.
108. Biri jer biri bakar : kiâmet ondan kopar.
Egyik eszik, másik néz : világ vége legott kész (tkp. feltámadás — azaz mintha föltámadás napja, világ vége volna, oly nagy zavar — tör ki).
109. Bir jar jikilmajında bir jar japilmaz.
Míg az egyik (a régi) támasz le nem dől, másikat (újat) nem csinálnak.
110. Bir kasık ile dokuz abdal gecsinir.
Kilencz remetének elég egy kanál is ¹⁾.

¹⁾ Nem aggódom, nőtelen ember vagyok.

²⁾ A keleti fürdőházakban több boltozatok készítettnek, melyek igen költségesek.

³⁾ Nem szavatartó, mert röpke mint a madár.

⁴⁾ Mert ritkán esznek meleg ételt.

111. Bir kojundan iki poszt esikmaz.
Egy juhtól nem kerül két bőr.
112. Bir kötünün jedi mahalleje zararı dokunur.
Egy gonosznak hét városrészt ér a kártétele (tkp. a kára hozzáütődik).
113. Bir müsteri icsün dükkân acsilmaz.
Egy vásárlóért boltot nem nyitnak.
114. Bir para icsün jıldıza kemend atar.
Egy fillérért csillagba kötélhágcsót vet (hogy onnét lehozza ; oly igen fősvény).
115. Bir pire icsün jorgan jakar.
Egy bolha végett a takarót égeti el. (Nagy áldozat).
116. Bir sejin önünü bakma, szonuna bak.
A dolognak ne az elejét nézd, a végét nézd.
117. Bir tas ile iki kus vurulmaz.
Egy kővel nem lehet két madarat dobni.
118. Bordslu ölmez, benzi szarar.
Az adós nem hal meg, [csak] elsápad ¹⁾.
119. Bordsun jogh-'sza kefil ol, isin jogh-'sza vâszî ol.
Ha adósságod nincsen, legy kezes ²⁾; ha dolgod nincsen, tégy végrendeletet ²⁾.
120. Bords vermek ile, jol jürümeek ile tükenir.
Az adósság fizetéssel, az út továbbjárással fogy (ér véget).
121. Bos lakirdi karn dojurmaz.
Üres szóval az ember jól nem lakik (tkp. üres szó non satiat ventrem).
122. Bøjüjü döj-ki kücsüjü 'ibret alszin.
Az nagyobbikat (idősbiket) üsd, hogy a kisebbik (fiatal) példát vegyen rajta.
123. Bøjük basin bøjük olur aghriszi.
Nagy fejnek nagy a fájdalma.
124. Bøjük lokma je-de bøjük szöz szöjleme.
Nagy falatot egyél, [de] nagy szót még se szólj ³⁾.
125. Bu bir kujruklu jıldiz-dır, her zaman doghmaz.
Ez egy üstökös (tkp. farkas) csillag : nem mindenkor támad.

¹⁾ Ha a pénzt követelik tőle.

²⁾ Mert akkor majd lesz.

³⁾ Ne mutasd gazdagságodat.

126. Bugünki isini ferdâje brakma.
Mai dolgodat ne vesd (ne halasszd) holnapra.
127. Bugünki jumurta jarinki tavukdan jejdır.
A mai tojás jobb (többet ér) a holnap tyúknál.
128. Bukalamun gibi rengden rengen girer.
Kaméleonként színről színre tér (egyik színt a másik után ölti).
129. Buldun bal aladsak csicseji.
[De hisz most] akadtál a mézadó virágra ¹⁾!
130. Bu szidsagha kar-mi dajanir?
Ily forróságnak ellentállhat-e a hó ²⁾?
131. Buz üsztüne jazı jazmagha benzer.
Jégre írt íráshoz hasonló. (Állhatatlanság).
132. Bülbülü altın kafesze komuslar; âh vatanım demis.
A csalogányt arany kalitkába zárták; azt mondta: „jaj hazám“!

Cs.

133. Csalmadan ojnar.
Muzsika előtt tánczol. (Elhamarkodott öröm).
134. Csalma kapıjı, esalarlar kapını.
Ne koczogass az ajtón (másnak ajtaján, kölcsönért), [mert majd a te] ajtódon koczognak.
135. Csanına ot tikadilar.
Kolompjába füvet dugtak ³⁾.
136. Cserkiába tas atma.
Mosárba ne vess követ ⁴⁾.
137. Csesm-i inszáf gibi kiámile mizân olmaz,
kisi nokszânini bilmek gibi 'irfân olmaz.
Méltányos igazság szeménél nincs tökéletesebb mérleg; saját hibáinak tudásánál nincs nagyobb tudomány.
138. Csevir kazı, janmaszın.
Fordítsd meg a ludat, [hogy] meg ne égjen ⁵⁾.

¹⁾ Gúnyolólag arról, ki fukar embertől valamit ki akar csikarni.

²⁾ Tüzes bántásainak az eddig jégként hideg természetem meg nem állhat.

³⁾ Már nem szólhat, azaz: megczáfolták.

⁴⁾ Mert rád szökteti sarát.

⁵⁾ Mást szólj, mert untatsz.

139. Csîgh jemedim-ki karnîm aghîrszîn.
Nem ettem nyers ételt, hogy hasam fájjon ¹⁾).
140. Csîkmadîk dsandan ümîd keszilmez.
[Még a testből] ki nem ment lélektől el nem vághatni a reményt.
141. Csivi csiviji szöker.
Szeg szeget üt ki (helyéből) ²⁾).
142. Csivisziz takhtajî rüzgîâr alîr.
A le nem szegzett deszkát elhordja a szél ³⁾).
143. Csobân irmaghanî csam szakizî.
Gyánta a pásztor ajándéka.
144. Csodsuk böjür, deli uszlanîr.
A gyermek felnő, a dőre megokosodik.
145. Csodsuk ile jola gitme : jükün düserseze, güler.
Gyermek emberrel útra ne kelj : ha terhed leesik, megnevet
(téged).
146. Csodsuklardan al khaberi.
A gyerekektől vedd hírét (kérdézd meg) ⁴⁾).
147. Csoghluha darî szacsîlmaz.
A sokaságnak nem szoktak kölest hinteni ⁵⁾).
148. Csok bilen csok janîlîr.
Ki sokat tud, sokat csalódik.
149. Csok jasajan bilmez, csok gezen bilîr.
Nem a ki sokat élt, hanem a ki sokat járt, tud [valamit].
150. Csok karîstîrma, Csapan-oghlu csîkar.
Ne veszekedjél sokat, Csapanoghlu jö ⁶⁾).
151. Csok nâz 'âsîk oszandîrîr.
Sok édelgés a szeretőt meguntatja.
152. Csürü binâ ta'mîr tutmaz.
Romlott épületen hasztalan a javítás (tkp. r. épület nem fog,
nem tart javítást).

¹⁾ Nincs lopott jószágom, hogy féljek.

²⁾ Erőt erő ellen.

³⁾ Az elhagyatott nem boldogul.

⁴⁾ Már nagyon ismeretes dologról mondják.

⁵⁾ Mert kevés lenne.

⁶⁾ Csapan-oghlu egy híres pártütő, kinek megjelelése mindenütt féltelmet okozott. Rettenetessége közmondássá vált.

D.

153. Dagh dagha kausmaz, inszân inszâna kausur.
Hegy a hegygyel nem találkozik, [de] ember emberrel találkozik.
154. Dagh jürümez-sze 'âsik jürür.
Ha a hegy meg nem indul, [de] a szerelmes megindul.
155. Damlaja damlaja gül olur.
Csepp cseppre és tó lesz belőle (tkp. cseppegve-cseppegve tó lesz).
156. Danisan dagha asmîs, danîsmajan jola sasmîs.
A tanácsot kérő túl járt a hegyen; a ki nem kért tanácsot, elvesztette útját.
157. Dar jerde jemek jemekden'sze bol jerde dajak jemeszi jejdir.
Jobb tágas helyen megveretni (tkp. botot enni), mintsem ételt enni szűk helyen.
158. Da'vadsîn kâdî olursza jardîmsîn allâh olszun.
Ha a bíróval pered találna lenni (tkp. ha vádolód a bíró találna lenni), akkor Isten legyen segítőd.
159. Debbag bejendiji dereji jerden jere vurur.
A timár a neki tetsző bört csapdossa ¹⁾.
160. Deli bal kabaghîndan olmaz.
Órült nem lesz édes tökből (hanem emberből).
161. Delije her gün bajrâm-dîr.
A bolondnak minden nap bajrâmja van.
162. Denizde balîk-pazar olmaz.
Nem árulják a halat, míg még a tengerben van (tkp. tengerben nem lesz halvásár).
163. Denize düsen jilana szarîlîr.
Ki a tengerbe esik, az kigyóba [is] kapaszkodik.
164. Denize geçsîr-de csajda boghulur.
A tengeren szerencsésen túl jár és a patakba fül belé.
165. Denizi jakamaz-szam dsîzladîrîrîm ja.
Ha a tengert meg nem gyújthatom, de [legalább] megsziszegtetem ²⁾.

¹⁾ A rossz bőrhez nem is nyúl.

²⁾ Ha sokat nem is, de mégis árthatók ellenségemnek.

166. Derdini szaklajan dermân bulmaz.
Ki baját elfedi, az gyógyítást nem talál.
167. Derzi kendi szöküjünü dikmez.
A szabó nem varrja meg saját feslettjét (saját ruháját nem foltozza).
168. Desztiji kiran bir szuju getiren-de bir.
Egy az (egynek veszik), ki a korsót eltörte és a ki a vizet hozta¹⁾.
169. Devasziz derd olmaz.
Nincs baj, melynek nem volna gyógyító szere.
170. Deveji jandan ucsuran bir tutam ot-dur.
Csak egy marok fű az, mi a tevét a halomról lecsúsztatja. (Kis ellenség is árthat.)
171. Dibsiziz kile, bos ambar.
Fenéktelen mérő, üres hombár²⁾.
172. Dilendsi bir olsa seker ile beszlenir.
Ha csak egy koldus volna, azt [bár] czukorral [is] lehetne tartani.
173. Dilendsije bir khijar vermiser, ejri dejü bejenmemis.
A koldusnak egy ugorkát adtak; görbének mondta és el nem fogadta (tkp. nem találta tetszőnek. A koldusok elégtelenek).
174. Dilendsinin jüzü kara, torbaszi dolu.
A koldus arcza fekete (szégyennel telt), [de] a zsákja tele.
175. Dilin kemiji jok-tur.
A nyelvnek nincsen csontja³⁾.
176. Dilki dilkilijini anlajindsa-dek poszt elden csikar.
Míg [valaki] a rókának rókaságát elérte, oda vesz a bőre.
177. Dilkinin dolasib gezedseji kürkdsünün dükkiâni-dir.
A róka bár mennyit barangol, utoljára mégis a szücs boltjába kerül (tkp. hova a róka barangolása után [végre] menendő, az a szücs boltja).
178. Doghrunun⁴⁾ jardımsıszi allâh-dir.
Az őszinte embernek segítője az isten.

¹⁾ Félreismert érdemről mondják.

²⁾ Két egyaránt haszontalan jószág; leginkább üres dicsekvésről mondják.

³⁾ Könnyen hajlik, különbéle beszédre alkalmas.

⁴⁾ Kiejtésben *doru* is, mi nem más mint *magy. dőre*, mely szintén nem

179. Doghru szöjlejeni dokuz köjden kovarlar.
Az igaz mondót kilencz faluból hajtják ki.
180. Dokuz ajın csarsambaszi bir araja geldı.
Kilencz hónap a szerdája együvé jött. (Nagy kivétel).
181. Doszt aghladır, düsmen güldürür.
A barát sírásra kényszerít (keserű igazmondás által), az ellenség nevetésre (édes hizelgés által).
182. Doszt ile je ics, alıs-veris itme.
Baráttal egyél igyál, [de] ne ereszkedjél [vele] alkuba.
183. Dosztluk kantâr ile, alıs-veris miszkâl ile.
Barátságban mázsát, kereskedésben latot használj (tkp. barátság mázsával, kereskedés lattal).
184. Döjün evini bilmez, csanak csömlek tasır.
A lakadalom házát nem tudja, [és mégis] fazakokat czipel ¹⁾.
185. Döjüs araszında jumruk aranmaz.
Verekedés közben nem szokták az ütésekét válogatni (tkp. az öklöt nem keresik, válogatva).
186. Düsüjün isze, topragha szarıl.
Ha lerogytál, karold meg a földöt. (Nyomorban ne kevélykedjél).
187. Düsüjün jerden kalk.
A hova leestél, onnét kelj föl.
188. Dün dsinn olup bugün adam csarpma.
[Még csak] tegnap óta ördög levén, [már] ma ne falj embert.
189. Dünja bir jaghli kujruk-dur : jeje bilene 'ask olszun.
A világ egy zsíros (juh-)fark : a ki meg tudja enni, egészségére váljék ²⁾.
190. Düsmene furszat verme.
Az ellenségnek ne nyújts alkalmat. (Úgy is azt keres mindég).
191. Düsmeni zebün eden müdârâ-dır.
Mi az ellenséget gyengévé teszi, az a hizelkedés.

annyira bolond, mint őszinte, a német *einfülltig*, perzsa *szâde-dil* (egyenes szívű, együgyű) értelmében.

¹⁾ Keleti szokás, hogy a lakodalomba menők egy-egy ajándékot visznek.

²⁾ Azé a világ, ki élvezni tudja.

192. Dsâmi' durur-ken meszdsedde namaz kilinmaz.
Mig a dsâmi' fannál, nem kell a mecsetben imádkozni ¹⁾.
193. Dsâmi' nekadar böjük olsza, imâm bildijini okur.
A mecset bármily nagy legyen is, az imam [csak] azt papolja,
a mit tud.
194. Dsan vermejindse dsânân ele girmez.
Mig [valaki] szivét nem adja, nem nyer szeretôt.
195. Dsefaji csekmejen 'ásik szefanin kadrîni bilmez.
Szerelmes, ki gyötrelmet nem szenvedett, nem tudja, mi a gyö-
nyörűség.
196. Dsezâ 'amelin-dir, csek!
A büntetés, a tetté (a tettért való), szenvedd el!
197. Dsinsz dsinsze mejl eder.
Egy nemből valók egymást szeretik (tkp. nem nemhez hajlik).
198. Dsömerd ile nekeszin khardsi bir.
Bökezű és fukar egyaránt költenek.

E.

199. Edsel geldi dsihâne, bas aghrîszî bahâne.
Eljött a halál a világba, a fejfájás [neki csak] ürügye ²⁾.
200. Edseline szuszamîs.
Megszomjazott végzetére. (Halálát kereste.)
201. Edselsziz kul ölmez.
Sors halálvégzete nélkül ember meg nem hal.
202. Eji is altî ajda csîkar.
Jó munka hat hónap alatt kerül ki. (Hirtelenül készült dolog
nem ér sokat).
203. Eji szöjlerszen, eji isidirszin; kötü szöjlerszen kötü isidirszin.
Ha jót szólsz, jól hallasz; ha rosszat szólsz, rosszat hallasz.
(Jó szóra jót hallasz, rosszra rosszat).
204. Ejlije ejlik her kisin kiârî,
kemlije ejlik er kisin kiârî.
Jóra jót — mindenki dolga; rosszra jót — derék ember dolga.

²⁾ Dsâmi' nagy imádkozóház, melynek okvetetlen kell, hogy tornya (minaré) legyen; a mecset kisebb, és akármely házból is lehet. Effélék leginkább Magyarországon léteztek; innét a magyarosított *mecset* szó.

¹⁾ Az edsel (fatum mortis) kikerülhetetlen; a betegségek csak ürügyei.

205. Ejlje kemlik ola gelmis, ola gider.
Jóságért gonoszság — az megtörtént (már sokszor) és meg fog történni (mindenkor).
206. Ejlik bilmejen adam adam szajılmaz.
Hálaadatlan ember nem számítható embernek.
207. Ejlik ejle, at denize; balik bilmez-sze khâlik bilir.
Tégy jót, vesd a tengerbe; ha a hal nem tudja, [de] tudja a teremtő¹⁾.
208. Ejri oturalım, doghru konusalım.
Görbén ülünk, [de] egyenesen szólunk.
209. Ekindsi jahmur iszter, joldsu kurak.
A földmivelő esőt akar, az utas száraz időt.
210. Ekini belli etme.
Ne mutogasd vetésedet²⁾.
211. Ekmejim böjüjü khamurun csoghundan olur.
A nagy kenyér a sok tésztából lesz (tkp. a kenyér nagyja a tésztának sokjából).
212. Ekmek csikmajınsa jutulmaz.
A kenyeret nem falják, míg [a kemenczéből] ki nem kerül. (A jövőből senki jól nem lakik).
213. Elden gelen khajrı dirig etme.
A jót, a mi tőled kitelik, ne mulasszd el.
214. Elden vefâ, zehirden szefâ.
Idegentől hűséget (épen úgy nem lehet várni, mint) méregtől egészséget.
115. Elin aghızı torba dejil ki bözeszin.
Más ember szája nem zsák, hogy összeköthetnéd.
216. Elinden geleni geri brakma.
Mi tőled kitelik, ne vesd vissza (ne mulasszd el — hanem tedd meg).
217. Elin gecstiji köprüden biz-de gecseriz.
Azon a hídon, a melyen más ment át, mi is átmehettünk.
218. Elin ile komadıghın seje dokunma.
Mit saját kezéd nem rakott le, ahhoz ne nyúlj.

¹⁾ A törökben e két szó: *balik* = hal és *khâlik* = teremtő rimezete tesz hatást.

²⁾ Az irigy szem árthat neki.

219. Elinle ver ajaghınla ara.
Kezettel ajándékozz, lábaddal keress ¹⁾).
220. El ipi'-len kujuja inilmez.
Más ember kötelével nem szoktak kútba szállani.
221. El jaraszı onulur, dil jaraszı onulmaz.
A kézzel ütött seb gyógyítható, [de] a nyelvvel ütött seb gyógyíthatatlan (tkp. a kéz sebe — a nyelv sebe).
222. El jumrughunu jemejen kendini kahermân szanır.
Ki másnak öklét nem ette (mástól vereséget nem szenvedett), magát vitéznek tartja.
223. El öpmekde aghız esenmez.
Kéz-csókolásban nem kopik el a száj.
224. El uzadılan jere ajak uzadilmaz.
Nem nyújthatja ki az ember a lábát, a merre kezét tartja ²⁾).
225. Erenlerin szagh ü szolu olmaz.
A vitéz ember nem vigyáz jobbra balra (tkp. vitézeknek nincs jobb- és baljok).
226. Esejin dsanı janınsa, atdan jürük olur.
Tűzbe jött szamar a lónál [is] többet fut.
227. Esek kodsamakla tavla bası olmaz.
A szamar, ha öregszik is, nem áll azért az istálló főhelyén (tkp. nem lesz istálló feje) ³⁾).
228. Eszki doszt düsmen olmaz.
Régi barátból nem lesz ellenség.
229. Eszki hamman, eszki tász.
Ó fürdőnek ócska a findsája (tkp. ó fürdő, ócska findsa ⁴⁾).
- Folytatásul még ezt mondják :
230. Eszki sehr, eszki 'âdet.
Régi városnak régi a szokása (tkp. régi város, régi szokás).

¹⁾ Becsületes úton szerezd meg életedet.

²⁾ Egy előkelő előtt lábát kinyújtani keleten nagy illetlenség. Illedelmes ülésben lábait far alá vetve egészen el kell takarni.

³⁾ A legszebb vagy urának egyszer jól szolgált lovat az istálló főhelyére állítják.

⁴⁾ A török fürdőnek vize csak dézsaféle márvány edényekben létezik, honnét réz findsákkal kimerítve, a test minden részeire öntetik.

231. Eszrik devenin csulu ejri gerek.
Vesztett tevének pokróczát ferdén kell viselni ¹⁾.
232. Etdijin khajr örkütdüjün kîrbagha dejmez.
A jóság, mit miveltél, nem éri a békát, melyet följeszt ettél.
233. Et kanli gerek, jijit dsanlı.
A hús jó ha véres, a vitéz ha lelkes.
234. Etmejini tasdan csikarîr.
Kenyerét kőből [is] keríti.
235. Et tîrnakdan ajrîlbaz.
A hús nem válik el a körömtől.
236. Evdeki pazarlık csarsîja ujmaz.
Az otthoni vásár nem a piaczi ²⁾ vásár szerint való.
237. Evvel zahmet cseken szonra rahat eder.
Munka után édes a nyugalom (tkp. az előbb fáradozott, azután nyugszik — t. i. jól).

F.

238. Felejin dsenderinden gecsmis.
A sors sajtógépén ment át. (Sokat tapasztalt.)
239. Felejin germ ü szerdini görnüs.
Az ég forroságát hidegségét látta (tapasztalta).
240. Felek kimi kaun jedîrir, kimi kelek.
A sors [szeszélye] egyikkel dinnyét étet, másikkal „kelek“-et
(rossz, éretlen dinnyét).
241. Firkatîn szonu vuszlet-dîr.
Az elválásnak vége a viszontlátás.
242. Fukaralik atesden gömlük-tür.
A szegénység tüzből kézsült ing.

G.

243. Garibin dosztu olmaz.
A hontalannak nincsen barátja.

¹⁾ Indulatjához képest a viselete. — *Eszrik* tkp. részeg; *veszett*, úgy mint „veszett kutyá“-ban.

²⁾ Otthon mindenki ólesón vásárolni szándékozik, míg aztán a bazárban a magas árak nagyon elűtnek reményétől.

244. Garib jiidin dili kışsza, boynu ejri olur.
Hontalan vitéznek rövid a nyelve, görbe a nyaka.
245. Garib kusun juvaszî allâh japar.
Hontalan madárnak feszkét az isten rakja.
246. Gazab gelindse 'akîl gider.
A mint a harag jó, elmegy az ész.
247. Gel denilen jere gelmeje 'âr ejleme ; gelme denilen jere gidüp,
jerini dar ejleme.
Ne vonakodjál oda menni, a hova meghívtak ; de ne ülj feszesen,
ha hívatlan helyre is mégy (tkp. helyedet ne tedd szükké).
248. Girmezden evvel csikadsaghîndan düstîn.
A bémenetel előtt gondolkodjál a kimenetelről.
249. Gönül kini szeversze güzel o-dur.
Kit a szív szeret, az a szép.
250. Görelim ajneji devrân ne szûret göszerir.
Nézzünk a sors tükrébe, vajjon mily képeket mutat.
251. Görünen köj kolauz isztemez.
Meglátszó (már szembe eső) faluba nem szükséges kalauz
(tkp. m. falu nem kíván kalauzt).
252. Gözden irak olan gonülden dahkî irak olur.
Ki távol van a szentől, a szívtől is távol leszen.
253. Göz görmejinde gönül katlanîr.
Addig eped a szív, míg nem lát a szem.
254. Göz görür, gönül iszter.
A szem lát, a szív kíván.
255. Gözü müzü acsalîm, jokhsza acsarlar.
Nyissük szemünket, különben [mások] nyítják.
256. Gurbetde öjünmek hammamda türkü szöjlemeje benzer.
Idegen földön dicsekedni annyi mint a (magas boltozatú) fürdöházban danolni.
257. Gül dikensziz, szümbül sikensziz olmaz.
Rózsa nincs tövis nélkül, jáczint nincs ráncz nélkül.
258. Gülme komsuja, gelîr basîna.
Ne ne vess szomszédodon, eljő nyakadra (tkp. fejedre).
259. Gülün kadrînî bülbül bilir.
A rózsa becsét a csalogány tudja ¹⁾.

¹⁾ A keleti költők szerint a fülemile a rózsához való szerelme miatt danol oly búsan.

260. Gülünü isztejen dikeni-de szever.
Ki a rózsát kívánja, tövisét is szereti.

H.

261. Hadsi Mekkede, dervis tekkede jakisír.
A zarándok Mekkába, a dervis zárdába illik ¹⁾.
262. Hakk dejindse akar szular durur.
A „hakk“ (isten) szóra folyó vizek [is] megállanak.
263. Hakk szöze medsnün dahi rázī olur.
Igaz szóra az örült is hajol.
264. Hakk szözü adsī olur.
Az igazság szava keserű.
265. Hákimsziz hekimsziz beldede durmak dsájiz dejildir.
Bíró és orvos nélkül való egy városban lakni nem tanácsos.
266. Hammama giren terler.
Ki fürdőbe megyen, izzad.
267. Házir jemeje daghlar dajanmaz.
A kész ételnek a hegyek sem állhatnak meg (hogy elmozdul-
ván, részt ne vegyenek benne ²⁾).
268. Helál mál zâjil olmaz.
Becsületes úton szerzett vagyon el nem vész.
269. Her basin bir derdi var, dejirmendsininde szu.
Mindenki fejében egy aggodalom van; a molnáréban a víz (az
aggodalom tárgya). (Tkp. minden fejnek egy fájdalma van,
még pedig a molnáré [a m. fájdalma] a víz).
270. Her bir azin bir csoghluhu olur.
Minden kevésből egy sok lehet (tkp. minden kevésnek egy
sokja leszen).
271. Her gördüjün szakalli baban zanni etme.
Ne higyj apádnak minden szakállost, kit látsz.
272. Her jokusun bir enisi, her gidisin bir gelisi var.
Minden fölfelé-nek egy lefelé-je, minden menésnek egy jö-
vése van.

¹⁾ A példab. főleg a mekkede — tekkede rimezetén alapszik.

²⁾ A nyálánk török jelleme szerint.

273. Her kez 'akli mezada vermis, kendi 'akli bejenmis.
Mindenki árverésre adta eszét; [utóljára kinek kinek csak] a magáé tetszett.
274. Her kesze jár ol, kimszeje bár olma.
Mindenkinek légy barát, senkinek ne légy teher.
275. Her keszin gönülünde bir arszlan jatir.
Minden ember szívében egy orosz lány (heves indulat) hever ¹⁾.
276. Her kez kendi vilâjetini szöjler.
Mindenki a maga hazájáról beszéll.
277. Her kojun kendi badsaghîndan aszilir.
Minden birkát a maga lábánál akasztanak föl ²⁾.
278. Her sejin dsehlinden 'ilmi jejdir.
Minden dolognak jobb a tudása a nem-tudásánál.
279. Hile ile is gören mihnet ile dsan verir.
Ki csalárdsággal végzi dolgát, az szomorúsággal végzi életét.
280. Hilekiârîn gözü jasli olur.
Az álnok szeme nedves (könyes) szokott lenni.
281. Hükün gâlibin-dir.
A győztesé az igazság.
282. Hüner makbûl-dur, amma mü'teber hüsn edeb-dir.
A talentom kedveltetik, de tiszteltetik a szép erkölcs.
283. Hünersziz adam mejvesziz aghadsa benzer.
Tehetség nélkül való ember terméketlen fához hasonló.

I.

284. Ics dejdiler, cesemeji kurut dejmediler.
Neked azt mondák, hogy igyál; [de azt] nem mondák, hogy kizárítsad a forrást.
285. Ijne ile kuju kazmagha benzer.
Olyan [dolog ez] mint tüvel kútat ásni (tkp. tüvel kútat ásni-hoz hasonló).
286. Ijneji kendine szok, csuvaldizî ele.
Magadat tövel szurd, más emert árral ³⁾.

¹⁾ Senkit nem kell ingerelni.

²⁾ Kiki a maga vétkéért bünhődik.

³⁾ Ha már másképen nem lehet.

287. Iki arszlan bir poszta jakismaz.
Két oroszlány nem fér meg egy bőrben.
288. Iki dsâmi araszinda kalmis binamaza benzer.
Úgy van, mint a ki két mecset között imádság nélkül maradt
(válogatva, hogy melyikben végezze imádságát).
289. Iki el bir bas icsün-dür.
Két kéz egy főért van.
290. Iki karpuz bir koltugha szighmaz.
Két dinnye egy hón alá nem fér el.
291. Iki kisi dinden csikindsa bir kisi dsandan csikar.
Mikor két ember elhagyja vallását ¹⁾, egy harmadik életét
hagyja.
292. Iki kisi lakirdi ederken ücsündsü olma.
Hol két ember egymással beszél, ne légy te ott a harmadik.
293. Ikindiden ²⁾ szonra dükkiân acsmagha benzer.
Olyan, mint *ikindi* után (este felé) boltot nyitni.
294. Imam evinden as, ölü gözünden jas.
A pap házából ételt (kapni szintoly nehéz, mint) holt ember
szeméből könyet (facsarni ki).
295. Inanma dosztuna, szaman doldurur posztuna.
Ne higyjél barátodnak, [mert] szalmát töm bőrödbe (azaz:
megcsal).
296. Indse elejib szik dokuma.
Finomra ne szítálj, sűrűre ne szőj. (Ne vedd oly igen szoroson).
297. Inszáf dînin jariszi-đir.
Lelkiismeretesség fél vallás.
298. Inszânin aladsaszi icsinde-dir.
Az embernek tarkasága belül van ³⁾.
299. Inszân inszâna lâzim olur.
Ember szorúl emberre (tkp. ember embernek szükséges).
300. Inszân inszânin sejtani-đir.
Ember embernek az öröge.

¹⁾ Mint tanu hamis esküvel esküszik.

²⁾ Ikindi az imádság öt idejének harmadika, mintegy három órával nap lenyugta előtt.

³⁾ Azaz szívében, és így különbözik az állattól, mely kívülről tarka.

301. Inszân kiâh olur daghî kaldîrîr, kiâh olur darîjî kaldîramaz.
Az ember sokszor hegyeket emelget, sokszor egy szem kölest
sem emelhet meg.
302. Ipe un szerme.
Ne teríts lisztet kötélre. (Ne haszontalankodjál).
303. Ip udsu verme.
Ne add a kötél végét ¹⁾.
304. Irisîr menzil maksûduna aheszte giden.
Elérkezik szándékba vett szállóhelyéhez, a ki lassan megy.
305. Isden artmaz, disden artar.
Nem a munkától gyarapodik, a fogtól gyarapodik (a vagyon) ²⁾.
306. Iszlanmîsîn jaghmurdan pervaszî-mî olur?
Az elázottnak van-e [még], mit félnie az esőtől?

J.

307. Jaghmurdan kacsar-ken doluja tutuldu.
Eső elől menekülvén, utolérte a jégeső.
308. Jalandsînîn evi janmîs, kimsze inanmamîs.
A hazugnak elégett háza, [de] senki sem akarta elhinni.
309. Jangîna kürek ile gider.
Lapáttal siet a tüzvészhez ³⁾.
310. Janlis hiszâb Bagdaddan döner.
A hibás számadás [még] Bagdadról [is] visszajő ⁴⁾.
311. Jas kodsar, amma gönül kodsamaz.
A kor öregszik, [de] a szív nem öregszik.
312. Jauz khîrszîz ev szâhibîni baszdîrîr.
A gonosz tolvaj véletlenül ront a házigazdára.
313. Javas atîn tepmeszi szert olur.
Lusta lónak erős a rúgása.
314. Jerini bilmejen szenede bir kat uruba ziâde eszkidir.
Egész egy öltönyvel többet szaggat évenként, a ki helyét nem
tudja (hol a jót árulják).

¹⁾ Titkodnak egy szavát se árul el.

²⁾ Az a nyereség, mit a fog meg nem emészt.

³⁾ Csőbör helyett lapáttal, lopás végett.

⁴⁾ Bagdad Törökország legszélsőbb keleti határán van; távolsága közmondássá vált.

315. Jerin kulaghî var-dir.
A földnek [is] van füle.
316. Jetmis iki dereden szu getirme.
Ne hordjál vizet hetvenkét völgyből.
317. Jilan jejen hekim bulmaz.
Ki kígyót evett, nem talál orvost.
318. Jirtüdsî kusun ömrü az olur.
Ragadozó madárnak rövid az élete.
319. Joldsu jolunda gerek.
Utas az útján kell (hogy legyen).
320. Jorganîni göre uzat ajaghîni.
Takaród szerint nyújtsd ki lábadat.
321. Jumurtada kil bitmez.
Tojáson nem nő szőr.
322. Juvarlanan tas joszun tutmaz.
A hengerített követ nem fogja a moh.
323. Jükünü bul-da badsîni iszte.
Találd meg [előbb] a terhét, és [aztán] követeld a vámpénzt.
324. Jürük at jemini artîrîr.
A sebes (gyors) ló szaporítja abrakját.

K.

325. Kajmaghî jejen mandajî dsebinde tasîr.
Ki a téjfelt szereti, az a bivaly tehenet zsebében hordja.
326. Kalbdan kalbe jol var-dir.
Szívből szívbe út van.
327. Kal'e icsinden feth olunur.
A várat belülről veszik meg ¹⁾.
328. Kan aladsak damar bilir.
Ismeri az eret, melyet vágni kell ²⁾.
329. Kanâ'at tükenmez khazine-dir.
Az elégedettség kifogyhatatlan kincs.
330. Kangî gün var ki akhsam olmadi?
Melyik napon nem lett este ³⁾?

¹⁾ Órizetének vagy megvesztegetése vagy lekonzolása által.

²⁾ Tudja, hogy honnét csikarhat ki valamit.

³⁾ Nincs öröm, melynek vége nem szakadna.

331. Kara khaber tez irisir.
A vész híre gyorsan érkezik.
332. Karanlıkda göz kirpdighini kim bilir?
Ki tudja, hogy ő sötétségben ránczba szedte homlokát (kedvetlenséget mutatott) ¹⁾.
333. Karda gez-de izini belli etme.
Járj a hóban, de ne láttasd nyomodat ²⁾.
334. Karindsanin kanadlanmaszi zevâline esâret-dir.
A hangyának megszárnyasodása vesztének előjele ³⁾.
335. Karni tok, gözü ads.
Hasa tele (jóllakott), szeme éhes.
336. Kartala bir ok dokunmus gene kendi jeleszinden.
A sas nyilat kapott, még pedig saját tollából. (Maga magának ártott) ⁴⁾.
337. Kavgada kilics ödünds verilmez.
Háborúban nem szoktak kölcsön adni kardot.
338. Kaz gelen jerden tavuk eszirgenmez.
A hol ludat kapunk, ott nem kell tyúkot sajnálni (visszontajándékul).
339. Kazma kujuju, kendin düserszin.
Ne áss kútat, magad esel belé.
340. Kedi bulunmajan jerde fâre csok olur.
Sok az egér, a hol macska nincs.
341. Kedi uzatamadighi dsijere murdar der.
Pizkosznak mondja a macska a húsdarabot, melyet el nem érhet.
342. Kel basa semsir tarak.
Kopasz főnek puszpángfésű.
343. Kel ölü, szırma szacsli ölü; kör ölü, badem gözli ölü.
A kopasz meghal, az arany fűtű [is] meghal; a vak meghal,
a szép szemű [is] meghal.
344. Kenârîna bak, bizini al.
Nézd a szélét s vedd a vásznat ⁵⁾.

¹⁾ *kirpmak* = lehúzni szemöldökét.

²⁾ Lopj, de rajta ne kapjanak.

³⁾ A nagyra törekvőknek szól, intésül.

⁴⁾ A nyíl végére rendszeren egyikét sastollat tűznek, minthogy ez a babonás vélemény szerint, a nyíl röptét elősegíti.

⁵⁾ Valamint a vásznat a szélén való bélyegéről, úgy a leányt öltöztéről kell megítélni.

345. Kendi düsen aghlamaz.
Ki magától elesett, nem sír.
346. Kendi gözündeki direji görmez, elin gözündeki csöpü görür.
Nem látja saját szemében a gerendát, de látja más ember szemében a forgácsot.
347. Keszemedijin eli öp, da basına koj.
Csókold meg a kezét, melyet le nem vágatsz, s tedd fejedre ¹⁾.
348. Keszkin kılıcs kınıni keszmez.
Éles kard sem vágja hüvelyét.
349. Kesztane kabughundan csikmıs, kabughunu bejenmemis.
A gesztenye elhagyta a hüvelyét és megvetette azt ²⁾.
350. Kırk 'arabın 'aklı bir indsir csekirdejini dolduramaz.
Egy fügemag se telik meg negyven arabs esztétől. (Török vélemény szerint).
351. Kızı kendı havaszına brakszalar, csalgıdsıja varır.
Ha a hajadont maga indulatjára hagynák, [ö még] a muzsikához [is] elmegyen.
352. Kimi jaghıندان jejemez, kimi jovanıندان ³⁾.
Egyik a zsirost, másik a soványt nem eheti.
353. Kimi köprü bulamaz gecsemeje, kimi szu bulamaz icsmeje
Egyik hidat nem találhat átkelésre, másik vizet nem találhat ivásra.
354. Kimin arabaszınâ binersze, anın türküzünü csaghırır.
A kinek kocsijára fölült, annak nótáját füttyöli.
355. Kimszenin âhi kimszeje kalmaz.
Senki sohaja másra nem marad ⁴⁾.
356. Kimszenin kötülüjü kimszeje bulasmaz.
Senki gonozssága mást nem piszkol be.
357. Kisi doghdughu jerde dejil-dir, dojdughu jerde-dir.
Nem ott az ember [hazája], a hol születik, hanem a hol jól lakik ⁵⁾.

¹⁾ Fejére valamit tenni hódolás jeléül vétetik.

²⁾ A finom héju gesztenye tövises hüvelyét szégyenli. — Alsó rendbeli ember magas polczra jutván föl, előbbi rangját szégyenli.

³⁾ A magy. *sovány*-val egybevethető *jovan* szót csak ebben a példabeszédben használják a törökök.

⁴⁾ Az a panaszlóé csak.

⁵⁾ Körülbelöl: ubi bene, ibi patria. — De meg kell jegyezni a *doghdughu* és *dojdughu* által való rimes szójátékot.

358. Kisi etdijini bulur.
Kiki tette szerint kap jutalmat.
359. Kisinin adi csikmakdan-'sze dsani csikmaszi jej-dir.
Jobb hogy valaki lelkét (életét), mintsem nevét veszítse.
260. Kisi refikinden tanilir.
Az embert pajtásáról ismerik meg.
361. Kiszmetimizde var-'sza, kasighimizda csikar.
Ha végzetünkben megvan, akkor kanalunkban is lesz.
362. Kojunun bulmadighi jerde kecsije 'Abdurrahmán Cselebi derler.
Hol birka nincs, ott a kecskét is uraságnak hívják ¹⁾.
363. Kolszuz giren hakkszüz csikar.
Ki kéz (ajándék) nélkül bémegy, az igazság nélkül megy ki.
364. Korkulu ruja görmekden-isze ojanik jatmaszi jej-dir.
Ijesztő álom látásnál jobb ébren fekünni (az ágyban).
365. Kösöz dinlejen tavula kulak vermez.
Ki a kis dobot meghallotta, az a nagy dobra nem fülel ²⁾.
366. Kötü gelmejinde ejinin kadri bilinmez.
Míg a rossz nem jó, addig a jót nem tudják megbecsülni.
367. Kötü szöz, kem akese szâhibin-dir.
Rossz szó, rossz pénz a gazdájáé. (Mind a kettő visszakerül hozzá).
368. Kul kuszûrszuz olmaz.
Nem lehet ember hiba nélkül.
369. Kurd kodsajinda köpeklerin maszkaraszî olur.
A farkas, a mint megöregszik, kutyaáknak csúfjává lesz.
370. Kurunun janinda jas-da janar.
A száraz mellett a nedves is elég.
371. Kuzguna „güzel-kim-dir“ demisler, „jaurularim“ demis.
„Ki a szép?“ — kérdezték a varjutól; azt felelte, hogy „fiam.“
-
372. Khâne alma, kendine hemszâje al.
Házat ne végy, [előbb] szomszédot végy magadnak.
373. Khamur isine karisma.
Tészta dologába (bonyolodott dologba) ne elegyedjél.

¹⁾ Keleten, hol marhahúst ritkán esznek, a juhhús jó falatnak jár.

²⁾ A dob kivált a néposztálynak kedves hangszere; a vékonyhangú kis dobot pedig jobban becsülik a vastaghangú nagy dobnál.

374. Kharman szonu dervislerin-dir.
A gabona maradéka a derviseké.
375. Khaszım khaszıma mevlüd okumaz.
Ellenség ellenségért nem mond miatyánkot ¹⁾.
376. Khaszmın karında isze, kendini merdâne tut.
Ellenséged bár csak hangyja legyen is, [de] tartsd magad emberül.
377. Khırszız evden olursza bulmaszı müskil olur.
Ha a tolvaj a házból való, akkor bajos azt megtalálni.
378. Khuj dsanın altında-dır.
Az ember veleszületett természete a lélek alatt rejlik ²⁾.

L.

379. Lakırdı bil, da szöjle.
Tudjad a beszédet s aztán szólj.
380. Lakırdı ile pejnır jourmaz.
Beszéddel nem lehet sajtot gyúrni (hanem kézzel).
381. Lakırdı lakırdıjı acsar.
Beszéd a beszédet nyitja meg.
282. Lakırdı torbaja szıghmaz.
Beszéd nem fér el zsákban ³⁾.
383. Lejlejin ömrü lak-lak ile gecser.
A gólya ⁴⁾ élete „lak-lak“-kal múlik el. (Haszontalansággal tölti idejét).

M.

384. Mál dsanın jongaszı-dir.
A vagyon a szívnek forgácsa ⁵⁾.
385. Medsliszde dilini, szeferde elini kışsza tut.
Társaságban nyelvedet, utazásban kezedet tartsd rövidre ⁶⁾.

¹⁾ *Mevlúd* a proféta születése ünnepén mondott imádságnak a neve, melyben szokás barátját is említeni.

²⁾ Csak a halál (a lélek elmenetele) által onnét kiírtható.

³⁾ El nem rejthető.

⁴⁾ *Lejlek* mostani ejtés, ebből: *leglek*; írása és tatár ejtése *laklak*.

⁵⁾ Kinek vagyona szívéhez van kötve, mintegy szíve forgácsát osztja, mikor valamit ad.

⁶⁾ Ott sohat ne szólj, itt ne adakozzál.

386. Mejandsimîn keszeszi bol-dur.
Közbenjárónak bö a zacskója ¹⁾.
387. Mejveszini je-de aghadsini szorma.
Edd a gyümölcsöt, fáját ne kérdezd ²⁾.
388. Merkebin kujrugunu kalabalik jerde keszindse, kimi: uzundur, kimi: kisza.
Ha szamarad farkát nyilvános helyen levágod, az egyik hosszúnak, a másik rövidnek találja.
389. Mihneti kendije zevk itmek-dir 'alemde hüner.
A bűjét magának örömmé tenni, az (a világban) a mesterség.
390. Mizrák csuvala szighmaz.
A dsida nem fér zsákba.
391. Muhabbet sirket kabül etmez.
A szerelem nem tűrhet társat.
392. Möhür kimde isze, Szulejmân o-dur.
Kinél a pecsét van, az a Szulejmân ³⁾.
393. Mum dibine isik vermez.
A gyertya meg nem világítja a tövét (alját).

N.

394. Nadân elinden szu icsme, âb-i hajât olsza.
Ostoba ember kezéből ne igyál vizet, legyen bár az élet vize.
395. Nadân ile je ics, da szohbet etme.
Tudatlan emberrel egyél igyál, de ne társalkodjál.
396. Nadân ile szohbet etmekden-'sze 'irfân ile tas tasimnak jej-dir.
Jobb okos emberrel együtt követ hordani, mint esztelelennel társalogni.
397. Nerde hareket, orda bereket.
Hol mozgás, ott áldás.
398. Ne ekerszen, anî bicserszin.
A mit vetsz, azt aratod.
399. Nerede sojundun, orada gijin.
Hol levetköztél, ott [megint] fölöltözködél.

¹⁾ Mert nem a maga pénzéből adakozik.

²⁾ Élvezd, akár lopott jószág is.

³⁾ Szulejmân (Sálonom, Dávid fia), az iszlami meséknek nagy hőse, ki a határtalan hatalmú varázspecsét birtokában volt.

400. Nere varszan, oka dörtjüz dirhem-dir.
Akárhova mégy, az oka mindentütt négyszáz drakhma.
401. Ne sis janszin, ne kebâb.
Se nyárs ne égjen meg, se pecsenye.
402. Ne verirszen elinle, o gider szeninle.
A mit kezeddél adsz, az megy el veled. (Alamizsna, túlvilágra).
403. Nijet khajr, 'ákibet khajr.
Jó akarat, jó eredmény.

Ö.

404. Öfke baldan tatli-dir.
A harag (bosszú) édesebb a méznél.
405. Öfke ile kalkan zejân ile oturur.
Ki haraggal kel fel, az kárral szokott leülni.
406. Ökszüz csodsuk göbejini kendi keszer.
Árva gyermek maga vágja el köldökét.
407. Öküz öldü, ortaklik ajrıldı.
Az ökör meghalt, a társaság elszéledt.
408. Ökszüze adsır csok, amma ekmek verir jok.
Ki az árvát sajnálja, sok van; [de] nincs, ki neki kenyeret adna.
409. Ökszüzü döjmtisler; „vaj arkam“ dejmis.
Megverték az árvát: azt mondotta (kiáltotta): „jaj hátam (v. védőm)“¹⁾.
410. Ölmüs at arar na'lını szökmeje.
Döglött lovat keres, patkóját lefejteti. (Szerfölött fukar).

P.

411. Papucs bulursza bajram eder.
Ha egy papucsot talál, bajramot csinál. (Csekélységnek örül).
412. Pamuk iplik ile bagladılar.
Pamutfonállal kötötték meg²⁾.

¹⁾ *Arka* = hát, támaszt és védőt is jelent. Itt mind a két értelemben kell venni.

²⁾ Veszedelmes az állása.

413. Paraji viren csalar düdüjü.
Ki a pénzt adja, az fújja a nótát.
414. Pek korcsalama, szivildseji csiban ederszin.
Nagyon ne vakaróddzál : a szümöt keléssé teszed ¹⁾.
415. Pencsembenin gelisi csarsambadan belli olur.
Kitetszik a szerdából, milyen lesz a csütörtök (tkp. a csütörtök jövőse a szerdából tetszik ki).
416. Pilavi jejen kasighini janinda tasir.
Ki pilavot ²⁾ eszik (szeret enni), magával hordja kanalát.
417. Pirindsi szu götürmez.
A rizst nem emeli föl a víz.
418. Pismis asa szu katma.
Mégfőtt ételbe ne keverj vizet.

R.

419. Raghbet ile güzellik zengine-dir.
A szépség és tisztelet csak a gazdagé.
420. Râkib olszun : jüzden olursza, olszun.
Ellenség, csak szemben legyen, ám legyen. (Nem bánom, ha ellenség, csak nyílt ellenség legyen).
421. Rüzgiâr önüne düsen janilir.
Csalatkozik, ki a széltől hajtva halad ³⁾.

S.

422. Sab ile seker bir dejil-dir.
Timsó és czukor nem egyaz ⁴⁾.
423. Sedsâ'at kiâffi ile dejil-dir.
A vitézséget nem az ing teszi.
424. Sejtân kulaghina kursun.
Az ördög fülébe ólmot ⁵⁾.

¹⁾ Kis bajból nagy lehet.

²⁾ Pilav egy rizsből készült étel, a török asztalnál nélkülözhetetlen.

³⁾ A szél elállta, a pártfogó elhalta után, maga nem igen mehet előre.

⁴⁾ Noha mind a kettő fehér.

⁵⁾ Hogy ne hallja, mit mondok. Ezt szokták mondani, mikor valami illetlen, undok dolgot kell említeni.

425. Serî atin kesztiji parmak adsîmaz.
A törvény levágta ujj nem fáj.
426. Sîk sîk eden na'icsa-dir, is bitiren akese-dir.
A sarkantyú csörög pörög, de a pénz az, mely mindent végez.

Sz.

427. Szabahki jejedsejini bugünden düsünme.
Ne gondolkozzál ma arról, mit eszel holnap reggel.
428. Szabr eden kulunu mevlâ szever.
Türelemes szolgáját szereti az úr.
429. Szabr szonu szelâmet-dir.
A türelem vége boldogság.
430. Szabr ile dutdan ipek olur.
Türelemmel a szederfából selyem lesz.
431. Szadaka verenin 'ömrü uzun olur.
Az alamizsnaadónak élete hosszú.
432. Szadîk doszt akrabadañ jej-dir.
Hû barát jobb a rokonnál.
433. Szaghîr icsün iki kerre szelâm olmaz.
Nem szükséges süketnek kétszer köszönteni ¹⁾.
434. Szaghîr isitmez, jakîstîrîr.
A süket nem hall, [csak] sejdít.
435. Szâhîbî râzî olur dellâl râzî olmaz.
A tulajdonos beleegyezett (az alkuba), [de] a hajhász nem ²⁾.
436. Szâhîbszîz tahtajî jel almaz-sza, szejl alîr.
A gazdátlan deszkát ha el nem hordja a szél, elsodorja a zuhanó viz.
437. Szakalîñî dejjirmende-mi aghartdîñ?
Hát szakállodat a malomban fehérítetted meg?
438. Szakîñîlan göze csöp dâser.
A [leginkább] óvott szembe is beleesik a száalka (forgács).
439. Szaman altînda szu jürüdür.
Szalma alatt ereszti el a vizet. (Titkos dolgot mivel).

¹⁾ Az ő baja, ha egyszerre nem hallotta.

²⁾ Akkor használják, ha egy cseléd a gazdája jószágával még furább magánál a gazdánál is.

440. Szarb szirke kendi kabughuna zarâr-dîr.
A fölötte csipős eczet [még] a maga edényének [is] árt¹⁾.
441. Szebât bulmajan szöz hakkînda aghîz acsma.
Ne nyisd szádat szóra, mely meg nem állhat.
442. Szejl gider, kum kalîr.
A zuhatag megy (elrohan), (de) a fővény marad.
443. Szen kazan, szen je.
Te (magad) keress, te (magad) egyél.
444. Szercseden korkan darî ekmez.
Ki a verebektől fél, nem vet kölest.
445. Szermâjeji kedije jûkletdi.
Tökéjét macska hátára tette²⁾.
446. Szer verîr, szîrr vermez.
Fejét adja, [de] nem adja titkát.
447. Szinek kücsük-tür, amma mi de bulandîrîr.
A légy kicsiny, de megzavarja az ember gyomrát.
448. Szinek pekmezdsiji tanîr.
Ismeri a légy a lekvárárust.
449. Szofu szoghan jemez ; bulsza : kabughunu kojmaz.
A szofu (vallásos ember) hagymát nem eszik (úgy mondja) ;
de ha találna : a héjját sem hagyja meg.
450. Szon pesimânlik fâide vermez.
Késő (utána való) bánat nem használ.
451. Szonraja kalan dona kalîr.
A mi hátra marad, jégre marad (azaz : sokszor el is marad).
452. Szora szora ka'aba-da bulunur.
Kérdezősködve a Kaabára³⁾ is rátalál az ember.
453. Szöjlejenden dinlejen 'ârif gerek.
Eszesebb kell [hogyan legyen] szólónál a hallgató.
454. Szöjlejene bakma, szöjledijine bak.
Ne a szólóra, hanem a szavára nézz.
455. Szöz ajagha düsdü.
A szó lábra esett. (Meghiúsult).

¹⁾ Ne tedd magad oly igen fiatallá.

²⁾ Hütelen ügyvivőnek adta át.

³⁾ Ka'aba az ismeretes mekkai templom neve. — Kérdezősködéssel akárhová is eljuthatunk.

456. Szöz bir, alláh bir.
Egy az isten, egy a szó (az igazi).
457. Szuju csekilmis dejirmene döndü.
Hasonló lett a malomhoz, melynek elapadt a vize.
458. Szuju görmeden pacsalar szivama (szighama).
Ne gyüird föl gatyád szárát, míg a vizet nem látod.
459. Szûrete bakma, szirete bak.
Ne nézz az alakra, [de] nézz a magaviseletre.
460. Szu ujur, düsmen ujumaz.
A víz alszik, [de] az ellenség nem alszik.
461. Szürüden ajrılan kojunu kurd kapar.
A nyájtól távozott birkát elkapja a farkas.

T.

462. Tama'kiârîn gözüni toprak dojurur.
A fukar szemét [csak] a föld elégíti ki ¹⁾.
463. Tama'kiâr var-ken dolandirîdsî ads kalmaz.
Míg fukar ember lesz, csalárd (tolvaj) nem marad éhen.
464. Tasî sziksza szujunu csikarîr.
Ha a követ megnyomja, [abból is] facsar ki vizet.
465. Tas jerinde aghîr-dîr.
A kő nehéz a helyén.
466. Tasma szu ile dejirmen nekadar döner!
Áradó vízzel a malom mennyit forog!
467. Tatli szöz jilanî delijinden csikarîr.
Édes szó a kígyót [is] kicsalja lyukából.
468. Tavsan dagha köszmîs : daghîn khaberi jok.
A nyúl a hegyre megharagudott: mit bánja az? (Mit sem tud róla).
469. Tâzenin topal oldughunu tavsan isitmis.
Meghallotta a nyúl, hogy az agár megsántult. — (Azért jár oly kevélyen).
470. Tekkie beklejen icser csorbaji.
Ki a klastromban megvárja, az issza a levest.
471. Tembele is bujur, ki szana naszihat verszin.
Parancsolj munkát a lomhának, hogy neked tanácsot adjon.

¹⁾ Melybe eltemetik, mikor meghal.

472. Tereðsije tere szatilmaz.
Kertésznek nem adnak el zöldséget.
473. Tez reftâr olanın pâjine damen dolasır.
A gyorsan menőnek ruhaszegélye lábába bonyolodik.
474. Tok adsın halıندان bilmez.
Kinek tele a gyomra, nem tudja éhes ember állapotját.
475. Tok aghırlamak güds-dür.
Nehéz, jóllakottnak étellel sziveskedni ¹⁾).
476. Topal esek ile kiârbana karısma.
Sánta számmárral ne csatlakozzál karavánhoz.
477. Turpun szikıندان szejreji jej-dir.
A sűrűn vetettnél jobb a ritkán vetett retek ²⁾).
478. Türkün 'akli szonradan gelir.
A töröknek (miveletlen török parasztnak) esze utóbb (cselekedet után) jó.

U.

479. Ucsan kusdan imdâd umar.
Repülő madártól reményl segítséget. (Hasztalan remény).
480. Udsuz etin jahnaszi tatsziiz olur.
Olcsó húsnak izetlen a leve.
481. Udsuz szirke baldan tatlı-dir.
Olcsó eczet édesebb a méznel.
482. Ujur jılana kujruguna baszma.
Alvó kígyónak ne lépj a farkára.
483. Ummadıghın tas bas jarar.
Nem reméllt kő sebzi meg fejedet.
484. Un csuvalı gıbi vurdukcsa tozar.
Porzik mint lisztes zsák, ha verik ³⁾).
485. Unumuzu ededik, elejimizi asztık.
Megszitáltuk lisztünket, szegre akasztottuk szitánkat.
486. Urumaszını bilnejen köpek kojuna kurd getirir.
A kutya, mely jól nem ugat, a juhra farkast hoz.

¹⁾ Nehéz gazdagot megajándékozni.

²⁾ Nem mindenben dicsérni való a sokaság.

³⁾ Szigorú bánásmóddal kicsikarhatnak belőle valamit.

487. Uzaktan davlun szeszi khos gelir.
Távolról a dob hangja [is] jól esik.

V.

488. Var evi kerem evi.
A vagyon háza az irgalom háza.
489. Varinī veren utanmaz.
Ki vagyonából osztogat, nem vall szégyent.
490. Verdijin szabun etdijin boku temizlemez.
A szappan, mit adtál, nem tisztítja ki a szennyet, mit okoztál.
491. Veren el derd görmez.
Adakozó kéz nem lát nyomort.
492. Vereszije sarab icsen iki kerre szarkhos olur.
Ki hitelbe bort iszik, kétszer részegszik meg.
493. Vergi alláh vergiszi-dir.
Adó az isten adója (az alamizsna).
494. Vur 'abaliji.
Üsd a subást ¹⁾!

Z.

495. Záhire hükm olunur.
[Csak] láthatóról hozhatni ítéletet.
496. Zejtun jagh gibi üsztün csıkar.
Fölfelé száll mint az olaj.
497. Zelil olur tama'kiâr adam.
Alacsony lelkű a fősvény ember.
498. Zeman szana ujmaz-sza szen zemana uj.
Ha az idő(-körülmény) te hozzád nem alkalmazkodik, [hát te alkalmazkodjál az időhez.
499. Zenginín 'arabaszi daghdan asır,
züjürdüñki ovada jolunu sasır.
A gazdag ember kocsija túljár (szerencsésen) a hegyeken; a szegény emberé elveszti útját a síkon.

¹⁾ 'Aba (suba) az alsó néposztály ruhája. — A példabeszéd arra céloz, hogy a szegény embernek többnyire nincs pártfogója.

500. Zevk khumârîna dejmez.
A multság nem éri föl a (mámor okozta) fejfájást.
501. Zora daghlar dajanmaz.
Az eröszaknak hegyek sem állnak ellent.
502. Zora teevîl götürmez.
Az eröszakot nem szokták magyarázni.
503. Zor ojunu bozar.
Eröszak rontja a játékot.
504. Züjürtden szakîn gece, zengine dokun gece.
Szegény mellett óvakodva ¹⁾ menj el, gazdag mellett hozzá érintve.

VÁMBÉRY ÁRMIN.

ISMERTETŐ RÉSZ.

LEXICON PALAEOSLOVENICO-LATINUM, EMENDATUM AUCTUM.

EDITIT FR. MIKLOSICH. VINDOBONAE 1862. — FASCICULUS I. PAG. 1—192. N6-AD RÉT.

A híres szláv tudós, kinek a régi déli-szláv ²⁾ nyelvet és irodalmat illető részint grammatikairási, részint textuskiadási munkálatai eléggé megismertették szerzőjük roppant tanultságát nem különben mint kritikai gondosságát, most megint a fent címzett szótárral egy tíz évi dolgozásba került munkáját (opus, in quo decem annorum laborem collocavimus) kezdi kiadni, melylyel — előre meg vagyunk győződve — nem csak mind azoknak, kik a szorosabb szláv vagy bár a szélesebb árja nyelvtudományyal foglalkoznak, hanem egyszersmind, könnyen kitalálható okokból, a magyar nyelvészeknek is nagy és kedves szolgálatot teszen. Mert az utóbbinak is van baja a szlávssággal, a magyar nyelv szókinésébe bejutott sok szláv eredetű szó miatt, melyeket saját nyelve ősi birtokának tisztába hozatala végett biztosan kiismerni és tulajdonképen való nyomozásainak és fejtegetéseinek tárgyától elválasztani egyik legelső föla-

¹⁾ Ne nyúlj hozzá, mert kér tőled.

²⁾ Így nevezhetjük talán absque controversia ezen nyelvet, melyet Miklosich ó-szlóvének, Schleicher ó-bulgárnak tartanak, s melyet mások szlávznak is hívnak.

data. E föladat megoldása sokhelytt könnyü ugyan, de néha belé- akad olyan bonyolodott esetekbe is, melyeknek eldöntésére szélesebb szláv, sőt árja, valamint más részről nem kis magyar és altaji nyelvtudomány kívántatik. Ezért mondom, hogy Miklosich szótára a magyar nyelvésznek is nagy szolgálatot teszen, a mennyiben a déli szlávság régi nyelvébeli irodalomban meglevő szókincset könnyen hozzáférhetővé teszi s így annak, közép számítással legalább hét száz évvel ezelőtt volt állapotáról itélnünk módot nyújt, úgy hogy a semmi esetre nem tegnap óta a magyar nyelvben, még pedig a nép nyelvében divatozó és a közhasználatban kiküszöbölhetetlenül megfészkelődött szláv eredetű szókat nem csak a mai szláv dialectusok részint hangzatilag kissé elváltozott szavaival, hanem szinte olyan korból valókkal vethetjük egybe, a mely korban átvehette azokat a magyar nyelv. S ez eljárásnak mennyire tanulságos és szükséges voltát már némely \mathfrak{A} -nel v. \mathfrak{A} -nal való ó-szláv szavak mutathatják, melyeknek szintén az \mathfrak{A} , \mathfrak{A} betük nasalisát kifejező szláv-magyar szók állanak ellenében, de melyeknek újszláv másai már nem fejezik ki a mondott betük nasalisát, p. o. СВѢТЪ (sventъ), magy. *szent*, orosz : *святѣй*, cseh : *svatý*, tót : *sväti*; ДОНГА (donga), magy. *donga*, slován : *doga*, cseh : *douha*, orosz : *дыга*.

A következőkben immáran ki fogom jegyezni Miklosich szótárának első füzetéből a ránk nézve érdekes ó-szláv szókat s itt ott némi észrevételeimmel kísérem. Az ó-szláv szókat egyszersmind a Cyrill-alakú betük helyett latin-szláv betűkkel írom át (melyek közül $s = \text{magy. sz}$, $\mathfrak{z} = \text{zs}$, $\mathfrak{c} = \text{cs}$; $\mathfrak{a} = \mathfrak{a}$, $\mathfrak{e} = \mathfrak{A}$, $\mathfrak{e} = \mathfrak{k}$), csak a későbbben már ki nem ejtett \mathfrak{z} -t, meg a későbbben csak jésítő jellé vált \mathfrak{h} -t tartván meg, a gömbölyübb orosz betűalakokkal (\mathfrak{b} , \mathfrak{b}), mint-hogy néhai hogy-ejtetésök, és időszerint ez ejtésnek meddig volt divatozása egész biztossággal meg nem határozható, a különben szokott átírásuk pedig (\mathfrak{u} , \mathfrak{i}) épen csak megközelítőleg s mindamellett eléggé bizonytalanul fejezi ki azokat. Szintúgy megtartom a \mathfrak{h} -t (\mathfrak{h})*).

2. I. *avorъ*, platanus. Más alakja is van : *javorъ*, egészen a magyar : *jávor*-fa; tót : *javor*, orosz : *яворъ*; hogy a német *ahorn* sem egyéb az előbbinél, világos, s ez egyszersmind a magyar *juhar*, *ihar* szóalakok keletkezésére is világosságot deríthet.

*) V. ö. Schleicher, Umschreibung des cyrillischen alphabets in lateinische schrift (a Kuhn-Schleicher-féle Beiträge zur vergl. spr.-ban, I. 30. l.)

Meglehet, hogy a szó nem is eredeti szláv; de az bizonyos, hogy azt a magyar közvetlenül csak szláv nyelvtől vette át, mint-hogy általában a szláv nyelv vocalissal kezdő szók elébe nem ritkán *j*-t ragasztott; p. o. *ablъko* és *jablъko*, újszl. jablo, óném. aphul, litván: obélis; az árja gyök, szkr. *ad* (enni), mely görögben, latinban, németben tiszta vocalissal kezdődik, szlávban: *jad* és *jed* stb.

4. I. *almužьno* eleemosyna. Miklosich az ó-német *alamuosan*-ból átvettnek mondja, és a magy. *alamizsna*-ra nézve is könnyen támadhat kételkedés, hogy vajjon egyenesen a görögből származott-e ide vagy inkább csak a szlávból, melynek a göröggel általában sokkal több dolga volt, s mely e szóban már a *zs* hangot is bírja. Másképen adja a görög-latin eleemosyna-t az illir: lemozina, horvát: *almustvo*, tót: *almužna*. Igazi szláv szóval: orosz милостыня.

5. I. *альнъ* insidiosus. Azért hozom fel e szót, mert nyilván a magyar *álnok* v. *álnak*-nak köze van vele. A *nok* különben sem magyar képző, mint tudjuk, és de jure csak készen átvett szláv szóokban szerepel (újabb keltű ferde képzések, melynek: *el-nök*, *látnok*, *títoknok* stb. tekintetbe sem jönek) s eddigelé csak az *álnok* szóra szoktak hivatkozni, mint igazi magyar *nok*-os képzésre. — A Magyar Nyelv Szótára (Czuczor-Fogarasi) I. 282: „egyetlen szó, melyben a *nok* melléknévet alkot.“ Mindenesetre figyelmet érdemlő, hogy az alapúl felvett *ál* (Cz.-F. I. 256), mint névszó talán legrégebbi ebben: *ál-orcza* (*ál* = hamis, nem valódi), ha csakugyan az *álnok*-nak szolgált alapúl (mert ez a régiségben: töletől *álnokakat* = nequiores se, lásd Cz.-F. 282., mást is jelent) — még sincsen szláv párja nélkül, mely egyszersmind főnévi jelentésénél fogva jobban illik be melléknévi képzés alapjául, t. i. az ószláv *alъ* nequitia, újszl. *jal* invidia (Mikl. még egybeveti a gót *aljan* zelus-t). Ezen *alъ*-tól pedig épen oly rend szerint, mint *альнъ*, képeztethetett *альникъ* is, és nem tartom valószínűtlennek, hogy a magy. *álnok* csak ilyen megvolt szláv szónak a mása, úgy hogy még ezen egy példát sem lehet biztosan fölhozni egy magyar *nok* képző bebizonyítására. Azután az *ál-orcza*-beli *ál*, ha igazi magyar, nincs semmi viszonyban az *álnok*-kal, még kevésbbé az *áltatni*, tör. *aldamak* (csalni) igével.

7. I. *apoteka*, ἀποθήκη conditorium.

9. I. *асры* (plur.) ἄσπρα, pecunia.

aciganinъ zingarus, *aciganъ* u. a.; *aciganъka* zingara. Vajjon a magyar a *ozigány* szónak ez alakját maga formálta-e vagy csak átvette?

10. I. *baba* anus, γαῖς, obstetrix. Meg kell jegyezni ez utóbbi jelentést, mely a magy. *bába*-nak a főjelentése. Annak a szláv-ságban szélitiben megváltat mutatják az orosz баба, illir, tót : baba, cseh : bába, mind anus és obstetrix jelentésével; sőt litvánban is bóba (anus). Alig lehet kétség, hogy a magyar nem a szláv-tól vette volna kölcsön e szót, úgy mint a *dajka* szót is (l. alantabb), melynek etymológiája is szembe tűnik a szláv-ságban és árjaságban; a török *ebe*, melyet Cz.-F. a *bába* mellett hoznak föl, ha hasonlít is a *babához*, azért csak szláv szóhoz hasonlít; különben jakutban is *äbä* nagyanya.

babuni v. *babani* (pl.) superstio. Miklosich fölhozza az orosz забобоны (plur.), lengyel : zabobon, oláh : boboane (plur.) és a magyar *babona* szokat. Ószlávban még a származéka *babunьskъ айреикосъ*, haereticus, rectius bogomilicus is megvan. — Figyelemre méltó, hogy a szlávban többes-számi alak van csak, mely olyformának tetszik mint lat. nugae, divitiae; így a tót baboni is.

11. I. *bazarъ πανήγυρις*, coetus publicus. Mikl. „e turc.“-nak mondja, azaz tulajdonképen a perzsából való, habár a török által. Vajjon a perzsa vagy a török adta-e közvetlenül kölcsön a magyar *vásár*, *vásár-nap* szokat? vagy utólvégre a szláv-e? Érdekes különben e szónak a szlávban használatára nézve, mit Mikl. idéz : *въ базарѣчь і въ великихъ празницѣчь*, azaz : *vásárookban* és nagy ünnepeken *).

11. I. *балванъ* stipes vel statua : *stajajše jako balvanъ* (állsz mint egy bálvány); cod.-bulg. saec. XIII. *στήλη*, columna; *ἄγαλμα* statua. Így is fordul elő : *blavanъ* columna, meg *balovanъ*. Hasonlításul hozza még föl M. „nsl.-croat. balvan tr abs, bulg. boluvan, russ. болванъ idolum, lit. balvonas, let. bulvâns ausgestopfter lockvogel, rum. bolovan globus lapideus; tataricae videtur esse originis : bâlâbân magnus, cf. *bolvanъ*.“ Mikl. kissé könnyen veszi a tatarica origo kimutatását : nem tudom, honnan vette a *bâlâbân* magnus szót, melynek három hosszú *â*-ja kissé furcsának tetszik; nem tekintve hogy, „magnus“ és „columna, statua“ épenséggel nem egyszeriben azonosnak vehető jelentések. A tatárból legfelebb *bagana* oszlop, a jakutból *baghana* karó szót lehetne egybevetni, ha sejthetnők, hogy ez *balghana* volt volna, vagy ha ehhez mernők vonatkoztatni

*) A magyar nép és rokonai, úgy látszik, előbb közlekedtek az új perzsákkal, mint a szláv népek. Szerk.

a jak. *balaghan* sátor, kunyhót is, föltéve, hogy a sátor a karókról, oszlopkőről neveztetett volna el. De mind ez nagyon bizonytalan. — A magyar *bálvány*-ról tehát csak annyit lehet mondani, hogy kétféle jelentése: *columna* és *idolum* (kapu-bálvány, lásd a Cz.-F. szótárt, I. 403.) szintén a szláv *balvan* (*bolvan*, *blavan*)-t is illeti; hogy továbbá ezen etymologia: *bálvány* = *áll-vány* (Cz.-F. 403.) alig eléghetvén ki bennünket, legvalószínűbb, hogy a magyar *e* szót, még ha nem volna is eredeti szláv szó, de a szlávtól vette át, minthogy a megfordított viszonyt, a szónak az egész szlávtságban még a litvánban is megvolta mellett, alig lehet képzelni. Találunk ugyan magyar szót az ószlávban p. o.

бантовати offendere „e magy.“ — de hiába keresnök ezt p. o. az oroszban. Különben még szláv denominativ igeképzővel van, s így ez olyan átvétel, milyen a magyarban: *praelegálni*, *frankirozni* stb. Tótól is van még: *bantuvaŭ* (bántani), mint *vinšovaŭ* (ném. wünschen).

банъ banus. Mikl. ehhez Jo. Cinamus (XIII. saec.) 3. 111. p. 117-ből ezt idézi: *ὡς δὲ ὁ ῥήξ οὐ παρῆν, βέλοσις δὲ ὁ τὰ παρ' ἐκείνω φέρων (μπάνον ταύτην καλοῦσι οὐννοι τὴν ἀρχήν) οὐ μακρὰν εἶναι ἡγγέλ-λετο.* A *μπάνον*-t új-görög írásmód szerint, melyben a *β* = lat. *v*, *bánon*-nak kell olvasni.

banja balneum. — Mikl. a magy. *bánya* metalli fodina-t is hozza föl. Kétséges, vajjon lehet-e egyeztetni a balneum és fodina jelentéseket. A szláv *baňa* többnyire balneum-ot jelent, csak a tót *baňa* = magy. *bánya*. Tájszokásilag van magy. *bánya* balneum is (I. Cz.-F. I. 416. *bánya* 2.) s ez, ha nem egy a fodina-*bánya*-val, bizonyosan a szlávól van átvéve, a mely mellé Miklosich még az ónémet *wanna*, újném. *wanne*, közélatin *banna* szókat sorozza.

12. l. *baranъ* és *boranъ* vervex. — Magyar: *bárány*, orosz: *баранъ*, tót: *baran*.

barchatъ barchanus; knémet barkân, klat. barracanus, lengy. cseh: barchan, cf. újszl. baršun, magy. *bársony*.

batogъ ῥάβδος, baculus; flagellum. Így is: *batokъ*, litván batogas. Megjegyezhető a magy. *bot* végett. Hozzá lehet venni még 49. l. *бѣтъ* sceptrum; újszl. *bat*, *batica*.

baština hereditas, f. bulgár *bašta* pater, magy. *bátya*. — Úgy van képezve mint 186. l. *dědina* hereditas, ettől: *dědъ* avus, és jól teheti alapját a pater-t jelentő *bašta*; de azért a magy. *bátya*-nak

ing van köze ezzel, minthogy ez a senior és junior frater egymástól megkülönböztetett elnevezései közé tartozik, melyekkel az altaji, de nem az árja nyelvek bírnak.

bajati *μυθεῖσθαι* fabulari; incantare, *bajant* *ἐπωδός* incantator, *bajanije* incantatio; *bajalbnikъ* incantator. — Ezen *baj* gyök pörölhet a magy. *báj*-ért, a török *bughu* és *böğü* (bűvölés) ellen.

16. l. *bezoкъ*, *bezočivъ*, *bezočesънъ ἀναίσχυτος* impudens. Mind ezek szó szerint azt jelentik „oculorum experts, ἀνόμματος“ — s így tökéletes analogiában vannak a magy. *szem-telen*-nel.

22. l. *birъ κήσος* census; bulg. *bir*, rum. *biv* „vocabulary videtur esse magyaricum, cf. *bir* possidere.“ Van még: *birčij* vectigalium exactor is. Még inkább fölhozhatta volna Mikl. a magyar *bírság* és *bér* szokat.

31. l. *blъcha* pulex, ó-ném. flöh, lit. blusa. Teljességgel szláv-árja szó; tót *bleha*, *bleha*, orosz. *блоха*. — Magy. *bolha*.

33. l. *blāđiti* *πλανᾶσθαι* errare; *πορνείειν* scortari. *blāđъ* lenocinium adulterium; 34. l. *blāđstvo* *μωρία* stultitia, meg: lenocinium; *blēđъ* fraus, *λήρος* nugae, *πορνεία* fornicatio; *blēđънъ* *γλύκτος* *nugax*; *blęsti* (gyöke: *blęd*) errare, delirare, nugari, scortari. — Látjuk itt egyazon igegyöknek két, csak önhangzóban különböző alakját: *blāđ* (*blond*) és *blęd* (*blend*). Azt is látjuk, hogy alapjelentése nem a scortari, hanem errare, delirare, nugari — a melyből amaz mint specialisabbik könnyen előáll. Ezt Miklosich *blęsti* és *blāđiti* alatt adta némely egyéb egybevetései is bizonyítják. Az alapjelentéshez leghívebb *blāđ-stvo* stultitia, úgyhogy ebből a *blāđъ*-ot egyenesen a magy. *bolond*-nak állíthatjuk ellenébe, mely így igazi nem magyar szónak mutatkozik, minthogy a szlávban van etymológiája.

34. l. *bobъ* faba. — rum. *bob*, magy. *bab*. cf. Curtius, Griech. Etymol. I, 408.

39. l. *boj* flagellum; pugna, caedes. — magy. *baj* pugna, difficultates; rum. *baju* aerumna labor.

bolъvanъ *στήλη* columna. Még így is írva: *бълванъ* *бълванъ*. Lásd fentebb: *bulъvanъ*.

42. l. *brady* *ἀξίνη*, ascia, securis. — bulg. *bradvъ*, szerb: *bradva*, magy. *bárd*, rum. *bardъ*, ó-ném. barta, újném. bart. Diez I, 93. — Legújabbán e szók árja származtatására nézve igen figyelemre méltó fejtegetést hozott Kuhn, zeitschr. XI, 380. l.

razda *ἀλλεξ* sulcus. Szintén *brazdna*. — Cz.-F. fölhozzák

szótárunkban a szláv *brazda*-t a magyar *barázda* mellett (I, 434), de ugyanazt állítólagos magyar gyökből magyarázzák: *bar*, ebből *baráz* (hogyan?), *d* toldalékképzővel *barázd*, a miből *barázd-ó* helyett *barázd-a*. *Bar* annyi volna mint: metsz, hasít, szel. — E nézetben különösen azért nem osztozhatunk, mert azon szók közül, melyekből Cz.-F. urak e gyököt következtetik, a *bor-otva* és *berena* szintén csak a szlávból vett kész szók; *bar-ka* pedig csak állítólagosan teszen „bevágást“, ebből következtetve: *barkálni* (botot = cifrára róni), a mi pedig valósággal csak „tarkálni.“ — A török *burus-uk*-nak pedig, mit Cz.-F. szintén egybevetnek, nincsen köze a *barázda* jelentésével. Amaz „rącz (plica)“ — *barázda*, törökül: *evlek* (alkalmasint a kölcsönvett görög *αιλακ*-).

43. *bratъ αδελφός*, frater. Más alakja: *bratъ*, *r* nélkül. — Magyar: *barát*.

44. I. *britva ξυρόν* novacula. — Az alapige: *briti*, praes. *brija* tondere; *bričъ* is = novacula, magy. *borotva*, *beretva*.

45. I. *bronъ* albus; varius, cinerei coloris. — Magy. *barna*. V. ö. cseh: *brna*, *barna* bos subfuscus; tót: *barnavi* (barna).

46. I. *brъlogъ χηραμός*, lustrum ferae; újszl. szerb: *brlog antrum*, lustrum ferae. — Hozzá teszi Mikl. e különös intő megjegyzést: „de germ. *bärenloch* cogitandum non est.“ — Magy. *barlang*.

48. I. *busromanъ* musulmanus; germ. *bessirmenge* sadducei (Schroer, lat.-deutsches vocabular. Pressb. 1859.) cf. nom. propr. loci *Böszörmény* magy. — Ehhez hasonlóképen az ószlávban van *bochmetъ* = Muhammed. Megint az *r*-ré változott eredeti *l*-re nézve ujjur *muszurman* (Klaproth, Sprache u. Schrift der Ujguren 18. l.)

50. I. *бивоць βούβαλος* bubalus; lit. *bavolas*, rum. *bivol*, magy. *bival*, alb. *bual*. — V. ö. az utóbbira nézve: Stier, die albanesischen thiernamen (Kuhn, zeitschr. 1862. XI, 150).

51. I. *быкъ ταῦρος* taurus. — Magy. *bika*-hoz mily viszonyban van, s ez megint milyenben a tör. *bugha*-hoz?

53. I. *Běla* nom. propr. viri; cf. magy. *Béla*.

бѣльцугъ κρίκος annulus; így is: *bělčjугъ*, *belčjугъ*, *belčjугъ*; bulg. *bělčjug*, szerb: *biočug*, rum. *belčjug*. — E szónak meg lehet ismerni a töröktatárból valóságát: oszm. *bilezik* karperecz, jak. *biliszákh*, *bilszákh* gyűrű. A szláv szónak ingadozó írása is arra mutat, hogy valami idegen hangzásút akar kifejezni, alkalmasint ezt: *bilečük* v. *bilčük*. Török *bilekče* különben *bilincs*-et teszen,

bělēgъ σημειον signum, *σύμβολον* signum.; croat. bilig. Így is : *belegъ*. — Az hogy a szláv *bělēti* albere-től származhatnék e szó, nem igen valószínű : a török *bilgi*, jakut *bāliū* még szláv eredetét is kétségessé teszi, ha kérdés lehetne is arról, vajjon a magyar *bélyeg*, *bilog* nem jutott-e csak a szláv közvetítés által a magyar nyelvbe.

54. I. *бѣсъ* daemon, a mitől : *běsiti se* és *běsovati se* a daemone agitari, furere. — Magy. *bősz*, a melytől *bőszülni*. V. ö. orosz бѣсъ ördög, бѣснѣть bőszíteni, бѣснѣтся bőszülni, továbbá a magyar *fene* jelenteseit. — Más nézetben vannak magy. *bősz*-ről Cz.-F. I, 808.

55. I. *vada* calumnia. — Magy. *vád*. Megvan *vaditi κατηγορεῖν*, accusare ige is, mely alatt még több árja hasonlatot láthatni. V. ö. még orosz *важдать*, *вадить* rágalmazni, vádolni ¹⁾.

56. I. *vari* (plur.) βάρεις turris, domus regia. *varisъ* (βάρεις) *estъ domъ* „e gr. (görögből).“ — V. ö. magy. *vár* és *város*, ha netalán ezeknek amahhoz valami viszonyuk volna ²⁾.

62. *вѣчеръnja* ἐσπερινή *εὐχή*, officium vespertinum; *вѣчерja* δειπνον coena. — Mindkettő *вѣчеръ* vespera szótól. — Magy. *veternye*, *vecsernye* és *vacsora*.

64. I. *vinjaga* βότρυς, uva; újszl. *vinjaga* labrusca; lit. *vinūga*. — V. ö. magy. *venyige*.

65. I. *vichrъ* turbo; *συσσεισμός* concussio; újszl. *viher*, *vihra* és *vihár*, *vihér*. — Magy. *vihar*. V. ö. még orosz *вихръ*, *вихоръ* turbo, és *вихать* mozgatni, megrázni igét; tót : *vichor* ³⁾.

витезь heros. Így is : *витезь*. szerb, croat. *vitez* miles, magy. *vitéz*, rum. *vitez*. V. ö. még orosz *внтязъ*, tót : *vítaz*.

71. I. *vojnikъ* στρατιώτης miles. — Szláv képzés a szláv *voj*, *voji*-tól. — Magy. *bajnok*, *bojnuk* (l. Cz.-F. *bajnok*).

73. I. *vojevoda* στρατηγός, belli dux; újszl. *vojvoda*, magy. *vojvoda*, *vajda*.

voskrъ cera. V. ö. magr. *viasz*.

¹⁾ Figyelemre méltó, hogy finben *valitan* vádolok; továbbá figyelemre méltó a magyar szónak *á*-ja, mely *al*-ból is eredhetett, így : vald, vád. Szerkesztő.

²⁾ Ha nem akarjuk is a finn *vaara*-t felvenni, de a vogul *vos*, *uos* = vár-os tekintetbe vehető. Sz.

³⁾ Vesd össze a finn (kajani) *vihuri*-t is = ventulus subitus; undulus nonnihil ciens. (Renval.) Sz.

vrabij passer; orosz: воровий, веревий; cf. lit. žvirblis. — Magy. *veréb*.

74. l. *vraža*, *voroža* *μαντεία* divinatio, incantatio. *vražija*, *vorožeja* magus, maga; *vražiti* magicas artes exercere. — Magy. *varázs*, *varázs-ló* (Heltai: *vázsló*).

76. l. *vračь* medicus. V. ö. magy. *orvos*.

120. l. *vědro* urna, hydria; újszl. vědro, lit. vėdras, magyar. *veder*.

větrilo *ιστιον* velum: újszl. vetrilo, magy. *vitrola*, rum. *vetrîl*; *větriti* ventilare igéből származik, mely maga megint a *větř* (ventus) denominativumja.

124. l. *vagrînъ* hungarus. *vagrъskъ* hungaricus.

126. l. *gaty* agger. Magy. *gát*, oroszban is: гать, meg a tótban és csehben, hol a *g*-vel kezdő ószláv és orosz szók már rendszeren *h*-val kezdődnek: *hat*, meg az ige: *hat-ať* aggerem struere *).

131. l. *gnoj* *σῆψις* putrefactio; *κόπρος* stercus. Újszl. *gnoj*, magyar *ganéj*, *ganaj*. — Igéje *gniti* putrescere, honnét még p. o. *gnilъ* putris.

132. l. *gnusz* sordes, *βδέλυγμα* fastidium, *ἄγος* scelus. szerb *gnus*, orosz *гнусъ* ungeziefer. — V. ö. magyar *gonosz*. E szerint, ha a szláv szó tkp. utálatosságot, utálni valót jelent, az onnét átvett magyar *gonosz*-ban egy kis *tropus* van, melyet könnyű megérteni, ha p. o. ezt: *gonosz ember* egybetartjuk evvel: *gaz ember*. Azonban már az ószlávban is a *gnusz* szó moralis utálatosságot, scelus-t fejez ki, valamint ugyan e szónak ezen másik alakja: *gnъskъ*.

133. *gobino* fruges; magy. *gabona*. A szláv szó még általában is „ubertas, copia“-t jelent. Cf. *gobъskъ* abundans, fertilis.

135. l. *golъ* ramus; újszl. *gol* arbor caesa. — V. ö. magyar *galy*; cseh, tót: *hal-uz* (ág).

golaбъ columba; magy. *galamb*. Árja szó, melynek Miklosich e helyen még több árja másait hozza föl.

137. l. *gorazdъ* peritus. Ugyanaz az orosz *gorazдъ*, melynek adverbiuma azonban comparativus előtt azt is teszi: sokkal, nagyon, erősen. Másik alakja *gorazъnъ* peritus. — Alakilag egyező a magy.

*) A *töltés* szó eredhet ugyan a *tölteni* igéből; de érdekes, hogy finnben *tyty* agger, *tydytän* aggerem duco = töltök; ellenben *täytän* teltek, töltök, impleo. Sz.

garázda, *garázna*-val, noha ennek jelentését nem lehet azokból egyenesen deriválni. Erre nézve a *groziti* minari, orosz. прозить, tót: hroziti fenyegetni ígéhez kell folyamodnunk, mely mellett még проза fenyegetés és грозный durva, szörnyű, tót: hrozni áll. — Gyarmathy (Vocabularium 21.) nem jól veti egybe orosz *grjaznij*-t (грязный), lutulentus; ez = ószl. *gręzъnъ*; az *ę* (A)-beli nasalis pedig meg szokott tartatni a szláv-magyar szókban.

138. l. *gospody* dominus. — Orosz господа úr, házi úr. *Gospoda*-ból lett rövidítéssel *gazda*, mely az ilir, horvátban használtatik *gospon*, *gospár* mellett (a rövidítés útját láttatja orosz государь = господарь). — Magy. *gazda*.

141. l. *gradъ* murus hortus, stabulum, civitas. Árja hasonlatok. — A magy. *kert* megítélésében tekintetbe vehető.

gramada acervus. — Szláv hasonlatok. — Magy. *garmada*.

142. *grebenъ* pecten, spina dorsi, scopulus. — Magy. *gereben*. — Alkalmassint a *gerincz* is a *gereben* (spina dorsi)-nek szláv továbbképzettje; ószláv *grebenъ* pecten. (*Grebenicz*-ből *gerincz*).

greblja remus. V. ö. magy. *gereblye*.

greznъ uva; 144. l. *grozdъ* uva, racemus, magy. *gerezd*.

grotъ κόρυς, calyx; újszl. : grot melinski infundibulum molare.

— Magy. *garat*.

145. l. *grъba* convulsio qua corpus retro flectitur; újszl. *grba* curvitas, gibbus. *grъbanъ* κρητός gibbosus. — A magy. *görbe*-re nézve tekintetbe vehető.

146. l. *grъкъ* ἕλληρ graecus. — Innét a magy. alak : *görög*.

147. l. *grъčiti* se contrahere se; szerb : grč, grčiti, magyar : *görcs*.

148. l. *gręda* trabs. Több szláv nyelvben; magy. *gerenda*. „huc trahe nsl. gredelj pflugbalken, magy. gerendély.“

grъbъ imperitus, indoctus, rudis, plebeius. magy. *goromba*.

149. *gusa* f. praedones; *gusarъ* praedo, *gusarъ* militum genus; szerb : *gusariti* piratam esse. V. ö. magy. *huszár*.

150. *gъba* spongia. V. ö. magy. *gomba*.

gъžvica vimen; nsl. *gôža*, *gôž* vimen; szerb : *gužva*. — Magy. *gúzs*, tót : *húžva*.

156. *dvorъ* aula; domus; aula principis; lit. dvaras, cf. magy. *udvar*. — *dvornikъ* comes palatii, magy. *udvarnok*.

161. l. *dъžma* decima. cf. magy. *dézsma*.

162. l. *dijakъ* diaconus; nsl. *dijak*, pol. *żak*, lit. *žėkas*, rum. *diak*. V. ö. magy. *diák*.

163. l. *dlъgъ* debitum, negotium. Árja eredete. — Magy. *dolog*.

170. l. *doiti*, praes. *doja* lactare; nsl. *dojka*. Árja rokonságáról. — Magy. *dajka*, mely bizonyosan szlávból van véve, mert a török *daje* is csak perzsa eredetű.

172. l. *dorokъ* vituperatio. Szláv összetett szó, mely talán a magy. *dorgál*-ni igének teszi alapszavát.

175. l. *dragъ* pretiosus, amicus. — Magy. *drága*.

176. l. *drobiti* conterere; nsl. *drob exta*, *drobec id.*, rum. *drob*, magy. *darab*. V. ö. még tót: *drobka darabka*, morzsa, aprólék, *drobec morzsalék*; orosz *дробъ* cserépdarabok.

180. l. *dragъ* tignum; nsl. *drôg*. — Magy. *dorong*, *durong*.

182. l. *duchanъ* herba nicotiana; arab. *duhân*. — A magyarba (*dohány*) tehát ezen arab szó talán nem a török, hanem a szláv közvetítése által jutott volna (l. M. Nyelvészet V, 453).

183. l. *дъска* assere, tabula, mensa stb. „e gr. *δίσκος*, lat. *discus*, cf. akd. *tisc*.” — Magy. *deszka*.

186. l. *děďъ* avus. Szláv-litván rokonság. — Magy. *déd*.

190. l. *dağa* arcus. iris; így is: *duga*. Egyéb szláv nyelvekben előfordulása. — „prima significatio est daube, fassdaube.” — Magy. *donga*.

Ennyi van ez első füzetben a magyarra nézve megjegyezni való ó-szláv szó, s habár ezeken kívül is van még, csak az élő szláv nyelvekben található, szó, mely a magyarba jutott: mégis nagy fontosnak tartjuk a nyelvünkben behonosult szláv indigenáknak, a melyeknek csak lehet, régibb keltü előfordulását is megtudni, a mire nézve Miklosich ószláv szótára legalkalmasabb módot nyújt; a miért is ennek kijegyezgető ismertetését a több füzetek megjelentével azonnal folytatni fogjuk.

BUDENZ JÓZSEF.

A

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

a folyó 1862-ik évre, **három 10 ives füzetben** jelennek meg; az első most adatott ki, a második szeptemberben, a harmadik decemberben fog megjelenni. A nyelvosztályi bizottság nem akart előbb előfizetési hirdetést kibocsátani, míg az első füzetet nem adhatja az előfizetőknek. Az immár megjelent.

A **Nyelvtudományi Közlemények** „Értekező Rész“ében azon értekezések vannak, melyek az Akadémia és a bizottság üléseiben felolvastattak vagy tárgyalattak, „Ismertető Rész“ökben pedig tudósítások lesznek a bizottság üléseiről és könyvismertetések úgy a bel- mint a külföldön megjelent nyelvtudományi munkákról; ennél fogva ezen „Ismertető Rész“ elfogad akárkitől bírálatokat és ellenbírálatokat.

Az előfizetési ár a 30 nagy réttí ivet tevő **három füzetre** csak **három forint**, postai bérmentes szétküldés mellett 3 frt. 30 kr. új pénzben.

Az előfizetési pénz alulirtoz küldendő, ki a szétküldést pontosan fogja teljesíteni.

Pesten, 1862. június 5-én.

Eggenberger Ferdinánd,

magy. akad. könyvtáros.

(Barátok terén.)

X-263

NYELVTUDOMÁNYI

2.

KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
NYELVOSZTÁLYÁNAK BÍZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

ELSŐ KÖTET.

HARMADIK FÜZET.

PESTEN,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMAI KÖNYVÁRUSNÁL.
-1862.

4.334/50

Prof. Dr. MARGÓ TIVADAR
ajándéka

ÉRTEKEZŐ RÉSZ.

SZABATOSSÁG A MAGYAR IGEIDŐKBEN.

(Folytatás és vége.)

Ezen és a megelőzőtt értekezések czélja ugyan, mint czíme is mutatja, mind régi, mind az új általános nyelvszokás alapján, összekötetésben kitünő nyelvészek elméletével, lehető teljes szabatoságot fürkészni ki a magyar igeidők használatában: mindazáltal közelebbi irányának azt mondhatjuk, mely szerint kivált némely időknek az újabb korban kétségbe vont értelmét törekszem kellő világosságra deríteni alanyi felfogásom szerint ugyan — más egyikünk sem mondhat — de nem önkényesen, hanem, mint érintém, a nyelv minden forrásainak figyelembevételével, egybevetésével. Azonban azt is kell tudnunk, mikben térnek el a különböző nézetek egymástól, ha ugyan lenne még köztünk nézetkülönbség, mit ezen értekezésem után lehetetlen hinnem.

Majd mindenik időre nézve (t. i. a mutató vagy valósági módban — indicativusban —) van vagy volt valami némely újabb nézetek szerint, a mi véleményemmel, egy részről a nyelv természetéből, azaz mind régi, mind újabb nyelvgyakorlatból, megalapítható szabatosággal, más részről a nyelvtudományban is jeles tudósok által kifejtett elmélettel és szabályszerűséggel össze nem fér; mindazáltal ezen eltérés nem mindenben oly lényeges, hogy kevesebb szóváltással is el nem intézhetnők a dolgot. De van vagy volt oly lényeges elvi nézetkülönbség is, sőt, mint föntebb érintém, némelyekben már magok a régibb iratok is (egyháziak és világiak) oly ellenkezést látszanak mutatni, s még tovább menve, már a XVII. század folyamában, talán a legeslegújabb korig, csaknem minden osztályt

íróknál a legnevezetesebb múlt idők oly zavarodását tapasztaljuk, hogy ha valaki csak és egyedül ezen példákra akarna hivatkozni, még pedig tekintélyes írásokból is, például Pázmánból, vagy a nyelvtanokból is, mindenik nézet támogatására vastag köteteket írhatna össze. Itten tehát csupán a példákra, akár régiekre, akár újabbakra hivatkozás a zavarból ki nem segíthet.

A legelső tudni való e szerint, mi az a lényeges nézetkülönbség; a további pedig, mily módon vagy módokon vergődhetünk bizonyosságra.

A lényeges nézetkülönbség főképen a múlt időkre vonatkozik. Itt ismét némelyekben nem épen nagy az eltérés, mint alább részletesen fogjuk látni, különösen a tartós múltat mindenik nézet szerint az összetett vagy körülírt múlt (kér vala, tud vala) képviseli, a más-salhangzós múltat az ellennézet is általános múltnak nevezi, noha, mint alább fogjuk látni, ez is okot szolgáltatott egyik lényeges nézetkülönbségre. Az előbbi múltakra nézve (kért vala és kért volt) sokan nem igen tesznek valamely megkülönböztetést, de sok baj és vita nélkül ezen is csak eligazodnánk; végül a kettős múltra nézve is (kére vala) megengedik többen, hogy kísérő múltat (tehát egyidejűséget) jelel. Hanem az önhangzós múlt az kiváltképen, melynek egyik és fő jellemzésére nézve (mert némelyekben itt is egyetértünk) homlokegyenest állanak egymás ellenében a vélemények.

A másik tudni való, mit mond az igeidők elméletében a nyelvbölelet. Nem az enyém, mely nincsen, hanem elismert kitünő nyelvtudósoké.

Hogy t. i. akár régibb, akár újabb szokásra meggyőzőleg hivatkozassunk, vagy azokat épen megigazíthassuk, mindenek fölött az idők lehetőségig kimerítő elméletére van múlhatlanul szükségünk (példát a fentebbiekben úgy is eleget láttunk); mert ha mindenikünk más-más elméletet alkot magának, úgy soha sem hozzuk tisztába a dolgot, minthogy mindenikünk más mértékhez tartja magát. Itt nincs semmi előlegesség — aprioritas —, melyet gördítenek sokan ellenem. Ezen eljárás csak olyan, mint a rőf a kereskedő kezében, mely nélkül az ezen mértékkel eladatni szokott árukban vagy az eladó vagy a vevő csalódhatik, vagy legalább teljesen egyik sem nyugodhatik meg. Az ellenvélemény is sokszor emleget *végzett jelent, végzetlen múltat, általános múltat* stb. mik szintén előleges elméletre vonatkoznak.

Már ezen értekezés elején is kénytelen valék némi szabályokat a görög és latin nyelvek után megállapítani, különben alig tudom vala magamat csak egyikét példában is megértetni. Ámde a görög és latin nyelv, mint eddig is láthattuk, nem egészen alkalmazhatók a magyarra, sőt a latin és görög sem mindenben üt össze egymással. Szóval, általános elmélet nélkül tovább egy tapodtat sem mehetünk, különben elvek fölött örök időkig vitatkozunk.

Első értekezésemben szintén állíték fel más jeles nyelvészek és nyelvek után, mert ez vala czélom az idegen nyelvekre hivatkozásban, ily rövid elméletet; azonban egy az, hogy némelyek mindjárt kaptak az alkalmon, s azt mondák, hogy előleges szabályokba akarom beilleszteni a nyelvet (de az elméletnek nem az a célja, hogy abba mindent belezsúfoljunk, hanem hogy legalább a főbb elvek vezérfonalul szolgáljanak, különben soha sem értjük meg egymást, annál kevésbé győzzük meg, a kiket talán érdekel, nézetünk alaposságáról); más az, hogy azok közül, a kik azóta tudomra e tárgyhoz szólottak, többen nem látszottak megérteni, mert csak a főbb vonalakra szorítkoztam volt, ottan közlött elméletemben. Egyszer azt gondolák, hogy a beszélő idők nálam az indicativusi idők, holott én mások útmutatása szerint világosan csak a három fő időt neveztem volt annak; másszor azt hozzák elé, hogy kilencz, azután meg hogy tizenkét időt állítottam fel, holott világosan kiírtam, miszerént azon fejtegetésnél fogva, nem csak hogy legalább tizenkét időt vehetünk fel, hanem tekintve az egyes idők több-kevesebb tartósságát, jóval többet is. Ezen félreértéseket, mint mondám, annak tulajdonítom, hogy csak igen röviden érintém meg a tárgyat.

Jelenleg tehát magokat azon jeles nyelvészeket fogom bővebben beszéltetni, kiktől az érintett elméletet tanultam volt. Egyikök Schmitthener Frigyes „Ursprachelehre. Entwurf zu einem System der Grammatik“ című munkájában, kezdve a 69. §-on:

„Általános idők (tempora absoluta.)

„Miként az idő háromféle: *múlt*, *jelen* és *jövő*; úgy oszlik fel az igének ezen viszonyait kifejező alak is háromfélére: múltira-, jelen- és jövőbelire. Ezen időalakokat, minthogy azokban minden (másokra) vonatkozástól elgondolunk, *általános időknek* nevezik, pl.

múlt : *ἔτυπον*; schlug;

jelen : *τύπω*; schlage;

jövő : *τύψω*; werde schlagen.

A példák magyarítását későbbre tartom fenn.

„Ezen időalakokra az aoristus (határozatlan) nevet javasolnók, ha ezt a görög nyelvtanítók megszorítva csak a múlt általános időalakjaira nem használják vala.“

Ugyanezekre nézve egy másik nyelvtudós (Heyse K. V. L.) által „System der Sprachwissenschaft“ című munkájában, a 207. és következő §§-okban kissé bővebben ekképen értesülünk :

„Az idő maga magában szakadatlan folytonosság, melyek egyes mozzanatai — momentumai — önmagukban külön nem választhatók. De a szemlélő emberre nézve határvonások állanak elé, melyek nem magukban, hanem csak az egyén szemléletére vonatkozva és csak erre nézve léteznek ; még pedig szükségképen három szakaszok vagy terjedések támadnak. A középső a jelen, közelebről csak egy pont : a most, az épen jelenvaló pillanat, mint alanyi határ a múlt és jövő között.“

„Múlt és jövő úgy tűnnek fel előttünk, mint kiterjedettek, azonban mint oly időköz, melyben egyes pontokat is meghatározhatunk. Ellenben a jelen a mi közvetlen észlelésünkben csak egy eltűnő pont. De az emberi szellem a jelent is úgy foghatja fel, mint egy egész időközt (nagyobb tartammal vagy kiterjedéssel), vagyis megfordítva, az egész időközt, melyben lebegünk, jelennek gondolhatja. Így nézlelhetjük a napokat, éveket sőt századokat is mint jelent (e napban, ez évben, e században). A három időtartam különbsége tehát egészen subjectiv — alanyi vagy önkileges. — Innen az ige azon alakjait is, melyek valamely cselekvényt vagy eseményt az időnek ezen három tartamai (terjedései) szerint terjesztenek elé, *alanyi időknek* nevezhetjük, vagy a közönséges elnevezés szerint aoristuskoknak, *határozatlanoknak*, mivel a cselekvény csak azon időszak szerint (az eladó, beszélő időpontjára vonatkozva — 210. §.) minden másféle meghatározás (határvonás) nélkül, ön magában terjesztetik elé, melybe azon cselekvény beleesik.“

(Alább a fejtegetések folyamában a szerző ezt világosabban fejezheti és fejezi ki, így szólván : „Mint hogy a cselekvény egyes mozzanatainak meghatározása rendszerént csak egy másik cselekvényre vonatkozás által létesül, mely másik cselekvény amazzal valamely mozzanatban összeesik, tehát a határozott időket *viszonyosaknak*, ellenben a határozatlanokat *általánosaknak* is nevezhetjük, pl. *tum cum intravi* — általános — *scribebat* — viszonyos idő“).

„A midőn (t. i. ha az idő csak mint határozatlan adatik elé) egészen közönbős dolog, vajjon a cselekvény időközt tartalmaz-e vagy csak egy időpontot. Például, múlt aoristusa : Caesar fiel von Mörderhand (időpont); Caesar schrieb die Geschichte seiner Feldzüge (időköz); jelen aoristusa : ich lese den Plato (habár az e pillanatban nem is történik). A jövő aoristusa : ich werde einmal den Plato lesen (valamely jövő, de egyébiránt határozatlan időben).“

„A múlt aoristusára a görög nyelv saját időalakokkal bír : ἔγραψα, ἔλαβον; így a római származású nyelvek is; a francziában *je lus, il vint* (különbözők ezektől : *je lisais, il venait*. Minthogy a jelen és jövő aoristusai nem bírnak (a nyelvekben) saját alakokkal, tehát a két-féle (jelen vagy jövő) időt rendszerént nem ismerik és nem különböztetik meg. Pedig lényeges a különbség ebben : die Nachtigall singt (egész általánosságban), vagy : hört, wie die Nachtigall singt (az alatt midőn a kertben sétálunk); ich werde einmal den Plato lesen, vagy : ich werde morgen den Plato lesen, während du schreiben wirst.“ (A magyarban, mint tudjuk és alább látni fogjuk, az utóbbi mint viszonyos jövőt is jelen alakjával adjuk).

Viszonyos idők (Schmitthenner szerént).

„A fentebbiekben eléadott minden egyes időpontból (vagy időponthoz mérve) ismét gondolhatunk jelent, múltat és jövőt. S az innen származó kilencz időt *viszonyosnak* nevezzük, mivel az általok eléterjesztett esemény egy másik eseményre vonatkozva terjesztetik elé.“

A) *A jelen időalakjai.*

a) *Jelen a jelenben*, azt jelöli a mi a jelennel azonegy időben történik, mint : *amo* (nincs a nyelvekben az általános jelentől külön alakja, lásd fentebb Heyse fejtegetését).

b) *Jelen a múltban* (közönségesen praeteritum imperfectum, vagy mindkét elnevezés külön is, csak praeteritum vagy csak imperfectum) szerző szerént németül : *Vorgegenwart* — jelen előtti — (de e szó nem fejezi ki azt a mit a „jelen a múltban“), annak eléterjesztésére a mit úgy gondolunk, mint egy másik múlt eseménnyel azon egy időbelit, pl. *amabam*. A példa igen röviden van adva, lásd fentebb Heyse példáját : *tum cum intravi scribebat*).

c) *Jelen a jövőben* (*Nachgegenwart*, a németben megint nem fejezi ki azt a mit a „jelen a jövőben“) annak megjelölésére a mi egy

jövő eseménnyel azonegy időbelinek ábrázoltatik, pl. *amabo* (a magyarban ez az, a mit jelenidő alakjával fejezünk ki : *holnap* Budára *megyek*; ez utóbbi esemény : *megyek*, a másikban : *holnap* történik; hasonló : valahová *menendesz*, *megyek*, az utóbbi az elsőre, *menendesz'* viszonyúl mint abban, akkor történő).

B) A múlt időalakjai.

a) *Múlt a jelenben* (Perfectum) annak megjelölésére, a mit a jelenben elmúlnak ábrázolunk, mint : *amavi*. (Alább a szerző így szól:) A legtöbb nyelvek erre is csak az általános múltat használják; mások, különösen római és germán eredetű újabb nyelvek körülírják. Egyébiránt az alakokban itt nevezetes zavarral találkozunk. Mind a szanszkrit, mind a góth és görögben egy múlt alak kettőztetéssel (reduplicatióval) képeztetik; de az alkalmazásban teljesen eltérnek egymástól. A góth általában a múlt jelölésére használja, a szanszkrit majd mint jelen előttit (jelent a múltban) majd mint múltat a jelenben használja, a görög pedig mint a jelenre viszonyuló oly múltat, melynek következményei egészen a jelenig tartanak, úgy hogy például *γεγάμηκα* azt teszi : ich bin verheirathet (— házasult vagyok —).

b) *Múlt a múltban* (Plusquamperfectum, Vorvergangenheit, múlt előtti, vagy elébbi múlt) annak jelölésére, a mi egy múlt eseményre vonatkozva már (elébb) elmúlt, mint : *amaveram*.

c) *Múlt a jövőben* (futurum exactum, Nachvergangenheit — múlt utáni —), mely azt ábrázolja, mi a jövő időponthoz nézve, mint múlt tűnik fel, pl. *amavero*.

C) A jövő időalakjai.

a) *Jövő a jelenben*, (futurum periphrasticum) a mi a jelenre viszonyítva adatik elé, mint jövő, pl. *amaturus sum*.

b) *Jövő a múltban* (Vorzukunft — jövő előtti), a mely a múltbeli egy pontból tekintve tűnik fel mint jövő : *amaturus eram*.

c) *Jövő a jövőben* (Nachzukunft — jövő utáni) a mi a jövőbeli egy pontból tekintve tűnik fel, mint jövő : *amaturus ero*.

„Az írásmódot illetőleg ezen időalakok :

a) *leírók*, főntebb az a alattiak (jelen a jelenben, múlt a jelenben, jövő a jelenben).

b) *történelmi*ek vagy *elbeszélési*ek a *b* alatt levők (a múltra vonatkozók : jelen a múltban, múlt a múltban, jövő a múltban).

c) *jóslati*ak a *c* alatt levők.

Az utóbbi felosztásból kimaradtak az általánosak, pedig azokat is be kell ide sorozni; különösen az általános múlt minden ismeretes nyelvben egyik legnevezetesebb elbeszélési idő, sőt az általános jelen is sokszor vétetik múlt helyett, mint alább elé fog adatni.

Schmitthenner szerint tehát az elméletben öszvesen tizenkét időalak volna.

Térjünk Heyse munkájára, a ki az alanyiakkal szemben tárgyilagós időköt is tanít, és ezekkel összefüggésben adja elő a határozott vagy viszonyos időköt.

Tárgyilagós idők.

„Elgondolván a három (általános) időszaktól, mely a szemlélő egyénre (alanyra) vonatkozik, az ige által kifejezett minden cselekvény vagy az időbeli minden esemény és állapot, legyen az múlt, jelen vagy jövő, bír önnön magában bizonyos kiterjedéssel vagy tartással. Ezen időközben ismét bizonyos időpontokat, időmozzanatot — a cselekvény időmozzanatait, tárgyilagós időpontokat — lehet megkülönböztetni, melyek háromfélék :

1) *kezdő cselekvény* (vagy állapot) : *actio seu res inchoanda seu instans* ;

2) *tartós* (vagy végzetlen) *cselekvény* : *actio s. res durans s. infecta (imperfecta)* ;

3) *végzett cselekvény* : *actio seu res perfecta seu exacta*.

„A kezdőnek némi hasonlósága van a jövővel, a tartósnak a jelennel, a végzettnek a múlttal. Azonban a két felosztást gondosan meg kell különböztetni. Jövő, jelen és múlt alanyi (az alanyra vonatkozó) időszakaszok ; az imént elszámoltakat pedig csak önnönmagukban kell és lehet helyesen felfogni. Tisztán kifejeztetnek ezek a részesülők (participiumok) és határtalan módok (infinitivusok) által, melyekben önmagukban rejlik az ige anyagi tartalma, sőt minden egyes alanyi idővel összekapcsolhatók : *scripturus sum, eram, ero, epistola scripta est, erat, erit*.

Határozott idők.

„Ha a beszélő az időbeli azon eseményt, melyet eléad, csak eléadása időpontjára vonatkozva terjeszti elé : akkor ezen eléadás

csak alanyi vonatkozatot (t. i. a beszélő alanyra vonatkozást) tartalmaz, s a mondott három általános idő áll elé. (Ezért nevezém ezeket első értekezésemben *beszélő* időknék, t. i. egyedül csak magára a beszélőre vonatkozó azaz *alanyi* időknék; de zavart okozván, mostan a ,beszélő idő‘ nevezetét, melytől különbözik az ,elbeszélési idő‘, elhagyom). Azonban az alanyi idővonatkozással egyszersmind a cselekvény tárgyilagosa kifejezése is összeköttethetik, a midőn minden egyes időszakban három-három *határozott idő* fog keletkezni ú. m.

Jelen(ben)

1) Kezdő cselekvény a jelenben (actio s. res inchoanda s. instans in praesenti): *scripturus sum*, μέλλω γράφειν, *je vais écrire*, régi német: *ich werde schreiben* (azaz schreiben).

2) Tartós v. végzetlen cs. (actio durans s. infecta): *scribo*, γράφω, *ich schreibe*, *I am writing*. Praesens imperfectum. Végzetlen jelen.

3) Végzett cs. (actio perfecta) γέγραφα, *scripsi*, *dixi*, *ich habe geschrieben*. Praesens perfectum. Végzett jelen.

Múlt(ban)

4) Kezdő cs. a múltban (actio instans in praeterito): *scripturus eram*, *j'allais écrire*, *ich war im Begriffe zu schreiben*, régi német: *ich ward schreiben*.

5) Tartós v. végzetlen cs. (actio infecta): *scribebam*, ἔγραφεον, *ich schrieb*, *I was writing*, *j'écrivais*. Praeteritum imperfectum. Végzetlen múlt.

6) Végzett cs. (actio perfecta): ἔεγραψα, *scripseram*, *ich hatte geschrieben*. Praeteritum perfectum, vulgo: plusquamperfectum. Végzett múlt. Régmúlt.

Jövő(ben)

7) Kezdő cs. a jövőben (actio instans in futuro): *scripturus ero*, *j'irai écrire*, *ich werde im Begriff sein zu schreiben*.

8) Tartós v. végzetlen cs. (actio infecta): *scribam*, γράφω, *ich werde schreiben*, *I shall be writing*. Futurum imperfectum s. simplex. Végzetlen v. egyszerű jövő.

9) Végzett cs. (actio perfecta): *scripsero*, görögül csak szenvedőleg: *τετέλεμαι*, *ich werde geschrieben haben*. Futurum perfectum oder exactum. Végzett jövő, múlt jövő*). (L. jegyz. a 325. l.)

„A három aoristus és ezen kilencz határozott idő teszi a fogalomszerűleg megállapított 12 időt.“

A munka kiadója Steinthal erre azt jegyzi meg : „Csak hogy ezekhez hozzá jönnék még a határtalan módok és részesülők három időji“ (tárgyilagos idők). Tehát Heyse fejtegetései szerint is nem 12 hanem 15 idő van az elméletben.

„Más kérdés — folytatja Heyse — ezen idők melyikét és mely rendben tünteti elé forma szerint minden egyes nyelv? melyek hiányzanak nála és azért másokkal pótolandók? úgy hogy egy időalaknak több időfogalmat kell jelölnie; pl. a latin perfectum egyszersmind a múlt aoristust is képviseli *scripsi* = *ἔγραφα* és *ἔγραψα*; és a németben a praeteritum egyszersmind aoristus és imperfectum is : *ich schrieb* = *ἔγραψα* és *ἔγραφον*.“

„Mint hogy a cselekvény időpontjainak meghatározása (a határozott idők alakulása) rendszerént csak más cselekvényre vonatkozólag történik, mely amazzal valamely időpontban összeesik : tehát mind ezen határozott időpontokat *viszonyosoknak* is nevezhetjük, az aoristusokat ellenben *általános időknek*; például : *als ich hereintrat* (*tum cum intravi* aoristus), *war er im Begriffe zu schreiben* (*scripturus erat*), *schrieb er* (*scribebat*), *hatte er geschrieben* (*scripserat*). Csak a jelen határozott időji állanak rendszerént vonatkozás nélkül más időkre, mivel a beszélő és hallgató jelenére, a mostanra vonatkozás már magában a kifejezésben foglaltatik : *ich bin* (*jetzt eben*) *im Begriffe zu schreiben*; *ich schreibe* (*gerade jetzt*); *ich habe geschrieben* (*azaz ich bin jetzt mit dem Schreiben fertig*); *dicke* (*nunc*); *fuimus Troes*.“

„A perfectum mint praesens perfectum (végzett jelen) helyes megértése legtöbb nehézséggel és zavarral jár. Hajlandók vagyunk az mint tempus praeteritumot tekinteni, miután a bevégzett cselekvényt fölcseréljük a múlttal. Igaz ugyan, hogy a perfectum nem mindig fejez ki oly bevégzett cselekvényt, mely a jelen pillanatban végeztetett be, hanem olyan eseményre is alkalmazható, mely már rég bevégzetett; de az ilyen is mindig úgy ábrázoltatik, melynek vonatkozása van a beszélő alany jelenére és *következésében jelenleg is*

*) „Ezen rendszerre — úgy mond szerző — a stoicusok vetették meg az alapot. Az újabbak közül Scaliger, Harris, A. Bernhardi tárgyalták ezt legjobban. A legtöbb grammaticusok teljesen homályban vannak az iránt.“

fenn áll; pl. ha éjfélkor mondjuk: *die Sonne ist (längst) untergegangen*, ez különböző ettől: *die Sonne ging unter. Columbus hat Amerika entdeckt* (es ist gegenwärtig entdeckt*) különböző ettől *Columbus entdeckte Amerika*. A perfectum t. i. valamit úgy nyilvánít, mint tényt; az aoristus valamely eseményt elbeszél. Azért azon ismeretes görög szólásban *ἡ γέγραφα, γέγραφα* nincs autologia. Az első jelenti általában a cselekvényt mint jelenben bevétet, a másik mint melynek következése most is fennáll, németül: *was ich geschrieben habe, bleibt geschrieben.*“

E fejtegetésnél kissé tovább kell maradnunk. Nekem úgy tetszik, hogy ha ‚végzett jelen‘ alatt azt kell értenünk, a mi az valósággal, t. i. *oly bevégzett tény, melynek következése a jelenben is fennáll*: úgy csak a görögben találjuk az ennek megfelelő egyszerű alakot a perfectumban, és se a német, se a latin perfectum, akárhogy forgatjuk, teljességgel nem fejezi ki tökéletesen azon fogalmat. De a magyar sem. Mindháromból csak azt tudjuk, hogy megtörtént, bevégzetett valami, de hogy ezen megtörtént dolog következése a jelenben is fennáll-e vagy sem, azt csak a görög perfectum fejezi ki, a többi nyelvekben azt csak másunnan tudhatjuk; pl. *Kolumbus fődözte fel Amérikát*, mind a három nyelvben csak megtörtént dolgot jelent, valamint ez: *házat építettem*, de hogy ezen ház fennáll-e most, ezt, ha másunnan nem tudom (pl. rámutatva *ezt* a házat), az ‚építettem‘ szó soha ki nem fejezi az érintettük három nyelv perfectuma közül egyik sem.

Innen a *ἡ γέγραφα γέγραφα* kifejezést valamint Heyse a németben így fordította: *was ich geschrieben habe, bleibt geschrieben*, úgy se a latinban (quod scripsi, scripsi), se a magyarban (a mit írtam, írtam) nem adhatjuk ugyanazon egy alakkal mint a görögben, hanem például a magyarban ilyen formán: a mit írtam, írva van.

Ezen észrevétel igen nagyon fontos jelen értekezésemben, mert ez mutatja ki egyik lényeges tévedését némely ellenvéleményüeknek a magyar igeidők használatában. T. i. alkalmasint a görög nyelv után indultak volt. A görög perfectumot mássalhangzós múlttal fordítván (a minthogy általában nem is lehet mással fordítunk, vala-

*) De én — ez értekezés írója — kérdem, hogyan foglaltatik ez a ‚hat entdeckte‘ kifejezésben; hiszen ezt máshonnan tudjuk, nem a német perfectumból.

mint a latinban is azoneygy forma adja vissza a görögnek mind perfectumát mind aoristusát, a németben meg a görögnek imperfectumát és aoristusát is), továbbá a tartós múltnak — görög imperfectumnak — a magyarban (helyesen) összetett múltunk (*ír vala*) felelven meg, a görög nyelvben jártas némely nyelvészeink, némi régibb példák által is buzdítva, úgy véleik osztályozhatni a másik egyszerű magyar múltunkat, miszerént ez már most a görög aoristusnak felelne meg. Tehát szeréntök a magyarban külön alakkal mind a három görög múltat szépen kifejezhetnők. De itt is, mint mindenben, egyes-egyedül csak a magyar nyelv sajátága, saját szelleme bír döntő erővel. Miben tökéletesen egyet értek a „Magyar Nyelvészet” szerkesztőjével. Csakhogy némely lényeges dologban mindketten más-mást olvasunk ki a nyelvből. S míg tovább mennék, hivatkozom minden magyar emberre, s minden magyar nyelvérzéssel bíró nyelvészre, hogy — talán ez egyetlen szót : *szoktam* kivéve — a magyar más-salhangzós múltban *egyedül ön magában*, pl. *írtam, tanultam, építettem*, és még ezerek és ezerekben bennfoglaltatik-e a *végzett jelen* fogalma, oly végzetté, melynek *következése a jelenben is fennáll*, akár valahol a régi nyelvmélekben akár az élő nyelvben?

Tehát a legnagyobb tévedés volna a magyar nyelvben oly végzett jelenről beszélni, melynek egyszerű alak felelne meg, hanem legfőlebb csak olyanról, mely ezen és hasonló körülírásban foglaltatik : *írva van*.

De folytassunk még némelyeket Heyse után (226. és következő §§.).

„Az időalakok részint *egyszerűk* : *lego, legi*, részint *összetettek* vagyis eredetileg valamely önálló törzsnek az igéhez forradása által támadtak : *legebam* (melyben *bam = fuam*), a német : *ich sagte = ich that sagen* (ámbar kérdezhetnők : hát *that*-ban, hol vette magát a *t* végsőhang ?); részint *körülírók* : *locutus sum, verde lesen*.“

Ezen megkülönböztetésre megkívánom jegyezni, hogy egy részről igen kevés igeidő lesz a nyelvekben, mely összetett nem volna, ha minden rag (pl. *vi* amavi szóban) összetételnek tekintethetnék; így alább az augmentumról is bebizonyít, hogy az is más szóból, illetőleg gyökből eredett, tehát e szerént ez is összetett idő volna : más részről a magyarban a *vala, volt* (*ír vala, írt vala, írt volt*) egybeállítások is leginkább hangsúly által összeolvadnak az igével — habár nem szoktuk is összeírni, s minden személynél változatlanul maradnak. Innen én ezen egész értekezésemben az *összetett* vagy *körül-*

írt időalakot egyjelentésűnek veszem, s a mi bármely rag alakban az ige-törzszsel tökéletesen egybeolvadva van, egyszerű igealaknak hívom.

„A kezdő cselekvény időalakjai — folytatja Heyse — körülírással szoktak kifejeztetni (scripturus sum, eram, ero). A tartós cselekvényei a praeteritum kivételével (tehát tartós jelené és tartós jövőé) összeesnek az aoristusi (határozatlan, alanyi) időalakokkal.“

„A praeteritum imperfectumnak különös egyszerű alakja a görögben az erősödött (toldott) jelentörzsből úgy származik, mint az egyszerű aoristus a tiszta (rövidebb) törzsből. A törzs bővülése (t. i. az imperfectumban) a tartósságnak jelves *) kifejezése (symbolischer Ausdruck.“ Épen azon elv, melyet én főntebb a magyar önhangzós múltra nézve is felállíték).

„A latin praeteritum imperfectumban a *bam* annyi mint *fu-am*, az összetételekben használtatni szokott *fu-o*-tól (mint *fu-i*, *fu-eram* stb.). A latin presens perfectum (végzett jelen) pedig részint egyszerűen képeztetik, részint *si*, *ui* vagy *vi* végzetek által.“

„Eredeti tiszta jövő egy nyelvben sincs. Hanem az vagy a potentialis módtól kölcsönözöttet vagy a kezdő cselekvény alakja vitetett át a jövő kifejezésére“ (mint a magyarban is, valamint *fogok* régiesen annyi mint *kezdek*, úgy *and*, *end* is annyi, mint *ind* az indúl szó törzse, mint másutt és máskor bőven kifejtém).

De térjünk az elmélet további tanulmányozására.

*) A közös augmentumról is azt mondja Heyse, „hogy annak jelves értelme a cselekvénynek múltba való előretételében áll.“ Épen most olvasom Kuhn és Schleicher nyelvészeti folyóiratának 3-dik kötete 2-dik füzetét, melynek 250. és 251. lapjain kimondhatatlan érdekes a magyar nyelvre nézve is Müllertől e cikk : „Einiges über das Augment“, melynek rövid tartalma ide megy ki: Bopp szerint az Augment nem más volna, mint a tagadó (*a*, *an*) részecske, tehát *tagadása a jelennek*. De az *an*, mint e szerint várnók, sehol sem fordul elő. Mások, s jelesül Curtius szerint abban a távolra mutató névmásnak a törzset (vesd össze *a-tra*, *a-sya*, *a-smái*) kell keresnünk. E szerint a-tudam = *damals schlagend ich*. Így a *Kiriri* nyelv Délamerikában az imperfectum kifejezésére *docohò* és *dorò* (= akkor) szókat használ, amazt az ige jelenének utána, emezt elébe tevén, pl. *i-cotò-docohò* = *er stahl* (a magyarban *ő lop-a* vagy *ő lop-ha* = *lop akkor*). Örömmel jelenthetem, hogy a nagy szótárban épen ezen elemeket vettük fel. A magyar nyelv tehát egyben-másban az árja nyelvek szorgalmas buvárainak is példát szolgáltathat, ha hitelét mi magunk nem rontjuk.

Nekem úgy látszik, hogy Heyse és Schmitthenner elmékedéseik nem egészen azonosak. A három általános vagy határozatlan időre nézve ugyan a két nyelvbölcselő egyet ért. De a további egybeállításokban a kettő mást-mást tanít s egyik a másikat egészíti ki. Csak egy két gyakorlati példát hozok fel. Mindjárt ezen fogalom: *jelen a jelenben* teljességgel nem egy a tartós vagy végzetlen jelenel, pl. *épen most lőnek* vagy *(most) lövést hallok*, csak egy pillanatnyi idő, s még ki se mondtam egészen, már elmúlt, bevégeződött. Továbbá: *jelen a múltban* a görög nyelvtanok szerént is, csak rokon *a tartós múlttal*, de két különböző fogalom, úgy hogy amaz pillanatnyi is lehet, mely csak időpontot képvisel, s a latin nyelvben kivált összetett mondatokban amaz ritkán is fejeztetik ki indicativi imperfectummal, pl. *quo factum est, ut brevi tempore illustraretur*; *tantum terrorem iniecit, ut nemo sit ausus*; *cum judicasset, totum se dedit* reipublicae. *Viszonyos és határozott előbbi múlt* (relatif antérieur és l' antérieur défini) a francziában egymástól lényegesen különböző plusquamperfectumok. Így: *abiturus erat* (*menendő volt*), úgy látszik, nem kezdő múlt, hanem jövő valamely múltban. Ekként van ez talán valamennyi idővel.

Én tehát a két jeles nyelvbölcselőt egyesítem. Első értekezésemben ezt csak röviden érintém, Heyse fejtegetéseire e rövidke czélzást tevén: „Ezek ismét valamennyin úgy gondoltathatnak, hogy hosszabb vagy rövidebb (t. i. kezdő, tartós, végzett) időtartamot fejeznek ki.“ Most tehát az egészet ki kell fejtenem. De előbb a példák végett is a magyarban szokott időket kell elszámálnunk.

Az óhajtó (vagy lehetőségi) és kapcsoló (vagy szükségességi) módokról most nem levén szó — nincsenek is kérdés alatt — csak a többit lássuk, és pedig egy előre csak a közönséges elnevezéssel. Tehát

A mutató vagy valósági módban — indicativusban — előfordúlnak:

- 1) jelen idő, mely csak egy van: *ír, megy, kér.*
- 2) múltak: a) *íra, mene, kére*;
 b) *ír vala, megy vala, kér vala*;
 c) *íra vala, mene vala, kére vala*;
 d) *írt, ment, kért*;
 e) *írt vala, ment vala, kért vala*;
 f) *írt volt, ment volt, kért volt*;

összesen hat; a hetedik : *ír volt*, régente szintén divatozott; de jelen irodalmunkban egészen kiment a szokásból; a népnyelvben sem emlékezem, hogy valaha hallottam volna.

3) Jövők : a) *írand, menend, kérend*;

b) *írni fog, menni fog, kérni fog*;

c) *írni fogott* (eléfordúl a régiéknél is, mint alább*).

A mutató módban összesen tíz időalak.

A határtalan vagy miségi módban — infinitívusban — csak egy alak van :

írni, menni, kérni, még pedig mindenik időben; miután némely újabb kísérletek : *kérendeni, kérteni* (vagy *kérni vala*) alakokban, legalább még eddig nem kaptak lábra.

Részesülők :

1) kezdő : *menendő, írandó, kérendő* (a kezdő cselekvény fogalmát inkább a ragozott 'menendőben', 'írandóban' vélem rejteni).

2) tartós : *író, menő, kérő* és : *írva, menve, kérve*, vagy határozóilag : *írván, menvén*;

3) végzett : *írt, ment, kért*.

Leginkább múltjaink körül forog a kérdés s itt is lényegben az önhangzós múlt (*íra, mene*) és mássalhangzós múlt (*írt, ment*) körül, mert ezen összetett alak : *ír vala* a fődologban, hogy t. i. tartós múltat fejez ki, nincs vitatás alatt. A *kére vala* alakra, továbbá a két elébbi múltakra (kért vala és kért volt alakra) nézve nem lényeges köztünk a különbség. Valamennyit csak a kifejtendő teljes elmélet után s most már a tekintélyesb régi példák mellett állapíthatjuk meg tökéletesen.

Az úgynevezett igeformák például : *írat, íratik, írhat, írathat, írogat* stb. az időkre nézve, nem jönnek külön vizsgálat alá; de tudni kell, hogy némely képzőink, például : *kodik* (gondolkodik), általában minden időben tartósságot fejez ki, mások, például : *odik, zik* (okosodik, csillagzik), kivált igekötők nélkül, kezdő és egyszersmind folytató jelentésűek.

Az egyesített elméletek szerint tehát az idők felosztása következő :

Általános vagy alanyi idők, egyedül és egyszerűn a beszélő alany időpontjából, azon időpontból, melyben valaki valamit beszéd-

*) ,Írandottam' újabb kori.

ben vagy írásban eléád, értendők, e három: *jelen, múlt, és jövő* (mind egyszerűen), még pedig mind a három határozatlan időben, azaz nem tartjuk szükségesnek a határozottságot kiemelni. Innen ezeket határozatlan időeknek, aoristusoknak ¹⁾ is hívják. Alább számos példát fogunk találni.

Tárgyilagos idők, melyekben foglaltatik minden cselekvénynek vagy eseménynek és állapotnak önmagában bizonyos pontja vagy pedig kiterjedése (tartama), melyeknek különös körülményei: *kezdő, tartós és bevégett*. Ezek leginkább a részesülők és határozatlan mód által fejeztetnek ki (*írandó, író vagy írva vagy írván és írt*); de külön-külön mind a három időben előfordúlhatnak, pl. *írva van, írva volt, írva lesz, menendő vagyok, menendő voltam, menendő lesznek*.

Viszonyos idők kétféle viszonyításban:

1) Az alanyi idők viszonyítatnak más idővel vagy időkörménnyel ²⁾:

jelen { a jelenben: *írok* (épen most), nincs külön alakja,
a múltban: *írék* (midőn beléptél),
a jövőben: holnap *elútazom*, valahová menendesz *megyek*,
csak jelen alakjával;

múlt { a jelenben: ma vagy épen most *írok*, nincs külön alakja,
a múltban: már *megírtam vala* a levelet, midőn barátod meg-
érkezett,
a jövőben: *írni fogtam*, eléjön a régiéknél is, mint alább lát-
ni fogjuk;

jövő { a jelenben: körülírással: *elutazandó vagyok*, (tudniillik épen
most);
a múltban: *tegnap elútazandó vala*;
a jövőben: *valahová menendesz, menni fogok*, nincs külön
alakja.

¹⁾ Nem kell ezeket összetéveszteni a görög aoristus indicativusával, mely csak múltat jelent.

²⁾ A görög imperfectumról is tanítják a nyelvészek, hogy egyszerű elbeszélésekben, ha valamely időkörmény jön közbe, pl. *kevés napokkal az után*, nem aoristus (általános múlt), hanem imperfectum használtatik.

2) A tárgyi idők viszonyítatnak az alanyi időkkel

Jelenek :

kezdő jelen : *menendőben vagyok* (szokottan : *menni kezdek*) ;
 tartós jelen : *menő vagyok* vagy *menőben vagyok* (I am going) ;
 végzett jelen : *írva van* (*γέγραπται*).

Múltak :

kezdő múlt : *menendőben voltam* (szokottabban : *menni kezdtem*) ;
 tartós múlt *) : *megyek vala* (ibam) ;
 végzett (v. régen) múlt : *mentem volt*.

Jövők :

kezdő jövő : *menendő leszek* ;
 tartós jövő : *menedek*, nincs külön alakja vagy körülírata ;
 végzett (v. múlt) jövő : *menni fogtam*, és föltételes mondatban : *ha menedek* (ivero).

Ezek szerint van az *elméletben* 3 alanyi, 3 tárgyilagos és kétszer kilencz azaz 18 viszonyos, öszvesen tehát 24 igeidő, melyeknek igen *nagy része* több-kevesebb számmal minden ismeretes nyelvekben csak *körülírással fejeztethetik ki*.

De még ezekben sincs minden kimerítve, a mi némely egyes nyelvekben feltalálható, például azon francia múlt (iménti múlt), mely *venir* igével iratik körül : *il vient de partir* (csak imént utazék el) ; a magyar 'félben' szóval szokott körülírások : *menő félben vagyok, dülő félben, épülő félben van*, melyek szerint az esemény csak a kezdődésnél maradt, továbbá *nőttön nő, várván várok* kitételek stb. Ezek különös nyelvi sajátságok, a nélkül, hogy az elmélet helyességét csökkentenék.

A kifejtett elméletből három lényeges dolgot tanulunk.

1) Általános és viszonyos idők megkülönböztetendők, és az ismeretes nyelvek törekszenek is azokat megkülönböztetni, ha más-kép nem lehet, legalább összetételek vagy körülírásokkal.

2) Különösen a múltakban törekszenek a viszonyosakat az ál-

*) A 'végzetlen múlt' nevezet talán inkább oly tartós múlt fogalmára illik, mely az eléadáskor még nem telt el. Alább példákat fogunk látni.

talánosaktól szabatosan elválasztani, úgy hogy a mely nyelvekben két egyszerű múltalak létezik (latinban, s ettől származott francziában, olaszban; a görögben pedig épen három), ezek egyikét az általános, másikat a viszonyos idő megjelölésére használják. Azonban viszonyos múlt (az elébbi múlton kívül) több levén, ú. m. *jelen a múltban*, *tartos múlt*, és *végzett jelen*, ama két elsőbbit több nyelv, például a görög, azoneyg alakkal adja, némelyik például a latin összetett mondatokban a módok fölcserélésével segít a hiányon (accidit ut *vellent*, tantum terrorem incussit ut nemo *sit ausus*) stb.

3) Az úgy nevezett *végzett jelen*, mint oly múlt, melynek következése a jelenben is fennáll, az ismeretes nyelvekben egyszerű alakkal alkalmasint csak a görög perfectumban létezik. S ezen egyen kívül a többi múlt mind a görög mind más nyelvekben mind elbeszélési vagy történelmi múltnak tekintetik.

Ezeket a magyar nyelvre alkalmazva, kétségbe vonhatatlanok e következő elvek :

1) A magyarban is két egyszerű múlt alakkal bírunk : *kért*, *kére*; tehát okszerűen egyiket általános, másikat viszonyos múltnak kellene jellemeznünk, ha semmi tekintélyes példánk nem volnának is.

2) Úgyde minden vitatáson kívül áll, maga a 'Magyar Nyelvészet' szerkesztője tanítja, hogy a mássalhangzós múlt (*kért*) általános múltnak tekintendő; tehát

3) Lehetetlen zavar nélkül a másikat, t. i. az önhangzós múltat egyébként, mint viszonyos múltnak tekintenünk.

4) Úgy is tekinti ezt maga az ellenvélemény, legalább ennek fő szóvivője többször ír ekképen : „midőn először erdélyi szónokot hallottam, *föltetszék* nekem“; ebben az utóbbi, mint önhangzós múlt, a legtökéleteseb viszonyos múlt (a másik múltban : „midőn hallottam“, történő, másik múlttal egyidejű, múltban jelen) fogalmát fejezi ki.

5) A magyar mássalhangzós múltban sincsen meg, mint fontosabb is mondám, a görög perfectum (*végzett jelen*) értelme; pl. ebből : *házat építettem*, egyetlen egy magyar ember sem fogja azt kiérteni : *fönnáll-e most is az a ház, vagy sem*; tehát fordításokban, nyelvtanokban azt nem adhatjuk ugyan s régi nyelvemlékeink sem adhatták azt mással, mint ezen múltunkkal (épen úgy, mint a latin), de a görög nyelv ezen tulajdonságával valamint a latin, és német, úgy a magyar nyelv sem bír. Hogy a magyarban csak ezen szenvedőleges kifejezést : *írva van*, *mondva van*, és egyes igében talán

a „szókotté” szót tekinthetjük ily végzett jelennek, szintén föntebb érintém.

6) A viszonyos múlton kívül létezik a magyarban egy külön *tartós múlt*, de már csak összetett vagy körülírt alakban, pl. *kér vala*, és hogy ez mint tartós értelmű múlt megfelel a latin és görög imperfectumoknak, szintén semmi kérdés és vitatás alatt nincsen.

7) Az *sincs vitatás* alatt, hogy a viszonyos múlt egyszersmind elbeszélési vagy történelmi idő is, hiszen minden magyar múlt elbeszélési vagy történelmi is, épen úgy, mint a görögben (a végzett jelenen kívül), továbbá a latinban s több másokban stb.

8) Legerősebb vitatás alatt tehát az van, miszerént némelyek azt tartják, hogy a viszonyos múlt, egyszersmind egyszerű, egymás után történt eseményeket, tényeket eladó, vagyis egy szóval *fő elbeszélési múlt volna*, mint épen a németben. Ez az enyémtől és sokunkétól eltérő és egyszersmind legnevezetesebb nézetkülönbség, mely a magyar igeidőket sarkukból, s a magyar nyelvet szelleméből forgatná ki, mert a legnevezetesebb igeidőkben s a magyar irány legtetemesebb részében fényt és árnyalatot zavarna össze*); ennek tehát ellene mondok mind halálig, ezen kétségbe vonhatatlan okokból:

9) Minden ismeretesb nyelvben, mely két vagy több egyszerű alakkal bír a múltak kifejezésére, az *általános múlt egyszersmind a fő elbeszélési idő* is, pl. görögben (aoristus név alatt), továbbá latinban, francziában, olaszban, perzsában stb.; a másik egyszerű múlt pedig a tartós múlt kifejezésére, de a *viszonyos múltéra* is több-kevesebb eltérésekkel (a perzsában szintén két imperfectumi alak van), ezért hivatkozáim első értekezésemben annyi mindenféle nyelvre.

10) Az *általános népnyelvben*, s *élő beszédben*, minden osztályt ideértve — még az *ellenvéleményűeket* is, — minden elbeszélésre, itt-ott némely szójárást kivéve — mindenki *mássalhangzós múltat használ*, még a hol egyik vagy másik viszonyos múltnak kellene is állania ily erős a nyelvérzés ezen múlt, mint elbeszélési iránt. De egyezik ezzel a régi népnyelv is. Mert

*) A világhírű Ewald Henrik egyik újabb értekezésében (Abhandlung über den bau der thatwörter im Koptischen. Göttingen. 1861.) olvasuk: „Dieser gegensatz (als perfectum und imperfectum) ist ja der erste und notwendigste, welcher in der auffassung und bestimmung der zeit hervortreten musz. (28. lap.).

11) *A régi nyelvemlékek között a küldött levelek azok, melyek leghübben tüntetik elé a szokott népnyelvet; ennél fogva föntebb a XV, XVI. századból és a XVII. század elejéből a magyar haza más-más vidékében kelt, több száz levélre hivatkoztam, melyek többnyire a Nyelvemlékek II. és III. köteteiben olvashatók, hivatkoztam továbbá kitűnő világrókok és férfiak irataira, mint gr. Eszterházy Miklós nádor, gr. Zrínyi György, Báthory István lengyel király, I. Rákóczy György erdélyi fejedelemeire stb. úgy szintén világi hivatalos irományokra, ú. m. Szulimán szultán nyilatkozatára, Magyarország karai és rendeiének tudósító levelére Slavonia karai és rendeihez, az ország több vidékébeli hatóságok végzéseire, átirataira, tanúvallomásokra stb., melyekben fő elbeszélési időnek a mondott emlékekben a mássalhangzós múlt használtatott, épen úgy mai korban is a köz életben. Nem ellenkezik ezekkel lényegben és a legkitűnőbb íróknál az egyházi nyelv sem. Mert*

12) *A legkitűnőbb bibliai fordításokban, ú. m. a Tatrosi- vagy Jászay-, és Bécsi vagy Révay-codexekben, mint föntebb egész Máté evangéliomából kimutatám, mind a mássalhangzós mind az önhangzós múlt a legtöbb esetben szabályszerűleg használtatik, ú. m. amaz általános értelemben egyszerű elbeszéléseknél, emez más időre viszonyításoknál, vagy pedig az utóbbi a tartós, mint rokon múlttal fölcserélve is; némely, számszerént is csekély eltérések a rendszerénti használattól, de a melyet az általános világi irány, mint föntebb érintém, még állandóbban követ, szabályt nem alkothatnak; miként mind ezt a föntebbiekben bőven kifejtém; úgy hogy még ha némely igen csekély számú példák ellenem szólnának is, ezeket magokból ugyanazon emlékekből megczáfolhatjuk, pl. a latin 'factum est' a Tatrosi Codex kezdetén 'lön'-nel is fordíttatik, de ugyanez később, és pedig számtalanszor 'lött'-nek íratik. *Genuit* a codex elején *szülé*, Lukácsnál pedig szinte a nemzetségi származás előadásánál *fuit* múltat, *volt'*-tal fordítva találjuk.*

13) *Megegyeznek ezen legeslegjelesb nyelvemlékeinkkel lényegben más régibb bibliai fordítások is, ú. m. Pesti Gáboré, Erdősié, Bátorié. S ha Pesti Gábor és Erdősi János, egyéb irataikban másképen értik vagy tanítják, ezzel csak maguk magukat czáfolják; tehát ha százszor születnék is még Pesti Gábor vagy Erdősi János, vagy mások is, még sem nyomnának semmit egy részről saját maguk ellen, más részről a legkitűnőbb nyelvemlékek, a régi népnyelv, mely*

a levelezésekben csalhatatlanul nyilatkozik, és a *mai általános nyelvészokás* ellenében.

14) Hivatkozás történik ellenemben némely régi nyelvtanokra, Erdösi Jánoséra (kinek nyelvtana oly hiányos, hogy nincs is meg benne a mássalhangzós múlt, noha megvan más munkájában), Molnár Albertére, Pereszlényiére, sőt Révayéra is. Én is hivatkozom mind régiebbre, t. i. *Kalmárra*, mely teljesebb valamennyinél a régiebbek közül, mind némileg újabbra a *Debreczeni grammatikára*. A fentebbi grammatikusok, ú. m. Molnár, Pereszlényi s Révay elnevezéseik is : tempus perfectum primum, vagy tempus praeteritum primum, vagy tempus historicum, nem nyomnak semmit ellenem, mert hiszen miattam nevezhetik akár primumnak, akár secundumnak, akár tertiumnak¹⁾; tempus historicum pedig a görög imperfectum is.

15) A *török nyelvre* hivatkozás épen ellenök szól a más véleményűeknek; mert a török nyelvben egyszerű múlt csak egyetlenegy van, mint a finnben; tehát valamint erre, magának a 'Magyar Nyelvészet' szerkesztőjének véleménye szerint, minthogy többféle időt jelent, nem hivatkozhatni, úgy a törökre sem; ezért a török *idi-t* Meninszky és Kollár így fordítják : *erat* vel *fuit*. Különösen a *mis* végzetű múltól mindnyájan tudjuk, hogy ez részesülő, tehát az ezzel alkotott múlt, pl. *sevmisem* már összetett, a honnan az említett tudósok bővebben azt így értelmezik : *sum qui amavi* és praeteritum perfectum secundumnak nevezik, és így erre épen úgy nem lehet építeni, mint a német *ich habe geliebt* múltra. Sőt a török és magyar rokonságnál fogva a török *d* raga az egyszerű múltban épen a magyar általános múlt *t*-jével egyezik, és csakugyan Ewald Henrik egy újabb értekezésében : *Abhandlung über den Zusammenhang des Nördischen (Türkischen), Mittelländischen, Semitischen und Koptischen Sprachstammes* (Göttingen, 1862.), a török egyszerű múlt a görög aoristussa hasonlítatik : „wie man am besten nennt was die Griechischen Sprachlehrer Aorist nannten : es ist im Türkischen wie sonst in so vielen Sprachen das *verkürzte* alte Perfectum (tehát szinte a rövidebb alak, mint a magyarban, görögben, miként én is fentebb kiemelém), welches durch ein *di* sich bildet“ (17. lap.²⁾.

¹⁾ A szótárban, míg annak helyén bővebben kifejthetjük, mi is használunk 'első' és 'másod múlt' nevezeteket.

²⁾ Ugyanezen értekezésben olvasom, a mit német nyelvésztől nem re-

Térjünk valahára — e végtelen hosszadalmasságú okoskodások, ismétlések és példafelhordások után az egyes magyar igeidőkre.

Számosabb példát csak azon időknél fogok felhozni, melyek nagyobb vitatás alatt vannak.

Ezen példákban vezérelvül ugyan az általános elméletet, de csak a mennyiben ez a magyar nyelvre is illeszthető, tartám szemem előtt: mindazáltal alkalmazásban egyesegyedül magát a magyar nyelvi sajátágot, úgy mint ez a régi legjelentékenyebb nyelvemlékekben is mutatkozik, állítám fel irányadóul.

A) *Jelen idő.*

1) A jelen időalakot használjuk a magyarban, mint több más nyelvben, akár időpontot, akár (nagyobb) időközt akarunk ábrázolni, és mind határozatlan mind bizonyos meghatározott értelemben. (A Tatrosi codexből):

„Ím te anyád és te atyádfiai kün állnak, keresnek tégedet.“
Időpont. „En gyermekem köszvényes *fekszén* házamban és gonoszól *gyötretik*.“
Időköz. „Hol *vagyon* te kenced ott *vagyon* es te szived.“
Az elsőbb határozatlan, az utóbbi (mert már amarra vonatkozik) határozottabb értelemben. „Lássátok a mennyei repesőket, mert *nem vetnek, sem aratnak sem gyíjtnak* csűrőkbe és tü mennyei atyátok *elteti* azokat.“ Minden időben, tehát a jelenben is.

2) Történeti elbeszélés közben az előadás élénkebbítésére, mint szintén más nyelvekben, múltak, még pedig mind általános, mind különösen viszonyos múlt helyett: „Az tolnai főbíró ezt megértvén *oda megyen* és az asszonyt megszólítván *mond* neki.“ Tolnai levél 1561-ből. „A török császár kérte az Velenczésektől Czipriát, és egy

méltem: „dasz nach allen diesen seiten kein anderer sprachstamm sich mit ihm (t. i. az altaji, vagy mint ő nevezi éjszaki másképp török nyelvtörzsszel) vergleichen lässt, und seine sichere erkenntnisz für die aller menschlichen sprache sehr lehrreich werden kann.“ (A helyesírás mindenütt az Ewaldé). Más német, sőt általán európai nyelvészek az árja nyelvtörzsnek (melyet Ewald középföldinek — mittelländisch — nevez) tulajdonítják az elsőséget, sőt a tökéletességet. Ewald Henriket szerencsések vagyunk társunknak is mondhatni. Külföldi írókra csak az általános nyelvtudomány szempontjából hivatkozom és hivatkozám mindenütt. A magyar nyelv sajátága és szelleme csak magyar kútfőkből merithető egyes egyedül. De ilyen kútfő az általános népnyelv is.

millió aranyat, Mikor aztán az követ *elérközik* nem *küldnek* az követ eleiben szokások szerint főembert, hanem poroszlókat és azokkal *hozatják* az tanácsházba, a hol immár özvegyültek volt. Ott mindjárt felszóval, hogy az egész tanácsházba meghallják, megkiáltatták az követtel az követséget, mikor említette, hogy Cziprust kéri császár, egy papiroson irt Cziprust *hoznak* elé és neki *adják* . . . Az aranyat hogy az követ *fogja* (régies = kezdi) kérni, egy zsák holt szenet *adnak* neki ily szóval: ihon úgymond csináljon császárod ezzel magának aranyat ha kell neki. És ezután mindjárt kiküldötték az követet“ stb. Gróf Zrinyi György levele Magócsi Gáspárhoz 1570-ben.

3) Sajátsága a magyar nyelvnek, hogy ha már van valamely szó a mondatban, mely a jövő fogalmát kifejezi, vagy az egész előadás már más módon kiténteti a jövőt, az ige e mellett csak jelenalakban áll: „Ki jövendő en utánam . . . az *keresztel* (a Vulgataben: baptisabit) titeket szentlélekben.“ „Mind ezeket neked *adom* (dabo), ha leesvén imádandasz engemet.“ „Legottan kedig a törödelemnek napi után a nap *megsetéltetik* (obscurabitur) és hold nem *adja* (dabit) ő világát és a csillagok *lehullnak* (cadent) menyről és a mennyei jószágok *megindoltatnak*“ (commovebuntur) stb. Mind a Tatrosi codexben. Ezek tehát és ezerek, nem általános vagy egyszerű jövök, hanem jelenek a jövőben, azon jövőben, melyet valamely más szó vagy az egész előadás egybefüggése fejez ki, ú. m. ,ki jövendő‘ ,ha imádandasz‘ ,legottan a törödelemnek napi után.‘ Magában a ,Magyar Nyelvészetben‘ felhozott példa: „Ha az én leányom Margit engedőnd‘ ez házasságra és pápának áldomása megnyervén, *megteszöm* a mit kérsz“ nem egyszerű jövőt tartalmaz, hiszen világosan megelőzi egy másik jövő: ,ha engedőnd‘, tehát ,*megteszöm*‘ világosan csak azon időre vonatkozik, midőn a főtebbiek fognak történni, azaz jövő időre, innen ez nem egyszerű, hanem viszonyos jövő, t. i. ,jövőben jelen‘ épen úgy, mint ebben: *holnap* Budára *megyék*, itt is ,*holnap*‘ nélkül ,*megyék*‘ soha sem jelent jövőt.

B) *Múltak* a magyarban mind elbeszélési idők.

Ezek felsorolásában legelső helyre teszem a mi az elméletben is első helyen áll, mely is

I) *Általános múlt*, másképen főelbeszélési idő, vagy főmúlt, független múlt a mássalhangzós múlt alakjával fejeztetik ki, ú. m.

a mely által az elbeszélő az cseményeket, mint tényeket, úgy a mint történetek, egyszerűen minden más időre tekintet és viszonyítás nélkül adja elé, mint a görög indicativusi aoristus, és részben a latin ugyan ilyen perfectum; ellentétben a viszonyos múlt alakjával, mely által már egy másik *múltban történt*, és az elébbi múltéval, mely által egy másik *múlt előtt történtet* jelölünk; de ellentétben a végzett jelennel is, mely által valamely tényt a jelenre tekintettel, vagyis úgy ábrázolunk, mint a melynek *következése a jelenben is fennáll*, pl. *írva van*.

Ez utolsó időalak egész általánosságban különösen a görög perfectum sajátja, noha a görög nyelv is perfectum helyett számos esetben csak aoristust használ, ha t. i. a jelenre tekintés vagy az összefüggésből elegendőleg kiviláglik, pl. „melyeket (mely kincsek) ők (a bölcsék) könyveikben *hagytak hátra*“ (*κατέλιπον*) Xenophonból. (Griechische Grammatik von Philipp Buttmann Dr. Dreizehnte Ausgabe S. 137.)

Ezen fölbeszélési múlt a magyarban oly erős, hogy valamint a mostani közbeszédben általánosan ezt használjuk (még az ellenvéleményűeket sem véve ki) minden többi múlt helyett is: úgy a legrégebb nyelvemlékek azon osztályában, melyek a köz nyelvet s nép nyelvét leghübben tüntetik elénk, ú. m. a levelezésekben, szinte általánosan ezen múlt alakot találjuk, miként ezt föntebb több száz régi levélre hivatkozással, és az ország minden akkori vidékéből szedgetett idézetekkel is untig bebizonyítám, s a hol imitt-amott más múltak is fordulnak elé, azok az imént megírt elmélettel többnyire megegyeztetetők. De megegyeztetetők azzal nagyobb részben — tehát szabályt alkotnak — a legrégebb bibliai fordítások is, mint szintén föntebb előadám; úgy hogy például a Tatosi codexben *factum est* latin perfectumot, mely még Máténál néha „lön“ szóval fordítatik, Lukács Evangyéliomában mintegy negyvenszer „lött“ múlttal találjuk.

Általában ha nem a codex legelején akarom vala kezdeni föntebb a példákat, a későbbi czikkekből jóval több példát találok a mássalhangzós múltra.

Tehát összevontan, hogy a mássalhangzós múlt alak *általános és egyszersmind fölbeszélési múltat* jelöl a magyarban csalhatatlan okok:

1) A mai nép- és közbeszédbeli nyelv még az ellenvéleményűekét is ideértve;

2) A régi nép- és köz nyelv, mely a levelezésekben, még a főbb és tanult osztálybeliekéit is ide értve, ellenemondhatatlanul nyilatkozik ;

3) legkitünőbb nyelvemlékeink, a régi bibliai fordításokban az idevonatkozható példák nagyobb részében.

4) Az elmélet, vagyis jeles nyelvbölcseleknek az általános nyelvszokáson alapuló azon tapasztalati tanjok, miszerént az ismeretes nyelvek, ha több egyszerű múlt időalakkal rendelkezhetnek, az általános múltat használják, még pedig ez általában rövidebb alakú szokott lenni, fölbeszélési múltnak is, mint a görög az aoristust, a latin a perfectumot; de a mit a német és több oly más nyelv, melynek csak egyetlen egyszerű múlt alakja van, nem tehet, hanem különösen a viszonyos múltak kifejezésére legfőlebb körülírásokat használ.

Ezen elv meghatározásánál kissé tovább időzék, mert ez sarkpontja egész értekezésemnek. Ha ezt igazoltam, a többi magától következik.

P é l d á k.

Ha czélom volna csak példákat halmozni egybe, legrégebb nyelvemlékeinkből is egész köteteket írhatnék ki, még azokból is, melyekből az ellenvélemény támogatására hoztunk föl idézetek, például Pázmánból. Most csak a főtebb érintett nyelvemlékekből lássunk néhány példát, még pedig leginkább olyanokat, hol egy körmondatban (egy ponton belül) több hasonló múlt fordul elé.

„*Alkotta ő házát fővenyen és szállott le es (= esö), és jötennek folyók és fűttanak szelek és omlottanak a házra és lesett és volt ő romlása nagy*“ (Tatrosi codex Máté. VII. fejezet).

„*Zarándoklani eredett ember hitta ő szolgálit és adta azoknak ő javit és egynek adott öt girát, másnak kedig kettöt, de a másnak egyet, egy mendenek ő tehetsége szerént és legottan eleredett*“ (Ugyanott XXV. fejezet).

„*Mert tekintette ő szolgáló lyányának alázatosságát. Mert tött ennekem nagyokat. Tött hatalmat ő karjában, elhímtett kevélyeket. Levetett hatalmasokat székből és felmagasztatott alázatosokat. Ehezöket betöltött jószágokkal és kazdagokat eresztett hiúan. Fogadta izraelt ő gyermekét, megemlékezett ő irgalmasságáról, miként beszéllett mü atyáinknak. Lukozott kedig ő vele Mária monnal három hónapokban*“ (Tatrosi codex Lukács. I. fejezet).

A többek közt ezen utolsó „lakozott“ a legvilágosabban mutatja, hogy az eléadásban nincs tekintet a jelenre, azaz arra, vajjon fennáll-e még azon múlt következése vagy sem? De a fentebbi múltak is a görög szövegben szintén aoristusok.

„Fiam! mit *töttél* így ninckünk, ime te atyád és én bánkódván *kerestünk* (a Vulgataban: *quaerebamus*, tehát még a nagyobb tartósságra sincs a magyarban tekintet) És ők nem *értették* ez igéket, mely(ek)et *beszéltet* ő nekik és *leszállott* ő velek és *jött* Nazaretbe.“ (Lukács II. fejezet).

Az utolsóknak különösebben semmi lehető részök nincs a beszélő (Lukács) jelenében, azaz semmiképen nem „végzett jelenek“.

„*Énekleltünk* tünektek sipokkal és nem *szóktetek*, siralmas éneket *énekleltünk* és nem *sírtatok*. „Mert *jött* János baptista nem evén kenyeret és nem iván bort és mondotok: ördögöt vall. *Jött* embernek fia evén és iván és mondotok: ime faldokló ember“ (Lukács evangéliomában).

Ugyanezek Máténál még önhangzós múltak (kivéven: *Jött* János).

„*Kiment*, ki vet, elvetni ő magvát, és mikor elvetette volna egyebi *esett* az út félén és *megnyomottatott* és a menny(e)i repesők *megötték* azt. És egyebi *esett* a kövesre és kikelvén *megaszott*, mert nem *vallott* sírt, és egyebi *esett* a tüvis közbe és egyembe *felnöttek* a tüvisek és *megfojtották* azt és egyebi *esett* a jó földbe és kikelvén *gyümölcsözött* száz azannyéat.“ (Lukács VIII. fejezet).

„Leányom tégedet te hütöd *megüdvözített*, menj békességgel. És legottan *megvigasztott* a csapástól.“ (Mark V. fejezet.)

Példák arra, hogy a régibb bibliafordítók is a Tatrosi codexszel nagyobb részben egyezőleg fölbeszélési múltnak használják a más-salhangzós múltat: „Ki *mutatott* nektek elfutnotok“ (Tatrosi c. Máté III.). Pestinél: „Ki *jelentette* meg nektek, hogy elfutnátok.“ Erdősínél: „Kicsoda *jelentette* meg nektek“ stb.

„*Megkövéredett* e népnek ő szívök“ (Máté XIII.). Pestinél: *megtompúlt*. Erdősínél: *megnehézedett*.

„Kiket Isten egybe *szerketett*“ (Máté XIX.). Pestinél: *egybeszerzett*. E-nél *egybefoglalt*.

„Hányszor *akartam* te fiaidat egybegyöjtenem. (Máté XXIII.) mind a hárman.

„Mikor *láttonk* tégedet?“ stb. mind a hárman.

„Reménykedett Istenben.“ (Máté XXVII). Pesti és Erdősínél :
bízott.

Lássunk valamit a levelezésekből és világiak egyéb irataiból.

„Egy kalmár *jött* ide, ki ott alatt *Váczott volt*, ez szemmel *látta*, hogy a mely törökek annál *voltak* az több haddal, annak hason fele mind oda *veszett*.“ Ismét alább : Az terekek kedig három nap és három éjjel mind *mentek* innen oda : és amazok, hogy készen *várták* minden felől, csak kereskeről *vették* és az Dervis bék *volt* előljáróban az mind népestől oda *veszett*, az hatvani bék is mind népestül *oda veszett* és ezenképen minden végekből sokan ott *vesztek* és budai törökeket, kit szemével *látta*, ki gyalog *jött* meg, ki lovon“ stb. Komáromi levél 1558-ból.

„Hirt kegyelmednek egyebet nem irhatok, hanem az törökök itt igen forgódnak körülöttem, de Isten *megoltamazott* tülök. Az hatvani békkel *összevesztem*, váltig rútoljuk egymást . . . Továbbá, im *küldtem* ki az dézmára ez vitézlő Dencz Jánost . . . tudja ti ketek (= kegyelmetek) az mint *elvégeztük* György urammal és ketekkel“ stb. Magóchy Gáspár, egri főkapitány levele, Várday Istvánhoz, 1564-ben.

„Az gyermeket az Miklós Deákné ott *hagyta* és másnap ide Tolnára haza *jött* és ugyanazon napon hétfőn itt *kirakodott* az piarczon. Tolnai levél 1561-ből.

„Hit szerént minden embert reá *kérdettünk* . . . De semmi bizont nem *mondhatott* hozzá . . . Mi semmi gonoszat hozzá nem *láttonk* jöllehet sok szót *hallottunk*“ stb. Rimaszombathi levél 1567-ből.

„Az minemü egyenetlenségünk *volt*, jámborok által *megegyeneséttük* ily ok alatt, hogy én adtam Kérbe Mocsár Lukács neü (= *nevü*) jobbágyomat mind házával és örökségével, az én bátyám is az kertet az kin egyenetlenségünk *volt*, nekem *megengedte*“ stb. Szathmári oklevél 1567-ből.

„Ott *sollicitáltam* immár az deákokot. *Megírták*, kezemben is *volt*, az hátán *megvolt* írva Listhius uram írása.“ Ismét : „*Én mondtam* : hiszen *proponálta* kegyelmed ö Felségének, mi szükség kamarárul testimoniumot hozni, mert az előtt is azért *vittem* hozzája, hogy ott az kamarán nem *érhettem* végét“ stb. Péterffy András ügyvivő levele Bécsből 1569-ben.

„Oláh László juhász Királyteleken . . . *megesküött* és hiti szerént azt vallja, hogy én Baskón *laktam* . . . , juhot *öriztem* és sajt

nyomója is *voltam* mikor az Nagyságos Magochy Gáspár uram bele *szállott* Regécz várában, én mindenütt mindenik hegyen szabadon *jártam* az hegyeken mind az Káva bérczen mind az Simán és ott az ki hegyek vadnak, senki engem nem *bántott* (még az fejő kosár is az Káva bérczfarkon *volt*) sem Boldogkőből sem sohonna, mert Regéczhez *birták*. Azt is vallja, hogy az kis Simán *kaszállottak* az Baskaiak és senki nem *bántotta* Boldogkőből az Sár patakánál az völgyben is *kaszállottak* az Baskaiak és ott is *fejtem*, mert fejő kosár ott is *volt*.“ Abaúji tanúvallomás 1585-ből.

„És mi az kevetek (követek) kenyergésére *engedtük* a királyságot István királynak, mert az hatalmas Isten *adta* mi kezünkbe magyarországot, szablyánkkal nyertük és adtuk volt János királynak, mely János király énnekem igaz hívem *volt*, azért adtam volt neki az országot, mast János király *megholt*, magyarországot én *adtam* az ő fiának István királynak, *könyergöttek* énnekem az magyar urak is ezért“ stb. Szulimán szultán nyilatkozata 1540-ből.

„Császár ő Felsőge az csehek Gubernator urunknak ő Fölségének az csehországi királságra való successiót *megigérték*, kirül ugyan reversalist is *adtak* . . . Morvát is Magyarországhoz *adjungálták* . . . Austriát is hasonlóképen Magyarországhoz *röndülte* ő Fölsége császár.“ Magyarország karai és rendei Slavonia karai és rendeihez 1608-ban.

„Mínthogy azért ez az prédálló és országokat rontó Svétiai ellenség im szinte Morvába is alá *hatott* s szinte hazánk határiban is kóborol már, úgy hogy Magyar-Barátot is megvévén *elprédálta* s tovább is igyekezik napról napra, sőt még az morvai hegyekben lakó parasztságot is, megizelítettvén az prédát véle, maga mellé *lázasztotta fel* job részint.“ Gr. Eszterházi Miklós levele 1643-ból. Magyar Történelmi Tár VIII. kötet 179. lap.

„Az svékusok minémü impetussal *rohantanak* a dániai királyra, tudom érti kegyelmed, kinek már is nagy része ditióját *foglalták el* melyet ők nem most is főznek magokban. A király ő fölségéhez a lengyel királyhoz és muszkákhoz *folyamodott*. Császár urunk hét regiment lovast és gyalogot *küldött* már a király számára : a muszkák azon kívül is *öszve akartak* veszni velek. A lengyel király mit fog cselekedni, még nem tudatik ; de a dániai király fia maga *volt* ő fölségénél a lengyel királynál s *ad partem fogadott* hadat.“ Gr. Esz-

terházy Miklós nádor levele Rákóczi Györgyhez 1644-ben. (Újabb Nemzeti Könyvtár 210. lap).

„Majtini Mihályt, úgy *adta* tudtomra Röt Orbán uram, hogy azért *tartóztatta* meg, hogy kegyelmedtől *várt*, azt fogván reá, hogy Kassára menet valami nemes embert is akart volna esküttetni vagy *esküttetett* : ki mindkettő csak egy mentség : mert ha mit az várasnak *bevitt, elvötte* tőle.“ Ugyanaz ugyanahoz. (Újabb Nemzeti Kt. 261. lap).

„Az én hazámiai is, az egész magyar nemzet, ezekért mennyi vért *ontott*, halált *szenvedett*, vannak elég példák rólok : azokban kiváltképen 1619. esztendőtől fogva, mennyi megbántódása *esett* nemzetünknek, arrúl való panaszokkal rakással vannak levelek nálunk, s noha minket sokszor *intettek* és *kényszerítettek* is mind evangélica s mind romano-catholica religiön valók.“ I. Rákóczi György nyakállai nyilatkozványa 1644-ben. (Újabb Nemzeti Könyvtár. 407. lap).

„Minekünk úgy *szolgált* az mostani szükségünkben, hogy ugyan bizvást commendáljuk kegyelmednek Az gyűjtásban ő *volt* egyik fő, ki mind ad^{og} ott *forgolódot* mig a láng *felment*, mely nem csak neki, ott forgolódván, de még azoknak is, kik sánzból távol reá *néztek*, nehéznek *tetszett* szemeiknek. Ugyanakkor sebek, taglások, verések *estek* rajta.“ Bátori István lengyel király levele 1579-ből. (Magyar Történelmi Tár. VIII. kötet).

„Pünköst nap előtt való csötörtökön . . . *vittünk* minket Jankhoz tartozó jószágban . . . ezekben mi *elmentünk* és *beleiktattuk* ez fellyül megnevezett falukban . . . határos szomszéd nemes ura(i)mval kik ez iktatásban jelenbizonyságül *voltanak* . . . ez öt nemes személy előtt *iktattuk* . . . ezek jelen *voltanak* az iktatásnak hagyatásában. Ezen személyekkel az nemes uraimval *mentünk* Herman székre és ott is *iktattuk* . . . hallgató *volt* ott is várdai Mihály . . . Gögyére *mentünk* ez nemés személyekkel, ott is *iktattuk* . . . az falubeliek *voltak* hallgatók . . . az mi hitünk szerént írjuk, hogy mi *eljárunk* ez megnevezett falukat és *iktattuk* ez megirt személyeket . . . De soholt senki ellene nem *mondott* és mi ő felsége parancsolatjából az jószágban *hagytuk*.“ Jószágba igtatási levél 1557-ből, Tordán, Izabella királyné aláírásával. (Nyelvemlékek II. kötet. Vegyestárgy. 128. lap).

Epen most jelent meg : Erdély és a Porta 1567—1578. Közli Szalay László ; számos levelekkel és okmányokkal. Lássunk a magyar eredetiekből egy-két példát :

„A testamentumos uraknak és tanácsuraknak kik Judica vasárnapra *egybegyűltenek*, egyetemben való végzéseeknek módja rendszerént ez :

Először *végeztetett*, hogy pünköszt havának 17-dik napján

A gyűlés kezdessék ilyen rendtartással, *végeztetett* : hogy minden vármegyékről

Másodszor *végeztetett* : hogy az idő alatt

Utolsóbbszor ez is *végeztetett* : hogy az országbeli atyánkfiai“ stb. Erdély rendei 1571. april 1.

„Mű az ő felségéhez való hívségünk és kötelességünk szerént az ő felsége testének méltósága szerént való eltemettetésére *eljöttünk* és azt *eltemettük* Egyenlő akaratból és végzésből *választottuk* az tekéntetes és nagyságos somlyai Báthori Estván urunkat az erdélyi vajdaságra kinek szolgálatunkkal, engedelmességünkkel, segítségünkkel, a mint az mű megmondott kegyelmes urunknak *engedtünk* élteben, engedni akarunk.“ Erdély rendei 1571. majus 24.

„Miért hogy római császár ő felsége , levele tartása szerént, csekély személyünkre és vékony erünkre bizta vala ez országbeli dolgainak pártolását, ám *szólottunk* még az gyűlés előtt jó idején több urakkal és cancellarius urammal, ki mondja vala : Hogy igen is jól tudja ki dologban Békes Gáspár uram *járt* de bizonytalan lévén ez végezéseknek kimenetele, ország eleibe az megholt király ezt soha nem is *bocsátotta* nem is *merészlette* bocsátani soha ; mert megsejditvén ezt az ország, főképen magyarországi urak és az országbeli nemesség, nagyon rajta *jártak* ő felségének, a király fiának , hogy ez országot hatalmas török császár oltalmától meg ne foszssa és haragjának ki ne tegye ; de *voltak* olyanok is, kik kéz alatt az hatalmas Portához *járultanak*. Mind ezeknek az lön az következése, hogy az hatalmas császár jó eleintén *megigérte* az országnak Ez okon lön, hogy megholt felsége az mondott végzéseket ez ország eleibe soha se *terjesztette*, és római császár ő felségtől vér szerént való atyjafiát *kérte* magának feleségül“ stb. Hagymási Kristóf Huszt várának kapitánya Listhius János veszprémi püspöknek és magyarországi cancellárnak 1571-ben.

Hasonló példákat nem ezersen és ezerenként, hanem, mint említém, több kötetenként hordhatnék össze levelezésekből és világi hivatalos okmányokból annak bebizonyítására, hogy a legrégebb időben is rendszerént mássalhangzós múlt alak használtatott, mint *föel-*

beszélési múlt, még pedig mind a határozatlan mind határozott, és mind tartós mind pillanatnyi, sőt más múlttal egy időbeli, s elébbi múltak, szóval minden többi múltak megjelölésére is, épen úgy mint a mai közbeszédben. És ebben különböznek az egyházi íróktól, kik megint gyakrabban használják az önhangzós múltat általános múlt értelemben is. De a jelesbek mindkettőt nagy részben szabályszerűleg használják.

Maga Pesti Gábor írja meséi címében : „Esopus fabulaji melyeket mastan újonnan magyar nyelvre *fordított* Pesthi Gabriel.“ S a munka végén áll. *Nyomatott* Bécsbe János Sijngrenius mihegyébe stb. *).

És a hol a világi iratokban néha-néha más múlt alakot találunk, mint mássalhangzóst, az rendszerént a föntebbi elmélettel egyezőnek mutatkozik, mint mindjárt bővebben fogjuk látni.

II) *Viszonyos* vagy *függő múlt*, vagy *múltban* (egy másik múltban) *jelen* az önhangzós múlt alakjával fejeztetik ki. Fő jelleme : valamely más múltban *egyidőbeliség*. Itt tehát mindig két múlt forog fenn. S azon más múlt nem csak igével (ú. m. általános múlttal, vagy ennek képviselőjével, t. i. leginkább a régieknél kapcsoló módbelivel, továbbá részesülővel, állapotjegyzővel stb.) fejeztetik ki, hanem *időkörülményt* jelentő más beszédrészszel is, pl. *akkor, az időben, azután* stb. Mindezt az ellenvélemény is megengedni látszik; itt tehát kevesebb példát gondolok szükségesnek.

Példák :

1) Általános múlt mellett :

„Hányszor *akartam* (volvi) te fiadat egybegyöjtenem és nem *akarád*“ (noluisti, a latinban szintén csak perfectum), t. i. ugyan azon időben. Tatrosi codex.

„Ezt kedig még ő azoknak *beszéllette*, im egy fejedelem *vépék* (accessit) ő hozjá és *imáda* (adorabat) ötet.“ Az utóbbi a latinban is imperfectum.

2) Valamely körülményt jelentő szó és egyszersmind kapcsoló mód múltja mellett (mely utóbbi helyett ma mutató mód múltjával élünk) : „*Mikor* ő anyja Mária (volna) *menesztetett* Józsefnek . . .

*) Ma már annyira jutottunk, hogy némely ember így írná : „fordítá, és nyomtattaték.“

leleték ő mé hében.“ (Tatrosi codex). Pesti Gábornál : „Mikoron *jegyzetetett* (volna) Józsefnek . . . *találtaték* terhesiltnék.“ Erdősínél : Mikoron jegyesül *adatott* (volna) . . . *leletteték* terhesnek.

3) Állapotjegyző mellett : „*Látá* ő napát *fekette* (hogy feküdt) és *hideg lelette*“ (Tatrosi codex). Pesti G-nál : „*Látá* ő napát *hoggy fekennék* és *hideg lelné*. Erdősínél szintén.

„*Ő* kedig olivetnak hegyén *ülette* (= ülven, vagy mikor ült) *vépének* (lépének) ő hozjá.“ (Tatrosi c.).

4) Részesülő mellett : „*És* im egy poklos *jöven imáddá* (adorabat) *ötet*.“ — „*Bemenvéjek* a házba, *lelek* a gyermeket.“ — „*Ki felkelvén vevé* a gyermeket.“ — „*Hallván* kedig, hogy Archelaus országlana Judeában *félemék* oda menni.“ — „*Látván* kedig a gyölekezeteket, *könyörülte* ő rajtok.“ — „*Hallván* a gyölekezetek *csodálkodának*“ (latinul is : mirabantur). — „*Holval levén* kedig *tánácsot tartának*.“ (Mind a Tatrosi codexben). Általán a részesülők mellett, és után, melyeket magyarul ‚midőn‘, ‚mikor‘, ‚miután‘ szók segítségével mutató módban még pedig általános múlttal is fejezhetünk ki*), ú. m. a főntebbiekben : midőn egy poklos *jött* ; midőn *bementek* a házba ; ki mikor *felkelt* ; midőn *hallotta* ; miután kedig *látta* ; midőn kedig *holval lett* ; és így a mondatot összetetté alakíthatjuk át, igen sokszor függő vagyis viszonyos múltat használnak még a világi iratok is, miként ennek ezen értekezésem II. csomagában is elég példáit találhatjuk.

5) Ha bár nem igeszó is az, mely azon másik múlt időt kifejezi, hanem más valamely beszédrész, pl. *akkor*, *annakutána*, *azután* stb. az erre vonatkozó egyidőbeli múlt is önhangzós múlttal szokott kifejeztetni, pl.

„*A napokban* (in diebus illis) *jöve* János baptista.“

„*Az időben* (in illo tempore) *mens* Jézus.“

„*Legottan felmene*.“

„*Tahát* (tunc) Jézus *viteték*.“

„*És heted napok után vevé*“ stb. Tatrosi codex.

„*Bejöve* országunkba *nem régen* egy ehez hasonló prédálló . . . had s maga után *voná* az ő felsége hadát is, s *kijöve* Betlen Gábor is Erdélyből s az szerént a török is nagy haddal *jöve* reánk és így

*) A francia nyelvben ez is szokott viszonyos múlttal kifejeztetni a ‚midőn‘, ‚mikor‘ stb. időkörülményt jelentő szók miatt.

nagy hatalmas régi roppant tábornok *kénszerítették* egyszersemind kebelünkben . . . bevennünk“ stb. Mind „nem régen“ időkörményre vonatkoznak. Gr. Eszterházy Miklós nádor egyik föntebbi levele.

Ide tartoznak az ilyen kitételek is : „a mint *feljebb megírá*m“ sőt még a ‚feljebb‘ elhagyásával is „a mint *mondám*“ (t. i. oda gondolandó : ‚feljebb‘ vagy ‚az imént‘), melynek az említett levelezésekben igen gyakran eléjőnek.

6) Gyakorta áll *tartós múlt* értelmében, vagyis tartós múlt helyett, pl. a Tatrosi codexben : *tudakozik vala* (sciscitabatur), Erdősínél : *megtudakozék* ; *tanolja vala* (didicit), s Pesti Gábornál is : *tudakozik vala*, Erdősínél : *megkérdeze* ; Pesti Gábornál és Erdősínél : *tánczol vala* (saltavit), a Tatrosi codexben : *szókdöse* ; a Tatrosi codexben : azt *alajtják vala* (arbitrati sunt), és Pestinél : *vélik vala*, Erdősínél : azt *alíták*. Különösen az előadásra vonatkozó múltakat illetőleg : *monda* és *mond vala* számtalanszor fölcseréltetik magában a Tatrosi codexben is. Például : a mi Máténál *monda, beszélé*, az Márknál és Lukácsnál többnyire *mond vala* és *beszél vala*. Hasonló példa ugyanazon codexben : „Kimenvén kedig a leválták tanácsot *tartnak vala*.“ Máté XII. Másutt : Tahát elmenvén a leválták tanácsot *tartának*.“ Máté XXII. Tudjuk a föntebbiekből, hogy tartós múlt és egy időbeli (viszonyos) múlt a görög nyelvben is ugyanazon alakkal, t. i. imperfectummal szokott kifejezteni.

III. Az összetett vagy körülírt múlt alakot használjuk :

1) *A tartós múlt* kifejezésére :

„Ez János kedig *val vala* (habebat azaz hordoz vala) ruhát tevéknek szöréből.“ Tatrosi codex. Máté III. „De ő *aloszon vala*.“ Máté VIII. „És *megkeröli vala* Jézus mend a városokat és kastélyokat.“ Máté IX. „És mend a gyölekezetek *állnak vala* a marton.“ Máté XIII. „És senki sem *merészik vala* (ausus fuit) a naptól fogván továbbá ötet kérdeni.“ Máté XXII. Néha a fő mint rövidebb (pillantatnyi) vagy legalább határozatlan idejű múltnak ellenébe is tétetik : „És *leszállott* galileabeli nevő városba és ott *tanejtja vala* őket szombatokon.“

Gyakran használtatik előadásra vonatkozva, a midőn szintén némi tartósság jelöltetik általa, pl. „*ivölt vala* mondván“ „*kérik vala* ötet mondván“ (Máté XV.) és több számtalanok. A föntebbiekben elég példát találhatunk, különösen a Tatrosi codexben, mondatok idézéseinél a viszonyos múlttal váltakozva igen sokszor fordul elé.

Használjuk

2) az igazi *végzetlen múlt* kifejezésére, t. i. olyan múltéra, mely a beszélő jelenébe is belenyúlik.

„S *csinállok vala* én bizony most is békeességet.“ (A ‚most‘ szóval legtisztábban ki van fejezve, hogy a múlt a jelenbe is belenyúlik). Gr. Eszterházy Miklós III. levele Sennyei István cancellárhoz. 1631. Újabb Nemz. Könyvtár. 198. lapon.

„Az ország közül az urak és az mely fő népek itt vagynak, ezt *akarják vala* végezni“ Thamásfalvi László levele Thamásfalvi Dénesnek. 1571. (Erdély és a Porta. Közli Szalay László).

Helyette igen gyakran szintén az önhangzós múlt használtatik: „Ez dolgot nem *tartók* (a levél írásakor is) illetlennek, ha Kegyelmed csak azzal közli, az kivel illik.“ Báthori István király alábbi levele. Gr. Eszterházy Miklós nádor és mások leveleiben sokszor előfordúl a következő kitétel: „tudtára *akaránk* (a levél írásakor, tehát az eléadás jelenében is) adni Kegyelmeteknek“ stb.

3) *Óhajtó módbeli múlt helyett* leginkább föltételes mondatokban, ‚ha‘ ‚vajha‘ után.

„Mert *ha* ez ideig is ő felsége ez szegény országot meg nem *kötelezi vala* bódog életben voltunk volna.“ (Épen úgy mint a mai irodalom is használja). Pelsőczy Bebek Ferencz 1555-ből. Régi Magyar Nyelvmélekek. II. kötet. Vegyestárgyú iratok. 119. lap.

„Vajha, Uram, Maximilianussal *megéritek vala* és egyszersmind két koronás királyt nem *csináltok vala*, most azt nem kellene várnotok.“ Báthori István király levele. Lásd Magy. Történelmi Tár. VIII. kötet. 213 és 214. lap. (Ugyanezen levél végén feltételes mondatban óhajtó mód *jelene helyett* ‚ha‘ után szintén mutató mód jelene áll: „De *ha kiterjed* és előbb *megértik* amoda, hogy sem mint az dolog megindúl, felette nagy akadályt *szerezne* az dologban).

4) Viszonyos vagyis egy időbeli múlt helyett:

„Még ő e beszélvén a gyölekezeteknek, im ő anyja és atyjafiai *állnak vala* künn.“ Tatrosi cod. Máté XII. fejezet.

„Nagy levén az zúdulás és künn benn az mozdulás, alig *hallja vala* (t. i. azon időben, midőn a zúdulás, mozdulás tartott) az ember önnön maga szóját.“

„Látván mű is az dolgok ez késő állását oda *hagyjuk vala* az gyűlést.“ Hagymási Kristóf föntebbi levelében.

Mind ezen három múltra ugyanazon mondatban is találunk érdekes példákat :

„Este levén kedig *hozának* (viszonyos múlt, mikor este *lett, hozának*) neki sok ördögvallókat és *kiveti vala* a szelleteket igével (tartós múlt) és mend gonoszól vallókat *megvígaszott*“ (általános múlt). Tatr. cod. Máté VIII. fejezet.

„Czélom azért ő Felsőge után nőkem is a *volt* (általános múlt), hogy megmutatnám kegyelmednek az ni kegyelmes urunk koronás királyunk oltalomfegyverét. De nem *vára* meg (egy időbeli múlt) kegyelmed s azt *gondolom vala* (végzetlen múlt, mely a beszélőnek jelenébe is benyúlik) hogy ezeket már értvén, kegyelmed talán meg-eszméli magát.“ Gr. Eszterházy Miklós nádor levele Rákóczi Györgyhöz 1644-ben. Újabb Nemzeti Könyvtár 255. lap.

E fentebbi három múlt legnevezetesebb tárgya értekezésemnek. S már két elébbi értekezésemben számtalan példát találhat reájok, a ki akar keresni. A további példákat tehát itt félbenszakítván, még csak a szófejtést akarom a két egyszerű múltra megérinteni.

A mássalhangzós múlt *t* betűhangjában az ellenvélemény is a *tova* fogalmát látja, mint máskor eléadám, s ez a török *d*-jével is mint az ebbeli egyszerű múlt ragjával szépen megyezik, miként a fentebbiekből tudjuk.

Az önhangzós múlt *a e* ragjára nézve szinte kiemelém fentebb ezen értekezésemben, hogy újabb időben a nyelvészek még az árja nyelvekbeli *a e* augmentumban, mint a múlt időket jellemző hangokban is, akkor értelmet vélnek rejteni, mely legtökéletesebben megegyezik azon magyar, ha' szócskával, melyet *valaha néha, mindenha* stb. szókban ismerünk, s mely tökéletesen egy más időre útál : „Hányszor akartam te fiaidat egybegyöjtenem s nem *akarád* (= akar-ha-te azaz : akarod akkor te), miként erről szólék régibb értekezésemben is.

A következő nem annyira vitás időkben csak némely legkitünőbb régi példákra fogok hivatkozni.

IV) A kettős múlt alakot már régibb értekezésemben is különös néven *egyittes múltnak* nevezém, oly múltnak, mely szinte egy másik múlt alatt történik, de ezzel nincs különös viszonyban. Erre is Eszterházy nádor ad egy újabb kitünő példát : „Váltig igyekezünk halasztani, a mint halasztottuk is, hogy ne *kelleték vala* az ne-

mes vármegyéket költetniök“ 1626-diki levél. Magyar Történelmi Tár. VIII. kötet. 4. lap.

V) A kétféle elébbi múltat (plusquamperfectumot) is megkülönböztetve találjuk több jeles régi nyelvemlékünkben. Kitünő itten is :

Eszterházy nádor : „Nyilván vagyon kegetknél (kegyelmeteknél), hogy az minemő békeséget az elmúlt időkben az törökkel nagy sok költséggel, és fáradságok után *végeztünk volt*, azt némely magunk nemzetiből álló nyughatatlan emberek, nemcsak fölbontatták velek, de minemő mostoha kézzel és szándokkal is *fogtak vala* hozzánk tudjuk, hogy azt kegetek nemcsak jól látta, de hatalmas ruinával is *experialta*.“ Történelmi Tár. VIII. kötet 12. lap). Amazt a francziák határozott elébbi múltnak (antérieur défini), emezt viszonyos elébbi múltnak (relatif antérieur) nevezik. Amaz (*végeztünk volt*) különös vonatkozás nélkül, sőt teljes bevezettséggel előz meg egy másik múltat (*fölbontatták*), emez (*fogtak vala*) még tart egy másik múlt (*látta, experialta*) időben is.

Beh kár volna e szép példát és a régiségből több hasonlót is nem méltánylanunk.

VI) A *jövő időkre nézve* ez alkalommal csak két megjegyzésem van

1) Igaz ugyan, hogy egyszerű jövőnk (*and, end* raggal), a régieknél, leginkább föltételes mondatokban, mint futurum exactum fordul elé, de ott sem példa nélküli, hogy a latin indicativusi jövőnek felel meg : „És oztán *veñdi* (veendi) *meg* (latinúl diripiet) ő házát.“ Tatrosi cod. Máté XII. fejezet.

„És *mondandotok* (dicetis) e hegynek.“ Ugyanott XVII. fejezet. Ilyesek pedig : *jövendő* vagy (venturus es) többet *volnának veendő*k (plus essent accepturi), *gyötrendő* (passurus est) egyszerű jövő értelemben számtalanszor előfordúlnak.

2) Valamint a Szentpéteriek végezésében (*hozandana*), úgy más régi iratokban is nem ritkán találjuk, hogy a jövők a magyarban újra ragoztatnak, azaz hajtogattatnak : „Az hol pedig Bogdán vajda ő maga vagy hozzá tartozó valaki ide jöni ez országba *fogna*.“ Erdélyi rendek végzése 1572-ből. (Erdély és a Porta. Közli Szalay László. 38. lapon). „Az nemes Kamara tött volt is valami limitatiót, hová mennyit praestaltanak abban a nemes vármegyék, de kevés effectusa *fogott* még eddig *lenni*.“ Gróf Eszterházy Miklós nádor 1638-ban.

„Szinte már midőn deditióra *fogtanak volna* kevés idők alatt *meni* a svéczek.“ Horváth Kozma önéletírása 1634—1660. Történelmi Kalászok, Thaly Kálmántól. 19. lap. „Volt más egy német officér is azon helyben Márton nevű, a kit zászlótartóságában ismer-tem Krakkóban; de ekkor annál feljebb való tisztet *fogott viselni*.“ Ugyanott 52. lap.

A jövőkről többet láthatni régibb értekezésemben az 1858-diki Értesítőben.

Ugyan ide bátorkodom utasítani az olvasót a tárgyilagos időkre (határtalan módra és részesülőkre) valamint egyebekre nézve is, mi-
ket itt ismételni nem akarok.

S ezennel bevégzem e tárgyat.

Nem tagadhatni ugyan, hogy az igeidők használata, mint más nyelvekben úgy a magyarban is a legnagyobb fontosságú. Azon-
ban már magam is únni kezdem e tárgybeli hosszadalmasságot, mintegy harmincz nyomtatott ívet töltvén be csupán az igeidők hasz-
nálatáról szóló értekezéseimmel, melyek, ha épen a leglényegesebb
idők kérdésbe nem vétetnek *vala*, egy két íven könnyen elérték
volna.

FOGARASI JÁNOS.

CSUVAS KÖZLÉSEK ÉS TANULMÁNYOK.

II. CZIKK.

FIGYELMEZTETÉS.

Az ezen cikkben előforduló csuvas szók írásmódját illetőleg meg kell jegyezni, hogy :

<i>h</i>	=	német <i>ch</i> ,	orosz <i>x</i>	
<i>gh</i>	=	az előbbinek lágya,	török <i>غ</i>	
<i>s</i>	=	magy. <i>sz</i> ,	orosz <i>c</i>	
<i>š</i>	=	magy. <i>s</i> ,	orosz <i>ш</i>	
<i>ž</i>	=	magy. <i>zs</i> ,	orosz <i>ж</i>	
<i>č</i>	=	magy. <i>cs</i> ,	orosz <i>ч</i> ,	török <i>چ</i>
<i>ž</i>	=	magy. <i>ds</i> vagy <i>dzs</i> ,	török <i>ج</i>	

Egyébként az úgynevezett *fractur*-formából szedett betűk : *š*, *đ*, *t*, *n*, *ž*, *r* — ezen mássalhangzóknak jésítéssel (úgynevezett lágyítással) való ejtését jelentik, tehát : *š* = *szj*, *đ* = *dj*, *đ* stb.

Az önhangzókra nézve *ž* mélyhangú *i*-t jelent, *s* az orosz *ы* visszaadására van használva; az önhangzóbetű után álló ' (*a'*, *e'*, *ü'*, stb.) az illető szótagon való hangsúlyozást jelenti.

A csuvas ígéről Elsőgr. (a 1772. vagy 1775-ki Első csuvas grammatika) csak egy vagy másfél ragozási mintát közöl, némely a *praesens*-alak képzésére vonatkozó jegyzettel. Mint a névszóknál, úgy itt is legtöbb helyet foglal el a szóajtstrom (igék lajstroma), a mely csak annyiban tanulságos, hogy az igéket mind a „megyek, mondok“ alakjával adja : Visnevszki szlovarjában, meg Reguly szó-

gyűjteményében rendszeren *as*, *is* (*es*)-végű nomen actionis („menni, mondani“) alakjában vannak fölhozva. — Visnevszki (1836-ki) grammatikája tán épen az igéket tárgyalja legjobban a többihez képest; a 29—38 lapokon az igének nemek, módok és idők szerint való fölosztásáról a legfőbb tudni valókat adja; mintát közöl kettőt, mélyhangút és magashangút s a tagadó igealakokról sem feledkezik meg; végre (49—53 l.) a participiumokat, gerundiumot és összetett igéket is megemlíti. — Regulynak először az igemódoknak és időknek nem annyira alaki képzéséről, mint jelentési viszonyáról vannak jegyzetei, melyek leginkább ott használhatók, hol csuvas példamondatokkal is illusztrálgat (mert vannak általános elméleti jegyzetei is, melyekben szó sincs a csuvasról, s melyek akármely grammatikába is be vagy nem illenek); legbecsesebbek azonban számos ragozási mintái, melyekről az igealakok képzését könnyen elvonhatjuk, s így egészben véve mégis Regulyból meríthetünk legtöbb adatot, legbővebb tudást.

A csuvas nyelvben nincsen az igének magában tárgyi névmást foglaló ragozása, tehát nincs is a személyragos igealakoknak a magyar „mondom“ és „mondok“-ként való különbsége; nincs is a magyar *ik*-es igékféle a többitől különvaló igeragozás: de van tagadó igeragozás, mely a személyragok előtt tagadó szóelemet iktat be, és ezen kívül Regulyból még egy intensív és egy interrogatív igeragozást ismerünk meg, melyekben a személyragok után néminemű nyomatékosító és kérdő particulák szorosán az igealakhoz csatlakoznak s néhol már egészen egybefornak velök. Ezek szerint, mintegy magától határozódik a rend is, melyben a csuvas ige minden alakjait, félretéve kútfőink különböző elrendezését és fölosztását, legezlszerűbben előadhatjuk, czélunk levén az e részbeli grammatikai anyagot tisztába hozni, nem pedig rendszeres grammatikát írni. Kiindulunk a kész igealaktól, legyen az egyszerű gyökige vagy származott ige, magát az igeképzést a szóképzés külön tárgyalására hagyván, a mi annyival inkább lehet, mert a csuvas reflexivo-passiv igealaktól ragozása semmiben nem különbözik akár causatív igealaktól, akár egyszerű gyökigealaktól. A készen vett igealaktól adjuk egymásután különböző ragozásait: 1) Állító (affirmatív) ragozás. 2) Tagadó (negatív) ragozás. 3) Nyomatékosító (intensív) ragozás. 4) Kérdő (interrogatív) ragozás. 5) Megengedő (concessív) ragozás. Azután következik a közönséges nomen ver-

balék és gerundiumok tárgyalása. A személyragos igealakoknak mód és idő szerint való egyes csoportjait nem valamely ráfogott rendszerben, hanem egyenként külön ismertetjük meg, már az első (állító) ragozás alatt, jelentési értékeiket egyenként, a hogy jobban lehet, meghatározva.

1.

Állító igeragozás.

a) Azon személyragos igealakcsoport, mely jelentése szerint a magyar szorosabb és általános jelen időbeli jelentő módú (*mondok* — *mondanak*) csoportnak felel meg, a csuvasban úgy alakul, hogy a puszta akár eredeti, akár származott ige-tőhöz (ha ez mássalhangzón vagy *a*, *ü*-n kívül más önhangzón végződik) *at* vagy magashangzúlag *üt*, *et*, vagy (ha az ige-tő *a*, *ü*-n végződik) csak *t* járúl, ezen *at*, *üt*, *et*, *t*-hez pedig (helyenként a *t*-nek *d*-vé lágyulásával) a személyragok csatlakoznak.

Elsőgr. a *kazar* (megbocsátani) ige-tő praesensét így ragozza (elébe tett önálló személynévmásokkal) :

Egyes-szám :	Többes-szám :
<i>ap kazara'dip</i> én megbocsátok	<i>abir kazara'tpür</i> mi m.
<i>aze kazara'din</i> te megbocsátsz	<i>azir kazara'dir</i> ti m.
<i>vül kazara't</i> ő megbocsát	<i>vülzam kazara'sse</i> ök m.

Visnevszki a *bol* ige-tőt :

Egyes-szám :	Többes-szám :
<i>bola'dip</i> vagyok (irva : <i>bola'dib</i>)	<i>bola'tpür</i> vagyunk stb.
<i>bola'din</i> stb.	<i>bola'ttür</i>
<i>bolat</i>	<i>bola'sse</i>

Ahlqvist (1856-ki Suomi, 248. l.) *sir* ige-tőt :

Egyes-szám :	Többes-szám :
1. <i>sira'dip</i> írok	<i>sirapür</i> írunk
<i>sira'din</i> ¹⁾ írsz	<i>siradür</i> írtok
<i>sira't</i> ír	<i>sirasse</i> írnak

¹⁾ Szedőhibából *sirdadin* van írva.

Reguly mintáiból ide valók :

1) *ag-as* (vetni, serere) :

Egy.-sz. 1. *aga'dep* v. *aga'däp*
 2. *agaden* *agadän*
 3. *agat* *agat*

Több.-sz. 1. *agatpir* v. *agatper*
 2. *agattir* *agattär*
 3. *agasse* *aga'tče* v.
agasše

2) *tid-as* (fogni)

Egy. sz. *tidadep* Több. *tidatpir*
tidaden *tidattir*
tidat *tidasše*
v. *tidatče*

3) *jav-as* (tekerni)

Egy. *javadep* Több. *javatper*
jvaden *jvattir*
javat *jvasse* v.
jvatče

4) *tur-as* (állani)

Egy. *turadep* Több. *turatpir*
turaden *turattir*
turat *turasše* v.
turatče

5) *tuv-as* (tenni)

Egy. *tuvadep* Több. *tuvatpir*
tvaden *tvatattir*
tuvat *tvasše* v.
tvatče

6) *sij-as* (enni)

Egy. *sijadep*, *sijaden*, *sijat*. Több. *sijatpir*, *sijattir*, *sijasše* v. *-atče*

7) *šab-as* (csapni)

Egy. *šabadip*, *šabaden*, *šabat*. Több. *šabatpir*, *šabattir*, *šabasse* v. *-atče*

8) *až-as* (gázolni): *ažadip* stb. Több. *ažatpir* stb. 3. *ažasše* v. *-atče*

9) *pragh-as* (vetni): *praghadep* stb.

10) *puz-as* (rontani): *puzadip* v. *-dip*, *puzaden*, *puzat*

Több. *puzatpir* *puzattir*, *puzasše* v. *puzatče*

11) *jivalandar-as* (hengeríteni): *jivalandaradip*, *jivalandara'den*, *jivalandara't*

Több. *jivalandara'tpir*, *jivalandara'ttir*,
[jivalandarasše v. *-atče*

12) *kala-s* (mondani): *kaladep*, *kaladen*, *kulat*

Több. *kalatpir*, *kalattir*, *kalasše* v. *kalatče*

Meg Reguly magashangú mintáiból :

13) <i>küd-es</i> (vární) :		14) <i>üg-es</i> (esni) :	
Egy. <i>küdedip</i>	Több. <i>küdetpir</i>	Egy. <i>ügedep</i>	Több. <i>ügetpir</i>
<i>küdedin</i>	<i>küdettir</i>	<i>ügedin</i>	<i>ügettir</i>
<i>küdet</i>	<i>küdesse</i> v.	<i>üget</i>	<i>ügesse</i> v.
	<i>küdetče</i>		<i>ügetče</i>
15) <i>iz-es</i> (inni)		16) <i>üm-es</i> (szopni, emni)	
Egy. <i>izedep</i>	Több. <i>izetpir</i>	Egy. <i>ümedip</i>	Több. <i>ümetpir</i>
<i>izeden</i>	<i>izettir</i>	<i>ümedin</i>	<i>ümettir</i>
<i>izet</i>	<i>izesše, -etče</i>	<i>ümet</i>	<i>ümesše, -etče</i>
17) <i>vid-es</i> (égetni)		18) <i>il-es</i> (venni)	
Egy. <i>videdep</i>	Több. <i>videtpir</i>	Egy. <i>iledip</i>	Több. <i>iletpir</i>
<i>videden</i>	<i>videttir</i>	<i>ileden</i>	<i>ilettir</i>
<i>videt</i>	<i>videsse</i> v.	<i>ilet</i>	<i>ilesše, iletče</i>
	<i>videtče</i>		
19) <i>hibirdü-s</i> (örülni)		20) <i>pidir-es</i> (bezárni)	
Egy. <i>hibirdedip</i>	Több. <i>hibirdetpir</i>	Egy. <i>pidire'dip</i>	Több. <i>pidire'tpir</i>
<i>hibirdedin</i>	<i>hibirdettir</i>	<i>pidiredin</i>	<i>pidire'ttir</i>
<i>hibirdet</i>	<i>hibirdesše</i>	<i>pidiret</i>	<i>pidire'sse</i>
	v. <i>hibirdetče</i>		v. <i>pidiretče</i>

Ehhez vegyük még Visnevszkinék magashangú példáját : *islä-s* (dolgozni)

Egy. <i>islä'dip</i> (irva : - <i>ib</i>)	Több. <i>islä'tpir</i> (- <i>dpir</i>)
<i>islä'din</i>	<i>islä'ttir</i> (- <i>dtir</i>)
<i>islä't</i>	<i>islä'sse</i>

Meg Ahlqvistét : *hinä-s* (ütni) :

Egy. <i>hinädip</i> , <i>hinädin</i> , <i>hinät</i> .	Több. <i>hinäpir</i> , <i>hinädip</i> , <i>hindesse'</i>
---	--

A mint már fentebb érintök, ezen praesensféle ragozási csoportban egy a többől *at*, *ät*, *et*, *t*-vel képzett alak szolgál alapúl, melyhez a személyragok függődnek. Ezen csuvas alak tulajdonképen való értékéről lásd M. Ak. Értesítő, Nyelvt. oszt., II, 176., hol annak nomen agentis voltáról szó van. A 3-dik egyesi személyt pedig csupán a nomen agentis teszi, személyrag nélkül. De észrevevessük a fentebbi pél-

dák átnézéséből, hogy ilyenkor a végén álló *t* rendszeren megjésül (*t*), még a mélyhangú igékben is, és ez egy azon esetek közül, hol határozottan megkivántatott jésülés van (lásd : I. cikk, 2. alatt a 207. l.) Miképen van az egész *-asse, -esse* végzetben az *at, et*, meglátjuk mindjárt. — Maga az igető végnássalhangzója, úgy látszik, nem szenved *at, et* előtt semmi változást, ha *t. i.* az igetőnek azon alakját tekintjük, melylyel az az infinitivusi nomen actionisnak *as, es* végzete előtt mutatkozik. Mert különben, ha a pusztá igető áll szóúl (mint p. o. parancsoló egyesí 2. személyében) minden mássalhangzónak, melynek kemény párja van, ez áll a végén, s így a tőalakok *ak* (1), *ük* (14), *tít* (2), *vít* (17), *küt* (13), *šap* (7), *aš* (8), *prah* (9), *is* (15), *pus* (10). Ugyanez van akkor is, legalább a Regulyféle alakok szerint következetesen, mikor az igető végnássalhangzója után közvetlen szintén mássalhangzóval kezdő képző áll, a mint alantabb fogjuk látni, p. o. *títrem*. Hasonlót láttunk I. cikkben a névragozásnál, p. o. *pürt-rä*, ellenben *pürd-in, pürd-ü*. Így véve az igetőt (azaz absolute és külön álló szóúl), azt kell mondanunk, hogy az *at, et* praesensképző előtt lágyúlható végmássalhangzója szükségképen meg is lágyúl. Ezenkívül különbözik még az *as*-végű infinitivusban mutatózó tőalak a parancsolóbeli pusztán álló tőtől, hol ez *u, i* önhangzókra végződik, amaz pedig *uv, ij*-féle megtoldott alakot láttat, p. o. *tu* tegyél, *si* egyél : ellenben *tuv-as* tenni, *sij-as* enni. Az *u, i*-nek *v, j*-vel való ezen megtoldása hasonló ahhoz, melylyel *u, ü*-végű nevek *-uven, -üven*-re képezik genitívusaikat. Megismerszik az ilyen megtoldott igető abból, hogy mássalhangzóval kezdő végzet előtt nem mutat *v, j*-t, p. o. *tu-rem, sirem* ; másképen van *jav-as* (3), mely a *v*-t megtartja : *jav-rem*. Ezek szerint magyarázódnak *tuvat* (5) és *sij-at* (6). — Az *a, ü*-re végződő tők, melyek az *as, üs* infinitivusi alakból épen nem ismerhetők ki (a miért is tulajdonképen jobb volna az igéket valamely más, mássalhangzóval kezdő végzettel fölhozni, p. o. a *ma*-végű infinitivuséval), a mint az *a, ü* (*e*)-vel együtt csak *as, üs* (*es*)-re végződtek az említett infinitivust (azaz vagy *a, ü + 's* vagy *' + as, es*), épen úgy járultatják magokhoz a praesensképzőt is (azaz vagy *a, ü + 't*, vagy *' + at, üt*). Reguly a magashangú praesensképzőt, akár az igető *ü* véghangzója lappang is benne, rendszeren *e*-vel adja, mint sok névragozási végzetet is, melynek *a*-val való mélyhangú felel meg, ámbár nem következetesen. Azért normalisabbnak mondhatjuk a Visnevski és Ahlqvist-féle *üt* alakot. Elsőgr. az igelajstromban (50—61. l., hol

magashangú igék praesensbeli 1. személyben hozatnak föl), többnyire *ü*-vel él, p. o. *vilüdep* meghalok, *ilüdep* veszek, *sürüdep* járok; de *e*-vel is: *herlenedep* szépülök, *isledep* dolgozom.

A személyragok, melyek az *at*, *üt* (*et*)-végű nomen praesentishez járúlnak, legalább az 1. személy egyese és többese, nyilván az önálló személynév másokat tüntetik előnkbe. Mert különös, hogy az 1. személy épen *p*-vel van (*-ad-ep*, *at-pír*) épen úgy, mint az *ep* (*ebe*, **pen*) és *ebir* (*pir*) személynév más-nominativusok, nem pedig *m*-mel, mint a birtokos személyragok (*ha-m*, *ha-mer*). Evvel egyszersmind azon kérdés merül föl, vajjon az *-ep* (illetőleg *äp*, *ip*, *ip*)-nek a *p* előtt való önhangzóját ugyanazon *a*, *e* előragasztéknak tartasuk-e, melylyel az önálló személynév mások nominativusai már össze vannak téve (*a-be*, *e-be*; *a-bir*, *e-bir*) vagy csak az *at*, *üt* és *p* (**pe*, *pen*) közé jutott segédhangzónak tekintsük-e? Feleletet erre leginkább a többesi *-at-pír*, *-üt-pír* végzet adhat, a mennyiben itt nincsen előragasztékos *a-bir*, *e-bir*; továbbá az egyesi 2. személy, melyben nincs *-ad-es*, pedig szükségképen megmarad az *s*, ha előragasztékos *a-ze*, *as* v. *e-ze*, *es* járul hozzá; ha végre a Kátéban többször *at-ü-pír* fordul elő *at-pír* helyett, meg kell jegyezni, hogy se *t*, se *p* nem lágyúl, (pedig a Kátéban is *a-ber* van = *mi*) úgy, hogy a középső *ü* egy határozatlan gyenge segédhangzónak mutatkozik. Itt különösen az *p*, *pir* előtti önhangzóra nézve Regulyból azon fölvilágosítást nyerjük, hogy az *ä*, melylyel *agadep* mellett *agadäp*-ot ír, egy „fél *a*, mely nem tiszta *e*-hez hasonlít“ (ő tulajdonképen vízirányos vonallal jegyezte: *ä*, és az így jelölt betűt a csuvas hangokról való némely jegyzeteiben a megmondottképen magyarázza). Ebből megértjük, hogy miképen állhat helyette a gyenge *e* és *i*, és Regulynál is *ü* (v. ö. 10), Visnevszkinél csak *ü*, Ahlqvistnál mélyhangúlag *ü*, magashangúlag *i* (ez utóbbi többször Regulynál is): mindannyi t. i. egy nem tisztán hangzó segédhangzót megközelítőleg akar kifejezni, s e megközelítésben legfelebb a mély és magashangúságnak van némi megkülönböztető hatása. Megértjük most, miért írja Elsögr. az igelajstromban a legtöbb mélyhangú igéit *-ad-ap*, egy részét pedig *ad-üp-ra* végződve: t. i. amaz a Regulyféle *ad-äp*; a magashangúakat rendszeren *e* segédhangzóval, *üd-ep-re* írja. E hangtani észrevételt több az I. czikkben előforduló hasonnemű esetekre is alkalmazhatjuk már (p. o. *ša'ven* = *ša'van* névmástól l. 253. lapot; a nemhangsúlyos *a*-végű nevek genitivusai, p. o. *tóra* — *toren* Reg., *torin* Elsögr., Visn. 209.

212. l.) és e czikk folytán is még több ilyennel fogunk találkozni. Tekintetbe kell e mellett venni, hogy az egész praesens-csoportban a hangsúly mindenkor az *at*, *üt*-re esik, Elsőgr. Visn. szerint és Regulyn szerint, a mennyire kitette; a Kátéban s az Evang.-ban is következetesen ezen hangsúlyozás van; csak Ahlqvist tér el tőle a többes-számban, a személyragokat vagy a végszótagot hangsúlyozván. — A többesi *pír*, *pír* előtt Ahlqvist szerint elenyésző *t*-ről láss alantabb. — — A 2-dik személy ragja egyesben *än*, *en*, *in*, *in*, az *n* előtti önhangzónak az *öp*, *ep* stb. béli segédhangzóéhoz hasonló alkalmazásával, csak hogy Regulynál magashangúlag az *i* túlnyomó; a többes számban *är*, *ir*, *ir*; Regulynál majd nem mindenütt, mélyhangúlag is *ir*. Az *ir*, *ir*-rel azonban Visn. és Regulynál kivétel nélkül azon sajátság jár, hogy az előtte való *at*, *üt*-nek *t*-je megkettősedik, csak Elsőgr. és Ahlqvistnál van: *kazarad-ir*, *sivad-ir*, *hinüd-ir*. Kérdés, vajjon e kettős *tt*-t csak olyan hangegyensúlyozási oknak tulajdonítsuk-e, mint a milyennél fogva Regulynak van *vu'tter* és *vu'der*-je (harmincz), *pükkün* és *pügün*-je, vagy pedig az *ir*, *ir* személyragnak megvolt épebb alakjának tulajdonítsuk-e, melynek a kettős *tt*-ben még elhomályosodott nyoma maradt volna? Ilyen épebb személyragalak egymagából a csuvasból ugyan ki nem mutatható, se föl nem kutatható; azonban, miután az első személyi alakokban nyilván az önálló személyi névmások kezdő betűjét is látjuk (*p*), a 2-dik személybeli *in*, *in*, *ir*, *ir*-ben a *sen*, *sir*-nek csak végbetűjét: már — nem is tekintve a több törökséggel való hasonlítást — nagyon valószínű, hogy eredetileg az *at*, *üt*-végü nomen praesentishez 2-dik személyrag is kezdő-mássalhangzóval járt vagy *s*-szel vagy avval, a miből ez tán szintén nem eredeti *s* eredt (*t*). — — A többesszámi 3-dik személynek *at*, *üt*-tel együtt ezen végzete vagyon: *asše* -*esše* (Regulynál legtöbbször *š*-vel), vagy *atše*, *etše*. Hogy e végzetben *at*, *et* van, azon senki sem fog kételkedhetni, látván, hogy az evvel készült névszó valamennyi több praesensalaknak szolgál alapúl; de arról tehetni kérdést, vajjon a mi az *at*, *üt*-hez hozzájárult, személyrag-e vagy csak az egyszerű *at*, *üt*-végü nomen agentist többesítő rag? Miután az egyszámbeli 3-dik személy is személyrag nélkül való (*agat*, *islät* stb.), nagyon hihető, hogy a többesbeli 3-dik személy is csak többesszámba tett nomen agentis. Ennek hogyvoltáról már Schott úr is (De lingua Tschuvaschorum díssertatio. 16. l.) élesen gyanító véleményét mondta: „Ejusdem particulae *sam* (a kö-

zönséges többesi rag) formam decurtatam esse suspicor *se*, vel simpliciter *s*, quod in tertia pluralis persona verborum themati affigunt. Exempla : *bol-as-se* : proprie *bol-at-se*, sunt; *bol-e-s* erunt.“ Meg a 24. lapon : „Plur. *bol-as-se* sine dubio est pro *bol-at-se*; nempe thematis littera pluralis notulae (*se*) assimilatur, ne collisio litterarum *t + s* exstet, quam Tschuwaschi studiose vitant.“ Arra nézve, hogy *se* rövidebb többesi rag járult volna *at*, *üt* nomen praesentis képzőjéhez, annyival inkább oszthatjuk Schott úr véleményét, hogy ilyen rövidebb ragalakra már másutt is az *ik-se-mir*, *hajber-ze-mir* félékben találtunk (I. I. czikk. 241., 267. ll.); de nem arra nézve is, hogy *-at-se* azért lett *as-se*-vá, hogy ne találkozzanak egybe *t* és *s*: mert azt a csuvas nyelv teljességgel nem kerüli, és p. o. akármelyik *t*-re végződő névszónak közönséges többesszáma *tam*, vagy *tsäm*-re végződik (*ut — utsam*, *jat — jatsam*, *pit — pitsäm* stb.). De Reguly adataiból azt is látjuk, hogy a mindenesetre helyesen föltett *-at-se*, *et-se* nemcsak *-asse*, *-esse* lett (Reg. szerint tulajdonképen *asše*, *esše*), hanem más részről *atše*, *etše* is, melyet bátran *ačše*, *ečše* vagy *atše*, *etše*-nek is írhatunk, s úgy hisszük, hogy leginkább a vég *e*-ben lapangva ható valamely *j*-hangúság (a mint Reguly a másik *s*-t csakugyan *š*-nek írja) okozta az előtte való *ts*-nek *tš*, *tč* (čč)-vé változását. Megint arra nézve, hogy *at-se*-ből, ha nem szükségképen is, a *t*-nek a következőhöz való assimilatiójával, lehetett *as-se*, figyelmeztetnünk kell azon csuvas analogiára, mely ugyan a praesensalak ragozásábeli I. többesi személyben tűnik előnkbe, az Ahlqvist szerint való ezen alakokban : *sira-për*, *hinä-pir*. Ezek a *sirat-për*, *hinät-pir*-ből csak *sirap-për*, *hinüp-pir* közvetítése által lehettek, s a kettős *pp* bennök alkalmasint csak azért nem hallatszik (ha ugyan nem hallatszik), mert Ahlqvistnál a hangsúly a végszótagra helyezkedett át (*sirap'ër*); de — és ezt is meg kell ám jegyezni, megmaradt a kemény *p*, a mi bizonyosan *b* lett volna, ha soha nem volt volna más, mint *sira + për*, *hinü + pir*.

Az *adep* stb.-végzetű csuvas praesensalakok jelentésének előtüntetésére, fölhozzuk meg Regulyból e példákat : *utsam oja jarza kiledep* a lovakat a mezőre eresztvén (miután eresztettem) *jövök* (most — ezt hozzá teszi Reg. oroszúl *teper*); *vul kizen porde hiberdetpir* a mikor jó, mindnyájan *örülünk*.

b) Egyszerűen „múlt idő“ czime alatt adja Elsőgr. a *kazar* (megbocsítani) ezen személyragos igealakcsoportját :

Egy. 1. <i>ap kaza'rdim</i>	Több. <i>abir kaza'rdimír</i>
2. <i>aze kaza'rdin</i>	<i>azir kaza'rdir</i>
3. <i>vil kazar'že</i> *)	<i>vilzam kaza'ržes, kazartres</i> (sic!)

Ennek megfelelőt ad Visnevszki „praeteritum perfectum (прошедшее совершенное)“ név alatt, még pedig a *bol* (lenni) és *islä* (dolgozni) igetöktől így :

Egy. 1. <i>bo'ldim</i>	Több. <i>bo'ldimír</i>	Egy. <i>islä'rím</i>	Több. <i>islä'rímír</i>
2. <i>bo'ldin</i>	<i>bo'ldir</i>	<i>islä'rín</i>	<i>islä'rír</i>
3. <i>bo'lže</i> *)	<i>bo'lžes</i>	<i>islä're</i>	<i>islä'res</i>

*) Az eredetiben ugyan nem *ž*-vel, hanem *č*-vel vannak írva ezen alakok (казярчъ, больче), de nincs kétség, hogy itt a lágy *ž* betűt kell olvasni. Ugyanis Visnevszki általában csak *ч* (*č*) betűvel él, s e szerint úgy látszik, mintha nem is volna meg a csuvas nyelvben ennek lágya is, t. i. *ž*. Pedig csuda volna, ha az a nyelv, mely az *s*-nek *z*-t, *š*-nek *ž*-t állít ellenébe (nem tekintve a több lágy mássalhangzókat *g*, *gh*, *d*, *b*, melyek a *k*, *h*, *t*, *p*-nek felelnek meg) — ha ez a nyelv csak a *č* mellett nem bírna *ž*-vel is, kivált miután ugyanezen nyelv bizonyos hangzók szomszédságában és társaságában határozottan lágy mássalhangzót kíván. Ugyanis két önhangzó között az egyszerű mássalhangzónak mindenkor lágynak kell lennie, szintegy *n*, *l*, *r* után (kivéve szó végén). E könnyen kivehető hangtörvényt elismeri tacite Visnevszki is, ha p. o. szlovarjában a *sa*, *sü*, *za*, *zü* gerundiumalakokat így írja : *utlanza* утланза (*n* után *z*, *z*-vel), *šulza* сюлза (*l* után *z*, *z*-vel), *sürza* сюрза (*r* után), ellenben *altsa* алца (*lt* után *s*, *c*-vel; azért a *d* is *t*-nek hangzik), *potsa* подца (*t* hang után *s*, *c*) stb. (l. alább **S**, **a** alatt); így *n* után a cselektető igeképzőt *dar*, *der*-nek írja, p. o. *vuran-daras* вурандарасъ, *sin-deres* синдересъ, ellenben p. o. *k* után *tar*, *tür*-nek : *siktürüs* сиктүрүс, *h* után : *pührtaras* пүрттарасъ (megmaradt a különös csuvas-orosz írásmód szerint, melyről máskor többet fogunk szólani, a *r gh* e helyett *x*, *h*) stb. Elismeri Visnevszki az említettük csuvas hangtani törvényt az által is, hogy szlovarjában két önhangzó között egyszerű mássalhangzót általában csak lágynak találunk : *poza*, *tibe*, *tobžias*, *uda* stb. stb.) — Már ennyi után is bátran mondhatjuk, hogy az ilyhelyt (azaz

Ahlqvist „praeteritum“ gyanánt a *sir* és *hinä* (ütni) ige-töket így :

Egy. 1. <i>sirdim</i>	Több. <i>sirdimür</i>	Egy. <i>hinärim</i>	Több. <i>hinärimür</i>
2. <i>sirdin</i>	<i>sirdür</i>	<i>hinärin</i>	<i>hinärir</i>
3. <i>sirže</i>	<i>sirdes</i>	<i>hinätre</i>	<i>hinätres</i>

Regulynak ide való a „perfectuma“ :

1. *tur*-as (állani) :

Egy. <i>turdum</i> v. <i>tudum</i>	Több. <i>turdumür</i> v. <i>tudumür</i>
<i>turdun</i> v. <i>tudun</i>	<i>turdur</i> v. <i>tudur</i>
<i>turže</i> v. <i>tuže</i>	<i>turžis</i> v. <i>tužis</i>

2) *jivalandar*-as (hengeríteni)

Egyes :	Többes :
<i>jivalanda'rdem</i>	<i>jivalanda'rdemür</i>
<i>jivalanda'rden</i>	<i>jivalanda'rder</i>
<i>jivalanda'rže</i>	<i>jivalanda'ržis</i>

3) *pidir*-es (bezárni)

Egyes :	Többes :
<i>pi'dirdim</i>	<i>pi'dirdemür</i>
<i>pi'dirdin</i>	<i>pi'dirdir</i>
<i>pi'dirže</i>	<i>pidiržiš</i>

két önhangzó között vagy *l, n, r* után) Visnevszkinél előforduló egyszerű ч (č) nem č hanem ž, mely csak azért van ч-vel írva, mert az orosz írás arra nem bír egyszerű betűjeggyel s Visnevszki ki akarta kerülni a nehézkes дж dž-t, a mivel kifejezheti vala a ž-t. — Az Evangeliumok írásmódja a ч = č és ž-re nézve, Visnevszkiével egyező.

Elsőgr. egyenesebben tudatja velünk a lágy ž-nek a csuvas nyelvben megvoltát, írván azt többnyire дч (dč)-vel, melyet egy külön jegyzetben (34. l.), mint a č lágyát tüntet föl, épen úgy, a mint з, з az s, c-nek, ž, ж az š, ш-nek stb. lágya. Így ír : аржа арча (Visn. арча), ажа адча (Visn. ача), солонже солондче, кажача кадчака (Visn. качагга кажача kecske), кланжа кландча (Visn. клянча) stb. Azonban nem egészen következetesen néha a ч-vel is megelégszik дч helyett : ачамь (ačam helyett), молча (molča e helyett molža) e mellett : мондча (monža, дч = ž-vel). Пыен a fentebbi mintánkban álló казярчб e helyett : казярдчб.

Így a lágy ž mássalhangzónak a csuvas nyelvhangok között, még Visnevszki azt ki nem jelentő írásában is megvoltáról kétség nem lehet, még ha Reguly nem tanuskodnék is erről a maga latinbetűs írásmódjával. Csak arra kérem a t. olvasót, hogy a mondottak szerint igazítsa meg I. csuvas cikkemben előforduló némely Visn-féle szóban a č-t ž-re, p. o. 222. lapon ача, ачам erre : ажа, ачам.

4) *il-es* (venni)

Egy. *il-dem* Több. *il-demir*
il-den *il-dir*
il-je *il-jis*

5) *pidärtär-es* (végeztetni vmit)

E. *pidärtü'r-dem* T. *pidärtü'r-demir*
pidärtü'r-den *pidärtü'r-din*
pidärtü'r-je *pidärtü'r-jis*

6) *ag-as* (magot vetni)

Egyes: Többes:
akrem, akräm akremir, akräm-er
akren, akrän akrer, akrär
akre, akre akris, akriš

7) *pragh-as* (vetni, dobni)

Egyes: Többes:
prahrem prahremir
prahren prahrir
prahre prahr-iš

8) *üg-es* (esni)

E. *ükrem* v. *ükriim* T. *ükremir*
ükren *ükriir*
ükre *ükriš*

9) *küd-es* (vární)

E. *kütrüm* T. *kütrüm-ir, -remir*
kütrün *kütrür*
kütre *kütrüš, -res*

10) *tid-as* (fogni)

Egy. *titrem* Több. *titremir*
titren *titrir*
titre *titris*

11) *vid-es* (égetni)

Egy. *vi'trem* Több. *vitremir*
vi'tren *vitrir*
vitre *vitris*

12) *šab-as* (csapni)

Egy. *šaprem* Több. *šapremir*
šapren *šaprer*
šapre *šapriš*

13) *jav-as* (tekerni)

Egy. *javrem* Több. *javremir*
javren *javrir*
javre *javriš*

14) *üm-es* (szopni, emni)

Egy. *ümrüm* Több. *ümrüm-ir*
ümrün *ümrür*
ümre *ümris*

15) *puz-as* (rontani)

Egy. *pusrem* Több. *pusremir*
pusren *pusrir*
puste *pustiš*

16) *iz-es* (inni)

Egy. *isrem* Több. *isremir*
isren *isrir*
isre *isris*

17) *až-as* (gázolni)

Egy. *ašrem* Több. *ašremir*
ašren *ašrir*
ašre *ašriš*

18) *sij-as* (si-, enni)

Egy. *sirem* Több. *sirem-ir*
siren *sirir*
sire *siriš*

19) *tuv-as* (tu-, tenni)

Egy. *turem* Több. *turem-ir*
turen *turer*
ture *turiš*

20) <i>kala-s</i> (mondani)		21) <i>hibirdä-s</i> (örülni)	
Egy. <i>kalarem</i>	Több. <i>kalaremir</i>	E. <i>hibirdärem</i>	T. <i>hibirdäremir</i>
<i>kalaren</i>	<i>kalarir</i>	<i>hibirdären</i>	<i>hibirdärir</i>
<i>kalate</i>	<i>kalatiš</i>	<i>hibirdäre</i>	<i>hibirdäris</i>

Látjuk ezen, hogy csak úgy nevezzük, „*praeteritum*“-ban az igetőhez legalább az 1. 2-dik személyekben, hol *d*-vel, hol *r*-rel kezdődő, egyébiránt pedig egymáshoz hasonló végzeteket járúlni. Kérdés lehet, vajjon az *r*-rel készült *praeteritum* nemcsak jelentés szerint, de alak szerint is ugyanaz-e, mi a *d*-vel készülő, vagy nem? Ha minden igetőhez mind a *d*-s mind az *r*-es végzetek járúlnának, akkor bátran két, bár hasonjelentésű, csuvas *praeteritum*ról szólhatnánk; azonban csak kissé szorosabban kell nézni, hogy mily végbetűjű igetőhez járúlnak *d*-s végzetek, s mily végbetűjűhöz *r*-es végzetek, s azonnal a kétféle végzeteknek egymáshoz való igazi viszonyát föl fogjuk ismerni. Ugyanis *r* és *l* végű igetőhöz a *d*-vel kezdődő végzeteket látjuk csatolva: *kuzar-dim* Elsőgr., *bol-dim* Visn., *sir-dim* Ahl., és Reguly 1—5. példái; ellenben *g*, *gh*, *d*, *b*, *z*, *ž* vagyis (az önálló igetőt véve) *k*, *h*, *t*, *p*, *s*, *š*, meg *m*, *v*, végre *u*, *i*, *a*, *ä*-végű igetőkhez az *r*-rel kezdődő végzeteket. Ebből nem nehéz észre venni, hogy az *d*-s és *r*-es végzetek egymáshoz ugyanazon viszonyban állanak, a melyben egymáshoz a *da* és *ra* locativusi ragalakok, vagy a *darah* és *rah* (*rarah*) comparativusi képzőalakok: azaz a *d* és *r* szerint való különbség itt is ott is, nem eredeti, hanem a csuvas nyelv némi hangtani szabályánál fogva követelt külső, s így mintegy csak látszó különbség. A *ra* locativusi ragalakot *r*, *l*, *n*-en kívül akármely más mássalhangzón meg az önhangzókon végződő névtők veszik föl, szintilyenek a *rah* (*rarah*) képzőalakot; sőt *l* és *n* után is, legalább állhat még *ra*, de rendesen *da*; kivétel nélkül és kizárólagosan *da* (*dä*) az *r*-névtők után. A fentebb a *praeteritum*ról adott példákban tehát a *kuzardim*, *turdum*, *boldim*-ban csak úgy látjuk a *dim* végzetet, mint *šubar-da*, *jal-da*-ban a *da* ragot. Történetesen a fent hozott *praeteritum*-példák között nincs *n*-en végződő igető; másutt fordul elő Regulynál *silen-je* megharagudott, *čin-je* kért, *poron-žis* éltek; az Evang.-ban *čin-žes*, *tülen-žes*, melyek 3-dik személybeli alakok, nem különben mint *kil-že*, *pol-že* (Reg., *bol-že* Visnevszki), s melyeknek megfelelő 1. és 2. személyei tehát *d*-vel vannak: *silen-dem*, *čindem* stb. Azonban az Evang.-ban *inän-res* (hit-

tek) is többször (nem *inän-žes*), a miből végre azt következtethetjük, hogy az *n*-végű ige-tők, rendszeren a *d*-vel való praeteritumi végzete-
ket veszik föl, de néha az *r*-rel valókat is, épen úgy a mint *šojtan-da*
mellett van *šojtan-ra* is. — Megmaradó *j*-re végződő tő sincs a fen-
tebbi példák között; ilyenhez *r*-es képző járúl: *kaj-rem* mentem.

A végzetek magok megint az 1. és 2. személyben láthatón sze-
mélyragokat mutatnak föl, olyan alakúakat, milyenek a birtokos
személyragok. Az 1-ső személyben *m* (v. ö. birtokosrag *ul-em*); töb-
besben: *mír, mür* (v. ö. *ha-mer, ha-mür*); a 2-dik többesi szemé-
lyben *ír, ir* vagy csak *r* (v. ö. *hv-ír* Elsőgr., *iksi-r* v. *iks-ir* Reg.);
azért most már az egyes számbeli 2. személyi *n-re* (*-de-n*), mint
olyanra mutathatunk, mely a 2. birtokos személyrag *u, ü*-nek erede-
tiekben *un, ün* voltát, más bizonyítékokhoz hozzájárulólag bizonyítja.
— A 3-dik személy praeteritumi végzeteiben azonban nem látszik
személyrag, s azok után, miket fentebb a praesensbeli 3. személy-
alakról mondtunk, már mit sem csodálkozunk, hogy az úgy van.
A *re* és *že* tehát a pusztá képzők vagy képzőalakok, melyekkel egy
nomen praeteriti készül, mely maga a 3. személy egyszámban; töb-
besszámban pedig csak a legrövidebb többesi ragot veszi (*s*, v. ö. a
praesensben *se: tidas-se*; vagy tulajdonképen nem *s* hanem *š*, a mint
še is van, Reguly többször megjelölvén az *š*-t, mintsem elhagyván
annak mejelölését): így lesz *-res, -žes* (*-reš, -žeš*) Elsőgr. Visn., *riš,*
žiš (*ris, žis*) Reg. (csak 9. példa: *res*, vagy az előbbi *ü* miatt *rüš*).
— A *re*, azt látjuk világosan, egyszersmind a képző, melyhez a *rem,*
ren, remir végzetekben a személyragok járúlnak, nem különben
mint *kimem*-ben az *m* birtokosrag *kime* névtőhez. De a *re*-nek elle-
nében állván *že*, nem látjuk mindjárt, mint lesz ebből személyragok-
kal *dem, den, demir*. Nem is lesz *že*-bül *de-m* stb., hanem abból, a
miből *že* maga is elváltozott, s ez a *re*-nek megfelelőleg nem lehet
más mint *de*. Hogy azonban jobban megértessük magunkkal, hogy
lett azon *de*-ből *že* (megjegyezzük, hogy Ahlqvist, egyszámban
ugyan *sir-že-t*, de a többesben *sir-des-et* ír, hol Regulynak s a többi-
nek *žes-jök* van), figyelmezzünk csak arra, hogy Reguly a 9. példában
dem, den, demir végzete-
ket *d*-vel írja, de *dir* (hol *i* van a *d* után);
hogy 6. 15. 20. *re-t* ír *r*-rel, minek megfelelője megint *de*; hogy nála
általában a *že* (nem különben *re*) mihelyt a többesi *s, š* hozzájárulás-
sával zárt szótaggá válik, *i* hangzóval ejtetik (*žiš* — *riš*), és legott
eszünkbe veszszük, hogy a *že* helyett megvolt *de*-nek *e* hangzója

csak olyan *e*, milyen a 3-dik birtokosrag *e* (*ul-e*, *horan-e*), mely a *t*-végű névtőhez, p. o. *pürt*, *ut*-hoz járulván, miáltal az legelőbb *d*-végű lesz: *pürd*, *ud*, egyszersmind ezen *d*-t *ǰ*-vé változtatja: *pürǰe*, *uǰe*. Egy szóval az olyan *e*, melyben *j*-hangúság lappang, s az előtte való mássalhangzóra hat. Azonban épen azért, hogy a *de* praeteritumképző némely esetben (*l*, *r*, *n* után) *ǰe*-vé vált, úgy hogy most ugyanazon egy képzőnek háromféle alakja van előttünk: *de* (*de-m*, *de-n* stb.), *re* és *ǰe* (meg több. 3. szem. *ǰiǰ*), a legszebb analogia jö létre ezek között és a locativusi *da*, *dü* meg *ra*, *rü* és *ǰä*, *ǰe* vagy az ablativusi *dan*, *dün*, *den*, meg *ran*, *rän*, *ren*, és *ǰen* ragalakok között, ott is itt is mindegyik, a ragot vagy képzőt kezdő betű (*d*, *r*, *ǰ*) hasonló hangtani föltételek alatt jelenvén meg.

A praeteritumi ragozásnak még azon sajátágát kell megemlíteni, hogy a képző önhangzója, különösen a személyragok előtt, hangzati súlyban elgyengyülvén, néha az előtte való *u* és *ü* hangzóhoz assimilálódik: *turdum*, *turdun*, *turdumir*, *turdur* (1); *kütrüm*, *kütrün*, *kütre mir* mellett *kütrümir*, *kütrür*, *kütres* mellett *kütrüǰ* (9); *ümrüm*, *ümrün*, *ümrümir* (14), *ükrem* mellett *ükrüm* (8). Ilyen önhangzóassimilatio a csuvasban csak gyéren mutatkozik, s itt is látuk, hogy nem hat által a különszótagot tevő *mir* személyragra (nem *kütrümür* stb.). Az *akrä*m, *akrän*, *akrämer*, *akvär* (6)-beli *ä*-nak mi voltáról már fentebb **a**) pont alatt volt szó. Mind ezen jelenségek mellett nagyon is figyelembe venni való a praeteritumalakok hangsúlyozása: a hol csak ki van téve a hangsúlyozás Elsőgr.-ban, Visn. és Regulynál, soha sincs a végzeteken a hangsúly, hanem az igető valamely szótagján; csak Ahlqvist ad ettől eltérő két hangsúlyozást; *sirdimür*, *sirdür*; a Káté és Evang. pedig következetesen az igetőre teszik a hangsúlyt a praeteritumi alakokban. — Egy másik sajátág az, hogy némely *r*-végű igetők a *dem*, *den* stb. *ǰe*, *ǰiǰ* végzetek előtt elhagyhatják vég *r*-jüket: *tur-dum* stb. mellett *tu-dum* stb. *tu-ǰe*, *tu-ǰis* (1); szintígy Reguly itt-ott adta példamondataiban gyakrabban előfordul: *pa-dem* (e. h. *par-dem*) adtam; *pü-dem* (e. h. *pür-dem*) jártam, *ja-ǰe* (e. h. *jar-ǰe*) eresztett, küldött; nem különben az Evang.-ban akad elégszer: *ba-ǰe* (= Regulyféle *pa-ǰe* adott), *bü-ǰe* v. *pü-ǰe* (járt, ment) s egyebek. Az *r*-nek ezen kihagyása azonban más mássalhangzóval kezdő végzetek előtt is fogjuk találni. Arra azonban tekintettel kell lennünk, hogy Reguly a 2. 3. 4.-beli többtagú igetők vég *r*-jét nem hagyja el, s úgy látszik, hogy csak egytagú

igetőkre szorítkozik e hangtani sajátság, és talán az egytagúaknak is csak bizonyos leggyakrabban használt számára.

Az imént tárgyalt *r*-vesztés azonban igen érdekes igealak föl-derítésére szolgál. Ugyanis a csuvasban a copula-féle lat. „esse“ ige a praesensben nincsen, és mondják, úgymint a magyarban, ezeket : *vul tarze* ő munkás-ember, *ku manen ez* [az] enyim; de ezeket is : *vul vurmanda* ő az erdőben [van], *eb sumar* én beteg [vagyok]. De van az „erat, vala“-t jelentő praeteritum : *če*, p. o. *ilik ku arman če* ennekelőtte ez malom vala; *vul onžoh vurmanda če*. Már azt látjuk, hogy a *če* igealak, még pedig praeteritum egyesszámi 3-dik személye; de mi ennek igetője, azt éppen nem látjuk. Nem is csoda, mert az teljességgel nincs itt. A *če* maga csak praeteritum-végzet = *že*, vagy azért is kemény *č*-vel, mert ez a mássalhangzó a szó elejére került. Az előbbieket szerint pedig gyaníthatjuk, hogy a mi ezen *če* elől elveszett, *r* volt, a mely előtt legfelebb még egy önhangzó lehefett, akár magas, akár mélyhangú, a mit a végzet önhangzója szerint meg nem lehet határozni; tehát föltételes megvolt igető (ha a nem tudható önhangzót *ε*-nek írjuk) : *εr*, a miből lett *εr-že* helyett (*pa-že* stb. hasonlatára) *ε-že*; az *ε* is eltűnván, hangzatilag *-že* helyett *če*. A keleti törökségből ezt egyenesen meg lehetne bizonyítani, ha azt itt hasonlításba venni akarnók. Egyébiránt, hogy itt képtelenséget ne lássunk, tekintetbe kell venni, hogy a copula-ige felette gyenge hangzati súlylyal van, s a csuvasban merőben encliticus szócskának mutatkozik; ilyen szók a csuvas nyelvben, melynek hathatós hangsúlyozását már több ízben tapasztaltunk szórövidítőnek (v. ö. *šta, štan*, 256. lap.), igen szeretnek csonkúlni. Reguly p. o. ismeri még az *eš* szót, mely belet, belső részt, valaminek belsejét jelenti. Ettől van a (természetesen szintén enklitikonszerű) postpositio *šne*, e helyet : *ešne*, és tovább *ežine* „belsejébe = belé.“ Végre a képtelenségnek semmi módja sem lesz, ha majd ugyanezen eltűnt igetőnek még egy másik hasonlóképen csonkult alakját látjuk vagy talán egynél többet is. — Reguly néha kettős *čč*-vel írja (írasmódja szerint *ttsch*), p. o. *vul onžoh isre-čče* ő akkor munkában vala; *vul pa-žan čürgüre-čče* ő ma templomban vala. Ezt talán a *če* előtt való hangsúlynak (mert *isre'*, *čürgüre'* szók végén van) tulajdoníthatjuk, vagy pedig, s ez valószínűbb, a *če* elől elveszett önhangzó helyén még érezhető hiatusnak *acquivaleus* kifejezése lehet, úgy hogy eléggé phonetice s egyszersmind etymologice így írható k a fent

idézett példákat : *isre'*-čē, *čürgüre'*-čē. — Különös, hogy a čē további személyrag nélkül 1. személyű alanyval is járhat (s így alkalmasint 2. személyűvel is) : *eb sumar čē* én beteg valék ; *eb onžoh pičen čē* én akkor egymagam valék.

Fentebb Elsőgr. mintája a többesi 3. személyben *kazaržes* mellétt még ezt teszi : *kazartres*. Hogy ez utóbbi nem lehet *kazaržes*-szel azonos, *kazar* töhez tartozó alak, hanem egy *kazart* tönek (infin. *kazard-as*) szabályszerű praeteritumbeli többesi 3. személye, az eddigiek után kiki maga látja.

A „praeteritum“ használatáról Reg. ily példát ad : *eb kordem ona ir* én láttam őt reggel ; *onžoh eb piderdem ham ize* akkor végeztem el dolgomat ; *vul titni-čē ona, kajlah jaže* ő fölfogadta vala, (de) megint visszaküldé. — Az Evang.-ban elbeszélő múltnak rendszeren a *dem*, *rem*-végű praeteritum használtatik.

c) „Imperfectum“ név alatt hoz Reguly egy igealakcsoportot, mely külsőleg úgy írható le, hogy az igetőhez, ugyanazonképen mint a praesensbeli *adep*, *edep* stb. végzetek, illetőleg mint a nomen praesentis képzője *at*, *et (ät)*, ezen ragasztékok csatlódnak :

Mélyhangú töhez :		Magashangú töhez :	
Egy. 1. -attim-čē	Több. -attemir-čē	Egy. -ettim-čē	Több. -ettemir-čē
2. -attin-čē	-attir-čē	-ettin-čē	-ettir-čē
2. -at-čē	-atčes	-etčē	-etčis
	v. atčis		v. etčes

Például : <i>tuv-as</i> (tenni)		<i>küd-es</i> (várni)	
Egy. <i>tuvattim-čē</i>	T. <i>tuvattemir-čē</i>	Egy. <i>küdettim-čē</i>	T. <i>küdettemir-čē</i>
<i>tuvattin-čē</i>	<i>tuvattir-čē</i>	<i>küdettin-čē</i>	<i>küdettir-čē</i>
<i>tuvat-čē</i>	<i>tuvatčes</i>	<i>küdetčē</i>	<i>küdetčis</i>

Nem szükség Regulynak több példait is fölhozni, a melyek ezektől nem térnek el semmiben, és a praesensbeli példák szerint a megmondottképen előállíthatók. Csak *až-as* mintájában azon jelentéktelen variatiót látjuk, hogy 1., 2. szem. *ažattem*, *ažatten*. A többesi 3. szem. a mélyhangúak közül *-atčis*-végűnek vannak írva : *kala-*, *až-*, *puz-*, *jivalandar-*, *tur-* igetők ; magashangúaknál rendszeren *etčis* van, csak egyszer *etčes* : *iz-etčes*. A hangsúly, az *at*, *et* szótagon, ki van téve Regulynál ezekben : *puzat'ttim-čē*, *pidirtüre'ttim-čē* stb., *pidere'ttim-čē* stb., *jivalandara'ttim-čē* stb.

Se Elsőgr., se Ahlqvist nem adják az imperfectum alakjait; de adja Visnevszki (a *tt* nála $\pi\tau = dt$ -vel van írva) a *bol* és *islä* tök imperfectumát így :

Egy. <i>bola'ttüm</i> -če	T. <i>bola'ttümür</i> -če		Egy. <i>islä'düm</i> -če	T. <i>islä'tümür</i> -če
<i>bola'ttün</i> -če	<i>bola'ttün</i> -če		<i>islä'ttün</i> -če	<i>islä'ttün</i> -če
<i>bola't</i> -če	<i>bola'tčes</i>		<i>islä't</i> -če	<i>islä'tčes</i>

Az Evang.-ban találjuk ugyanezen imperfectumalakot, p. o. János Ev. 5, 4: *Pülühsü . . . ana'tče* (*κατέβαιεν*) *kül šne i putrada'tče* (*ἐτάρασσε*) *šivne*; *kam-da pervej kirü'tče* (*ὁ οὖν πρῶτος ἐμβάς*) . . . , *vil čirillä'tče* (*ὕμης ἐβίετο*). Itt vannak az *an-*, *putrad-*, *kir-*, *čiril-* igetők egyesbeli 3. személyi imperfectumalakjai, még pedig, mint imént Visnevszkinél is láthatni, a hangsúly az *at*, *üt* szótagon van.

Nincs kétség, hogy nem ok nélkül való az imperfectumi végzeteknek a praesensbeliekhez való nagy hasonlósága. Mert az *-attüm*-če, *-ettüm*-če első alaprésze mindenesetre az *at*, *et* (*üt*) és ez azonos az *at*, *et* (*üt*) nomen praesentis képzőjével. Ehhez pedig az 1. és 2. személyekben (*attüm*, *attümür*, *attün*, *attünür*, *ettüm* stb.) nem lehet, hogy csak a személyragok járultak légyen, mint a praesensben; mert a kettős *tt* így semmiképen nem keletkezhetik vala, kivált miután a hangsúlyozás tökéletesen ugyanaz, mely a praesensalakokban is van, hol nincs kettőzés; nem tekintve azt, hogy, *at*, *et*-hez csupa személyragok lépven, nem imperfectum, hanem praesens kerül ki. A kettős *tt* földerítésére vezetnek a 3. személybeli alakok: *-atče*, *-etče*, több. *-atčes*, *-etčis*. Ezekben a nomen praesentis (*at*, *et*)-hez járul *če*, több. *čes*, *čis*. Hogy mi a *če*, azt tudjuk a fentebb **b)** alatt való fejtegetésből; hogy mi a *čes*, *čis*, szintén a **b)** pontból tudhatjuk: a *če*-nek mint praeteritumi egyesbeli 3. személynek szabályszerű többese; amaz = vala, erat, emez = valának, erant. Így tehát *tuvatče* = tevő-vala, azaz: teszen vala, *tuvatčes* = tevő valának, azaz: tesznek vala. A *tuvatčes*-ből pedig egyszersmind azt látjuk, hogy a csuvas nyelv, összetétel által állítván elő imperfectumát, az összetételnek melyik részén akarja megjelölni a szám meg személy viszonyát: látjuk ugyanis, hogy ezeket az összetételnek második részén, a copulaféle „esse“ igének praeteritumán akarja megjelölni. De melyek a csuvas „esse“ igének, 1. és 2. személyei, a *če* és *čes* harmadik

személyalakok mellett? Ezeket nem tudjuk, de a fentebb **b)** alatt a *če* eredetéről adott fejtegetés szerint könnyen találhatjuk. A *če*-nek igetője levén t. i. *er* (*ε* meg nem határozható önhangzó), ehhez a praeteritumnak *d*-vel kezdő 1. és 2. végzetei (mert *r* után ezek kellene) így járulnának :

Egy. 1. <i>er-dem</i> v. <i>er-dim</i>	Több. <i>er-demir</i>
2. <i>er-den</i> v. <i>er-din</i>	<i>er-dir</i>

Az *r*-nek *pa-dem*, *tu-dum* stb. analogiája szerint való kiszorítása után lesz :

Egy. 1. <i>ε-dem</i> v. <i>ε-dim</i>	Több. <i>ε-demir</i>
2. <i>ε-den</i> v. <i>ε-din</i>	<i>ε-dir</i>

Ezen alakok elől, mint az *er-je*, *ε-je*-ből lett *če* elől, elpusztulván az *ε*, még pedig hasonló okokból, lesz :

Egy. 1. <i>tem</i> v. <i>tim</i>	Több. <i>temir</i>	(illetőleg : 'tem v. 'tim, 'temir
2. <i>ten</i> v. <i>tin</i>	<i>tir</i>	'ten v. 'tin, 'tir).

Ezek már most, nem meglevő hanem a megvolt alaktartalmoknál fogva, azt jelentik, hogy : „valék, valál, valánk, valátok (eram, eras, eramus, erant),“ s velők a csuvas nomen praesentisből, p. o. *tuvat*-ból imperfectum így készül :

Egy. 1. <i>tuvat-tim</i>	Több. <i>tuvat-temir</i>
2. <i>tuvat-tin</i>	<i>tuvat-tir</i> .

Ez tökéletesen azon imperfectum, melyet a csuvasban előtalálunk, csak hogy ebben még egy pleonasticus *če* csatlódik hozzá : *tuvattim-če*. E pleonasmus abból magyarázható meg, hogy miután másutt a *če*-hez tartozó 1. és 2. személyi praeteritumalakok a közhasználatból kivesztek (hiszen azt is mondják : *eb tumar če* én beteg *vala*) s így már az imperfectumbeli *tim*, *tin*, *temir*, *tir* nem érzetnek és értetnek *vala* azt jelentőknek, a mit jelentők : a csuvas még egyszer hozzáfűggesztette a jól értett *če*-t, hogy az imperfectumnak, mint egy múlt időalaknak értéke határozottabban kitűnjék. De nem tette ám még egyszer a 3. személyalak után is (nem : *(tuvatče-če, tuvatčes-če)* : mert még igen jól érezheti és értheti *vala*, hogy mit jelentő a *tuvat* után való egy *če* is, meg mit jelentő a *čes*,

Az imperfectumi alak jelentését (mely a fentebb az Evang.-ból idézett helyből is elég jól kivehető) mutatják még Reguly ezen példái : *vul pajan kilnežoh eb sirattim-če* (szó szerint) : ő ma jöttek-e én *irok vala*, azaz : mikor ő ma jöve, én írok vala (Reg. ezt németül adja : als er heute kam, so schrieb ich) ; *šordazam šonassi ? eb onda čohne šonatčes* (szó szerint) : a gyertyák égnek-e ? én-ottkor égnek vala (Reg : sie brannten, als ich da war). *Eb ilik virenetim-če, hal jerismestep* én előbb (ez előtt) tanulok vala, most nem érkezem rá (я прежде учился, теперь мнѣ не доучръ).

d) Elsögr.-ban mint „összetett conjugatió“-t a *kazar* igetőnek ezen alakcsoportját találjuk :

Egy. <i>ap kazarza'ttim</i>	Több. <i>aber kazarza'ttimir</i>
<i>as kazarza'ttin</i>	<i>azer kazarza'ttir</i>
<i>vil kazarza'čče</i>	<i>vilzam kazarza'ččes</i> (a čč így írva : [тч тč]).

Visnevszki, Ahlqvist nem hozzák ezen igealakot. Reguly azonban mint „plusquamperfectumot“ fölvette mintáiba, azon különbséggel, hogy az 1. és 2. személyekben még *če*-t ad hozzá. Képzésmódja nála az, hogy az igetőhöz hozzájárulnak ezen végzetek :

Mélyhangú töhez :	Magashangú töhez :
Egy. <i>zatim-če</i> v. <i>zattim-če</i>	Egy. <i>zetim-če</i> v. <i>zettim-če</i>
<i>zatín-če</i> v. <i>zattín-če</i>	<i>zetín-če</i> v. <i>zettín-če</i>
<i>začče</i>	<i>zečče</i>
Több. <i>zatemir-če</i> v. <i>zattemir-če</i>	Több. <i>zetemir-če</i> v. <i>zettemir-če</i>
<i>zatír-če</i> v. <i>zattír-če</i>	<i>zetír-če</i> v. <i>zettír-če</i>
<i>začčes</i> (<i>začes</i>)	<i>zeččis</i> (<i>zečis</i>)

E végzetek *z*-je természetesen kemény *s*-szel váltakozik, ha az igető *l, m, n, r, j, v*-n kívül más mássalhangzón végződik. A hol így *š-s* keletkeznék, találunk *šš*-et (írva *ssch*) : *aššatim* (tő *až*-as, *aš*).

Például : <i>tuv-as</i>	<i>pragh-</i>	<i>iz-</i>	<i>jivalandar-</i>
Egy. <i>tuzatim-če</i>	<i>prahsatim-če</i>	<i>issetim-če</i>	<i>jivalandarza'ttim-če</i>
<i>tuzatín-če</i>	<i>prahsatín-če</i>	<i>issetín-če</i>	<i>jivalandarza'ttín-če</i>
<i>tuzáčče</i>	<i>prahsačče</i>	<i>issečče</i>	<i>jivalandarz'ičče</i>

T. <i>tuzatemir-če</i>	<i>prahsattemir-če</i>	<i>issetimir-če</i>	<i>jivalandarza'ttemir-če</i>
<i>tuzatir-če</i>	<i>prahsattir-če</i>	<i>issetir-če</i>	<i>jivalandarza'ttir-če</i>
<i>tuzáččes</i>	<i>prahsaččes</i>	<i>issečis</i>	<i>jivalandarza'ččis.</i>

Láthatni, hogy Reguly írása a végzetekben az egy *t* és kettős *tt* között ingadozik. Néha az egyesszámban teszen *t-t*, többesben *tt-t*. Azonban túlnyomó sokkal az egy *t*-vel való írás : mind két számban *tt*-vel vannak írva a végzetek az *elekle-*, *hibirde-*, *kala-*, *ag-* (*aksa'ttim* és *aksa'ttäm*) *pidir-*, *jivalandar-* tök után ; csak a többesszámban *üg-*, *pragh-* után (*üksettemir*, *prahsattemir*). A *čč* (*ttsch*) majdnem kivétel nélkül, akár *t*-vel akár *tt*-vel vannak írva az 1. és 2. személyek : csak *aššačes* (*až-as*, *aš*), *issečis* találkozik a körülbelül húsz mintában. — Megemlíteni való még az *aksattim* mellett való *aksa'ttäm-če*, *aksa'ttän*, *aksačče*, *aksattämër*, *aksa'ttär*, *aksaččis*. V. ö. fentebb **a)** és **b)** alatt az *ag-as*, *ak-tö* praesensét és praeteritumát. — A hangsúly, a hol csak ki van téve, Elsőgr.-val egyezőleg, a végzet első szótagján (*za*, *sa*, *ze*, *se*) van.

Mielőtt ezen „plusquamperfectum“ alakulásáról valami véleményt képeznénk magunknak, még jelentéséről kell némileg bizonyossá lennünk. Reguly így illusztrálja azt: *vul kiličen külzettim-če* mikor jöve, [már] befogtam vala [a lovakat] (als er kam hatte, ich schon eingespannt); *eb kajzattim-če vul mana taverže* én [már] elmentem vala, ő engem vissza terite (visszahíva) (Reg: ich war schon fortgegangen, [но] онъ меня воротилъ); *eb ilik perlastik vi-renzettim-če, hal mandem* én ennek előtte egy keveset tanultam vala, [de] most elfelejtettem (... выучился былъ, [но] теперь позабылъ); *eb pirzattim-če ončoh, sirin nikamda kilde šok-če* én mentem vala akkor [hozzátok], senkitek nem vala otthon (Reg. я былъ у васъ, у васъ никого не было дома, ткр. én nálatok voltam, nálatok senki nem vala otthon). — Ezekben a *zattim-če* stb. alak egyenes „plusquamperfectum“-nak mutatkozik.

Az szembetünő, hogy megint összetett igealak van előttünk ; Elsőgr. is egyenesen „összetételes“-nek nevezi, noha nem mondja, hogy és miből. Szembetünő az is, hogy a végen való *tim*, *tin*, *če*, *temir*, *tir*, *čis* v. *čes* megint csak a csuvas „esse“ igének elül csonkult praeteritum-alakjai, melyek az imperfectumban is a nomen praesentishez járúlnak ; sőt az 1. és 2. személyekben a hátúl még pleonastice hozzáfüggődő *če*-t is találjuk, épen úgy mint az imper-

fectumban. Hát mi a *za*, *ze*, melyhez az plusquamperfectumban járúlnak a *tim*, *tin* stb. segédigealakok? — A csuvasban *za*, *ze* (vagy kellő mássalhangzó után *sa*, *se*) képzőjű gerundiumalak van, még pedig a végén hangsúlyoztatva (*za'*, *ze'*), p. o. *kor-za'*, mely azt teszi: „mikor, miután látott,“ vagy „látván, látva“ is. Továbbá ezen *za*, *ze* gerundium, sokféle igék előtt, szoros kapcsolatban levén velök, módhatározóul áll, még pedig az így meghatározott igefogalomnak nyomatékos főrésztét teszi, p. o. *tuza horas* elvégezni (tkp. *tuza* tévén valamit oda tenni, ponere; azaz: miután megcsináltuk, készen oda v. letenni, a mi = megtenni), *tohsa ükre* kiesett (tkp. kimenne-esett), *kirze ükre* beléesett (tkp. bemenne-esett), *kalaza. Kidardas* elmondani, elbeszélni (tkp. mondván mutatni, azaz mondás által fölmutatni), *hirelze kajas* megszépülni (tkp. szépülve-menni), *kirze laras* megakadni, p. o. sárban (tkp. bemenne-ülni, azaz: miután bekerültünk, benn ülni) stb. stb. (l. alább **S**, **a** alatt). Ilyen alkalmazását találjuk különben a szorosabb török nyelvekben is a *p*, *b*-végű gerundiumnak, meg azt is, hogy ez az „esse“-féle segédigévé vált *tur* igével perfectumot kifejező összetételben áll. Ezek után már igen megfogható lesz előttünk, hogy miképen tétethetett össze a csuvas „esse“-ige praeterituma a *za*, *ze*-féle gerundiummal plusquamperfectum kifejezésére. De már most ennek alaki sajátságait is vagyunk képesek megmagyarázni. Regulynak *tt*-je nem ok nélkül való; a *č* sem, melyet állandóan használ. A *za*, *ze*-vel való alapalak, mely a végén hangsúlyos, mint a *za'ttim*-ban is a *za*-n van a hangsúly, fölveszi a *tim*, *tin*, *če*-t az ezek előtt (az elveszett igető helyén való) hiatussal:

tuza'-tim, *tuza'-tin*, *tuza'-če* a mi úgy hangzik mint:

tuza'ttim, *tuza'ttin*, *tuzačče*. Lásd **b**) alatt a 368. lapon az *isre'*-*čče* magyarázatát. — Most végre az is világos, hogy etymologice *č*-t kell írni (a minék úgyis ejtjük) a *tč*-t, melyet Elsőgr. ír, és a Reg.-féle *ttsch*-t. Másképen van a dolog az imperfectumban, hol *t*-végű nomen praesentis szolgál alapúl, tehát *t-če*-féle írás felel meg (ugyanazon ejtés mellett) az alaknak eredetének.

e) Az egyszerű képzővel való csuvas „futurum“-alakra Elsőgr. a *kazar* és *bol* igetökről szolgáltat példát:

Egy. 1. *ap kaza'rap*
2. *aze kaza'rën*
3. *vil kazare'*

Egy. *ap bo'lap*
as bo'lan
vil bo'le

Több. 1. <i>abir</i>	<i>kaʒa'ribir</i>	Több. <i>abir</i>	<i>bo'labar</i>
2. <i>azir</i>	<i>kaʒa'rür</i>	<i>azir</i>	<i>bo'lar</i>
3. <i>vilzam</i>	<i>kaʒa'rüš</i>	<i>vilzam</i>	<i>bo'leze, pó'leze</i>

Visnevszki ige adja a *bol* és *islü* igetöket :

Egy. <i>bola'm</i> , <i>bo'lib</i>	Több. <i>bo'libir</i>	Egy. <i>islü'm</i> , <i>i'slib</i>	Több. <i>i'slibir</i>
<i>bo'lin</i>	<i>bo'ür</i>	<i>i'slin</i>	<i>islir</i>
<i>bo'le</i>	<i>bo'leš</i>	<i>i'sle</i>	<i>i'sleš</i>

Ahlqvist a *sir* és *hinü* igetöket :

Egy. <i>sir'ip</i>	Több. <i>sir'ibir</i>	Egy. <i>hinüm</i>	Több. <i>hinebir</i>
<i>sir'in</i>	<i>sir'ür</i>	<i>hinän</i>	<i>hine'r</i>
<i>sire'</i>	<i>sir'ize'</i>	<i>hine'</i>	<i>hineze'</i>

Reguly mintái ige hozzák a „*f u t u r u m o t*“ :

1) <i>ag-as, ak-</i> :	2) <i>üg-es, ük-</i> :		
E. <i>a'gep a'gäp</i>	T. <i>a'gebir agäbër</i>	Egy. <i>ügüp</i>	Több. <i>ügübir</i>
<i>a'gen a'gän</i>	<i>a'ger agär</i>	<i>ügün</i>	<i>ügür</i>
<i>a'ge a'ge</i>	<i>a'gis agiš</i>	<i>üge</i>	<i>ügiš</i>
3) <i>pragh-as, prah-</i> :	4) <i>tid-as, tit-</i> :		
Egy. <i>praghip</i>	Több. <i>praghebir</i>	Egy. <i>tidep</i>	Több. <i>tidebir</i>
<i>praghen</i>	<i>praghir</i>	<i>tiden</i>	<i>tidir</i>
<i>praghe</i>	<i>praghiš</i>	<i>tide</i>	<i>tidiš</i>
5) <i>küd-es, küt-</i> :	6) <i>vid-es, vit-</i> :		
Egy. <i>küdüp</i>	Több. <i>küdübir</i>	Egy. <i>vidüp</i>	Több. <i>videbir</i>
<i>küdün</i>	<i>küdür</i>	<i>viden</i>	<i>vidir</i>
<i>küdü</i>	<i>küdüs</i>	<i>vide</i>	<i>vidiš</i>
7) <i>šab-as, sap-</i> :	8) <i>üm-es, üm-</i> :		
Egy. <i>šabep</i>	Több. <i>šabebir</i>	Egy. <i>ümüp</i>	Több. <i>ümübir</i>
<i>šaben</i>	<i>šabir</i>	<i>ümüün</i>	<i>ümüür</i>
<i>šabe</i>	<i>šabis</i>	<i>üme</i>	<i>ümiš</i>
9) <i>jav-as</i> :	10) <i>iz-es, is-</i> :		
Egy. <i>javep</i>	Több. <i>javebir</i>	Egy. <i>izip</i>	Több. <i>izebir</i>
<i>javen</i>	<i>javer</i>	<i>izin</i>	<i>izir</i>
<i>jave</i>	<i>javiš</i>	<i>ize</i>	<i>iziš</i>

11) *puz-as, pus-* :

E. <i>puzip</i>	T. <i>puzebir, -bir</i>
<i>puzin, puzen</i>	<i>puzir, -zir</i>
<i>puze</i>	<i>puziš</i>

12) *až-as, aš-* :

Egy. <i>ažip</i>	Több. <i>ažebir</i>
<i>ažin</i>	<i>ažir</i>
<i>aže</i>	<i>ažiš</i>

13) *il-es* :

Egy. <i>ilip</i>	Több. <i>ilebir</i>
<i>ilin</i>	<i>ilir</i>
<i>ile</i>	<i>iliš</i>

14) *jivalandar-as* :

E. <i>jivalanda'rip</i>	T. <i>jivalanda'rebir</i>
<i>jivalanda'ren</i>	<i>jivalanda'rir</i>
<i>jivalanda're</i>	<i>jivalanda'reš</i>

15) *tur-as* :

Egy. <i>turup</i>	Több. <i>turobir</i>
<i>turun</i>	<i>turur</i>
<i>ture</i>	<i>turiš</i>

16) *pidir-es* :

Egy. <i>pi'dirip</i>	Több. <i>pi'direbir</i>
<i>pi'dirin</i>	<i>pi'dirir</i>
<i>pi'dire</i>	<i>pi'diris</i>

16) *tuv-as, tu-* :

Egy. <i>tuvep</i>	Több. <i>tuvebir</i>
<i>tuven</i>	<i>tuver</i>
<i>tuve</i>	<i>tuviš</i>

17) *sij-as, si-* :

Egy. <i>sijep</i>	Több. <i>sijebir</i>
<i>sijen</i>	<i>sijir</i>
<i>sije</i>	<i>sijiš</i>

18) *kala-s, kala-* :

Egy. <i>kalep</i>	Több. <i>kalebir</i>
<i>kalen</i>	<i>kalir</i>
<i>kale</i>	<i>kališ</i>

19) *hibirdü-s, hibirdü-* :

Egy. <i>hibirdep</i>	Több. <i>hibirdebir</i>
<i>hibirden</i>	<i>hibirdir</i>
<i>hibirde</i>	<i>hibirdiš</i>

20) *ele'kle-* :Egy. *ele'klëp (-lip), ele'klën, ele'kle* | Több. *eleklebir, eleklir, eleklis*.

A futurumi végzetek mind önhangzóval kezdődök, azért az igezők véghangja olyképen áll, mint a praesensben *at, et* előtt, értve itt a kemény mássalhangzók elkerülését, és az *u, i*-végűek *uv, ij*-végűvé tételét. Az *α, ä*-végű igezők a futurumban is úgy, mint a praesensben egybeolvasztják a *tő* végönhangzóját a végzet kezdő önhangzójával. A személyragtalan csupa futurumi képző megint az egyszám 3. személyében van szemünk előtt mind mély- mind magashangúlag : *e* : *bol-e, tur-e, iz-e, il-e*; *kala* és *hibirdü, islä* is lesz *kale, hibirde, isle*, melyeket, az önhangzó-végű nevek 3. birtokosragos alakjainak hasonlatára (*opška-i — opški* stb.), bátran *kal'-e, hibird'-e, isl'-e*-nek taglalhatunk. Különben észre lehet venni ezen fu-

turumi *e*-nek szintén *j*-hangú hatását is: magán a *kale* és *hibirden* látszik meg legjobban, mintha ezek tulajdonképen *kala-je*, *hibirdü-je*-ből lettek volna (v. ö. *opšk-i* tulajdonképen *opška-je*, lásd I. cikk a 230. lapon). Hasonlót mutatnak Reguly 4. 5. 6. példái, s ezen kívül még tekintetbe jöhet, hogy a többesi 3. személy rendesen *i* hangzóval lesz (csak 14. -eš). — Ezen többesi 3. személy, szintűgy személyragtalan mint az egyesi, csak az *s* vagy *š* legrövidebb többesi ragot csatolja a pusztá futurumképzőhez, mint a praeteritumban van *riš*, *žiš* az egyesi *re*, *je* mellett; az *š* ragnak egy fokkal teljesebb alakját, mely rendesen a praesensben használatos, a futurumban is látjuk még fentartva Elsőgr.-beli *pole-ze*, *bole-ze*-ben és Ahlqvist *sirri-ze*, *hine-ze*-jében. Az egyesi 3. személyalakot *e* szerint egyszersmind „nomen futuri“-nak nevezhetjük.

Az 1. és 2. személyek ragjai, melyek a nomen futuri-hoz járúlnak, határozottan a praesensbeli személyragokkal egyezők az által, hogy az 1. személy *p*, *b*-vel van (age-*p*, age-*bir* stb.) nem *m*-mel, mint a praeteritumban (akre-*m*, akre-*mír*). Ez Elsőgr.-ban és Regulynál kivétel nélkül áll; Visnevski azonban az egyesszámi *b* (*p*) mellett még *m*-met is használ (bolib, bolam; islib — isläm; meg az igéről való előjegyzeteiben is egy ily példát ad 33. l. kajam — kajib); Ahlqvist meg egyik példáját *p*-vel (sirip), másikat *m*-mel írja (hinäm, nem hinäp), a mi annyival föltünőbb, hogy Visn. is Ahlq. is csak a *bír*, *bír-t* (nem *mír*, *mír-t* is) teszik ki többesi 1. személyragúl. Ezenfelül Visn. a *bola'm*, *islü'm*-et másképen is hangsúlyozza mint a *bo'lib*, *i'slib*-et; pedig jóformán azt vesszük észre Elsőgr. és Reg. példáiból, valamint az Evang. hangsúlyjelöléséből, hogy a futurum hangsúlyozása hasonló a praeterituméhoz, azaz nem a végzetet hanem az igetöt illeti. Meglehet, hogy az *m*-es első személyalak, melynek némi irregularis volta szemebetünő, valami félreértésen alapszik, melyet még nem tudunk kimutatni*). — Azonban az 1. és 2. személyragok előtt a futurumképző önhangzója, Regulynál többnyire *e* (Elsőgr. *ě* mélyh., Visn. *ě* mélyh. *i* magash.) rendesen van így a több. 1. szem. *e*-bir; egy. 1. sz. *ip* is: 3. 10. 12. 13. 14. 16. 20; a 2.

*) Egyik mondatában R. *kilep* mellett zárjel között *kilem*-et is írt, de alájegyzi, hogy: nelovko (ügyetlen), a mint többször valamely alakot roszszállólág is megemlít. Egy másik *kilep* alá azt jegyzí: „nicht *kilem*.“ Azonban v. ö. 4. alatt, a 395. lapot.

több. sz. ellenben rendszeren *ir* (*er* csak 1. 9.), de 2. egy. *en* (*in* csak 10. 12. 13. 16). Ezenkívül itt is, mint a praeteritumban az igetőben megelőző *u*, *ü* hatása tapasztaltatik; 2. *üg-üp*, *üg-übir*, v. ö. 5. 8., 15. *turup*, *turubir* (így a mindenesetre csak íráshibából való *turobir* helyett); *üg-ün*, *üg-ür* v. ö. 5. 8., *tur-un*, *tur-ur* 15; a 3. személyben is *küd-ü*, *küd-üs*, de nem 2. 8. 15, valamint a praeteritumban sem (csak *kütrüs*; lásd 367. l.) Az *agăp* stbibeli *ă*-ról, milyenek az Elsőgr-beli *bolap* stbiben való *a*-t is kell tartanunk, fentebb 359. lapon volt szó.

A „futurum“ használatára nézve Reguly: *eb utsam jama kajadep, jarzan kilep* én a lovakat eresztteni megyek, eresztvén (*jarzan*, mikor eresztettem, azután) jövök; *es piričen tidis* míg oda jutsz, megfogják (bis du dahin kommst, so fangen sie es); *eb kona taza tada sïrep* én ezt még tisztába fogom írni.

А) Ahlqvist és Visnevszki hoznak még egy különös „conditionalis“-alakot; Ahlqvist evvel a *sir* és *hinü* töket ilyképen:

Egy. <i>sirätti'm</i>	Több. <i>sirättimä'r</i>	Egy. <i>hinättim</i>	Több. <i>hinättimir</i>
<i>sirätti'n</i>	<i>sirätti'r</i>	<i>hinättin</i>	<i>hinättir</i>
<i>siriže'</i>	<i>siriži's</i>	<i>hinüže'</i>	<i>hinüžis</i>

Ehhez csatlakozik Visnevszki, *islü* tövel:

Egy. 1. <i>i'slidim-če</i> ,	2. <i>i'slidin-če</i> ,	3. <i>i'slicē</i>
Több. <i>i'slidimir-če</i> ,	<i>i'slidir-če</i>	<i>i'slicēs</i>

Meg a *bol* tötől ezt adja, mi nyilván ugyanaz akar lenni, a mi *islü*-től *islidim-če*:

Egy. 1. <i>bo'ldim-če</i>	2. <i>bolidin-če</i>	3. <i>boli-če</i>
Több. <i>bo'ldimir-če</i>	<i>bo'ldir-če</i>	<i>bo'licēs</i>

A Visnevszkiféle elnevezések azonban kissé össze vannak zavarva: az *islidim-če* stbit прошедшее определенное *határozott* múltnak nevezi, *boldim-če* stbit pedig прошедшее неопределенное *határozatlan* múltnak; ugyanígy (határozatlan múltnak) azonban a *bolattim-če* és *islättim-če*-félüket is, melyeket fentebb mint imperfectumalakokat tárgyaltunk. Az *islidim-če*-t így fordítja, *сталь бы работать* (dolgozni fognék); Ahlqvist a maga „conditionalisait“ finnül: *kirjoittaisin, löisin* (írnék, ütnék).

Mindenek előtt, csak az előttünk való alakokat tekintve, anynyi világos, hogy ezek összetett alakok, még pedig a *tīm tīm, tīn tīn, ĵe, tīmīr tīmīr, tīr tīr, ĵis* (Ahl.), *dīm, dīn, ĉe, dīmīr, dīr, ĉes* (V.) ugyan csak az „eram — erunt“ segédige alakjai, melyeknek párjait az imperfectumnál és plusquamperfectumnál láttuk, hol a *tt* kettőztetésnek mi okból volta is van fejtegetve, valamint az is, hogy az 1. és 2. személyek után még egyszer *ĉe* állhat. De azt is látjuk, hogy Visnevszki 1. egy. és több., meg 2. többesbeli személyei csak *bolīdīm-ĉe, bolīdīmīr-ĉe, bolīdīr-ĉe* helyett akarnak állani, mert a 2. egy. *bolīdīn* nem lehet a *bol*-nak egyszerű praeterituma, se *islīdīm-ĉe* nem az *islū* egyszerű praeteritumából való, mely *islārīm*, tehát *islārīm-ĉe* volna. Végre föltűnő, hogy Ahlqvist *hinīttīmīr*-t ír *sirīttīmīr* mellett, és nem *hinēttīmīr*-t, mint *hinebīr*-t a *sirībīr* mellett a futurumban. Így *ä*-vel írva a *hinīttīm* stb. tökéletesen hasonlít a mi imperfectumunkhoz, mely *a, ä*-végü tőtől képeztetik. — Ha a fent eléhozott alakoknak csakugyan van alapos létezésök (és azt Visnevszki után kell hinnünk, ki az imperfectumi alak mellett hozza föl ezeket is, melyek azoktól nagyon határozottan a hangsúly által is külön válnak): azt véljük, hogy azok a nomen futuri (*bole, isle, sire = sirī*, lásd fentebb 377. l.) és az „eram“ csuvas segédigéből össze vannak téve: tehát *sirīttīm* stb. tulajdonképen: *sirī-ttīm* azaz *sirī-tīm* stb.; *islīdīm-ĉe = islī-dīm-ĉe* (*d*, mert nem kettőzteti). Ilyen összetétel lehetőségére, megemlítjük csak ez igen közönséges török összetett igealakot: *gele-idi* (*gel*), *ola-idi* (*ol*).

Nagyon kevés az, mit az imént fölhozott „conditionalis“ alakról Regulyból vehetni ki. Mintái között csak egyetlen egy adja, de elég világosan, hogy az imént adott fejtegetést tökéletesen igazolva látjuk rajta. A *tīd-as, tīt* igetöböl lesz neki:

Egy. <i>tī'dettīm-ĉe</i>	Több. <i>tīdettīmīr-ĉe</i>
<i>tī'dettīn-ĉe</i>	<i>tīdettīr-ĉe</i>
<i>tī'dīĉe</i>	<i>tīdīĉīš</i>

A *tīt*-nak imperfectuma ellenben: *tīdāttīm-ĉe* stb., egyszersmind más hangsúlyozással is. Ezen kívül még egy-két példamondatában találjuk: *vul mana hal oksa parzan, eb kajetīm-ĉe* (olv. *kajetīm-ĉe*) ő nekem most pénzt adván (ha-adott volna), én mennék. De ugyanezt imperfectummal is lehet mondani: — *eb kajattīm-ĉe,*

mint a magyarban is : én megyek vala, ha most pénzt ad (vala). Megint : *eb onda pornadep polzan, hal man bada kiličče vul* ha én ott élek (tkp. ha [úgy] volna, [hogy] én ott élek), most hozzám jőne (онъ . . . пришелъ бы); *eb pīrettim-či-tā, jerismestip* én mennek is, [de] nem érek rá. — Ezekből látjuk egyszersmind, hogy milyen conditionalisról van itt szó : t. i. olyanról, mely egy hypotheticus pár-mondat utórészében (ἀπόδοσις-ban) áll.

D Az „imperativus“ alakjai ezek :

Elsőgr., *kazar* igető : Egy. 2. *as kaza'r* te bocsáss meg
 3. *vīl kaza'rdar* ő bocsásson meg
 Több. 2. *azir kaza'rīr* ti bocsássatok meg
 3. *vīlzam kaza'rčēr, -čera* ök bocs. meg.

Meg *bol*-tól : Egy. 2. *as bol* te légy; Több. 2. *azir bola'r*. Meg a 3. egy. is, más helyen : *boldara'* legyen.

Visnevszki 2. *bol* v. *bola'h* légy; T. *bo'lır* légyetek
 3. *boldīr* boldčer

islā tö : E. 2. *islā'* v. *islā'h* dolgozzál; T. *i'slır* dolgozzatok
 3. *islā'dīr* *islā'ččēr* (čč így írva : дч).

Reguly csak egyikét példát ad mintáiban, ezeket :

ag-as, ak-tól : E. 2. *ak*, 3. *a'kter* T. 1. *agebīr* 2. *ager* 3. *akčēr*
tīd-as, tīt : „ *tīt* *tī'tter* „ *tī'debīr* *tī'der* *tītčēr*
elektā : „ *elektā'* *elekle'der* „ *ele'klebīr* *ele'klīr* *elekle'čīr*

Ezen imperativusalakok közül első tekintetre világos a 2. egy., mely maga a pusztá igető; a Visnevszki adta *bola'h*, *islā'h*, a mi föl-osztásunk szerint, nem ide tartozó, hanem az intensív igeragozásban lesz róla szó. Továbbá a 2. több. nyilván nem egyéb a futurumnak ugyanazon személyénél, még a hangsúlyra nézve is avval egybetalálkozó; hasonlóképen az 1. több., Regulynál csak futurumi alak, miben a jelentésre nézve sem találunk semmi nehézséget, tudván, mi tulajdonképen egy futurumi alak és micsoda alkalmazásai szoktak lenni. — Csak a 3. személy mutat fel külön képzőt :

Egy. *-dīr* (V.) *-dar, -dara* (E.), *-der*, illető mássalh. után *ter* (R.)
 Több. *-čēr* (E. V. R.), *-čera* (E.), *čīr* (R.), *ččēr* (V.).

A *der*, *ter*-nek, mint többesi végzet *čer* állván ellenében, maga a többesi szám nem lehet a végén kifejezve, mely mindkettőben egyenlő (még az Elsőgr.-beli *čer-a*-nak is egyesi *dar-a* áll ellenében), hanem, ha ugyan ki van fejezve, kell, hogy a *č*-ben legyen kifejezve, mely az egyesi *d*, *t*-nek áll ellenében. Ez annyiban föltűnő, mert különben a többesszám megjelölése az igealak végén szokott lenni; másodsor nem igen tudjuk a többesszám itt találkozó megjelölését annak szokott, bár a legrövidebb megjelöléseivel (*se*, *š*) egyeztetni. — Meglehet azonban, s ezt mint pusztá gyanítást mondjuk, hogy itt már a *d*, *t*-ben egy harmadik személyrag járult az igetőhöz, utána pedig *r*, vagy teljesebb *ra* (*da-ra*) nyomatékosító particula (meglehet, nem egyéb mint az ilyenül már ismert *da*, *ta*, mely két önhangzó közt épen úgy *ra-ra* változhatott csuvas hangváltozás szerint, mint a hasonhangzású locativusi rag). A többesszámban pedig a *d*, *t* személyrag maradékához legelőbb a többesi rag (*se*) járult volna: *t-še*, a mi, hasonlóképen mint a praesensbeli *-at-če* (Reg., *-asse* mellett), *tče* (vagy ha tetszik) *če* lett; mássalhangzó után nem tűnik ki a kettős *č* kettős volta, s azt is meg kell engednünk, hogy az ejtés majd egyszerűvé is teszi a kettős mássalhangzókat; de figyelemre méltó mégis, hogy Reguly önhangzó után sem lágyítja a *č*-t (elekle-*čir*), pedig keménynek nála ilyenhelyt csak kettős mássalhangzó szokott megállani; meg az is, hogy Visnevszki (48. l.) az *islä*-nek illető alakját tiltólag tagadó *an*-nal így írja *an-islät-čer* (ᠠᠨ) azaz: *isläččer*; fentebb ᠠᠨ-vel írta, valamint gyakran *tt*-t is ᠠᠨ-vel, *ss*-t *čč*-szel. Ezen így többesszámba tett 3. személyraghöz (*tče*, *če* ebből: *tše*) végre megint azon *r*, *ra*, particulaalak csatlódik, mely az egyes-számban is. Így már némileg megfoghatóvá tehetjük magunknak ezen imperativusvégzetek nagyon különös voltát — sejtelmző vélekedésünkkel, melyhez azonban későbbben a törökség egybehasonlítása is fog hozzászólni.

Még meg kell említeni, hogy azon *r*-végű egytagú igetők, melyek a praeteritumi végzetek előtt elvesztik az *r*-t, azt a mássalhangzón kezdő imperativusvégzetek előtt is elvesztik. Így p. o. *badir* (*pader* Reg.) adjon *bar-dir*, *par-der* helyett; *jader* ereszszen *jar-der* helyett; *kiččir* menjenek be *kir-čir* h. (R.).

Néhány Regulyféle imperativusalakokat találunk e példamon-datokban: *eb ona pildir tezü*, *jori kalarem* én megmondtam neki különösen, a végett, hogy tudja (tkp. én neki, „tudja“ mondván

[magamban], különösen megmondtam; *kidard ona šol, vul an so* ghaldir mutasd meg neki az útát, [hogy] ö el ne tévedjen; *orkajas kilet polzan, kajder vul* ha neki kedve van menni, [hadd menjen; *kirikte-kam kilder, nikama-da an jar* akár ki jöjjön, senkit se ereszsz be; *kirikte-hunža kil, eb hader polep* akár mikor jöjj, én kész leszek.

h) Ugyancsak az imperativusi alakokat, hozzá való járulékkal láttatja Reguly,

1) Egy „imperativus conditionalis“-ban: (*tit-tól*) 3. szem. egy. *titteri'*, több. *tičeri*; (*ak-tól*): *akteri'*, több. *akčeri'* (*eleklä-től*): *eleklederi'*, több. *eleklečeri'*. A második személy: *eleklezem* több. *-zemir*, *titsam* több. *-samer* alakjára nézve nem ide való, s azt másutt fogjuk tárgyalni. De a *-teri'*, *čer-i'* tulajdonképen csak a kérdő-ragasztékkal való alakok, és a kérdő igeragozásmód alá tartozók. Vajjon ugyanaz-e az Elsőgr.-beli *boldar-a'*?

2) Egy „imperativus optativus“-ban, melyben a köznévséges imperativushoz a többször előfordúlt *če* („erat“) csatlakozik:

Egy. 2. *elekle'čče* 3. *elekle'der-če* Több. 2. *ele'klir-če* 3. *elekle'čir-če*
a'k-če *a'kter-če* *a'ger-če* *akčer-če*
ti'tče *titter-če* *ti'der-če* *titčer-če*

2.

Tagadó igeragozás.

Tagadó igeragozással a csuvas nyelv annyiban bír, a mennyiben, az imperativust kivéve, az igeértelemnek tagadólag való kifejezését nem az állító igealakokon kívül álló külön szócskával eszközli (mint a magyar nyelv a *nem* tagadó szócskával), hanem magába a képzős és személyragos igealakba közvetlen az igező után fölvelt *ma, mä* (*me*) szótaggal. A fent (1. alatt) tárgyalt személyragos igealakcsoportok ezen tagadó iktatványnyal ily alakot nyernek:

a) Praeteritum.

Visnevszki szerint az *islä*-tő:

Egy. 1. <i>islämä'rim</i>	nem dolgoztam	Több. <i>islämü'rümir</i>
2. <i>islämä'rın</i>	stb.	<i>islämä'rır</i>
3. <i>islämä're</i>		<i>islämä'reš</i>

Reguly szerint a *vid-es, vit-* tö : *küd-es, küt-* tö :

Egy. <i>vitmärem</i>	Több. <i>vitmäremir</i>	Egy. <i>kütmärem</i>	Több. <i>kütmäremir</i>
<i>vitmären</i>	<i>vitmärer</i>	<i>kütmären</i>	<i>kütmärir</i>
<i>vitmäre</i>	<i>vitmäris</i>	<i>kütmäre</i>	<i>kütmäris</i>

kütmärem mellé azt jegyezve : „v. *küdimärem*.” Meg a *pol-* és *tit-* tök :

Egy. <i>polmärem</i>	Több. <i>polmäremir</i>	Egy. <i>titmärem</i>	Több. <i>titmäremir</i>
<i>polmären</i>	<i>polmärir</i>	<i>titmären</i>	<i>titmärer</i>
<i>polmäre</i>	<i>polmäris</i>	<i>titmäre</i>	<i>titmäris</i>

titmärem mellett : „vagy *tidimärem*.”

A praeteritumbeli tagadó ragozás tehát ép olyan, mint valamely *a*, *ä*-végü tö állító ragozása, s minthogy az állító töhez tagadólág mindenkor *ma*, *mä* járúl, magától értetőleg nem lehet helye a *dem*, *den*, *je* stbiféle praeteritumvégzeteknek, melyek önhangzó-végü tö után épen nem állhatnak, mássalhangzók közül is csak *l*, *n*, *r* után. Csak a *ma*, *mä*-nek a töhez való közvetlen hozzájárulására nézve, a Reguly szerint *titmärem*, *kütmärem* mellett való *tidimärem*, *küdimärem* alakok azt látszanak mondani, hogy *k e m é n y* mássalhangzón végződő tök után a *ma*, *mä* előtt *i* közvetítő segédhangzó állhat; mert ugyanezt még más tagadó igealakokra nézve ugyanezen példákon fogjuk találni, de nem, p. o. *polmärem* mellett *polimärem*. Feltűnő csak az, hogy akkor a mélyhangú *ä* helyett *a* t teszen : *kütmärem* — *küdimärem*, s ez nem lehet íráshiba, mert szintúgy van még : *kütmästip* — *küdimästip*, *kütmästim-če* — *küdimästim-če*. — Hogy az egytagú *r*-végü igetöknél a tagadó *ma*, *mä* előtt is szintúgy, mint a praeteritumi végzetek előtt, elmarad azon vég *r*-jök, csak egy szóval kell mondanunk. De el nem marad ám többtagú tök végéről, p. o. *turandar-marir* nem étettetek, nem adtatok enni, *tomlandar-marir* nem öltöztettetek (Máté Ev. 25.)

b) Futurum.

Visnevszki szerint az *islä* tö :

Egy. 1. <i>isl'i'mib</i>	nem fogok dolgozni	Több. <i>isl'i'mibir</i>
2. <i>isl'i'min</i>	stb.	<i>isl'i'mir</i>
3. <i>isl'i'me</i>		<i>isl'i'mis</i>

Reguly szerint a fentebbi *vit-, küt-, pol-, tit-* tők :

Egy.	1. <i>vitmep</i>	<i>kütmep</i>	<i>polmep.</i>	v. <i>poli'mep</i>	<i>titmep</i>
	2. <i>vitmen</i>	<i>kütmén</i>	<i>polmen</i>	<i>poli'mén</i>	<i>titmen</i>
	3. <i>vitme</i>	<i>kütme</i>	<i>polme</i>	<i>poli'me</i>	<i>titme</i>
Több.	1. <i>vitmēbir</i>	<i>kütmēbir</i>	<i>polmēbir</i>	<i>polimēbir</i>	<i>titmēbir</i>
	2. <i>vitmer</i>	<i>kütmír</i>	<i>polmír</i>	stb.	<i>titmer</i>
	3. <i>vitmiš</i>	<i>kütmiš</i>	<i>polmiš</i>		<i>titmiš</i>

A *kütmep*, *titmep* mellé jegyezve „vagy *küdimep*, *tidimep*“ a m *poli'mep* szerint a tagadó *m* előtt való *i*-nek a több személyekre is szólását jelenti. Ugyanazon *i* ez, melyet az imént a praeteritumbar is látánk; de itt már csakugyan kételkedni lehet, vajjon pusztá se gédhangzó-e vagy más jelentősebb oka van-e? — Mert nagyon is figyelemre méltó, hogy a hangsúly van rajta, azt pedig csak az ejtés könnyítésére közbevetett segédhangzó nem szokta magára vonni p. o. van a Kátében *koratipír* e helyett: *koratpír*, de nincs úgy hang súlyoztatva *korat'i'pír*, hanem *kora'tipír*, úgy mint *kora'tpír*, a mely helyett való. Ezzel egybefüggésben van nyilván az is, hogy Visnevszki az *islä* vég *ä*-jét *i*-re változtatja, mely szintén hangsúlyos (pedig az állító futurumalakban *i'slīb*, *i'slīn* stb. a tö első szótagját hang súlyozza). Példáját ezen *i*-vel való tagadó futurumalaknak találjuk Luk. Ev. 2, 26. *kor'i'me* és csakugyan az *i*-n hangsúlyoztatva: *onbolna mala kalana . . . , što vul kor'i'me vilimne ilik hunža kor'i'me Tora Hristosne*: megmondattott vala neki, hogy halált nem látna addig, míg nem meglátná az Úrnak ama Kristusát (Károlyi ford.). A magyarban így is fordítható: nem fog látni míg nem meglátandja (vagy: meglátja).

A *ma*, *mä* után hozzájárulandó futurumi képző, mely az egyes 3. személyben csupán áll, személyragok nélkül (v. ö. fentebb **1**, **2** alatt), a mint a felhozott mintákból látjuk, egybeforrt a *ma*, *mä* önhangzójával vagy kiszorította azt. Mert *titme* nyilván *titma-e* (aza *titma-je*)-ből ered, nem különben mint *kale* ebből: *kala-e* (*kala-je*). Szintígy *-mä-e* (*mä-je*) helyett is van *-me*: *kütme*. Ezen összevont *me*, mely a tagadó szótagot és a futurumi képzőt magában foglalja, megmarad az 1. 2. személyragok előtt is, csak hogy önhangzója többesi 2. személyben Regulynál *i* is (*polmír*, *kütmír*), Visnevszkinél a homályoshangú *i*; többesi 3. személyben, a többesi rag előtt mindkettőnél *i*.

c) A conditionalis, melynek állító alakjának alapjául fentebb **1, f.** alatt az állító futurumalakot tüntettük föl, tagadólag így mutatkozik, Regulynál a *pol* igetön :

Egy. <i>po'lmëttim-če</i>	Több. <i>polmëttimür-če</i>
<i>polmëttin-če</i>	<i>polmëttür-če</i>
<i>po'lmüčče</i>	<i>polmüččis</i>

Visnevszkinél az állító *i'slidim-če*-nek megfelelőleg :

Egy. <i>isli'mädim-če</i>	Több. <i>islimü'dimür-če</i>
<i>islimü'din-če</i>	<i>islimü'dür-če</i>
<i>isli'mü-če</i>	<i>isli'mü-čēš</i>

Mind Regulynál mind Visnevszkinél a tagadó futurumalak ismerzik meg e conditionalis alapjául, amannál az egyszerű *po'leme*, emennél a tagadó *m* előtt *i* hangzóval *islime* (*islimi*, *islimi*), még pedig az egyes 1. 3. és többesi 3. személyekben annak sajátságos hangsúlyozását is megtartva. A *-ttim-če*, *-dim-če* stb. végzetekről v. ö. fentebb **1, f.**

d) A tagadó praesensről Elsőgr.-nak is van egy jegyzete (50. l.), hogy t. i. az *adap* v. *adip*, *edep*-re végződő igék (értsd: praesens, egyes 1. személyben) tagadólag ezt *mastap*-ra változtatják, p. o. *ap kazara'dip* én megbocsátok : *ap kazarma'stap* én meg nem bocsátok ; *aze kazarma'stin* te meg nem bocsátsz, *vil kazarma'st* ő meg nem bocsát ; szintígy *ap šavra'dap* én fordítok, csavarok : *abe šavrama'stap* én nem fordítok ; *aze šavrama'stin* te nem fordítsz, *vil šavrama'st* ő nem fordít. Az *ädep* (ядѣпъ) v. *ädap* v. *ädip*-en végződő igéknek csak a *dep*, *dap*, *dip*-je változik *mastap*-ra, mikor tagadólag ejtetnek, p. o. *sürä'dep* (сюрядѣпъ) járok, *ap süräma'stap* nem járok ; *aze süräma'stan*, *vil süräma'st* stb. — Ez utóbbi meghatározás majdnem olyan, mintha szerző csak az egy *sürädep* után készítette volna. Azt mondja, hogy az *ädep* helyébe nem csak *mastap*, hanem *ämastap* is lép, oly igéknél t. i., melyeknek töje is *ä*-re végződik, a mi egyszersmind az *-ädep*-beli *ä*-ben foglaltatik. Épen úgy áll ez *a*-ra végződő tökre nézve is, s a baj csak az, hogy ilyeneket a praesens végzetéből (*adep*, *üdep*) ki nem lehet ismerni ; Reguly is egy helyen kissé furcsán szól *a*, *ä* segédhangzóval ragozott igékről : de midőn *kaladep*, *sürädep*-nek imperativusa *kala*, *sürä*, praeterituma *kala-rem*, *sürä-rem*, épen csak *kala*, *sürä* tűnik ki valódi

tőül, nem *kal*, *sür*, a mint már eddig is az ilyen *a*, *ä*-végű ige-töket elötüntettük (v. ö. fentebb **1, a.** a 358. l.). — A *mastap*, *mastan* (*stürimastan*)-nak másod *a*-ja helyett Regulyféle *ä*-t írhatunk : *mas-täp* (v. ö. fentebb a 359. lapon).

Visnevszkinél így alakúl a tagadó praesensalak *islä* töböl :

Egy. 1. <i>islämä'stíp</i>	nem dolgozom	Több. <i>islämästi'pir</i>
2. <i>islämä'stän</i>		<i>islämä'stär</i>
3. <i>islämä'st</i>		<i>islämä'sse</i>

Reguly szerint a fentebbi tök :

Egy. 1. <i>vitmästip</i>	Több. <i>vitmestpir</i>	
2. <i>vitmästin</i>	<i>vitmestir</i>	
3. <i>vitmest</i>	<i>vitmestše</i> v. <i>vitmesse</i>	
Egy. 1. <i>kütmästip</i>	<i>titma'step</i>	<i>polma'stip</i>
v. <i>küdimastip</i>	v. <i>tidimastip</i>	
2. <i>kütmästin</i>	<i>titma'sten</i>	<i>polmästin</i>
3. <i>kütmäst</i>	<i>titma'st</i>	<i>polmäst</i>
Több. 1. <i>kütmestpir</i>	<i>titmastper</i>	<i>polmastpir</i>
2. <i>kütmestir</i>	<i>titma'ster</i>	<i>polmastir</i>
3. <i>kütmestše</i>	<i>titmastše</i>	<i>polmasse</i>
v. <i>kütmesse</i>	v. <i>titmasše</i>	

Az Evang.-ban akadnak rendszeren *ma'stíp*, *me'stíp*-féle alakok, néha a tagadó *m* előtt való *i*-vel, mely azonban itt nem hangsúlyos, p. o. *töbäma'stíp* L. Ev. 13, 7 (*top*-, nem talállok), *boldarimastär* Mt. Ev. 16, 3 (*boldar*-, non potestis); különben *bilmästip* Mk. E. 14, 71. (*bil*-, nem tudsz), *šokšlama'stän* Mt. 16. 23. (*šokšla*-, nem gondolsz), *sitmest* 13, 13. (*sit*-), *šokšlama'stípür* Lk. 19, 14. (nem akarunk); *korma'sse*, *ildme'sse*, *tänlama'sse* (*kor*-, *ild*-, *tänla*- : nem látnak, nem hallanak, nem értenek). A Kátéban : *korma'stípür* nem látunk.

Mielőtt azonban e tagadó praesensalakokat magyaráznók, még a tagadó imperfectumot kell ismernünk, tudván, hogy az állító ragozásban ebben is a praesens alakjai vannak alapúl.

e) Imperfectum. Visnevszkinél az *islä'dim*-če-nek megfelelőleg :

Egy. 1. <i>islämä'stäm-če</i>	Több. <i>islämä'stämür-če</i>
2. <i>islämä'stän-če</i>	<i>islämä'stär-če</i>
3. <i>islämä'st-če</i>	<i>islämä's-češ</i>

Regulynál : Egy. 1. <i>vitmestim-če</i>	Több. <i>vitmestimir-če</i>	
2. <i>vitmestin-če</i>	<i>vitmestir-če</i>	
3. <i>vitmest-če</i>	<i>vitmes-čes</i>	
Egy. 1. <i>kütmästim-če</i>	<i>titmastim-če</i>	<i>polmastim-če</i>
v. <i>küdimastim-če</i>	v. <i>tidimastim-če</i>	
2. <i>kütmästin-če</i>	<i>titmasten-če</i>	<i>polmastin-če</i>
3. <i>kütmest-če</i>	<i>titmas-če</i>	<i>polmast-če</i>
Több. 1. <i>kütmestimir-če</i>	<i>titmastemir-če</i>	<i>polmastemir-če</i>
2. <i>kütmestir-če</i>	<i>titmaster-če</i>	<i>polmastir-če</i>
3. <i>kütmes-čes</i>	<i>titmas-čes</i>	<i>polmas-čič</i>

Máté Ev. 26, 59 van egy *küdimastim-če*-féle imperfectumalak : *töbima's-češ* nem találunk vala (*top-*), az állító *širet-češ*-nek (keresnek vala) megfelelőleg.

Eddigelé, azaz a praeteritumban és futurumban csak olyan tagadó igeragozást találtunk, mely tagadó *ma, me* közbeiktatásán kívül, nem különbözik vala semmi lényegesben az állító ragozástól : a *ma, me*-végű tagadó igető úgy ragoztatik futurum és praeteritumban mint akármely más *a, ä*-végű állító igető. Ha ugyanilyképen a praesensben és imperfectumban is ragoztatik a tagadó igető, ilyen alakok keletkeznek vala : Praes. *kütmēdip* (*kütmūdip*), *polmadep*, Impf. *kütmēttim-če* (*kütmättim-če*), *polmattim-če*. Ámde egészen másféle ezeket találjuk : *kütmästip, polmastip*; *kütmästim-če, polmastim-če*. — Ezeket némileg meg akarván fogni, előbb az imperfectumi tagadó alakokra kell tekintenünk. Ezeknek végzetében látjuk a *tim, tin, timir* (*temir*), *tir*-t épen úgy, mint az állító ragozásbeli imperfectumban, melynek összetételes képzésmódját is ismerjük, mely nem egyéb mint az, hogy a nomen praesentishez a csuvas „verbum esse“ elül csonkult (sőt egyenesen így mondhatnók : gyökvesztett) praeterituma járul, személy szerint ragozva, az 1. és 2. személyben még bővülködőleg *če* = erat csatoltatván hozzá. Ha tehát a csuvas imperfectum képzésére kívántatik a „verbum esse“ praeterituma, ennek csonkult (gyökvesztett) alakjai pedig egy. 1. *tim* (*tem*), 2. *tin* (*ten*), több. 1. *timir* (*temir*), 2. *tir* (lásd fentebb a 371. lapon), nem lehet kétségünk, hogy, miután épen ilyeneket a tagadó imperfectum alakjaiban találunk, ezek csakugyan azon csuvas „verbum esse“ praeteritum-alakjai is, hozzájárulván, hogy itt

is, mint az állító imperfectumban, még utánok a bővölködő *če* csatol-
tatik hozzá. Ebből aztán egyszersmind következik, hogy a mi a ta-
gadó alakokban *tim* stb. előtt van, nomen praesentis légyen, meg
pedig tagadó nomen praesentis. Ez tehát *-mastim-če* stbiből kivéve,
-mas, *-mäs*: *kütmäs*, *polmas*. Közönséges képzésű nomen praesentis
negativum **kütmät*, **polmat* volna, melyekkel csakugyan azonos
kütmäs, *polmas*, csak hogy ennek bizonyítása most föladatunkon ki-
vül esik, mert a több törökség egybeazonosítását kívánó (azonban
útalhatunk M. Akad. Értesítő, nyelvt. oszt., II, 173—177. lapjaira).
De létezik még egy magában álló nomen praesentis negativum, vagy
a mi ugyanaz, tagadó egyes 3. személyalak praesensben: ez nem
egyéb, mint a particula negativa, vagy legtöbbsnyire copula negativa
mar, p. o. *vil pojan mar* ő nem gazdag, *n o n e s t* dives. Ebben
tisztán fölismerjük a *ma* tagadó szótagot; de miután tudjuk, hogy
ma csak igetőhez beiktatványképen járul, nincs kétség, hogy *mar*
elejéről a tulajdonképeni igető (a verbum esse) szintűgy elveszett,
mint *če* praeteritum elejéről, vagy más szóval *mar* ebből ered: *er-*
mar, mely előbb *ε-mar*, végre *'mar* leszen. *Mar* e szerint teljesség-
gel azt teszi, hogy *n o n e s t*, noha már nincs benne az „esse“ ki-
fejezése. Egyszersmind az *r* benne ugyanazon elem, mi *polat*-ban a
t, vagy a nem külön álló *polmas*-ban az *s*, sőt nyelvhasonlítólággal meg-
mutatható, hogy *mar* (*er-mar*) szükségképen egy megvolt *mas* (*ε-*
mas)-t teszen föl.

Most a tagadó praesensalakokhoz fordulva, nem nehéz látni,
hogy *polmastip* stb. és *kütmästip* stbiben a szintén egy *mas*, *mäs*-hez
csatlakozó *tip*, *tin*, *tpir*, *tir*-nek az imperfectumbeli *tim*, *tin*, *timir*,
tir-hez hasonló helyök és előtte-valóságuk van, s azért kell, hogy
hasonló jelentésök és eredetök legyen. Más szóval azt látjuk, hogy
a tagadó praesens is aligha lehet egyéb, mint praesens periphrasti-
cum, ugyanazon *mas*, *mäs*-végű nomen praesentis negativumból, me-
lyet az imperfectumban találunk, meg a „verbum esse“-ből képezve.
Lássuk hogyan. Magától értetődik, hogy, ha egy nomen praesentis-
ből megint csak praesens akar készülni, ez a „verbum esse“ semmi
egyéb időalakja által nem történhetik, mint praesense által, úgy hogy
az összetétel, részeinek jelentésére nézve, ily alakot nyer: „nem-
váró vagyok, nem-tudó vagyok, nesciens sum.“ És csakugyan a *tip*
és *tpir*-ben ellenében a *tim* és *timir*-nek észre vesszük a *p*, *pir*-t,
mint megkülönböztetőleg a praesensben használt személyragalako-

kat, ellenében az a praeteritumban használt *m*, *mir*-nek. A 2. személyben *n* és *r* egyaránt a praesent és a praeteritumot illetik. Továbbá tudjuk, hogy *t* (két önhangzó között lágyulva *d*) a személyrag előtt való praesensképzőnek *at*, *ät*-nek része, valamint *d* a praeteritumképzőnek *r*, *l*, *n* után kezdőbetűje — a miért is legkevésbé sem csodáljuk, hogy *típ*, *tin*, *tipir*, *tir* szintűgy *t*-vel van, mint *tim*, *tin*, *timir*, *tir*. De önkénytelenül már azt kérdezzük, mi tulajdonképpen a csuvas „verbum esse“ praesense is, hogy vehette föl a *típ*, *tin*, *tipir*, *tir* rövid alakot? Miután már annak tőjét, kivéve önhangzóját, ismerjük, s az állító praesens rendes képzését ismerjük, könnyű e kérdésre megfelelni. Az *er* igetöből (lásd fentebb a 368. lapot) ugyanis ily praesens áll elő (Regulyféle vocalisatióval) :

Egy. 1. *erádep* Több. *eratpír* vagy : Egy. 1. *erädip* Több. *erätpír*
 2. *eraden* *erattir* 2. *erädin* *erättir*

Mert nem ismervén a csuvasból az *er*-nek magas- vagy mélyhangúságát mind kétféleképen kell az alakokat írni, vagy írhatjuk, ha *a*-t teszünk a nem tudható *a* vagy *ä* helyett, így :

Egy. 1. *erádep* (-*dip*) Több. *eratpír*
 2. *eraden* (-*din*) *erattir*

még pedig az *a*-n hangsúlyoztatva : *erádep* stb. Ámde, mihelyt az *erádep* stb. valamely előtte való szóhoz csatlakozik, elveszti hangsúlyát, enklitikon lesz; így leginkább jelen esetünkben, hol a *mas*, *mäs*-végű nomen praesentishez kell csatlakoznia, oly szóhoz, mely maga véghangsúlyos*) s ennél fogva annyival erősebben hathat a következő enklitikon gyengítésére (pedig tapasztaltuk több ízben, mily erősen hat néha a csuvas hangsúlyozás gyengítőleg előre és hátra felé). Ha ezek szerint fölveszszük a fölvehető, p. o. *kütmäs-erädip*-et (a „verbum esse“ márhangsúly nélkül), semmiben nem találhatjuk különösnek, ha ebből legelőbb ez lesz : *kütmä's-erdip*, s aztán, az *r* olyan hangzati helyzetben állván, mint egytagú igetök vég *r*-je praeteritumi *d* s általában minden mássalhangzóval kezdő végzet előtt : *kütmä's-ädip*, s végre, az *s* is épen úgy elpusztulván,

*) Az egy Visnevszkiféle *islámástí'pír* már az Evang. és Kátébeli példák által, melyek *-ma'stí'pír*-nak hangsúlyozzák ez alakot, sajtóhibának bizonyul be.

mint a praeteritumban, *kütmäs'-dip*, illetőleg, a *d* előtt való *s* kemény mássalhangzó voltát véve tekintetbe: *kütmü's-tip*, azaz csak azon egyesí 1. személybeli tagadó praesensalak, melyet de facto meglevőnek találunk. Ha még rámutatunk, hogy épen így a magában hangsúlyos

egy. 2. *erádin*, több. 1. *erátpír*, 2. *eráttír*, enklitikonná válván:

<i>erádin</i>	<i>erátpír</i>	<i>eráttír</i> , aztán ezzé:
<i>erđin</i>	<i>ertpír</i>	<i>ertír</i> , s tovább ezzé:
<i>edín</i>	<i>etpír</i>	<i>etír</i> , végre ezzé lettek:
<i>tin</i>	<i>tpír</i>	<i>tír</i> a milyenek képében a tagadó

nomen praesentishez járúlnak, a csuvas tagadó praesensalakok, legalább 1. és 2. személyei még vannak magyarázva, olyképen, hogy p. o. *kütmástip*, *kütmástin*, *kütmástpír*, *kütmástír*, mint körülírt alakok tulajdonképen ezt teszik: „nem-váró-vagyok, nem-váró-vagy, nem-váró-vagyunk, nem-váró-vagytok“ = „nem várok, nem vársz, nem várunk, nem vártok.“

Tekintsük most külön a 3. személyalakokat, még pedig előbb a praesensben. A praesensbeli egyesí 3. személy tagadólag *masť* *mást*-re végződik, azaz *masť* *mäs* tagadó nomen praesentis végzete és *t*-re. E *t* nem egyéb, mint a *tip*-hez tartozó 3. személy, épen úgy mint *polat*, *poladep*-hoz tartozik. Keletkezett pedig *erát* (*erat*, *ert*, *et*)-ből. E szerint *kütmä'sť* (*kütmä's-t*) is szószerint = non-expectans-est. — A többesi 3. személy végződik *masse*, *mässe* vagy *masťše*, *mástše*-n (ezen csak Reguly szerint). A *masse*, *mässe*-ben láthatnók ugyan a csupa *mas*, *mäs*-féle tagadó nomen praesentist többesszámba téve *se* által, mint rövidült többesi rag által (lásd fentebb 360. 361. l.). De miután az egyesí 3. személy sem a csupa tagadó nomen praesentis, hanem *t* járulékéban az „est“ jelentésű segédigét mutatja föl, sokkal hihetőbb, hogy a többesi sem térvén el e képzés módjától, *masse* nem csak *mas* + *se*, hanem, a *t* (= *erat*) többese levén rendes képzés szerint *sse* (= *erasse*, *ersse*, *esse*), valósággal *mas* + *sse* (azaz *mas* + *erasse*), annyival inkább mert Reguly e másik alakját is adja még a többesi 3. személynek: *masťše*, mely semmiképen nem magyarázható csupán *mas* + *se*-ből, de igen *mas* és a *t* (= *erat*)-nak azon szintén Regulyféle képzésmóddal készült többeséből magyarázható, a mely szerint *turasse* mellett *turatše* van (lásd fentebb a 361. lap.). A *t*-nek ilyen többese *tše* volna (= *eratše*),

a mi ugyanaz a mi *tše* (úgy sem döntvén itt Reguly *tsche*-féle írása, mert *mas*-szal egybekapcsolva alkalmatlan és szükségtelen vala így írni: *masttsche*). A *mastše* tehát nyilván *mas* + *tše* (azaz *mas* + *eratše* vagy *eratče*), s ez bizonyossá teszi, hogy *masse* = *mas* + *sse* (azaz *mas* + *erasse*), noha első látszatra *mas* + *se*-nak, azaz *mas* és többesi ragnak vehetnők. — — Az imperfectumbeli többesi 3. személy *masčes* nyilván csak a *mas* tagadó nomen praesentis, és „erant“ jelentésű *čes* segédigepraeteritum. Az egyes 3. személy ellenben többször *mast-če*-nek van írva, mintha a megfelelő praesens-személy volna *če* által múltba helyezve. Ez nem volna ugyan lehetetlen, de mégis kissé különös, ha a *mast* eredeti szószerinti értelmét tekintjük, mely szerint, p. o. *sirmast* „non-scribens-est,“ úgy hogy *sirmast-če* „non-scribens-est-erat“ volna. A tagadó imperfectum pedig nem a segédigével készült praesensből indul ki (mert különben így mondatnék: *sirmastip-če*, *sirmastpir-če*, *sirmasse-če*), hanem a nomen praesentisből, a melyhez a segédige praeteritum járul (*sirmas-tim-če*, *sirmas-timir-če*, *sirmäs-čes*). Ezért is, mert a többesi 3. személynek (*mas-čes*) csak *mas-če* felelhet meg mint egyes 3. személy, a mint ezt Reguly egyik mintájában (*titmas-če*) írja is, azt véljük, hogy csak ez (*mas-če*, *mäs-če*) a szabályszerű végzet, s hogy *mast-če*, *mäst-če* csak félreértésből van így írva (orosz írással tisztán масть-че, мясть-че) a hasonhangzású *mas-če*, *mäs-če* helyett, a mi helyett etymologice igazolva ezt is tehetjük *mas-čče*, *mäs-čče* (lásd fentebb a 368. lapon).

Egyes megjegyezni való apróság (a személyragokban Visnevszki és Reguly szerint változó *ž*, *i*, *e* hangzókat, valamint a normalisabb *mäs* helyett álló *mes*-t, mint az előbbieket és I. cikk után elég közönséges jelenségeket nem is érintjük) az, hogy Visnevszki és az Evangeliumok meg Káté nyelve a *mastpir*-beli nehéz mássalhangzó-torlatot gyenge segédhangzóval könnyítik: *mastipir* (de mégsem *mastibir*), a mint különben a kevésbé nehéz *-atpiv* helyett is a Kátében *atipir*-t találunk. A *mas*, *mäs* között beiktatható *ž*, *ž*-t, mely pedig nem hangsúlyos, mint a futurumban, úgy tekinthetjük mint a praeteritumban mutatkozó hasonló segédhangzót.

f) A *zatim-* (*zetim*, *satim*, *setim*)-*če* végezettel való állító plusquamperfectumnak (fentebb **1**, **d.**) megfelelő tagadó plusquamperfectum nem képeztetik; Reguly egyik mintájában megjegyzi, hogy „caret.“ Helyette egy másik, nomen praeteriti negati-

vummal való körülírás használtatik, p. o. Luk. Ev. 2, 21. *jat hožiš ona Jisus honine püühsibü ilik, hunža pos lam a' n-če hürimra* nomen posuerunt ei Jesus, positum az angyal által előbb, mikor [még] nem fogantatott vala}méhben.

g) A tagadó (tiltó) imperativus csak az állító (meghagyó) imperativus eleibe tett *an*-nal készül: *an pol* ne légy, *an poldir* ne légyen. stb.

Hasonlóképen Regulynak fentebb **1**, **h**. alatt említett optativusa eleibetett *an*-nal tétetik negatióba :

Egy. 2. <i>an pol-če</i>	Több. <i>an polir-če.</i>
3. <i>an poldir-če</i>	<i>an polčir-če</i>

3.

Nyomatékosító igeragozás.

Az állító és tagadó személyragos (vagy legalább személyt kifejező) igealakokhoz *ah*, *äh* (*eh*), vagy önhangzós végű alakhoz csak *h* járulván, az igének némi erősebb értelemkijelentés adatik, mely úgy látszik arra való, hogy az ige a mondatban kiemeltessék. Mert más szókhoz is járul hasonló hatással ugyanazon *ah*, *eh*, *h*, p. o. Máté Ev. 23, 8. *azer vara virendegenzam jadba hune an činderer*,... *azer a' h por pižišsam bolattir* ti pedig ne hivatassatok mestereknek (mert egy a ti mesteretek, a Kristus) : ti [pedig] mindnyájan atyafiak vagytok. Ellenben 25, 6 : Ihon jó a völegény! menjete k ki (*togh ĩra' h*) öeleibe. Noha így tulajdonképen csak kivülről (hátról) a kész igealakokhoz járuló particulával van dolgunk, mégis külön igeragozásnak vehetjük a vele összekapcsolt alakokat, mert nem csak az ige mély- és magashangúságához alkalmazkodik, hanem egyszersmind a hangsúlyozás is megváltozik, és némi kemény végmássalhangzók meglágyúlnak. — Visnevszki, ki általában az „intensio“ jelenségét föl nem ismerte, csak az állító imperativus egy. 2. szem. mellé (*bol* és *islä* mellé) kiteszi még ezt : *bola' h*, *islä' h*. Reguly majdnem teljes ragozást közöl. Szerinte ezt adhatjuk :

a) Nyomatékosított állító igeragozás.

Praesens.

	<i>tit</i> - igető (<i>tidadep</i>);	<i>vit</i> - igető (<i>videdep</i>)
Egy. 1.	<i>tidadeba'h</i>	<i>videdibe'h</i>
2.	<i>tidadena'h</i>	<i>videdine'h</i>
3.	<i>tidade'h</i>	<i>vide'deh</i>
Több. 1.	<i>tidatpíra'h</i>	<i>videtpíreh</i>
2.	<i>tidattíra'h</i>	<i>videttíreh</i>
3.	<i>tidasše'h</i>	<i>videsseh</i>
	v. <i>tidatčeh</i>	v. <i>videtčeh</i>

Praeteritum.

Egy. 1.	<i>titrema'h</i>	<i>vitremeh</i>
2.	<i>titrena'h</i>	<i>vitreneh</i>
3.	<i>titre'h</i>	<i>vitreh</i>
Több. 1.	<i>titremíra'h</i>	<i>vitremíreh</i>
2.	<i>títríra'h</i>	<i>vitríreh</i>
3.	<i>titríza'h</i>	<i>vitrízeh</i>

Imperfectum.

Egy. 1. *tidattem-čeh* (v. ö. *tidattim-če*) vagy *tidattemah*, tehát a bővölködő *če* nélkül való alakból indulván ki.

Plusquamperfectum.

Egy. 1. *títsattem-čeh* (v. ö. *títsatim-če*) vagy *títsattemah*, *če* nélkül, mint előbb.

Futurum.

Egy. 1.	<i>tidebah</i>	<i>vidibe'h</i>
2.	<i>tidenah</i>	<i>vidine'h</i>
3.	<i>tideh</i>	<i>videh</i>
Több. 1.	<i>tidebírah</i>	<i>videbíreh</i>
2.	<i>tíderah</i>	<i>vidíreh</i>
3.	<i>tidezah</i>	<i>vidízeh</i>

Imperativus.

Egy. 2.	<i>tida'h</i>	Több. 2.	<i>tídera'h</i>
3.	<i>títtera'h</i>	3.	<i>títčera'h</i>

b) Nyomatékosított tagadó igeragozás:

Praesens.

Egy. 1.	<i>titmastebah</i>	<i>vitmestibeh</i>
2.	<i>titmastenah</i>	<i>vitmestineh</i>
3.	<i>titmasteh</i>	<i>vitmesteh</i>
Több. 1.	<i>titmastperah</i>	<i>vitmestpireh</i>
2.	<i>titmasterah</i>	<i>vitmesireh</i>
3.	<i>titmasšeh</i>	<i>vitmesseh</i>
	v. <i>tidi mastšeh</i>	v. <i>vitmestšeh</i>

Praeteritum.

Egy. 1.	<i>titmarema'h</i>	<i>vitmärimeh</i>
2.	<i>titmarena'h</i>	<i>vitmärineh</i>
3.	<i>titmare'h</i>	<i>vitmäreh</i>
Több. 1.	<i>titmaremirah</i>	<i>vitmäremireh</i>
2.	<i>titmarerah</i>	<i>vitmärireh</i>
3.	<i>titmarizéh</i>	<i>vitmärizeh</i>

Futurum.

Egy. 1.	<i>titmebah</i>	<i>vitmebeh</i>
2.	<i>titmenah</i>	<i>vitmeneh</i>
3.	<i>titmeh</i>	<i>vitmeh</i>
Több. 1.	<i>titmebirah</i>	<i>vitmebireh</i>
2.	<i>titmerah</i>	<i>vitmereh</i>
3.	<i>titmizäh</i>	<i>vitmizeh</i>

Imperfectum és plusquamperfectum nincs kitéve tagadólag; a tiltó imperativus is magától értetődleg csak a nyomatékosított állító lehet, eleibetett *an*-nal.

Reguly nem tette ki mindenütt a hangsúlyozást, de mégis oly gyakran, hogy bizonyos előttünk, hogy azt a nyomatékosító particula *ah*, *eh* vonja magára: *a'h*, *e'h* (v. ö. Visnevszkinél: *bola'h*). Erre nézve érdekesek a *tidasše'h* és *titre'h* alakok *tida'sše* és *ti'tre* mellett. Amazok nyilván *tidasše-a'h*, *titre-a'h* helyett valók, s bár eltűnik az *a'h*-nak *a*-ja, de helyén marad hangsúlyozása, mely így az előbb hangsúlytalan *še*, *re*-re száll: *tidasše'h*, *titre'h* (mintegy: *tidasše.'h*, *titre.'h*). — A praesens egy. 3. személyben, mely allítólag

is tagadólag is *t-n* végződik (*at, üt, mast, mäst*) a *j*-hangúság miatt mélyhangú igéhez is *eh* járul: *titmasteh, tidadeh*. V. ö. *titmarizah*, ellenben *titrizah, tidezah, titmizah*. — Az önhangzóval kezdődő *ah, eh* előtt ellágyúlnak az egyszerű igealakok végmássalhangzói: *p* (*tida-dep — tidadebah, titmastep — titmastebah*; *tidep, titmep — tidebah, titmehah*); *s, š* (*titriš — titrizah, tidiš — tidezah*; *titmariš, titmiš — titmarizah, titmizah*); *t* (*tidat — tidadeh*); *titmasteh*-ben megmarad a *t* ugyanazon okból, a miért van *ada* ugyan, de *atti, attu*, és nem *addi, addu* lásd I. cikk, 228. lap.). — Az egyik mintában (*vit-tulajdonképen vit*) a *t* *b*-nek nem mindenütt kitétele, noha megkívánatósága szembetünő, Reguly ebbeli, tán nem revideált írását tükrözi vissza.

4.

Kérdő igeragozás.

A csuvas kérdőszócska, mely a magyar *-e, -é?*-nek felel meg, Reguly szerint *i*, Visnevski (67. l.) szerint *ï* és *i* (ы és и, amaz *ɮ*-végű, azaz mélyhangú és *j*-hangúság nélkül végződő szók után, emez *ɮ*-végű azaz magashangú vagy *j*-hangúságon végződő mélyhangú szók után); az Evangéliumokban szintén *ï* és *i* alkalmaztatik (sőt *li* és *l* is, l. alább). Ez az egyszerű állító vagy tagadó igealakokkal, szintúgy mint a nyomatékosító *ah, eh*, szorosabb kapcsolatba lépven, némely alakok változnak is némileg, még jobban, mint az *ah, eh* hozzájárulása által. Ezért igen szívesen vesszük Regulynak erről adott mintáját, mint a kérdő igeragozásét.

a) Kérdő állító igeragozás.

Praesens.

(tit-igető):

Egy.	1. <i>tidatpi</i> v. <i>tidami</i>	Több. <i>tidatpri</i>
	2. <i>tidatni</i>	<i>tidattri</i> v. <i>tidatteri</i>
	3. <i>tidadi</i>	<i>tidasši</i> v. <i>tidatči</i>

Praeteritum.

Egy.	1. <i>titremi</i>	Több. <i>titremri</i>
	2. <i>titreni</i>	<i>titriri</i>
	3. <i>titri</i>	<i>titrezi</i>

Imperfectum.

Egy. 1.	<i>tidattem-či</i>	Több.	<i>tidattemir-či</i>
2.	<i>tidatten-či</i>		<i>tidattir-či</i>
3.	<i>tidat-či</i>		<i>tidatčesi</i>

Plusquamperfectum.

Egy. 1.	<i>titsatem-či</i>	Több.	<i>titsatemir-či</i>
2.	<i>titsaten-či</i>		<i>titsatir-či</i>
3.	<i>titsačči</i>		<i>titsaččesi</i>

Futurum:

Egy. 1.	<i>tidebi</i> v. <i>tidiribi</i>	Több.	<i>tidebri</i> v. <i>tidirebri</i>
2.	<i>tideni</i> <i>tidireni</i>		<i>tidiri</i> <i>tidiriri</i>
3.	<i>tidi</i> <i>tidiri</i>		<i>tidezi</i> <i>tidirezi</i>

Conditionalis.

Egy. 1.	<i>tidettim-či</i> v. <i>tidettemi</i>
2.	<i>tidettin-či</i> <i>tidetteni</i>
3.	<i>tidiči</i>

Több. 1.	<i>tidettimir-či</i> v. <i>tidettimiri</i>
2.	<i>tidettir-či</i> <i>tidetteri</i>
3.	<i>tidiččisi</i>

b) Kérdő tagadó igeragozás.

Praesens.

Egy. 1.	<i>titmastpi</i>	Több.	<i>titmastpri</i>
2.	<i>titmastni</i>		<i>titmastri</i>
3.	<i>titmasti</i>		<i>titmasči</i> v. <i>titmastši</i>

Praeteritum.

Egy. 1.	<i>titmaremi</i>	Több.	<i>titmaremri</i>
2.	<i>titmareni</i>		<i>titmareri</i>
3.	<i>titmari</i>		<i>titmareži</i>

Imperfectum.

Egy. 1.	<i>titmastem-či</i>	Több.	<i>titmastemir-či</i>
2.	<i>titmasten-či</i>		<i>titmaster-či</i>
3.	<i>titmasči</i>		<i>titmasčesi</i>

F u t u r u m.

Egy. 1. <i>titmebi</i>	Több. <i>titmebri</i>
2. <i>titmeni</i>	<i>titmeri</i>
3. <i>titmi</i>	<i>titmiži</i>

A kérdő alakok hangsúlyozását Reguly általában nem jelölte meg, s ez iránt a hangsúlyozottan írt Evangéliumokra vagyunk utalva. Ezekből azonban ez alakoknak csak túlnyomólag való hangsúlyozását vehetjük ki, mely szerint t. i. a kérdő szócska (*ž*, *i*) vonja magára a hangsúlyt; különben nem kis ingadozás uralkodik e részben, mely egyfelől annak tulajdonítható, hogy a hangsúlyozás itt még nem oly erősen állapotott meg mint más nyelvtani alakokban, másfelől annak, hogy nem valamennyi Evangéliom egy szerzőtől (azaz fordítótól) való, kitűnően különösen gondosabb dolgozás és tisztább nyelv által a többi fölött Máté Evangélioma. A kérdőleg előforduló igék ugyanis ezek: a) a kérdő szótagot hangsúlyoztatva:

Kilžedi' (*kilžet*) Mt. 9, 15. 19, 3; *bari'* (*bare*, fut.) 17, 24; *küdebiri'* (*küdebir*) 11, 3; *marči'* (*marče*) 18, 33; *tinlamastiri'-i'* 15, 16; *bilmestiri'-i'* 15, 17. 16, 9; *astuvmastiri'-i'* 16, 9; *kormastiri'* 24, 2; *tumassi'* (*tumasse*) 5, 46. 47. 13, 56; *volamariri'-i'* 12, 5. 19, 4; *tinlamariri'* 13, 51; *boldarimariri'* 26, 40. — Márk Ev. *koradin-i'* 8, 13; *sivradan-i'* 14, 37; *kilžadi'* (*kilžat*) 3, 4; *boladi'* (*bolat*) 9, 21; *jordai'* (*jordat*) 10, 2. 12, 14; *sirlaghimasti'* (*-mast*) 15, 31; *čohlamastiri'-i'*, *tinlamastiri'* 7, 18; *volamariri'-i'* 12, 10. — Lukács Ev. *suvarmasi'* (*-mast*) 13, 15; *larmasti'*, *tumasti'* (*-mast*) 14, 31; *poldari'* (*-dare*) 14, 31; *volamariri'-i'* 6, 3. — János Ev. *kalamarim-i'* 11, 42.

b) Az egyszerű (állító vagy tagadó) igealak hangsúlyozását megtartva: Máté Ev. *boladi'* (*bolat*) 23, 17. 19; *iltme'stině* (*-tin*) 27, 13. — Lukács Ev. *kora'dni'* (*-din*) 7, 44; *šokšla'ttiri'* (*-tiri'*) 13, 11. — János Ev. *inänü'dině* (*-din*) 11, 26; *jordada'tni'* (*jordada-din*) 21, 15. 16. 17; *kilü'di'* (*-ät*) 5, 6; *boldara'di'* (*-at*) 10, 21; *boladi'* (*at*) 11, 8; *bilü'ttiri'* 13, 12; *inänü'ttiri'* (*-tiri'*) 16, 31. — Ide számítható még a tagadó szócska *mar* (nem), a mennyiben tulajdonképpen = non est; ennek kérdő alakja *mar'i'* Máté 6, 25. 26. 30; 7, 22. 22; 10, 29; 12, 12. 23; 13, 27. 55. 55; 20, 13. — Márkban nem fordul elő; Lukács 4, 23. 6, 39. 11, 40. 12, 6. 16, 17. 22, 27. 13, 16; János 8, 48. 11, 9; ellenben *ma'ri'*: Ján. 6, 42. 70. 7, 20.

18, 26. Szintigy Mát. 20, 15 *šog'i* (*šok*, nincsen); Ján. 21, 5 ellenben *bo'ri* (*bor* vagyon), Márk 15, 44 *vilza'-i*. — — Itt még meg kell említeni, hogy néhutt (csak Mátéban és Lukácsban nem) az *i*, *i* kérdő szócska helyett előfordul *li* is, vagy megrövidülve *l*, mit nagyon is hajlandók lehetünk az oroszból fölvettnék vagy gondatlanul megtartottak tekinteni (orosz *ли*, *li* = -e?), minthogy oroszból fordították az Evangéliomokat; de mégsem egész bizonyossággal, tekintetbe vévén, hogy a *je* kérdő névmástőnek (ebben *jeple*, mint) van *le* alakja is (*leple*, lásd I. cikk a 256. lapon); s mindenesetre valószínű, hogy a kérdő szócska valamely kérdő névmástőből ered. Előfordul igealakokon: Márk 4, 13. *bilmüstir-li*; *kora'dän-li* 13, 2; *mar-li* János 4, 29. 9, 8. 18, 25; névszókön: *a'z-li* (*aze-li*, *te-e*?) Márk. 15, 2; *patša'-li* 18, 34; *hura'n-li* (magából-e?) 18, 35; *patša'ja-li* 19, 15; *boldarma'n-li* 11, 37; *sana'l* (*sana'*, *neked-e*) 13, 6; *mana'l* (*mana'*) 19, 10.

Ezen kimutatás láttatja, hogy a kérdő igealakoknak a végőkon, a kérdő szótagon való hangsúlyoztatása az Evangéliomokban egészben véve is jóval túlnyomó: az első csoportban fölhozott példaesetek közül a kérdő szótagot hangsúlyozó van 31, a nemkérdő igealak hangsúlyát megtartó 13, tehát amannak még felénél is kevesebb. Azonban más a viszony, ha csak a gondosabban írt Mátét vesszük tekintetbe; ebben 17, hangsúlyozott kérdő szótaggal való esetnek csak 3 ellenkező áll ellenében. Ha ezt, meg a gyakori *mar'i-t*, meg ezenfelül azt vesszük számba, hogy némely névszón is rendszeren hangsúlyozott kérdő szótag fordul elő, még János Ev.-ban is, úgy mint: *kerli'* (*kerle*) Máté 13, 18; Lk. 20, 22 *azi'* (*a'ze te*); Máté 11, 3. 26, 63. 27, 11; Márk 14, 61; Lk. 7, 19; 20, 66. János 8, 57. *abi'* (*a'be én*) Márk 14, 19; meg *oltur-i'* Máté 23, 19 (ellenben *pirü-i* Lk. 12, 41; *čonne'-i* Ján. 13, 38; *sinna'-i*, *prorokne'-i* Mt. 11, 8. 9; *onda'nü* 20, 15 és két hangsúly-jegygyel *wilza'mranü'* 17, 25; *sinza'mranü'* 20, 25): — mind ezekből már elég biztosan azt következtethetjük, hogy a csuvas kérdő igealakoknak szabályszerűen a kérdő szótagon van hangsúlyok.

A kérdő szócska által az egyszerű igealakon okozott változásokat illetőleg Reguly mintájában különösen az 1. és 2. személyragok előtt való segédönhangzó kiszorulását venni észre: a prae-sensben *-atpi*, *-atni* *-atpri*, *-attri*; *-mastpi*, *-mastni*, *-mastpri*, *-mastri* végzetek ezek helyett valók: *-adeb-i* (a két mássalhangzó egybetalál-

kozván aztán kemény *tp* lesz, v. ö. *pürdümä* és *pürtmä*), *-aden-i*, *-at-pir-i*, *-attir-i*; *-mastib-i*, *-mastin-i*, *-mastpir-i*, *-mastir-i*. Az Ev.-ban is találók ezt: *koratni*, *joradatni*, de így is: *koradinü*, *sivradani* (azaz *sivradani* = *sivradini*); és csak *-attiri*, *-mastiri*, *-mestiri*-t; azonban Reg. is *-attri* mellett még *-atteri*. A praeteritumban: *titremri*, *titmaremri* e helyett: *titremiri*, *titmaremiri*; ellenben *-remi*, *-reni*, *-riri*, *-maremi*, *-mareni*, *-mariri*, a melyekben a *re* és első *ri*-nek *e*, *i*-je korántsem csak segédhangzó. Hasonlóképen a futurumban *tidebi*, nem *tipi* stb. — Szabályszerű mássalhangzó-lágyulás van ezekben: *tidadi* (*-at-i*), v. ö. az Ev.-beli *boladi*, *kilzedi* stbit, melyeket szintén *boladi*, *kilzedi*-nek olvashatunk; *tidebi* (*tidep*), *titrezi* (*titres*), *titmarezi* (*-mareš*). E mellett föltűnő, hogy a *-čes*-végű több. 3. szem. (imperf., plusqf., condit.) Regulynál megtartja kemény *s*-jét: *česi* (*čisi*), *tidatčesi*, *tisaččesi* stb. — Az egyszerű igealak végén való *e*-vel egygyé olvad a hozzájáruló *i*, és mindkettő helyett csak *i* marad, hasonlóképen, mint a 3. birtokos személyrag *i* az *a*, *ü*, *e* véghangzókat rendszeren kiszorítja, így: *tidassi*, *titmassi*, *tidi*, *titmi*, *titri* és a *če* helyébe lépő *či*. (v. ö. Ev.-ban *tumassi*, *bari*, *marči* stb.); meg névszókkkal: *kerli*, *abi* (*abe-i*), *azi* (*aze-i*; inkább *azi*-t váránk, valamint *abi* van).

Különösen föltűnő pedig, hogy Reguly a *tidatpi* mellett még egy *tidami*-t, mint egy. 1. szem. praesent, és az egész futurum *tidebi* stb. mellett még belső *ir*-rel megbővült alakokat *tidiribi* stbit hoz föl. E szerint neki *tidam* volna állító praesensalak, és ez nyilván nem egyéb, mint a fentebb **f**, **e**. alatt említett Visneszkiféle futurumalak *bola'm*, *islü'm*, tehát hangsúlyra nézve is *tida'm*. Egy másik helyen Reguly egy rakás ígét sorol föl, nem az *as*, *üs* infinitivus alakjában, szokás szerint, hanem ugyan a *bolam*, *islüm*-féle *am* alakban, s jelentéseiket, hol oroszúl, hol németül, hol magyarúl kiteve, részint infinitivusban (*šakam* kopogni, *sivem* megnyúzni), részint egy. 1. praesensben adja: *lugam* rázom, *tuvam* mache, *huram* ispagajuš (megijedek) stb. Kitészik, hogy az infinitivussal a csuvas ígének csak fogalomjelentését, de nem alakbeli viszonyjelentését is akarja adni. Már most, hogy ezen *tidam*, *huram*, *sivem* stb.-féle 1. személyi alakok vajjon valóban praesens jelentésűek-e, vagy Visneszkiének van-e jobb igaza, hogy futurumot tesznek, még nem dönthetjük el; azonban megjegyezzük, hogy Máté Ev. 27, 22. *min tu va'm* (τί ποιήσω; Károlyi: mit miveljek, — de tudjuk, hogy a több.

1. szem. is a csuvas futurumban és imperativusban ugyanaz; meg a több. 2. szem. is); 26, 18. *san badinda tuva'm pashaja* (πρός σε προῖω τὸ πάσχα, te nálad eszem meg a husvéti bárányt); 19, 16. *min ira tuvza úmür borniza kirze-kora'm* (szó szerint: mi jót cselekedvén az örök életbe bemehetnék; Kár.: micsoda jót cselekedjem, hogy az örök életet vehessem). Ezen példák mutatják, hogy itt valódi praesensst épen nem, de igen is alkalmatosan futurumot lehet érteni *tuvam, koram-on*. — — Végre, a mi a *tidiribi* stb.-féle *ir*-rel megbővült kérdő futurumot illeti, ebből először is a kérdő szótag elhagyásával, a *tidep* stb. futurummal egy értékű ilyen alaksoport következik:

Egy. 1. <i>tidirip</i>	Több. <i>tidirebir</i>
2. <i>tidiren</i>	<i>tidirir</i>
3. <i>tidire</i>	<i>tidires</i>

Föltéve, hogy ez a *tit* igetőnek egy futurumalakja és nem talán egy *tidir* igetőé (— milyen azonban a csuvasban nem is létezik), az látszik legvalószínűbbnek, hogy megint körülírt igeragozás van előttünk, azaz csuvas „esse“ segédigével összetételes képzett) alakok. Az *er* „esse“ igének ugyanis (lásd fentebb 368 és 371. ll.) ez volna szabályszerű futuruma:

Egy. 1. *erip*, 2. *eren*, 3. *ere* | Több. 1. *erebir*, 2. *erir*, 3. *eres* v. *eris*;

az *r*-nek elmaradására pedig itt se ok se lehetőség nincsen. Ezen *erip* stb. előtt az alapigének (*tit*), valamint *titsa* a plusquamperfectumban, úgy itt is valamely gerundiuma áll, melynek valódi alakja csak a csuvasból meg nem határozható (talán *tidiv*, *tidi*), melynek végvocalisa az *erip* *e*-jével együtt *tidire*-nek második *i*-jében van. Azonban azt is hihetni, hogy maga a *tide*, mint nomen futuri az, mi az *erip* előtt van. Mindenesetre, ha ezen bővebb futurumalak még más példákkal talál megbizonyítani, igen érdekes, hogy benne a különben tö szerint elveszett *er* igének, futurumát *.is* kapnók, s egyszersmind épebb tőjét is.

Végre még említsük meg e helyen, hogy tétetik ki kérdésre való feleletben az állító vagy tagadó bizonyítás. Erre Reguly szerint *š* vagy *ške* szócska szolgál, ilyképen: *titremi?* *titremš* vagy *titremške* (*titrimške*) megfogtad-e? meg biz azt (tkp. *titrem* megfogtam + *š* vagy *ške*; a *titremške* alá jegyzi Reg., hogy nyomatéko-

sabb); *ku šuvi?* *šus* v. *šuske* ez víz-e? az (tkp. *šu viz + š, ske*); *vul juvis hidi?* *hidi marš* v. *hidi marske* ama fa erős-e? nem biz a (tkp. erős nem + *š, ske*). — Különben van még a magy. „igenis“, német „ja“-nak megfelelő elül álló bizonyító szó *eü*; másrészt a *šok* „nincsen“ a német „nein“-féle jelentésű is: *eü, eb kordem ona* (orosz: да я видѣлъ его) igenis, láttam őt; még erősebben: *eü činah eb ona kordem* (да правда, я видѣлъ его) igenis valóban láttam őt; *šok! es mana oldalimen* (нѣтъ! ты меня не обманишь) nem, te meg nem csalsz engem (nem fogsz megcsalni). — A *mari* (*mar-i*, nem-e?) ilyen kérdő formulában fordul elő: *šapla mari* „nicht wahr, úgy-e?“ (tkp. nem-e úgy van?), p. o. *šapla mari ilme'n vul* (не такъ ли, онъ небралъ) úgy-e [bár] ő nem vette?

5.

Megengedő (ráhagyó) igeragozás.

Valamint a nyomatékosító és kérdő szócskák (*ah, i*) az egyszerű állító vagy tagadó igealakhoz hozzásimulásából és vele egybeforrásából a nyomatékosító és kérdő igealakok keletkeznek, úgy egy *in* vagy *in* ragaszték-szócska kifejezi az egyszerű igén a megengedést, ráhagyást = magy. bár, ha bár. Regulyból ezen ide való mintákat adhatjuk:

a) Megengedő állító igeragozás.

Praesens.

(*tit* és *pol* igetők):

Egy. 1. <i>tidatpin</i>	Több. <i>tidatprin</i>	Egy. <i>polatpin</i>	Több. <i>polatpri'n</i>
2. <i>tidatsin</i>	<i>tidattrin</i>	<i>polatsin</i>	<i>polatri'n</i>
3. <i>tidadin</i>	<i>tidassin</i>	<i>poladi'n</i>	<i>polassin</i>

Praeteritum.

Egy. 1. <i>titremin</i>	Több. <i>titremerin</i>	Egy. <i>poldemi'n</i>	Több. <i>poldeme- [ri'n</i>
v. <i>titrebin</i>			
2. <i>titrezin</i>	<i>titrezir</i>	<i>poldezin</i>	<i>poldezir</i>
3. <i>titrin</i>	<i>titrižin</i>	<i>polži'n</i>	<i>polžizin</i>

Futurum.

Egy. 1. <i>tidebin</i>	Több. <i>tidebri'n</i>	Egy. <i>polebin</i>	Több. <i>polebri'n</i>
2. <i>tidezin</i>	<i>tidezir</i>	<i>polezi'n</i>	<i>polezir</i>
3. <i>tidi'n</i>	<i>tidizi'n</i>	<i>poli'n</i>	<i>polizin</i>

Imperativus conditionalis.

Egy. 1. <i>tidebin-če</i>	Több. <i>tidebrin-če</i>
2. <i>tidezin-če</i>	<i>tidezir-če (tidettir-če jobb)</i>
3. <i>tidin-če</i>	<i>tidizin-če</i>

Szintigy : *polebin-če* stb.

b) Megengedő tagadó igeragozás.

Praesens.

Egy. 1. <i>titmastpin</i>	<i>polmastpi'n</i>	Több. <i>titmastprin</i>	<i>polmastpri'n</i>
2. <i>titmastsin</i>	<i>polmastsin</i>	<i>titmastrin</i>	<i>polmastrin</i>
3. <i>titmastlin</i>	<i>polmasti'n</i>	<i>titmassin</i>	<i>polmassi'n</i>
v. <i>titmastin</i>	v. <i>-mastlin</i>		

Praeteritum.

Egy. 1. <i>titmaremin</i>	<i>polmaremi'n</i>	Több. <i>titmaremrin</i>	<i>polmaremrin</i>
2. <i>titmarezin</i>	<i>polmarezin</i>	<i>titmarezir</i>	<i>polmarezir</i>
3. <i>titmari'n</i>	<i>polmari'n</i>	<i>titmarizin</i>	<i>polmariži'n</i>

Futurum.

Egy. 1. <i>titmebin</i>	<i>polmebi'n</i>	Több. <i>titmebrin</i>	<i>polmebri'n</i>
2. <i>titmezin</i>	<i>polmezi'n</i>	<i>titmezir</i>	<i>polmezi'r</i>
3. <i>titmi'n</i>	<i>polmi'n</i>	<i>titmizin</i>	<i>polmizi'n</i>

Imperat. condit.

Egy. <i>titmebin-če</i>	Több. <i>titmebrin-če</i>
<i>titmezin-če</i>	<i>titmezir-če</i>
<i>titmin-če</i>	<i>titmizin-če</i>

Szintigy : *polmebin-če* stb.

Ezen megengedő igealakok egyikét Visnevezkinél és Elsőgr.-ban is találjuk : *bol'i'n (poli'n)* a körülírt határozatlan névmások és névmási adverbiumokban, p. o. *hušan-da-boli'n* bármikor, *min-da bol'i'n* bármi (lásd I. cikk, 259. l.), és Elsőgr. 67. l. az interjectiók között *apla' bol'i'n* úgy, hadd legyen, legyen hár. Még pedig a *bol'i'n* hangsúlya is egyező a Regulyféle minták hangsúlyozásával, mely, a mennyire ki van téve, magát az *in* ragasztékszócskát illeti. Reguly néhány példamondataiból egyszersmind látjuk, hogy a megengedő

igéalakhoz még „de“ (is) szeret csatlakozni, mint a magyarban : bár — is, ha — is, p. o. *huva hoja polin-de, şaplah islet* bár maga gazda legyen is, mégis dolgozik; *vul mandan pojan lin-de, man onşen vilik nomaj* ő bár nálamnál gazdagabb legyen is, nékem [mégis] az övénél több marhám van. Itt egyszersmind a rövid *lin* van az előbbi *polin* helyett, s korántsem tartjuk abszurdumnak, hogy *lin* ugyan csak az eleje-vesztett *polin* legyen, eszünkbe juttatván, mily tetemes kurtitást okoz néha a csuvasban a hangsúly, és *polin*-nak nem az elején, hanem a végén van az. V. ö. *nomaj lin* és *nomaj polin* legyen bár sok, bármily sok. — Az 1. személyre példa : *nomajen poleberin* legyünk bár sokan, bármily sokan leszünk is. — Az imperat. conditionalisra (melyet optativusnak is nevez Reg.): *man hamen nomaj polin-če* (v. *nomaj polzan*) *paretim-če* nekem magamnak volna bár sok, adnék [neki] (v. ha volna sok), vagy a *polin-če*-beli *če* = vala-t is véve tekintetbe, szorosabb fordításunkban körülbelül így is mondhatnók : leszen vala bár sok (tkp. legyen vala bár sok).

Az *in* ragasztékszócának hozzájárulásával az egyszerű igealakokon csak olyan hangbeli változások történnek, a milyenek az *i* kérdő szócskával is (lásd fentebb 4.) s e tekintetben a fentebbi minták magokban is világosak. Azonban egy ponton mégis fönakadunk, azon t. i. hogy valamennyi 2. személyalak az egyes-számban még egy előbb nem volt s v. z-t mutat föl : praes. *tidatsin, titmastsin*, praet. *titrezin, titmarezin*, fut. *tidezir, titmezir* és nem a *tidatpin, titremin, tidebin* stb. szerint : *tidatnin, titmastnin, titrenin, titmarenin, tidenin, titmenin*. Ezenkívül még (a praesentst kivéve, hol rendszeren *tidattrin, titmastrin* van) a többesi 2. személyekben is mutatkozik a z, és hiányozik egészen az *in* : praet. *titrezir, titmarezir*, fut. *tidezir, titmezir*. — Első tekintetre hajlandók lehetünk ugyan, az egyes-számbeli *sin, zin*-nek s, z-jét, mint 2. személyragot fogni föl, melyhez ugyanazon *in* járúlna, mely *p, m*-hez ezekben : *tidatp-in, titrem-in*. Igaz a 2. személy önálló névmása eredetileg s-szel kezdődik *san* (*a-ze, a-s* vagy *e-ze, e-s*) és a többes-számbeli *zir* is külsőleg ugyanaz, mi az önálló névmás *sir* (*a-zir, e-zir*). De részint az, hogy különben az egész csuvas igeragozásban nem használtatik a teljes 2. szem.névmás s-es alakja, s még inkább az, hogy a többes-számbeli *-zir* (*tidezir, titrezir*) *in* nélkül, nem jelentene egyebet, mint az egyszerű *ir, r* (*tidir, titrir*), inkább arra útalt bennünket, hogy *zir* (*tidezir* stb.)-ben csak az *ir* vagy *r* a 2. sze-

mélyrag, és ennél fogva az egyes-számbeli *sin*, *zin*-ben is *in*, *n* nem ugyanazon *in*, mely *tidatp-in*-ban van, hanem szintén csak a közönséges egyes 2. személyrag; mindkettőben pedig a *z*, *s* más valami, még pedig olyas valami, mely az a több személyalakokban használt *in* ragasztékszócskát pótolhatja. Hogy milyen valami tehát ez a *z*, *s*, ez most a kérdés; de ennek is, úgyhiszem, némileg nyomára juthatunk. Ugyanis a megengedő alakú *polin* váltakozik a conditionalis gerundiummal: *polzan*-nal; v. ö. a határozatlan névmásokat (I. czikk 259. l.), melyek *polin* vagy *polzan*-nal iratnak körül, meg e Reg.-féle példát: *ebir kalamazan-da*, *vul pile* (v. *šaplah pile vul*) mi ha nem mondjuk is [neki], ő tudni fogja (mégis tudni fogja ő) — mely példában a *kalamaz a n-da* egészen hasonzerü egy fentebbi példabeli: *hoza pol i n-de*-hez; fordíthatnók így is: bár ne mondjuk is neki stb. V. ö. még: *mana per konlah parzan-da*, *sibe* ha nekem csak egy napra valót ad is, elég lesz (adjon is bár csak egy napra valót). A *zan*, *san* stb. conditionalis gerundiummal kétség nélkül szoros összefüggésben van a *za*, *sa* stb. gerundium (l. alább **S**, **a**.), a melynek képzője alighanem személyragokat is vehetett föl eredetileg a csuvas nyelvben, egy valóságos conditionalis igealakcsoport képzésére, noha ilyen nem maradt meg közönséges használatban. De visszaállíthatjuk ezt p. o. az *er* verbum substantivumra nézve, fölvevén a 2. személy ragjait *n*, több. *r*, a melyek általában használatnak a csuvas igeragozásban; így az *er* conditionalisának 2. személyalakja lehetett: egyes-számban *erzá-n* (*erzen*, *erzin*), több. *erzár* (*erzer*, *erzir*). És ugyancsak az összetett igealakok képzésére anynyira alkalmaztatni szokott *er* ige conditionalisának 2. személyalakjait látjuk az imént kérdés alá vett *sin*, *zin*, több. *zir* végzetekben, melyek elől, úgy mint másutt is, az *er* igető egészen elpusztult, már többelyt fejtegetett okokból; *er*-nek ezen személyragos conditionalisa pedig hozzájárul a nem személyragos egyszerű praesens, praeteritumi és futurumi alapalakhoz *tidat-sin* (*tidad-erzin*, *tidad-zin*, *tidatsin*), *titre-zin* (*titre-erzin*, *titre-zin*); szintígy több. *titre-zir*; fut. *tide-zin*, több. *tide-zir*. A *titmast-sin*-ban végre szintén a nem személyragos tagadó praesensbeli egy. 3. személy van alapúl véve. Hogy e körülírt conditionalisok ilyen képződésében semmi absurdum nincsen, a szorosabb török nyelvek példájával is meg lehet bizonyítani; hogy végre conditionalis igealak a tulajdonképen megengedő (concessiv) alakok sorában foglalhat helyet, csak az imént

is érintettük. — A tagadó praes. egy. 3. személyben van *mastlin* is a *mastin* mellett. Ezen *lin*, hacsak nem ugyanazon (alkalmasint *polin*-ból rövidült) *lin*, melyet fentebb önállóan találánk, meglehet, hogy általában a megengedést kifejező *in*, *in* ragaszték-szócskának némileg épebb alakja, mely annak még ismeretlen eredetének kutatásában szolgálhat adatul.

6.

Nomina verbalia.

Ezen cím alatt összefoglaljuk mindazon névszói (még pedig mind főnévi, mind melléknévi) alakokat, melyek rendszeren minden igétől képezhetők, s részint az által, hogy még a *rectio verbi*-vel bírnak, részint pedig bennök kifejlődött, a cselekvési idő és módra való némi vonatkozás által teljességgel a személyragos igealakok alapszávaival egyfokú képződéseknek mutatkoznak, a miért is azoknak pótlására, illetőleg kiegészítésére alkalmaztatnak. Elsőgr. és Visnevszki említik mint infinitivust és participiumokat (неопределенное наклонение; причастия): de amaz csak néhány pusztá alakot, Visnevszki is csak kevéssel többet ad, a megkülönböztetett jelentéseket és használatot tekintve. Regulynak erre nézve sok becses adata van, jegyzeteinek többféle rovataiban elszórva; azokat itt az egyes alakok mellett összeállítva és jelentőségük szerint illusztrálva fogjuk közölni.

a) *Nomen actionis* képeztetik az igetőhez járuló *as* (mélyhangú) és *äs*, *es* (magashangú) képző által. Ez Elsőgr. infinitivusa: *kazara's* (tő: *kazar*) megbocsátani; hasonlóképen Visnevszki: *bola's*, *islä's* (tők: *bol*, *islä*), ki ezenkívül szlovarjában is az igéket ezen alakban hozza föl: *tuva's* (*tu*) tenni, *izä's* (*is*, *iz-*) inni, *šaba's* (*šap*, *šab-*) csapni, *činä's* (*čin*) hívni stb.

Reguly szógyűjteményében is az igék *as*, *äs*-végű infinitivusban hozatnak föl, csak hogy ő, mint másutt is, a szorosabban megfelelő *ä* helyett *e*-vel írja többnyire a magashangú alakot (*es*): *iles* (*il*) venni, *viles* (*vil*) halni, *tülünes* (*tülün*) csudálkozni stb. Mint önhangzóval kezdő képző az igetőhez épen úgy járul mint az *at*, *ät* praesensképző: végmássalhangzók lehető lágyulása (*g*, *d*, *b*, *gh*, *z*, *ž*, *š*, — nem *k*, *t* stb.) és az *i*, *i*, *u*, *ü* végönhangzók *ij*, *ij*, *uv*, *üv*-vé bővülése kívántatik meg. A tőnek *a*, *ä* (*e*) véghangzója az *as*, *äs* (*es*).

szel együtt megint csak *as, üs (es)* marad : *huras (hura-)* félni, *isläs (islä)* dolgozni, *elekles (elekle)* rágalmazni stb. Visnevszki egész szlovárjában az *as, üs*-nek vég *s*-je *съ*-nek van írva, azaz semmi jésítés-sel való tiszta *s*, Reguly is csak *ş*-et ír, soha sem alúl pontos *s*-et, a mi *ş*-ünket. Ezért is bizonyosan hiba, ha Elsőgr. a *kazaras*-t így írja : *казарасъ (kazaras)* és 52. l. ezt : *бола'съ (bolas)*, a mihez még azon nagyobb félreértést teszi, hogy „vagy *bol* = orosz *быль, была, было* (volt, vala).“ — Végre meg kell jegyezni, hogy akárhol csak hangsúlyosnak találjuk az *as, üs* képzöt: *islä's, poldara's, tulüne's* stb.

Az *as, üs*-végü igenév jelentésére vagy helyesebben mire használtatására nézve, Reguly abban egy futurum necessitatis kifejezését látja ilyen példák után : *manen iran isles* nekem holnap dolgozni (kell; — de *manen* genitivus possessivus; *isles* igenév nominativusban; a hozzá pótlendő ige nem „*kirle, kell*“, hanem „*van, lesz*“, szószerint ezt jelentvén a mondat : a dolgozás holnap enyim = nekem jut h. dolgoznom, nekem kell h. d. — *s* így kerül ki a „necessitas“); — *manen iner isles-če* nekem tegnap kelle dolgoznom (tkp. enyim tegnap dolgozás-vala, mintegy : nekem t. dolgoznom vala — csak az előbbi példa, praeteritumba helyezve *če* „*vala*“ által). A hozzá pótlendő ige azonban *polat* (vagyon, leszen), tagadólag *polmast*, lehet *s* ki is tétetik : *manen pajan onda polas polat* nekem ma ott kell lennem (tkp. nekem ma ott lenne[m] vagyon v. leszen); *manen jaras polat* nekem küldenem kell; *iner onen kiles polatče* tegnap kell vala jönie, azaz : kellett volna j. (tkp. tegnap neki jöni[e] leszen vala; *polatče* a *polat* imperfectuma; az imperfectum conditionalis használatára nézve l. fentebb **1, f.** a 379. l. *eb kajatim-če*); *kona konda ize-kiles polmas-če, ezer konda ize-kilder* ezt nem kell vala ide hozni, [s] tí [mégis] hozátok ide (hozno[tok] nem leszen vala). De az egyszerű *če* is *as, üs*-igenév mellett a magyar „*kell vala*“ söt „*kellene*“-nek megfelelő értelem kifejezésére használható : *iran hüvel toghičen vonna sohrem ka ja s-če* holnap napfelkeltéig tíz versztnyire kellene mennünk; *piren tidas-če ona* meg kellene fognunk őt; *iran pivas-če onen onda* holnap kellene neki oda elmenni. A *pole* (leszen, fut.) mellett = fog kelleni : *manen iran jaras pole* holnap kell nekem eresztenem, küldenem (tkp. enyim holnap küldés lesz, azaz : lesz holnap küldésem; lesz [az], hogy küldjek). Az *-as, -üs* mellett kitett ige azonban lehet *por* (van)

is és tagadó felemása *šok* (nincs, v. ö. ezekről alantabb **10.** alatt) : *manen isles por* dolgoznom kell (dolgoznom van); *man kajas por-če onda* nekem kell vala oda elmennem (oda elmennem vala); *eb isles šok konda* én nem fogok itt dolgozni (én dolgozn[om] nincs); s meg kell jegyezni, hogy itt az igenévhez való subjectum, mint akármely verbum finitum előtt, nominativusban áll). Hogy tehát nem magában az *-as, ős* alakban rejlik valamely necessitas, kellés fogalma, hanem csak az összefüggésben és a mi kifejezésmódunkhoz képest nyer ilyent, az előbbi példákból eléggé látható, s még inkább abból, hogy más összefüggésben az *as, ős* igenév által nincs is semmiféle necessitas kifejezve, p. o. *es ona jidas šok* te azt fölemelni nem bírod (tkp. te-azt-fölemelni nincsen, azaz : nincsen az, hogy te azt fölemeljed); *vul onda polas šok* ő nem lesz ott (tkp. ő-ott-lenni nincsen). — Hasonlót vehetünk ki Visnevszki néhány syntacticalai jegyzetéből : 64. l. *poplät kajas-žin* beszél a menésről (azaz : leendő, készülő menésről, о томъ чтобы идти); 65. l. *šok*-kal együtt jövő időt fejezne ki tagadólag *taras šok* nem szalad el, nem fog el szaladni (tkp. szaladni[a] nincsen, azaz : nincs az, hogy szaladjon); 66. l. „a létige *bola's*-nak más ige infinitivusa mellett azon jelentése van, hogy *kell, szükséges : bara's bola't* adni kell“ (v. ö. a Regulyféle *-as polat*); 67. l. „*šok* és *mar* (nincsen, non est) valamely igének infinitivusa mellett azt jelentik : nem kell, nem szükséges; *kajas mar* nem kell menni.“ — — A Kátéban egyszer melléknévi jelentéssel is találjuk az *as, ős* igenevet : *tada' borna'ssa kilä's šandalikra* és [az] életet (t. i. *küdüdep* várom) a jövő világban (így szósz szerint, és jól esik észrevenni, hogy a mellette való orosz eredetit épen nem fejezi ki szolgailag; mert и жизни будущаго вѣка szósz szerint : et vitam futuri saeculi).

Az *as, ős*-végű igenév különben mint igazi névszó viszonyragokat is vehet föl, mind a mellett, hogy igei hatását, azaz subjectum és objectum grammaticalelval lehetőségét megtartja. Már Visnevszki is ezek közül hármat említ föl, mint gerundiumot, azaz adverbialis kitévelt, melynek általában a viszonyragos névszó mondható : *islä's-šin* dolgozásért, *ilä's-ran* dolgozástól, *islä's-sinjen* dolgozásról; *šav tarze islesren lajih* ama munkás jó dolgozni (tkp. dolgozástól jó, — ezen oldalról tekintve őt); *vul horat vulzam onda šu-šne ügesren fél*, ne hogy a vízbe essenek (tkp. ők a vízbe esni-től); *eb piderdem alik vulzam kiresren bezártam az ajtót, hogy ők be ne menjenek* (ök-

bemenni-től). — Locativus : *ku laja čobasra šumul* e ló futásban könynyű ; *islesrū lajih* dolgozásban jó. E két példában így is mondható : *čobassa šumul, islessü lajih*, hol *čobassa, islessü* nyilván d a t i v u s o k : futásra, dolgozásra. Alak szerint egy levén a dativussal az a c c u s a t i v u s, ezt látjuk az *assa, essü* végzetben ily példákban : *vul pīrassa' piles šok* vajjon jő-e, nem tudjuk (ő-jöni-t nem tudni) ; *ize tuvassa pilmest vul* dolgozni nem tud (a dologtevést nem tudja) — még pedig ezekre megjegyzi Reguly, hogy „*se* (de a példákban *sa—as-sa*) az infinitivusból (-*as*) egy módjelentő szót képez, mely adverbiumúl használtatik.“ — Causalis (*zin,-ért*) : *eb šavenžin küdem ona ize kajas-šin* én azért jöttem, hogy ötet elvigyem (ötet-elvinni-ért) ; *eb onda isles-šin mar kize* (én ide nem a dolgozásért jöttem). — Temporalis : *vul kiles-čoh eb kilde šok polep* mikor jő (ő-jöni-kor) én nem leszek itthon ; (*hožera* között) *abat sijas hožera onda kajas kilet* ebéd evés között oda elmegyen. — Objectivus (*sinžen,-ról*) *isles-sinžen omba poplerem* dolgozásról beszéltem vele ; (*sinä,-ra*) *tir sodas-sine vul pilmest* gabna-eladásról (tkp. eladásra [vonatkozólag]) nem tud ; (*turuh* iránt) *eb omba poplezü pol tidas turuh* beszéltem vele halfogás iránt. — Modalis (*bek, begeh,-ként*) : *tives begeh pže mana* mintha meg akart volna verni, úgy ment nekem (megverni-ként). — Allativus (*patne -hoz, -hez*) : *kajas patne sitne* elérte az időt, hogy el kell mennie (tkp. elmenni-hez ért).

Az *-as, -äs* 3. birtokosraggal accusativusban *ässine, ässine*, lásd alantabb 411. lapon.

Az I. czikk 233—34. lapjain említett *sker*, melylyel határozatlan melléknévek fejeztetnek ki, *-as, -äs* igenévvel is köttetik össze : *türlenes-skerü kajlah irattardem* begyógyulóban valót megint főlszakítottam.

b) *Nomen actionis* képeztetik még az igetőhez járuló *ma, mä* képző által is, p. o. *sirma'* írni, *kütmä'* vární, *hurama'* félni, *hi:žiplämü'* tisztelni. Elsőgr. és Visn. szintén mint infinitivust hozták elő : *polma'* vagy *bolma'* lenni (Elsőgr.), *islämä'* dolgozni, *bolma'* lenni (Visn.). Hangbeli alakjára nézve a *ma, mä* képző épen úgy járúl az igetőhez, mint a hasonhangú tagadó szótag — tehát *títma'*, nem *tidma'*, *šapma'* stb., meg az *r*-végü egytagúak : *jama'* e helyett *jar-ma*, *homa'* e h. *horma'* stb. ; azonban különbözik a tagadó *ma, mä*-től az által, hogy állandóan hangsúlyos. De úgy sem lehetne összetéveszteni ezen *ma', mä'* képzőt a tagadó *ma, mä*-vel ; mert föltéve

hogy, p. o. *hurama*-ban tagadó *ma* legyen, ez csak imperativus egy. 2. szem. lehetne legfelebb : ez pedig eleibe tett *an*-nal mondatik *an hura*.

Jelentésére nézve Reguly a *ma*, *mä* igenévnék szintén futurum, még pedig lehetőségi futurum kifejezését tulajdonítja, összekötve *polat*, *polmast*, *polatče*, *pole*, *polme* igével, úgy mint az *as*, *üsvégü* igenév, p. o. *jarma* v. *jama* *polat* lehet küldeni (tkp. küldeni leszen; *jaras* *polat* ellenben : kell küldeni); *onžoh* *jama* *polatče* *ona* akkor lehet vala öt elküldeni; *onda* *isme* *pole* *kvas* ott fog lehetni kvaszt inni; *ittine* *tuma* *polme*, *kona* *tuma* *pole* szószerint : a többit tenni (tehetni) nem lesz, ezt tenni (tehetni) leszen. A személyragos *pol* igével : *eb šakna* *tuma* *polam* это дѣлать я возьмусь (ezt tenni én vállalkozom — tehát nem annyira tűnik ki a lehetőség, ha csak nem vesszük szóról szóra : én ezt tenni leszek — a „lenni“-t praegnanter véve, mintegy „én a dolognak embere leszek,“ a mire megjegyezhetjük, hogy a csuvas „posse, im stande sein“ ige *poldar*, mely csakugyan a *pol* igéből látszik származottnak. — Ezenkívül a *ma*, *mä*-igenév, mint czélt kifejező infinitivus áll (hasonlóképen, mint a magyarban, p. o. *fa-vágni* megyek) : *eb islemä* *kajam* dolgozni megyek. — Visnevszki is megkülönbözteti a *ma* infinitivust az *as*-félétől, annak használatáról ily jegyzetet adván 65. l. „A második, *ma*-n (és *maškin*-on, a miről alább) végződő infinitivust a csuvasok többnyire a supinum kifejezésére alkalmazzák oly igék mellett, melyek valami felé, valamire való mozgást jelentenek, és oly adverbiumok mellett, melyek lehetetlenséget és eszközt, módot indicálnak, p. o. *torra* *posšabma* *kajre* imádkozni ment, *ji'vör* *tordma*, nehéz vinni, czipelni, azaz : vivésre, vitelre nehéz (Visn. трудно вести — ebben *trudno* úgy nevezett rövid-alakú melléknév generis neutrius, milyen praedicatumként kívántatik, attributumként levén *trudnoje*, p. o. *трудное* дѣло nehéz dolog; de *trudno* egyszersmind adverbium „nehezen, bajosan“ — s innét van, hogy Visn. nem épen helyesen adverbiumokról beszéll fentebbi jegyzetében).

A *ma*, *mä* mellett létezik *maškin*, *mäškin* bővebb alak, mely amabból, a mint látszik, valamely viszonyrag által származik, noha közönséges és más névszókön használt *škin*, *škin* ragot nem ismerünk. Így a *maškin* alak a gerundiumok osztályába esnék, valamint az *as* igenévnék fentebb említett casusai. A *ma*, *mä*-vel való összefüggését némileg még abban is mutatja, hogy annak hangsúlyát meg-

tartja : *bolma'skĭn, islĕmĕ'skĭn* (Visn.). Reguly *ma'sken, me'skin* alakot  d : *tuma'sken, popleme'skin, isleme'skin*, p. o. *oraba tuma'sken  inet* szekeret csinálni h v ; *eb onba popleme'skin kildem*   vele besz llni jöttem ; *eb ut ilme'skin kajza* lovat venni mentem. Mind ezen példákban *ma, m * alak is állhatna, mint czélt kifejező infinitivus.

A *ma*-féle infinitivus, jegyzi meg Reguly, némelykor meg is r vidítettetik, a *ma* elhagyásával, p. o. *p ji-d  isle po'slare* eljött és kezdett dolgozni. Így : *vadela, vĭjla, tuva, sija* ezek helyett : *vadelma, vĭjlama, tuma, sima* ; p. o. *vadela pĭrat* megöregszik, öregedésnek indúl ; *vire* (e. h. *virem *) *pĭrat* kezd f ni. Azonban nem nehéz látni, hogy nem a *ma* infinitivus rövidítésével (*ma* elhagyásával), hanem egy *a,  * képzővel létesülő alakkal van itt dolgunk ; mert *tuva, sija, vadela*-nak *tu (tuv), si (sij), vadel* a táji ; csak a máris *a,  * (*e*)-n végződő t k (*isle, vĭjla, vire*) nem láttatják az új k pz t (*a,  *-t), mely  gy olvad be az igető v g *a,  *-jébe, mint más *a,  *-vel kezd  képzők (p. o. a praesensbeli *at,  t*, vagy az nomen actionis-féle *as, és*) *a,  *-je. — Végre  gy látszik, hogy csak a „kezdeni, valaminek ind lni”-féle igék mellett van használatban ezen *a,  *-vel képződő infinitivusi vagy gerundiumi alak.  s csakugyan inkább ennek (gerundiuminak) tart-hatjuk, miután Reguly a *za, z * gerundiumnak (lásd alább, **S, a**) is ily r vidítés r l tesz említés t, mikor az kett z tette áll, p. o. *starik magra magra ize-kajre* az öreg sírva (*mager-za*) vezette el.

A *siren (seren)* raggal a *ma, m * igen vb l egy gerundiumi alak k peztetetik, mely a cselekvésnek „valah nyszori megt rtent t” fejezi ki, p. o. *kilmesseren kilde sok vul* valahányszor j v k,   nincs itthon (tkp. j v s-szerint ő nincs itthon ; az *ss*, mert kemény marad a mássalhangzó) ; * nmesseren ok'sa padem eb ona* valahányszor kért, pénzt adtam neki. Meg rthet k ezen k pez sek a szerint, hogy p. o. *jal-siren sĭret* azt teszi : falu szerint jár , azaz : egyik faluból a másikba, vagy sorjában a falvakba.

A *ma*-b l és tagadó ragb l készülő *ma-zĭr* tagadó gerundium-alakról lásd alább **9, a**.

c) Participium futuri, még pedig necessitatis képződik *assi* (Reg.), *a'ssĭ* (Visn.)  ltal mélyhangúlag és * ssĭ* (Visn.; * ssi*) *essi* (Reg.)  ltal magashangúlag. A mint látszik, ez összetett képző, melynek az *as, és* igenév-képző az alaprésze. A vele készülő alak (*tuvassi, bola'ssĭ, isl 'ssi, kile'ssi*) jelentését határozottan t n-teti el e Regulyféle példa : *t u v a s s i. sin sava* человекъ которому

надо дѣлать онъ ember kinek tennie kell ő v. az; s csak ebből indulva ki, megértjük, mit akar Visn., ki a *bola'ssi* jelentéséül ezt adja : *нужно быть* kell lenni (*нужно* neutrum = necessarium t. i. est); t. i. csak azt akarja mondani, hogy *bolmassi*-nak mondatik valami, „minek lennie kell“ — de ugyanannak mondathatnék valaki is, „kinek lennie kell“ — azaz az *ass*-alak általában participium (vagy adjectivum) necessitatis. — A *kilüssi* accusativusa *kilüssine* volna, és ezt látja Visnevski 66. l. ebben a mondatban : *kilüssine kalamare*, melynek jelentése : онъ не говорилъ о томъ, что придетъ : nem szólt arról, hogy jő. De azt épen nem tartjuk bizonyosnak, hogy ezen *kilüssine* a *kilüssi* accusativusa : mert szintoly jól, sőt jobban lehet *kilüss* igenévnek 3. személyragos alakjának (szintén *kilüssi* v. ö. *hodassine* I. cikk 225. lap.) accusativusa és *kalamare*-val (= nem mondta) azt teszi : jövését, jövetelét nem mondta[meg], jöveteléről nem szólt. Mert az *as*, *äs*-nek 3. személyrag mellett ily accusativusát (*assine*, *ässine*) találjuk még a Kátében : *küdü'dep vi'lna (vilnä) sinza'm kajalla'h čir'lä' s sš'ne* várom [a] halott emberek megint éledését (föleledését). Birtokosragos accusativust találunk Regulynál is *-assine*, *-essine* alakban : *vil pürassine piles šok* nem tudom, vajjon jő-e (tkp. ő jöniet nem tudni, az ő jövetelét) v. ö. fentebb *a*) alatt *vil pürassa piles šok*, hol *pürassa* szintén accusativus, csak birtokosrag nélkül. Azonban nem akarjuk tagadni, hogy itt a *pürassi*-nak is, mint participium futurinak láthatnók accusativusát, úgy, hogy *vil pürassi*, a mi tulajdonképen egész mondat (ő jövendő), mint egységes tétel a hozzájáruló *ne* által accusativusba tétetnék : *vil pürassi-ne* [hogy] ő jövendő [az]-t nem tudni. E mellett nem csak egyéb analogia (v. ö. *d*) alatt *hušne fitmalline* fejtegetését), hanem az is szólhat némileg, hogy *pürassine* előtt nem a genitivus-possessivus *onen* v. *on* áll, hanem a nominativus *vil*. — Inkább part. futuri-t látunk ezekben is : *vil pürassi šok* nem jő, nem fog jöni (tkp. nincs [az hogy] jövendő; *vil is polassi takšan polat* azon dolog nem tudom mikor lesz meg (nem-tudom-mikor lesz [az, hogy] azon dolog leendő).

Visn. a part. fut. többes-számát is adja : *islüssizam*; Reguly : *on issem polassizem šok* az ő dolgai nem lesznek meg (nincs [az hogy] az ő dolgai leendők).

d) Egy másik participium futuri-nak a képzője *malla* *mällä* (*melle* Reg.), a mint látszik, a *ma*, *mü* igenévképzőből és *la*, *lä*

képzőből összetéve, mely utóbbi főnevekből melléneveket alkot, úgy mint a magyar *os, es* (p. o. *šu víz*: *šulla vizes, tuvar só*: *tuvarla sós*). Regulynál azonban *malli* (magash. *melli*), és *malle* alakja is található, valamint a *la* képző helyett elgyengült vocalissal *le* (*vurman-le* erdős, Reg.) és *li* találhatik Elsőgr.-ban (*hor'in-li'* nyírás stb.). Az igetöhez járulása olyan, mint a *ma*, *mä-é*: *tumalla'*, *tumalli*, *si-malle* (*sijas enni*), *titmalla*, *polmalla*, *polmalli*, *kanmalli*, *ismelli*, *vi-renmelle* Reg.; *bolma'lla*, *bolma'lli*, *isläm'älli* több. *islämällizam* Visn. — Ez alakok hangsúlyozását az egy Regulyféle *tumalla'*-ból nem következtethetni; mert mind Visn., mind a Káté (*valama'lla*), mind Evang. (*ajiplama'lla*) a *ma*, *mü* szótagnak adják a hangsúlyt.

Reguly a *malla* alakot jelentésére nézve is a *ma* igenév mellé állítja, azaz: annak is a futurumi mellett lehetőség jelentését tulajdonítja. Azért *vul šakna tumalla'* = ő ezt meg fogja tenni, csinálni (teendő), vagy pedig = ő ezt teheti, megcsinálhatja. Azonban úgy látszik, hogy a lehetőség-féle jelentés túlnyomó: *šumul virenmelle ašana iléb eb* könnyen tanuló (tanulható, tanulandó) gyermeket fogok venni (megfogadni); *huš sot malla jabaline, onda huvaras* a mely dolog (jóság) eladható, ott kell hagyni. — Meg kell jegyezni a *malla* alaknak, mintegy neutralis vagy impersonalis használatát: *vul sindan huramalla* azon embertől félhető (отъ этого человека боязно, azaz: timeri potest; v. ö. magy. „félő, hogy..“); *kona šanmalla* ennek hihető (mintegy: ei credibile, azaz: credi potest); *inenmelle kona* ezt hihető, azaz: ezt hihetni, lehet hinni; *hušne titmalla* v. *tidas* a kit foghatni (tkp. fogható; *tidas* mellé pedig gondolni kell *polat*-ot vagy *por*-t, a *šok*-nak ellentétését, v. ö. fentebb **a**) alatt: *es ona jidas šok*). — A lehetőség fogalma, mert nem is gyökeredzik magában a szóalakban, igen gyenge és elhomályosult ezekben: *avenmalli* hajlékony, *čas stimürlmelle* törekeny (hamar törő v. törhető). — Sajátságos használat, milyen p. o. a magyar part. praesensé ezekben: *háló-szoba* (= a melyben hálnak), *író-toll* (= a melylyel írnak) stb. *kanmalli viren šok* для отдыха мѣсто нѣтъ pihenésre nincs hely (tkp. pihenő hely nincs, v. pihenhető h. n.); *süremelle* járható (p. o. *šol út*); *šuva kimelli sirü kajebir* oda fogunk menni, a hol fürdeni lehet (tkp. vízbe-mehető helyre fogunk menni). — Végre a kellőség, szükségesség, ha az igét passive kell venni, Reguly szerint a lehetőség által (így mondja, azaz: lehetőségű alak, a *malla* alak) fejeztetik ki, miben tehát *az assü* alaknak megszorítását láthatjuk: *tít-*

malli utne kīdartrem („nem így : *tidassi utne*“ Reg.) mutattam neki a lovat, melyet meg kell fogni (mintegy : a megfogandó lovat); *kū ize-pīmalli jabala* ez a dolog, melyet oda kell vinni. Magától értetik, hogy a passivum itt nincsen az alakban kifejezve, hanem a mi szempontunkból belé értetik; mert különben úgy is lehet, sőt kell fölfogni, p. o. ezt : *ize-pīmalli jabala* (szóról szóra, és a *malla*-t, hogy valami legalább hasonfajú megfelelője legyen, magyar *andó*-val fordítva : a véve [*ize*, e h. *ilze*] oda-menendő dolog) — ezt, mondjuk, ad normam magy. *ivó-víz* kell fölfogni (viz, melyet isznak) így : dolog, a melyet véve (fölvéve, elvéve, *ize*) oda-menendők, vagy : dolog, melyet oda-viendők. Így magyarázódik a *-malla* passivumi jelentése, mely nem kevésbbé látszólagos, mint a magy. *ivó*-é ebben : *ivó-víz*, mely csak látszatra „viz, mely *ivattatik*“, mert *contradicunt háló-szoba*, *evő-kanál* stb.“ Legkevesbbé pedig lehet a *malli* alak igazán passivumi, hol még *accusativusi* tárgyszava, *objectuma* van : *hušne titmalline kīdardam* megmutatom, melyet v. kit kell fogni. E mondatot elemezni kell, hogy megértsük : *hušne titmalli* melyet fogandó, azaz : fogni-kellő, azaz : fogni kell, v. ö. a *-malla* alak fent érintett impersonalis használatát. Ezen *hušne titmalli* együtt és egybevéve megint a *kīdardam* ige tárgyává tétetik, s e tárgyviszony csupán csak egy újabb *accusativusi* rag által jelöltetik meg : *hušne-titmalli-ne*. Tehát *hušne* nem a *kīdardam* tárgyszava, hanem *titmalli*-é; *kīdardam* tárgyszava az egész *hušne-titmalli-ne*, mely a *kīdardam*-hoz viszonyúlva egész egy tárgyi mellékmondat helyett való (= azt, hogy melyet kell fogni). Már most tárgyszó nélkül való *malli*-alagnak is bírjuk némileg megérteni passivumi jelentését : *sotmalline onda huvar* a mit el kell adni, hagyd ott (tkp. és mintegy : az eladni-kellőt hagyd ott). Csak vegyük itt is a *sotmalli-ne*-t egész tárgyi mellékmondat helyett valónak, maga *sotmalli* levén = el kell adni; ezen ítéletmondással eléggé megjelöltetik a dolog is, miről mondatik t. i. „az eladni-való“, és rövid szerivel az *accusativusi* rag által (*sotmalli-ne*) tétetik más igének tárgyszavává. A *hušne titmalline* . . . mondathoz hasonló, *assi* alakkal, ez : *huš uda tidassine kīdartrem* megmutattam, mely lovat kell fogni (*huš-uda-tidassi-ne k.*, mely-lovat-fogandó [az]-t mutattam).

Ezen „lehetőségi adjectivum,“ mondja Reguly, főnévként is használtatik és mint ilyen ragoztatik is. Többes-száma, p. o. *kuzam kajik titmallizam* ezek madár-fogók, madarászok (tkp. madár-fogan-

dók). Főképen pedig nomen actionis abstractum értelmével látjuk a főnévileg használt participiumot, casusragokkal vagy postpositiókkal: *on kajmallibe min tuvas pirin?* az ő elmenetelével (értsd: leendő elmenetelével) mit kell nekünk tenni? (meg kell jegyezni, hogy *on* genitivus, *onen*, *onn* helyett, azért a *kajmalli* csak főnévi lehet); *eb onba poplezü tir sotmalli turuh* én beszélltem vele a gabna-eladásról (arról, hogy lehetne a gabonát eladni); *ut sotmalli-žin an hojghir* a ló-eladhatás-ért (*žin*) ne aggódjál; *tumalla-žoh nimskerde kalamare* mikor még meg lehetett csinálni, semmit sem mondott (tkp. megcsinálható-kor, azaz: megcsinálhatás-kor); *tumalla-čen* (*čen* = -ig) azonban nem mondható, csak ez: *tuvačen* (v. ö. **S**, **C**); *siremelli hožera koleneh siresse* hol járni lehet, ott minden nap járnak (tkp. járható közben, *hožera* között, közben); *on suvatmalliran šok, takluh oldalaza süret* meggyógyítani nem tud, csak úgy csinálni jár (tkp. az ő meggyógyíthatásából nincs = nem, hogy meggyógyíthatna; *on* genitivusban van); *is tumallinžen okša ize pole* ha munka van nála, úgy lehet tőle pénzt kapni (*is tumallinžen* tkp. munka-tehetéséből, dolog-csinálhatásából, s ki is van fejezve benne a 3. birtokos-személyrag, mire a *žen* ragalak mutat; az előbbi példabeli *svatmalliran*-ban, noha szintén ablativus, nincs meg a birtokosrag, a mely nem is szükségös).

Visnevszkiből ki nem lehet venni a *malla* alak jelentését: *bolma'lla* a *bolas*, *bolma*, [és *bolmašk'in*] mellett „infinitivus“ alatt áll 41. l., szintígy 45. l. *islämüllä* ezek mellett: *isläs*, *islämü*, *islämäšk'in*, s még fordítva sincs; de egyszersmind a „participium“ cím alatt hozza föl *islämüllä-t isläss'i* mellett, szintén fordítás nélkül.

e) **Nomen agentis**. Készül *agan*, *ägän* (Reg. *egen*) képzővel: *koragan* (*kor*), *tuvagan* (*tu*, *tuv*), *tidagan* (*tit*), *virändügän* (*virünt*), *islägü'n* (Visn., *islü*), *bolaga'n* (*bol*, Visn.) *kazaraga'n* (Elsögr., *kazar*), *jordadaga'n* (*jorat*, Elsögr.) stb. Mint önhangzóval kezdő képző az ige-tő végbetűjére úgy hat, mint a praesensképző *at*, *ät*, azaz a tőnek lágyítható végmássalhangzóját lágyítja; *ä*, *i*, *u*, *ü* előtte *ij*, *ij*, *uv*, *üv*-vé lesznek, ellenben a tő vég *a*, *ä*-je az *agan*, *ägän*-nel együtt megint csak *agan*, *ägän* lesz: *islägän* (*islä*), *osragan* (*osra*). — Hangsúly, Elsögr., Visnevszki és Evang. írása szerint, a végszótagon van: *joradaga'n*, *islägü'n*, *virändügän*, *viränägän*.

Reguly az *agan*, *ägän* alakot participium praesentis-nek nevezi, szintígy Elsögr. és Visn.; azonban e név kissé szűk, s

inkább megfelel az általános *nomen agentis*, miután nem csak hogy nem szolgál a személyragos *praesens* képzésére, hanem leginkább állandó, időmeghatározás nélkül való cselekvést vagy állapotot fejez ki, a miért is *agan*, *ügün* alakok (úgy mint a magyar *ó*, *ő*-félék) igazi főnevekké és mellékevekké válhatnak, sőt Reguly is legtöbbször ilyenekül adja az *agan*, *ügün* alakok jelentését: *hüre tidagan* kormánytartó, kormányos (oros. кормщикъ), *vizegen* evező (ruderer), *pir türdegen* (*usta*) takács (mester; tkp. vászon-igazító), *poplegen* (*sin*) beszédes, fecsegő (ember), *sirdagan* harapós, *mergagan* zsémbes, zsémbelődő, *hin koragan* (*sin*) beteges (ember; tkp. fájdalmat, kínt látó); *edem vilegen* az ember halandó (mortalis), *titsa praghagan* ír szószerint: fogva-lecsapó betegség (fallende sucht, nyavalyatörés). — Némi igazi participialis jelentése kierzik emezekből: *vul onda pol tidagan* можетъ статья тамъ рыбу ловить (talán halat fog ott, meglehet h. f. o.). Reguly ebben „határozatlan kimondást“ lát és ez ki van fejezve fordításában можетъ статья (meglehet, megtörténhetik, talán) által. Ámde, ha a közvetlen utána való példát nézzük: *vul jalan onda tidagan* ő mindig ott halász) — melyben ugyancsak „határozott“ kimondást láthatunk, aligha fogjuk magának az *agan*, *ügün* alaknak azon némi bizonytalanság mellékjelentését tulajdonítani. Vegyük hozzá még ezt: *hola pirin patran kornagan* a város mi felölünk (tkp. nálunktól, *pirin patran*) látható (tkp. meglátszó, *korn-agan*, azaz nem csak most látszik meg, hanem általában az innen való láthatás körébe esik — a miben oly időviszony van, milyen ebben: ezen ablak az utcára nyílik). — Az időviszony általánossága, mely az *agan* alaknak sajátja, még abban is mutatkozik, hogy némely más Regulyféle példák szerint inkább a praeteritum, mintsem praesens jelentése fogható rá: *mana paragan sin šava* az ember, a ki nekem adott (который мнѣ далъ) az; *šakna tuvagan sin vilze* az ember, ki ezt csinálta, meghalt — ha csak a *paragan*, *tuvagan*-t nem úgy kell érteni: „a ki ad vala, a ki csinál vala“, úgy hogy így is fejezhető ki magyarul: „a nekem adó (adni szokott) ember, az ezt csináló (csinálni szokott) ember.“ — Meg kell jegyezni még az *agan* ez *accusativusát*: *aganne* (*onda p o r n a g a n n e špah ize kajriš* az ott lakókat mind elvitték), mely helyett, mint Regulyféle alakot, inkább ezt vártuk volna: *-agana* (lásd fentebb I. czikk, 214. lapját). De meglehet, hogy 3. birtokosrag rejlik a *ne*-ben (*pornagan-ne*) *sobennü, islikne, pürtnü* 3. birtokosragos da-

tiv-accusativusok szerint (lásd a 225—26. lapokon). Másféle *-agane* van ezekben: *šu j o h a g a n e šok lere* nincs ott folyó víz; *vul sin kajagane kilmüre* az ember, ki elment (elutazott, поѣхалъ) nem jött még meg; *šav sin*, *šakna tuvagane*, *vilze* azon ember, ki ezt csinálta, meghalt. Itt alkalmasint *agan-e* van, azaz 3. birtokosrag nominativusban. Legegyszerűbb az első példa: víz, t. i. folyója (a víznek azon neme, mely folyó) nincs ott; a 2. és 3-dik példákban hasonlóképen a bár (*vul* és *šav* által) már meghatározott *sin*-hez utólagos meghatározás járul, melyben a *sin* még egyszer, mint még meg nem határozott általános fogalomszó hozzá gondoltatik: azon ember, t. i. az elment, az ezt csinálni szokott ember (vagyis: az emberek egyike, ki elment, ki ezt csinálni szokta).

P Participium praeteriti Elsőgr.-ban nincs megemlítve, sőt az e jelentésű orosz participium relativ mondattal van körülírva *kužu kažarže* a ki megbocsátott; Visnevszki azonban fölhozza legalább a *bolni-t* (бывши a ki volt, a mely volt) és *Reguly ne-végzetű* ily participiumot elég számos példával ád (némelykor mélyhangúlag *na*-val is): *tune* (tő: *tu*, *tu*), *pil-ne*, *kaj-ne* (*kaj-na* is), *po'l-ne*, *vurla-na* stb. Néhutt *ni*-vel is adja: *kil-ni*, *il-ni*, *tit-ni* és *titne* stb.

Jelentésére nézve ezen *ne* participium először, mint igazi part. perfecti act. körülírásos igealakban használtatik, kivált 3. személyi subjectum mellett: *kona vul tune* ezt ő tette: *eb kiličen turne vulzam* az én jöttemig ők fölkeltek vala. E példákban az „est“ és „sunt“ segédigék hozzápótlóztatnak, melyek a csuvasban úgy sem léteznek már közönségesen, de csak a tagadó praesensalakokban rejlenek, a mint fentebb láttuk. Ellenben az igenis közönségesen létező *če* (erat)-tal mondatik, p. o. *eb püdem onda*, *starik kilde šok-če*, *urmana kajni-če* én oda menék, az öreg nem vala otthon; az erdőbe ment vala; *vul onžoh titni-če ona*, *kajlah jaže* ő akkor megfogta vala, de megint elereszté. — A *pol-as* segédigével: *konba sirem laža vurlana polat* evvel húsz lovat lopott (tkp. lopott leszen, azaz: ez a 20-dik ló, a melyet lopott); és *polat* helyett *polam*-ot téve, így hangzik: evvel húsz lovat loptam lesz (tkp. lopott leszek); *vul pilne polzan končen kiliče* ha ő tudta volna, eddig eljött volna; *sumar polne polzan* ha beteg volt (ellenben *polne* nélkül ez: *eb sumar polzan* azt teszi: ha beteg leszek, ha megbetegszem); *sumar polne polin, min is?* ha bár beteg volt is, mi dolog az (mi gondom rá)? *kirik-te minje*

hut kajna poldir, san min is? akárhányszor ment legyen is oda, neked mi közöd hozzá? *eb sandan pilne polep* azt fogom mondani, hogy te töled tudtam meg (tkp. te töled megtudott leszek). — A mint láttuk, a *ne* participium „est“ segédige nélkül állhat harmadik személy mellett: *vil titne* ő fogott, megfogott; Reguly ugyanis azt jegyzi meg, hogy első személyi subjectum mellett nem szokásos és rossz, p. o. ez: *eb tune* én tettem, csináltam. A 2-dik személy többes-szám, szintén segédige nélkül, található, p. o. ebben: *eb onda šuverza, ezer šta šuverne* én ott aludtam (háltam), hol ti aludtatok (háltatok) — szószerint: ti hol hált (értsd: hált-vagytok).

2) Mint a magyar „adott, tett“ stb. participium-alakok passivumi jelentéssel is bírhatnak, úgy a csuvas *ne* alakok is, a nélkül, hogy passivumi igető képeztetnék, p. o. *ut pirin batra titne polže* a ló mi nálunk fogatott meg (szószerint: fogott lön); hozzá adja azonban Reg. e példát: *ebir onda kajzan pire tidis* mi, ha oda megyünk, el fogunk fogatni (szószerint: mi ha oda megyünk, bennünket el fognak fogni) — megjegyzevén, hogy rosszul volna mondva ez: *ebir titne polebir* (mi fogott-leszünk). Ebből az látszik ki, hogy participiummal készülő passivum korántsem általános használatú, s nincs minden személyre és időre nézve megengedve, a mihez még hozzá lehet venni, hogy már Elsőgr. (49. l. észrevétel) és Visnevszki (64. l.) is megjegyzik, hogy „a passiv igék a csuvas nyelvben nagyrészt activ igék által fejeztetnek ki, a személyi névmások accusativusával: *mana joradasse* engem szeretnek.“ — Azonban az Evang.-ban gyakrabban fordul elő *passive* vett *nĭ* alak, a subjectum logicum mellett instrumentalis által fejeztetvén ki, p. o. *prorok-pa kalanĭ sumah* a proféta által (szószerint: profétával) mondott szó.

3) Névszó meghatározására, mint attributum használtatik a *ne* participium is, úgy azonban, hogy a meghatározott névszó a participiumnak, mint nomen agentis perfectineek objectum logicum, s mind kettő előtt a subjectum is kitétetik, nominativusban: *vil űsleni ade (ada) joralmar* az ő varrta csizma nem jó (szósz. ő varrott cs.) Az *ade* csizma helyett állhat *atti* (csizmája) is, 3. birtokosraggal, mely így a participiumnak objectumát szorosabb vonatkozásba hozza ugyanannak subjectumával. Az *űsleni* is, alakjára nézve, lehetne 3. birtokosraggal (*-ne + i = ni*, noha *kime — kimmi* szerint kettős *nn*-t is kellene várni): azonban az, hogy 2. személyi subjectum mellett ugyancsak *ni* áll, nagyon bizonytalanná, sőt való-

színütlenné teszi e fölvételt, p. o. *es pani sümürlne* a melyet te adtál, az eltört (szósz.: a te-adott = a te adtad). V. ö. még: *vulzam ize-kilni joramast* a melyet ők hoztak, nem ér semmit (tkp. az ökhozott); *on isleni lajih* a mit ő dolgozott, jó; *siren šükleni mana pide lajih mar* a mit ti ide hordtatok, nekem nem igen jó (megjegyezzük, hogy *siren* van itt, azaz genitivus, nem *ezir* nominativus; így a *šükleni*, mint nomen acti is fogható föl, mintegy: a ti hordományotok v. ö. *vulzen popleni min bor onda* nekik mi beszédők van ott; *vulzen* genitivus. Valahol megjegyzi Reguly, hogy *vul isleni* mellett mondatik ugyan *on isleni*, de ritkán). Ide vonható ez is: *vul pírza mana šoratne jala* a faluba ment, hol engem szültek (az engem-szült faluba; bátran lehetne így is: *abajem mana šoratne jala az anyám-engem-szült faluba*).

4) A *ne participium* különféle casusokban. Accusativus (-*nine* Reg.): *eb kordem vul onda kinine* én látám, hogy ő oda bement; *vul korže ep kilnine* látá, hogy én jöttem. Ezekben tulajdonképen nem csak a *kinine*, *kilnine* (bementet, jöttet) a főigék (*kordem*, *korže*) tárgyai, hanem *vul onda kine* és *ep kilne* mint egész mondatok (ő oda bement, én jöttem) accusativusba vannak téve. V. ö. fentebb **d.** alatt (a 413. lapon) *hušne titmalline* magyarázatát. Azért is nem kell (*vul*) *kinine*-ben 3. birtokosragot látni, mert *ep kilnine* is van (nem *ep kilnine*). Hasonló constructio van p. o. ebben: *vul pilze es kondine* ő tudta, hogy te itt vagy (azaz: *vul pilze es-kondi-ne* ő tudta te-itteni-t). Továbbá kérdő névmásokkal vagy adverbiumokkal: *eb kordem kam kilnine* látám, ki jött (*kam kilne*); *eb tobimarem min širanine* nem találtam, a mit kerestem (*min širane* t. i. *eb*); *eb pilmestep hal vul šta poronnine* nem tudom, most hol lakik (*šta poronne*); *eb piledep vul leple tunine* tudom, ő hogyan csinálta (*leple tune*). — Ablativus: *vul šavenba hurare, tüttiim polneran* ő azért félt, hogy sötétség lett (ő azzal félt, sötétség-lelt-ből); *šuva kineren sumar polže* a fürdéstől (azaz a megvolt fürdéstől) beteg lett; *šak pürde lartninžen okša nomaj jolže* e ház építéséből sok pénz maradt [neki], sok haszna van (abból, hogy ő e házat építette; *lartninžen* 3. birtokosraggal: az ő e-házat-építéséből). — Instrumentalis: *vul šu orla kasneba anžah hudelže* csak azáltal, hogy átúszott a vizen (*šu orla kasne*), menekült meg. — Modalis (*bak* postpositióval): *eb vul kalane-bak turom* úgy tevém, a mint mondta (én ő-mondott-ként tevém); *eb ondan horane-bak attejran horamastep* én nem félek úgy atyámtól, a mint ő

töle félek (én ö töle-félt-ként atyámtól nem félek). — Temporalis (joh, kor; ran-ba óta): *eb kildem šakna tune-žoh* jövök, mikor ezt tette (ezt-tett-kor); *eb konda porneramba korimastep ona* mióta itt vagyok, nem látom őt (én-itt-lakott óta); *šomur šune hožera ebir juvis ajinže tudomir* a közben, hogy esett az eső, mi egy fa alatt álltunk (eső-esett-közben; *hožera* között, közben); *ebir abat sina hožera vulzam ut külžis* az alatt, hogy mi ebédeltünk, ők a lovakat fogták be (mi-ebédelt-közben). Causalis (žin, ért) *eb šavna kalanežin vul silenže* azért, hogy azt neki mondtam, megharagudott (én-azt-mondott-ért); *eb šavenžin ona okša padem, utsam suvarnežin* én azért adtam neki pénzt, hogy a lovakat itatná (itt egyszersmind a *suvarne* nem perfectumi, hanem általában nomen agentis); *vul magernežin ebir špah kolandemir* az ő sirásaért (sirtáért, azért, hogy sirt) mindnyájan elszomorkodánk. — Mindezekre vonatkozik Reguly észrevétele, hogy a csuvas nyelv általában nem szereti a mellékmondatnál bővített mondatot, hanem ilyhelytt a participialékkal él.

7.

Nomina verbalia — folytatva.

A mint a „tagadó igeragozás“ alatt láttuk, a csuvas személyragos igealakokba, tö és idő- vagy módképző közé, tagadó szócska is vehető föl; csak az imperativus fejeztetik ki az állító alak elébe tett *an* által tagadólag. A nomen verbaléknak is egy része a mondott belképzést követi tagadólag ejtve; másik része külön tagadó szócskát (*mar*) kíván maga után. Ezen *mar*-t fentebb (2, *d*. a 388. l.), mint eredetileg nomen praesentis negativumot mutattuk föl, mely az elveszett *er* (lásd a mondott helyen) segédigéhez tartozván, tulajdonképen „non ens“, egyszersmind mint 3-dik személyalak „non est“ jelentésű.

Visnevszki a tagadó igeragozásban *mar*-ral tagadósítva ezen nomina verbalíát adja: *a) islä's-mar b) islämä'-mar c) islmässi'-mar d) islämä'llä-mar e) islägä'n-mar* (több. *islägä'nzam-mar*) v. ö. fentebb *ö, a—e*. a megfelelő állító alakokat. Reguly ezek közül *d* és *e*-t hozza föl: *titmalla-marine* (v. *marne*) *kedartrem* a melyet meg nem lehet fogni, megmutattam (*titmalla-mar* mintegy: megfogható-nemlevő; *-marine* 3. birtokosragos alaknak accusativusa: a meg-nem-

foghatóját v. foghatójukat, azaz : azt közülök, melyet meg nem lehet fogni) ; *islegen-mar sin vul* nem dolgozó , dolgozni nem szokott ember ő ; *tidagan-mar sin* nem vadászó , vadászni nem szokott ember. Alak szerint Visnevszki **a**-jával (*-as-mar*, *-üs-mar*), de jelentése szerint inkább **c**-vel (*assü-mar*, *üssi-mar*) egyezőleg ez találtatik Regulynál : *tidas-mar az*, melyet meg nem kell fogni : *tidas marine kedartrem* megmutattam azt , melyet meg nem kell fogni (*-marine* úgy mint előbb, 3. birtokosraggal).

Közvetlenül az igetőhez járuló tagadó *ma*-val képeztetik **f** a participium praeteriti negativum : *islümä'nni* (tő : *islü*) Visn. ; *islemenni*, *tittarmanni* Reg. ; több. *islümä'nnizam* Visn. ; p. o. *vul sin islemenni kajre az ember*, ki nem dolgozott , elment ; *tunibe tumanni preh mar tett és nem tett nem mindegy* (tkp. tettel a nem-tett nem mindegy). Feltűnő, igaz, az *nn* kettőztetése, melynek nem látjuk okát ; de azért semmi kétség nincsen, hogy ezen tagadó *-manni*, *-männi*, (*-menni*) alakok a fentebb **6**, **f** tárgyalt állító *ne*, *ni*-féléknek felelnek meg — csak azon megszorítással, hogy a személyragos verbum finitumbeli igealakok helyettesítésére (segédigével vagy a nélkül) meg a legtöbb casusragok vagy postpositók előtt (lásd fentebb **6**, **f**, 4) ezen rövidebb tagadó végzet használtatik : *man*, *män* (*men*), melyet Visnevszki nem jól gerundiumúl hoz föl, mert hiszen mint ilyen nem vehetne föl casusragot vagy postpositiót, hanem kell, hogy névszói értéke és természete legyen. Példák : *islümä'n* Visn., *polman* v. *poliman*, *titmä'n* v. *tidima'n*, *pilmen*, *činmen* (tő : *čin*) : *vul pïman* v. *pïrman onda* (*čürgüvä*) ő nem volt ott (a templomban ; tkp. nem ment [volt] oda, a templomba) ; *vul silenmen pol ske man sine* ő mégsem haragudott meg reám ; *šapla mari, ilme'n vul* úgy-e ő nem vette ? *es kalamän* (tő : *kala*) *pol ske* csak meg nem mondtad ; *es ize eb ilmen* te vetted, én nem vettem ; *iner šomur šuza-da lapra polman* noha eső volt tegnap, sár nem lett ; *tem korman eb* nem tudom, nem láttam (én) ; *ep-te vul-da pïman* se én se ő nem volt ott (tkp. nem ment oda, *onda*). — A *pol-as* segédigével : *polman polzan, kirle-mar* ha meg nem tétetett, nem kell [már többé]. — Casusraggal : *eb iltmen sottarmannine* (acc.) nem hallottam, hogy el nem adatja. Lehet itt vagy a fentebb láttuk teljes *manni* alak, vagy *-man* 3. birtokosraggal, a mely esetben a kettős *nn* is megmagyarázható (*man* tkp. *mane+i* = *-manni*, v. ö. *kime* ragozva *kimmi*, lásd I. cikk 223. lapján). — *Vul šavenba silenže, ona činmen-žin* azért haragudott

meg, hogy őt nem hitták (tkp. öt-nem-hivott-ért); *vis kon siman-ran irghanlanza kajre* attól hogy három napig nem evett, megsoványodott (tkp. nem-evett-től); *atti tohmanvan vara ep-te ništa-da tohman* azóta hogy atyám ki nem megy, én sem mentem ki sehova. — A ne 3.-nak megfelelőleg: *ep es pilmen sirü kajrem* én oly helyre mentem, melyet te nem tudsz (te-nem-tudott helyre); *pilmen sirde ildem* ismeretlen helyen vettem (alájegyezve, hogy *pilnezer sirde* rossz volna). — Érdekes még e példa: *sumar polzan, t u v i m a n v u l*, melyet Reguly így ad németül: wenn er krank war, so konnte er es nicht machen. Ebből ugyanis azt következtethetők, hogy a *man* előtt még *i*-vel való alakok jelentésre is különböznek az a nélkül valóktól, a mennyiben a magyar „-hat, -het“-et is fejeznék ki. Útalnunk kell itt a fentebb 2. alatt tárgyalt tagadó igeragozásra, melyben ugyanily *i*-vel való alakok fordulnak elő (l. 384. l.), noha ezeknek, p. o. Evang.-ban használatáról éppen nem áll, hogy „-hat, -het“-féle értelmet is fejeznének ki.

g) Még egy tagadó nomen agentis, melyben a tagadó *ma, mä*, ha tisztán nem tűnik is elő, de bizonyosan rejlik, képeztetik *mi* végzettel: *islemi* nem dolgozó (dolgozni nem szerető, hanyag, lomha), *itlemi* engedetlen (tkp. valakire hallgatni nem szerető, szófogadatlan) Reg.; *torra' bilmi'* istent nem-ismerő = pogány, Evang.; p. o. *vul itlemi sin ö* engedetlen ember; *polat islemi sin* dolgozni nem szerető (unarbeitsam) ember leszen. Az Evang.-ban (Máté 10, 5) többes-száma: *torra' bilmi'zam* pogányok. — Állító ily nomen agentis nincsen, a miért biztosan nem is mondhatjuk, mily képzővel készült, a tagadó *ma, mä*-n kívül, e tagadó nomen agentis. Gyaníthatjuk azonban, hogy a futurumi igealaknak alapját képző *e* (eredetibb *je*, v. ö. 377. lap.) az, mely a tagadó igeragozásban is a tagadó *ma, mä* (*me*) önhangzóját kiszorítja; így *islemi, bilmi* egy volna a tagadó fut. egyes 3. személyalakkal, mely tudvalevőleg személyrag nélkül *yaló* (csak azon különbséggel, hogy itt *mä+je* me lesz, ott pedig *mi*, mint az *opška* 3. birtokosraggal *opški, vidi* — *vidi*). Jelentésére nézve is könnyen megmagyarázhatjuk így p. o. *islemi*-t = ki nem dolgoznék, der nicht arbeiten will, vagy a magy. *halandó* nem szigorú futurumi jellemére emlékeztethetünk.

8.

Gerundiumok.

Visnevszki három gerundiumfélélt hozván föl, azokat a jelen, múlt és jövő idők szerint osztja el név szerint, a mi semmi esetre nem czélszerű, se ezen alakok valódi jelentésének nem felel meg, melyekben épen nincs a bizonyos időviszony kifejezése. Így p. o. a *za*, *ze* gerundium, melyet Visn. jelen-idő gerundiumának nevez, mikor néha *verbum finitum* helyett áll, épen nem *praesens*t, hanem *praeritum*ot jelent. Elsőgr. semmi gerundiumot nem említ tüzetesen; de szólajstromaiban találunk egykét *-za* alakot, és ha csak egy kis *syntaxist ad vala*, még a többit is mind megtaláljuk, mert nagy szerepet játszanak a csuvas szófűzésben.

a) A leggyakrabban használt gerundium a *za*, *zä* (*ze*) vagy *sa*, *sä* (*se*) alak, ezen képzőnek egyenesen az igetőhöz járulása által képeztetvén. Magától értető, hogy *zä*, *sä* (*ze*, *se*) a magashangú töket; a *za*, *zä* (*ze*) pedig az önhangzón vagy *l*, *n*, *r*, *m*, *j*, *v* mássalhangzókon végződőket illeti. Meg kell jegyezni, hogy mindenkor a végzótag (*za*, *zä*, *sa*, *sä*) hangsúlyos. Példák: *sir-za'*, *bol-za'*, *isläza'* Visn. (*islä-za*, mint nála a többesi *zam* magashangúlag is), *kala-za'*, *čün-ze'*, *bar-za'*, *il-ze'*, *bil-zä'*, *šap-sa'*, *kas-sa'*, *ilt-se'* Evang., *šira-za*, *süre-zä*, *poron-za*, *hírel-ze*, *tat-sa*, *tük-se*, *joh-sa*, *čop-sa* stb. Reg. E helyett: *il-ze* Regulynál többnyire *ize* van. Használtatik ezen gerundium:

1) Mint a magyar *-ván*, *-vén* alak, hol egyazon subjectumnak két *igepraedicatuma* van, hogy az egyik alakilag alárendeltetvén, egy mondat legyen: p. o. *eb širarem toprem* (én kerestem megtaláltam) helyett mondatik: *eb širaza toprem* én keresvén megtaláltam (azaz: én kerestem és meg is találtam); *kirze kale vul onda* bemenvén meg fogja ott mondani, — vagy pedig: *vul onda kire, kale ona* ő oda bemegyén és neki meg fogja mondani; Máté Ev. 20. 31: *pirin košsam ozelza pihčer* a mi szemeink megnyilván lássanak (itt meg főszűly van az *ozelza-n*: a mi szemeink nyílnak meg).

2) A *za* (stb.) gerundium, körülbelül mint a magyar *-va*, *ve* alak (*sirva* fakad), számos más igével szoros kapcsolatban összeköttetik, mind a mellett, hogy az értelembeli főszűly a gerundiumon van. Ilyen a *za* gerundium által meghatározott, mintegy összetételes

igéket Reguly sokat jegyzett föl, melyeket, mint a csuvas nyelvnek különös eszejárását igen megjelölöket, itt közölnünk kell. Elibe tesszük a meghatározott igét, infinitívusban: *anas* alámenni, alászállni, *descendere*: *johsa a.* aláfolyni, lefolyni (tkp. folyva alámenni, fluendo *descendere*); *süklezü a.* lehordani, levinni (portando *descendere*); — *andaras* (az előbbinek causativuma) leszállítani, leeresztetni: *hiderah prahsa andar sümürlder* vesd le, dobd le erősebben, [hogy] összetörjék (tkp. dobdva ereszd le); — *hobaras* hágni, emelkedni: *süklezü h.* fölvinni (v. ö. *süklezü anas*); — *hobardas* emelni, fölvinni: *süderzü h.* fölhúzni; *huvalaza h.* fölhajtani, üldözni; — *kires* bemenni: *sikse k.* beszökni, beugrani; — *kürdes* bevinni: *šavetsa k.* bevezetni, *visterze k.* befújni valamit; — *toghas* kimenni: *johsa t.* kifolyni (v. ö. *johsa anas*), *ize t.* elvinni, abholen (tkp. véve kimenni), *čopsa t.* kifutni, *kiszaladni*, *kirze t.* за́хватъ, beállítani (azaz betérni *kires*, s azonnal megint tovább hajtani, kimenni *toghas*); — *kilaras* kihozni, kihajtani: *činke k.* kihívni, *larza k.* kikotlani (*larza* ülvé), *huvalaza k.* kihajtani, kiüzni (v. ö. *huvalaza hobardas*); — *kiles* jöni: *ize k.* elhozni (*ize*, e h. *ilze* véve), *činke k.* elhívni, idehívni; — *kilderes* jövetni: *jarza k.* érte küldeni; *činderze k.* elhivatni; — *pīras* oda menni: *ize p.* elvinni valahova (v. ö. *ize kiles*); *huvalaza p.* пригонять, valahova hajtani; *onda činke p.* oda hívni; — *kajas* elmenni: *visse k.* elrepülni, *ojrlza k.* elválni egymástól, *tarza k.* elfutni, *irtse k.* elmúlni; — *jaras* eresztetni: *huza j.* elhajtani, wegjagen; *virze j.* el-, félrefújni, wegblasen; *tuksa j.* wegschütten, *tükse j.* wegstossen; — *sīdes* érni, elérni: *išše s.* (az *šš*-re nézve v. ö. *aššatim*, fentebb **1**, **d.** a 372. lap.) oda úszni; *huza s.* odahajtani (ez Visnevszki szlovárjában is így: *huza'-sīdūs* догонять); — *irdes* múlni, haladni: *süklezü i.* mellette elvinni, hordani (vagy: *süklezü irtse-kajas*, lásd: *irtse kajas*); — *kazaras* átkeltetni: *jītsa k.* áthordani, *išterze k.* átúsztatni; — a következőknek Reg. azt írja fölübe, hogy „a cselekvés a vele való congruentia szerint meghatározva,“ a mi különben már az előbbieknél is némelyikéről áll, a mennyiben, p. o. ebben *išterze kazaras* (szószertint: úsztatva keltetni át) az „úsztatás“ ugyancsak congruens az „átkeltetéssel,“ a congruentia nem lehetvén más mint időbeli; már pedig oly cselekvés, mely másnak a végbemeneteli módját jelöli meg, mind addig tart, a meddig ez utóbbi maga. — *iles* venni: *tatsa i.* leszakítani, levágni (tkp. szakítva, vágva venni), *tortsa i.* el-

venni, elrabolni; *süze i.* lenyúzni; *sütse i.* legöngyölni; *vjzlaza i.* megnyerni, elnyeri (*vjzlaza* játszva); *šulza i.* kiváltani, visszaváltani (*šulza* megoldva, mentve), *tirze i.* átszúrni, áthúzni; *kütse i.* megvárnai; — *irberes* múlatni: *vjzlaza i.* átjátszani (a napot); *šuverza i.* átaludni, elaludni; — *kajas* menni, elmenni: *tadelza k.* szétszakadni; *tünze v. übünze k.* ledölni; *polza k.* valamivé válni (*polza* léve; p. o. *šu polza kajre* vízzé vált); *hivelze k.* megszépülni, *šanza k.* elhervadni; — *jaras* eresztetni (v. ö. fentebb): *tünderzäj.* ledönteni, *isse j.* kiinni, kihajtani (*isse iva*); *kolza j.* nevetve fakadni; *kiskerze j.* elkiáltani, *ojirza j.* szétszedni, szétszítani (*ojirza* elválasztva); — *sibes* (l. fent; a határ és bevégzés megjelölésére való): *virzeze sitre* megfőtt; *pitse sibe*t végződik, véget ér; *virenze s.* megtanúlni, *tür-lenze s.* begyógyúlni; *poghonza s.* összegyülni; — *sideres* eléggé tenni: *tuza s.* megcsinálni mind; *virentse s.* egészen megtanítani; *turanas* satiari: *šuverza t.* kialudni magát; *vjzlaza t.* jól lakni játékkal; — *toldaras* megtölteni: *virze t.* fölfújni; *visterze toldarne* надудо (снѣромѣ) tele fütta (a szél hóval); *sizu toldarje* tele tömte (hasát, *siza* éve, evéssel); — *pides* véghez menni, véget érni: *kajza pidesse* elmennek mind; *sidelze pitre* elkopott (a ruha); — *pideres* végezni: *tatsa p.* kivágni (erdőt); *vjzlaza p.* eljátszani (vesztetni, végére járnai játékkal); — *čaras* tartóztatni, akadályozni: *titsa č.* visszatartani; *pidirze č.* zárva tartani; — *poghas* gyűjteni: *jitsa p.* egybehordani; *čünze p.* összehívni; *huvalaza p.* összehajtani; — *poghonas* gyűlni: *čopsa p.* összefutni; *visse p.* összerepülni; *salanas* elszélyedni: *čopsa salanjiš* szétfutottak; — *saladas* elszélesztetni, szétadni: *huvalaza s.* szétkergetni; *sümürze s.* szétverni; — *ojras* elválasztani: *tatsa oj.* elvágni; *šorza oj.* szétvágni; *hossa oj.* letörni, leszakítani; — *sibizas* hozzáragadni: *šenza sibisne* oda fagyott; — *sibistaras* hozzáragasztani: *šapsa s.* odaszegezni; — *tadas* levágni: *parza t.* lefizetni; — *pidires* zárni: *čikse p.* betömni; — *ojas* nyitni: *sümürze o.* föltörni; *tortsa o.* fölszakítani; — *laras* ülni: *kirze l.* benn akadni (a sárban; tkp. bemenne ülni); *kóšsa l.* áttelepedni; — *turas* állni: *šaksa t.* függni; *popleze t.* (v. *laras* ülni) beszélgetni; *titsa t.* (v. *laras*) tartóztatni; *tazatsa-h tur kil kardine* tisztán tartsd (mindig) az udvart; — *üges* esni: *tohsa ü.* kiesni; *kirze ü.* beléesni; — *ügeres* ejteni: *tatsa ü.* levágni (fát), *tünderze ü.* ledőjteni; — *horas* ponere: *üssür tuza h.* lerészegíteni, *tuza koras* valamit megtenni (lásd fentebb 374. lap.); — *piğhas* nézni: *hetlanza p.* megpróbálni; — *ke-*

dardas mutatni : *kalaza k.* megmondani, megbeszélteni ; *poplezü k.* elbeszélteni ; *volaza k.* megolvasni, átolvasni. — — Visnevszki is egyenesen beszéll (53. l.) „összetett igékről, melyek két igéből képeztetnek, melyeknek elseje — a mint nevezi — a jelenidő gerundiú mába tétetik, p. o. *sirza piteräs* megírni, írással fogyasztani (писать), *vadzla kajas* megöregedni ; *lessa-praghas* elvinni, elszállítani, kísérni. „Efféle igék, azt mondja, megfelelnek jelentésök szerint az orosz praepositionalis igéknek.“ Hozzáteszi jegyzetben : „Az orosz praepositionalis igék kifejezésére a csuvasok praepositio helyett ezen igéket használják : *braghas* dobni, vetni, *kajas* elmenni, *piteräs* végezni, *sides* elérni.“ Mit akar evvel mondani, az a fentebbiek után világos. Mily közönséges használatúak lehetnek pedig az ily összetett igék, onnét sejthetjük, hogy nem csak Visnevszki szlovarjában, de még Elsőgr. igelajstromában is (itt tán föl sem ismerve összetételnek, mert egy szóba írva) több ilyen találkozók. Jelesen Visn. szlovarjában : *potsa kajas* elsüllyedni, elmerülni, vízbefülni (*potsa* fenékre szállva, *kajas* menni) ; *ornza kajas* fölböszülni ; *utlanza kajas* lóháton menni (*utlanza* lóháton ülve) ; *sürza kajas* elrothadni ; *ize kajas* elvinni, *ize kilüs* elhozni (l. e kettőt Reg. szerint), *issa piteräs* kiinni, *altsa piteräs* kiásni ; *šulza klaras* kiváltani váltsággal, visszaváltani (l. *šulza iles* és *kelaras* Reg.) ; *šoghalza v. sitsa sürüs* eltévedni. — Elsőgr.-ban : 54. l. (*sirza-hožadep*) *sirza-hožas* praescribere (*hožas* parancsolni, rendelni) ; *kossa sürüs* futni ; *volozap-pteräs* (*volozapteredap*) átolvasni ; *kalaza-kutardas* (*kalazakutardadap*, l. *kedardas* Reg.) ; 59. l. *süklüzü-sürüs* vinni, hordani (*süklüzasüredap*), *šaklanza-turas* függni (*šaklanzatradap*) ; *sülerzü-kürdäs* (*sülerzäkrdedep* превышать) ; ez volna „fölmúlni,“ s ez hogy kerül ki *sülerzü*-ből, mely *sülle* „magas“ szerint „magasítva, magasra emelve“ volna ?) ; 60. l. *jotlanza-sürüs* útazni (*jotlanzasürädep*) ; 61. l. *šavtsa-sideres* elvezetni valahova, azaz egészen odáig (*šavdsä sideredep* ; v. ö. *šavtsa kürdes* és *sideres* Reg.) — Végre az Evang.-ban is ezekkel és más ily összetett kettős-igékkel találkozunk, melyek közül most csak a *turas* (állani) a valami cselekvésben tettleg bennelevés kifejezésére használatását emeljük ki, p. o. Máté 20, 32. *Kalare-da* : *min kileze-turattir mandan?* és monda : mit akartok (tkp. kérve álltok) én tölem ; 17, 4. *ak-da korinješ vulzama Mojszej Iliä-da on-bala kalassa-turaganzam* és ime láták Mózeset és Illyést beszélni ő vele (tkp. és ime meglátszának nekik M. és I. ő vele beszélve-állók).

3) A *za* (stb.) gerundium ezenkívül még verbum finitum helyett is áll, még pedig egy *praeteritum* helyett, mint hasonlóképen a *ne participium*. Tudniillik, akkor egy verbum „esse“ van kihagyva mellőle. Reguly egyenesen *polne* mellé állítja a *polza-t*, ily jelentéssel: *ich bin gewesen* (természetesen az *ep-et*, mint subjectumot kell még hozzá tenni), p. o. *vul kize pirin bada, eb onžoh vurmanda polza* ő bejött hozzánk, én akkor az erdőben voltam. Továbbá egy helyett a *pīras* és *kajas* igékről (mindkettő: *menni*) azon észrevétele van, hogy a csuvas nyelv annak kifejezésére, hogy „voltam (valahol)“ rendesen azt mondja „*eb pīrza*“ mentem v. jutottam (oda), ha oly helyről van szó, hol a szóló maga is volt, p. o. *eb onda pīrza pajan* én ott voltam ma; ellenben oly helyről levén szó, hol a szóló nem volt, *kajza* használtatik: *vul vurmana kajza* (nem *pīrza*) ő az erdőben volt. Az utóbbi mellé jegyzi „vagy *kajza-če*“, azaz „ment vala“ — és úgy látszik, hogy leginkább a „*če*“-t kell pótolni mint segédigét, vagyis a *za* praeteritumot mint plusquamperfectumot fogni föl, v. ö. *ebir vot totma kajza* fát vágni mentünk volt (v. vala). Ezen segédige, magyarázatunk szerint, ki van téve, személyragokkal, azon szintén a *za* gerundiumból képzett alakban, melyet már fentebb mint plusquamperfectumot tárgyaltunk (*za-tim* stb. l. **1, d** a. 374. lap.), a mire itt csak útalnunk kell. E mellett pedig egy jelenségre kell figyelmeztetni, melyre sokszor az Evang.-ban található, arra t. i. hogy, mint verbum finitum praeteritum 3. személyi subjectummal, egy *-zat* alak áll, melyben szintén nem lehet rá nem ismerni a *za* gerundiumra, p. o. Máté 25, 10: *tirbelenezam-da on-bala kižeš toja, alik-da hobīnzat* és a kik készen valának bemenének ő vele, és *be z á r a t é k* az ajtó; 19, 1. *Galilejran tohre, kilzet-da* ... Galileából elindúla és *m é n e* ...; 26, 26 *ona hošre, barzat-da virenegenzama kalaza* ... megszegé (a kenyeret) és *a d á* az ő tanítványinak, mondván ...; 26, 40. *tül-bolzat* találá (Károlyi fordítása szerint). E szerint ez a *zat* alak jelenidőhöz viszonyuló praeteritumot tenne (nem plusquamperfectumot), a mi csak úgy lehet, ha benne *za*-hoz praesensbeli segédige járult (= „est“). Azért nagyon is hihető dolog, hogy ezen *zat*-beli *t* (*za-t*) ugyanaz a *t*, mely a tagadó praesens-alakban is megvan (*-mast*, *-mas-t*) s melyet annak helyén (l. 390. lap.) „est“-jelentésű csuvas segédige maradékanak fejtegettünk. Ugyanis azt, hogy a praeteritumi jelentés alapja magában a *za*-ban fekszik, úgy hogy p. o. *kilze* + „est“ (azaz *kilze-t*)

azt teheti, hogy „jöve, v. jött“ (körülbelül, mint magy. „adva van, küldve van“ — csakhogy ez passive értetik): azt némileg abból is láthatjuk, hogy a *-za-če* állító plusquamperfectumnak nem felel meg *za*-val képzett tagadó *pqftum* (mely így volna: *-ma-za-če*), hanem helyette *-man-če* van, azaz *ma-ne-če*, úgyhogy itt *za* és *ne* (part. pfti képzője) teljességgel egy fokon állanak (v. ö. **2, f** a 391. lap.) — Meglehet, hogy némely, segédige nélkül *verbum finitum* helyett való *za*-hoz, nem is *če-t*, hanem a mondott *t-t* kell hozzáérteni segéd igétül, p. o. ezen Reg.-féle példában: *šak pilik kona vul julan vurma-nda sūrezü v. poronza* ezen öt nap alatt ő mind csak az erdőben járt v. élt (lakott, tartózkodott).

A *za* alaknak *pol-as* segédigével is előfordulására, Regulynál csak egy példát találunk: *titsa polzan* e mellett: *titne polzan* (ha fogott, ha megfogott), mindkettőnek csak az egy tagadó alak állván ellenében: *titman polzan*, p. o. *titsa polzan*, *ize-kil* ha megfogta, hozd el.

b) Gerundium conditionale-nak nevezhető a *-zan*, *zün* (*san*, *sün*) alak és bővebb mellékalakja *-zassin*, *züssin*, melyet Visnevszki mint múltidő gerundiumát hoz föl: *sir-za'n* v. *sirza'ss'in* *); Reguly: *titsan* v. *titsassen*, *polza'n* v. *polza'ss'in*, *kizessin* (*kilzessin* helyett). Hangsúlya a *-za'n*, vagy *za's(s'in)* szótagon van. Vajjon a *zan*, mely a gyakrabban használt alak, *zassin*-ből összevonatott-e, és mi tulajdonkép azon járulék (*n*, *ss'in*), mely ezekben a *za*-hoz csatlődött, melyet mint e képzéseknek alapjául szolgálót egyszeriben megismerhetünk, nem tudjuk még. — A *zan* alaknak jelentésére nézve Visn. nagyon téved, ha azt múlt időre vonatkoztatja; mert, ha általában valamely igeidőre, hát inkább a futurumra lehet vonatkoztatni; v. ö. ezen Reg.-féle példákat: *eb onda kajzan*, *mana tidis* ha én oda megyek, engem megfognak (értve: megfognak fogni; így is lehetne fordítani a *kajzan-t*: ha menedek; azonban magában csak annyit ér, mint magy. „menvén“: „én oda menvén“ — csak hogy ezt conditionalisnak kell érteni); *eb onda tidenzan ezer mana šulza kelaras šok* „ha én ott megfogatom“ (Reg. magyar fordítása) tí meg nem váltatok; *vul kizen porde híberdetpir* ha jó, mindnyájan

*) Visn. egy *s*-szel írja ugyan; de már abból is, hogy kemény *s*, látjuk hogy kettős *ss* kell, mert különben *z-t* írt volna: *sirzasin*. Reguly kettős *ss*-szel.

örülünk; *perne izen-de* (ilzen helyett), *teberne huwardir-če man-vali* ha az egyiket veszi bár, meghagyná nekem a másikat; *mana per konlah parzanda*, *síde* ha csak egy napra adja is nekem, elég lesz; *huvana kirle polzan sana vul paradi?* ha magának kell neki, adja-e neked? — Különösen a *polzan* (levén = ha lesz), melyet (I. czikk, 259. l.) határozatlan névmások körülírásos képzésére is használtak találtunk, nem csak személyragtalan participiumot és gerundiumot (*ne* és *za* alakút), hanem személyragos verbum finitumot (azaz tulajdonképen egész mondatot, mely a *polzan*-nak subjectuma lesz) conditionalis viszonyba helyez, s így Reguly úgyszólván egész egy conditionalis igeragozást állít föl, *polzan*-nal körülírva; praesens: *tidadep polzan*, *tidaden p. stb. titmastep polzan* stb; praeteritum: *titrem polzan*, *titren p. stb. titmarem polzan* stb; futurumnak magokat a *titsan* v. *titsassen*, tagadólag *titmazan* v. *titmazassin* (vagy *tidimazan*, *tidimazassin*) alakokat nevezi, p. o. *eb titrem polzan san min is?* ha én megfogtam (v. megfogám), neked mi közöd hozzá? *idet polzan par ona* ha kér, adj neki; *abat sizan pïrep san bada* ha megvacsorálандok, oda megyek (fogok menni) hozzád; *eb onda pornadep polzan, hal man bada kiličče* ha én ott laknám, most hozzám jőne; *man atti pajan kizessin iran eb kajadep* ha atyám ma jő (jövend), holnap megyek. A *-za*, *-ne*, tagadólag *man* alakok mellett: *titsa polzan*, *titne polzan*, *titman polzan*, p. o. *titsa polzan ize-kil* ha megfogta, hozd el; *man atti kilne polzan*, *san bada jarep* ha atyám jött, elküldöm hozzád; *vul mana okša pana* (= *pane*) *polzan eb kajattem-če* ha nekem pénzt adott volna, én megyek vala (mentem volna); *sumar polne polzan* ha beteg volt; *vurmanda polne polzan* ha az erdőben volt. Különben itt a *-ne*, *man*, *za* alakokat verbum finitum helyett valóknak is lehetne venni, mint a fentebbi *titrem polzan*, *pornadep polzan* példákban, és *polzan*-t, a mi nyelvünk szempontjából, csupa exponens conditionalisnak tekinteni; mert valóban is csak „conjunctio conditionalis“-nak helytartója, habár tulajdonképen való jelentése „levén = ha lesz“ (v. ö. székelyesen: „ha kérné lesz“ M. Nyelvészet VI, 228).

Reguly még egy „imperativus conditionalis“-t (v. ö. fent. 382. l.) hoz föl, mely a *zan* alakból és hozzájáruló *če* (vala)-ból készül: *eb* (én), *es* (te), *vul* (ő) stb. *titsan-če*. Alá jegyzi, hogy *titsassen-če* rossz volna. P. o. *vul kajzan kajikne titsan-če* ha megyen, hadd fogna meg valami madarat (vajha fogna).

c) A Visnevskiféle gerundium futuri *at-čen üt-čen*-nel képez-
tetik, a mi, szerinte is, a praesensbeli egyes-számi 3. személy volna,
meg *čen* (a mi különben = magy. *-ig*): *sira't-čen*. Egy példája is
találkozik a 62. lapon: *mize sohrim Hozana sidü't-čen* hány verszt
[van] Kazanig (tkp. Kazanba ért-ig, azaz: míg az ember Kazanba
ér). Azonban abból, hogy Visn. így ír: *сирать-чень, сидять-чень*,
még nem következik biztosan, hogy *-ть* (t)-végű 3. személyalak
van itt; hanem csak az, hogy az egész *siratčen sidütčen*-nek hang-
zik, melyeket *siraččen, sidüččen*-nek is írhatnánk. Evang.-ban
van *киредчень kire'dčen* azaz *kiretčen*. Úgy látszik, hogy ezekben
nem a 3. szem. praesens, hanem maga a nomen praesentis, mint no-
men actionis fogva föl, szolgál alapul a viszonyító *čen*-nek. — Re-
guly néhány mondataiban találunk egy *-ičen* alakot, mely, a mint
látszik, ugyanaz akar lenni, a mi Visn. *atčen, ütčen*-je: *sotn iličen*
eb ham tuvam semhogy megvenném, inkább magam csinálom meg;
pirin jalda čazah toben, itti jal šinje tobičen a mi falunkban hamar
fogod találni, inkább mint a több falvakban (találnád); *onda sürze ka-
jičen vul ize kajder* inkább vigye el, sem hogy ott elrothadjon. Az
„inkább“ csak a fordításban van még; szószerint ez van: megcsi-
nálom magam, még pedig *sotn-iličen* (véleményünk szerint tkpen)
„megvételig“, azaz ez esetben: míg megvenném. Ha pedig meg-
csinálom, míg megvenném, akkor még „megvétel előtt“ csinálom
meg; a miből önkényt értetik, hogy általában meg sem veszem, ha-
nem „inkább megcsinálom.“ Így a többi is: *tobičen* találásig (míg
találnád), *sürze-kajičen* rothadásig (míg elrothadna). Még bizonyo-
sabb lesz e magyarázatunk ezen két mondat által: *es piričen tidis*
„bis du dahin kommst, so fangen sie es“ (Reg. német fordítása);
eb kiličen turne vulzam „bei meiner ankunft waren sie schon aufge-
standen“ — szorosabban: jövetemig, azaz: már jövetem előtt. —
A mi ezen *ičen* alaknak eredetét illeti, úgy gyanítjuk, hogy a no-
men futuri (*ili, kaji, tobi, piri, kili*) az alap, melyhez *-čen* (-ig) rag
járult. Lásd a futurum képzőjéről (*e*) fentebb **1, e** alatt a 376. lapon.

d) Egy időpont-meghatározó gerundium képződik *-tibe v. ribe*
(Reg.) végzettel, p. o. *kaš poltibe kiler* mikor este lesz, jöjjetek; *eb
jala sitribe kordem* én, mikor a faluhoz értem, láttam. Az Evang.-
ban is találjuk példáját: Máté 20, 1. *šudilti'ba* (tő: *šudil*) *ἀμα πρωι*
azaz: virradatkor (jó reggel — Károlyi); 20, 8. *kažala vara bol-
t'i'ba* *ὀφίας δὲ γενομένης* (mikor pedig estve volna). Abból, hogy

Reg. *l*-végű töhez *tibe*, *t*-végűhez pedig *ribe*-t járultat, könnyű azt sejtenuünk, hogy *e* végzet *tibe* (*tiba* Ev.), *ribe* nem egyéb, mint a nomen praeteriti (lásd fentebb a 366. lapon), *ba*, *be* (= -val -vel) raggal, úgy hogy *sitri-be* (praet. 3. szem : *sitre*) tkpen = ért-tel, azaz összefüggés szerint : *ért[em]-mel*, *ért[ed]-del*, *ért[é]-vel* stb. : a faluba értemmel (= értemkor) láttam ; *kaš polti-be* (praet. 1. szem. *poldem*, 3. *polže* *e* helyett : *polde*, mely a *poltibe*-ben kemény *t*-vel van) tkp : éjjeledet-tel. Evvel jól illik össze az, hogy Reg. a *poltibe* és *polzan* különbségét úgy határozza meg, hogy amaz egyidejűséget jelent (valami történettel együtt), emez a főtörténet megelőző időre vonatkozik (mikor valami történt, azután).

9.

Gerundiumok — folytatva.

a) Tagadó *za*-féle gerundium nem képeztetik ; azért *zatim*-féle plusquamperfectum sincs a tagadó igeragozásban, mit fentebb említettünk (391. l.). Helyette Visn. *-mazir*, *-müzir* alakot hoz föl, mint (szerinte) gerundium praesentis-t ; *islü* tötől : *islümäzír* (szorosabb hangzóegyezéssel : *islümüzir*). Ez azt teszi : nem dolgozva, nem dolgozván, a **8**, **a**, 1. alatti *za*-nak megfelelőleg. Maga a *mazir* pedig nem egyéb, mint a **6**, **b** tárgyalt nomen actionis képzője *ma* és *a* fosztó vagy tagadó képző *zír* (nélkül ; -talan, -telen) ; a *-mazir* alak itt adverbiumként áll, mint általában a csuvas melléknév lehet adverbium is. Már Elsőgr.-nak adverbiumlajstromában találjuk : *šokšlamaza'r**) meggondolatlanul (meg nem gondolva) és *sojlamaza'r* különbség nélkül (meg nem különböztetve — a *zar* önhangzójára nézve v. ö. 359. lapon, az *ä*-ről), valamint az állítólag megfelelő *za* alakot is : *šokšlaza'* okosan (meggondolva), *hotišša* közösen (közlekedve). — A Kátéban vannak ilyen példák : *tuvma'zír* nem téve, *sünde'rmezir* nem oltva (tüzet), *islümä'zír* nem dolgozva, *čarma'zír* nem akadályozva, nem tiltva, *bolma'zír* nem léve — tehát úgy képezve, mint Visn.-nél és szintűgy hangsúlyozva (a *ma*, *mä* szótagon, másképen mint Elsőgr.). Regulynál *-mazer*, *-müzzer* (*mezer*) alakja van a tagadó gerundiumnak : *simazer* nem éve (éhen, éh gyomorral),

*) Szedőhibából van *hokšlamazar* ; később ugyanez igétől : *šokšlaza*.

šarlamazer nem is kukkanva, *pidermä'zer* be nem zárva; *kilmäzer* nem jöve stb. p. o. *turandar-mazer kajazi*? nem etetve (a nélkül hogy etetnék) fogunk-e (kell-e) menni? *pürt pidermä'zer ma kajren*? miért mentél el be nem zárva a házat (a nélkül, hogy bezártad volna)? *utsam küdívö jarmazer kilmep* a lovakat a nyájhoz nem eresztve (a nélkül hogy eresztettem volna) nem jövök; *magermazer kalare* sírás nélkül mondta.

b) A *zan*, *zän* gerundium képeztek tagadó igetötől is: *tít-mazan*, v. *tidi'mazan*, vagy a bővebb alakkal: *titmazassin*, *tidimazassin*; *kilmützen*, *süremezen* stb. Reg.; Visn. nem hozza föl ezt tagadó igemintájában, hanem *islümü'n-t*, mint múlt idő gerundiumát. Használata ép olyan, milyen az állító *zan* alaké, azaz feltételt jelentő: *vul čas kilmützen ezer šuverma virder* ha hamar nem jő, feküdjetek le alunni; *es huva ozal tumazan sana-da ozal tumis* ha magad (senkinek) rosszat nem tesesz, neked sem fognak rosszat tenni; *ebir kalamazan-da vul pile* ha mi nem mondjuk is, ő [azért mégis] meg fogja tudni. — Csak a verbum finitum mellett használató *polzan* nem tétetik tagadóvá (*polmazan*), hanem a verbum finitum vagy a helyette álló participium (csak *ne*-ről van itt szó: *-man*, *-män*): *tít-mastep polzan* stb., *titmarem polzan* stb., *titman polzan*, a mint fenteb is látók **S, b.**

c) Se Visn. az *atčen*, *ütčen*-nek, se Reg. az *ičen*-féle alaknak tagadólag megfelelőt sehol sem adnak.

10.

Por és *šok*.

Két a „létet“ (*por* van) és „nem létet“ (*šok* nincsen) kifejező, szorosán véve participium értékű (azaz névszói természetű) szó, mely csak a praesensben szerepel segédige nélkül, mint ige, a több időekben azonban segédigével használható; sőt, a miből leginkább kitűnik névszói természete, viszonyraggal is járhat. Reguly példái:

P r a e s e n s: *šaven-bak sinzam por* olyan (afféle) emberek vannak (*sinzam* többes-szám, de *por*-on mint praedicatumon nincs kitéve többes-szám); *ku-žal kajik nomaj por* az idén (vad madár) sok van; *man* (genitivus possessivus, *manen* helyett, tkp. *mann*) *okša bor* nekem van pénzem; *manen okša nomaj por* (v. *nomaj okša por*) nekem pénz[em] sok van (v. sok pénz[em] van); — *onda utsam šok*,

onda pulanzam anjah ott lovak nincsen[ek], ott szarvasok [vannak] csak; *pajan lapra šok* ma nincs sár. — Praeteritum : *iner šomur por-če* tegnap eső vala. Fölibe jegyezve : „(*polza — polne*)“, a mi, nem tudjuk, vajjon azt teszi-e, hogy ez is mondható : *por polza*, *por polne* (volt); — *vil pajan čürgüre šok-če* ő ma nem vala (tkp. „nincsen-vala“) a templomban. — Futurum : *eb šok polep onda* én nem leszek ott (itt a *šok* úgyszólván tagadó adverbiumul áll, a mint különben magában is a német „nein“ értelmében használtatik : *šok! es mana oldalimen* nem, te engem nem fogsz megcsalni; a ráhagyó szócska „igenis“ azonban *eä : eä*, *eb kordem ona igenis*, lát-tam őt).

Viszonyragokkal vannak *por* és *šok* : *vil hunazam pordan kilmäre* nem jött, mert vendégei voltak (tkp. vendégek-van[nak]-ból, vagy : vendégek-lét-ből, v. ö. *ne* participiumot ablativusban : *tüttüm polneran* a 418. lapon); *larma vij šokran virtsa voladep* mert nincs erőm az ülésre, azért (azon okból) fekve olvasok (tkp. ülésre-erő-nincsen-ből); *šokpa* v. *porba süres* semmivel v. valamivel járni; — *okša šokbak nimde ilmet* mintha nem volna pénze, semmit sem vesz; — *is-šok čoh činmäre*, *is por-čoh činet* mikor nincs dolog, nem hitt, mikor dolog van, hív (tkp. dolog-nincsen-kor, dolog-van-kor; v. ö. *-ne čoh*); *ep kilde šok čoh nikama-da kürtmis* mikor nem vagyok otthon, senkit sem fognak beereszteni; — *okša por hožera kizen parep sana* ha akkor jösz, mikor pénzem van (tkp. -pénz[em]-van-kor ha jösz), adni fogok neked; — *vil pire pol šok sirä ize kajre* ő bennünket olyan helyre vitt, hol hal nincsen (tkp. hal-nincsen-helyre).

Körülírva *pol-as-szal*, vagy ezen segédige mellett *por-t* el is hagyva : *man okša šok polzan*, *eb sandan činep vara* ha nekem nem lesz pénzem, tőled fogok azután kérni; *man okša poličen küt várj*, míg nekem pénzem lesz; *hunja man okša pole*, *onžoh kil* mikor nekem pénzem lesz, akkor jöj.

Elsőgr. a *por*-nak praesensi és imperfectumi ragozását adja, 1. és 2. személyi subjectum mellett is (51. lap).

Praesens.

Egy. 1. <i>abe por</i> v. <i>bor</i> .	Több. <i>abi'r por</i> v. <i>bor</i> .
2. <i>aze</i> „ „	<i>azi'r</i> „ „
3. <i>vil</i> „ „	<i>vilza'm</i> „ „

P r a e t e r i t u m .

Egy. 1. <i>abe po'r-če</i>	Többes-számiban nem folytatja, ha-
2. <i>aze bo'r-če</i>	nem <i>bolas</i> igét lépteti föl helyébe,
3. <i>vil bo'r-če</i>	azaz a <i>zattim</i> -végű plqpftumot.

A *por* (v. *bor*)-t Visn. egészen kifelejtette még szlovarjából is; a *šok* mind adverbium negationis szerepel = нѣтъ („nem“, ném. „nein“ és „nincsen“), szintígy Elsőgrammatikában is.

BUDENZ JÓZSEF.

KÖNYVISMERTETÉS.

A személyragok viszonyáról a birtokra és tárgyra a magyar nyelvben. Előadta febr. 25. és jun. 3. 1861-ben Fogarasi János r. t. [Magyar akadémiai Értesítő. Nyelv- és Széptudományi osztály közlönye. Második kötet. 1861. (1—63. lap.)].

Minél korszerűbb vala Fogarasi János indítványa *a magyar tudományos nyelvtanra való előkészületekre nézve* (lásd itt a 138. és 139. l.) : annál inkább kell azon igyekeznünk, hogy tökéletesítsük tudományunkat, s kitöltsük a netaláni hiányokat. Ezt akarván ez ismertetésemmel is tenni, a szíves olvasó meg fogja nekem bocsátani, ha pusztá ismertetés helyett *értekező* ismertetést adok.

Fogarasi XXXI. szakaszra osztván értekezését, az I. szakaszban Geseniusból idéz egy helyet, mely meg akarja fejteni a személynévmásoknak az igékhez és más szókhöz való ragadását, s mely azt mondja, hogy, ilyes példák vannak a legtöbb nyelvekben, csak hogy általános hasonlóság (analogie) kevésben fejlődött ki; legáltalánosabban találhatik a magyar nyelvben. „Ily nagy tekintély nyilatkozata megérdemli, úgymond Fogarasi, hogy a tárgyat, mely még koránt sincs tisztába hozva, mi magunk igyekezzünk lehető tökéletesen kifejteni, fényre deríteni.“ — „Azt mondja továbbá Gesenius : Ha a személyragok igékhez függesztetnek, akkor azok, kevés kivétellel a névmás tárgyesetét jelentik, pl. a héberben : *ketalta-ni* (öltél engem); ha névhez járúlnak, a sajátítót (genitivust) : *kol-o* (szava), *kol-i* (szavam); ha előljárókhöz, akkor azt az esetet jelentik, melyben a névmás gondolandó, pl. *b-i* (bennem), de előfordúl mint alanyeset is : *kamo-ni* (mint én). Mindenek előtt meg kell jegyezni, így folytatja Fogarasi, hogy a magyarban a személyragok, ha igéhez

függesztetnek is (az egy *l*-et kivéven) épen nem jelentik a személynévmások tárgy esetét, hanem ezeknek alany esetét, például *kér-em* épen nem azt teszi, hogy *kér engem*, hanem *kér-én*, tehát ezen ragozás, melyben pedig, mint kifejtendem, csak ugyan tárgyrhatás is lappang, lényegesen különbözik azon arab, héber, perzsa ragozásoktól, melyekben az igékhez függesztett személyragok tárgy esetben gondoltatnak, kivéven, mint érintém, az *l* ragot, mely az egyes vagy többes második személyre hatást fejezi ki: *kér-l-ek* (rogo te vagy vos).“

Azt ugyan jól tette Fogarasi, hogy Gesenius tekintélye által indítva fog az említett tárgy felvilágosításához: de már azt nem tette helyesen, hogy nem világosan mondja meg, mi van a Gesenius felhozta példákban. *Ketalta-ni* tesz: öltél engem, de, úgymond Fogarasi, *kér-em* nem tesz ám: *kér engem*, hanem *kér-én*. Ebből azt kell értenie az olvasónak, ki nem tud héberül, arabul, perzsául, úgy mint Fogarasi, hogy valamint az előadás értelme szerint a *kéremben* egy személynévmás van, azonkép a *ketaltani*-ban is csak egy van: pedig az nincs úgy. Ha már olyanoknak, kik nem tudják az illető nyelveket, akarta megmagyarázni a *ketaltani*-t, miért nem hasonlította hozzá ezt: *tud-já-tok* vagy *kér-i-tek*? Hisz ezekben megvan a külső alakbeli hasonlóság, mennyiben a héber *ketal-ta-ni*-ban két személyrag van: *ta* = te és *ni* = engem, s a magyar *tud-já-tok*, *kér-i-tek*-ben is két rag van: *ja*, *i*, meg *tok*, *tek*. Egy úttal szemmel láthatóvá tehette volna az alakbeli különbséget is, mely ez által lesz világossá, hogy figyelmeztetem az olvasót: Íme a *ketal-ta-ni*-ban a *ta* rag az alanyt fejezi ki: ölt-él (t. i. te), a *ni* pedig a tárgyat jelöli: *engem*; viszontag a magyar példában az első helyen álló *ja*, *i* jelöli a tárgyat, az utolsó helyen álló *tok*, *tek* jelöli az alanyt. Ha így magyarázom az olvasónak a felhozott példákat, az helyes ítéletet képezhet magának a dologról, s megértheti a 'du hast's' példát is, melyben hasonlóképp két rag van: *st* (ich habe, du ha-st (hab-st helyett), és a hozzásimuló *s*, mely *es* helyett van; sőt talán mindjárt elején arra a véleményre is juthat, hogy a héber, arab, perzsa s több nyelvből idézett példák nem is hasonlíthatók a magyar példákhoz, mennyiben a *tudom*, *tudod*, *tudja*, *tudjuk*, *tudjátok*, *tudják* stb. tökéletesebb szervezetek, a *ketalta-ni*, *du hast's* stb. félélknél, melyekben *ni* és *'s* csak hozzásimulások (enclisisek), nem pedig a szó testébe felvett és beléolvadt alkotó részek. Igaz ugyan, hogy ha így magya-

rázza Fogarasi a dolgot, nem állíthatja ezt : „A magyarban a személyragok, ha igéhez függesztetnek (az egy *l*-et kivévén) épen nem jelentik a személynévmások tárgyesetét, hanem ezeknek alanyesetét“ ; miben sok igazítani való van. A katal-*ta*-ban is személyrag van, mely alany ; a tud-*tok*-ban is az van, mely alany : továbbá a ketal-*ta-ni*-ban az alanyon kívül tárgyjelölés is van : *ni* = engem ; a tud-*já-tok*-ban is az alanyon kívül tárgyjelölés is van : *já* = azt, azokat. Tehát az sem áll, hogy az egy *l*-en kívül nincsen tárgyra mutató a magyar igében, mert ezekben :

tud- <i>l</i> (a)k	kér- <i>l</i> (e)k és
tud- <i>j</i> -uk	kér- <i>j</i> -ük
tud- <i>já</i> -tok	kér- <i>i</i> -tek
tud- <i>já</i> -k	kér- <i>i</i> -k
tud- <i>ja</i>	kér- <i>i</i>

az *l* és *j, ja, i* világosan tárgyjelölők, vagy tárgyra mutatók. Hogy aztán vajjon az *l, j, já, i* személynévmások-e vagy mutató névmások, az annyira csekély dolog, hogy szinte szót sem érdemel. Mert a mi az első vagy második személyre, mint tárgyra mutat, az szükségkép személynévmás-féle ; a mi pedig a harmadik személyre mint tárgyra mutat (mely harmadik személy az egész látható és láthatatlan világot, s azok milliom meg milliom lényeit, képzelt és való dolgait jelenti), az szükségkép vagy 3. személybeli névmás, vagy mutató névmás, mely kettő vagy rokon vagy épen azonos a nyelvekben. — Sőt, továbbá még azt is kérdezni lehet : van-e magyar ember, ki a *kérem* szót így magyarázza = *kér-én* ? nem így kell-e a *kérek*-et magyarázni, s azután azt mondani, hogy a *kérem*-ben több értelem van mint a *kérek*-ben, még pedig olyan értelem van abban, milyen a *kérjük, kéritek, kérik*-ben, ha az alanybeli különbséget levonjuk. — Ezekből kitetszik, hogy Fogarasi mindjárt az értekezés elején ferdén mutatja fel a magyar nyelv tényeit, s az idegen nyelvekből előhozott példákkal csak megtéveszti az olvasót, nem útba igazítja.

A II. szakaszban alaptalanságát mutatja ki F. annak a véleménynek, mely szerint abban : ház-*a*, kez-*e*, az *a, e* személynévmás volna, mert ha ház-*a* = domus ejus, hol veszi magát az *a, e* ezekben : ház-*a*-im, ház-*a*-id, ház-*a*-i, kez-*e*-im, kez-*e*-id, kez-*e*-i stb. ?

Mindenkép forgatja ezt az *a-t*, *e-t*, de harmadik személyi névmást nem talál benne.

A III. szakaszban egy más véleményt czáfol meg, mely szerint az *a*, *e* ezekben : ház-*a-m*, kez-*e-m* stb. nem személyt, hanem birtokot képviselő *ő*, vagy talán *az*, *ez* volna, s így ház-*a-m* annyit tenne, mint *domus ista mea*. — „Itt is úgy látszik tehát nekem, úgy mond, hogy a magyar nyelvet kimerítően még ezen tárgyban sem aknáztuk ki.“ — Véleményünk szerint Fogarasi más példákat is hozhat elé, nem csak a ház-*a-m* féléit, p. o. a XVI. szakaszból ezt : kalap-*o-m* stb. vagy ezt odú-*m*, hogy szabadon bocsátkozzék a magyar nyelv tényeinek dialektikájába. Mert ha egymás mellé teszem e három szónak ragjait :

odú- <i>m</i>	kalap- <i>o-m</i>	ház- <i>a-m</i>
odú- <i>d</i>	kalap- <i>o-d</i>	ház- <i>ad</i>
odú- <i>ja</i>	kalap- <i>ja</i> ,	ház- <i>a</i>
odú- <i>i-m</i>	kalap- <i>ja-i-m</i>	ház- <i>a-i-m</i>
odú- <i>i-d</i>	kalap- <i>ja-i-d</i>	ház- <i>a-i-d</i>
odú- <i>i-(ji)</i> ;	kalap- <i>ja-i</i> ;	ház- <i>a-i</i>
odú- <i>nk</i>	kalap- <i>unk</i>	ház- <i>unk</i>
odú- <i>tok</i>	kalap- <i>o-tok</i>	ház- <i>a-tok</i>
odú- <i>jok</i> ,	kalap- <i>jok</i>	ház- <i>ok</i>
odú- <i>i-nk</i>	kalap- <i>ja-i-nk</i>	ház- <i>a-i-nk</i>
odú- <i>i-tok</i>	kalap- <i>ja-i-tok</i>	ház- <i>a-i-tok</i>
odú- <i>i-k(jik)</i>	kalap- <i>ja-i-k</i>	ház- <i>a-i-k</i> ,

azt fogom állítani, hogy az *odú* példán látszanak meg tisztán és csupaszon a személyi vagy birtokosi *) ragok, melyek az egyes-szám-ban *m d ja(a)*, a többes számban *nk tok (tek, tök) jok (ok, jök, ök)*; továbbá azt fogom állítani, hogy a birtokosi ragokat megelőző *i* a birtok többes-szám-beli jelelője; végre azt fogom még állítani, hogy ezek a birtokosi ragok, meg a birtok többes-szám-beli jelelője, az *i*, lényegesek, tehát egyedül szükségesek. Ennélfogva mind az, mi a birtok-szón és a megnevezett ragokon kívül még látható, úgymint az *o, a, ja (kalap-om-, kalap-o-d, ház-a-m, ház-a-d, kalap-ja-im, ház-*

*) Tulajdonkép így kellene őket nevezni, mert *m d ja*, *nk tok jok* a birtokost jelölik, a névszó pedig, a melyhez azok ragadnak, a birtokot nevezi.

a-im), az nem lényeges, hanem vagy a könnyebb ejtés végett van ott (kalap-o-m- ház-a-m), vagy más okból (kalap-ja-im, ház-a-im, mert ejthetni kalap-im, házim-ot is), melyet még nem tudok. Ilyen okoskodásra kell, hogy vezessenek a példák, melyeket a névszók birtokosi és birtoki ragozása nyújt.

De Fogarasi legott ellenkezik emez okoskodás azon részével, mely az *i*-ben a többség jelelőjét látja, mert, úgymond (a 6. lapon): „nem adna-e azon körülmény, hogy azon *i* mind a régi iratokban, mind a mai tájszóalásokban számtalanszor előfordúl, mint egyes harmadik személy képviselője, a *legnagyobb határozatlanságokra és kétértelműségekre alkalmat, melyeket pedig oly nagy gonddal kerül ki mindenütt és mindenben a magyar nyelv?*“ — Az 57. lapon ismétli: „Másrésről annyi az *i* rag, mint érintém, egyes-számban is, még pedig épen személyrag, mint általán a népnyelvben (béri, közepi, szemí, véri, rendi, sőt gondi is, továbbá pénzi, pénzit, szereteti, szeretetít), különösen azon *i* mellékneveket is sok ezer számmal képez, *hogy akkor nyelvünket csupa zavaréknak kellene tartanunk, melyben az i egyszer egyes, másszor többes-számot jelentene, s mind két értelemmel ezer és ezer esetben fordulna elő.*“ Fogarasi, ki annyira szereti „maga magával hozni összehangzásba“ a magyar nyelvet, s azt semmi máshoz, csak „maga magához“ hasonlítani, még sem okoskodik a magyar nyelv szempontjából. Ugyanis, nem igaz-e, hogy a közönséges nyelvtudat ezen: *háza* egyes birtokot, s ezen: *házai* többes birtokot ért, még pedig ezer meg ezer alkalommal, (kezei, lábai, fogai, lovai, tehenci, szamarai stb. stb. mind többségek)? Nem igaz-e, hogy a közönséges ejtés az *e*-t és *é*-t *i*-re változtatja, s mond *pénze*, *pénzét* helyett *pénzi*, *pénzit*, s ezt is ezer meg ezer alkalommal, sőt sok más szóalakban is, p. o. tanétani helyett tanítani-t mond stb. stb.? Származik-e ebből a magyarul beszélők közt valaha legkisebb zavar is? Mondja meg Fogarasi maga, emlékezik-e arra, hogy valaha ezek miatt nem érté a népet, vagy hogy a nép ötet, mikor annak nyelvén szólott hozzá, nem értheté? Tehát a megróvott *i* nem „ád alkalmat a legnagyobb határozatlanságokra és kétértelműségekre“, s minthogy a magyar nyelv szereti az *e*-t és *é*-t *i*-re változtatni, épen nem „kerüli ki nagy gonddal a kétértelműségeket és határozatlanságokat“, sőt keresve keresi. Azért ki fogja e miatt *csupa zavaréknak* tartani a magyar nyelvet? A magyar nyelv nem zavarék, nem is kétértelmű; neki az ő kebelében lefolyt hang

beli változások legkisebb alkalmatlanságot sem okoznak : ámde okozhatnak *nyelvtudományunknak*, ámde *nyelvtudományunkat tehetik zavarrékká!* A magyar nyelv szempontjából lehetetlen a ház-a, kez-e(i)-féléket nem úgy értelmezni, hogy az *a*, *e* (*i*) a harmadik személynévmási rag, mely itt birtokosi rag, mint az *m* és *d*, s az *nk*, *tok*, *jok* is azok. Lehetetlen a magyar nyelv szempontjából az *i*-t ezekben : lába-*i*-m, keze-*i*-m, lába-*i*, keze-*i* nem a többség jelelőjének venni, s különbözönek amaz *i*-től, mely az ejtés sajátságai szerint *e*-ből és *é*-ből lett, vagy éppen amaz *i*-től, mely mellékeveket alkot, p. o. láb-*i*.

A IV. szakaszban három elvre figyelmezteti nyelvészeinket, 1) arra, hogy *i* és *j* (ver-*i*, mondja) tárgymutatást fejez ki; 2) arra, hogy most a tárgymutató *i*, *j* nem mindenütt tűnik ki, s 3) arra, hogy az *l* is tárgymutatást fejez ki ebben : kér-*l*-ek, tud-*l*-ak. — Az 1. és 3. elv (ha elv ez?) előttem nagyon ismeretes volt, a 2. elv bizonytalan előttem, már csak azért is, mert tudom, hogy *va* (had-lava) *ja*, *já* is tárgymutató, nem csak *i*. Azt állítja Fogarasi, hogy a magyar nyelv, nem lévén kedvelője az ürnek azonegy szóban, vagy egybeolvasztotta az *i*-t, *j*-t, vagy egészen is elhagyta. Az elhagyásra ezt a „kétségtelen példát“ találja : kérnem, kérned, kérnie stb. kérnem, kérnied helyett. — Vajjon az *i* a kérni-ben olyan természetű-e, milyen a kér-*i*-é? Tehát a „miségi mód (infinitivus) *i*-je (mondani, kérni stb.) tárgymutató-e, mint a kér-*i*-nek *i*-je? Hát a „fa-vágni megyek“ nem magyar szólás-e? — A tárgymutató *i* elhagyására szükség más példát keresnie Fogarasinak. — Az egybeolvasztás példáját a következőkben fogjuk látni.

Az V—XI. szakaszokban a névszó és igező alakjait hozza elé, melyekben az *i* és *j* előfordúlnak. A példák közt a 17. lapon a régi nyelvemlékekből az általános múltra is hoz fel példákat, p. o. megfogytják, kívántja, melyekért köszönettel tartozunk neki. De az 1493-dik évről szóló s Prayból idézett példa : „kivoitthojo“ = kivöttője, azaz kivetteje, gyanus előttem; az bizonyosan a *terumteve* alakhoz sorozható, s *kivöthöje* (egy *t*-vel) írható. A *tth*-ben írásbeli hiba lappang, melyet *th*-re kell kiigazítani.

Egyébiránt az alakok felvilágosításában csak a *j*-t és *i*-t emeli ki, p. o. darabja, darabjok, kürtje, kürtjök, s azt tanítja, hogy „számtalan esetek jönnek elő, melyekben a személyragot *j* előzi meg a személyragozott szóban (9. lap.),“ miszerint, p. o. a darabja szóban *a* volna a személyrag, *j* pedig attól valami különböző, t. i. mutatórag,

mely a ház-a, kez-e-féle példákban az a-val e-vel olvadt össze, a kez-em, ház-am-félékben pedig kiesett az *em*, *am* előtt, mint kiesett az *i* a tudnom-ban. — Miért tanítja ezt Fogarasi? Mert a perzsa nyelv így mondja :

khane-i-men	házam,	tehát	kell	ház-(i)-am
khane-i-tu	házad	„	„	ház-(i)-ad
khane-i-o	háza:	„	„	ház-i-a (házja) stb.

„Egy szó, mint száz“, úgymond a 43. lapon. „Én mindig csudálkozom, midőn egyik társunk (t. i. Hunfalvy) mindnyájunkat arra ösztönöz, hogy valamennyin a finn nyelveknek feküdjünk. Hisz azok jó kezekben vannak. Nem többet használunk-e a magyar nyelvtudománynak, ha a munkát megosztjuk? s például azt mondjuk: Te Hunfalvy s ügyfeleid bújjátok a finn nyelveket vagy másokat is, te Ballagi fürkészd a sémi, te Mátyás az árja nyelveket, mindnyájan figyelemmel a magyarra . . . Nem fogunk-e így valami nagyobbat vinni véghez, mintha mindnyájan a szuomalainen és cseremisiz és szamojéd és jakutban oktatgatjuk egymást?“

Mennyire tetszős ez! Nem világos-e, hogy illetően munkafelosztással olyan nyelvtudományt, és különösen olyan magyar nyelvtudományt fognánk teremteni, melynek hozzáfoghatója nincsen! Hogy ezt másutt nem teszik! — Mert rég túl vannak azon a kezdetleges felfogáson, mely szerint a nyelvek egyenkint és összesen rokonok és nem-rokonok egymáshoz, úgy hogy mindenike egyaránt mindenik által felvilágosítható. De az egyes nyelvek nem koczkák az ostáblán, melyek mindenikét ide oda taszigálás által minden mezőre lehet tenni, mivelhogy mindenikre illik, s mindeniken ugyanannyit ér. Hogy az emberi nyelvek annyiban rokonok, mennyiben emberiek, azt mindnyájan tudjuk; hogy Ázsiának és Európának három nagy nyelvcsaládjá, az árja, a sémi, az áltaji, rokonabb egymáshoz, mint bármelyikéhez akár az áfrikai, akár az amerikai nyelveknek, azt is tudjuk. De hát miért nem akarjuk megtanúlni, hogy külön szorosabb rokonság teszi az árjaságot, a sémiséget, az áltajiságot? Mutassátok meg azt, hogy a magyar nyelv maga teszen olyan családot, melyet tesznek együtt akár az árja nyelvek, akár a sémi nyelvek: akkor lehet azon általános rokonságot emlegetni, mely van a nyelvcsaládok közt. Vagy ha tetszik, mutassátok meg, hogy a magyar nyelv nem számítható az áltaji nyelvekhez, mert ő vagy

sémi vagy árja nyelv : akkor, ha bizonyos leend, hogy a magyar nyelv, p. o. árja nyelv, kérve fogom kérni Fogarasit, hasonlítsa tehát a magyart az árszáság diszével, a szanszkrittal, göröggel, ne az új perzsával, melyen talán áltaji nyelvbéli hatás látható. S ha ő épen emez áltaji nyelvbéli hatás miatt szereti hasonlítgatni a perzsát a magyarral : nemde jobb lesz magát az áltajiságot venni hasonlító-nak, mint bágyadt árnyékát? Ha megakarja mérni a napnak fényét, tegye azt nappal a napon, ne éjjel a holdsugárokon!

Azután következnek az *i-j*-nek magyarázata, de előbb egy újabb időben fölmerült nézetet akar illő vizsgálat alá venni, t. i. az én nézetemet, mely szerint, a mordvin nyelv hasonlóságára az *i* vagy *j* (*ja*) tárgyi személyrag, mely a harmadik személyt jelöli, mint tárgyat. „Nem czélom, úgymond, czáfolatokba bocsátkozni se a magyar, se a mordvin tárgyi igeragozás és igeviszonyítás *) elméletére nézve. Egyedül csak azt érintem meg, hogy ismételve olvastattam értekezőnek a „Magyar Nyelvészet“ben idevágó fejtegetéseit, és a mennyire felfoghattam, én nem találék ott sehol tárgyi ragozást magyar értelemben, hanem csak személynévmásokra hatást arab, héber és perzsa értelemben.“

A „Magy. Nyelvészet“ II. 345. sk. lapokon a mordvin ige tárgyi ragozását fejtegetém, miután már előbb az I. 190. 191. ll. a magyar ebbeli ragozást igyekeztem volt taglalni. Fogarasi azt állítja most (a 25. lap.) „senki sem tagadhatja, hogy a mordvin igealakok csak a hat személynévmásra (én, te, ő, mi, ti, ők) vonatkozó hatást

*) Fogarasi meg akarja különböztetni egymástól az igeragozást és igeviszonyítást. „Név- és igeviszonyítás nevezete a belső érteményre, a név- és igeragozás a betű-hangok alakulására vonatkozik“, ezt tanítja a 22. lap jegyzetében. Nem tehetek róla, de nem értem a különbséget, se azt nem értem, mi hát így a ragozás és viszonyítás? Ha mondom : „értitek-e azt mit itt Fogarasi mond?“ ennek mi a belső érteménye? s mi itt az igeviszonyítás? Lehet-e bármi viszonyítás, ragozás nélkül? azaz lehet-e értelem, a nélkül hogy szók, szótagok vagy hangok magokon viseljék az értelmet? — Lehet olyan nyelvekben, melyeknek nincsen grammatikája, melyekben tehát mindenik szó mindenféle kategoriát jelenthet, s lehet egyaránt nomen, verbum, praepositio, casus, a hely szerint, melybe a mondat által jut. Vannak-e ilyen nyelvek, az ide nem tartozik, a kopott angol nyelv közeledni kezd afféle minta nyelvhez : de azt kell tudnunk, hogy a magyar és a rokon nyelvek sokkal inkább állanak még csontból és húsból, hogy sem grammatikátlanok lehessenek. A magyar nyelvben a szóragozás = szóviszonyítás.

fejezik ki, nem pedig ezer és százezer tárgyra, mint a magyar! — „A mordvin, a mennyire felfoghatom, ismétli Fogarasi a 26. lapon, kifejezi az ige hatását a hat személynévásra (én, te, ő, mi, ti, ők), de *hogy ezeken kívül és felül volna még azon nyelvben is úgy, mint a magyarban az igeragozásnak egy külön alakja*, melyben az egy részről valamely bizonyos meghatározott tárgy kijelentésére többnyire egy különös betűhangot használ, más részről az erre alkalmazott igeragozás személyi vagy alanyi ragainál is a jelenidő egyes első személyétől kezdve minden személyen, időn és a három módon keresztül egy különálló alakot ölt magára, úgy *hogy azon százezer sőt millió lényeknek a mindenségben meghatározott állapotban és tárgyi minőségben megjelölésére*, melyekben akár valósággal az istenségtől, a legkisebb testek mindtől parányibb porczikájáig, akár csak eszmében létezőleg gondoltatnak, azon önálló, az alanyi ragozástól egészen elkülönített s két módon is megjelölt alakot alkalmazná, azt a mordvinban az érintett értekezés után nem tapasztalám.“

Talán először történék a nyelvtudomány körében az, hogy valaki kétségbe vonja, ha vajjon a 3-dik személy vonatkozik-e az összes világra, s annak valóságos vagy gondolt lényeire. A mordvin nyelv, a föld valamennyi nyelveivel együtt a 3-dik személy alá az egész látható és láthatatlan világot foglalja. Ha tehát valahol azt mondtam, hogy a mordvin ige a 3-dik tárgyi személyt fülveszi, avval nem mondtam egyebet annál, hogy ez a tárgyi személy minden lehetőre vonatkozik. Azután képviselvén vagy inkább megjelölvén a 3-dik személynév más minden lehetőt, a mi nem *én* s nem *te*, ugyan annak megjelölésére nem kell azonkívül még más jelelő is. A mordvin nyelvről való közlésem hiányosnál hiányosabb lehet, mert a kútforrás, melyből merithettem, hiányos t. i. az ersza-mordvin nyelvre van az Újtestamentom fordítva, mely után készült Gabelentz nyelvtana. De már alkalmasb eszközünk van a mordvin nyelv ismertetésére, *Ahlqvist Ágoston* finn tudós „Versuch einer Mokscha-Mordvinischen Grammatik, nebst Texten und Wörterverzeichnis, Petersburg 1861,“ melyben (a 97—146. l.) eredeti szöveget is találunk. Két nyelvjárásra oszlik a mordvin nyelv, az *erszára* és a *moksára*. Amazon bírjuk az Újtestamentomot, és az ezután készült Gabelentz mordvin nyelvtanát, mely természet szerint csak azokat az alakokat vehette föl, melyek előfordúlnak az újtestamentomi fordításban. A mokscha nyelvjárást *Ahlqvist* tárgyalja, ki azt a mordvinok közt tanúlgatá,

s ki nemcsak finn létire, hanem tudományánál fogva is felette arra való, hogy jól felfogjon egy rokon nyelvet*). Az ő munkájából akarom most teljesebben ismertetni a mordvin igének ragozását, egyebet is közölvén a nyelvről, mi amannak megértésére vezessen. — Hogy el ne tarkítsuk az írást, a mordvin, vogul és finn szókban az *s* = sz, *l̄*, *n̄*, *r̄*, *s̄*, *t̄* = ly, ny, rj, szj, ty; *š* = s.

a) A Mokscha-mordvin név-viszonyítás példája:

A mordvin nyelv a névszót vagy mutató névmás nélkül, vagy avval együtt ragozza.

Mutató névmás nélkül :

Mutató névmással :

Egyes-szám.

nominat.	ava nő	ava-s a nő
inessivus	ava-sa nőben	ava-t-esa a nőben
elativus	ava-sta nőből	ava-t-esta a nőből
illativus	ava-s nőbe	ava-t-es a nőbe
prolativus	ava-va(ga) nő mellett el stb.	ava-t-ezga a nő mellett el.

Többes-szám.

nominat.	ava-t nők	ava-t-nä a nők
inessivus	avatnen-esa	
elativus	avatnen-esta	
illativus	avatnen-es	
prolativus	avatnen-ezga stb.	

*) Ahlqvist a rokon népek és nyelveik végett utazgata Oroszország területein 1853—1858 években, 1853-ban az esztek közt jára; 1854-ben Viborg kormányi kerület déli részeiben; 1855-ben Oloneczben, 1856 és 1857-ben keleti Oroszországban, különösen a mordvinok közt, a szibirszki és penszai kormány-kerületekben majdnem az egész 1857-ki évet töltvén; 1858-ban Sziberiában a Vogulok közt jára. Eddig megjelentek tőle 1) *Väron nykyisemmüstü kirjallisuudesta* (az eszt újabb irodalomról), Helsingforsz 1853-ban; *Vot Nyelotan az Acta Societatis Scientiarum fennicae* — mi nem érkezett még hozzánk; *Muistelmia matkoilla Venäjällä vuosina 1853—1858* (Oroszországban, 1853—1858-ban tett utazásokról való emlékezések) Helsingfors 1859; most kezdi kiadni: „Forschungen auf dem Gebiete der ural-altaischen Sprachen. Erster Theil. Versuch einer Mokscha-Mordvinischen Grammatik. Petersburg, 1861. Várva várom tőle, mit a vogul nyelvről följegyezgetett, mert az becses kiegészítése lesz annak, mit Reguly-től bírnak.

A felhozott viszonyító eseteken kívül vannak még : genitivus *ava-n* és *ava-t*; dativus *ava-ndi* és *ava-tti*; ablativus *ava-da* és *ava-t-ezda*; lativus *ava-u* és —; praedicativus *ava-ks* és —; caritativus *ava-ftíma* és —; comparativus *ava-ška* és *ava-t-eška*.

A mutató névmás nélküli viszonyítók között a *sa*, *sta* és *s* így vannak a finnben : *aka-ssa* = *ava-sa*; *aka-sta* = *ava-sta*; *akka-han* = *ava-s*. A többes számbeli nominativus is *aka-t* = *ava-t*. — A mutató névmással való viszonyításban két rag mutatkozik, a mutató-névmásbeli és a viszonyítóbeli. Hogy az előbbit világosan láthassuk, ide igtatom a mutató névmásnak említett eseteit.

Egyes szám.

nominat.	sä ez, az	tä az
inessivus	ša-sa v. esa, sän-esa	fa-sa vagy tän-esa
elativus	ša-sta v. esta és säne-sta	fa-sta „ tän-esta
illativus	ša-s, v. eza, sän-eza	fa-za „ tän-eza
prolat.	ezga	tan-ezga

Többes szám.

nominat.	ša-t	ňat
inessiv.	sät-nen-esa	nät-nen-esa
elativ.	sät-nen-esta	nät-nen-esta
illativ.	sät-nen-es	nät-nen-es
prolat.	sät-nen-ezga	nät-nen-ezga

A mutató névmás *e* viszonyítása azt mutatja, hogy *sän-esa*, *tän-esa*, *sän-esta*, *tän-esta*; *sät-nen-esa*, *nät-nen-esa*, *sät-nen-esta*, *nät-esta* stb. genitivusok után ragozott viszonyítók, tehát a nyelvvalakulás azon fokára valók, melyen vannak a régi magyar „munkás világbelé” = munkás világba, „nyugalma-beli” = nyugalma-ba. Ugyanezt a tüneményt mutatja a mordvin mutató névmással való viszonyítás. A nominativus *ava-s* = *ava-sä*; genitivus *ava-t*, e helyett *ava-n-t*; s a genitivushoz járúlnak a viszonyítók : *esa*, *esta*, *es*, *ezga*, tehát : *ava-t-esa* stb. A többes számbeli nominativus megkülönbözteti még a kétféle ragozást, de a többi esetek nem különböztetik meg azt egymástól, mert az illető jelek azonosak.

b) A moksa-mordvin névszó személyragozásának példája.

Előre bocsátjuk a személyi névmások itt felhozott eseteit.

Egyes szám.

nominat.	mon én	ton te	son ő
genitivus	moń (eny-im)	toń	soń
inessivus	moń-esin	toń-esit	soń-esinza
	vagy montsin	tontsit	sontsinza
elativus	moń-estin	toń-estin	soń-estinza
	vagy montstin	tontstin	sontstinza
illativus	moń-ezin	toń-ezit	soń-ezinza
	vagy mońzin	tońzit	sońzinza
prolativus	mońgan	tońgat	sońganza

Többes szám.

nominativ.	min (mí, mív, mink)	tin (tí, tiv, tík)	sin (iv, ök)
genitivus	miń	tiń	siń
inessivus	miń-esink	tiń-esint	siń-ezist
	vagy mintsink	tintsint	sintsist
elativus	miń-estink	tiń-estint	siń-estist
	vagy minstink	tinstint	sinstist
illativus	miń-ezink	tiń-ezint	siń-ezit
	vagy mińzink	tinzint	sinzist
prolativus	miń-ezgank	tiń-ezgant	siń-ezgast
	vagy minzgank	tinzgant	sinzgast.

E példa is azt mutatja, hogy a viszonyító ragok a genitivusi rag után járúlnak; de a mit még inkább kell észrevenni, azt mutatja, hogy a viszonyító ragok után még személyi ragok következnek; tehát mońesin vagy montsin azt teszi: én-benn-em, mińesink vagy mintsink azt teszi: mi-benn-ünk stb. Azt is látjuk ebből a példából, hogy a személyi ragok egyes számban: n, t, nza, többesben: nk, nt, st.

Lássuk már az avā, nő, szót a személyi ragokkal:

	<i>nõm</i>	<i>nõd</i>	<i>neje</i>
nominativus	ava-zá	ava-t-sá	ava-t-s
genitivus	ava-ze-n	ava-t-se-n	avan-t-s

inessivus	ava-si-n	ava-si-t	ava-si-nza
elativus	ava-sti-n	ava-sti-t	ava-sti-nza
illativus	ava-zi-n	ava-zi-t	ava-zi-nza
prolativus	ava-va-n	ava-va-t	ava-va-nza
	<i>nejeim</i>	<i>nejeid</i>	<i>nejei</i>
nominativus	ava-nä	ava-tt-nä	ava-nza
genitivus	ava-nen	ava-tt-nen	ava-nzin
inessivus	ava-nen-esa	ava-ttnen-esa	ava-nzin-esa
elativus	ava-nen-esta	ava-ttnen-esta	ava-nzin-esta
illativus	ava-nen-es	ava-ttnen-es	ava-nzin-es
prolativus	ava-nen-ezga	ava-ttnen-ezga	ava-nzin-ezga.
	<i>nönk és nejeink</i>	<i>nötök és nejeitek</i>	<i>nejök és nejeik</i>
nominativus	ava-nkä	ava-nttä	ava-sna
genitivus	ava-nke-n	ava-ntte-n	ava-sne-n
inessiv.	ava-si-nk	ava-si-nt	ava-si-st
elativ.	ava-sti-nk	avas-sti-nt	ava-sti-st
ilativ.	ava-zi-nk	ava-zi-nt	ava-zi-st
prolativ.	ava-va-nk	ava-va-nt	ava-va-st.

c) Az igeragozás példája.

I. Alanyi ragozás.

a) Igetörzs.

A mordvin ige alakai; *praesens*: fa-n fúvok; *praeteritum*: fa-n (fa-i-n) fúvék és fúttam; *conjunctivus*: fa-le-n fújak, *desiderativus*: fa-lksi-le-n fúnom akarózik; *optativus*: fa-za-n fújak, fúhatnék; *conditionalis praesens*: fañ-därä-n ha fúnék; *conditionalis praeteritum*: fañ-därä-ñ (fañdärä-i-n) fúvandok; *conditionalis conjunctivus*: fa-ñ-därä-le-n fúvandjak; *imperativus*: fa-k fújj; *infinitivus substantivus* még pedig *gerundium*: fa-iz fúvásban, fúván; *supinum*, *latus*: fa-ma fúni és fúvásra; *illativus*: fa-m-s fúni és fúvásba; *ablativus*: fa-m-da fúvásólta; *elativus*: fa-m-sta fúvás közben; *dativus*: fa-ma-ti fúvásig; *infinitivus adjectivus* fa-f fúvott. A mordvin ige az idő-alakokra nézve szegényebb, de a módalakokra nézve nem szegényebb a magyarnál. Ragozási példának a praesenst, praeteritumot, conjunctivust, optativust, imperativust és infinitivust vesszük.

Praesens.

Egyes szám : fa-n fúvok fa-t fú-sz fa-i' fú
 Több. szám : fa-ta-ma fa-ta-da fa-ih-t

Praeteritum.

Egyes szám : fa-í (fa-i-n) fúvék és fúttam fa-f (fa-i-t), fa-s
 Több. szám : fa-ma fa-da fa-s-t

Conjunctivus.

Egyes szám : fa-le-n fújak, fa-le-t, fa-l'
 Több. szám : fa-le-mä fa-le-dä, fa-lh-t

Optativus.

Egyes szám : fa-za-n fúhatnék, fa-za-t, faz-a
 Több. szám : fa-za-ma fa-za-da fa-s-t(z-t)

Imperativus.

Egyes szám : fa-k fújj
 Több. szám : fa-da fújjatok

Infinitivus.

lativus : fa-ma
 illativus : fa-m-s
 ablativus : fa-m-da
 elativus : fa-m-sta
 dativus : fa-ma-ti

β) Névtörzs.

A mordvin nyelvnek az a sajátága is van, hogy névszókhoz, sőt névszók ragaihoz is hozzáteheti az igebeli ragokat, s alkothat igéket. P. o. *mazí* szép, tehát : *mazian* szép vagyok, *maziat* szép vagy, *son mazi* ő szép; *mazitama* szépek vagyunk, *mazitada* szépek vagytok, *maziht* ők szépek. — *Tü* az, ennek inessivusa, mint látók : *fasa* itt; tehát : *fasan* itt vagyok, *fasat* itt vagy, *son fasa* ő itt, *fasatama*, *fasatada*, *fasiht*. — *Velü* falu, genitivus *velen* falué, tehát : *velenan*, *velenat*, *velena*, *velenatama* stb. *falué* vagyok, *falué* vagy stb. azaz földi vagyok stb.

II. Tárgyi ragozás.

Első tárgyi személylyel.

Praesens.

	<i>engemet</i>		<i>minket</i>
Egyes sz.	2. fasa-ma-k fűsz engemet	ton fasa-ma-št fűsz	minket
	3. fasa-ma-ní fű „	son fasa-maz fű	minket
Több. sz.	2. fasa-ma-št fűttok „	tin fasa-ma-št fűttok	minket
	3. fasa-ma-z fűnak „	sin fasa-ma-z fűnak	minket

Praeteritum.

Egy. sz.	2. fa-ma-i-t futtál eng.	ton fa-ma-št(i-st) futtál	minket
	3. fa-ma-ní(i-n) fűtt e.	son fa-ma-ž(i-z) fűvott	„
Több. sz.	2. fa-ma-št(i-st) fűttatok e.	tin fa-ma-št fűttatok	„
	3. fa-ma-ž(i-z) fűttak eng.	sin fa-ma-ž fűttak	„

Conjunctivus.

Egyes sz.	2. fale-ma-i-t	ton fale-ma-št(i-st)
	3. fale-ma-ní(i-n)	son fale-ma-ní(i-n)
Több. sz.	2. fale-ma-št(i-st)	tin fale-ma-št
	3. fale-ma-ž(i-z)	sin fale-ma-ž

Optativus.

Egyes sz.	2. faza-ma-i-t	ton faza-ma-št
	3. faza-ma-ní(i-n)	son faza-ma-št
Több. sz.	2. faza-ma-št(i-st)	tin faza-ma-št
	3. faza-ma-ž(i-z)	sin faza-ma-ž

Imperativus.

fa-mī-n	fűjj engem	ton fa-ma-št fűjj	minket
fa-ma-št	fűjjatok en-	tin fa-ma-št fűjjatok	minket.
	[gemet		

Infinitivus.

lativus :	famī-n engem fűni	famī-nk minket fűni
ablativus :	famdī-n	famdī-nk
elativus :	famstī-n	famstī-nk

Második tárgyi személylyel:

Praesens

	<i>téged</i>		<i>titeket</i>
Egyes sz.	1. fa-t-ä	fülak	mon fatä-dä-z
	2. fa-ta-nza	fü téged	son fatä-dä-z fü „
Több. sz.	1. min fatä-dä-z	füvünk tég.	min fatä-dä-z füvünk „
	3. sin fatä-dä-z	fünak téged	sin fatä-dä-z fünak „

Praeteritum.

Egyes sz.	1. faih-te-n	füttalak	mon fa-dä-z	titeket füttalak
	3. fai-nza	füvott téged	son fa-dä-z	titeket füvott
Több. sz.	1. min fa-dä-z	füttünk téged	min fa-dä-z	titeket füttünk
	3. sin fa-dä-z	füttak téged	sin fa-dä-z	titeket füttak

Conjunctivus.

Egyes sz.	1. falih-te-n	mon fal-dä-z
	3. fale-nza	son fal-dä-z
Több. sz.	1. min fale-dä-z	min fal-dä-z
	3. sin fale-dä-z	sin fal-dä-z

Optativus.

Egyes sz.	1. fazaih-te-n	mon faza-dä-z
	3. fazai-nza	son faza-dä-z
Több. sz.	1. min faza-dä-z	min faza-dä-z
	3. sin faza-dä-z	sin faza-dä-z

Imperativus.

Nincsen, mert én magamnak meg nem hagyhatom, hogy tegyek valamit a második személynek.

Substantivus.

lativus :	famī-t	fami-nt
ablativus :	famdī-t	famdī-nt
elativus :	famstī-t	famstī-nt.

Harmadik tárgyi személylyel:

Praesens.

	<i>ötet</i>		<i>öket</i>
Egyes sz.	1. fa-s-a	fúvom öt	fa-sa-i-nä fúvom öket
	2. fa-sa-k	fúvod „	fa-sa-i-t fúvod „
	3. fa-s-ī	fújja „	fa-s-ī-nä fújja „

Több. sz.	1. fa-sa-šk fűjjük öt	min fa-sa-šk fűjjük öket
	2. fa-sa-št fűjjátok öt	tin fa-sa-št fűjjátok öket
	3. fa-sa-z fűjják öt.	sin fa-sa-z fűjják öket

Múlt idő.

Egyes sz.	1. fa-i-nä fűttam öt	mon fa-i-nä fűttam öket
	2. fa-i-t fűtta öt	ton fa-i-t fűttad „
	3. fa-z-ä fűtta öt	son fa-si-n fűtta „
Több. sz.	1. fa-šk fűttuk öt	min fa-šk fűttuk öket
	2. fa-št fűttátok „	tin fa-št fűttátok „
	3. fa-ž fűtták „	sin fa-ž fűtták „

Conjunctivus.

Egyes sz.	1. fali-nä	mon fali-nä
	2. fali-t	ton fali-t
	3. fale-za vagy falht-sä	son falht-sin
Több. sz.	1. fale-šk	min fali-šk
	2. fale-št	tin fali-št
	3. fale-z	sin fali-z

Optativus.

Egyes sz.	1. faza-i-nä	mon faza-i-nä
	2. faza-i-t	ton faza-i-t
	3. faza-zä (fazä)	son faza-zī-n
Több. sz.	1. faza-sk	min faza-sk
	2. faza-st	tin faza-st
	3. faza-z	sin faza-z

Imperativus.

fa-k fűdd ötet	fa-i-t fűdd öket
fa-št fűjjátok „	fa-št fűjjátok „

Infinitivus.

lativus :	famī-nza	famī-st
ablativus :	famdī-nza	famdī-st
elativus :	famstī-nza	famstī-st

Ha tekintjük a mordvin személyragokat mind névszóknál mind ige szóknál, s azt látjuk, hogy a személyi névmások ragjai : n t nza,

nk nt st (moñesin én bennem, toñesit te benned, soñesinza ő benne; miñesink mi bennünk, tiñesint ti bennetek, siñesist ő bennök), csak ezekben fordulnak elő: avasin avasit avasinza, avasink avasint avasist (mi szószerint magyarul: asszonyban-om, asszonyban-od, asszonybanunk, asszonybanotok stb.), és ezekben: avanenesa avatt-nenesa avanzinesa (mi szószerint magyarul: asszonyaimban és asszonyainkban, asszonyaidban és asszonyaitokban, asszonyaiban és asszonyaikban); az igék ragjai pedig: n t i' vagy s, ma ta t (mert a többes harmadik személybeli iht vagy st az egyes-számbeli i' és s-ből meg a többes számbeli t-ből lett) — észrevesszük ugyan a kis különbséget a névszókhoz járuló és igeiszókhoz járuló személyragok közt, de azt is látjuk, hogy eme ragok mind személynévmásbeliek, bármennyire különbözzenek is magoktól a személyi névmásoktól. Nem mondhatom meg, mint lett a mordvin mon ton son min tin sinböl: n t nza, nk nt st, vagy n t i, ma ta t; de azt sem tudom, mint lett a magyar én-ből k (tudok), te-ből sz vagy l (tudsz, látsz-o-l és tud-l-ak). Hogy a magyar mink-ből vagy miük-ből lett muk, unk, p. o. vagy-muk, vagy-unk, tud-unk, ház-unk, azt a szemléltetés bizonyítja: de hogyan lett a mordvin min (mi, mink)-ből nk, megint nem tudom, de a magyar unk nagyon felvilágosítja. S íme a mordvin ige nem tartotta meg az nk-et, hanem helyette ma, mä-t mond, p. o. fa-ma fúvánk, falemä fúnánk; nem tartotta meg az nt-et, hanem helyette da, dü-t mond, p. o. fa-da fúvátok, faledü fúnátok. Mind a mellett szembetűnő hasonlóság van a magyar és mordvin személyragok közt. — A mordvin avazä nöm különös figyelemre méltó. Avä nő; azt várnók, hogy legyen ava-n nöm, ámde ez volna: nő vagyok a β. alatti névtörzshöz járuló személyragok jelentése szerint; tehát nem ava-n nöm, hanem avazä, melyből kiesett az n. Mit jelent itt a zä? Hogy nem első személybeli rag, az világos; de hogy névmutató sä lehet vagy egyéb, az valószínű. — A második személybeli raggal volna ava-t nőd, ámde ez annyit tenne: te nő vagy; tehát avatsä nőd. Ebben a t, mind második személynek ragja, megvan ugyan, de utána még sä következik, ugyanaz, mi az első személyi ragban: avazä, volt. Még a harmadik személybeli alak is t-t mutat és s-et (avats), mintha itt két mutató névmás, vagy két harmadik személybeli rag volna. Hogy még inkább figyeljünk e tüneményre, tegyük a nő, ház magyar szókat az avä mellé, így:

nő-m	ház-(a)-m	ava-z-ä
nő-nk	ház-unk	ava-nk-ä
ne-je-im	ház-a-im	ava-n-ä ;

nő-d	ház-(a)-d	ava-t-sä
nő-tek	ház-(a)-tok	ava-ntt-ä
ne-je-id	ház-(a)-id	ava-tt-nä ;

ne-je	ház-a	ava-t-s
ne-jök	ház-(a)-tok	ava-s-na
ne-je-i	ház-(a)-i	ava-n-za

Alkalmasint itt rejlik kulcsa annak, miért egyeznek egymással a tud-o-m és kalap-o-m stb. is.

A mordvin igének jelen idejének többese a *ta* szótaggal tünik ki, mely nem az igeörzshöz, nem is a személyraghoz tartozik, s mely nincs meg a jelenidőtől nem-származó többi időkben és módokban. Hol veszi magát ezen 'holt tetem', azt nem is sejthetjük még. Magyarban is vannak igék, melyek a jelen időben *sz-t* vesznek a törzs és ragok közzé, p. o, ve-sz-ek, vi-sz-ek, e-sz-em, i-sz-om, te-sz-ek, stb. melyek törzsei *ve'*, *vi'*, *e'*, *i'*, *te'* stb. s melyek a finnben is *vie-n* = viszek, *syö-n* eszem, *juo-n* iszom, *te'e-n* teszek stb. Mi lappang ezekben? nem tudom még.

Most taglaljuk immár a mordvin ige tárgyi igeragozását. Kezdjük az infinitivuson. Ez *fama*, mely alak meg van a finnben, meg a magyarban is, de itt más képzővel együtt, p. o. a finn *tietü-mä* és *tunte-ma* meglátszik a magyar *tudo-má-ny-ban*, *tudo-má-s-ban*, a finn *kuule-ma* meglátszik a magyar *hallo-má-s-ban* stb. A mordvin *fa* = fű, és *fa-ma* = fuvo-ma, mi magában szokatlan. A mordvin infinitivus viszonyi ragokat veszen fel, mit a magyar nem tehet, de tehet a finn, mint ebből látható.

mordvin	fama	finn	puhuma
„	famā	„	puhumaan
„	fam-s	„	puhumassa
„	fam-da	„	puhumalta
„	fam-sta	„	puhumasta
„	fama-ti	—	—

Már a mordvin infinitívus *fam*, vagy *fama* fölveszi a személyi ragokat, melyek ott tárgyi ragokká lesznek, úgymint: fami-n engemet érő fúvás, fami-nk minket érő fúvás; famdi-n famdi-nk, famsti-n famsti-nk engem minket érő fúvástól, fúvásból; — fami-t fami-nt téged, titeket illető fúvás, famdi-t famdi-nt, famsti-t famsti-nt; — fami-nza fami-st ötöt őket érő fúvás, famdi-nza famdi-st, famsti-nza famsti-st ötöt őket érő fúvástól, fúvásból. Látjuk, hogy ugyan e személyragok a névszóknál birtokost, az igeszóknál tárgyat jelentenek, mert avasti-n avasti-t avasti-nza teszen nőmből nődből nejből stb. ellenben famsti-n famsti-t famsti-nza teszen: engem téged ötöt érő fúvás.

Különböznek-e a személyi és tárgyi ragok az ige többi alakjaiban? Az első tárgyi személy *ma*, a második tárgyi személy *t*, *te*, *tä*, *ta*, *dä*, a harmadik tárgyi személy *s*, *sa*, *z*, sőt *i* is; tehát itt sincs különbség a tárgyi és személyi ragok közt, mennyiben mindnyája a személyi névmásokból lett. De külső jelenésükben, *s* a helyre nézve különböznek egymástól. Az első tárgyi személy az egyesben *ma*, p. o. fasa-*ma*-k engem fúsz: a többesben *maš*, fasa-*maš*-t minket fúsz. Mind a kettőben világos a *ma*, *maš*, mint tárgy, mely megelőzi az alanyt *k* (*te*, mint az imperativusban is *fa-k* *fú-j*) és *t* (*te*). Ez utóbbi *št*-ben nyilván több van, mint a puszta alany; van benne valami, mi a *ma* többesítését fejezi ki, *s* mi csak az *s*-ben lappanhat, azért is mertem taglalni. Hogy ez a *ma* a mon-nak min-nek származéka vagy társa, magától értetődik. Hasonlókép a *t*, *te*, *tä*, *ta*, *dä* a második személyi névmással, *s* az *s*, *sa*, *z*, *i* a harmadik személyi névmással állanak származéki vagy társi viszonyban.

Az első és második tárgyi személylyel való ragozásnak praesensében a tárgyi és alanyi ragokon kívül van még *sa* és *sä*, mely a praeteritumban, conjunctivusban, optativusban és imperativusban nincsen meg; mi tehát csak a praesensi tőt kíséri, mint az alanyi ragozás praesensének többes száma is *ta-t* mutat az első és második személyben. Az első tárgyi személylyel való ragozásban a praesens töje: *fasa*, melynek *sa*-ja, holt tetem-nek látszik, mert nem bírom megfejtteni; a conjunctivus töje *fale*, az optativusé *faza*. S mi a praeteritumé? Az *fai* volna; de már az alanyi ragozásban láttuk, hogy az *i* képző nem tűnik ki a tön, vagy néha az alanyi raghoz vetődik által, p. o. fa*n* annyi, mint fa-*i*-n. A tárgyi ragozásban is az *i* képző néha a tárgyi személyre vetetik által, *s* lesz fa*i*-*ma*-t helyett fama-*i*-t,

fai-ma-n helyett fa-ma-i-n vagy fama-n; de a többi személyben itt sem tűnik ki. A conjunctivusban és optativusban az *i* képzőnek, mint praeteritumi képzőnek, nem volna helye: még is azokban ugyanazon alanyi ragokat találjuk, melyeket a praeteritumban *s* az *i* is csak úgy mutatkozik, mint emebben. De hogy a conjunctivusnak van némi viszonya a praeteritummal, mutatja a második tárgyi személlyel való ragozás conjunctivusa *falih-te-n* és optativusa *fazaih-te-n*, melyek töjén előkerül az *ih*, mely a praeteritumban van.

A második tárgyi személlyel való ragozásnak praesensbeli töjje *fa-tä*, mely *tä* hasonlóképen a praeteritumban, conjunctivusban, optativusban és imperativusban nincsen meg. Ez a ‚holttetem‘ *tü* a praesens egyes számbeli *ome* alakjaiban: *fatü* fúvlak, és *fatanza* fű téged, összeolvadt a tárgyi raggal; de külön látható ebben: *fatü-dü-z*, mely alak nemcsak a második tárgyi személyt mind egyesben mind többesben, hanem az első és harmadik alanyi személyt is kifejezi mind két számban.

A harmadik tárgyi személlyel való ragozásban nem fordul elő olyasmi ‚holttetem‘; abban a többi tényezők is világosabban látszanak meg. A praesens és praeteritum alakjait, összehasonlítás kedvéért, melléje teszszük a névszó birtokosi ragozásának, imígyen:

fa-s-a	fúvom öt	fai-n-ä	fúttam öt	ava-z-ä	nő
fa-sa-k	fúvod öt	fai-t	fúttad öt	ava-t-sä	nőd
fa-s-i	fújja öt	fa-z-ä	fúttá öt	ava-t-s	neje
fa-sa-i-nä	fúvom őket	fai-n-ä	fúttam őket	ava-n-ä	nejeim
fa-sa-i-t	fúvod őket	fai-t	fúttad őket	ava-tt-nä	nejeid
fa-s-i-nä	fújja őket	fa-s-i-n	fúttá őket	ava-nza	nejei

A mordvin nyelv világosan mutatja, hogy a *fa-s-a* (fúvom) és *ava-z-ä* nőm, *fa-sa-k* fúvod és *ava-t-sä* nőd, *fa-s-i* fújja és *ava-t-s* neje stb. alakokban ugyanazon elemek vannak, ha megfordított rendben is, úgymint *sa*, *z* mely a személybeli névmás harmadik személye vagy mutató névmás, *s* az alanyi rag: *a*, *ä* = én [melyből kiesett az *n*, mint a latin *amo*-ból is kiesett az *m*, mely megvan még az *amaba-m-ban*], *k* és *t* = te, *i* és *s* = ő, *ja*, *va*.

Sok alak a mordvinban külsőleg egy, de szófejtésileg nem egy, tehát értelem szerint sem az. P. o. a praesensben: *fasainä*, *fasait*, *fasinä* teszen: fúvom, fúvod, fújja őket; az optativusban pedig *fazainä*, *fazait*, *fazazä* stb. teszen: bár fúnám stb. ötet és őket. A pra-

sensben a *sa* a harmadik tárgyi személy, az optativusban a *sa* a módnak jelelője. Vannak ilyenek a magyarban is; a *ja, j*, a conjunctivus és imperativus képzője, s egyszersmind a harmadik tárgyi személy, p. o. tudok és tudjak, tudom és tudjam; tud és tudjon, tudja és tudja, mely utóbbi tulajdonkép így volna: tud-ja-ja, az első *ja* a módnak, a másik a tárgyi személynek lévén kifejezője.

A tárgyalt alakok szereplését a mordvin nyelvben egy darabka eredeti szövegen akarom megmutatni, sorok közti fordítással, s a szók egyenkénti taglalgatásával kísérvén a szöveget.

Érast afat babat kafínest. Fkâ corasna, i korhtaiht :
 Élének atyák-anyák kettejök. Egy fijok, és mondanak :
 Mez-s tonaftisaşk corankâ, sokamâ ali moramâ? — Babaš mire tanítsuk fiunkat, szántásra vagy zenére? Az anya korhtai afati : Tonaftindârasaşk sokamâ, pâk son sinmond az atyának : Ha tanítjük ötet szántásra, sokat ő szenivi; a er tonaftisaşk moramâ. — Afaš korhtai babati : ved; hanem hadd tanítsuk zenére. Az atya mond az anyának : Moramâ tonaftimda er maksisaşk tonafnems raznai zenére tanítani-ötet (előbb) hadd adjuk tanulni-ba különféle kâls.
 nyelvre.

Maksiz corasnen aŋandi tonafnems. Sâ afaš korhtai Adâk fijokat egy öregnek tanításba. Az az öreg mond corat al'aŋtsti : Er lađasaşk stanâ, kîda ton kolma kizîda a fiú atyjának : Hadd egyesítsük így, ha te három nyár melâ coratsen sodasak, šavk estit, mon tonafnemda mezevik mûlva fiadat ismered, vedd magadnak, én tanításért mit af šavan; a kîda af sodasak, uleza son moŋ. — Karmaš sem veszek; de ha nem ismered, legyen ő enyém. Elkezdé afaš tonafnemînza. Pervai tonaftizâ sembâ lomaŋ kâlnendi; az öreg tanítását. Előbb tanitâ minden ember-nyelvekre; tosa tonaftizâ žuvataŋ kâlti, i mekeli tonaftizâ narmîn kâlti. tovább tanitâ az állat-nyelvre, és azután tanitâ a madár-nyelvre.

Coras kolma kizista tonats, i afada lama sodai. Son A fiú három nyárig (évig) tanult, s öregnél többet tud. Ő sodasi, kona pingt sai al'ats, son tuš al'ans karšiz, a afati tudja, mely időben jö atyja, ő mene atyja elejébe, de az öregnek latta ašiz az. Coras korhtai al'añtsti: Vardak al'ai, ton semmit sem monda. A fiú mond atyjának: Vigyázz oh atya, te kosik mol'at, miñ son tisamaz sakolks, soñ taftama tonafni-mikor jösz, minket ő teszen sólyommá, neki olyan tanítvá-dinza komsvehksiä, mon kolma-gementsesan. Son miñ nyaiból huszonkilencz (van), én harminczadik vagyok. Ő minket noldasamaz piri, min valktama fkä olginä lanks, mon ul'an bocsát kerítésbe, mi szállunk egy rudacska- ra, én leszek vide širesä kolmitses. Sä-meldä tisamaz fkäponasa jobb oldalon a harmadik. Az-után teszen (minket) egyszínü aigirks, mon tijan prea särädiks. Kolmitseda tisamaz menné, én teszem magamat beteggé. Harmadszor teszen (minket) guliks, min taga valktama olginä lanks, mon ul'an kerdi galambbá, mi megint szállunk rúdacska- ra, én leszek bal širesta kolmitses. oldalon a harmadik.

er'ast. er'an élek; *praeterit:* er'an', er'at', eras élék stb. er'ama, er'ada, er'ast élénk élétek élének.

at'a öreg, atya, *babä* öreg, anya; a többes nominativusai at'at babat. Minthogy pedig csak ketten vannak, a többes nominativusai a

kaf'onest által határozódnak meg. — *kafta* kettő; ennek gyűjtő alakja: *kaf'inek* kettőnk és ketteink, *kaf'inent* kettőtök és ketteitek, *kaf'onest* kettejök és ketteik. Tehát *er'ast at'at babat kaf'onest* szó-szerint: élének atyák anyák ketteik; értelem szerint: ketten élé-nek, atya és anya. A vogul nyelv kettős számmal fejezi ki az ilyet, mint: *égvai ojkäi olei*, szószerint: két asszony két férj ketten valá-nak; értelem szerint: ketten valának, asszony és férj.

fkä egy; *cora* fiú, a birtoki ragokkal corazä fiam, coratsä fiad, corats fija; coranä fiaim, coratnä fiaid, coranza fijai; — corankä fiunk és fiaink, coranttä fijotok és fijaitok, corasna fijok és fijaik.

korhta-n szólok és mondok, korhtat, korhtai'; korhtatama mon-
dunk, korhtatada mondotok, korhtaiht mondanak.

mez mi, illativusi raggal : *mez-s* mibe, mire.

tonada-n tanúlok, szokom; *tonafn'an* ugyanaz; *tonaftan* tanítok (tehát *tonaf* = tanú-, *tonafn* = tanúl, *tonaft* = tanovt, tanojt, tanít); ettől a conditionalis praesens : *tonaftindärän*, ha tanítanék, tárgyi ragozásban : *tonaftindärüsa* ha ötet tanítanám stb. *tonaftindärüsašk* ha ötet tanítanók.

sokā eke (orosz *coxa*), *sokan* szántok; ennek infinitivusa : *sokama* szántani, szántás, lativusa : *sokamā* szántásra; — *mor* ének, zene, *moran* éneklek, zenélek, *moramā* ugyan azon alak.

babū anya, *babas'* az anya; — *at'a* atya, *at'a-tti* az atyának.

így :	afa atya	afás az atya
genitivus :	afan atyának és atyát	afat az atyának és az atyát
dativus :	afandi atyának	afati (afatti) az atyának.

Itt, mint a finnben és más rokon nyelvben, a genitivus egyszersmind accusativus. Magyarban feltetszők az : *erön erejével*, e helyett : *erőnek erejével*, mi Faludinál, a Révai-féle kiadásban gyakran előkerül; s az : *éjt-szaka*, *hetet-szaka* stb.

pük sok; — *sinivan* szenvedek, törődöm; tehát : *sinivan*, *sinivat*, *sinivi* szenvedek stb. *sinuftama*, *sinuftada*, *siniviht* szenvedünk stb.

er hadd; *tonaftan*, *tonaftat*, *tonafti*, *tonaftitama*, *tonaftitada*, *tonaftiht* tanítok stb : tárgyi ragozással : *tonaftüsa* tanítom, *tonaftüsak* tanítod, *tonaftüsi* tanítja; *tonaftüsašk* tanítjuk stb.

tonaftimā, ablativus : *tonaftimda* tanítástól, oda kell érteni : előbb, mint a régi magyarságban is : attól nagyobb, azaz annál nagyobb, minek maradéka az : méndtől, mindtől előbb, nagyobb stb.

maksan adok, finnben *maksan* fizetek, és

maksüsa maksüsak maksüsi adom stb.

maksüsas'k maksüsas't maksüsz adjuk stb.

tonafn'an tanúlok, ennek infinitivusai *tonafnemā*, *tonafnemü* tanulásba, tanulásra, *tonafnemda*, *tonafnemsta*, *tonafnemati*.

raznai különféle (orosz szó).

äl nyelv, finnben *kieli*; illativus : *käls* nyelvbe, nyelvre.

maksiz; a maksan tárgyi ragozásának praeterituma így:
maksinä maksit, maksizä adám ötet stb.
maksis'k, maksis't, *maksiz* adék, adátok, adák ötet.

cora fiú; *corasna*, mint látók, fajok, *corasnen* genitivus és accusativus, fjakat.

al'antsti atyjának. Háromféle dativust jegyezzünk meg: *al'andi* atyának, *al'ati* az atyának, és *al'antsti* az atyjának, ezekből:

	al'a atya	al'ás az atyja	és	al'azä,	al'atsä,	al'ats
				atyám	atyád	atyja
nominat.	al'a	al'ás	és	al'azä	a'latsä	al'ats
	atya	az atya		atyám	atyád	atyja
genitiv.	al'an	al'at	„	al'azen	al'atsen	al'ants
dativ.	al'andi	al'ati(tti)	„	al'azti	al'atsti	al'aántsti

Tehát: *corat al'aántsti* szó szerint és értelem szerint = a fiú atyjának.

lad'an egyesitek, egyezek; *lad'asas'k* egyesítsük, t. n. azt.

kiza nyár és év; *kolma kizida melü* három év múlva.

cora, *coratsä* fiad, *coratsen* fiadat.

spdan tudok, ismerek, *sodasa* ismerem, *sodasak* ismered stb. tárgyi ragozás.

s'avan veszek, *s'avk* vedd; — *estit* magadnak; *es* finn. itse = maga, *ti* dativusi rag; tehát: *estin*, *estit*, *estinzä* magamnak stb. *mezevik* valami; *af* nem.

ul'an vagyok, *ulezan* legyenek, optativus.

karman kezdek; *tonafnemä* infinitivus, *nza* tárgyi raggal, tanításába, *tonafteminza* helyett. A mordvin infinitivus elfogadja a tárgyi ragokat, s erre nézve különbözik a magyar infinitivustól, mely csak az alanyi ragokat fogadja el; p. o. *tanítania* (kell) az alanyra, *tonafnemänza* pedig a tárgyra vonatkozik. Innen magyarul így mondjuk: el kezdé az öreg ötet tanítani, a *kezd* segéd igére vetvén által a tárgyi ragozást, mely az infinitivust illetné; a mordvin így mondja: kezdé az öreg *tanítani-öt* = *karmas' at'as' tonafnemänza*.

pervai előbb (orosz szó). — *tonaftizü*, a *tonaftan*, *tonaftat* *tonafti*; *tonaftatama* *tonaftatada* *tonaftiht-nek* tárgyi ragozásának múltja ez: *tonaftinä* *tonaftit* *tonaftizä* *tanítám* *tanítád* *tanítá* ötet.

käl nyelv, *kälht* nyelvek, *kälhnä* (*kälhntä* helyett) a nyelvek, *kälhnendi* a többes dativusa.

žuvatā állat, oroszúl zsitvotnoe; *narmĭn* madár.

tonadan tanúlok; praeteritum: tonadañ tonadat tonads vagy tonats.

lama sok, itt az ablativussal azt teszi, hogy több.

sodai tud, *sodasi* tudja, a szó-füzet egészen magyaros: az öreg-nél többet tud, — ő tudja.

pingü idő, óra; *kona pingt*, mely időben.

sajan saját sai jövök jösz jő.

tujan megyek; *tuin*, *tuit*, *tus* menék menél mene.

karš ellen, *karšis* ellenbe, al'ants *karšis* atyja ellenébe; a viszonyozók a genitivus után állanak. Megvan a szó a magyarban is ebben: *keresztül karsul* (kassul).

lad, *lat* mód (orosz *lad*), *af latta* semmikép; — *ašiz* az nem monda, *latta ašiz* az semmit sem mondott. — A mordvin tagadó ige: *ašan ašat aš* nem én, nem te, nem ő; múltban: *ašin ašit ašizi* stb. melylyel az ige-tő jár, p. o. azan mondok, *ašan* az nem mondok, *ašin* az nem mondék, *ašiz* az nem monda.

vardan látok, itt a tárgyi imperativus: lásd a 450. lapon.

sü at'as' az az öreg, atya; mert *sü* az, s *at'a-s'* megint az atya. *mol'an* megyek, jövök.

tijan tesztek, *son tisa-ma-z* ő teszen minket, első tárgyi személylyel, mely a többesben áll.

sakol sólyom, orosz szó; — *t'aftama* ilyen, *tonafni* tanítvány, tanuló (tonafn'an tanúlok), *tonafnida* tanítványtól-ból, *tonafnidinza* tanítványaiból.

kolma-gemen harmincz, kolmagementse harminczad, kolmagementse harminczadik, az *an* raggal: harminczadik(-ok) vagyok.

noldan bocsát; *noldasa-ma-z* bocsát minket

pirf kerítés, udvar

valgan szálllok, — *valgat*, *valgi*, *valktama* (valgtama helyett), szállunk stb.

olga rúd, *olginä* rúdacska

langa felület, mező, idő; *lanks* fölé, rá

vide jobb; *širä* sor, oldal; *vide širesä* jobb oldalon. — *Kolma* harm, *kolmitse* harmad, *kolmitseda* harmadszor; *kolmitses'* harmadik,

sä-mellä azután; *pona* gyapjú, szőr, *ponasa* szőrü, színü, *fka-ponasa* egyszínü

aigir mén, *ks* = vá, vé.

prea fej, azután én, magam; *tijan prea* tesztek engemet, magyarul: teszem magamat.

sürádan beteg vagyok, *sürüdi* beteg, *ks* raggal beteggé. — *gul'a* galamb; *taga* megint, finnül taas (taaksi helyett, mert taka, ta'an hát, meg).

kerdi bal.

Ebből a mutatványból, úgy hiszem, alkalmasint meg lehet tanulni, miben áll a mordvin nyelv tárgyi ragozása, melynél fogva is az a magyar nyelvnek rokona, s melyhez képest a nem-áltaji nyelvek abbéli jelensége valóban mit sem mond.

„Találtatik, úgymond Fogarasi a 40. lapon, találtatik még a Magyar Nyelvészet'-ben (III. kötet, 263 stb. lap.), melyben állítatik, hogy a szamojéd, vogul és osztják nyelvek is bírnak tárgyi ragozással, azonban mily elemek teszik ezen ragozást, nincs szófejtésileg kimutatva, tehát ezekről nem szólhatok.“ Az itt említett nyelvek között hozzánk legközelebb áll a vogul nyelv, melynek vejele szerinti ismertetését egy jókora darab eredeti szöveggel már az 1859-ki Értesítőben *Egy vogul monda'* cím alatt adtam, de melyet ez úttal Fogarasi nem vön tekintetbe. Felhozom tehát ennek a nyelvnek is a személy-névmási ragjait, hogy nagyobb téren foroghasson az egybehasonlítás.

a) *A vogul nyelv is vagy mutató névmás nélkül vagy avval ragozza a névszókat; a mutató névmás t.ü.*

Egyes szám.

Nominativus	lú ló	lú-tä a ló
factitivus	lú-i lóvá	—
inessivus	lú-n lóban	lu-te-n a lovon
elativus	lú-nel lóból	lú-t-nel a lóból
illativus	lú-ne lóba	lú-t-ne a lóba
adessivus	lú-t lónál, lovon	—
allativus	lú-e lóra	lú-t-e a lóra
socialis	lú-el lóval	lú-t-el a lóval
curitativus	lú-tál lovatlan, ló nélküli	—

Kettős szám.

nominativus	lu-i két ló	—
inessivus	lu-in két lóban	—
elativus	lu-inl	—
illativus	lu-ine	—

Többes szám.

nominativus	lu-et lovak	—
inessivus	lu-etn lovakban	—
elativus	lu-étnel	—
illativus	lu-etne	—
socialis	lu-etl	—

Csak azokat az eseti ragokat hozom fel, a melyeket már az említett értekezésben fel vannak hozva.

b) *A névszó személyragozásának példája.*

Magok a személyi névmások ezek :

<i>Egyes számban :</i>	äm én,	näng te,	täu ő
<i>Kettős számban :</i>	mén	nängen	täuen
	mí ketten	tí ketten	ök ketten
<i>Többes számban :</i>	mán mí,	nán tí,	tán ök.

Ezek ragképen így vannak :

Egyes számú birtokos.

Egyes szám. birtok :	lu-m	lu-n	lu-ā v. lu-tä
	lovam	lovad	lova
Kettős szám. biatok :	lu-äum	lu-äen v. lu-ágen	lu-ájä v. lu-ágä
	két lovam	két lovad	két lova
Többes szám. birtok :	lu-ánem	lu-änen	lu-ánä
	lovaim	lovaid	lovai

Kettős számú birtokos.

Egyes szám. birtok :	lú-men	lú-en	lú-en
	kettőnk lova	kettőtök lova	kettejük lova

Többes szám : kiet-nu-u kiet-nu-en kiet-nu-t
követnének stb.

Imperativus.

Egyes szám : kietn kövess, kieti kövessen
Kettős szám : kieten kövessetek, kietei kövessenek ketten.
Több. szám : kieten kövessetek, kietet kövessenek

Infinitivus.

kietung és kietungve követni
kietne „ kietpe követő (finnben menevä
„ menejä menő, söt käy-pä is kelö)
kietem követett (tudoma)
kietim követve.

T á r g y i r a g o z á s.

Praesens

	Egy tárgy.	Két tárgy.	Soktárgy.
E. sz.	kieti-l-em követem kieti-l-en ötet és kieti-tä követ- lek stb.	kieti-au-m követem kieti-ä-n a kettőt kieti-äg-ä stb.	kieti-än-em köve- tem ö- ket stb.
K. sz.	kieti-l-ämen kieti-l-äen kieti-ten	kieti-äu-men kieti-äg-en kieti-äg-en	kieti-än-men kieti-ä-n kieti-än-en
T. sz.	kieti-l-u kieti-l-en kieti-änl	kieti-ä-u kieti-ä-en kieti-ä-en	kieti-än-u kieti-ä-n kieti-än-l

Praeteritum.

E. sz.	kietis-l-em kietis-l-en kietis-tä	kiets-äu-m kiets-ä-en kiets-äg-ä	kiets-än-em kiets-ä-n kiets-än-ä
K. sz.	kietis-l-ämen kietis-l-än kietis-ten	kiets-ägä-men kiets-äg-en kiets-äg-en	kiets-änä-men kiets-ä-n kiets-än-en

T. sz.	kietis-l-u	kiets-ä-u	kiets-än-u
	kietis-l-en	kiets-äg-en	kiets-än-u
	kietis-änl	kiets-äg-en	kiets-änl.

Conditionalis.

Egy. sz.	kietnu-l-em	kietnu-äu-m	kietnu-an-em
	kietnu-l-en	kietnu-äu-n	kietnu-a-n
	kietnu-tä	kietnu-äg-ä	kietnu-an-ä
K. sz.	kietnu-l-ämen	kietnu-äu-men	kietnu-an-men
	kietnu-l-en	kietnu-ä-en	kietnu-a-n
	kietnu-ten	kietnu-äg-en	kietnu-an-en
T. sz.	kietnu-l-u	kietnu-ä-u	kietnu-an-u
	kietnu-l-en	kietnu-ä-en	kietnu-a-n
	kietnu-änl	kietnu-äg-en	kietnu-änl.

Jegyezze meg mindjárt az olvasó, hogy a vogul nyelv az első személyt nem teszi tárgyiragnak, ebben különbözik tehát a mordvintól, mely a *kučan* (kietém, követek és küldök) szót az első személynek tárgyi ragával is mondhatja, így: *kučasamak* te követsz engemet, *kučaman'* ő követ engemet stb. De kiteszi a vogul a második és harmadik tárgyi személyt, mint a magyar, mert *kietilem* azt teszi követlek és követem őt stb. Különbözik azonban a magyartól abban, hogy a tárgyi személyt kettős számba is teheti (mit a mordvin sem tehet), és többes számba (mit a mordvin is tehet).

A vogul név- és igeragozás annyira világos és tényezőji szerint is átlátszó, hogy mintának lehetne venni. A viszonyító ragokat mellőzvé, melyekben úgysem fordulnak elő a személyi névmások, tekintsük a névszó birtokos ragjait s az igeszónak alanyi és tárgyi ragjait. Ez pedig legjobban eshetik meg, ha egymás mellé teszszük az illetőket, így :

lu-m	lovam	kieté-m	követek	kietl-l(e)m	követem	ötet v. követ-
lu-n	lovad	kieté-n	követsz	kietl-l(e)n	követed	„ [lek
lu-ä(tä)	lova	kietl	követ	kietl-tä	követi	„
lumen	kettőnk	kietl-men	ketten	kietl-l-ämen	ketten	követjük
lu-en	lova	kietl-en	köve-	kietl-ten	ötet	
lu-en	stb.	kietl-e	tünk stb.	kietl-ten	stb.	

lu-u	sokunk	kiete-u	köve-	kieti-l-u	sokan követjük
lu-un	lova	kiete-én	tünk	kieti-l-en	ötet
lu-ánl	stb.	kieté-t	stb.	kieti-án-l	stb.

lu-áu-m	két lovam	kieti-áu-m	követem a kettőt
lu-á-en	két lovad	kieti-á-n	követed a kettőt
lu-ág-ä	két lova	kieti-ág-ä	követi a kettőt
lu-ágä-men	kettőnk két lova	kieti-äu-men	ketten a kettőt követjük
lu-ág-en	kettőtök két lova	kieti-äg-en	" " követitek
lu-ág-en	kettejök két lova	kieti-äg-en	" " követik
lu-á-u	sokunk két lova	kieti-ä-u	sokan a kettőt követjük
lu-ág-en	sokotok két lova	kieti-ä-en	" " követitek
lu-ág-ä	sokuk két lova	kieti-ä-en	" " követik

lu-án-em	lovaim	kieti-än-em	öket követem
lu-án-en	lovaid	kieti-ä-n	" követed
lu-án-ä	lovai	kieti-än-ä	" követi
lu-ánä-men	kettőnk sok lova	kieti-än-men	ketten öket követjük
lu-án-en	kettőtök " "	kieti-ä-n	" " követitek
lu-án-en	kettejök " "	kieti-än-en	" " követik
lu-án-u	sokunk sok	kieti-än-u	sokon öket követjük
lu-án-en	lovai stb.	kieti-ä-n	" " követitek
lu-án-l		kieti-än-l	" " követik

Világos ebből, hogy a vogul nyelvben a személynévmásbeli ragok ugyanazok a névszók után, mint birtokosok, s az igezők után, mint alanyjelelők. De az alanyjelelőket a tárgyi ragozásban megelőzi a tárgyi jelelő, úgymint *l* és *tä*, mely egy tárgyat jelöl; *aga* (*ägü*), és *m* előtt *au*, *äu* *), mely két tárgyat jelöl; *s* az *an* (*än*), mely sok tárgyat jelöl. Kérdés már, e tárgyjelelők honnan valók? A *tä*-ről meggyőződünk, hogy vagy személyi névmás (*täu*), vagy mutató névmás (*tü*). A többi is alkalmasint névmásféle, ha nem bírom is még önállóságokban felmutatni.

*) A torok-hang *k*, *g*, *u*-ra *ü*-re szeret változni, ha *m* követi, p. o. *jägä* atya, *jäum* atyám; a finnben is, p. o. *kakra* és *kaura* zab. Általában a torok és ajakhangok magánhangzóra változnak, p. o. a latin *factum*, francziában *fait*, *agua* = *eau*, a német *weg* = út, angolban *way*, norvégben *vei-r* = az út.

Még a finn nyelvben is van nyoma annak, hogy az ige kétféle ragokat veszen föl, mit hasonlókép számba kell venni, ha kimerítően akarunk e tárgyról értekezni. Minthogy az említett nyomok csak a keleti finnségben, a rúnokban és népmesékben fordulnak elő, s ezeket csak az utolsó időkben gyűjtötték össze és adták ki: a régiebb finn nyelvtanok nem igen tudnak róluk, s az újabbak is úgy vannak velök, mint mi voltunk a magyar „határozott igeragozással.“ Lásunk egy példát:

siirrä-n	siirrä-t	siirtä-ä
mozdítok	mozdítsz	mozdít
siirrä-(m)me	siirrä-(n)ne	siirtä-vät
mozdítunk	mozdítottok	mozdítanak

Itt csak az alanyt jelező ragok vannak: *n t ä* (vi, pi), *me ne vä*t. Felvilágosítást érdemel az egyes szám harmadik személye, mely *siirtää*. A szó töje *siirtä*, melynek *t*-je az első és második személyek ragjai előtt gyengül, s az előző hanghoz hasonúl, innen *siirrän* = *siirrämm*e, *siirrä*t *siirrän*e. A *siirtä* töhöz járúl a harmadik személybeli rag *va* többes számban *vät*; de a mai nyelv nem mondja:

siirtä-vä,	sono-va	tunte-va
mozdít	szól	tud, hanem tájszerint
siirtä-vi vagy	sa-novi vagy	tunte-vi vagy
siirtä-pi	sano-pi	tunte-pi, közönségesen pedig
siirtä-ä	sano-o	tunte-e azaz a <i>vi</i> , <i>pi</i> -re gyen-

gült *va-t* az előző magánhangzóhoz hasonítja.

A többes számban természetesen van:

siirtä-vät	sano-vat	tunte-vat.
------------	----------	------------

A többes szám első és második személyében a rag betűje *m* és *n* meg van kettőzve, melynek okát nem tudom még. Így lévén a finn ige alanyi ragozása, lássuk már a tetézett ragozást, azt t. i. melyben az alanyon kívül más rag is fordul elő, úgymint:

siirrä-i-n vagy siirrä-i-me	vagy	siirä-ih-(e)n
		mozdítom magamat, mozdúlok
siirrä-i-t	„	„ siirrä-ih-(e)t
		mozdítod magadat, mozdúlsz

siirrä-iks-e	mozdítja magát, mozdúl
siirrä-i-(m)me	mozdítjuk magunkat, mozdulunk
siirrä-i-(n)ne	mozdítjátok magatokat, mozdútok
siirrä-i-vät	mozdítják magokat, mozdúlnak

Ím az alanyi ragok előtt itt van *i*, *ih*, vagy *iks*. Mi az? Az *its* (*iht*, *iks*) alanyra mutató névmás (reflexivum), melyből a *siirrä-i-n*, *siirri-i-me* stbiben csak *i*, a *siirrä-ih-en* stbiben *ih*, végre az egyes szám harmadik személyében, a *siirrä-iks-e*-ben, *iks* van meg. Fordúlnak elő ilyenek is: *tunge-i-te* dugd magadat, szorítsd be magadat, *vedä-i-te* vond, húzd magadat. Ennyi nyoma van a tárgyi ragozásnak a finn nyelvben.

A miket a mordvin, vogul és finn nyelvekbeli tárgyi ragozásról felhoztam, azokat Gesenius nem tudta, nem is igen tudhatta, ki- nek tudománya a sémi nyelveket, különösen a hébert, tárgyazza vala, s ki a magyar nyelvről a hálai magyar tanulóktól hallott valamit. Gesenius, úgy hiszem, ha még élne, maga sem akarna tekintély lenni az áltaji nyelvtudományban: más részről szinte bizonyos vagyok benne, hogy a mit most már tudunk az áltaji nyelvekről, azt szívesebb figyelmére méltatná, mint méltatják a magyar nyelvészek.

— De hát mind ez tárgyi ragozás-e magyar értelemben, s nemde csak személynévmásokra hatás, arab, héber és perzsa értelemben? kérddheti Fogarasi. A ragozott igének alakjai azt mutatják mindenkinek, hogy mind a mordvin és vogul, mind a finn tárgyi ragozás teljesen megegyez a magyarral, minthogy a tárgyi jelelő az igető és az alanyi rag közzé jut, s az egész, tökéletes szó-alakot teszen: hollott az arab, héber, perzsa és más (olasz stb.) nyelvben az alanyi rag után bigyesztett névmás csak hozzásimulás útján ragad oda. — De a külső egyezésen kívül ott van az értelmi egyezés is, mit a mordvin nyelvmutatványból világosan ki lehet venni. Meggyőződhetünk tehát, hogy a magyar tárgyi igeragozást nem lehet a sémi vagy árja nyelvekbeli tényekhez hasonlítani, hanem csak a rokon áltaji nyelvekéihez, a melyek egyértelműek a magyar illető tényekkel.

HUNFALVY PÁL.

A magyar mondat. Brassai Sámueltól. Előadatott 1860 június 4. (Magyar Akad. Értesítő. A Nyelv- és Széptudományi osztály közlönye. Szerkeszti Toldy Ferencz. Első kötet. Pesten, 1860. — A 279—399 lapokon.

Az Értesítő idézett kötetében a *A magyar mondat*, s *A nagy Szótár ügyében* című értekezések különös figyelemre méltók: én most az elsőről szándékozom elmondani véleményemet, miután igyekeztem annak értelmét felfogni. Említém ugyan már a *Magyar Nyelvészet* 1860-ki folyamában, mikor az értekezés még kéziratban vala: de ama rövid megemlítés korántsem éri utól nyomosságát; azért már ott ígérék bővebb ismertetést.

Brassainak azaz „elfogultsága van, hogy a nyelvet csak az emberrel és emberiséggel kapcsolatban bírja vizsgálatra érdemesnek tartani,“ evvel igazol egy adomát, mellyel bévezeti az értekezést. Az adoma nem talál, mert tudtommal senki sem állította nálunk, legalább 1850 után nem, hogy a magyar szöfűzés „tisztaban“ volna. Hisz midőn Gyergyai Ferencz „A magyar nyelv sajtáságairól“ című munkáját kiadta Kolosvárott 1856-ban, egy szó sem emelkedék föl, mely elutasította volna Gyergyait, mint az adoma szerint Spontini, Wagnert útasítá el; de még a *Magyar Nyelvészetnek* sem vala a miatt baja, hogy ajánlólag ismerteté meg Gyergyai könyvét, lásd *Magy. Nyelv.* 1857-ki folyamának 275—289 és 361—375 lapjait. Minek hát képzelné állapotokat, melyek nincsenek, vagy félni bolond emberektől, kik vannak, vagy lehetnek ugyan, de senkinek és semminek nem állhatják az útját. Az a képzelés meg eme tettetett félelem, tartok tőle, színczi vagy színelteti a tudományos tárgyalást, mi azután bizonyosan nem használ az igazságnak, de minek oka nem az olvasó, hanem az író. Pedig oly író, kinek „rendíthetlenné vált abbeli meggyőződése, hogy ő puhatolta és tapogatta ki a magyar mondat, vagy a mi egyre üt ki, a magyar nyelv logikáját,“ s ki attól fél, hogy e tudomány „vele száll majd sírba,“ még talán kötelességének is tarthatná, lehetőleg sine studio et ira értekezni.

Brassai a nyelvet csak az emberrel és emberiséggel kapcsolatban bírja vizsgálatra érdemesnek tartani! Egész raj kétséget és kifogást költő állítás ez. A tudomány lehetőleg elvonva szereti tekinteni, tanulni a dolgát, ha sikert akar aratni. Mert mi nagy nehézségekbe bonyolódnék, ha p. o. a magyar nyelvet a magyar emberrel és magyar nemzettel kapcsolatban akarná nyomozni, s nem csak „bel-esprit“-képen ragyogó ötleteket tálalni, hanem igazán nyelv- és néptudományt üzni. Alig boldogúlhatnak, kik a nyelv *eredetét* az *elvont ember* természetéből igyekeznek tudományosan kifejtteni, mint Grimm, Steinthal, kik elméletei ellen Brassainak nem egy kifogása van: hát még a magyar nyelv *eredetét*, *történeteit*, jelen mivoltát

a magyar nemzet eredetével, történeteivel, jelen mivoltával kapcsolatban akarni tekinteni, tehát azt a legszabatosabb pragmatival és legrészletesebb alkalmazással kivinni, mit amazok legáltalánosabb nézetek alá sem bírnak úgy foglalni, hogy Brassai is helyeselné! Ezt tehát: „a nyelvet az emberrel és emberiséggel kapcsolatban vizsgálni“ kénytelen lesz Brassai megmagyarázni; mivel én rajta sem retorikát és stilitikát, sem olyanféle tudományt nem bírok érteni, melyet ő a 355. lap jegyzetében előhoz, azt mondván: „A francziák igen jól érzik elbeszélésbeli elsőségöket és szeretnek magoknak ilyes bókokat tenni, mint: *Le français est le peuple éminemment conteur*; — *Ce n'est que le français qui sache raconter une histoire*; — *Ce nous qui avons le vrai talent de bien raconter* stb. Hogy hát nálók az elbeszélő idők nagy fejlődést nyertek, természetes;“ vagy melyet a 392. 393. lapok jegyzetében olvasunk, hogy „a német tudósok vizsgálódásaiban uralgó bizonyos részletező, pepecslő szellemet“ nyelvök accentusának lehetne tulajdonítani, vagy inkább accentusról való állításaikat az egyénítésből magyarázni. — Az elbeszélő idők, még pedig nagy fejlődésben, megvannak a spanyol, az olasz nyelvben is: miért hát csak a francia nép „éminemment conteur“? Az angol nyelvben még erősebben uralkodik a szóbeli accentus, uralkodik a skandináv nyelvekben is: miért van csak a német tudósnak részletező pepecslő szelleme? Brassai anthropologiai nyelvészete, úgy a mint előttem áll, még „éminemment douteux,“ tehát mindenesetre magyarázatot igényel.

Az értekezést a szerkesztő nem úgy nyomtatta ki, mint kellett volna; ugyanis az író a jegyzeteket folytonosan számozta, a szedő pedig elhagyá a számokat a jegyzetek mellől, de a szövegben megtartá. Innen lett, hogy az író a szövegben, p. o. a 7. vagy 15. jegyzetre hivatkozik, melyet az olvasó e számok alatt nem találhat meg. Van még más kétség is. A munka elején ez áll: „I. Értekezés. Általános elvek.“; következik a Spontini-Wagner-féle adoma, meg az oknak előadása, melyből van írva a munka, s azután áll ez: „I. Fejezet. Általános nyelvészeti elvek“, mi alá 25. §. van rendelve, melyek czimei tehát koordinált tárgyakat jelölnének. Az „általános elvek“ okvetetlenül olyan elvek, melyek alá nem csak az „általános nyelvészeti elvek,“ hanem bármely más tudományak elvei is tartoznak. De melyek azok az *általános elvek*? azt semmiből sem tanulhatom meg; mert hogy Brassai a nyelvet az emberrel kapcsolatban becsüli csak, s hogy neki annyi visszaütés atán bátorságra volt szüksége újra fellépni az előttünk lévő értekezéssel, — azt én *általános elveknek*, mely alá az általános *nyelvészeti* elvek, s okvetetlenül még *más tudományi* elvek tartoznak, nem nézhetem. Brassainak, ki a logikátlanságot üldözi, bizonyosan oka volt, így osztályozni a tárgyat: kár, hogy nincs módom, kitalálni azt az okot, s azt másokkal is ismertetni, mire köteles volnék, mint ismertető. Én

tehát mellőzvé a logikai fiókozást, csak a §-usok czimeihez és tárgyaihoz fogok szólni.

Az 1. §. azt hirdeti nekünk : *a nyelvészet inductiv tudomány.* — Ez nálunk sem új dolog; a *magyar nyelv metaphysikája* ellenében (mely mellesleg mondva, rég nem igényli magának, hogy rajta kívül nincsen az üdvözségre út) nem volt szükség azt felfedezni. Más kérdés, jól bírunk-e lépdelni az inductio útján? Ki azon soha sem botlik meg, róla soha sem tér le, az bátran emelhet követ azokra, kiket Brassai szid. Azután ki kérkedik avval, hogy a *tudomány színvonalán áll?* Az áltajisták-e? Az áltajisták az áltaji nyelvek tanulását különösen a magyar nyelv tudományára nézve tartják szükségesnek; ők tehát a magyar nyelvet, és az áltaji nyelveket tanulják, meg nem vetvén a többi nyelvek tanulását is, már csak a szükséges tájékozottság végett sem. A ki pedig a történeti nyelvtanulásra adja magát, az nem egyhamar fogja mondani : meg van! Kérkedik-e avval Czuczor, Fogarasi stb. stb.? Én se nem hallottam se nem olvastam. — Azután szeretném tudni, mi elsőségünk van nekünk a németek felett abban, hogy nem igen hibázunk úgy, mint Pott, Doederlein, Düntzer, Benary, kikből Brassai idéz, mert tudatlanságból vagy restségből nem írunk a latin és görög nyelvről? „Euer Ruhm ist nicht fein“ mondhatnák nekünk a németek.

A 2. §. azt tanítja, hogy a *nyelvészet természeti tudomány.* Ezt Brassai avval erősíti, hogy mondja : „Én azt állítom egyenesen, hogy a nyelvészet a természeti tudományok egyik ágazata és azon derék és hatalmas család egyik tagja. Igen is édes testvére a philologia a physicának, kimiának, ásvány-, növény- (hallotta-e Br. így ezt a szót a néptől? én még eddig csak *növevényt* hallottam, mint jövevény, nem jövény, szökevény nem szökvény, szövevény nem szövény) állat-tanának, geológiának, meteorológiának a *tárgyára nézve*, mert a nyelv hangokból szerkesztett egész, épen úgy, mint a kristály moleculákból, a növevény s tán az állat is, sejtekből stb. stb. b) *módszerére nézve*, mert „a nyelvészet, általános és működésökben, eredményeikben csupán csak odajáruló idegen körülmények által módosuló törvényeket keres és állít fel, mint a physica; elemeket és egyleteket, általános és választó rokonságokat mutat ki, analysisit és synthesisit gyakorol, mint a kimia; rendszerez, azaz osztályoz és családosít, sergeket, redekert, nemeket, fajokat és hasonfajokat különböztet és határoz meg, mint a leíró természettudomány; végre anyagi és szellemi erők együtthatását a köztök húzandó határvonal keresését tárgyalja, mint a physiologia. — c) *a gyakorlati irányra nézve*, mert valamint a physica és kimia az iparügyet előmozdítja, úgy a nyelvészet is az idegen nyelvek tanulásának egyfelől s anyai nyelv stilitikájának másfelől sikeres kezelésére nemcsak hasznos segédkezet, de szükségest néha elmellőzhetetlent is nyújt.“ — Áll-e az úgy, mint Brassai állítja? *Nem*, mert a nyelv az emberi szellem terménye,

bár önkénytelen terménye, még *inkább nem*, ha a nyelv anyaga conventióból lett; *nem* azért, mert a nyelvnek, azaz mindenik nyelvnek, külön történeti lefolyása van. E két körülménynél fogva különbözik a nyelv minden tárgytól, melyek a természeti tudományoknak lehetnek objectumai: azért a nyelvészet is okvetetlen különbözik a természeti tudományoktól. A nyelvészet inductiv tudomány ugyan, de nem természettudomány.

3. §. *A nyelvbéli egyén a mondat.* A természetrajz az *egyéne*n kezd, „ebből elemezéssel le — családositással felfelé indulva és munkálkodva, oly symmetricus egy épület keletkezik, melynek részei a legösszeillőbb arányban felelnek meg egymásnak.“ „Vajjon a nyelvészet nem osztozhatné-e a természetrajz ez előnyében?“ S azt feleli reá Brassai, hogy miért ne? mert „vagy egészen ferde fogalomnak kell lenni az egyénről, úgymond, vagy a legnagyobb biztossággal felveszem alája a *mondatot*.“ „De hát mi az egyén? Egy határozott alakú egész, mely maga nem szükségképi része semminek, de a melynek részei reá nézve szükségképiek, és csak érte léteznek.“ S ilyen a mondat. — Brassainak a 2. §-ban kifejezett meggyőződése szerint, a nyelvészet, mint természettudomány nemcsak természetrajz, hanem *kimia, physica, physiologia* is. Mi a *kimiai* egyén, mi a *physicabeli*, a *physiologiabeli*, mely az illető tudományok előtt a természetrajzi egyénnek, p. o. jegecznek, kutyának, lónak megfelel? Brassai jobban tudja, mint én, ki csak annyit mondhatok bizonyossággal, hogy a *kimiának, physikának* stb. mással van dolga, mint a természet históriának. Brassainak 2. §-beli meggyőződése s 3. §-beli állítása közt nagy különbség van. Mert ha a *nyelvbéli egyén a mondat*, a nyelvészet csak a természetrajzhoz hasonlíthat, s Brassai maga megczáfolja legnagyobb részét annak, mit a 2. §-ban tanított volt.

S a *mondatot* nem is lehet *nyelvbéli egyénnek* mondani azért, mert részei ő reá nézve szükségesek, miután így teljes előadás, p. o. Brassai jelen értekezése csak az egész, melynek egyes szakaszai, okoskodásai, körmondatai, mondatai stb. mind arra az egészre nézve szükségesek, vagy elhagyhatók, ha nem szükségesek. A *nyelvbéli egyén* az egyes szó, akár *nomen* akár *verbum*, melyet nem lehet „bárányczimer“hez hasonlítani „a mézárszékben“; mert vannak saját részei (képzőji, ragjai) a *nomen*nek, melyek nem részei a *verbum*nak; mert a *nomen*-ből képző által *verbumot*, s viszontag, valamint *nomen*-ből új *nomen*t, *verbum*-ból új *verbumot* lehet alkotni, holott a bárányczimerből semmiféle képző által nem lehet bárányt vagy épen kacsát csinálni. Szóval a nyelv különbözik a természeti tárgyaktól, melyek nem az emberi elmében termettek; azért is minden hasonlítgatást a nyelv és a természeti tárgyak közt, *cum grano salis* kell venni, különben annyira elsózzuk a levét, hogy nem lehet tápláléknak ajánlani.

4. §. *A nyelv sajátosságai a mondat sajátágaiban fészkelnek.* Ha a nyelv sajátosságain azt akarjuk érteni, mit az emberre nézve *ethos*-nak, *jellem*-nek nevezünk: nem lehet kifogásom a §.-címe ellen; de ha azokon a nemzeti rokonságot és származást tetszik értenünk: akkor nem fogadhatom el a §. címét, mert, hogy én is hasonlatossággal fejezzem ki gondolatomat, az ember jelleme nem szükségkép határozódik meg atyafisága által. Ebben az *ethos*beli értelemben el kell fogadnunk az

5. §. is, mely szerint *a nyelv minőségét a mondat alkata megértése s határozása után lehet jellemezni*; — elfogadjuk örömezt a

6. §. mely szerint *a mondatnak tartó és forduló sarka az ige.*

A 7. §. azt tanítja, hogy *a mondatban nincs dualismus*, mert nem áll szükségképen *subjectum*ból és *praedicatum*ból. „Ezt az elméletet, mely az újabb időkben kapott fel^u, a nyelvészet egyedül biztos eszköze, az inductio teljességgel nem igazolja.“ — Nem szükséges a *subjectum* szó etymologiai értelmét hánytorgatni, s ez által tenni nevetségessé, hogy még a patikai *subjectum*ot is eléhozom; annál kevesbbé illik azt Brassainak tennie, ki a szokat *conventio*ból keletkezteti; már pedig az a *conventio*, mely Aristotelestől fogva a logikus Brassai-ig az ítéletnek egyik részét *subjectum*nak, másikat *praedicatum*nak nevezi, csak ugyan érdemel kis *respectust*. Az ítéletnek alkotó részei tehát *subjectum* és *praedicatum*; az ítélet *dualismus* (a *copula* csak el- és megismerése a *dualismus*nak, jóllehet kifejezi a viszonyt is, melyben van a két alkotó rész egymáshoz, s azért legnagyobb szerepü a logikában). Már van-e a hasonlók közt nagyobb hasonlóság annál, mely van az ítélet és mondat közt, bármi nagyra kell is amannak ettől való logikai és metaphysikai különbségét tenni? Lehet-e ítéletet másképen, mint mondat által kifejezni? Annyira nem lehet tehát csudálkozni azon, hogy régtől fogva a mondat részeit is *subjectum*nak és *praedicatum*nak nevezik, hogy inkább az ellenkezőn csudálkoznánk méltán. — Brassai, ki életében vagy 50 nyelvtant áttanult, sőt maga is írt, elvétheti a választást a mondatbeli *subjectum* és *praedicatum* közt: hogy ne véthetnék el azok, kik még csak az első kísérletöknél (grammatikánál) vannak? Engedjük meg a mondatbeli *subjectum* kitalálásának nehézségét, p. o. a Brassai felhozta mondatokban: „Gyere!“ — „ember fogad fogadást, eb a ki megállja“; — „közös lónak túros a háta“; — „Geschenkten Gaul sieh nicht in's Maul“, [midőn talán szántszándékkal el akarjuk felejtetni a nyelv és logika közötti különbséget, melyet másutt fenhangon hirdettünk, s ebben „közös lónak túros a háta“ nem a nyelvbéli *subjectum*ot (háta), hanem a logikait (közös lónak) akarjuk venni], s fogadjuk el Brassai *monoismus*át, s lássuk, mit nyerrünk vele. Azt tanuljuk a

8 §-ban, hogy *a mondat igéből s hozzája tartozó igehatározókból* *ll.* Könnyebb teszi-e az a mondatok analysisét? Ott volt a mon-

dat: *Gyere*. Ebben megvan az ige, hol vannak az igehatározók? Megengedjük, hogy az ige maga is teszen mondatot. — Ott volt a mondat: *Közös lónak túrós a háta*. Hol itt az ige? Nincsen! Melyek a hozzátartozó igehatározók? Ha nincsen meg az ige, hozzátartozóiról még csak beszélni sem lehet! Mit nyerünk hát Brassai új theoriájával? Azt, hogy mit néha a mondatbeli subjectum és praedicatum segítségével bajosan bírtam megfejtetni, azt Brassai theoriájával épen nem bírom megfejtetni.

A 9. §. azt mondja: *A mondat első rendbeli sajáttsága az igehatározók minőségében áll*. Tudván, hogy Brassai mindent, a mit az ige kivül magában foglal a mondat, igehatározónak nevez, (casusok, elől- utoljárás nevek, adverbiumok): azt is szeretnők tudni, mi az igehatározók minősége. De azt nem találjuk ebben a §-ban; tehát belőle nem is tanulhatjuk meg, mi a mondat első rendbeli sajáttsága.

A 10. §. szerint *a mondat második rendű sajáttsága az igehatározók különböző nemeinek száma*, p. o. a magyarnak van 23, az osztyáknak és szanszkritnak 7, a latinnak 6, a görögnek 5, a tibetnek 4 casusbeli ragja: mégis, úgymond Br. az utolsónak régibb iródalma van mint az elsőnek. — Ha az igehatározók különböző nemeinek száma olyanféle sajáttsága a nyelveknek, milyent Linné sexualis rendszere a növényekre nézve alapított meg: bizonyosan számba kellene azt venni. De miután a casusbeli ragok vesznek is, azt alig nevezhetni sajáttságnak.

11. §. *A mondat harmadik sajáttságát a szórend alapítja meg*. — Aláírom.

12. §. *Az ige helye csak az igehez szabott rendjében létezhet*. — Áll, ha ott van az ige.

13. §. *A mondat negyedik sajáttsága a létige használatában ke- reshető*. Brassai a létigében három eszmét lel, a *levés eszméjét*, annak eszméjét a *mi volt és már nincs*, s a logikai eszmét, *mely minden ige- hez a legfelsőbb fogalom képét viseli*, p. o. irok, melyben van az írás- tevés, s a létfogalom. Valamint Kant a képzetből mindent kiírthat, csak a tért (ürt) nem: úgy a mondatból is mindent el lehet hagyni, csak az igét nem. (*Közös lónak túrós a háta*). De minthogy a létige a leghatározatlanabb, neki legtöbb szüksége van igehatározóra, melyet azért *praedicatumnak attributumnak* neveznek. Amde ez a se- géd úgy bánt fejedelmével, a létigével, mint Pipin a királyával, ele- inte nélkülözhetővé, azután szükségtelenné tette némely nyelvekben. A grammatikusok még törvényesíteni akarták e jogbitorlást, a mon- dat lényeges részeinek a subjectumot és praedicatumnak adván ki; s kidobják az igét ősi jogából és székéből, ha Brassai az igazság fe- lére nem áll. — Nyelvismeretemhez képest a létige nem első ige, hanem eleinte mind csupa attributiv ige volt, melyek közzül azután az előrehaladt elvonás tett némelyeket létigékké, p. o. *sum, fuo, fio* igéket a latin nyelvben, *vagyok, leszek* igéket a magyarban s majd-

nem valamennyi áltaji nyelvekben. Ez utóbbiakban a lefolyás világosabb még, mert azokban a *vagyonok* ige gyakran még *élek*, *lakom* stb. jelentéssel is bír. Az attributum volt meg előbb, nem a létfogalom (az ember öntudatában, és mai napig a gyermekében): azért maradt az attributum a fejlett gondolkodásban is praedicatumnak, melyhez a létige fogalma úgy járul, mint az idő és tér fogalma minden képzeinkhez.

14. §. *A mondat ötödik sajátága az ige módjaiban áll.* „Tudva van, mond Brassai, mit szoktak nevezni az ige módjainak, valamint azt is, hogy a *schlendrian* nyelvtanok *modus finitus-t* és *modus infinitus-t* különböztetnek meg. Kissé mélyebb analysis kezd az újabbakkal észrevétetni, hogy a *modus infinitus*beli igék tulajdonképp nem is igék, hanem verbale substantivum vagy adjectivum vagy adverbium.“ Helyesen, s itt Brassai az 1859-ben kijött *Finn nyelvtant* idézhette volna, melyben az infinitust stb. *dolognévi* és *tulajdonság névi* módoknak találja, az illető viszonyragokkal, *casusokkal* együtt. Abban is igaza van, hogy a *mód forma származék* között éles határvonalakat húzni nem lehet; azért össze sem lehet azokat hasonlítani a különböző nyelvekből. A *Magy. Nyelvészet* is (V. köt. 463—465. lapjain) Ballagi ellenében így okoskodék: „Egybe akarván vetni a sémi gyököket az áltaji nyelvekbeli gyökökkel, az a kérdés fog támadni: a magyar képzők, melyek által a magyar igegyökszó megbővül, a sémi első vagy harmadik gyökbetűnek felelnek-e meg, vagy inkább annak, mit a héber nyelvtan *niphal*, *piel*, *pual*, *niphil* stbinek nevez? Minden, bármi kevés tájékozottságú nyelvész okvetlenül azt fogja mondani, hogy a magyar igeképzők a héber *niphal*, *piel*, *pual* stbnek felelnek meg.“

15. §. *Hatodik sajátága az igeidők különbségében áll.* Itt általános elveket akar felállítani, melyek majd a magyar mondat vizsgálatában vezéreljék. „Az emberi véges elme legelőször is erre a fokozatra bukkan: *múlt*, *jelen*, *jövendő*. Fokozatnak sem mondható, mert a *múlt* és *jövő* végtelenek, a *jelen* pedig szüntelen haladó matematikai pont. Azután a nyelvalkotó ész a további különböztetésekre három eszmét ragadott meg. Első közölök az a viszony, mely szerint bizonyos tény egy másik *előtt* vagy *utána* van. — A második eszme a *tények az a minősége*, mely szerint némelyiköket bevégzetteknek, másikat be nem végzetteknek és így folytukban levőknek tekintjük. A harmadik eszme a *távolság*, mely szerint egyik tény vagy nyomban követi a másikat, és így emez a *közvetlenül azelőtti*, ama pedig a *követlenül azutáni*. — Mind ezekhez járul még a mind ezektől a különítő eszméktől független és így *határozatlan múlt*, a szintén ily természetű határozatlan jövő és végre az egészen *határozatlan jelen* . . . Lássuk már, miképp vette alkalmazásba az élet és gyakorlat ezt az elméletet.“

Itt dogmatizál Brassai; felállítja az elméletet, s azután nézi,

mint vette alkalmazásba az élet és gyakorlat. A ki valamit alkalmazásba veszen, annak tudomása van amarról a valamiről. Ennélfogva, vagy a priori benn volt a nyelv-alkotó elmében Brassai elmélete, vagy nem. Ha benne volt, tehát alkalmazta is bizonyosan, s akkor minden emberi nyelv egyenlően alkalmazta, s egyenlő segédeszközökkel: ha nem volt benne, nem is alkalmazhatta s akkor különböznek az emberi nyelvek az igeidő fogalmainak kifejezésében; s eme kifejezés szerint különbözik a nyelvbeli idő-fok, idő-eszme stb. is. Brassai maga vallja meg, hogy az ő elmélete nem a nyelvalkotó elmének elmélete, mert azt mondja: „Az előttem ismeretes nyelvek közül az új francziát találom olyannak, mely az elésorolt viszonyok kifejezésére egyszerű vagy szerkesztett alakokban leggazdagabb. Ezt veszem fel hát alapúl, s csak a hol ebben is hiányozni talál a viszony, ott pótolom más nyelvekből.“ Mi különbség lehet hát Brassai elmélete és Fogarasi vagy Finály vagy akárki más elméletei között? Mind előleg csinált elmélet, — s annyiban egyenlő értékűek; de a Brassai elmélete, úgy látszik, jobban talál a franczia nyelvre, s annyiban kevesebbé általános.

16. §. *Hetedik sajtáság az igeszármazékai különféleségében áll.* Itt mind úgy van, mint Brassai tanítja.

17. §. *A nyolczadikot kereshetjük a határozó és határozandó közti viszonyban*, mely viszonynak, úgymond Br. sem nyelvészek sem logikusok nem tarták méltónak nevet adni, s melynek ő sem tud adni. Név és melléknév, név és viszonyragos név, névmellék és adverbium, birtokviszony stb. ezek tartoznak ide.

18. § *A kilenczediket a szerkesztvények (összetett szók) nyújtják.* Elmondja Brassai, hogy senki sem tudja, micsoda szókat lehet compositumná írni. Ő az inductio útján hét ténnyt sorol elő, melyről a valóságos compositumot meg lehet ismerni, s melyek állanak is, a másodiknak kivételével: „*A szerkesztvényt alkotó szók megszakasztás nélkül össze szoktak írva lenni,*“ mivel az, mikép szoktunk valamit írni, nem teremt minőséget, p. o. az új nyelvtudomány, mely a nemzetnél hibázó takarékoságot az írásbeli takarékosággal pótolja, így ír: anélkül amellet stb. miket én nem tarthatok compositumoknak.

19. §. *A névmások ügye, mint a mondat tizedik jellemző vonása.* Kikelvén az „ostobaitó rendszer“ ellen, mely a névmások körül uralkodik, csak két vonást említ, mely jellemzi a nyelveket, egyiket, hogy némely nyelvben külön szók alakjában jelennek meg a névmások, másban ragok képében rejtőznek; — másikat, hogy a nyugoti europai mai nyelvek a meg nem nevezett igehatározót névmással pótolják. [Ezt a sajtáságot az analytikus és synthetikus nyelvek fogalma helyesebben magyarázza].

20. §. *A tizenegyedik sajtáság az artikulus; mert némely nyelvben van, másban nincs articululus.*

21. §. *A particulák a mondat tizenkettedik sajátságát eszközlik.* Ez a sajátság hosszabb értekezést érdemel, mint a milyet neki szánt Brassai.

22. §. *A származékok minősége a mondat 13-ik sajátsága.* Ezeket által tűnnek ki a sémi nyelvek és a magyar.

23. §. *A concordantia a 14-ik jellemvonás.* Ezt is, úgy min Brassai leírja, az analytikus és synthetikus fogalom genetice, tehát jobban, magyarázná meg.

24. §. *A nyelv hangsúlyában a mondat és nyelvnek 15-dik sajátságát kereshetni.* Hogy semmit sem ér, mit mások a hangsúlyról mondtak, magától értődik; tehát Brassai fölfedezi, hogy a hangsúly szóbeli és mondatbeli, mivel is legalább mások korábbi felfedezését igazolja; hogy vannak nyelvek, melyekben szóbeli hangsúly nincs, p. o. a francia és legtöbb szláv nyelvek; hogy vannak nyelvek, melyekben mondatbeli hangsúly van, p. o. a magyar, — „a többire nem méltóztattak fület mozdítani a nyelvészek.“ — Kurz und bündig!

25. §. *A mondatnak általánosan nem jellemezhető sajátsága.* Ezek volnának az idiotismusok.

Bérekesztésül mondja, hogy a főpontok, melyekbe az elszórtan mondottakat összeszedhetni véli, a következők: A mondat egyéniségét kitüntetőbb világba helyezte; némi eszmét adott arról, mily sok oldalúak a nyelvek sajátságai; s egy új nemű, syntaktikai nyelv-hasonlításnak rajzolta ki alapvonalait, mely egykor terjedelmesebb és magosabb színvonalon hajtsa végre azt a munkát, mint Boppnak sikerült az etymologiai téren. — Mégis jó lesz, ha Brassai mutatóképen állítja össze a syntaktikai vonásokat, melyek rokonítják a nyelveket, hogy szemmel láthassuk, valamely nyelvek egészén keresztül húzódnak-e azok? Mennyire én, mint ismertető, állíthatnám össze, olyan osztályozásra érnék, mely hasonlít az evangéliumbeli osztályozáshoz, mely szerint jobb felül a jó, bal felül a rossz emberek sorozódnak, s a jók közt természet szerint vannak különbség nélkül mindenféle színűek, s az angulus facialis mindenféle mértékei, úgy mint a rosszak között is; mely osztályozás az ethos szempontjából abszolút érvényű, de a természettudomány szempontjából abszolút érvénytelen.

HUNFALVY PÁL.

TARTALOM.

Szabatosság az igeidőkben. FOGARASI JÁNOS	1. 45. 157. 317
A régi magyar írók mire nézve lehetnek igazító mintáink?	
HUNFALVY PÁL	10
Muhákemet-ül-lugetejn. VÁMBÉRY ÁRMIN	112
Török példabeszédek. VÁMBÉRY ÁRMIN	269
Csuvas közlések és tanulmányok. BUDENZ JÓZSEF	200. 353
Tudositás a nyelvosztályi bizottság üléseiről	131
Thewrewk Emil Homerosa. BUDENZ JÓZSEF	144
Miklosich, Lexicon palaeoslovenicum. Fasc. I. BUDENZ JÓZSEF	306
Fogarasi János. A személyragok viszonyáról a birtokra és tárgyra. HUNFALVY PÁL	434
Brassai Sámuel. A magyar mondat. HUNFALVY PÁL	468

KÖNYVJELENTÉSEK.

A Magyar Nyelv Szótára. A magyar Tudom. Akademia megbizásából készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János M. A. r. tagok. Első kötet. I., II. III. és IV. füzet. Pesten. Emich Gusztáv magy. akad. nyomdásznál. Mindenik füzet ára 1 frt.

Magyar Akadémiai Értesítő. Új folyam. A Nyelv- és Széptudományi osztály közlönye. Szerkeszti Toldy Ferencz. Második kötet. Pesten 1861—1862. Eggenberger Ferdinánd magy. akad. könyvárúsnál. Előfizetési ára 3 frt.

Chrestomathia Fennica. — *Finn olvasmányok a finn nyelvet tanulók számára.* Szerkeszti Hunfalvy Pál, A Magy. Akademia kiadása. Pesten 1861. Eggenberger Ferd. akad. könyvárúsnál. I—X, meg 2—580 lap. A *gyakorlati segítő* 93 lapot teszen. Ára 3 frt.

Abuska, csagataj-török szógyűjtemény. Török kéziratból fordította Vámbéry Armin; előbeszéddel és jegyzetekkel kísérte Budenz József. A Magyar Akad. kiadása. Pesten. 1862. Eggenberger F. akad. könyvárúsnál. I—XXII meg 1—108 lap. Ára 1 forint.

Magyar Nyelvészet. Szerkeszti Hunfalvy Pál. Hat évfolyam. Mindenik évfolyam, mely *hat* füzetből áll, 5 forint 25 kr. Pesten, 1861. Osterlamm Károly. A ki mind a hat folyamot egyszerre megveszi, 31 frt 50 kr. helyett 24 frtért kapja meg.

Az ó- és uj-szövetségi Szentírás a vulgata szerint. Káldy György fordítása nyomán jegyzetekkel átdolgozva. Eger, 1862. Szép kiadás, mely nyelvészetileg azért is nevezetes, hogy a magyar igeidőket rehabilitálja, de melyben a magyar olvasó stilistikai gyönyörűséget is fog érezni.

A
NYELVTUDOMÁNYI K

a folyó 1862 ik évre, **három 10 íves** az első most adatott ki, a második se decemberben fog megjelenni. A nyelv akart előbb előfizetési hirdetést kibocsátani, míg az első füzetet nem adhatja az előfizetőknek. Az immár megjelent.

A **Nyelvtudományi Közlemények** „Értekező Rész“-ében azon értekezések vannak, melyek az Akademia és a bizottság üléseiben felolvastattak vagy tárgyaltattak „Ismertető Rész“-ökben pedig tudósítások lesznek a bizottság üléseiről és könyvismertetések úgy a bel- mint a külföldön megjelent nyelvtudományi munkákról; ennélfogva ezen „Ismertető Rész“- elfogad akárkitől bírálatokat és ellenbírálatokat.

Az előfizetési ár a 30 nagy rétű ívet tevő **három füzetre** csak **három forint**, postai bérmentes szétküldés mellett 3 frt. 30 kr. új pénzben.

Az előfizetési pénz alulirtoz küldendő, ki a szétküldést pontosan fogja teljesíteni.

Pesten, 1862. június 5-én.

Eggenberger Ferdinánd,

magy. akad. könyvtáros.

(Barátok terén.)

